

RÉGMÚLT IDŐK ELBESZÉLÉSE

A Kijevi Rusz első krónikája

Magyar Őstörténeti Könyvtár
30

A Szegedi Tudományegyetem
Középkori Egyetemes Történeti Tanszékének
kiadványai

A sorozatot szerkeszti
Zimonyi István

RÉGMŰLT IDŐK ELBESZÉLÉSE

A Kijevi Rusz első krónikája

Fordította

Ferincz István

A fordításhoz a jegyzeteket írta

Balogh László, Ferincz István, Font Márta, Kovács Szilvia,
Polgár Szabolcs, Zimonyi István

A tanulmányokat írta

Balogh László, Ferincz István,
Font Márta és Kovács Szilvia

Szerkesztette

Balogh László
Kovács Szilvia

Balassi Kiadó
Budapest

A kötet megjelenését támogatta

OTKA (PUB-F 114491)

A borítón

A *Lavrentyij-évkönyv* (1377) részlete
a Vlagyimir Monomah-féle *Intelmek* piros címszavával

A térképeket rajzolta

Szántó Richárd

© A Szerzők, 2015

© Szántó Richárd, 2015

ISSN 1215-4024

ISBN 978-963-506-970-5

Felelős kiadó a Balassi Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő K. Bende Ildikó

Műszaki szerkesztő Harcsár Magda

Tördelte Mocsonoky Gábor

Tartalom

<i>Zimonyi István: Előszó</i>	7
<i>Ferincz István: A fordító előszava</i>	11
Nyesztor-krónika. Poveszty vremennih let. Régmúlt idők elbeszélése: honnan ered Rusz föld, ki volt Kijev első fejedelme, és hogyan alakult ki Rusz föld	15
<i>Ferincz István: A Régmúlt idők elbeszélése (Poveszty vremennih let)</i> mint irodalmi emlék.	229
<i>Font Márta: A Poveszty vremennih let mint történeti forrás</i>	249
<i>Balogh László: A magyarság a kelet-európai nomád népek sorában</i>	279
<i>Font Márta: A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság a 11. században</i> és a 12. század elején (Szent Istvántól Kálmánig)	303
<i>Kovács Szilvia: A kunok a Poveszty vremennih let-ben.</i>	317
Térképek	333
Bibliográfia	341
Rövidítések	375
Névmutató	377

Előszó

A Régmúlt idők elbeszélése, vagy régebbi nevén *Nyesztor-krónika*, a 9–11. század történetét tartalmazza több 11–12. századi egyházi személy összeállításában. A munka fő célja választ keresni arra, hogy honnan ered és hogyan alakult ki a Kijevi Rusz. Ez pedig Kelet-Európa középkori történetének tanulmányozása szempontjából döntő fontosságú. Kelet-Európa történetében az adott periódus olyan fordulópont, amelynek következményei máig hatnak.

Kelet-Európa meghatározó hatalma a 8–9. században a Kazár Kaganátus volt. A 9. században az Abbászida Kalifátus és Kelet-Európa között a kazárok közvetítésével fellendült a kereskedelem, és az ezüstdirhemek nagy mennyiségben áramlottak Kelet-Európába, ami a régészeti anyagban is jól tükröződik. Ez a kereskedelmi lehetőség vonzotta ide Skandináviából a varégokat, akiket ruszoknak is neveztek. Először Kelet-Európa északnyugati részein jelentek meg, és hoztak létre központokat, ahol finnugor, balti és szláv nyelvű népesség élt. A 9. század végén jelentős változások következtek be. Egyrészt az addig a Volgától keletre élő besenyők nyugatra, a délorosz steppére vándoroltak, másrészt a magyarság innen a Kárpát-medencébe költözött. Mindezek következményeképpen a Kazár Kaganátus jelentősen meggyengült, így az északi Rusz központból lehetőség nyílt arra, hogy Kijevet és környékét birtokba vegyék. A ruszok ezzel olyan környezetbe kerültek, ahol a népesség többsége keleti szláv nyelvű volt, aminek a következménye az lett, hogy a germán nyelvű rusz elem elszlávosodott. A 10. század elején a Volga–Káma összefolyásánál élő volgai bulgárok fejedelme 922-ben felvette az iszlámot, ezzel is jelezve a Kazár Kaganátustól való függetlenségét. Így a Kazár Kaganátus hatalma méginkább visszaszorult, ugyanis nyugatra a Fekete-tenger északi részét a besenyők, a tőle északra eső területeket a Kijevi Rusz, a Volga középső folyását pedig a volgai bulgárok vonták ellenőrzésük alá.

Miután a ruszok központjukat Kijevbe helyezték át – bár a volgai út jelentősége megmaradt, mivel ez kötötte össze Kelet-Európát a muszlim világgal –, a Dnyeper mentén haladó kereskedelmi út szerepe megnőtt, mivel a Kijevi Ruszt ez kötötte össze a Bizánci Birodalommal. A ruszok a Kazár Kaganátuson keresztül 912-ben, majd 944-ben a volgai vízi utat is felhasználva a Kaszpi-tó melléki muszlim tartományokra is rá tudtak támadni. A kazár kagán a 10. század közepén felmondta a ruszokkal a békés viszonyt, és nem engedte, hogy a Volga alsó szakaszán áthaladva portyázzanak. Részben ennek lett a következménye, hogy Szvjatoszlav rusz fejedelem 965-ben

a Kazár Kaganátusra támadt, és súlyos vereséget mért rá, amely a kaganátus végét jelentette. Így három hatalmi központ maradt Kelet-Európában: a Kijevi Rusz, a Volgai Bulgária és a besenyők a steppén.

A 10. század második felében vetődött fel Kijevi Rusz vallásválasztásának problémája. Miután a volgai bulgárok már 922-ben felvették az iszlámot, az alapvető kérdés az volt, hogy az iszlám vagy a kereszténység felé orientálódik-e a rusz dinasztia. A keresztény központokon belül Konstantinápoly vagy Róma jöhetett szóba. Olga fejedelemszöny Konstantinápolyban járva megkeresztelkedett, de felvette a kapcsolatot Ottó német királlyal is a 950-es években. A Rusz vallásválasztásának kérdését végül Vlagyimir rusz fejedelem döntötte el, aki 988-ban szintén Konstantinápolyból vette fel a keresztiséget. Ez azt jelentette, hogy a kialakuló Kijevi Rusz egyházi szervezete és kultúrája a Bizánci Birodalomhoz kötődött.

A keresztény Kijevi Rusz Vlagyimir (980–1015), majd fia, Bölcs Jaroszlav (1019–1054) idején Kelet-Európa domináns hatalmává vált. Vlagyimirnak bizánci császárléány volt a felesége, míg Jaroszlavé skandináv hercegnő, de leányait a lengyel és a magyar uralkodóház tagjaihoz adta nőül. A Rusz délen rendszeresen háborúzott a besenyőkkel, és sikeresen védte velük szemben határait. Bölcs Jaroszlav idejére esett a Kijevi Barlangkolostor alapítása, amely művelődéstörténeti szempontból a Rusz központja volt, valamint a metropólia, azaz a Rusz egyházszervezet élére először került helyi vezető, mivel korábban mindig görög papot neveztek ki. Emellett Bölcs Jaroszlav idejére esett a törvények első írásba foglalása is.

Jaroszlav halálát követően fiai triumvirátust alkotva uralkodtak 1054 és 1073 között (Izjaszlav 1054–1073, 1076–1078, Szvjatoszlav 1073–1076, Vszevolod 1078–1093). Erre az időszakra esett a kunok megjelenése, akik aztán a 11. század második felében a különböző fejedelmek oldalán részt vettek a Rusz belső hatalmi harcaiban.

A 12. század elején Vlagyimir Monomah (1113–1125) újra egy kézben egyesítette a Kijevi Ruszt. Az ő uralma idején állították össze – korábbi írott források és szájhagyomány alapján – a *Régmúlt idők elbeszélését* (*Poveszty vremennih let, PVL*), és szerkesztettek egybe a kijevi fejedelmi udvar és az egyház szempontjai szerint. Ilyen módon tehát a 9–12. század történetéről kapunk egy képet, ahogyan azt Kijevben látták és tudták az ottani kolostori körökben.

Kelet-Európa középkori történetének a *Régmúlt idők elbeszélése* egyik alapvető forrása, így magyar fordítása és a szöveghez jól használható történeti kommentárok készítése fontos feladat. A magyar fordítás Ferincz István munkája, aki több évtizeden keresztül tartott előadásokat és szemináriumokat a *Régmúlt idők elbeszéléséről* a Szegedi Tudományegyetemen. A középkor oktatására tekintettel kértem fel a teljes szöveg fordítására, amit lelkesedéssel és lelkiismeretesen el is végzett. Ezen túlmenően még egy tanulmányban elemezte a PVL irodalmi helyét az óorosz irodalomban, amit csatoltunk a kötethez.

A történeti kommentárok megírása több szakember együttműködését igényelte. A téma legkiválóbb hazai ismerőjét, a Pécsi Tudományegyetem professzorát, Font Mártát sikerült megnyerni a Kijevi Ruszra vonatkozó kommentárok megírására. Emellett írt egy tanulmányt a forrás történeti értékéről, valamint egy másikat az Árpád-kori Magyar Királyság és a Kijevi Rusz kapcsolatairól. A kelet-euró-

pai nomádokra, a finnugor és balti népekre vonatkozó kommentárokat a Szegedi Tudományegyetem Középkori Egyetemes Történeti Tanszéke köré szerveződött műhely tagjai, Polgár Szabolcs, Kovács Szilvia, Balogh László és jómagam írtuk. A térképek elkészítése Szántó Richárd áldozatos munkája. Külön köszönet illeti Kovács Szilviát (MTA–SZTE Turkológiai Kutatócsoport munkatársát) és Balogh Lászlót (SZTE Klebelsberg Könyvtár, Keleti Gyűjtemény könyvtárosát) a kötet szerkesztése során végzett munkájukért. Ők állították össze a kötet tanulmányait, a bibliográfiát és a mutatót, továbbá szerkesztették és egységesítették a szövegeket.

Szeged, 2015. május 2.

Zimonyi István

A fordító előszava

A *Poveszty vremennih let* kezdetű óorosz évkönyv-krónika Rusz föld eredetéről, az első rusz fejedelmekről, valamint a 10–12. század elején a Kijevi Ruszban történt eseményekről tudósít az 1117. év végéig. A krónika eredeti szövegében ugyan a *ruszskaja zemlja*, valamint *ruszskije knyazja* jelzős szerkezeteket olvashatjuk, de a *ruszskij* jelző korabeli értelme, amint arra az utóbbi évtizedek kutatásai és szakmai vitái rávilágítanak: a Ruszhoz tartozó, tehát semmiképp nem etnikumjelző a szó mai értelmében. Ezért a fordításomban lehetőleg az eredeti szöveg szóhasználatát tartottam célszerűnek követni, még akkor is, ha azok esetenként nehézkesnek vagy szokatlanak is tűnnek a megszokott szóhasználatához képest.

A krónika szövegének eddig nem volt teljes magyar fordítása, belőle kutatási és oktatási céllal részfordítások készültek, amelyeket *Nyesztor (Nesztor)-krónika*, *Őskrónika*, *Az elmúlt idők elbeszélése* címmel adtak közre. Közben mind az orosz nyelvű, mind a magyar nyelvű szakirodalomban az eredeti szöveg kezdő szavainak rövidítése (= PVL) is elterjedt. Én magam úgy gondolom, hogy magyarul a *Régmúlt idők elbeszélése* cím adja vissza leginkább az egész krónika hangulatát. Más szavakkal: a *Régmúlt idők elbeszélése* a szlávok legrégibb történetének, valamint a Kijevi Rusznak írásban rögzített története: az állam létrejöttének, a pogány orosz (rusz) fejedelmek örökségét vállaló, a keresztény Rusz nagyságát bemutató és a kezdődő széttákolódás veszélyeire figyelmeztető, az uralkodó réteg önértetét is kifejező kordokumentum.

Tanulmányozása Oroszországban a 18. században kezdődött, hosszú ideig a kutatók és a fordítók is a *Poveszty vremennih let*-et Nyesztor-krónikának nevezték. Nyesztornak, a Kijevi Barlangkolostor tudós szerzetesének kimagasló krónikaírói, szerkesztői érdemei, valamint a régebbi fordítók munkássága, szóhasználatára iránti tiszteletből a címben meghagytam a *Nyesztor-krónika* elnevezést is.

Az orosz évkönyvek, közöttük az *Őskrónika* híradásainak fontosságát „Árpádkori eleinknek az oroszokkal való érintkezéséről és összeköttetéseiről” már Hodinka Antal nyomatékka hangsúlyozta *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai* című kiadványban. Szomorúan jegyzi meg, hogy a már létező „latin, francia, német fordításból” kell a kutatóknak a korai magyar történelemre vonatkozó értesüléseket összegyűjteni.¹

¹ HODINKA 1916, 1–2.

Azóta a PVL-t számos idegen nyelvre (cseh, lengyel, angol, dán stb.) lefordították (lásd a jegyzeteket). A hetvenes évek második felében magam is felvettem a Szegedi Tudományegyetem (akkor József Attila Tudományegyetem) Bölcsészettudományi Kara vezetésének, hogy szívesen megpróbálkoznék a PVL magyarra való fordításával, de akkor az volt a vélemény, hogy „ma már mindenki tud oroszul, nincs rá szükség”. Közben, mint az orosz irodalom oktatója, egyre gyakrabban fordítottam egyes részeket a krónikából, miközben – az ismert társadalmi-politikai változások következtében – az oroszul tudók száma egyre csökkent. Már jó egy évtizede, hogy egyes részek kivételével, elkészültem a fordítással, de be kellett látnom, hogy a PVL szövegét csak megfelelő magyarázatokkal és alapos kommentárokkal ellátva van értelme kiadni. Én erre magamat nem éreztem kellően felkészültnek. Örömmel vettem egykori tanítványaim és a Szegedi Tudományegyetem jeles középkorkutatóinak támogatását, biztatását a hiányzó részek lefordítására, és bekapcsolódásukat a PVL magyar fordításának jegyzetekkel, kommentárokkal való ellátásába. Biztos vagyok benne, hogy hozzáértő, áldozatos munkájuk, a felhalmozódott magyar és idegen nyelvű szakirodalom vonatkozó részeinek áttanulmányozása és a fordítás kommentárjaiba való bedolgozása terén, jelentősen hozzájárul a PVL szövegében szereplő események és híradások helyes értelmezéséhez, sokoldalúbb felhasználásához. E helyen szeretném megköszönni valamennyi közreműködő Kollégám áldozatos munkáját.

A fordítás alapjául a PVL *Lavrentyij-évkönyv* 1377. évi szövege szolgált, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Kiadója (Moszkva–Leningrád) 1950-ben két kötetben jelentetett meg D. Sz. Lihacsov és B. A. Romanov fordításában. A szöveg fordításának kiadására készülve figyelemmel kísértem az évkönyv újabb kiadásait, például a PLDR-sorozatban, Moszkvában 1978-ban megjelent kiadását, valamint a PVL Szentpéterváron 2007-ben megjelent 3. kiadását is.

A krónika szövegének fordítása során lehetőleg szövegű megoldásra törekedtem, igyekeztem az évkönyvíró stílusát visszaadni, aki mindenekelőtt az események lejegyzésére, bemutatására, és nem az ok-okozati összefüggések ábrázolására törekedett. Ezért hagytam meg a fordításomban a mellérendelő mondatok összekapcsolására az évkönyvíró által oly gyakran használt és, *meg, pedig* stb. kötőszavakat, valamint a közlésekben szereplő igei cselekvések egymáshoz való viszonyának kifejezésére szolgáló *látván, hallván, értesülvén* stb. határozói igeneves szerkezeteket.

Megjegyzést érdemel a krónika szövegében előforduló nagyszámú bibliai idézet fordítása. Moralizáló és politikai célú fejtegetéseiket a krónikások rendszerint a Bibliából merített előképekkel, idézetekkel támasztották alá, amelyeket gyakran „emlékezetből” idéztek. Számos más ok miatt is ezeket nem lehet a mai fordításoknak pontosan megfeleltetni. Ezért az idézetek után nem a lásd (l.), hanem a vesd össze (vö.) rövidítést használjuk.

A szláv, valamint balti és finnugor eredetű etnikai csoportok megnevezését a mai szakirodalomban használt elnevezésükkel írtam át, utána zárójelben feltüntetve az eredeti orosz szövegben szereplő alakot. Az orosz szavak és elnevezések átírásakor a Knieszsa István nevéhez fűződő nemzetközi szlavisztikai átírás szabályait követtem. Például: poljanok (*poljane*); buzsanok (*bužane*); Horiv (*Choriv*); horvátok (*chrvate*); Scsek (*Šček*); polocsanak (*poločane*); szeverjanok (*sěver*); pecserák (*pečera*); csúdok

(*čud'*); permiek (*perm'*), ahol a szóvégi mássalhangzó utáni aposztróffal ' annak lágy-ságát kívántam jelölni (például *csugy*). Az orosz szövegben szereplő „*jaty*” helyén *ě* betűt írok (például *sěver*, *dulěbi*) a nyelvtörténeti érdeklődésű olvasók tájékoztatására.

A földrajzi és személynevek átírásakor Hadrovics László főszerkesztő és Zoltán András szerkesztő *A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása* (Akadémiai Kiadó, Bp., 1985) által javasolt átírást követtem, például Gyeszna, Dnyeper, Msztjiszlav, Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod stb.). Egyetlen kivétel van: a PVL orosz szövegében szereplő Volodiměr/Volodimir eredendően keleti szláv alak helyett a fordításomban mindvégig a név egyházi szláv alakját, a *Vlagyimirt* használok.

E helyen szeretném utólag is megköszönni dr. H. Tóth Imre professzor úrnak, tanáromnak évekkel korábbi biztatását és számos tanácsát a fordítással kapcsolatban. Köszönöm minden nyelvtörténész kollégámnak az alkalmi eszmecsereket és hasznos észrevételeiket. Külön köszönet illeti dr. Font Márta, dr. Hetesi István, dr. Szabó József és dr. Kocsis Mihály professzorokat azért, hogy előzetesen átolvasták a fordításomat, és észrevételeikkel, korrigáló megjegyzéseikkel segítették a magyar szöveg csiszolását. Külön köszönöm dr. Kovács Szilvia figyelmes és segítőkész technikai szerkesztői munkáját.

Ferincz István

NYESZTOR¹-KRÓNIKA POVESZTY VREMENNIH LET²

Régmúlt idők elbeszélése: honnan ered Rusz föld,³
ki volt Kijev első fejedelme, és hogyan alakult ki Rusz föld

Kezdjük hát ennek elbeszélését.

A vízözön után⁴ Noé három fia: Sém (Sim), Hám és Jáfet (Afet) felosztották a földet. És Sémnek jutott kelet: Perzsia, Baktria egészen Indiáig hosszában, szélteben pedig Rhinokoruráig, vagyis kelettől egész délig; és Szíria, Média az Eufrátesz folyóig,

¹ Nyesztor (Nestor) neve alatt lett ismert a jelen krónika szövege a 18. század végi felfedezése után. Nyesztor nevét a krónikaszöveget fenntartó számos kódex közül csak egy említi. A krónika egyik szerzője, kompilátora volt, de az egész szöveg bizonyosan nem tőle származik (FONT 1994, 498); Tvorogov őt tartja *Borisz, Gleb és Feodoszj legendája szerzőjének*, valamint a PVL szerkesztőjének is (TVOROGOV 1987d, 274–278).

² Magyarul *Régmúlt idők elbeszélése*. A szöveg kezdőszavai alapján kapta ezt a „címet”, amelyet a fordítók rendszerint lefordítanak, ám a szakirodalomban az eredeti nyelv szavainak rövidítése (= PVL) terjedt el a mű jelölésére. A *Poveszty vremennih let* elnevezésre pl.: GIPPIUSZ 2000 (biblikus, patrisztikus és kronográf tradíció együtt). A krónika lényegében rekonstrukció: számos szövegváltozata alapján Sahmatov elemzése nyomán vált különálló művé (vö. SAHMATOV 1916). A PVL-nek három változata (redakciója) létezik, amelyek mindegyike a 12. század elején keletkezett. L. még kötetünkben *A Poveszty vremennih let mint történeti forrás* c. tanulmányt.

³ Az eredetiben *ruszkaja zemlja*. A *ruszkij* jelző korabeli értelme: „a Ruszhoz tartozó”, semmiképp sem etnikumjelző a szó mai értelmében. L. még az említett bevezető tanulmányt.

⁴ Vö. 1Móz 10. A kozmográfiái bevezető a 9. század közepén alkotó bizánci történetíró, Geórgiosz Monakhosz (Hamartólosz) műve egy 10. századi átdolgozásának (*Georgius Monachus Continuatus*) a 11. század közepén egyházi szláv nyelvre lefordított szövegére megy vissza. Ebből a forrásból származik a PVL számos szövegrésze. Nincs egységes vélemény a szláv fordítás helyszínének meghatározásában: egyesek a Bolgár Cárságot (Tvorogov, Vodolazkin), mások a Ruszt (Isztrin, Franklin) jelölik meg. A középkori krónikák biblikus eredeztetést azért használnak, mert világtörténetet akarnak írni (l. a bizánci történetírók, és a korai latin történetírás is). A PVL szerzője a Rusz eredetét akarta megvilágítani, tehát nem a világtörténet egészét. Saját népének a keresztény népek közötti elhelyezéséhez elegendő volt az özönvízig visszamenni, Noé három fiának leszármazottaihoz a saját, illetve az éppen akkor élő etnikumok fiktív módon hozzákötődtek voltak (LIHACSOV 1950, II, 205–206; ISZTRIN 1972; FRANKLIN 1988; VODOLAZKIN 1992; MATVEJENKO–SCSEGOLEVA 2000; PVL, 1999, 584). Mivel ennek a földleírásnak a nagy része Kelet-Európa középkori történelmére vonatkozóan releváns információkat nem hordoz (ezekre l. LIHACSOV 1950, II, 206–210; MÜLLER IV, 2–4; PVL, 2012, 184–197), a továbbiakban csak azon részeket látjuk el kommentárokkal, amelyek Kelet-Európa történelmére vonatkozóan önálló információt hordoznak.

Babilon, Korduna, asszírok, Mezopotámia, a Rég(ebb)i Arábia, Elimaisz, India, az Erős (Hatalmas) Arábia, Kólia, Komagina és egész Fönícia.

Hámnak pedig a déli rész jutott: Egyiptom, Etiópia, amely Indiáig nyúlik, a másik Etiópia, amelyből ered az etiópai Csermna [= Vörös]-folyó, amely keletre folyik, Théba, Líbia, amely Kürénéig nyúlik, Marmarisz, Szirtisz (Syr'ti), a másik Líbia, Numidia, Massuria, Mauretánia, amely Gadesszel szemben található. A keleten lévők közül Hám birtokában vannak: Kilikia, Pamphülia, Piszidia, Müszia, Lúkaonia, Phrügia, Kamalia, Lükia, Karia, Lüdia, a másik Müszia, Tróasz, Eolida, Bithünia, a Régi Phrügia; és néhány sziget is van a birtokában: Szardínia, Kréta, Ciprus és a Gion folyó, amelyet másképpen Nílusnak neveznek.

Jáfetnek pedig az északi meg a nyugati részek jutottak: Média, Albánia, Kis- és Nagy-Örményország, Kappadókia, Paphlagónia, Galatia, Kolkhisz, Boszporusz (Vosporii), Meótisz (Meoti), Dervisz (Derevi), szarmaták (Sarmati), Taurisz lakói (Tavriani), Szkítia (Skufia), Thrákia (Fraci), Makedónia (Makidonja), Dalmácia (Dalmatija), Maloszia (Malosi), Thesszália (Fesalja), Lokrisz (Lokrija), Pelenia, amely Peloponnészosznak is nevezetik, Árkádia (Arkad), Epirosz (Japironja), Illíria (Iljurik), szlávok (slověne),⁵ Lükhnidosz (Luchitia), Adria (Andriokija), Adriai-tenger (Odrĕjatinskaja pučina). Szigetek is jutottak neki: Britannia (Vrotaniju), Szicília (Sikiliju), Euboiá (Javiju), Rhodosz (Rodona), Khiosz (Chiona), Leszbosz (Lēzonova), Kúthéra (Kofirana), Zakünthosz (Zakunfa), Kefalónia (Kefalin'ja), Ithaka (Ifakina), Korzika (Ker'kuru), és Ázsia földjének (Asijskyja strany) egy része, amelyet Ióniának (Oniju) neveznek, és a Tigris folyó, amely Média (Midy) és Babilónia (Vavilonom) között folyik; *a Fekete (Ponet)-tengerig⁶ északra pedig: a Duna, a Dnyeszter (D'něstr), és a Kaukázusi (Kavkaisin),* vagyis Ugor [= Magyar]-hegyek,⁷

⁵ A szlávokat a PVL írója illesztette bele *Georgius Monachus Continuatus* szövegébe (PVL, 2012, 195).

⁶ PVL, 2012, 197, vö. BROWNING 1991, 293–294.

⁷ A bizánci szerző, Geórgiosz Monakhosz (Hamartólosz) művének a (tulajdonképpen a *Georgius Monachus Continuatus* címen ismert változatának Theophanes Continuatus által kibővített) szláv fordításából a PVL írója – minimális változtatásokkal – átvett egy – ókori előzményekre visszamenő – leírást, amely a Noé fiainak juttatott népeket, területeket és országokat sorolja fel (GeorgMon 56_{7–18}; ISZTRIN 1972, 12; MATVEJENKO–SCSEGOLEVA 2000, 62, vö. MÜLLER/*Handbuch* IV, 2. 1. jz.). A görög előképre visszamenő szövegbe azonban egy Ióannész Malalas bizánci történetíró krónikájának szláv fordításából származó betoldást helyezett el (*a Poneti ... Kavkaiszin*) (ISZTRIN 1994, 11, vö. THURN 2000, 9_{31–33}; JEFFREYS et al. 1986, 5; SAHMATOV 1916, 9; LIHACSOV 1950, II, 210; MÜLLER/*Handbuch* IV, 4. 13. jz.), amelyhez egy rövid kiegészítés illesztett (vagyis Ugor hegyek). Ebben a szerző (forrása?) a Kárpátokra (!) – akárcsak más szláv forrás (7634. év [1226]: *в горы Кавокасыя, рекше во Угорьскыя*: PSZRL, II, 499; HODINKA 1916, 348–349; MÜLLER/*Handbuch* IV, 4. 15. jz.) – a Kaukázus nevet használta (SAHMATOV 1940, 73–74; HODINKA 1916, 26–27; HKÍF, 171. 516. jz.). Mivel a név bizánci forrásból származik, valószínűleg összefügg az ókori *Caucoense*, *Caucasus mons*, *Caucalanda* nevekkal, amelyekkel az erdélyi Kárpátokat nevezték (PATSCHE: *Caucalandensis locus*, in PRE, III, 1801; PATSCHE: *Caucasus mons*, in PRE, III, 1801; PATSCHE: *Kaukoénszioi*, in PRE, III, 1801–1802).

és onnan egészen a Dnyeperig.⁸ Egyéb folyói még: a Gyeszna (Desna), a Pripjaty (Pripet'), a Dvina, a Volhov, a Volga, amely keletre folyik, Sém részébe. A Jáfetnek jutott részben élnek a ruszok (rus'),⁹ a csúdok (čud')¹⁰ és egyéb más népek:¹¹ merek (merja),¹² muromák (muroma),¹³ veszek (ves'),¹⁴ mordvinok (mordva),¹⁵ a zavaloki [= Volokon túli] csúdok,¹⁶ permiek (perm'),¹⁷ pecserák (pečera), a finnek (jam'),¹⁸

⁸ A Dnyeper a folyók szabdalta kelet-európai térségben a Kijevi Rusz szempontjából a legfontosabb folyó. Középső folyása mentén jött létre a Kijevi Rusz. A keleti szláv hősi énekek (bilinák) mitikus folyója, ahol a „Szlavutics” (= a dicsőség folyója) állandó jelzővel szerepel. Ez a mítosz, és a következőkben felsorolt folyónevek (Gyeszna, Pripjaty, Dvina, Volhov és a Volga) részben az ún. szláv őshazával, részben a szlávok lakta területtel (a krónika keletkezése idején) esik egybe. Az ún. szláv őshaza területe egyértelműen nem meghatározható, a különböző álláspontok abban megegyeznek, hogy a szlávok szétvándorlásának kiinduló területe a Kárpátoktól északra, a Visztula és a Dnyeper közötti terület lehetett (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 35–36; FONT 1998, 7–11). A szlávok régészeti hagyatékának vizsgálata is ellentétes utakon halad. Az irányzatok között megtalálhatóak a gazdag fantáziával megáldott, és a régészeti leletanyagot *a priori* módon értelmező kutatók (RIBAKOV 1982, 11–108, és nyomában pl. SZEDOV 1995), valamint a korai időszakra vonatkozóan bizonytalan értelmezésű írott anyag mellőzésével az anyagi kultúra szélesebb horizontú vizsgálatára alapozók véleménye (vö. PARCZEWSKI 1997).

⁹ Skandináviából származó varég/viking népesség egyik csoportja. A „rusz” elnevezésből származik a mai „orosz” szó; eredeti alakja benne foglaltatik a „belorusz” népnévben; a latinos alak (Rusci, Rutheni) alapján a magyar nyelvben keletkezett a rutén, ruszin népnév. A „rusz” népnévből származó mai népnevek azt mutatják, hogy a „rusz” gyűjtőnév, és nem egyetlen mai etnikum történeti előzménye. A „rusz”-ból származó mai etnikumnevek mindegyike szláv népességet takar, annak ellenére, hogy a „rusz” skandináv eredetű. Bővebben l. kötetünk tanulmányát (*A Poveszty vremennih let mint történeti forrás*).

¹⁰ A Baltikumban élő, a finnséghez tartozó nép, az észtek elődei. Róluk kapta nevét a Csúd-tó (német krónikákban Peipussee). A csúdotakat a ruszok adóztatták. A Rusznak az északi térségében a víz- és helynevekben sok a finn eredetű elem, pl. Néva-jaki „mocsaras folyó” (PVL, 1999, 589; PVL, 2012, 197–198).

¹¹ A felsorolás a mai értelemben nem szisztematikus, hiszen a csúdotakat újra említi. Az alább szereplő népek egy része a finnséghez tartozik (merják, muromák, veszek, mordvinok, permiek). A jamok magukat a finneket jelölik (> Häme), a pecsorák a Pecsora folyó környékén éltek. A merják az Oka–Volga környékén éltek, a muromák az Oka mellett, a veszek a Ladoga-tó és a Volhov folyó táján. Ezek egy része asszimilálódott, helynévi nyoma a muromáknak van, l. Murom településnév. Két másik csoport a litván törzsek (litvánok, zimigolok, letgolok; de hiányoznak a más krónikákban előforduló jatvjagok) és a balti népek (poroszok, lívek). A balti nyelvű népekről részletesebben: BOJTÁR 1997, 90–156. A ljah a lengyelek egyik, Kis-Lengyelország területén élő törzse, amely a keleti szlávok, illetve a magyarok szomszédságában élt. A „ljah” alak nazális hangja (*lę-) a magyar „lengyel” népnévben megőrződött. A felsorolt népekre: PVL, 2012, 198–201. A finnugor népekre l. KLIMA 1999, 18–20.

¹² MELICH 1933, 171–174; ZSIRAI 1934/1992, 118–128; KLIMA 1988, 25–230; KLIMA 2000, 89–90.

¹³ KLIMA 2000, 89–90.

¹⁴ BERCZKI 2000, 55–57.

¹⁵ NAGY 2000, 77–81.

¹⁶ KLIMA 2003, 335–341; KLIMA 2009, 143–144.

¹⁷ VÁSZOLYI 1967, 284–285; DOBÓ 2000, 91–95.

¹⁸ KLIMA 2009, 153–154.

ugrok (ugra),¹⁹ litvánok (litva),²⁰ zimigolok (zimigola),²¹ korszok (kors'),²² letgolok (lēt'gola),²³ lívek (jub').²⁴ A ljahok (ljachove)²⁵ és a poroszok (prusi),²⁶ a csúdok a Varég [= Balti]-tenger mellett élnek. E tenger mentén élnek a varégek (varjazi)²⁷: innen keletre – Sém birtokáig, de ugyanazon tenger mentén nyugatra is élnek – az angol és voloh (do zemľ Agnjanski i do Vološski)²⁸ földekig. Ugyancsak Jáfet nemzetségét alkotják a varégek,²⁹ a svédek (svei), a norvégok (urmane),³⁰ a gótok (gote), a ruszok (rus'),³¹ az angolok (agnjane), a galicsánok (galičane),³² a volohok (volchva),³³ a rómaiak (rimljane),³⁴ a németek (němci), a karolingek (korljazi), a velenceiek (venđici), a genovaiak (frjagove) és mások, ezek nyugatról déli irányban telepedtek le, és szomszédosak Hám törzsével.

Sém, Hám és Jáfet pedig, miután kockavetéssel felosztották a földet, elhatározták, hogy egyikük sem tör a másik testvér területére, és mindegyikük a maga területén

¹⁹ A finnugor nyelvű népekre: HAJDÚ–DOMOKOS 1978: perm, pecsora = zürjének elődei (189), mordvin (248–252), merja, muroma (267–269), vesz (330–331), lív (332). L. még TAAGEPERA 2000: vesz (128–129), (merja 180–181), permiek 260, vö. KLIMA 2007; KLIMA 2009.

²⁰ BOJTÁR 1997, 104–111.

²¹ BOJTÁR 1997, 111–113; SABALIAUSKAS 2012, 140–144.

²² BOJTÁR 1997, 93–94.

²³ BOJTÁR 1997, 102–104.

²⁴ BEREZKI 2000a, 65–67.

²⁵ A ljahok a forrásban a lengyelek.

²⁶ BOJTÁR 1997, 115–122.

²⁷ Vö. MÜLLER/*Handbuch* IV, 201–203.

²⁸ A „voloh” a „vlah” keleti szláv nyelvi alakja, a Balkánon élő népességet jelöli (KRISTÓ 1983a, 132–190; IVANICS 1994, 115). A Duna mentén a szlávokra támadó volohok a Német-római Császárság alattvalóit jelentik. Kristó cáfolta az orosz Koroljuk álláspontját (KOROLJUK 1971), aki a „voloh/vlah” etnikumjelölést a magyar Anonymus szövegéből vezette le, a forráskritika teljes mellőzésével. L. még MÜLLER/*Handbuch* IV, 203–204.

²⁹ A varég a vikingek (normann) elnevezése a keleti szláv térségben. A szó bizánci átvétel nyomán (**varang* < *varjag* < *varég*) került a Ruszba, így a krónika szövegébe is. A Bizánci Birodalomban a fegyveres szolgálatot teljesítő normann harcost nevezték így. A szó eredete feltehetőleg az óangol **wærgenga* 'one who seeks protection, a stranger' vagy **várar* 'solemn vow, oath' (LIHACSOV 1950, II, 211; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 230; vö. PVL, 2012, 201–203). A varég általában jelölte a Skandináviából érkezett csoportokat, a rusz ezen belül egy kisebb csoportra vonatkozott (CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 50). Jaroszlav törvényei szerint a varég csak egy a Skandináviából érkező csoportok közül, hiszen a „*varjag* vagy *kolbjag*” megkülönböztetésből ez következik. A varjag vagy kolbjag kérdésre I. BRUCKUSZ 1935, 81–102. A PVL és az egész keleti szláv korai történelem újraértelmezésére I. kötetünk tanulmányát (*A Povesztj vremennih let mint történeti forrás*).

³⁰ BEJLISZ 1990, 6–10.

³¹ A ruszokra: MÜLLER/*Handbuch* IV, 205–207; PVL, 2012, 205–207.

³² Itt minden bizonnyal a hispániai Galícia (MÜLLER/*Handbuch* IV, 207), vagy Gallia lakóit jelöli (LIHACSOV 1950, II, 212).

³³ PVL, 2012, 203–204.

³⁴ A forrás az elnevezést a Bizánci Birodalom lakosságára érti (MÜLLER/*Handbuch* IV, 208; PVL, 2012, 208).

élt.³⁵ És a nép egynyelvű volt. És amikor megsokasodtak az emberek a földön, eltervezték, hogy építenek egy égig érő tornyot. Ez Joktán és Falek idején történt. És összegyűltek Sineár síkságán, hogy felépítsék az égig érő tornyot és köré Babilon városát; és 40 évig építették azt a tornyot, de nem tudták befejezni. És alászállt az Úristen, hogy megnézzé a várost és a tornyot, és ezt mondá az Úr: „Lám, egy a nemzetség és egy a nyelve!” És összezavarta az Úr a nyelvüket, és 70 és 2 nyelvre tagolta őket, majd szétszórta őket a föld színén. A nyelvük összezavarása után pedig hatalmas szélviharral lerombolta a tornyot; és romjai Asszíria és Babilon között találhatóak, magasságuk és szélességük 5433 könyök,³⁶ és ezek a romok sok idő múltán is fennmaradtak.³⁷

A torony lerombolása és a népek szétválasztása után Sém fiai a keleti országokat, Hám fiai a déli országokat, Jáfetái pedig a nyugati és északi országokat foglalták el. E 70 és 2 nép közül való a szláv nép is (jazyk slověnsk), Jáfet törzséből vannak a norikok (narci), akik szlávok³⁸ (slověne).

Sok idő múltán a szlávok (slověni) a Duna mentén telepedtek meg,³⁹ ahol most az Ugor- (Ugors'ka [= Magyar-])⁴⁰ és Bolgárföld van. Ezeknek a szlávoknak az utódai szétszéledtek a földön, és arról a helyről kapták a nevüket, ahol megtelepedtek. Így azokat, akik a Morava folyó⁴¹ mentén telepedtek le, morváknak (morava) nevezték el, a többieket pedig cseheknek nevezték. És a fehér horvátok (chrovate bělii)⁴², a szerbek (sereb') és a szlovének (chorutane)⁴³ ugyanazok a szlávok. Amikor a volohok

³⁵ A bizánci forrásra visszamenő szövegbe a passzus szerzője egy a Rusz Fejedelemség 11–12. század fordulójára vonatkozó kiegészítést tett (PVL, 2012, 209).

³⁶ Óorosz hosszsmérték, hozzávetőlegesen fél méter (PVL, 2012, 209).

³⁷ Vö. 1Móz 11:1–9. Geórgiosz Monakhosz (Hamartólosz) görög nyelvű krónikája (illetve annak 10. századi átdolgozása) mellett ismert volt a Ruszban Ioánnész Malalas szláv nyelvre fordított krónikája, a babiloni történet ebből is származhat (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 231).

³⁸ A biblikus Noé-történet valódi célja: a szlávok (slověne) elhelyezése a keresztény népek csoportjában. A szláv szó eredete és jelentése vitatott (FONT 1998, 7–8). A norik/noricumiak elnevezésre: PVL, 2012, 209.

³⁹ A szlávok egyik eredetmitosza. Ennek nyomán a szlavofil szerzőktől (Vatroslav Jagić, Pavel Jozef Šafárik) kezdve számosan a Kárpát-medencét tartották a szlávok őshazájának. Nem túl régen Trubacsov orosz nyelvész próbálta ezt a Kárpát-medence (egyébként jelentős mennyiségű) szláv eredetű hely- és víznév adatával alátámasztani. L. kötetünk tanulmányát (*A Poveszty vremennih let mint történeti forrás*).

⁴⁰ A passzus írója a szlávok – általa feltételezett – Duna mentén lévő „őshazájának” a lokalizációja kapcsán utal a 11–12. század fordulóján (ныне) létező Magyar Királyságra (FONT 2005, 22). A szláv etnogenezisre: CURTA 2001.

⁴¹ A Dunába két Morava folyó ömlik. Az egyik a mai morva területeken áthaladva északi irányból; a másik a balkáni térségben dél felől. A csehek említése inkább az előbbi valószínűsíti. A felsorolt szláv törzsnevek némelyike népnévvé vált, másik része eltűnt a későbbiekben. Az itt említett fehér horvátok a Kárpátok északkeleti oldalán a Dnyeszter felé eső részeken éltek. Nem azonosak a mai Horvátország területén élőkkel. A horvát etnogenezisre: DZINO 2010. A törzsnevek „beszédes” nevek, többnyire a lakóhelyre utalnak. L. bővebben KUNSTMANN 1996, 19–47.

⁴² MÜLLER/*Handbuch* IV, 209–210; PVL, 2012, 209–210; JENKINS 1962, 97–99, 116, 118, 130; MAJOROV 2006; VOJTOVICS 2011, 10–46.

⁴³ Karantánok: MÜLLER/*Handbuch* IV, 210; PVL, 2012, 210.

rátámadtak a Duna menti szlávokra, letelepedtek közöttük, és sanyargatták őket,⁴⁴ akkor ezek a szlávok a Visztulához vándoroltak, és a ljah (ljachove) nevet kapták. Ezen ljahokról kapták a nevüket a poljanok (poljane), más ljahok pedig luticsoknak (lutiči), mások mazoviaiaknak (mazovšane), és megint mások pedig pomorjanoknak (pomorjane 'tenger mellett élők') nevezték magukat.

Hasonlóképpen ezek a szlávok is elmentek, letelepedtek⁴⁵ a Dnyeper mentén, és poljanoknak (poljane 'tisztáson, mezőségekben lakók') nevezték őket, mások a drevljan nevet kapták, mert erdőkben telepedtek meg; és megint mások a Dvina és Pripjaty között telepedtek le, és a dregovics (dregoviči) nevet kapták;⁴⁶ mások a Dvina mentén telepedtek meg, őket a Dvinába ömlő Polota folyócskáról polocsanoknak (poločane) nevezték el. Azokat a szlávokat (slověni), akik az Ilmeny (Ilmer)-tó környékén telepedtek le, a saját nevükről nevezték el szlávoknak. Ezek építettek egy várost, és a Novgorod⁴⁷ nevet adták neki. Mások pedig a Gyeszna (Desna), a Szejm és a Szula mentén telepedtek le, és szeverjanoknak (sěver) nevet kapták. Így vándorolt szét a szláv nép, és a nevérl az írását is szlávnak (slověnskaja) hívják.⁴⁸

Amikor a poljanok már elkülönülten éltek ezeken a hegyeken, itt haladt a varégoktól a görögökhöz vezető út.⁴⁹ És a görögöktől a Dnyeperen, a Dnyeper felső szakaszán pedig szárazföldi vontatással Lovotyig, és Lovoty [folyó] után pedig hajóval el lehet jutni a nagy Ilmeny (Ylmer)-tóba, ebből a tóból ered a Volhov, és a nagy Ladoga (Nevo)-tóba folyik, és ennek a tónak a torkolata a Varég [= Balti]-tengerbe

⁴⁴ A frankok lehetnek: MÜLLER/*Handbuch* IV, 210; PVL, 2012, 210; PETRUHIN-RAJEVSZKIJ 2004, 250.

⁴⁵ A keleti szláv törzsek közül a PVL a poljanokat helyezi előtérbe, akik a 12. század elején a nevezett területet lakták. Ezt a képet vetíti vissza a krónikás – ellentmondva a 9–10. századi forrásoknak – a múltba. VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz csak a drevljanok, dregovicsok, krivicsek, szeverjanok törzseit említi (DAL, cap. 9), al-Maszúdi a Volhíniában élő szlávokat mondja dominánsnak (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 37; KMOŠKÓ 2000, 200–201).

⁴⁶ KARSZKIJ 1903, 68–71; HABURGAJEV 1979, 196–197; PVL, 2012, 210.

⁴⁷ Jelentése „új város”. Nem ez volt az első település a térségben, hanem Ladoga (vagy: Sztaraja Ladoga), amelyet elhagyva alapították Novgorodot (MÜHLE 1991, 281–289; PVL, 2012, 210–218; MÜLLER/*Handbuch* IV, 213). Novgorodra és környékére MÜLLER/*Handbuch* IV, 210–219; PVL, 2012, 218–220.

⁴⁸ A forrás szláv népek eredetével és írásával kapcsolatos információira l. LUNT 1995, 335–357.

⁴⁹ A Baltikumból a Fekete-tengerig vezető (vízi)út. A kelet-európai térség igen gazdag folyókban, amelyek az úthálózatot alkották. Az út egésze nem volt zavartalanul hajózható, akár a kisebb folyók, akár pl. a Dnyeper zuhogói miatt (ahol ma a vízierőművek vannak). A harcos-kereskedő varégek olyan hajókkal közlekedtek, amelyeket a hajózásra alkalmatlan szakaszokon kiemelték, és átvontatták a következő hajózható folyóvízhez (DAL, cap. 9). Délről haladva a Dnyepert Szmolenszknél hagyták el, ahonnan a Nyugati-Dvinán haladhattak egy darabig, majd kisebb folyókon (Lucsesza, Kaszpja, Uszvjacsza) át érték el a szövegben is említett Lovaty folyót. A Ladoga délnyugati partjánál jutottak át a Névára (PVL, 1999, 589). A másik fontos kereskedelmi útvonal a Volga mentén a Kaszpi-tenger felé vezetett, a muszlim források ezt megerősítik. A kereskedelem mozgatórugói a muszlim és a varég kereskedők voltak. A vízi utak leírása a 10–11. századi helyzetet tükrözi, beleillesztve az apostolról szóló elbeszélés szövegébe. Összesen 6 útvonalat említ a Baltikum és a Mediterráneum között (GYOMIN 2005). A kelet-európai vízi utakra pl. DZSAKSZON et al. 2007.

ömlik. És ezen a tengeren hajóval el lehet jutni Rómáig, Rómából pedig ugyanezen a tengeren eljuthatunk Cárgrádba [= Császárváros, Konstantinápoly], Cárgrádból pedig a Pont[us] [= Fekete]-tengerre lehet hajózni, amelybe a Dnyeper folyó is ömlik. A Dnyeper meg az okovi erdőből ered és déli irányba folyik, a Dvina is ebből az erdőből ered, de északra veszi az irányát, és a Varég-tengerbe ömlik. Ugyanabból az erdőből folyik a Volga is keleti irányba, és hetven ággal ömlik a Kaszpi (Chvalis'skoe)-tengerbe. Ily módon Ruszból a Volgán el lehet jutni a bolgárokhoz⁵⁰ és Hvaliszbá [= Horezmbe],⁵¹ és tovább haladva keletre, eljuthatunk Sém birtokába, a Dvinán pedig a varégekhoz, a varégoctól Rómáig, Rómából pedig Hám nemzetségéig is. A Dnyeper pedig (széles) torkolattal ömlik a Ponet [= Fekete]-tengerbe, amelyet Rusz-tengernek tartanak, mert a partjainál tanított Szent András,⁵² Péter testvére, amint mondják.

Amikor András Szinopban tanított és Korszunyba⁵³ érkezett, megtudta, hogy Korszunytól nem messze van a Dnyeper torkolata. És Rómába kívánt menni: és a Dnyeper torkolatába hajózott, majd onnan elindult felfelé a Dnyeperen. Úgy történt, hogy megállt a hegyek alatt a parton. És reggel, amikor felkelt, így szólt a vele lévő tanítványaihoz: „Látjátok-e ezeket a hegyeket? Ezeken a hegyeken felragyog majd az isteni kegyelem: hatalmas város lesz itt, és az Isten segítségével sok templomot emelnek.” És felmenvén a hegyekre, megáldotta, keresztet állított és imádkozott Istenhez. Majd lejött arról a hegyről, ahol később Kijev lett, és továbbindult a Dnyeperen felfelé. És megérkezett a szlávokhoz (slověne), ahol most Novgorod van, és látta az ott élő embereket, azok szokását, miként mosakszanak és csapdossák magukat, és elcsodálkozott rajta. Majd a varégekhoz ment, és amikor Rómába érkezett, elbeszélte, ho-

⁵⁰ A volgai bulgárok a Volga–Káma összefolyása vidékén hozták létre uralmi központjukat a 9. század második felében. A 10. század első évtizedében felvették az iszlámot, és 922-ben az első név szerint is ismert uralkodójukhoz, Almishoz látogatott el egy követség Bagdadból, amelynek egyik tagja, Ibn Fadlán részletesen beszámolt útjáról (SIMON 2007). A volgai bulgárok a Kazár Kaganátus bukása után Kelet-Európa egyetlen muszlim hatalmaként biztosították a kereskedelmet az iszlám Kelet és Kelet-Európa között. A 10–13. századi Kelet-Európa történetében a volgai bulgárok, a kijevi ruszok és a kunok játszották a meghatározó szerepet (SZMIRNOV 1951; FAHRUTDINOV 1984; ZIMONYI 1990; *Ist. Tatar*, II, 2006).

⁵¹ A Hvalisz-tenger a Kaszpi-tenger, Hvalisz Hvárezm (Horezm) nevének óorosz alakja. Horezm az Amu-darja alsó folyásánál és az Aral-tótól délre fekvő terület neve, amely az ókortól kezdve fontos kereskedelmi központ volt (BOSWORTH 1990, 1060–1068). A hvárezmieket ismertek voltak Kelet-Európában. A kazároknál hvárezmi zsoldos katonákról és kereskedőkről tudunk, de feltűntek a volgai bulgároknál és a besenyőknél is a 10. században. A Magyar Királyságban is laktak hvárezmieket, magyar nevükön kálizok (MOLNÁR 1994, 276; MAZON 1929; KONOVALOVA 2001).

⁵² Szent András apostol ruszbeli térítése fikció, amely a görög forrásokra támaszkodik (MÜLLER 1974; VODOFF 1988, 293; KARTASEV 1997, 41–50; CSICSUROV 1990; FRANKLIN–SHEPARD 1996, 3–5, vö. PVL, 2012, 221–222; PETROV 2010). Müller a történet fiktív voltát hangsúlyozza (MÜLLER 1987, 9–16). Podskalsky viszont azt emeli ki, hogy a fiktív történet ellenére Kijevben – bizánci hatásra – létezett András apostolnak mint az ortodox egyház alapítójának kultusza (PODSKALSKY 1982, 11–13, vö. LIHACSOV 1950, II, 218–219; PVL, 1996, 388–389).

⁵³ Kherszon (ma Szevasztopol, Krím félsziget). A Krím félszigeten és a Fekete-tenger északi partvidékén létesült görög (bizánci) települések a varég és muszlim kereskedőkkel intenzív kapcsolatban álltak (SZÁDECZKY–KARDOSS 1995, 350; PRITSAK–CUTHLER 1991, 418–419).

gyan tanított és mit látott. Ezt mondta: „Csodálatos dolgot láttam idejövét a szlávok földjén. Láttam fából készült fürdőházaikat, amikor izzásig felfűtik őket, levetkőznek, és amikor teljesen meztelenek, leöntik magukat fürdő főzettel (kvasom usnijanym’), és fiatal vesszőkkel csapdossák magukat, és olyannyira megcsapdossák magukat, hogy szinte alig élnek, amikor előjönnek, majd leöntik magukat jéghideg vízzel, s csak ekkor élednek fel. És minden nap ezt teszik, senki sem kényszeríti őket, hanem önmagukat kínozzák. És ez számukra mosakodás, nem pedig kínzás.” Azok pedig ennek hallatán elcsodálkoztak. András pedig rövid római tartózkodás után visszatért Szinopba.

Amikor a poljanok elkülönülten éltek, és maguk kormányozták nemzetségeiket – mert ezek előtt a testvérek előtt is voltak már poljanok, és mindegyik a nemzetségével élt a lakhelyén a maga törzsét uralva –, volt 3 fivér:⁵⁴ az egyiknek a neve Kij, a másinak Scsek (Šček), a harmadiknak pedig Horiv (Choriv) volt, leánytestvérüket Libegynek (Lybed’) hívták. Kij azon a hegyen élt, ahol most a Boricsev-emelkedő⁵⁵ van, Scsek pedig azon a hegyen, amelyet most Scsekovicának neveznek, Horiv meg a harmadik hegyen, amelyet róla neveztek el Horevicának. És egy kis várost építettek az idősebb testvérük tiszteletére, és a Kijev nevet adták neki. A várost hatalmas erdő és fenyves vette körül, bennük vadakat fogtak be. Mert bölcssek és okosak voltak ezek a férfiak, és poljanoknak hívták őket. És az ő leszármazottaik a poljanok mindmáig Kijevben.

Mások, a tudatlanok, azt mondják, hogy Kij révész volt. Valamikor tényleg volt Kijevnél a Dnyeper túlsó partjáról egy átkelőhely, ezért is volt szokás azt mondani, hogy „Kij (Kij-ev) átkelőjéhez!” Ám, ha Kij révész lett volna, akkor nem járt volna Cárgrádban [= Konstantinápolyban]; Kij valójában nemzetségének fejedelme volt, és felkeresett egy császárt, aki nagy tiszteletben részesítette, ahogy mondják,⁵⁶ amikor felkereste. Amikor onnan visszatérőben volt, a Dunához érkezett, és kiszemelt egy helyet, és egy kis városkát ácsoltatott, meg akart benne telepedni nemzetségével, de nem hagyták a környékén élni. Ezért a Duna mentén élők mindmáig Kijevecnek nevezik ezeket a várromokat. Kij visszatérően városába, Kijevbe, ott is halt meg. Fivérei, Scsek és Horiv, valamint leánytestvérük, Libegy is ott fejezték be életüket.

Ezeknek a fivéreknél a halála után kezdte nemzetségük a fejedelmi hatalmat gyakorolni a poljanok között, mert a drevljanoknak is voltak saját fejedelmei, meg a

⁵⁴ A PVL több eredetmondát is tartalmaz. Itt a krónikairó a környezetében élő helynevekből konstruált eredetmítoszt. Kij „városa”, Scsekovica, Horevica a 12. század eleji Kijev részei, Libegy pedig a település melletti tó. Az alanti magyarázatban a Kij-ev összetétel „Kij tulajdona, hozzá tartozó” értelmű (LIHACSOV 1950, II, 220–221; PVL, 2012, 223–225). A régész Ribakov Kijev alapítását az 5–6. századra helyezte (pl. 1983-ban Kijev 1300 éves fennállását ünnepelték), őt követte Tolocsko is (TOLOCSKO 1983, 12–17). Pritsak török elnevezésből próbálta levezetni a város nevét (PRITSAK 1981), Mühle kétségbe vonta a település ribakovi időbe való visszavetítését (MÜHLE 1987). A lengyel Rospard etimológiája szerint (ROSPARD 1977) Kijev jelentése „homokdomb”, „meredek part”. Ez utóbbit kritikával illette Nazarenko (NAZARENKO 1986). L. még BRUTZKUSZ 1944; USZPENSKIJ 2008; GOLB–PRITSAK 1982, 53–55.

⁵⁵ A Boricsev-emelkedő Kijev legmagasabb pontján felépített fejedelmi lakóhelytől a meredek domboldalon a Dnyeperhez vezető (ma is létező) út (PVL, 2012, 225).

⁵⁶ Gyakori krónikás fordulat, a hallomásból vett információkra utal.

dregovicseknek (dregoviči) is, meg Novgorodban a szlávoknak is, és megint más volt a fejedelem a Polota folyócska mentén, ahol a polocsanok (poločane) élnek. Ezen utóbbiaktól származnak a krivicsek (kriviči), akik a Volga, a Dvina és a Dnyeper felső folyásánál élnek. Ezek városa Szmolenszk; éppen ott élnek a krivicsek. Ugyancsak tőlük származnak a szeverjanok (sěver) is. A Beloozerónál él a vesz (ves') törzs, a Rosztovi-tónál pedig a merják és a Klescsino-tónál⁵⁷ szintén a merják. Az Oka folyó mentén, ott, ahol az a Volgába ömlik, élnek a muromák és a cseremiszek (čeremisi), akik szintén saját nyelvet beszélnek, valamint a mordvinok, akik szintén saját nyelvükön beszélnek. Ruszban csak az alábbiak beszélnek szláv (slověn) nyelven: a poljanok (poljane), a drevljanok (derevjane), a novgorodiak, a polocsanok (poločane), a dregovicsek (dregoviči), a szeverjanok (sěver), a buzsanok (bužane), mivel a Bug mentén telepedtek meg, később pedig volhíniaiaknak (velynjane) nevezték őket. Íme, azok az idegen népek, akik Rusznak adóznak: csúdok (čud'), merják (merja), veszek (ves'), muromák (muroma), cseremiszek (čeremis'),⁵⁸ mordvinok (mordva), permiek (perm'), pecserák (pečera), jamok (jam'), litvánok (litva), zimigola, korsz (kors'), narova (noroma),⁵⁹ lívek (lib'). Ők mind saját nyelvet beszélnek, Jáfet leszármazottai, akik az északi részekén élnek.

Amikor a szláv nép, mint már mondtuk, a Duna mentén élt, eljöttek hozzájuk a szkítáktól (ot skuf), vagyis a kazároktól (kozar)⁶⁰ a bolgároknak nevezettek,⁶¹

⁵⁷ A Rosztovi- és a Klescsino-tavak esetében a Nero- és a Plescsjejev-tavakról lehet szó.

⁵⁸ POMOZI 2000, 83–87; KLIMA 2009, 151.

⁵⁹ KLIMA 2009, 154; BOJTÁR 1997, 83–84.

⁶⁰ A kazárok szkítákkal történő azonosítása Geórgiosz Monakhosztól (Hamartólosz) irodalmi toposzként került a krónikába (ISZTRIN 1920–1930, I, 36; LIHACSOV 1950, II, 223). Ezt az azonosítást másképp értelmezte Gumiljov (GUMILJOV 2003). A kazárok a 6. században a Kaukázus északkeleti oldalán tűntek fel, a 6. század végén a Türk Kaganátus fennhatósága alá kerültek. A türk uralom alól a 7. században szabadultak fel, ezt követően jelentős birodalmat hoztak létre Kelet-Európában, amely meghatározta a térség sorsát egészen a 10. század utolsó harmadáig. A kazárokról vonatkozóan pl. ARTAMONOV 1962; DUNLOP 1954; GOLDEN 1980; LUDWIG 1982; NOVOSZELCEV 1990; PETRIK 2008; PLETNJOWA 1978; VÁSÁRY 2003, 138–143; ZIMONYI 1995, 335–336; ZIMONYI 1996.

⁶¹ A 7. század második felében lezajlott népmozgásra való utalás. Az onogundur birodalom felbomlása után Aszparukh vezette onogundur-bulgároknak a Dnyeper és Dnyeszter folyón átkelve az Al-Dunánál először az avar előőrsökkel kellett megküzdenniük, azután sikerült birtokba venniük a Duna torkolatvidékét. A szöveg utal a 7. század végi bulgár vándorlásra, amelyről bizánci források, elsősorban (Hitvalló) Theophanész és Niképhorosz pátriárka krónikái tudósítanak, de emléke fennmaradt a kazár történeti emlékezetben is („József-levél”, „kazár-zsidó levélváltás”). Az itt említett Aszparukh bulgárjai egyes források szerint belső harc miatt menekültek nyugatra, más forrás szerint a kazárok támadása miatt. A bizánci politika minden eszékkel igyekezett megakadályozni, hogy átlépjék a Duna vonalát, ugyanakkor az arab flotta 673 és 677 közötti támadásai Konstantinápoly ellen elvonta a figyelmet a Balkánon törtétekről. Miután sikeresen visszaverték az arab támadást, IV. Kónsztantinosz bizánci császár maga indult a bulgárok ellen a Duna torkolatához 680-ban. De Aszparukh sikeresen védekezett, majd átkelt a Dunán, és birtokba vette a Duna és a Balkán-hegység által határolt területet, amelyet a Bizánci Birodalom a 681-ben kötött békeszerződésben szentesített. Ezzel elismerést nyert a dunai bulgárok állama. Ezen a területen szláv népesség élt, amelyek közül a *Hét törzs* nevű csoport

és megtelepedvén a Duna mentén a szlávok társtelepesei lettek. Ezután jöttek a fehér ugorok (ugri bélii),⁶² és örökölték a szlávok földjét. Ezek az ugorok ugyanis Hérakleiosz (Iraklii) császár idején⁶³ tűntek fel, és haddal támadtak Hozdroj⁶⁴ perzsa császárra. Ugyanekkor voltak az avarok (obri)⁶⁵ is, akik haddal vonultak Hérakleiosz császár ellen, és kevésen múltott, hogy el nem fogták. Ezek az avarok hadakoztak a szlávokkal is, és agyongyötörték a dulebeket (dulěby), akik szlávok voltak, és erőszakoskodtak a duleb asszonyokkal: ha egy avar férfiúnak valahová el kellett utaznia, nem engedte, hogy lovat vagy ökröt fogjanak be, hanem megparancsolta, hogy 3 vagy 4, esetleg 5 duleb asszonyt fogjanak a kocsi elé, és azokkal vitette el magát, és így kínozták a dulebeket. Az avarok ugyanis nagy természetűek és büszke észjárásúak voltak; és az Isten kipusztította őket, mind meghaltak, nem maradt egyetlen avar sem. És mindmáig él Ruszban ez a mondás: „Kipusztultak, mint az avarok”; hiszen sem nemzetségük, sem utóduk nem maradt.⁶⁶ Ezek után érkeztek

szembeszállt a bulgárokkal, akik miután legyőzték őket, államuk nyugati szélére, az avarokkal szemben telepítettek le őket, míg az önként behódoló szeverik törzsét a Balkán-hegység keleti hátságaihoz rendelték. Az Aszparukh bulgár törzsei által létrehozott politikai keretben a többséget a szláv népesség alkotta, amely hosszú távon a hódítók asszimilálódásával járt. A beolvadást elősegítette, hogy Borisz bolgár uralkodó 865-ben, majd véglegesen 870-ben csatlakozott a bizánci kereszténységhez (BEŠEVLIJEV 1981, 173–298; FINE 1983, 66–72).

⁶² L. *A magyarság a kelet-európai nomád népek sorában* c. tanulmányt.

⁶³ Bizánci császár, 610–641 között uralkodott.

⁶⁴ II. Huszró (Khoszroész) (591–628) szászánida uralkodó.

⁶⁵ Az avarokra l. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998; POHL 2002.

⁶⁶ Az avarok a Türk Kaganátus megalakulását (552–556) követően vándoroltak Belső-Ázsiából a Kaukázustól északra eső területre. Hamar uralmuk alá vonták a Fekete-tengertől északra lakó törzseket, többek között az antákat és szklavinokat is. A szklavinok a Kárpát-medencei avar honfoglalás után is avar függőségben maradtak, részt vettek a bizánciak elleni háborúkban. Az antákat később (602 körül) újra legyőzték az avarok. A különböző szláv törzsek történeti emlékezetében fennmaradhatott az avarok emléke. Az *obr(in)* az avar népnév óorosz formája (LIHACSOV 1950, II, 224), de a mai nyugati szláv nyelvekben és a régi szlovénban 'óriás' a jelentése (cs. *obr*; szlk. *obor*, le. *olbrzym* < óle. *obrym*, f-szorb *hobr*; szlovén *óber*) (van olyan vélemény is, hogy nem az avar népnévből, hanem máshonnan, esetleg a gótból származik a szó: pl. ZÁSTĚROVÁ 1960; SWOBODA 1970; IVANOV–TOPOROV 2000, 433–434). A történet egy népi elbeszélést őrzött meg, a krónika ismert bizánci forrásai között hasonló nem szerepel. A történetnek az eredete és útja az őskronikáig nehezen tisztázható, ennek egyik oka a dulebek két, földrajzilag egymástól távoli csoportja. Az egyik lehetséges magyarázat szerint a Dnyepertől nyugatra lakó keleti dulebek Hérakleiosz császár idején, a 630-as évek közepéig voltak avar uralom alatt, amit Kuvrat bulgár fejedelem számolt fel. Így tehát a dulebek számára az avarok „eltűntek” (pl. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 215; szintén Volhíniát tartja a történet keletkezési helyének: LIHACSOV 1950, II, 222, 225). Más vélemény szerint a duleb-történet az Avar Kaganátus nyugati részéről, morvaországi vagy pannóniai dulebekről került a Ruszba, a Bolgár Cár-ságon keresztül, Metód tanítványainak a közreműködésével (pl. ZÁSTĚROVÁ 1964; KOROLJUK 1963; VÁCZY 1974). A pannóniai dulebek eredetét avar telepítéssel is lehet magyarázni: 602 után az avarok a keleti dulebek egy részét Pannóniába, a Zala és Mura vidékére telepítették (SZŐKE 1994b, 162–165). Egyes vélemények szerint az 'óriások' szereplése a duleb–avar történet régiségére utalhat, mitikus időkben történt esemény megőrzése. Érdekes ebből a szempontból az 'iga, 'járom' szimbolikus jelentése is, nemcsak az idegen uralom, hanem a szántás, állatok

a besenyők (pečenězi); újból vonultak a fekete ugorok (ugri černii [= magyarok])⁶⁷ Kijev mellett, később, Oleg idején.

Az elkülönülten élő poljanok, mint már mondtuk, a szláv (slověn) nemzetségből valók voltak, és poljanoknak nevezték magukat, a drevljanok szintén szláv nemzetségűek, akik a drevljan nevet kapták; a ragyimicsek és a vjatycsok azonban a ljahoktól származnak. Volt a ljahok között két testvér: az egyik Ragyim, a másik Vjatko. Amikor megérkeztek, letelepedtek: Ragyim a Szosz mentén, és ragyimicseknek (radimiči) nevezték magukat, Vjatko pedig nemzetségével az Oka mentén telepedett le, és őrála kapták a nevüket a vjatycsok (vjatiči). És békességben éltek egymással a poljanok, a drevljanok, a szeverjanok, a ragyimicsek, a vjatycsok és a horvátok (chrvate). A dulebek pedig a Bug mentén éltek, ahol most a volhíniaiak (velynjane), az ulicsek és a tivercek (tiver'ci)⁶⁸ pedig a Dnyeszter mentén telepedtek le egészen a Dunáig. Rengetegen voltak, korábban a Dnyeszter mentén éltek egészen a tengerig. És váraik mindmáig fennmaradtak. Éppen ezért nevezték el őket a görögök „Nagy Szkítiá”-nak (Velikaja skuf’).⁶⁹

Mindezeknek a törzseknek megvoltak a maguk szokásai,⁷⁰ atyáik törvényei, hagyományai és mindegyiknek a maga erkölcsi szokása. A poljanok atyáik szokása szerint szerények, csendesek, szégyenlősek voltak menyeik, húgaik, nővéreik, anyjuk és apjuk előtt. Anyósukkal és sógorukkal szemben nagy szégyenlősséget tanúsítottak, volt házassági szokásuk is: nem a leendő vő ment el a menyasszonyért, hanem elhosszabbítja őt este, és másnap elvitték, amit adtak érte. A drevljanok vadállatok módjára éltek, mint a barmok: gyilkolták egymást, minden tisztátlan dolgot megettek, és a házasságot sem ismerték, hanem a vízpartról rabolták el a hajadonokat. A ragyimicsek-

dolgoztatása, földműves civilizáció fontos kelléke is. Petruhin ebből a szempontból értelmezi a történetet, és párhuzamba állítja az orosz bilina-hagyománnyal (Szvjatogor és Mikula Szeljanyinovics) (PETRUHIN 2000, 53–54). Az óriások kihalása, eltűnése a Földről a keleti szláv népi költészet jellegzetes eleme. A krónika mondataiba is beszűrődött a népi mitológia, néhol a népi verselés ritmusa figyelhető meg (IVANOV–TOPOROV 2000, 433–434). Az avarok „kipusztulásának” megfogalmazásakor a krónikaíró számára bizánci minta is rendelkezésre állt: hasonló megfogalmazást találunk Nikolaosz Müsztikosznál és a Szuda-lexikonban is (10. sz.) (a két bizánci forrás és a PVL kapcsolatára: OLAJOS 2001, 33–34). A mesés, mitikus elemeket és a toposzt leszámítva a történetnek igazolható alapja van, az Avar Kaganátusban jelentős szláv nyelvű lakosság élt. Az avar–szláv viszonyról szól az ún. *Fredegar-krónika* egyik részlete is, amely szintén párhuzamba állítható a PVL-lel (KOROLJUK 1963, 26–27; POHL 2002, 113–114).

⁶⁷ L. alább *A magyarság a kelet-európai nomád népek sorában* c. tanulmányt.

⁶⁸ Vö. PVL, 2012, 232.

⁶⁹ Cross és Sherbowitz-Wetzor (CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 232) magyarázata teljesen téves. Ők ugyanis ezt a részt a legdélebbre lakó szláv törzsről (ulicsek) értették, és azt gondolták, hogy ők betelepültek a Kárpát-medencébe, és a mai Kárpátalja lakóit alkotják. Kárpátalja szláv népessége a tatárjárás után, illetve a 14. századi betelepítések során került mai lakóhelyére. L. BIBIKOV 1982, 40–46; PVL, 2012, 233.

⁷⁰ Az államalapítás és a törvények írásba foglalása előtt az íratlan szokásjog szerint működtek a törzsi társadalmak. A leírás arról árulkodik, hogy a törzsi szokások némelyikét a 12. század elején még mindig ismerték, noha már hosszú ideje keresztények voltak. A vallási szinkretizmus több évszázadig tartott a keleti szlávoknál.

nek, vjatyicsoknak és szeverjanoknak közös szokása volt, hogy erdőkben éltek, mint a vadállatok, megettek minden tisztátalan dolgot és trágárkodtak atyáik és menyek előtt, házassági szokásuk nem volt, hanem két település között rendeztek összejöve-teleket. Itt szoktak összejöve-teleket tartani: táncolni és mindenféle ördögi dalokat énekelni, és itt raboltak maguknak feleségeket, korábban megegyezvén velük; hiszen két-három feleségük volt. És ha valaki meghalt, akkor tort rendeztek neki. Azután kivájtak egy nagy farönköt, arra helyezték a halottat, és elégették. Azután pedig ösz-szeszedték a csontjait, egy kisebb edénybe rakták, és ezeket kirakták az utak mentén lévő oszlopokra, ahogyan ezt most is teszik a vjatyicsok. Ugyanezt a szokást követték a krivicsek is és más pogányok, akik nem ismerték az Isten törvényeit, hanem saját maguk szabtak törvényt maguknak.

György (Georgij) krónikájában⁷¹ ez áll: „Minden egyes népnek vagy írott törvé-nyei vannak, vagy szokásai. Ezeket a törvényt nem ismerő emberek atyáik hagyó-mányaként megtartják. Az elsők közülük a szírek, akik a világ végén élnek. Atyáik szokásait tekintik törvénynek: nem szabad paráználkodni, házasságot törni, lopni, rágalmazni vagy gyilkolni, és egyáltalán rosszat cselekedni. Hasonló törvényük van Baktria lakóinak (vaktriján), akiket másképpen rahmanoknak (vrachmane) vagy szigetlakóknak (ostrovnici) neveznek. Ezek őseik hagyománya szerint és hithűség-ből nem esznek húst és nem isznak bort, nem paráználkodnak, és semmi rosszat sem cselekszenek nagy félelmükben és istenhitükben. Másképpen van ez a velük szom-szédos hinduknál (indiom). Ezek gyilkolnak, trágárkodnak és mértéktelenül harag-tartók; országuk belső területein embert esznek, az utazókat meggyilkolják, sőt úgy esznek, mint a kutyák. Saját törvényük van a káldeusoknak (chaldéjam) is, és a babi-loniaknak (vavilonjam) is: anyjukkal hálnak, testvéreik gyermekeivel paráználkod-nak és gyilkolnak. Mindenféle szégyentelen dolgot művelnek, erénynek tekintve ezt még akkor is, ha hazájuktól távol vannak.

Más törvényük van a geleknek (giliom [= szkíta törzs]):⁷² asszonyaik szántanak és házat építenek, férfiaknak való dolgokat végeznek, viszont annyit szerelmesked-nek, amennyit akarnak, férjeik nem korlátozzák őket, és ezt nem szégyellik; vannak közöttük bátor asszonyok, akik ügyesen vadásznak nagy vadakra. Ezek az asszo-nyok uralkodnak férjeiken és parancsolnak nekik. Britanniában (vo Vrëtan'i) pedig több férfi hál egy asszonnyal és több asszony egyetlen férfiúval bujálkodik. És ezt a törvénytelenséget atyáik törvényeként cselekszik, senki nem ítéli el, és nem tartja vissza őket. Az amazonoknak nincs férjük, hanem, mint a beszélni nem tudó bar-mok évente egyszer, a tavaszi napok közeledtével, elhagyják földjüket, és a környék-beli férfiakkal párosodnak, ezt az időszakot pedig valamiféle diadalmas nagy ün-nepnek tartják. Amikor megfogannak, elhagyják ezeket a helyeket. Amikor pedig elérkezik a szülés ideje, ha fiú születik, megölik, ha pedig kislány, akkor táplálják, és példásan felnevelik.

⁷¹ Újabb átvétel Geórgiosz Monakhosz (Hamartólosz) krónikájából (GeorgMon 26–28; ISZTRIN 1971, 57–58).

⁷² PVL, 2012, 233.

Ahogy most nálunk a polovecek [= kunok]⁷³ atyáik törvényeihez tartják magukat: vért ontanak, és még kérkednek is vele, döghúst és minden tisztátlan dolgot: hörcsögöt, ürgét megesznek. Elveszik mostohájukat és sógornőjüket, és atyáik más szokásait is őrzik. Mi pedig, és minden keresztény ország, ahol a Szentháromságban és az egy keresztségben hisznek, és egységes hitet vallanak, közös törvénnyel rendelkezünk, minthogy Krisztus nevében keresztelkedtünk meg, és Krisztust öltöttük magunkra.

Ezeket az éveket követően, a három fivér halála után [a poljanokat] sanyargatták a drevljanok és más környékbeliek. A kazárok (kozarè)⁷⁴ ezeken a hegyeken, az erdőkben találtak rájuk, és ezt mondták nekik: „Adózzatok nekünk!” Tanácskozás után a poljanok minden [felszálló] füst után egy-egy kardot adtak, és ezeket a kazárok elvitték fejedelmükhöz és előjáróikhoz, ezt mondva nekik: „Új adót találtunk.” Azok pedig azt kérdezték tőlük: „Honnan van?” Ők így válaszoltak: „A hegyeken álló erdőkől, a Dnyeper folyó felett.” Azok pedig ismét kérdeztek: „És mit adtak?” Ekkor megmutatták a kardot. És ezt mondták a kazárok előjárói: „Fejedelem, nem jó adó ez: ezt mi olyan fegyverrel szereztük, amely csak az egyik oldalán éles, vagyis szablyával, ezeknek pedig mindkét oldalán éles fegyverük van, azaz kardjuk. Eljön az idő, amikor majd ők szednek tőlünk és más népektől adót.” És beteljesedtek szavaik, minthogy nem saját akaratuk szerint beszéltek, hanem isteni sugallatra. Hiszen így történt ez Egyiptom uralkodójának, a fáraónak idején is, amidőn elhozták hozzá Mózeszt, és amikor a fáraó nemzetségfői ezt mondták: „Ő fogja majd megalázni Egyiptomot.” És így is történt: Mózes okozta Egyiptom pusztulását, bár előzőleg a zsidók nekik dolgoztak. Hasonlóképpen ezek is: először ők uralkodtak, később pedig rajtuk uralkodnak; és így is lett: hiszen Rusz fejedelmei uralkodnak a kazárokon mind a mai napig.⁷⁵

⁷³ A krónikaíró a saját korának kunjaira tett utalást. A kunok a 11. század utolsó harmadában intézték első támadásaikat a ruszok ellen. A kunok legkorábbi idegen elnevezése az óorosz forrásokban olvasható. A *половец, половецы* népnévnek több etimológiája is ismert (l. alább *A kunok a Poveszty vremennih let-ben* c. tanulmányban). A forrásban az életmódjukra utaló leírás toposszerű, illeszkedik a többi népekről írtakhoz. A levirátus a nomád népek között élő szokás volt, a kunoknál azonban a források alapján egynejtűség volt.

⁷⁴ Az alábbi történet a kazároknak történt adófizetés tényét őrizte meg, illetve azt, hogy a térségben megjelenő és az északi részeken adóztató ruszok fokozatosan növelték befolyásukat, akadályozták, illetve a maguk javára fordították a kazár adószedést, ami végül a kazárokkal való összecsapáshoz vezetett.

⁷⁵ Célzás arra, hogy a Rusz fejedelmeinek történetét is tárgyalja a krónikás. A karddal adózó poljanok történetét szintén a népi emlékezet őrizte meg, amelyhez aztán a krónikaíró Nyesztor hozzátett egy didaktikus célzatú befejezést, így téve kerek egészzé, „tanulágossá” az elmondottakat. A kard mint adó nem tipikus, ezért különböző magyarázatok születtek ezzel kapcsolatban: a kard szimbolikusan értendő, valójában folklórmotívum, az ellenszegülés szimbóluma az idegen uralommal szemben (pl. MELNYIKOVA 1999–2010, 158–159), esetleg a kardok a dnyeperi kereskedelemről fizetett adó eredményeképpen kerültek a kazárokhöz (ЛИНДАНОВ 1950, II. 229; vö. POLGÁR 2004, 95–96), vagy a „kard” szó esetleg tévesen került a szövegbe, például a „prém” szó helyett, és ebből írt egy történetet a szerző (pl. SCSAVELEV 2003, 142), amit az is alátámaszthat, hogy a kelet-európai erdőzóna lakói prémel adóztak a kazároknak (pl. ZIMONYI

A 6360. (852.) évben, az indictio⁷⁶ 15. évében, amikor Mihály (Michail)⁷⁷ kezdett uralkodni, akkor kezdték e földet Rusz földnek (Ruska zemlja) nevezni. Ezt onnan tudjuk, hogy ennek a császárnak az uralkodása alatt Rusz hadat viselt Cárgrád ellen, amint erről a görög krónikában írnak.⁷⁸ Éppen ezért innen kezdjük az évek datálását. „Ádámtól az özönvízig 2242 év; az özönvíztől Ábrahámig 1000 és 82 év, Ábrahámtól pedig Mózes kivonulásáig 430 év; Mózes kivonulásától Dávidig meg 600 és 1 év; Dávidtól és Salamon uralkodásának kezdetétől Jeruzsálem bevételéig pedig 448 év; annak bevételétől Nagy Sándorig (do Oleksandra) 318 év; Nagy Sándortól pedig Krisztus születéséig 333 év; Krisztus születésétől meg Kónsztantinoszig⁷⁹ 318 év telt el; Kónsztantinosztól pedig eddig a Mihályig mindössze 542 év.” Mihály uralkodá-

2005, 234; l. alább a 6367/859. évnél). A szerző a poljanok feletti kazár uralom kezdetét az évszámmal nem jelzett részbe tette, 852-nél korábbra, de ez nem jelent biztos pontot a keltezéshez. A Dnyeper-vidék feletti kazár ellenőrzés legkorábbi lehetséges kezdete valamikor a 7. század végére (680, az Aszparukh-féle bulgár vándorlás után) tehető, de ennél későbbi időpont is lehetséges. Prihodnyuk régészeti adatokból (Pasztirszkoje/Pasztirszke gorogyiscse) kiindulva, a 8. század közepe elé keltezte a Dnyeper-vidéki kazár uralom kezdetét, amelynek politikai háttere az volt, hogy miután az arab fenyegetés elhárult a Kaukázus felől, a kazárok nyugat felé terjeszkedtek (PRIHODNYUK 2002). Komar két nyugati irányú kazár terjeszkedést feltételez, amelyek közül a második a 8. század kezdetére tehető, és amely megszilárdította a kazár uralmat a területen egészen a ruszok uralmáig (KOMAR 2005; KOMAR 2006, 409–411). Ha esetleg a dnyeperi kereskedelemről származó kardokra gondolunk, akkor inkább a 9. század első harmada és az utána következő évtizedek tűnnek valószínűbbnek, a dnyeperi kereskedelem élénkülése miatt, ami a ruszok aktivitásával állt összefüggésben. A Nyesztor által megírt történet tanulsága azonban az, hogy a poljanokat az idegen uralom alól a ruszok szabadították fel, és most is (1113) és a jövőben is a Rurikok vezetésével lehetnek erősek, vagyis ez a történet is a Rurikok legitimációjának az erősítésére szolgált (pl. GUMILJOV 2003 [1974], 239). Petruh-in szerint az egész történet Nyesztor fejében született meg, fikció (PETRUHIN 2002). A forrásrészlet korábbi magyar fordítása: HODINKA 1894. Bibliai előképére: PVL, 2012, 236–237; DANYILEVSKIJ 2004, 143–147.

⁷⁶ Az indictio a bizánci krónikairódalomból való átvétel, csak az átvett szövegekben fordul elő, a Ruszban nem használták. Az indictio tizenöt éves ciklusokat jelöl, eredete bizonytalan (SZENTPÉTERY 1985, 30). A bizánci források szeptember 1-jei évekezésével ellentétben a Ruszban a március 1-jei évekezdet volt használatos. Ez a bizánci forrásokból való átvétel esetében számos hibás adatot eredményezett (vö. PVL, 2012, 237–238).

⁷⁷ III. Mikhaél bizánci császár (842–867). A hibás dátumra lásd: LIHACSOV 1950, II, 230.

⁷⁸ Nem hagyományból, hanem görög forrás alapján írta meg a krónikás a ruszok első támadását a Bizánci Birodalom ellen. A bizánci krónikák kronológiáját alkalmazva – konkrét évekkel kifejezve – visszatér a világ teremtésének idejéhez, de ezúttal nem a „nép”, hanem a dinasztia uralkodásának idejét adja meg. A leszármazásrendre itt nem tér ki. Felsorolja a ténylegesen uralkodó kijevi fejedelmeket Olegtól a 12. század elejéig uralkodó Szvjatopolkig. A fejedelmek uralkodásának időtartamát megadva ellentmondás van a később megadott évek némelyikével. Az ellentmondás azonban virtuális is lehet, hiszen egy fejedelem uralkodása nem feltétlenül az előbbi halálával kezdődött: pl. Szvjatopolk életében felosztotta „országát” fia között, így azok már az ő életében is uralkodtak. Szvjatopolk halálának említése alapján világos, hogy a krónika 1113-at követően keletkezett, de még sincs szó az őt követő Vlagyimir Monomah trónra lépéről.

⁷⁹ I. Constantinus vagy Nagy Kónsztantinosz római császár (306–337).

sának első évétől Oleg, Rusz fejedelme uralkodásának első évéig 29 év, Oleg uralkodásának első évétől, amióta Kijevben telepedett le, Igor fejedelemségének első évéig 31 év; Igor fejedelemségének első évétől Szvjatoszlav uralkodásának első évéig 33 év; Szvjatoszlav fejedelemségének első évétől Jaropolk első évéig 28 év; és Jaropolk 8 évig volt fejedelem, Vlagyimir (Volodimer)⁸⁰ pedig 37 évig; Jaroszlav pedig 40 évig volt fejedelem. Ily módon, Szvjatoszlav halálától Jaroszlav haláláig 85 év; Jaroszlav halálától pedig Szvjatopolk haláláig 60 év telt el.⁸¹

De térjünk csak vissza a korábbiakhoz,⁸² és mondjuk el, mi történt ezekben az években, amint már el is kezdtük Mihály uralkodásának első évétől,⁸³ és rakjuk sorba az éveket.

A 6361. (853.) évben.

A 6362. (854.) évben.

A 6363. (855.) évben.

A 6364. (856.) évben.

A 6365. (857.) évben.

A 6366. (858.) évben Mihály császár felvonult harcosaival a part mentén és a tengeren a bolgárok ellen. A bolgárok (bolgare) belátván, hogy nem képesek ellenállni nekik, azt kérték, hogy kereszteljék meg őket, és behódolnak a görögöknek. A császár pedig megkeresztelte fejedelmüket és a bojárokat mind, és békét kötött a bolgárokkal.⁸⁴

A 6367. (859.) évben a tengeren túli varégek (varjagi) adót szedtek a csúdoktól és a szlávoktól, a merjáktól és a krivicsektől mind. A kazárok pedig a poljanoktól, a szeverjanoktól és a vjatyicsoktól szedtek egy-egy ezüstöt (po bĕlĕ) és egy-egy mókusbőrt (vēvericĕ)⁸⁵ a [felszálló] füst után.

⁸⁰ Az eredeti forrásban mindvégig a Vlagyimir helyén Volodimer olvasható.

⁸¹ A „világ teremtésétől” számított idő 5508 évvel nagyobb számokat mutat, mint a Krisztus születésével kezdődő mai időszámítás. Ehhez képest az itt felsorolt számítás 5454 évet mutat, ami nyilvánvaló tévedés. A PVL szövegét tartalmazó más kéziratok ezen a helyen ugyancsak téves számokat tartalmaznak, e tévedéseik nem egyeznek meg az itt találhatóival (LIHACSOV 1950, II, 230–231; PVL, 2012, 238–239). Cib kutatásai szerint az 5508/5509 évszámbeli eltérés nem általános, a szélső értékei 5505, illetve 5011 (CIB 2011, 270–272).

⁸² Szokásos krónikáirói fordulat (toposz), amellyel az elbeszélés fonalát az eredeti mondanivaló felé visszafordítja.

⁸³ Az író itt Geörgiosz Monakhosz (Hamartólosz) munkájára támaszkodva teszi meg az évet III. Mikhaél császár uralkodásának első évének. A császár 842-ben lett a birodalom uralkodója, de kiskorúsága okából anyja, Theodóra gyakorolta a hatalmat. Ténylegesen a hatalmat csak 856-ban szerezte meg (PVL, 2012, 238–239; OSTROGORSKY 2001, 205; BRÉHIER 1999, 111–112).

⁸⁴ Geörgiosz Monakhosz (Hamartólosz) krónikájából való részlet (ISZTRIN 1972, 508). A hadjárat más bizánci forrás (Szimeon Logothetész) szerint 860-ban történt. A bolgárok megkeresztelkedése valójában 864/865-ben került sor (LIHACSOV 1950, II, 233; PVL, 2012, 240).

⁸⁵ A fordítás az *Ipatyij-évkönyv* szövegét tükrözi, ezt tartotta jobbnak Lihacsov is. Sahmatov viszont a maga rekonstrukciójában a *Lavrentyij-évkönyv* és a *Novgorodi-évkönyv* szövegét részesítette előnyben. A szövegbeli eltérés minimális, (lehet későbbi, másolás alatti szövegtagolás eredménye is), mégis kétféle értelmezésre ad lehetőséget. A *'po bĕlĕ vēvericĕ'* 'fehér/téli' mókuszprém' (Sahmatov) csak prémről szól, a *'po bĕlĕ i vēvericĕ'* változat viszont értelmezhető úgy, aho-

A 6368. (860.) évben.

A 6369. (861.) évben.

A 6370. (862.) évben elűzték a varégoakat (varjagi) a tengeren túlra, és nem fizettek nekik adót, és önmaguk fogtak saját kormányzásukhoz. De nem volt köztük egyetértés, és az egyik nemzetség a másik ellen tört, viszályok voltak köztük, és egymás ellen kezdtek hadakozni. És így szóltak egymáshoz: „Keressünk magunknak fejedelmet, aki uralkodik rajtunk, és jog szerint bíraskodik felettünk.” És elmentek a tengeren túlra a varégekhez, a ruszokhoz (k rusi).⁸⁶ Ezeket a varégoakat ugyanis rusznak (rus') nevezték, mint ahogyan másokat svédeknek (svie), norvégoknak (urmane) és angoloknak (anglajane), megint másokat meg gótoknak, hát ezek is így

gyan Lihacsov gondolta. Meg kell azonban jegyezni, hogy Lihacsov Grekovot követve gondolt ezüst(pénz) adóra, valamiféle kezdetleges pénzforgalmat feltételezve a poljanoknál, de ennek más forrásokban nincsen nyoma ebben az időben. Ezüstdirhemek kerültek a Dnyeper-vidékre a 9–10. században, de ez még nem jelent rendszeres pénzforgalmat. A *bel'* mint pénz csak a 13. század utolsó harmadában tűnt fel az írott forrásokban (JANYIN 2009 [1970]). A *veverica* 'mókuszprém'-et jelent, de egyes kutatók feltételezése szerint a 'hermelin' és a 'menyét' prémjére is használhatták (pl. TATYISCSEV 2005; DAL 1903–1909), sőt, általában 'prém' is lehetett. A *bel'* jelentése 'mókuszprém' (mai or. *belka* 'mókusz'), majd pénzegység, de itt is lehet 'hermelin' jelentést is feltételezni (pl. KUZMIN 1976, 69; az 1115. évnél egymás mellett szereplő *ornicy* és *běl'* szavakat 'hermelinprém' jelentéssel fordította. L. az 1115. évnél). A 'füst' kifejezés helyett a *Novgorodi első évkönyv* (és más évkönyvekben is) azonos szöveghelyén *muzs'* ember, férfi' szerepel. Kastanov szerint ez tükrözheti az északi és déli területek települései közötti különbséget is. A szöveghely részletes elemzésére, több évkönyv összevetésével l. KUZMIN 1976; KASTANOV 2003, a különböző prémfajták neveire l. LUKINA 1975. A mókusbőr (*veverica*) a természetben beszedett adót, majd ennek nyomán az értékviszonyok kifejezésére szolgáló egységet jelölte (vö. PVL, 2012, 241).

⁸⁶ Ez a varégek behívásának története, amely a *Nyesztor-krónika* 18. századi felfedezése nyomán az ún. normann elmélet kialakulásához vezetett. A normann elméletet megfogalmazói a varégek behívását tényként kezelték. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy a szlávok állam-szervezésre képtelen etnikum. A kortárs Lomonoszov és köre e tézist szinte azonnal cáfolta, a vita azonban nem ült el. Életben tartotta a 18. század konkrét politikai vitája, a péteri reformokhoz való viszony, amiből a nyugatosok és a szlavofilek álláspontja fogalmazódott meg, és végigkísérte a 19. század szellemi áramlatait. A szovjet korszakban a szélsőséges szlavofil álláspont lett a marxista ideológiai alap, amely szerint a varégeknek a létét is tagadni próbálták, teljesen a legendák világába utalva a történetet. Orosz területen reális értékelés az 1980-as évektől kezdve fogalmazódott meg, még inkább az 1990-es évek kritikáiban, a nyugat-európai és az amerikai történetírás ezt az eredetmítoszt már a 20. század közepén a „helyére tette”. A történet kétségkívül az eredetmítosz kategóriájába tartozik, amely mindig tartalmaz valós elemeket is. Esetünkben a kijevi fejedelmek varég származása ténykérdés, a „hívás” nyilvánvaló fikció, de valós funkciója volt a 12. század elején létrejött krónikában: az éppen regnáló dinasztia uralmának eredetét és a kortársak számára jogosságát (legitimációját) fogalmazta meg. A PVL-hez kommentárokat készítő Lihacsov antinormann álláspontot fogalmazott meg a PVL-hez fűzött kommentárjaiban (LIHACSOV 1950, II, 234–246). A PVL egyik újabb kiadásához kiegészítő kommentárok írója, Szverdlov szintén tagadja a normannok szerepét (PVL, 1999, 595–596). A normann-kérdés historiográfiai összefoglalása: MORDOVIN 2006; PVL, 2012, 242–245; forrásaira magyarul: SZILI 2009. L. kötetünk tanulmányát (*A Poveszty vremennih let mint történeti forrás*).

kapták a nevüket. A csúdok, szlávok, krivicsek és a veszek így szóltak a ruszokhoz: „Földünk hatalmas és gazdag, de nincs benne rend. Jertek, legyetek a fejedelmünk, és uralkodjatok rajtunk!” Kiválasztottak 3 fivért⁸⁷ nemzetségükkel együtt, és azok magukhoz véve az összes ruszt, eljöttek. Rjurik, a legidősebb, Novgorodban, a második, Szineusz Beloozeróban,⁸⁸ a harmadik pedig, Truvor Izborszkban (Izbor'stë) telepedett le. És ezekről a varégekrol kapta Rusz földje (Ruskaja zemlja) a nevét. A novgorodiak, ezek varég nemzetségű emberek, bár korábban itt szlávok voltak. Két év múltán Szineusz és a testvére, Truvor meghalt, és a hatalmat egyedül Rjurik szerezte meg, aki felosztotta emberei között a városokat; az egyiknek Polockot (Polotesk), a másiknak Rosztovot, amannak Beloozerót [adta]. A varégek ezekben a városokban jövevények, mivel Novgorod első lakói a szlávok (slověni) voltak, Polocké a krivicsek, Rosztové a merják, Beloozeróé a veszek, Muromé pedig a muroma [törzs]. És mindezen Rjurik uralkodott. És volt Rjuriknak 2 embere [= harcosa], nem a nemzetségből valók, de bojárok, akik azt kérték tőle, hogy egész nemzetségükkel Cárgrádba mehessenek. Elindultak a Dnyeperen, és mellé érkezvén, a hegyen egy kis várat pillantottak meg. És megkérdezték: „Kié ez a vár”? Az ottaniak így válaszoltak: „Volt 3 fivér: Kij, Scsek és Horiv, akik miután felépítették ezt a várat, elhaltak, mi pedig az utódaik vagyunk, itt élünk és a kazároknak adózunk.” Aszkold és Dir⁸⁹ ott maradtak ebben a városban, sok varégot gyűjtöttek maguk köré, és uralni kezdték a poljanok földjét. Rjurik pedig Novgorodban volt fejedelem.

A 6371. (863.) évben.

A 6372. (864.) évben.

A 6373. (865.) évben.

A 6374. (866.) évben Aszkold és Dir hadba indult a görögök ellen,⁹⁰ és Mihály uralkodásának tizenharmadik évében érkeztek oda. De a császár éppen hadjáratot vezetett az agarjánok ellen, és már a Fekete folyóhoz ért, amikor az eparkhosz tudatta

⁸⁷ A krónikában másodjára szereplő három fivér történetével a kijevi hagyomány párhuzamát alkotta meg a krónikás: a Rusz északi régiójában a jelentős számú varég telepes által lakott területet körvonalazza vele. A legendabeli személyek, így például Rurik esetében (neve összecseng az egész „államnak” nevet adó Rusz szóval!) eltérő vélemények vannak valós vagy fiktív voltukat illetően. Lásd ugyanígy a latin nyelvű krónikákban Piast, Přemysl alakját, vagy a magyar krónikák Hunor és Magyar testvérpárját, de akár általánosabb dimenziókban a Rómát alapító testvérpár történetét is. Máiig vitatott, hogy Rurik valós vagy fiktív személy volt-e (PVL, 2012, 247).

⁸⁸ A három testvér uralma alá tartozó települések (Izborszk, Beloozero) valóban a legrégebbiek az északi területen. Egyedül Novgorod esetében téved a krónikás, hiszen Novgorod már egy „második generációs” település (l. fentebb). Polock, Rosztov és Murom a varég adóztatás nyomán létrejött, nem a legelső, de igen korai központok, ahol egy-egy törzstől az adók begyűjtése folyt.

⁸⁹ A krónikás itt kapcsolja össze a két eredetmondát. A szintén mitikus elemeket tartalmazó szöveg valóságalapja a varég adóztatás kiszélesedése (a dnyeperi vízi út birtokba vétele) és a kazár adószedés visszaszorulása – amely Aszkold és Dir személyén keresztül még nem a dinasztia, hanem csak a varégek előretörését rajzolja meg.

⁹⁰ Aszkold és Dir Konstantinápoly ellen vezetett hadjáratára l. Zónarasz krónikáját (PVL, 1999, 598). Az időpont többféleképpen határozható meg (l. a következő jegyzetben). Az eseményekről részletesen pl. VASILJEV 1946, különösen 90–99; KUZENKOV 2003, 3–172. A bizánci forrásokra l. *Zarubezsnyje isztocsnjiki*, 2003, 93; BIRIKOV 2004, 413.

vele, hogy Rusz haddal vonul Cárgrád [= Konstantinápoly] ellen, és a császár hazatért. Ezek pedig behatoltak az Aranyszarv-öbölbe, és sok keresztényt meggyilkoltak, és kétszáz hajóval körbefogták Cárgrádot. A császár is csak nehézségek árán tudott bejutni a városba, és egész éjjel Phótiosz pátriárkával⁹¹ együtt imádkozott a vlahernai Szent Istenszülő templomában, ahonnan éneklés közepette kihozták a Szűzanya szentséges palástját, és szélét a tengerbe mártották. Csendes idő volt akkor, és a tenger nyugodt volt, ám ekkor hirtelen szélvihar támadt, és a hatalmas hullámok szétdobálták az istentelen (= pogány) ruszok hajóit, a parthoz verték és úgy összetörték azokat, hogy csak keveseknek sikerült megúszni ezt a csapást és [élve] hazatérni.

A 6375. (867.) évben.

A 6376. (868.) évben kezdett uralkodni Baszileiosz (Vasilë).⁹²

A 6377. (869.) évben keresztelték meg az egész Bolgárföldet.⁹³

A 6378. (870.) évben.

A 6379. (871.) évben.

A 6380. (872.) évben.

A 6381. (873.) évben.

A 6382. (874.) évben.

A 6383. (875.) évben.

A 6384. (876.) évben.

A 6385. (877.) évben.

A 6386. (878.) évben.

A 6387. (879.) évben Rjurik a halála előtt fejedelemségét a nemzetségéből való Olegre hagyta, gondoskodására bízva fiát, Igort, mivel az még kisgyermek volt.⁹⁴

A 6388. (880.) évben.

A 6389. (881.) évben.

A 6390. (882.) évben hadba vonult Oleg, sok harcost víve magával: varégokat, csúdokat, szlávokat, merjákat, veszeket, krivicseket, és Szmolenszkhez⁹⁵ érve a krivicsekkel, átvette a hatalmat a városban, és saját emberét ültette a hatalomba. Onnan

⁹¹ Geórgiosz Monakhosztól (Hamartólosz) átvett részlet (MATVEJENKO–SCSEGOLÉVA 2000, 7), az időpont meghatározása problematikus. Phótiosz pátriárka pontifikátusának ideje nem kétséges (858–867 és 877–886), III. Mikhaél császár uralkodásának (842–867) tizennegyedik éve 856 lenne. Más bizánci forrásból az esemény 860-ra datálható (CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 234). A bizánci Szimeon Logothetész krónikája szerint III. Mikhaél császár uralkodásának tizedik évében történt (LIHACSOV 1950, II, 247). A Konstantinápolyra támadó ruszok nem valószínű, hogy Kijevből érkeztek. A varégoknak a kereskedelmi utak mentén több helyen is voltak települései, többek között a Fekete-tenger környékén is (NAZMI 1998, 138–151; FONT 1998, 13).

⁹² I. Baszileiosz császár (867–886).

⁹³ Ezt a dátumot adja meg a bolgár Szent Kelemen legendája is (LIHACSOV 1950, II, 248).

⁹⁴ Az adatok bizonyára nem valóságok, sem Oleg, sem Igor élettartamára vonatkozóan. Igor is, és itt nem említett anyja, Olga a 10. század közepének, maga Oleg a 10. század elejének szereplője. A korabeli élettartamokat figyelembe véve az itt megadott évszám irreális. A krónikás célja valószínűleg a fiktív (Rurik) és valós (Oleg, Igor) személyek közötti kapcsolat megalkotása volt.

⁹⁵ Szmolenszk a Dnyeper felső folyása mentén fekszik. Oleg elindulása Novgorodból a „varégoktól a görögökhöz” vezető vízi út mentén történt, illetve az adóztatás kiterjesztésének üteme is eszerint haladt.

lefelé vonult, és elfoglalta Ljubecset (Ljubec'),⁹⁶ és ott is saját emberét helyezte el. És a kijevi hegyekhez érkeztek, és Oleg megtudta, hogy itt Aszkold és Dir a fejedelem. Harcosainak egy részét elrejtette a csónakokban, másokat hátrahagyott, és a gyermek Igor magával víve, egyedül indult hozzájuk. Amikor csónakja Ugorszkoje [= Magyarhely]⁹⁷ alá ért, elrejtve harcosait, Aszkoldhoz és Dirhez küldött ezt üzenve: „Kereskedő vagyok, Oleg és Igor herceg megbízásából a görögökhöz megyünk. Gyertek elénk, rokonaitok elé!” Aszkold és Dir eljöttek hozzá, és miután a többiek a csónakokból mind előugráltak, így szólt Oleg Aszkoldhoz és Dirhez: „Ti sem fejedelmek, sem fejedelmi nemzetségből valók nem vagytok, de én fejedelmi nemzetségből vagyok.” És ekkor előhozták Igor, „Ő pedig Rjurik fia!” És megölték Aszkoldot és Dirt, és felvitték [tetemüket] a hegyre, és eltemették: Aszkoldot a hegyen, amelyet most Ugorszkojének neveznek, ahol most Olma udvarháza (Olmin dvor)⁹⁸ van; e sír fölé emeltette Olma Szent Miklós templomát; Dir sírja pedig a Szent Irén (za svjatoju Orinoju)⁹⁹ [templom] mögött van. És Oleg elfoglalta a fejedelmi trónt Kijevben, és így szólt: „Ez legyen Rusz városainak anyja!” Voltak varégyei, szlávjai és mások, akiket rusznak neveztek. Ez az Oleg kezdett városokat építeni, és adót vetett ki a szlávokra, krivicsekre, merekre, sőt elrendelte, hogy a varégoknak is fizessenek Novgorod után évi háromszáz grivna¹⁰⁰ adót a béke fejében, amit fizettek is a varégoknak egészen Jaroszlav haláláig.

⁹⁶ Kisebb település Kijevtől északra. A 11–12. század fordulóján játszott fontos szerepet, ennek köszönheti e korai megemlítést. Vlagyimir Monomah által kiépített fejedelmi rezidencia. A DAI is említést tesz róla (cap. 9: „Teliucy”; BARSZOV 1865/2011, 119).

⁹⁷ TOLOCSKO 1983, 93–94, 201. Az Ugorszkoje név egy Kijev mellett elhelyezkedő magaslat egy részét jelölte (TOLOCSKO 1983, 185; KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 23; FONT 1996b, 76–77, 218–219, 280–281). Mivel a semlegesnemű *Ugorskoje* jelző eredetileg csak egy semlegesnemű főnévhez csatlakozhatott (pl. *město, gorodišče, uročišče, poberežje*) a 'hegy' (f. *gora*) szóhoz nem, az *Ugorskoje* eredetileg nem a hegy neve volt, hanem egy azon – vagy annak közelében – lévő földrajzi pontot jelölt (MHK, 1900, 372. 1. j.; KIRÁLY 1993, 173; KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 23; FONT 1996, 43; FONT 2005, 23). A legelfogadottabb feltevés szerint a név a szláv forrásokban a magyarságra alkalmazott *ugor* népnévből származik. Mivel a passzus szerzője saját korának (ныне) földrajzi pontjaként nevezi meg ezt a helyet, a földrajzi név létrejöttét a 11–12. század fordulójára vagy ez előtti időre kell datálnunk (LIHACSOV 1950, II, 256; ERDÉLYI 1986, 49; KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 23–24; H. TÓTH 1998, 81; ERDÉLYI 2004, 11, vö. Оуторьскихъ воротъ 'Magyar-kapu': FONT 1996b, 200–201, 281. 2. jz., vö. TOLOCSKO 1983, 93–94).

⁹⁸ Egy Olm(a) nevű személy a krónikás számára korabeli, tehát 12. század eleji udvarháza. A szerzetes-krónikás valószínűleg a templomalapító bojárt kívánta megnevezni. A passzus által említett Olmát korábban több kutató is Álmos magyar fejedelemmel azonosította. Ez az azonosítás azonban sem nyelvészeti, sem történelmi alapon nem igazolható (KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 22–23). Mára már a legelfogadottabb feltevés az, hogy Olma egy rusz előkelő volt, aki – keresztény volta és az általa emelt templom alapján – a 11. században (11–12. század fordulóján?) élhetett (KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 22–23; ERDÉLYI 2004, 11–12). Így minden olyan feltevés, amely a helynév létrejöttét a 9. századi magyarsággal hozza kapcsolatba (VERNADSKY 1939, 197–201; VERNADSKY 1972, 24), jelenleg hipotézis csupán. A kérdéssel kapcsolatban l. még: BARTHA 1988, 364–365; FONT 2005, 24, 121–122; FODOR 2007, 193–202.

⁹⁹ Bölcs Jaroszlav alapította 1037-ben, a Szófia-székesegyháztól délnyugatra, l. az 1037. évnél.

¹⁰⁰ A grivna veretlen nemesfém, a Kijevi Ruszban többféle alakban és súlyban létezett. A kijevi ezüstgrivna hatszögletű és 198 g súlyú, a novgorodi rúd alakú és 200 g körüli súlyú. Kevés aranygrivnáról is van tudomásunk. A veretlen nemesfémhez kötődő súlymérték Európa más

A 6391. (883.) évben Oleg harcot kezdett a drevljanok ellen, és behódoltatván őket, egy-egy fekete nyestbőrt (po černě kuně)¹⁰¹ szedett tőlük adóként.

A 6392. (884.) évben Oleg a szeverjanok ellen vonult és legyőzte őket, könnyű adót vetett ki rájuk, és nem hagyta, hogy adót fizessenek a kazároknak, ezt mondván: „Én az ellenségük vagyok, és nektek nincs miért fizetni nekik.”

A 6393. (885.) évben Oleg a ragyimicsekhez küldött, megkérdezve tőlük: „Kinek adóztok?” Azok ezt válaszolták: „A kazároknak.” És Oleg ezt mondta nekik: „Ne a kazároknak adózzatok, hanem nekem.” És egy-egy scseljagot (po šceljagu)¹⁰² fizettek Olegnek, mint ahogyan addig a kazároknak adóztak. És így Oleg a poljanokon, a drevljanokon, a szeverjanokon és a ragyimicseken uralkodott, viszont az ulicsekkal és a tivercekkal háborút folytatott.

A 6394. (886.) évben.

A 6395. (887.) évben Leon (Levon), Baszileiosz fia, az Oroszlánnak nevezett, lett a császár, valamint a testvére, Alexandrosz (Oleksandr), akik együtt 20 és 6 évig uralkodtak.¹⁰³

A 6396. (888.) évben.

A 6397. (889.) évben.

A 6398. (890.) évben.

A 6399. (891.) évben.

A 6400. (892.) évben.

A 6401. (893.) évben.

A 6402. (894.) évben.

A 6403. (895.) évben.

A 6404. (896.) évben.

A 6405. (897.) évben.

A 6406. (898.) évben vonultak a magyarok (ugri)¹⁰⁴ Kijev mellett a hegyen, amelyet most Ugorszkojének (Ugors'koe) neveznek, és a Dnyeperhez érkezvén felállí-

részein a font (pound) és a márka voltak. Az 1000–1050 közötti grivnasúly kb. fél fonttal lehetett egyenlő (CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 234). A grivna mint általános értékmérő (grivna kun) is szerepelt. Eszerinti felosztása 1 grivna = 20 nogata = 25 kuna = 50 rezan; 1 kuna = 2 rezan = ? verica. A felosztás a prémek nevére megy vissza, ami a grivnát mint általános viszonyítási alapot jelöli meg. A leggyakrabban szereplő kuna nyestbőr (menyét?).

¹⁰¹ Lat. *marturina*, másutt is előforduló természetes adónem. Itt a kunának felel meg.

¹⁰² A „scseljag” érme, a lengyel „szelag”-ból, ami az európai nemesfém mértékegység schillingjének felel meg (LIHACSOV 1950, II, 254). Más magyarázatok: nomisma, zlatnyiki, sztjeljazi, pen-jaz, dirhem (ezüst, 'fehér') (SCSAVELEV 2003).

¹⁰³ VI. (Bölcs) León bizánci császár (886–912), és társcsászára, Alexandrosz (886–913). A vizsgált passzus a bizánci *Georgius Monachus Continuatus* szövegének szláv fordításából (tulajdonképpen annak Theophanes Continuatus által kibővített változatából) veszi át – erősen rövidítve – a hírét (GeorgMon 766; ISZTRIN 1920–1930, II, 25, I, 527; SAHMATOV 1940, 49; MÜLLER/*Handbuch* IV, 25. 2. jz.).

¹⁰⁴ A magyarság 895–896 fordulóján hagyta el a délorosz steppén lévő szállásterületét, és költözött a Kárpát-medencébe. Így a PVL-ben szereplő dátum bizonyosan téves (PERÉNYI 1961; IGLÓI 1963; FONT 2001, 97, 99).

tották sátraikat; mert úgy vándoroltak, mint most a kunok (polovci).¹⁰⁵ Kelet felől ideérkezve átkeltek a nagy hegyeken, amelyeket Magyar (Ugors'kia)-hegyeknek [= Kárpátok] neveznek, és hadakozni kezdtek az ott élő volohokkal és szlávokkal. Azelőtt ugyanis szlávok éltek ott,¹⁰⁶ és a volohok elfoglalták a szlávok földjét, azután pedig a magyarok (ugri) elűzték a volohokat, és örökölték azt a földet, és letelepedtek a szlávok közé, behódoltatván őket maguknak, és ettől kezdve nevezték azt a földet Magyarnek (Ugor'ska) [= Magyarország]. És hadakozni kezdtek a magyarok a görögökkel, és behódoltatták a Thrák- és Makedónföldet (Fračsku és Makidon'sku) egészen Szalonikiig (do Selunja).¹⁰⁷ És háborút kezdtek a morvák és a csehek ellen. Egységes volt a szláv nép: a Duna mentén élő szlávok, akiket behódoltattak a magyarok (ugri), és a morvák (morava), a csehek (čechi), a ljahok, valamint a poljanok, akiket most Rusznak hívnak. Hiszen ezeknek a morváknak fordították le először a könyveket, ezt az írást szlávnak¹⁰⁸ nevezték el, és ugyanez az írás van meg Ruszban és a dunai bolgároknál is.

¹⁰⁵ A 11–12. század fordulóján élt szerző a 11. század második felében a délorosz steppére beköltöző nomád kunok életmódját hasonlította össze – teljesen ahistorikus módon – a kétszáz évvel korábban a délorosz steppén élt magyarok életmódjával (TAKÁCS 1997, 199, vö. MÜLLER/*Handbuch* IV, 68. 1. jz.). A forrásban szereplő *везжаму* (*везжу* 'nomádok szállásai, sátrak') kifejezés többször is szerepel a kunokkal kapcsolatban a PVL szövegében (vö. SZREZNYEVSKIJ 1893–1903, I, 482–483; NOVOSZELCEV 1989, 13–18; MÜLLER/*Handbuch* I/1, 70).

¹⁰⁶ Az itt leírt történet a szláv írás megteremtéséről és a szláv misszióról Metód legendájának szövegszerű felhasználásával történt. A magyarok említése csak bevezetésként szolgál ehhez. A Duna mellett élő szlávok léte az adott korban (Metód életének eseményeiben) tény, de ez nem jelentheti azt, amit a szlavofil történetírás épített rá, hogy ti. a Duna középső folyása a szláv népek őshazája lett volna. Lihacsov (LIHACSOV 1950, II, 257) a morva tradíciót látja mögötte. A Kárpát-medencének mint szláv őshazának ellentmond például az a körülmény, hogy itt csapódtak le a kelet felől érkező népvándorlás hullámai, amelyek kronológiája eleve ellentmond e teóriáknak (PETRUHIN 2012, 11). L. még kötetünk tanulmányát (*A Poveszty vremennih let mint történeti forrás*).

¹⁰⁷ A magyar kalandozásokra vonatkozó adatokat a passzus szerzője – valószínűleg a PVL 6442. (934.) és 6451. (943.) évi híreinek közvetítésével – *Georgius Monachus Continuatus* szövegének szláv fordításából (tulajdonképpen annak Theophanes Continuatus által kibővített változatából) vette át (l. alább), így a szövegrész önálló információkat a magyarság 10. századi balkáni katonai akcióiról aligha hordoz (vö. FONT 2005, 24–25). A Bizánci Birodalom balkáni területeit a 10. század közepén ért magyar támadásokra lásd: FASOLI 1945, 161–162; MORAVCSIK 1953, 45–50; GYÖRFFY 1984, 670–671, 675; ANTONOPOULOS 1993; BALOGH 2011; OLAJOS 2014.

¹⁰⁸ Utalás a szláv nyelvre lefordított liturgikus irodalom eredetére és elterjedésére. Ezzel vezeti be a krónikás az ún. pannóniai legendákból (Cirill-Konstantin és Metód) való átvételt, amelyet a következő szakaszban bőséges terjedelemben adaptál. A szláv írásnál nem nevezi meg konkrétan egyik formáját sem (glagolita vagy cirillika) (H. TÓTH 2003). A szláv írás említésével a Rusz kereszténnyé válásában szerepet játszó bolgár elemre is történik utalás. A morva hagyományoknak (esetleg írásbeliségnek) a Ruszba kerülése miatt szükség volt a pannóniai legendák kompilálására. Cseh területen a 11. század végéig létezett egy szláv liturgia szerint élő kolostor (Sázava). Az innét elűzött szerzetesek a magyarországi Visegrádon keresztül jutottak Kijevbe (H. TÓTH 1993; ŽEMLIČKA 1997, 379).

Amikor a szlávok már keresztények voltak, fejedelmek: Rosztiszlav, Szvjatopolk és Kocel¹⁰⁹ követséget küldtek Mihály császárhoz a következő szavakkal: „Bár földünk megkeresztelkedett, de nincs tanítónk, aki oktassa és tanítsa bennünket, és elmagyarázná a szent könyveket. Hiszen nem értjük mi se a görög, se a latin nyelvet: az egyik így tanít bennünket, a másik meg amúgy. Ezért aztán nem értjük a könyvek értelmét és erejét. Küldjete nekünk tanítókat, akik el tudják magyarázni nekünk a könyvek szavait és értelmét!” Mindezt végighallgatva Mihály császár összehívatta valamennyi filozófusát, és ismertette velük a szláv fejedelmek minden szavát. És ezt mondták a filozófusok: „Van Szalonikiben (Seluni)¹¹⁰ egy Leó (Lev) nevű férfi.¹¹¹ Neki vannak szláv nyelven értő fiai, 2 okos fia van, filozófusok.” Ezt hallván a császár küldteket menesztett értük Szalonikibe Leóhoz a következő szavakkal: „Késlekedés nélkül küldd el hozzánk Metód (Mefodij) és Konstantin¹¹² fiadat!” Ezt hallván Leó nyomban elküldte őket, azok megérkeztek a császárhoz, aki így szólt hozzájuk: „Követséget

¹⁰⁹ A Morva Fejedelemség – amelynek központi területei a Dunától északra helyezkedtek el – fejedelme, Rosztiszlav (fejedelelem 846–870) 863-ban követséget küldött III. Mikhaél bizánci császárhoz, és térítőket kért tőle. Célja az volt, hogy a Keleti Frank Birodalom részéről a morvák irányába történő egyházi (és politikai) függést meglazítsa (VÁCZY 1938, 215–253; BÓNA 1984, 366–368; SZŐKE 1996, 40–41; SZŐKE 1994a, 467–469). A Morva Fejedelemség északi lokalizációját kétségsbe vonó elméletek a súlyos kritikák ellenére is (vö. BÁLINT 1996; VESZPRÉMY 1996) fel-feltűnnek (BOWLUS 1995, 187–216; BOBA 1996; SENG 1983; KATONA-KISS 2010; KATONA-KISS 2012; PÜSPÖKI NAGY 1982; EGGERS 1995). A passzus, úgy tűnik, téved abban, hogy Rosztiszlav mellett unokaöccsét, Szvatoplukot (morva fejedelelem 870–894) és Kocelt, a frank Pannónia morva származású duxát is a követség küldöiként említi (LIHACSOV 1950, II, 258).

¹¹⁰ A Bizánci Birodalom balkáni területeire jelentős számú szláv népesség telepedett be a 6–7. században (CURTA 2001, vö. CSIKY 2006). Így nem meglepő, hogy Thesszalonikében (ma Szaloniki) lehetett megtalálni a szükséges nyelvtudással rendelkező művelt személyeket (vö. GEORGIEV 1969, 96–100; H. TÓTH 2003, 11).

¹¹¹ A forrás téved. Konstantin és Metód apja a követség Konstantinápolyba érkezésekor már nem élt (GRAFENAUER 1985, 161, 163; H. TÓTH 2003, 15–16; LIHACSOV 1950, II, 259).

¹¹² A szövegrész Konstantinnak (Kýrill/Cirill) (826/827–869), a szláv írásbeliség létrehozójának és bátyjának, Metódnak (815 k.–885) a Morva Fejedelemségben végzett missziós útiról számol be. A két testvér neve egybefonódott a Bizánci Birodalomból a 9. század közepén indított vallási expanzióval (OBOLENSKY 1999, 96–98, 180–186). Ennek során térítettek a Kazár Kaganátusban és a Morva Fejedelemségben is. Tevékenységük során kiéleződtek az ellentétek a pápa, illetve a konstantinápolyi pátriárka joghatósága, valamint a két eltérő hitgyakorlat között (MAGYAR 1982, 839–840, 846–850, 856–870). Konstantin 869-ben bekövetkezett halála után Metód visszatért a Morva Fejedelemségbe, ahol tovább folytatta az egyházszerző tevékenységet. 885-ben bekövetkezett halála után tanítványainak (Kliment, Naum, Angelarij) menekülnie kellett; ők a bolgár egyház megteremtésében játszottak szerepet (DVORNIK 1933; GRIVEC 1960; HELLMANN 1964; OSTROGORSKY 1965; SOULIS 1965; DOSTÁL 1965; DVORNIK 1970; VLASTÓ 1970, 20–85; DINEKOV 1995; NIKOLOVA 1995; GRAFENAUER 1985; H. TÓTH 2003). A Konstantin, a Metód és a Naum életéről íródott legendák nemcsak a szláv írásbeliség, de a Kárpát-medencébe érkező magyarság történetének is fontos forrásai (KIRÁLY 1974; KRISTÓ–H. TÓTH 1977; KIRÁLY 1996). A PVL írója egy Konstantin és Metód életére vonatkozó, mára már elveszett forrást használhatott (LIHACSOV 1950, II, 257–258).

küldött hozzám a Szlávöld (Slověnska zemlja),¹¹³ olyan tanítót kérve maguknak, aki el tudja magyarázni nekik a szent könyveket; ezt óhajtják.” És elfogadták a császár kérését, aki elküldte őket a szlávok földjére Rosztiszlavhoz és Szvjatopolkhoz, valamint Kocelhez. Amikor ezek ketten megérkeztek, hozzáláttak a szláv ábécé megalkotásához, és lefordították az Apostolok cselekedeteit és az Evangéliumot. És örültek a szlávok, hogy saját nyelvükön hallhatnak az Isten nagyságáról.¹¹⁴ Azután lefordították a Zsoltárok könyvét, az Oktoékhoszt (Ochtaik)¹¹⁵ és más könyveket. Ám egyesek becsmérelni kezdték a szláv nyelvű könyveket, azt beszélvén, hogy: „Nem való egyetlen népnek sem, hogy saját ábécéje legyen a héber, a görög és a latinon kívül, amely nyelveken Pilátus a kereszt feliratát készítette.”¹¹⁶ Amikor a római pápa erről tudomást szerzett, e szavakkal róta meg azokat, akik zúgolódtak a szláv könyvek miatt: „Teljesüljön be az Írás szava: »Minden népek magasztalják az Istent«,¹¹⁷ vagy egy másik (helyen): »Minden nép hirdesse az Isten nagyságát, amint a Szentlélek adta nékik szólóik.«¹¹⁸ Ha pedig valaki szidalmazza a szláv írást, azt közönséksé ki az egyházból mindaddig, amíg meg nem javul. Az ilyenek ugyanis farkasok, és nem bárányok, cselekedeteikről lehet őket felismerni, és óvakodni kell tőlük.¹¹⁹ Ti pedig, gyermekeim, figyelmezzetek az isteni tanításra, és ne vessétek el az egyház parancsolatait, amelyeket tanítóktól, Metódtól kaptatok.” Konstantin pedig visszatérve elindult, hogy a bolgár népet tanítsa, Metód azonban Moráviában maradt. Ezután Kocel fejedelem Pannónia püspökévé tette meg Metódot Szent Andronikosz apostol (Ondronika apostola) trónján, aki egyike volt Szent Pál apostol 70 tanítványának.¹²⁰ Metód pedig kiválasztott 2 papot, akik jól és gyorsan tudtak írni, és hat hónapon belül, március hónaptól kezdve és október 26-ig teljesen lefordította a Szentírás összes könyvét görögről szláv nyelvre. Miután befejezte, méltóképpen hálát és dicséretet mondott az Istennek, aki Őt, Metód püspököt, Andronikosz helytartóját ilyen kegyelemben részesítette; tehát Andronikosz apostol a szlávok tanítója. A morvákig eljutott Pál apostol is, aki tanított ott; ott található ugyanis Illír, ameddig eljutott Pál apostol, és ahol eredetileg szlávok éltek.¹²¹ Éppen ezért Pál apostol a szláv nép tanítója is. Ezek közül a szlávok közül valók vagyunk mi, ruszok is; így nekünk, ruszoknak is tanítónk volt Pál, mert a szláv népet tanította, és püspökül és helytartójául hagyta

¹¹³ A szlávok között nem alakult ki a mai nyelvi-kulturális differenciálódás. Ezt tükrözi a közös írásbeliség problémátlan volta, és a környezet szemlélete, amely rendszerint nem tesz különbséget a különböző szláv csoportok között, hacsak nem törzsek szerint, amelyek nem azonosak a mai szláv népekkel.

¹¹⁴ Vö. ApCsel 2:11.

¹¹⁵ Az Oktoékhosz (nyolchangú énektár) liturgikus könyv, amely himnuszokat tartalmaz a nyolc bizánci dallamvonalnak megfelelő csoportosításban (TAFT–ŠEVČENKO 1991, 1520).

¹¹⁶ Vö. LIHACSOV 1950, II, 260.

¹¹⁷ Vö. Zsolt 86:9.

¹¹⁸ Vö. ApCsel 2:4, 11.

¹¹⁹ Vö. Máté 7:19–20.

¹²⁰ Vö. Luk 10:1–17; Róm 16:7. Szent Andronikosz a hagyomány szerint Sirmium érseke volt (LIHACSOV 1950, II, 261).

¹²¹ Vö. Róm 15:19.

maga után Andronikoszt a szlávok számára. A szláv nép és Rusznak népe egy, mint-hogy a varégookról nevezték el rusznak, de eredetileg szlávok voltak, bár poljanoknak mondták őket, de a beszédük szláv volt. Poljanoknak azért nevezték őket, mert mezőségben éltek, de a nyelvük közös volt: a szláv (slověn).

A 6407. (899.) évben.

A 6408. (900.) évben.

A 6409. (901.) évben.

A 6410. (902.) évben Leon császár felfogadta a magyarokat a bolgárok ellen. A magyarok rájuk támadtak, és leigázták az egész Bolgárföldet. Szimeon (Semion)¹²² pedig, amikor erről értesült, a magyarok ellen fordult, a magyarok szembeszálltak vele, és úgy legyőzték a bolgárokat, hogy Szimeon alig tudott Dorosztolonba (Derstr) elmenekülni.¹²³

A 6411. (903.) évben, amikor Igor már felserdült, és Oleget követően ő járt adót szedni, és engedelmeskedtek neki, feleséget hoztak neki Pszkovból, név szerint Olgát.¹²⁴

A 6412. (904.) évben.

A 6413. (905.) évben.

A 6414. (906.) évben.

A 6415. (907.) évben¹²⁵ Oleg a görögök ellen indult, Igort Kijevben hagyva. Rengeteg varég, szláv, csúd, krivics, merja, drevljan, ragymics, poljan, szeverjan,

¹²² Simeon bolgár uralkodó (893–927). Uralkodására l.: ZLATARSKI 1927, 278–515; OSTROGORSKY 1935; BOZSILOV 1983; FINE 1983, 132–157; SHEPARD 1989; NIKOLOV 2012.

¹²³ A passzus a 893–896 között – és nem 902-ben, mint forrásunk állítja – lezajlott bolgár–bizánci háború kapcsán említi meg, hogy VI. (Bölcs) León bizánci császár felbérelte a magyarokat a bolgárok ellen. Egy – az Al-Dunán bizánci segítséggel átkelt – magyar sereg ekkor többször is vereséget mért a bolgároknak, és Simeon bolgár uralkodót arra kényszerítette, hogy a Duna mentén lévő Dorosztolon (ma Szilisztra, Bulgária; BROWNING 1991a, 653) várába vonuljon vissza. (Az eseményekre l.: MORAVCSIK 1988, 59–60, 63, 66–67, 83, 99; vö. KRISTÓ 1980, 173–182; KRISTÓ–MAKK 2001, 74–76. A háború bolgár–bizánci hátterére l.: ZLATARSKI 1927, 288–325; RUNCIMAN 1930, 144–147; KARLIN–HAYTER 1967, 26–27; *Ist.Bulg.*, 1981, 280–283; FINE 1983, 137–140; OIKONOMIDÈS 1991, 246–248; TOUGHER 1997, 96). A vizsgált passzus a bizánci *Georgius Monachus Continuatus* szövegének szláv fordításából (tulajdonképpen annak Theophanes Continuatus által kibővített változatából) veszi át – erősen rövidítve – a hírt (*Sym.mag.*, 2006, 276₁₀₀–276₁₁₆; *Die Chronik*, 116–117; MÜLLER/*Handbuch* IV, 29. 3. j.). Azok az elméletek, amelyek a passzusnak önálló forrásértéket próbálnak tulajdonítani (HARMATTA 1998, 149; HARMATTA 2001, 11), tévesek. A hibás dátumra: PVL, 2009, 414.

¹²⁴ Igor és Olga házasságának dátumaként a 903. év aligha fogadható el. Fiúk, Szvjatoszlav a PVL 945. évi bejegyzése szerint ekkor még kisgyermek volt, de a 960-as, 970-es évek fordulóján is még élete teljében lévő fejedelem. Így aligha valószínű, hogy Igor és Olga házasságára fiuk születése előtt negyed évszázaddal került volna sor (PVL, 2012, 263). Ráadásul a PVL szerint 879-ben Igor már életben volt, így 903-ban aligha lehetett 'felserdült'. Olga neve skandináv eredetű (Helgi > Olga; FASZMER 1971, I, 137).

¹²⁵ A kutatók egy része kételkedett abban, hogy a forrás valós eseményekről ad hírt (KARPOZILOS 1988, 112–118, vö. PVL, 1996, 420–421), mások ellenben az esemény megtörténte mellett törtek lándzsát (OSTROGORSKY 1940, 47–62; JENKINS 1949; VASILIEV 1951, 161–225; JENKINS 1965; FRANKLIN–SHEPARD 1996, 103, vö. PVL, 1996, 601).

vjatyics, horvát, duleb és tolmácsként ismert tiverc (tiverci)¹²⁶ harcost vitt magával. A görögök mindezeket „Nagy Szkítia” (Velikaja skuf)¹²⁷ néven nevezik. Az ő kíséretükben vonult Oleg lóháton és hajóval; és szám szerint 2000 hajója volt.¹²⁸ És megérkeztek Cárgrádhhoz, de a görögök eltorlaszolták az Aranyzarv-öbölt (Sud),¹²⁹ a várost pedig bezárták. Ekkor Oleg partra szállt, és ott kezdett harcolni: sok görögöt gyilkolt meg a város környékén, sok palotát leromboltak és felégették a templomokat. Akiket pedig fogságba ejtettek, közülük egyeseket lekaszaboltak, másokat agyonkínóztak, megint másokat lenyilaztak vagy a tengerbe vetettek, és sok más gonoszságot követtek el a ruszok a görögökkel szemben, ahogy ezt az ellenségek szokták.

És Oleg megparancsolta katonáinak, hogy készítsenek kerekeket, és tegyék rájuk a hajókat. Hátszél idején aztán felvonták a vitorlákat, és a szárazföld felől indultak a város felé. Ezt látva a görögök megijedtek, és követek révén ezt üzenték Olegnek: „Ne pusztítsd el a várost, olyan adót fizetünk, amilyent csak akarsz.” És megállította Oleg a katonáit, ekkor élelmet és bort hoztak elé, de nem fogadta el a bort, mert mérgezett volt. Megrémültek a görögök, és ezt mondták: „Ez nem is Oleg, hanem szent Demeter (Dmitrej),¹³⁰ akit az Úr küldött ellenünk.” És megparancsolta Oleg, hogy fizessenek adót a 2000 hajónak: 12 grivnát emberenként, és minden hajóban 40 ember volt.

A görögök ezt elfogadták, és békéért könyörögtek, hogy Oleg ne harcoljon a Görögföld ellen. Oleg ekkor egy kicsit elvonult a várostól, és béketárgyalásba kezdett a két görög császárral: Leonnal és Alexandrosszal.¹³¹ Elküldte hozzájuk követeit: Karl, Farlofot, Velmudot, Rulavot és Sztomidet,¹³² ezt üzenve nekik: „Fizessetek nekem adót!” A görögök így válaszoltak: „Amit csak kérsz, megadjuk.” És meghagyta Oleg, hogy fizessenek adót a 2000 hajóban lévő harcosának, 12 grivnát evezővil-

¹²⁶ A Dnyeszter és a Prut között élő, egyes feltételezések szerint török nyelvű, de fokozatosan elszlávósodó népcsoport (HABURGAJEV 1979, 155; PVL, 2012, 266).

¹²⁷ A Nagy- és Kis-Szkítia elnevezés ókori előzményekre megy vissza. A Dunától délre lévő Scythia Minor római provinciától való elkülönítés végett a Kelet-Európára az ókori és középkori latin és görög szerzők által használt Skythia elnevezés egy bővített formájáról van szó (KRETSCHMER, K., Scythia minor, in PRE, II, Reihe, III, 946; KRETSCHMER, K., Scythia, in PRE, II, Reihe, III, 942–946; Sztrabón, *Geógraphika*, VII:311). A „Szkítia” a történetírásban toposzá – a tényleges tartalomtól elszakadó sztereotípiává – vált, amikor általában a steppe vidékéről és az onnét érkező harcosokról volt szó. A görög történetírás „szkíta” fogalma mind a görög, mind a latin nyelvű történetírásban hosszan tovább élt.

¹²⁸ A ruszok hajóira l.: JENKINS 1962, 23–25; STALSBERG 2002; PVL, 2012, 264–265.

¹²⁹ A történelmi Konstantinápoly északi részén elhelyezkedő öböl (ma Halic, Törökország).

¹³⁰ Szent Demeter Thesszaloniké védőszentje (KAZHDAN–ŠEVČENKO 1991, 605–606).

¹³¹ VI. (Bölcs) León és Alexandrosz császárok. VI. (Bölcs) León császárnak ugyan már 905-ben megszületett a fia, VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz, de mivel apjának ezen, negyedik házasságát az egyház nem ismerte el, így ekkor még nem koronázták meg (GRIERSON–JENKINS 1964; OSTROGORSKY 2003, 228–229).

¹³² Egytől egyig skandináv nevek, elemzésüket l. SITZMANN 2003, 58–59. A császárral való tárgyalásról és annak részleteiről úgy vélekedett Sahmatov, hogy az a 912. évi megállapodás kivonatolása. Ezt az álláspontot magáévá tette Lihacsov is (LIHACSOV 1950, II, 262, 266). Tvorogov szerint csak szóban állapodhattak meg (PVL, 1999, 601).

lánként, azután pedig adjanak adót a rusz városoknak: először is Kijevnek, azután Csernyigovnak, Perejaszlavlnak, Polocknak (Poltësk), Rosztovnak, Ljubecsnek és más városoknak; ezekben a városokban voltak ugyanis Oleg fennhatósága alatti¹³³ nagyfejedelmek. „Aki Ruszból érkezik, az kapjon annyi ellátmányt, amennyit kíván. Ha pedig kereskedők érkeznek, kapjanak 6 havi ellátmányt: kenyeret, bort, húst, halat és gyümölcsöt, és annyiszor biztosítsák számukra a fürdőt, ahányszor azok akarják. Ha a ruszok hazaindulnak, kapjanak az útra a császártól élelmet, horgonyt, kötelet és vitorlát, és amire csak szükségük van.” És elfogadták a görögök, ám a császárok és az előkelőségek ezt mondták: „Ha a ruszok nem kereskedés céljából érkeznek, ne kaphassanak havi ellátmányt, és tiltsa meg a fejedelmük, hogy az ide érkező ruszok kárt okozzanak a falvakban és az országban. Az ide érkező ruszok pedig a Szent Mamont-templomnál¹³⁴ tartózkodjanak mindaddig, amíg a császárság emberei el nem jönnek, hogy összeírják nevüket, és csak ezután vegyék fel a nekik járó havi ellátmányt, mégpedig először azok, akik Kijevből érkeztek, azután akik Csernyigovból és Perejaszlavlból és a többi városból. És a városba egyetlen kapun lépjenek be a császár megbízottjának kíséretében, fegyver nélkül, 50 fős csoportokban, és kereskedjenek, amennyit csak akarnak mindenféle vámilleték fizetése nélkül.”

Tehát Leon és Alexandrosz császár békét kötött Oleggel, adófizetésre kötelezve magukat. Majd kölcsönösen esküt tettek: azok a feszület megcsókolásával, Oleg meg harcosaival együtt Rusz törvénye szerint,¹³⁵ vagyis fegyverükre és istenükre, Perunra,¹³⁶ valamint Voloszra,¹³⁷ a pásztorok istenére tettek esküt,¹³⁸ ezzel erősítették

¹³³ Megállapítható, hogy mekkorára terjedt ki Oleg befolyása a térségben. Érdekes módon Novgorodot nem említi a szöveg. A kijevi nagyfejedelmeknél kívül nagyfejedelmek csak a 12. század végén fordultak elő (POPPE 1989; MALINGOUDI 1994, 39–40).

¹³⁴ Az Aranyszarv-öbölnél, a városfalon kívül helyezkedett el, itt volt a kikötő, ahová az idegen kereskedők megérkeztek (GOLUBINSKIJ I, 73; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 236). Szent Mamont napja szeptember 2-ra esik, éppen arra az időre, amikor a szerződés aláírták (PVL, 2012, 268).

¹³⁵ Rusz törvénye a szokásjogot jelenti. Ahogy a későbbiekben is szó esik róla: a felsorolt elemek a normann-varég (rusz) szokásjogra vezethetők vissza (STEIN–WILKESHUIS 1991; STEIN–WILKESHUIS 1994). Más vélemény szerint a szlávok szokásjogát jelentik. Ez utóbbi normann-ellenes álláspontja miatt ma már nem tartható.

¹³⁶ PVL, 2012, 268–269.

¹³⁷ PVL, 2012, 269–270.

¹³⁸ Az eskütétel is a normann-varég szokásokat tükrözi, de a két pogány istenség már a varég–szláv együttélés bizonyítéka. Perun egy Zeuszhoz hasonló főistenség, a villámlás és mennydörgés istene volt. Az attribútumai hasonlóak a skandináv Thor istenéhez, a Perun név viszont fellelhető a nyugati (lengyel) és déli (bolgár) szláv környezetben, valamint a balti törzsek (litvánok) körében is. A név eredete bizonytalan, de a skandináv nyelvi magyarázat nem állja meg a helyét (SITZMANN 2003, 71–74). Volosz/Velesz alakja a kereskedőkhöz kötődik, akik a kijevi Podolt („alsóváros, váralja”) lakták. A Volosz visszavezethető skot = pecunia jelentésre (VODOFF 1988, 43–44). A név eredetét a mitologikus „Wieland” névre vezeti vissza Sitzmann (SITZMANN 2003, 74–75), amely a varég-ruszok szomszédságában élő letteknél „veli”, a litvánoknál „veles” alakban megtalálható, tartalmilag „az elhunyt ősök szellemé”-vel azonosítható.

meg a békét. És így szólt Oleg: „Varrjatok vitorlát a ruszoknak pávoloka¹³⁹ vászonból, a szlávoknak meg selyemből!” És így is lett! És miután Oleg a pajzsát a győzelem jelül Cárgrád kapujára kitűzte,¹⁴⁰ elvonult a várostól. És a ruszok felvonták a pávolokából készült vitorlákat, a szlávok pedig a selymvitorlákat, de azokat széttépte a szél. Így szóltak ekkor a szlávok: „Vegyük elő a mi vastag vitorláinkat, ha már nekünk, szlávoknak, nem adtak pávolokavászon vitorlát. És Oleg arannyal, pávoloka kelmével, gyümölcscsel, borral és mindenféle ékszerrel megrakodva visszaérkezett Kijevbe. És az emberek Oleget jóstehetséggel megáldottnak (látnoknak)¹⁴¹ tartották, mert pogányok és együgyűek voltak.

A 6416. (908.) évben.

A 6417. (909.) évben.

A 6418. (910.) évben.

A 6419. (911.) évben nyugaton egy nagy, lándzsa alakú csillag tűnt fel.¹⁴²

A 6420. (912.)¹⁴³ évben Oleg elküldte embereit, hogy békét teremtsenek, és szerződést¹⁴⁴ kössenek Rusz és a görögök között. És ezzel bocsátotta el őket:

„Másolat a korábbi¹⁴⁵ megállapodásról, amelyet ugyanazon Leon és Alexandrosz császár idejében kötöttek. Mi, rusz nemzetségbeliek: Karli (Karly), Inegeld, Farlof, Veremud, Rulav, Gudi (Gudy), Ruald, Karn, Frelav, Ruar, Aktevu, Truan, Lidul, Foszt, Sztomid,¹⁴⁶ akiket Oleg, Rusz nagyfejedelme, és mindazon dicsőséges nagyfejedelmek és bojárok, akik keze alatt vannak, küldtek el hozzátok: Leonhoz, Alexandroszhoz és Kónsztantinoszhoz,¹⁴⁷ Isten általi nagy uralkodókhoz, görög császárokhoz, hogy

¹³⁹ Értékes bizánci textília a 10–12. században, bíborszínű selyembrokátból (pavoloka) és selyemből (korpinyj) (LIHACSOV 1950, II, 280; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 236; FASZMER 1971, III, 182; SZREZNYEVSZKIJ I, 1281–1282; II, 856).

¹⁴⁰ Vö. PVL, 2012, 270–271.

¹⁴¹ Előre utalás a később következő történetre, de itt a győzelmet hozó hérosz alakját láttatja a krónikás; de keresztény szemmel nem is ért egyet vele.

¹⁴² A hír *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordításából való átvétel, amely ugyanezen szerző görög nyelvű munkájára megy vissza (ISZTRIN I, 541; II, 38; GeorgMon 797; MÜLLER/*Handbuch* IV, 33. 2. jz.; LIHACSOV 1950, II, 271). A görög forrás a Halley (Xiphiasz)-üstökös 912. július 19. és augusztus 3. közötti feltűnéséről ad hírt (JENKINS 1965, 111; CHEYNET-FLUSIN 2003, 164. 11. jz.; DODD-SCHAEFER 2002, 237; PVL, 2012, 271–272, vö. CROKE 1991, 486).

¹⁴³ PVL, 2012, 272.

¹⁴⁴ A PVL szövege három Bizánccal kötött szerződést is megőrzött: ez az első, utána Igor (944) és Szvjatoszlav (971) idejéből is fennmaradt egy-egy. A szerződések hitelességét kétségkívül Malingoudi igazolta, aki a PVL-ben megőrzött szöveget a bizánciak Velencével és Genovával kötött megállapodásaival vetette össze. A szerződések bizonyára nem akkor keletkeztek, amikor a krónikás-kompilátor beillesztette, de megkötésükhöz nem férhet kétség. A varég-ruszok intenzív kereskedelmi tevékenységének időszakához köthetők (MALINGOUDI 1994).

¹⁴⁵ Sahmatov azt feltételezte, hogy a passzus írója forrásának görög szövegét félreértette. Az εταпов szó helyett az έτεпов görög kifejezést fordította szláv nyelvre. Mivel azonban a 911. év előtt nem ismert más rusz–bizánci békeokmányt, ezért a 907. évhez maga alkotott meg egy ilyet (LIHACSOV 1950, II, 272–273).

¹⁴⁶ A krónika ruszoknak mondja őket, a nevek mindegyike skandináv (SITZMANN 2003, 58–61).

¹⁴⁷ VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz császár 905-ben született. Apja VI. (Bölcs) León császár, anyja Zoé (PVL, 2012, 274–275).

nagyfejedelmek kívánságára és mindazon ruszok óhajára, akik keze alatt vannak, megerősítsük és tanúsítsuk azt a sokéves barátságot, amely fennállott a keresztények és Rusz között. A mi Fenségünk mindenekfölött kívánja, hogy az Isten segítségével megerősítsük és hitelesítsük azt a barátságot, amely nem egy ízben fennállott a keresztények és a Rusz között; helyesnek véltük, hogy ne csak egyszerűen szavakban, hanem írásban is, és szilárd, a fegyverünkre tett esküvel, megerősítsük ezt a barátságot, és hitünk és törvényünk szerint tanúsítsuk azt.

Ilyen fejezetei vannak a szerződésnek, amelyek tekintetében mi istenhitből és szeretetből elköteleztük magunkat: az első szavak arról szólnak, hogy kibékülünk veletek, görögökkel, és teljes szívünkkel és minden jóakarattal szeretni fogunk benneteket, és nem hagyjuk, amennyire ez hatalmunkban áll, hogy a mi dicső fejedelmek keze alatt lévők valami csalárdságot vagy bűnt kövessenek el. Hanem, amennyire csak tudunk, azon leszünk, hogy az elkövetkező években és mindenkorra megőrizzük a szóban megvallott és esküvel megerősített, állhatatos és töretlen barátságot. Hasonlóképpen ti, görögök is legyetek ilyen megingathatatlan és töretlen barátsággal mindig és mindenkor a mi dicsőséges ruszbeli fejedelmekhez, és mindazokhoz, akik a mi dicső fejedelmünk keze alatt vannak.

Azon fejezetek tekintetében, amelyekben a lehetséges büntettekről esik szó, így állapodunk meg: azok a büntettek, amelyeket egyértelműen bizonyítani lehet, számtsanak kétségtelenül megtörténteknek. Ha pedig valamely bünténynek nem adnak hitelt, akkor tegyen esküt az a fél, amelyik azt kéri, hogy ne higgyék el a büntettet. Ha a hite szerint esküt tesz,¹⁴⁸ akkor a büntetése legyen olyan, amilyennek a büntette bizonyul.

Arról: Ha valaki öl – rusz keresztényt vagy keresztény ruszt – haljon meg a gyilkosság helyén. Ha pedig a gyilkos elmenekül, de vagyonos, akkor vagyonának azt a részét, ami a törvény szerint megilleti, vegye el a megölt személy rokona, de a gyilkos felesége is tartsa meg azt, ami a törvény szerint neki jár. Ha pedig az elmenekült gyilkos nincstelennek bizonyul, akkor maradjon elítélt mindaddig, amíg meg nem találják, és akkor haljon meg.

Ha pedig valaki karddal megvág, vagy valamilyen más tárggyal megüt valakit, akkor ezért a vágásért vagy ütésért adjon 5 liter ezüstöt Rusz törvényei szerint. Ha pedig az elkövető nincstelen, annyit adjon, amennyit tud, de még azt a ruháját is vegye le, ami rajta van, a fennmaradó, meg nem fizetett összeg tekintetében pedig a hitének megfelelően esküdjön meg arra, hogy senki sem tud neki segíteni, és ezt a maradványt többé ne keressék rajta.

Arról: Ha egy ruszbeli ellop valamit egy kereszténytől vagy másfelől, ha egy keresztény lop egy rusz alattvalótól, és a károsult a tolvajt lopás közben, vagy amikor lopni készül, elkapja és megöli, akkor ne kérjék számon a halálát se a keresztények, se a ruszok. Viszont a kárvallott vegye el a magáét, amit elveszített. Ha pedig önként

¹⁴⁸ A Russzkaja Pravda (*Rövid Pravda*, 9.§) szerint a varégek számára tanúk állítása helyett elegendő az eskü (STEIN–WILKESHUIS 1991; STEIN–WILKESHUIS 1994). A Pravda szövege magyarul SZILI 2005, 18.

feladja magát a tolvaj, akkor fogja le az, akitől lopott, és kötöztessék meg, és háromszoros mértékben adja vissza, amit elloptott.

Arról: Ha valaki a keresztények vagy a ruszok közül verés révén rablást kísérel meg, és egyértelműen erőszakkal vesz el valamit, ami másé, akkor ezt háromszoros mértékben térítse meg.

Ha az erős szélvihar egy hajót idegen földre vet ki, és közülünk, ruszok közül lesz ott valaki, a tulajdonos pedig meg akarja rakni a hajót áruival, hogy újból Görögföldre küldje, akkor mi elkísérjük minden veszélyes helyen keresztül mindaddig, amíg veszélymentes helyre nem érkezik. Ha pedig az ilyen hajót vihar vagy ellenszél tartja vissza, és emiatt nem tud visszatérni a maga helyére, akkor mi, ruszok segítünk e hajó evezőseinek, és elkísérjük őket árujukkal együtt békében, ha ez a Görögföld közelében történik. Ha egy ruszbéli hajóval esik meg hasonló baj, akkor azt mi Ruszföldre kísérjük, és hadd adják el (szabadon) annak a hajónak a rakományát (még Görögföldön), ha van valami, amit el lehet belőle adni, akkor azt mi, ruszok szabadon kivihessük a görög partra. Amikor pedig mi jövünk a görögökhöz kereskedni vagy követségbe a császároktokhoz, akkor (mi, görögök) azok hajójáról eladott árut tisztelességgel átengedjük. Ha pedig valakit közülünk, a hajóval érkezett ruszok közül meggyilkolnak, vagy valamit ellopnak a hajóról, akkor a bűnösök a korábban említett büntetésre ítéltessenek.

Arról, ha bármelyik fél – a ruszok vagy a görögök – egy foglyot erőszakkal tartanak maguknál, mert eladták őt az országukba, de ténylegesen bebizonyosodik róla, hogy ruszbéli vagy görög, akkor váltsák ki, és a kiváltott személyt adják vissza országába, a váltságdíjat kapja meg az, aki megvette, vagy ajánljanak fel érte egy cselédért járó díjat. Hasonlóképpen, ha háborúban ejtik fogságba a görögök, akkor is adassék vissza hazájába, és fizessék meg érte a váltságdíjat, amint már mondtunk, a szokásos kereskedelmi számítás szerint.

Ha pedig háborúba toboroznak hadat, és ezek (ti. a ruszok) meg akarják tisztelni a császárokat, bármennyien is jönnek és bármikor, és a saját akaratukból császároknál kívánnak maradni,¹⁴⁹ legyen akaratuk szerint.

Még a ruszokról, a foglyokról. A bármely földről Ruszba érkező foglyokat, akiket a keresztényeknek (görögöknek) adnak el, vagy a bárhonnan Ruszba érkezett keresztény foglyokat 20 aranyért kell eladni, hogy visszatérjenek Görögföldre.

Arról, ha ellopnak egy rusz cselédet (szolgát)¹⁵⁰ vagy megszökik, vagy erőszakkal adják el, és a ruszok panaszt tesznek, bizonyítsák ezt be a szolgáról, és vigyék vissza Ruszba, de a kereskedők is, ha elveszítenek egy szolgát, és panaszt tesznek emiatt, keressék meg, és ha megtalálják, fogják el. Ha pedig a pereskedők valamelyike nem engedi meg a nyomozást, akkor emiatt nem tekinthető ártatlannak.

¹⁴⁹ A Bizánci Birodalom haderejében szolgáló varégokra l.: VASILIEVSKIJ 1908, 176–377; BENEDIKZ 1969; BLÖNDAL 1978.

¹⁵⁰ Cseljagyin (*čeljadin*) '(rab)szolga, háznép' (FASZMER 1973, IV, 330). A korabeli virágzó rab-szolga-kereskedelem egyik fontos központja Konstantinápoly volt (BROWNING 1958, 38–55; KÖPSTEIN 1966; CAPPEL 1991, 1915–1916). A szláv szó a magyar nyelvbe is átkerült (TESZ, 471–472; KNEZSA 1955, I, 119–120, vö. GYÖRFFY 1977, 501–502).

Még a ruszokról, akik Görögföldön szolgálnak a keresztény császárnál. Ha ezek közül valaki úgy hal meg, hogy nem rendelkezett a vagyonáról, és hozzátartozói [Görögföldön] nincsenek, akkor a vagyona kerüljön vissza Ruszba fiatalabb rokonaihoz. De ha végrendeletet készített, akkor legyen azé a hagyatéka, akinek a haldokló örököül hagyta, az örökölje azt.

A ruszokról, akik adóslevelet adnak.

A különféle emberekről, akik a Görögföldre járnak [kereskedni], és adósságban maradnak. Ha az elkövető bűnös nem tér vissza Ruszba, akkor a ruszok tegyenek panaszt a görög császárságnak, és ha elfogják, vigyék vissza erőszakkal Ruszba. Ugyanezt tegyék meg a ruszok a görögöknek, ha hasonló eset történik.

A hűség igazolására, amelynek köztettek: keresztények és ruszok között lennie kell, ezt a békeszerződést Ivan (kéz)írásával két pergamenen készítettük el – a császárotokén és saját kezűleg – és megerősítettük azt az előttünk fekvő szent keresztre és az egyetlen igaz Istenre, az egylényegű Szentháromságra tett esküvel, és átadtuk követeknek. Mi pedig a ti Isten által állított császárotoknak, mint Isten teremtményének tettünk esküt a mi hitünk és szokásunk szerint arra, hogy nem szegjük meg a békeszerződés és barátságunk egyetlen fejezetét sem. És ezt az írást átadtuk császárajainknak megerősítésre, hogy ez a szerződés legyen a köztünk lévő béke szilárd alapja és bizonyossága. Szeptember hónap 2-án, az indictio 15. évében, a világ teremtésétől számított 6420. évben.”¹⁵¹

Leon császár pedig ajándékokkal tisztelte meg a követeket: arannyal, különféle pávolorkával¹⁵² és értékes kelmékkel, és melléjük rendelte főembereit, hogy mutassák meg a templom szépségét, az aranypalotákat és a bennük őrzött gazdagságot: rengeteg aranyat, pávolorkákat, drágaköveket és az Úr kínszenvedését: a koszorút, a szöveget, a biborpalástot és a szentek ereklyéit, a maga hitére tanítva őket, és megmutatva nekik az igaz hitet. Majd nagy tiszteességgel bocsátotta el őket hazájukba. A követek pedig visszatértek Oleghez, és elbeszélétek neki a két császár minden szavát [arról], hogyan kötöttek békét és szerződést Görög- és Rusz föld között, és megállapodtak abban, hogy sem a görögök, sem a ruszok nem szegik meg az esküt.

¹⁵¹ A bizánci krónikákban az időt a „világ teremtésétől” számították. L. kötetünk tanulmányát (*A Poveszty vremennih let mint történeti forrás*). Az időszámítás körülményeit bonyolította, hogy a Bizánci Birodalomban az év szeptember hónappal kezdődött, míg a Ruszban márciussal. A görög krónikákból az adott évhez tartozó események ezért vagy előre-, vagy visszacsúsznak a krónikáiró számításai nyomán. Emiatt beszélünk az orosz krónikáirodalomban márciusi vagy ultramárciusi évkezdetről (BEREZSKOV 1963, 28–36). Az adott megállapodás dátuma valójában 912. A görög forrásból átvett szöveg (l. a szeptemberi évkezdett és indictio szerepeltetése) ultramárciusinak látszó helyzetet teremt, ami félrevezette a kutatást (ЛИНЦОВ 1950, II, 274). A 6420. év (911. szeptember–912. augusztus) közötti időszakot öleli fel. VI. (Bölcs) León 912 első felében meghalt, de a tárgyalások még életében kezdődtek el, a követeknek adott ajánladról szóló hír valós eseményt takarhat. A szöveg elején Alexandrosz császár (912–913) feltüntetése arra utal, hogy a megállapodás VI. León császár halála után kerülhetett lejegyzésre (CIB 2011², 113).

¹⁵² ЛИНЦОВ 1950, II, 280.

És Oleg, Kijev fejedelme, békében élt minden országgal. És amikor eljött az ősz, eszébe jutott a lova, amelyet lovászaire bízott, minthogy elhatározta, hogy soha többé nem ül fel rája. Ugyanis korábban megkérdezte a jóvendőmondókat és a jósokat: „Mitől kell majd meghalnom?” És így válaszolt neki az egyik jós: „Fejedelem! A kedvenc lovad, amelyen lovagolsz, az lesz a haláloed okozója.” Oleg szívére vette e szavakat és így szólt: „Soha többé nem ülök fel arra a lóra, sőt látni sem akarom többé.” És meghagyta, hogy gondozzák, és többé ne vezessék elé. Így telt el néhány év anélkül, hogy látta volna. Amikor a görögök ellen hadba vonult, majd visszatért Kijevbe, már 4 év telt el, és az ötödik évben váratlanul eszébe jutott a lova, amelytől egykor a halálát jóstolták. Magához hívatta a főlovászt ezt kérdezve: „Hol van a lovam, amelynek etetését és ápolását a gondjaidra bízam?” Az pedig így válaszolt: „Meghalt.” Erre Oleg csak nevetett, és ezt vetette a jós szemére: „Nem az igazat mondják a jósok, hanem csupa hazugság az: a lovam meghalt, én pedig élek!” És megparancsolta, hogy nyergeljenek fel neki egy lovat: „Hadd lássam a csontjait!” És amikor megérkezett arra helyre, ahol a (ló) csupasz csontjai és a koponyacsontja hevert, leszállt a lováról, és nevetve ezt mondta: „Vajon ettől a koponyától kellene meghalnom?” És az egyik lábával a koponyára lépett, és a koponyából előmászó kígyó megmarta a lábát. Ettől súlyos beteg lett és meghalt. Egész népe nagy sírással kísérte, felvitték a hegyre, és ott a Scsekovicának nevezetten temették el; sírja ma is megvan, s Oleg sírjának tartják. És összesen 33 évig volt fejedelem.¹⁵³

Nincs azon semmi csodálkoznivaló, hogy varázslat által néha csoda történik. Így volt ez Domitianus uralkodása idején is, amikor egy bizonyos tüanai Apollóniosz¹⁵⁴ ismert volt arról, hogy a városokat és falvakat járva, mindenütt ördögi csodákat művelt. Egyszer, amikor Rómából Bizáncba jött, az ottaniak rávették, hogy tegye meg nekik, hogy elűzi a városból a rengeteg kígyót és skorpiót, hogy azok ne ártassanak az ott élő embereknek, majd a megvadult lovat fékezte meg az összesereglett főemberek előtt. Hasonlóképpen, amikor Antiokhiába érkezett, az antiokhiaiak kérésére, akik a skorpióktól és szúnyogoktól sokat szenvedtek, készítettett rézből egy skorpiót, beásatta a földbe, és egy kis márványoszlopot állított fölébe. Majd meghagyta az embereknek, hogy vegyenek egy botot a kezükbe, és ezt, fenyegetően rázva járkál a várost, ezt kiabálva: „Legyen a város szúnyogmentes!” És így tűntek el a

¹⁵³ Oleg pogány voltát mutatja be a krónikás, ezzel a folklórnak egy igen értékes darabját őrizte meg a PVL. Érdekes, hogy a keresztény krónikás elfogadja, hogy a pogány jósoknak hitelt nem adó fejedelem jogosan bűnhődik. Az ellentmondás feloldására csatolja Geórgiosz Monakhosz (Hamartólosz) szövegét a pogány jós bűnhődéséről. Más kódex szövege szerint Oleg sírja Kijevben a Zsidó kapunál volt. A novgorodi hagyomány Oleg halálát egy másik hadjáratához köti, amely Novgorodból kiindulva Ladogához vezetett, de halálát szintén kígyómarással magyarázza. A novgorodi szöveg szerint Oleget Novgorodban temették el (LIHACSOV 1950, II, 280). A történet skandináviai folklór párhuzamaira mutat rá: MELNYIKOVA 1999, 161–162; NYIKITYIN 2006, 56.

A PVL-nek Oleg életidejére vonatkozó hírei nehezen egyeztethetőek össze más források adataival (GOLB–PRITSAK 1982, 60–71; ZUCKERMANN 1995, 259–270).

¹⁵⁴ Tüanai Apollóniosz (15–100) neo-pitagoreus filozófus, akit csodái miatt Jézushoz hasonlítottak.

városból a skorpiók és szúnyogok. Megkérdezték még a várost fenyegető földrengésekről, és, egy nagyot sóhajtván, ezt írta egy kis deszkalapra: „Jaj neked, szerencsétlen város, sokszor meg fog rázni a föld, és a tűz is meg fog perzselni, hogy elsírat majd a parton levő Orontész.”¹⁵⁵ Erről az Apollónioszról a nagy Jeruzsálemi Anasztásziosz is szól: „Az Apollóniosz által művelt csodák bizonyos helyeken még ma is megtörténnek: némely csodát azért tett, hogy elűzze a négylábú állatokat és madarakat, amelyek kárt okozhattak volna az embereknek, másokat, hogy megfékezze a medrűkből kilépett folyókat, ám másokat az emberek vesztére és kárára tett, bár féken tartásuk szándékával. Hiszen nemcsak életében tettek az ördögök általa ilyen csodákat, hanem halála után is, a sírjánál az ő nevében műveltek csodákat, hogy megtévesszék a gyarló embereket, akiket az Ördög ezekkel gyakorta csapdájába ejt. Tehát, mit mondhatunk a varázslat révén csodát tevőkről? Lám, hiszen ügyes varázsló volt Apollóniosz, és sohasem törődött azzal, hogy oktalanságában engedett a bölcs fufangnak; pedig meg kellett volna mondania: »Csak szóval teszem azt, amit akartam«, és nem kellett volna végrehajtania a tőle várt cselekedeteket.”¹⁵⁶ Mert mindazok az Úr engedelmeivel és az Ördög műveként történnek, általuk tétetik próbára ortodox hitünk, hogy szilárd-e, az Úr mellett áll-e, és nem csábíthatja el az Ördög az ő átlátszó csodatevéseivel és sátáni mesterkedéseivel, amelyeket az emberi nem ellenzései és a gonosz szolgálói cselekszenek. Hiszen az is előfordul, hogy az Úr nevében jövendölnek, mint Bálám, Saul és Kajafás, sőt még ördögöket is kiűznek, mint Júda és Skéva fiai, mert a méltatlanokon is nem egyszer hat a kegyelem, amint ezt sokan példázzák: Bálám sem szentéletű nem volt, sem hithű, mégis tanúbizonyságot tett benne a kegyelem mások meggyőzésére. A fáraó is ilyen volt, mégis feltárult előtte a jövő. Nabukodonozor (Navhodonovsor) is törvényszegő volt, mégis neki is feltárult sok nemzedék jövője,¹⁵⁷ tanúsítván, hogy sokak, akiknek hamis fogalmaik vannak, még Krisztus eljövetele előtt idegen fondorlatból művelnek különböző jeleket azok megtévesztésére, akik nem ismerik a jót. Ilyen volt Simon, a Jós¹⁵⁸ és Menandrosz, és más hozzájuk hasonló, akik miatt jogosan mondatott: »Ne hagyjátok a csodáktól megtéveszteni magatokat!«

¹⁵⁵ A történet *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordításából való átvétel, amely egy görög szövegre megy vissza. A PVL ezen részének szerzője forrását több ponton félreértve építette be művébe (GeorgMon 333,17–335,23; MÜLLER/*Handbuch* IV, 42. 6. jz.; LIHACSOV 1950, II, 281).

¹⁵⁶ A történet *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordításából való átvétel, amely egy görög szövegre megy vissza (MÜLLER/*Handbuch* IV, 43. 10. jz.). A PVL írója a görög forrás szláv fordítását félreérti (MÜLLER/*Handbuch* IV, 43. 11. jz., 44. 1. jz.).

¹⁵⁷ Számok 22; Saml 10:10; János 11:49–52; Márk 6:7; Máté 10:1–4; ApCsel 19:14.

¹⁵⁸ L. ApCsel 8:9.

A 6421. (913.) évben. Oleg után Igor lett a fejedelem. *Ebben az időben kezdett uralkodni Kónsztantinosz, Leon fia.*¹⁵⁹ És a drevljanok bezárkóztak Igor elől Oleg halála után.¹⁶⁰

A 6422. (914.) évben. Igor hadba vonult a drevljanok ellen, és miután legyőzte őket, nagyobb adót vetett ki rájuk, mint Oleg. *Ugyanabban az évben a bolgár Szimeon (Semion) Cárgrád ellen vonult, majd, miután békét kötött velük, hazatért.*¹⁶¹

A 6423. (915.) évben. Első ízben támadtak a besenyők (pečenězi) Rusz földjére, és miután békét kötöttek Igorral, elvonultak a Dunához. Ugyanazokban az időkben ment Szimeon Thrákia (Frakija) meghódítására, a görögök meg a besenyőkhöz fordultak. Amikor pedig a besenyők megérkeztek, és már készek álltak, hogy Szimeon ellen támadjanak, összevesztek a görög hadvezérek. Látva, hogy a görögök egymás között veszekszenek, a besenyők hazamentek. A bolgárok meg összecsaptak a görögökkel, és lekasabolták őket. Szimeon pedig elfoglalta Adrianopolisz (Ondren') várát,¹⁶² amelyet eredetileg Agamemnon fia, Oreszt városának hívtak, minthogy Oreszt valaha három folyóban megfürödve, itt szabadult meg a betegségétől, ezért is nevezte el a várost saját nevével. Később azonban Hadrianus (Adrian) császár a vá-

¹⁵⁹ A kurziválással jelölt mondat a bizánci forrás, *Georgius Monachus Continuatus* szövegének szláv fordítására (tulajdonképpen annak Theophanes Continuatus által kibővített változatára) megy vissza (Georgius Monachus Continuatus 873₂₁–874₄₃; Theophanes Continuatus 380_{15–20}; ISZTRIN 1922[1971], 124; vö. MÜLLER/*Handbuch* IV, 48. 5. jz.; LIHACSOV 1950, II, 282). VI. (Bölcs) León 912. május 12-én bekövetkezett halála után testvére, Alexandrosz lett a Bizánci Birodalom uralkodója (JENKINS 1953, 389–393; KARLIN-HAYTER 1969, 585–596). 913. június 6-án azonban Alexandrosz meghalt, és a trónt VI. (Bölcs) León fia, VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz foglalta el (OSTROGORSKY 2003, 229; BRÉHIER 1999, 147–148).

¹⁶⁰ Igor (912–944).

¹⁶¹ A kurziválással jelölt mondat a bizánci forrás, *Georgius Monachus Continuatus* szövegének szláv fordításából vette át – rövidítve – a hírt (Georgius Monachus Continuatus 877₁₂–878₉; Theophanes Continuatus 385_{5–24}; ISZTRIN 1922[1971], 126; vö. MÜLLER/*Handbuch* IV, 48. 7. j.; LIHACSOV 1950, II, 282). A 913-ban egyeduralkodóvá vált VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz helyett – kiskorúsága okán – egy régenstanács intézte az állam ügyeit, amelynek legbefolyásosabb tagja – a gyermek trónigényét hosszú ideig leginkább ellenző – Nikolaosz Müsztiosz konstantinápolyi pátriárka volt. A bizonytalan bizánci belpolitikai helyzetet kihasználva a bizánci források szerint 913 augusztusában – és nem 914-ben (!) – Simeon megtámadta Thra-kia themát (RUNCIMAN 1930, 156; KARLIN-HAYTER 1969, 585–586, 2. j.; OBOLENSKY 1999, 138; LESZKA 2011, 26–28). A pátriárka a támadók visszavonulását csak úgy tudta elérni, hogy Simeont a bolgárok császárává koronázta, és elfogadta azt a feltételt, hogy VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz császárt eljegyezzék Simeon leányával (RUNCIMAN 1930, 156–157, 299–301 [kisebb tévedésekkel]; JENKINS 1966, 290, 295, 299–300; KARLIN-HAYTER 1968, 32–39; BRÉHIER 1999, 148–149; OBOLENSKY 1999, 138–141; OSTROGORSKY 2003, 229–230; LESZKA 2011, 28–30).

¹⁶² Ma Edirne, Törökország.

rost felújította, és a saját nevééről Adriánnak nevezte el, mi pedig Adrián városának (Adrianopolisz) hívjuk.¹⁶³

A 6424. (916.) évben.

A 6425. (917.) évben.

A 6426. (918.) évben.

A 6427. (919.) évben.

A 6428. (920.) évben Rómanosz (Roman) lett a császár a görögöknél.¹⁶⁴ Igor pedig hadban állt a besenyőkkel.

A 6429. (921.) évben.

A 6430. (922.) évben.

A 6431. (923.) évben.

¹⁶³ A vizsgált passzus *Georgius Monachus Continuatus* szövegének szláv fordításából (tulajdonképpen annak Theophanes Continuatus által kibővített változatából) veszi át – erősen rövidítve – a besenyők Dunához vonulásáról szóló híret (ISZTRIN 1922[1971], 126–127; Georgius Monachus Continuatus 42^{15–20} 27–34⁴⁴_{2–11}; Theophanes Continuatus 386²³–387⁷ 16–22; MÜLLER/*Handbuch*, IV, 48. 9. j.; LIHACSOV 1950, II, 282). A bizánci források beszámolnak arról, hogy VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz császár anyja, Zoé a bolgárok elleni 914–917. évi háborúban a besenyők bizánci oldalon való hadba hívására is kísérletet tett. Ennek során Ióannész Bogasz kherstoni sztratégosz vezetésével egy besenyő sereg az Al-Dunához vonult, hogy ott a bizánci flotta hajói átszállítsák őket a folyó déli partjára. A flotta parancsnoka, Rómanosz Lekapénosz, valamint Ióannész Bogasz közötti ellentétek azonban megakadályozták ezt. A besenyők látván a két bizánci parancsnok közötti vitát, hazatértek (WOZNIAK 1984, 305–306; MALAMUT 1995, 105–147; BALOGH 2007, 10–16). A vizsgált passzus írója a forrásában lévő szöveget átszerkesztette (félreértette?), és így több kutatóban azt a képzetet keltette, hogy a forrás a besenyő nép Dunához költözéséről ad hírt (BOŽILOV 1971, 173; DIACONU 1970, 13–15, vö. HARMATTA 1998, 149; HARMATTA 2001, 13). Erről azonban szó sincs. A bizánci forrás – amelyből a PVL passzusa végső soron származik – csak egy besenyő seregnek, és nem a besenyő népnek a Dunához vonulásáról szól (vö. ROMASHOV 1999, 27–29). A passzus a 914–917 között történt eseményeket – tévesen – a 915. év (6423.) alatt közli. A besenyőknek a Dunához vonulására nem 915-ben, hanem 917-ben került sor. Az „első ízben jöttek” fordulat valószínűleg a bizánci források szóhasználatának az átvétele (vö. Symeonis magistri et logothetae *Chronicon* 334⁴²⁸). Legfeljebb az lehet zavaró, hogy a PVL a 6476. év (968.) alatt szintén ezekkel a szavakkal illeti a besenyőknek a Rusz Fejedelemség elleni támadását. Önálló forrásértéke a passzusnak a besenyők története szempontjából nincs.

¹⁶⁴ A mondat *Georgius Monachus Continuatus* szövegének szláv fordításából származik (Theophanes Continuatus 398^{4–5}; ISZTRIN 1922[1971], 129, vö. MÜLLER/*Handbuch*, IV, 2001, 49. 6. jz.). A bolgároktól elszenvedett 917. évi vereség a Bizánci Birodalom belső hatalmi viszonyai-ban is változást eredményezett. A bizánci flotta parancsnoka, Rómanosz Lekapénosz bevonult Konstantinápolyba, és a kiskorú VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz császár „érdekében” átvette a birodalom irányítását. 920. szeptember 24-én kaiszarrá, majd ez év december 17-én baszileioszá, azaz a kiskorú uralkodó társcsászárává koronázták (JENKINS 1955, 204; OSTROGORSKY 2003, 231, vö. 275. 151. jz.). 921. május 20-án pedig idősebb fiát, Khrisztophoroszt, majd 924 decemberében másik két fiát, Kónsztantinoszt és Szephanoszt is társ-császárrá nevezték ki. 921–922 táján még az uralkodók hivatalos sorrendje is megváltozott, amikor I. Rómanosz Lekapénosz a vejét, VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinoszt saját társ-császárává tette (JENKINS 1955, 204–205; OSTROGORSKY 2003, 275–276. 159. jz., vö. JENKINS 1966, 290, 294; CLASSEN–RENTSCHLER 2005, 398–404, 406–409).

A 6432. (924.) évben.

A 6433. (925.) évben.

A 6434. (926.) évben.

A 6435. (927.) évben.

A 6436. (928.) évben.

A 6437. (929.) évben. Szimeon Cárgrád ellen ment, és leigázta Thrákiát és Makedóniát, és nagy erő kíséretében, büszkeségtől eltelve Konstantinápoly alá vonult, és békét kötve Rómanosz császárral hazatért.¹⁶⁵

A 6438. (930.) évben.

A 6439. (931.) évben.

A 6440. (932.) évben.

A 6441. (933.) évben.

A 6442. (934.) évben. *Első ízben vonultak a magyarok (ugre) Cárgrád ellen,*¹⁶⁶ és meghódították egész Thrákiát (Frakiju). Rómanosz békét kötött a magyarokkal.

A 6443. (935.) évben.

A 6444. (936.) évben.

A 6445. (937.) évben.

A 6446. (938.) évben.

A 6447. (939.) évben.

A 6448. (940.) évben.

A 6449. (941.) évben. Igor hadba indult a görögök ellen. És a bolgárok hírül adták a görögöknek, hogy Rusz tízezer hajóval Cárgrád ellen vonul. Azok megérkezve odaevettek, és megtámadták a bithüniai (Vifin'skia) területeket, feldúlták a Pontos [= Fekete-tenger] menti területet egészen Hérakleiaig (Iraklia) és a paphlagóniai (Paflogon'ski) területekig, és az egész nikomédei (Nikomidijskuj) területet leigázták, az Aranyszarv-öblöt (Sud) pedig felégették. Az elfogottak közül egyeseket megfeszítettek, másokat nyilaik cél táblájául állították ki. Akitet összefogdostak, azoknak hátra kötötték a kezét, és szöveget vertek a fejük búbjába. Sok szent templomot a tűz martalékává tettek, kolostorokat és falvakat felégették, és az Aranyszarv-öböl mindkét

¹⁶⁵ A mondat *Georgius Monachus Continuatus* szövegének szláv fordításából származik (Theophanes Continuatus 405₁₇–409₂₀; ISZTRIN 1922[1971], 134–135; vö. MÜLLER/*Handbuch* IV, 50. 1. jz.; LIHACSOV 1950, II, 284). A PVL írója forrásának dátumát tévesen oldotta fel (LIHACSOV 1950, II, 284). Simeon bolgár uralkodó 927-ben meghalt. A bizánci–bolgár békekötésre valója-ban 924-ben került sor (BRÉHIER 1999, 153–154; OSTROGORSKY 2003, 231).

¹⁶⁶ A vizsgált passzus *Georgius Monachus Continuatus* szövegének szláv fordításából veszi át – erősen rövidítve – a híret (*Sym.mag.*, 2006, 334_{528–536}; *Die Chronik*, 140; MÜLLER/*Handbuch* IV, 50. 2. jz; GeorgMon 824; ISZTRIN I, 566, II, 60; SAHMATOV 1940, 54). Az itt idézett szövegrészlet a magyaroknak a bizánci források szerint a 7. indictio (933. szeptember 1–934. augusztus 31.) április hónapjában a Bizánci Birodalom ellen folytatott támadásáról emlékezik meg. Ekkor a források beszámolnak arról, hogy I. Rómanosz Lekapénosz császár – követe, Theophanész patrikiosz protovesztariosz és paradünaszteuon révén (személyére l.: DOBSCHÜTZ 1901, 170–172; KAZHDAN 1991a, 2061) – békét kötött a Bizánci Birodalmat megtámadó magyarokkal (MORAVCSIK 1988, 61, 64, vö. KRISTÓ 1980, 268–271). Önálló forrásértéke a passzusnak a magyarság története szempontjából nincs.

partjáról nem kevés kincset raboltak. Azután, amikor kelet felől megérkeztek a seregek, Pantheriosz (Pamfir) domesztikosz negyvenezer harcossal, Phókasz (Foka) patrikiosz makedónokkal, Theodórosz (Fedor) sztratilatosz a thrákokkal, velük együtt pedig rangos főurak, teljesen bekerítették a ruszokat. Egy kis tanácskozás után a ruszok fegyverrel vonultak a görögök ellen, és a görögök ádáz csatában alig tudták őket legyőzni. A ruszok pedig estére visszatértek a fejedelem seregéhez, hajóikba szállva éjjel elmenekültek. Theophanesz (Feofan) pedig csónakokból indított [görög]tűzzel várta őket, és tűzszlopot bocsátott a ruszok hajóira. És mintha félelmetes csodát láttak volna. A ruszok, amikor meglátták a lángokat, a tenger vizébe vetették magukat, úgy próbáltak elmenekülni, és az így megmaradtak, hazatértek. Ezek aztán, amikor hazaértek földjükre, elmesélték övéiknek a történeteket és a csónakokból indított tüzet: „Mintha égi villámuk lenne a görögöknek – mondták –, azt bocsátották ránk, és felégettek bennünket, ezért is nem tudtuk legyőzni őket.” Amikor Igor visszaérkezett, nagy sereg toborzásába kezdett, és elküldött a tengeren túli varégekhoz, hogy a görögök ellen hívja őket, mert újabb hadjáratra készült ellenük.¹⁶⁷

A 6450. (942.) évben. Szimeon (Semeon) a horvátok ellen vonult, és legyőzték őt a horvátok. És Szimeon meghalt, Pétert, a fiát hagyva a bolgárok fejedelméül.¹⁶⁸

A 6451. (943.) évben. Ismét hadba vonultak a magyarok (ugri) Cárgrad ellen, és miután békét kötöttek Rómanosszal, visszatértek övéikhez.¹⁶⁹

A 6452. (944.) évben. Igor nagy sereget szedett össze: varégek, ruszokból, poljanokból, szlávokból, krivicsekből és tivercekből, és felfogadta a besenyőket, túszoikat kérve tőlük. Mindezekkel a görögök ellen indult hajókkal, lóháton, hogy boszút álljon. A korszunyiak erről tudomást szerezve a következő üzenetet küldték Rómanosznak: „Már úton vannak a ruszok, nagyon sok hajójuk van, szinte ellepik a tengert!” A bolgárok úgyszintén hírül adták, hogy „Jönnek a ruszok, és velük van-

¹⁶⁷ A szövegrész *Georgius Monachus Continuatus*, valamint a *Vita Basilii* szövegének szláv fordításából veszi át híreit – kiegészítve szóbeli hagyományokkal –, nem egy esetben félreértve forrásai híradásait (MÜLLER/*Handbuch* IV, 2001, 51. 2. jz.; LIHACSOV 1950, II, 284–286; SAHMATOV 1940, 54–57, 69–71).

¹⁶⁸ A szövegrész *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordításából veszi át hírét, tévesen oldva fel a forrásban indictiókkal jelölt dátumot. Valójában a 15. indictio nem a 942., hanem a 927. évre vonatkozik (GeorgMon 830; ISZTRIN II, 55, I. 560; SAHMATOV 1940, 57; LIHACSOV 1950, II, 287; MÜLLER/*Handbuch* IV, 53. 9. jz.). Simeon bolgár uralkodó 927-ben indította ezt a – sikertelen – horvátok elleni hadjáratát. Simeon még ebben az évben bekövetkezett halála után a trónt a második házasságából származó fia, Péter (927–969) foglalta el (FINE 1983, 157).

¹⁶⁹ Az itt idézett szövegrészlet a magyaroknak a bizánci források szerint a 7. indictio (942. szeptember 1–943. augusztus 31.) április hónapjában a Bizánci Birodalom ellen folytatott támadásáról szóló, *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordításából származó hírt veszi át erősen rövidítve (*Sym.mag.*, 2006, 337^{593–598}; *Die Chronik*, 142; MÜLLER/*Handbuch* IV, 54. 2. jz.; LIHACSOV 1950, II, 288; MORAVCSIK 1988, 61–62). A 943. évben egy magyar sereg mélyen benyomult a Bizánci Birodalom területére. I. Rómanosz Lekapénosz császár – akárcsak a 934. évi támadás esetében – Theophanész patrikioszt, protovesztariost és parakoimomenoszt küldte a magyarokhoz, aki sikeresen békét kötött velük (MORAVCSIK 1988, 61–62, 65, 68–69, 70, vö. KRISTÓ 1980, 280). Önálló forrásértéke a passzusnak a magyarság története szempontjából nincs.

nak a felfogadott besenyők (pečenëgi).” A császár erről értesülve Igorhoz küldte a legtekintélyesebb főembereit, így kérlelve őt: „Ne gyere ellenünk, készek vagyunk neked olyan adót fizetni, amilyent Oleg szedett tőlünk, sőt többet is adunk annál.” Azután a besenyőknek is küldött pávoloka kelmét és sok aranyat. Igor pedig, amikor elérte a Dunát, összehívta druzsináját, és tanácskozni kezdett vele, előadva a császár üzenetét. És így szólt Igor druzsinája: „Ha maga a császár mondja ezt, mi többet kívánhatnánk ennél, hadakozás nélkül mienk az arany, az ezüst és a pávoloka kelmék. Talán tudja valaki, hogy ki fog győzni: mi, avagy ők? Vagy a tenger kinek a szövetségese? Hiszen nem a szárazföldön vonulunk, hanem a mély tengeren, ami mindnyájunk számára egyformán halált jelenthet.” És hallgatott rájuk Igor, a besenyőknek megparancsolta, hogy támadják meg a Bolgárföldet, maga pedig minden katonája számára aranyat és pávolokát kérve a görögöktől, elindult visszafelé, és megérkezett Kijevbe övéihez.¹⁷⁰

A 6453. (945.) évben Rómanosz, Kónsztantinosz és Sztephanosz (Stepan)¹⁷¹ követeket küldtek Igorhoz, hogy helyreállítsák a korábbi békét. Igor tárgyalat velük a békéről. És Igor elküldte embereit Rómanoszhoz, Rómanosz pedig pedig összehívatta a főurakat és tisztségviselőket. Ekkor bevezették a ruszokat, és meghagyták nekik, hogy beszéljenek, és jegyezzék fel mindkét fél szavait pergamenre.

„Másolat arról a szerződésről, amelyet Rómanosz és Kónsztantinosz és Sztephanosz császárok, krisztusszerető uralkodók alatt kötöttek. Mi, a rusz nemzetség követei és kereskedők: Ivor, Rusz nagyfejedelemének, Igornak a küldötte és a közös küldöttek: Vujefaszt – Igor fiának, Szvjatoszlavnak a képviselője; Iszkuszevi – Olga hercegné küldötte; Szludi (Sludy) – Igor unokaöccsének, Igornak a képviselőjében; Uleb (Ulëb) – Volodiszlav küldötte; Kanyicar – Predszlava megbízásából; Sihbern Szfandr (Šichbern Sfandr) – Uleb feleségétől; Praszten (Prastěn) Turduvi; Libiar Fasztov; Grim Szfirkov; Praszten Akun – Igor unokaöccsének megbízásából; Kari (Kary) Tudkov; Karsev Turdov; Egri Evliszkov; Voiszt Vojkov; Iszter Aminodov; Praszten Bernov; Javtjag Gunarev; Sibrid Aldan; Kol Klekov; Szteggi Etonov; Szfirka...; Alvad Gudov; Fudri Tuadov; Mutur Utin; kereskedők: Aduny (Adun’), Adulb, Iggivlad, Uleb (Olëb), Frutan, Gomol, Kuci, Emig, Turobid, Fureszten (Furstěn), Bruni (Bruny), Roald, Gunasztr, Fraszten, Igeld, Turbern, Mone (Mony), Ruald, Szveny (Svën’), Sztir,

¹⁷⁰ Sahmatov véleménye szerint az esemény fiktív, és a szövegben az a funkciója, hogy a következő év alatt beilleszthető legyen a szerződés szövege (LIHACSOV 1950, II, 288; összefoglalva CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 237–238). Ennek ellenére Lihacsov úgy vélte, hogy a következő év alatt szereplő rusz–bizánci szerződés arra utalhat, hogy mégis lehetett egy sikeres rusz hadjárat, amely azt kikényszerítette (LIHACSOV 1950, II, 288).

¹⁷¹ Rómanosz Lekapénosz és vele 924 óta társuralkodóként szereplő két fia, Kónsztantinosz és Sztephanosz csak 944 folyamán szerepelhettek együtt utoljára. Rómanosz Lekapénoszt 944 decemberében fiai letaszították a trónról. Az ingatag belpolitikai helyzetet kihasználva VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz 945 januárjában Kónsztantinoszt és Sztephanoszt is megfosztotta hatalmuktól, és a birodalom egyeduralkodója lett (OSTROGORSKY 2003, 239–240). A dátum helyesen csak 944 lehet (LIHACSOV 1950, II, 288; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 238–239).

Aldan, Tilen, Apubekszar (Apub'ksar), Vuzlev (Vuzlěv), Szinko, Borics,¹⁷² akik Igor nagyfejedelem és az összes többi fejedelem és Rusz minden lakójának küldöttei. Azt a megbízatást kaptuk tőlük, hogy felújítsuk a régi békét, amelyet a jót gyűlölő és az ellenségeskedést szerető Ördög már sok éve megrontott, és megerősítsük a görögök és a ruszok közötti szeretetet.

A mi nagyfejedelemünk, Igor és annak bojárjai, valamint a ruszok elküldtek bennünket Rómanoszhoz, Kónsztantinoszhoz és Sztephanoszhoz, nagy, görög császárokhoz, hogy létrehozzuk a szeretet szövetségét veletek, a császárokkal, valamennyi főuratokkal és minden görög emberrel egyetemben mindazon évekre, amíg a nap ragyog, és a világ létezik. Ha valaki a ruszok közül megpróbálja ezt a szeretetet megbontani, akkor közülük azok, akik meg vannak keresztelve, kapják meg méltó büntetésüket a mindenható Istentől, legyen részük a túlvilágon a pusztulás, azokat pedig, akik nincsenek megkeresztelkedve, ne segítse az Isten, se Perun, és ne védje meg őket a tulajdon pajzsuk, pusztuljanak el saját kardjuk, nyíluk vagy más fegyverük által, és egész túlvilági életükben rabok legyenek.

Rusz nagyfejedelem és annak bojárjai pedig annyi hajót küldjenek a görögökhöz, a nagy, görög császárokhoz, amennyit akarnak, követekkel is, és kereskedőkkel is. A korábbi megállapodás szerint a követek aranypecséttel érkeztek, a kereskedők meg ezüsttel; most pedig úgy rendelkezett a fejedelmek, hogy írást küldenek nekünk, a császároknak. Az általuk küldött követek és kereskedők hozzanak magukkal írást, benne foglalva: „Ennyi és ennyi hajót küldtem.” Ezekből az írásokból mi tudni fogjuk, hogy békés szándékkal érkeznek. Ha pedig írás nélkül jönnek, és a kezeink közé kerülnek, akkor mi mindaddig felügyelet alatt tartjuk őket, amíg erről a fejedelmeknek értesítést nem küldünk. Ha pedig nem adják meg magukat vagy ellenállnak, akkor megöljük őket, és ne kérje számon halálukat a fejedelmek. Ha pedig Ruszba visszaszököttek érkeznek [hozzánk], akkor ezt megírjuk a fejedelmeknek, és cselekedjenek velük tetszésük szerint. Ha pedig a ruszok nem kereskedni jönnek, akkor ne kapjanak havi ellátmányt. A fejedelem tiltsa meg a követeknek és az ide érkező ruszoknak, hogy falvainkban és országunkban garázdálkodjanak. És amikor megérkeznek, maradjanak a Szent Mamont templománál, mi, császárok majd elküldjük embereinket, hogy összeírják a nevüket, és [akkor] vegyék fel a havi ellátmányukat, a követek a követeknek járó és kereskedők a magukét, először a kijeviek, azután a csernyigoviai és a perejaszlavliai és a többi városból érkezettek. És a városba csak egyetlen kapun lépjenek be fegyver nélkül, a császári őr kíséretében úgy ötvenen, és kereskedjenek, ameddig szükséges, majd újból jöjjenek ki; a mi császársági örökünk pedig vigyázzon rájuk, és ha valaki a ruszok vagy görögök közül csalást követ el, akkor azt vizsgálja ki. A városba lépő ruszok ne okozzanak kárt, és ne legyen szabad nekik 50 zolotnyiknál drágább pávolokákból vásárolni; ha pedig valaki bevásárolt ezekből a kelmékből, mutassa be a császár emberének, aki bélyegzőt nyom rá, és visszaadja azt. Az innen elutazó ruszok pedig kapjanak meg tőlünk mindent, amire szükségük van: élelmet az útra, és mindent, amire szükségük van a hajóikhoz, amint azt koráb-

¹⁷² A követek küldőinek felsorolásából arra következtethetünk, hogy Igor uralma csak Kijev közvetlen környékére terjedt ki (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 238). A nevek eredetére: SITZMANN 2003, 61–69.

ban meghatároztuk, majd biztonságban térjenek vissza hazájukba, viszont a Szent Mamont-templomnál ne legyen joguk telelni.

Ha egy szolga (čeljadin) a ruszoktól megszökik, akkor jöjjenek el érte országunkba, és ha megtalálják a Szent Mamont-templomnál, akkor vigyék vissza; ha pedig nem találják rá, akkor a mi rusz keresztényeink esküdjenek meg a hitük szerint, a nem keresztények pedig a saját törvényük szerint, és akkor azok kapják meg tőlünk az árát a korábbi megállapodás szerint: 2-2 pávolokát (pavolocě) szolgálként.

Ha pedig valaki császárságunk szolgálai vagy városunk, illetve más városok szolgálai közül hozzátok szökik, és magával visz valamit, akkor azt szintén szolgáltatassá válassza, és ha az, amit elvitt, teljesen megkerül, akkor abból vegyenek el két zolotnyikot az elfogásáért.

Ha valaki a ruszok közül megkísérel valamit eltulajdonítani a mi császárságbeli embereinktől, akkor az elkövető részesüljön szigorú büntetésben. Ha pedig el is vette, akkor duplán fizesse meg; ha pedig egy görög ugyanezt teszi egy ruszbelivel, ugyanazt a büntetést kapja, mint amaz.

Ha történetesen egy rusz ellop valamit a görögöktől, vagy egy görög a ruszoktól, akkor nemcsak az ellopott dolgot kell visszaadni, hanem a lopott dolog értékét is meg kell fizetni; ha pedig kiderül, hogy a lopott dolgot már eladták, akkor duplán térítse meg az árát, és büntessék meg a görög törvények, a szerződés és Rusz törvényei szerint.

Bármennyi keresztény, görög alattvaló foglyot hoznak is a ruszok hozzánk, a kiváltáskor egy fiatal emberért és egy jó hajadonért fizessenek a mieink 10 zolotnyikot, és váltsák ki. Ha pedig középkorú, akkor 8 zolotnyikot adjanak nekik, és váltsák ki, ha pedig öreg vagy gyermek, akkor 5 zolotnyikot [adjanak érte].

Ha a ruszok görög rabságba kerülnek, és kiderül róluk, hogy hadifoglyok, akkor váltsák ki őket a ruszok 10-10 zolotnyikért; ha pedig az derülne ki, hogy azokat úgy vásárolta meg valaki a görögök közül, úgy esküt kell tennie a feszületre, és akkor kapja meg azt az árát, amit ő fizetett a fogolyért.

Még a korszunyi területről. Ne legyen joga a ruszok fejedelmének hadakozni ezen a területen, és e föld egyetlen városában sem, és ez a föld ne hódoljon nektek, másfelől, ha harcosokat kér tőlünk Rusz fejedelme a harcaihoz, annyit fogunk neki adni, amennyire csak szüksége lesz.

És még arról, ha a ruszok bárhol partra vetett görög hajót találnak, ne tegyenek benne kárt. Ha pedig valaki elvisz belőle valamit, vagy valakit közülük rabszolgává tesz vagy megöl, az ítéltessen el a bíróságon a rusz és a görög törvények szerint.

Ha pedig a ruszok a korszunyiakat (a herszonészieket) a Dnyeper torkolatában halászaton érik, ne tegyenek semmi rosszat velük.

És a ruszoknak ne legyen joguk a Dnyeper torkolatában, Beloberezsjében¹⁷³ és Szent Elferjánál¹⁷⁴ telelni; hanem az ős beköszöntével induljanak el otthonaikba, Ruszba.

¹⁷³ A Dnyeper torkolatában található limán (Beloberezsje) (BARSZOV 1865/2011, 19; LIHACSOV 1950, II, 292).

¹⁷⁴ Szent Eleutheriosz szigetét a Dnyeper torkolatánál levő Berezany szigetével, vagy pedig a Kinburn-félszigettel azonos (PVL, 2012, 292–293).

És arról: ha fekete bolgárok (černii bolgare)¹⁷⁵ érkeznek, hogy a korszunyi területeket feldúlják, akkor elvárjuk a Rusz fejedelmétől, hogy ne engedjék be őket, mert különben kárt okoznak az ő földjeiknek is.

Ha pedig valaki a görögök, a mi császári alattvalóink közül gonosztettet követ el, ne legyen jogotok megbüntetni, hanem a mi császárságunk parancsára kapja meg a vétsége mértéke szerinti büntetést.

Ha a mi alattvalónk megöl egy rusz alattvalót vagy egy ruszbeli a mi alattvalónkat, akkor a megölt személy rokonai fogják el a gyilkost, és öljék meg.

Ha pedig megszökik a gyilkos és elrejtőzik, és rendelkezik tulajdonnal, akkor a megölt személy rokonai kapják meg a vagyonát; ha pedig a gyilkosról kiderül, hogy nincstelen, és szintén elbújik, akkor keressék mindaddig, amíg meg nem lelik, és ha megtalálják, öljék meg.

Ha egy ruszbeli karddal vagy kopjával, vagy más fegyverrel megüt egy görögöt, vagy egy görög üt meg egy rusz alattvalót, akkor ezért a törvénysértésért fizessen a bűnös öt liter ezüstöt Rusz törvénye szerint; ha pedig nincstelennek bizonyul, akkor adják el mindenét, amit csak el lehet adni, sőt azt a ruházatát is, ami rajta van, vegyék le róla. A hiányzó részre vonatkozólag pedig tegyen esküt a hite szerint, hogy semmije sincs, és csak ezután engedjék el.

Ha pedig mi, császárok, harcosokat kérünk tőletek ellenségeink ellen, és erről írást küldünk nagyfejedelmeknek, akkor ő küldjön annyit, amennyit kértünk: és ebből tudják meg az országok, milyen nagy szeretet uralkodik a görögök és a ruszok között.

Mi pedig ezt a szerződést két papiruszra jegyeztük le, és az egyik papiruszt mi, császárok őrizzük, rajta kereszt van és a mi nevünk, a másikon pedig követeitek és kereskedőitek neve. Ha pedig a mi császári követeink elindulnak, továbbítsák azokat Igor rusz nagyfejedelemehez és annak embereihez; és azok, átvéve a papiruszt, esküdjenek meg, hogy igazán megtartják azt, amiről egyezséget kötöttünk, és amit feljegyeztünk ezen a papiruszon, amelyen a nevünk szerepel.

Mi pedig, minthogy keresztények vagyunk, Szent Illés templomában,¹⁷⁶ a székes-egyházban az előttünk fekvő keresztre és erre a papiruszra esküdtünk fel, hogy betartunk mindent, ami benne foglaltatik, és semmit sem szegünk meg belőle; és ha valaki a mi földünk szülöttei közül ezt megszegi, akár fejedelem, akár másvalaki keresztény, ne kapjon segítséget az Istentől, legyen rabszolga a túlvilágon, és szúrják le a saját fegyverével.

A nem keresztény ruszok lerakják pajzsukat, csupasz kardjukat, karkötőiket vagy egyéb fegyverüket, hogy megesküdjenek: mindent, ami ezen a papiruszon írva van, Igor, az ő bojárjai és Ruszföld lakói megtartanak valamennyi eljövendő évben és mindenkor.

¹⁷⁵ LIHACSOV 1950, II, 293.

¹⁷⁶ A Szent Illés-templom pontos lokalizálása ismeretlen. Cross és Sherbowitz-Wetzor a Pocsajna környékére lokalizálják és fatemplomnak gondolják, a keresztényekről pedig úgy vélekednek, hogy latin keresztények lehettek (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 238). Álláspontjuk mellett nem érvelnek, és a kazárokkal együtt említve pedig akár bizánci keresztények is lehetnek. Először olvasható, hogy a ruszok és a kazárok között vannak keresztények.

Ha pedig valaki a fejedelmek vagy a ruszok közül, legyen keresztény vagy nem keresztény, megszegi azt, ami a papiruszra írottakban foglaltatik, méltó arra, hogy a saját fegyverétől pusztuljon el, és Isten és Perun átka sújtsa azért, hogy megszegte az esküjét.

És ha Igor fejedelem esküjével megerősíti ezt a szerződést, őrizze meg az igaz szeretetet, és az maradjon fenn mindaddig, amíg a nap süt és a világ áll, most és minden elkövetkező időben.”

Az Igor által küldött követek pedig visszatértek hozzá a görög követekkel együtt, és tolmácsolták neki Rómanosz császár minden szavát. Igor ekkor magához hívatta a görög követeket és megkérdezte tőlük: „Mondjátok el, mi a császár parancsa?” És így szóltak a császár követei: „Minket a császár küldött, aki örül a békének, békében és szeretetben kíván élni a ruszok fejedelmével. A te küldötteid feleskették a mi császárunkat, minket pedig azért küldtek, hogy feleskessünk téged és embereidet. És Igor megígérte, hogy így cselekszik. Másnap Igor kérte a követeket és felment arra a halomra, ahol Perun [bálványa] állt; és lerakták fegyverzetüket, pajzsukat és az aranyukat, és feleskették Igor és embereit: a ruszok közötti pogányokat. A keresztény ruszokat pedig Szent Illés templomában eskették fel, amely a Rucsaj [folyó] felett emelkedik a Paszincsa-beszeda [lugas?]¹⁷⁷ végénél, ez volt ugyanis a közös templomuk, mert a kazárok és a varégek közül is sokan keresztények voltak. Igor pedig, miután megerősítette a görögökkel kötött békét, prémekkel, szolgáló rabokkal és viasszal ajándékozta meg a követeket, majd elbocsátotta őket; a követek megérkeztek a császárhoz, és elmondották neki Igor minden szavát és a görögök iránti szeretetét.¹⁷⁸

Igor Kijev fejedelmeként békességben élt minden országgal. És amikor eljött az ősz, egy, a drevljanok elleni hadjáraton kezdett gondolkodni, mert még több adót kívánt tőlük szedni.

A 6453. (945.) évben.¹⁷⁹ Abban az évben így szólt a druzsina¹⁸⁰ Igorhoz: „Szvenyeld ifjabb harcosai (otroci) gazdagon el vannak látva fegyverekkel és ruházattal, mi meg

¹⁷⁷ Paszincsa beszeda: SZREZNYEVSKIJ 1893–1903, I, 888: *paszinok*: 'druzsinnnyik', druzsina, fegyveres kíséret tagja; ebből a hely a 'druzsina gyülekezőhelye' lehetett; hasonlóan: TYIHO MIROV 2008 [1956], 34. Pritsak más etimológiát javasolt: szerinte a tör. **basinč*/**pasinč* 'vámstedő, 'adószedő' és óor. *besēda*, amelyet egy tör. *qonaq*, ebben az esetben: 'szállás, 'rezidencia' tükörfordításának tartott szavakból álló kifejezés az 'adó-, vámbeszédők szállása'-t jelentette, és a kazárokhhoz kapcsolta az elnevezés eredetét (GOLB–PRITSAK 1982, 58–59). A „*paszinok*” szó másik jelentése Szreznyevszkijnél „mostohafiú” (SZREZNYEVSKIJ II, 887), amely a balti nyelvekből átvett kölcsönszó, l. litván *posūnis*, óporosz *passons*. Hangsúlyozza a kíséret familiáris jellegét, és nem fogadja el a török etimológiát Halbach (HALBACH 1985, 109).

¹⁷⁸ A 912. és a 944. évi megállapodások tartalmi összehasonlítása: LIHACSOV 1950, II, 278.

¹⁷⁹ A különböző források egybeszerkesztése miatt kétszer is szerepel a szövegben a 945. év (MÜLLER/*Handbuch* IV, 66. 6. jz.).

¹⁸⁰ Harcosokból álló fejedelmi kíséret, amelynek tagjai önként állnak a fejedelem szolgálatába, ennek fejében ellátást (élelmet, fegyvert, ruházatot) kapnak. A fejedelem akkora kíséretet tartathatott, amelyet el tudott tartani a fejedelmi bevételekből. A Ruszra vonatkozóan l. FROJANOV 1980, 64–98. A fejedelem bevételeit a zsákmány és az adók biztosították (FONT 1999b). A kíséret etnikai tartalmát tekintve vegyes volt, összetartó erejét a fejedelem szolgálata teremtette meg. Konkrét esetben Szvenyeld varég eredetű (SITZMANN 2003, 69). A kíséret idegen tagjaira LÜBKE 2001, 254–261.

mezítelenek vagyunk. Fejedelem, gyere velünk adót szedni, neked is jut és nekünk is.” És hallgatott rájuk Igor: elindult a drevljanokhoz adóért, és a régi adót újabb adóval toldotta meg, és harcosai erőszakoskodtak is a drevljanokkal. Miután beszédte az adót, visszaindult a városába. Amint visszafelé tartott, egy kis töprengés után így szólt a druzsinájához: „Vigyétek az adót haza, én visszamegyek, és szedek tőlük még valamennyi adót.” És elbocsátotta a druzsinát haza, s csak a druzsina kisebbik felével indult el hozzájuk, nagyobb gazdagságra vágyva. A drevljanok pedig, amikor megtudták, hogy [Igor] újból jön, így tanácskoztak fejedelmükkel, Mallal:¹⁸¹ „Ha a farkas rákap a nyájra, akkor az egész nyáját elhordja, ha meg nem ölik; hasonlóképpen ez is, ha meg nem öljük, valamennyiünket tönkre tesz.” És elküldtek, ezt kérdezve tőle: „Miért jössz megint? Minden adót megkaptál már.” Ám Igor nem hallgatott rájuk; a drevljanok meg kivonultak városukból, Iszkorosztjenyből,¹⁸² és megölték Igor és harcosait, mert kevesen voltak. És eltemették Igor, a sírja Iszkorosztjeny városánál a drevljanok földjén van mindmáig.

Olga (Volg'a) pedig Kijevben volt a fiával, a még gyermek Szvjatoszlavval,¹⁸³ a nevelője Aszmud¹⁸⁴ volt, a hadvezér pedig Szvenyeld (Svënel'd), aki Msztysa (Mistišin) apja volt. És a drevljanok így beszéltek: „Nos, megöltük Rusz fejedelmét, kérjük meg a feleségét, Olgát a mi fejedelmünk, Mal számára, és Szvjatoszlavval azt teszünk, amit csak akarunk.” És a drevljanok elküldték a legelőkelőbb embereiket, szám szerint 20-at, hajóval Olgához, és hajójukkal a Boricsev-emelkedő alatt kötöttek ki. Akkor ugyanis a víz közvetlen a Kijevi-hegy mellett folyt, emberek nem laktak a hegy lábánál, a Podolon,¹⁸⁵ hanem a hegyen laktak. Kijev vára pedig ott állt, ahol most Gorgyata és Nyikifor udvarháza (dvor Gordjatin i Nikiforov) van, a fejedelmi udvar meg a várban volt, ahol most Vorotyiszlav és Csugyin udvara (dvor Vorotislav' i Čjudin) van, a madárfogó csapda pedig a váron kívül volt; a városon kívül volt egy másik udvar is, a Szent Istenszülő Tizedtemploma mögött, ahol most a kórusvezető (dvor demestikov)¹⁸⁶

¹⁸¹ A drevljanok fejedelme, az egyetlen törzsi vezető, akit a Rurikokon kívül ismerünk. Felmerült, hogy itt sem igazi személynévről van szó, hanem a férjhezmenetellel kapcsolatos kifejezés perszonifikációja. L. erre a skandináv „feleségül venni és szerződést kötni” (*giptas maeþ mund ok maeli*) jelentést (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 238). A jelenség teljesen természetes, a barbár társadalom senioratus és leviratus felfogásából következik.

¹⁸² A Pripjatj mellékére lokalizálható (BARSZOV 1865/2011, 82–83); Iszkorosztjeny nevééről és legkorábbi történetére: pl. SCHRAMM 2001.

¹⁸³ Igor és Olga fia, az eset idején még kiskorú, nem pedig ténylegesen hatalmat gyakorló fejedelem: 960 k.–973.

¹⁸⁴ Nevelőjének neve skandináv (SITZMANN 2003, 70), ami a kijevi skandináv környezetre utal.

¹⁸⁵ A Podol a kijevi „hegy”, azaz a Dnyeper menti magas partfal és a Dnyeper között elterülő városrész, amely csak később népesült be. A legkorábbi településrészek a várhegyen voltak, amelyet a korabeli előkelők udvarházaival magyaráz a krónikás. A Szent Istenszülő Tizedtemplomát Vlagyimir fejedelem építette (I. Kijev alaprajzát: TOLOCSKO 1983, 195). A személynevekből a város lakosságának etnikai összetételére is következtethetünk.

¹⁸⁶ A *domesztikosz* a Bizánci Birodalomban egyaránt lehetett katonai, hivatali és egyházi tisztség. Itt nem világos, hogy milyen értelemben használja a krónikás. Kijevben az irányító szerepet játszó bojároknak volt külön udvara, itt talán a vojevodára (= hadvezér) alkalmazza, de lehetséges, hogy a kórus vezetőjére.

udvara van. A hegy felett volt a palotaudvar, ott kőből épült terem is volt. És jelentették Olgának, hogy drevljanok érkeztek, és Olga magához hívatta őket. És így szólt hozzájuk: „Megérkeztek a jó vendégek.” Azt mondták erre a drevljanok: „Megjöttünk, fejedelemasszony.” És ezt mondta nekik: „Mondjátok el, miért jöttetek ide?” A drevljanok így válaszoltak: „A Drevljanföld küldött bennünket a következő üzenettel: »Férjedet megöltük, mert a férjed mint egy farkas fosztogatott és rabolt, a mi fejedelmünk pedig jók, mert rendet teremtettek a drevljanok földjén, légy a fejedelmünknek, Malnak a felesége.« A drevljan fejedelemnek ugyanis Mal volt a neve. Erre ezt válaszolta nekik Olga: „Kedves nekem, amit mondotok, a férjemet már fel nem támaszthatom, viszont holnap kellő tiszteletben kívánlak benneteket részesíteni embereim előtt; most pedig menjetek a hajótokhoz, és bizakodással térjeteek éjszakai pihenőtokre, reggel pedig értetek küldök, ti pedig ezt mondjátok: »Se lóháton, se gyalog nem megyünk, hanem vigyetek fel bennünket ladikostól«, és fel fognak benneteket hozni”, és elbocsátotta őket a hajójukhoz. Olga pedig megparancsolta, hogy ássanak egy nagy és mély gödört a palota udvarán, a váron kívül. Másnap reggel Olga a palotájában várakozva elküldött a vendégekért, akik ezekkel a szavakkal érkeztek meg hozzájuk: „Olga nagy megtiszteltetésre hívat benneteket.” Azok pedig ezt válaszolták: „Se lóháton, se szekéren, se gyalog nem megyünk, hanem vigyetek fel bennünket ladikostól.” És ezt válaszolták a kijevek: „Kénytelenek vagyunk, mert fejedelmünket megöltétek, a fejedelemasszonyunk pedig a fejedelmekhez akar férjhez menni”, és elindultak velük ladikostól. Azok pedig kényelmesen elhelyezkedve, büszkén és dölyfösen feszítettek díszes mellfibuláikkal. És amint megérkeztek velük Olga elé az udvarba, ahogy hozták őket, azonmód a gödörbe vetették őket a ladikkal együtt. Olga pedig odalépett a gödörhöz és megkérdezte [tőlük]: „Nos, hogy tetszik a megtiszteltetés?” Azok pedig így válaszoltak: „Szörnyűbb nekünk Igor halálánál.” És Olga megparancsolta, hogy elevenen temessék el őket; és betemették a gödört.

És Olga elküldte követeit a drevljanokhoz a következő szavakkal: „Ha valóban [feleségül] kérték, akkor a legelőkelőbb embereiteket küldjétek el, hogy illő tisztelettel mehessek feleségül a fejedelmekhez, különben nem engednek el a kijevi előkelőségek.” Ezt hallva a drevljanok kiválasztották a legelőkelőbb férfiakat, akik földjüket irányították, és elküldték őket érte. Amikor a drevljanok megérkeztek, Olga megparancsolta, hogy készítsék elő nekik a fürdőt, azt mondta nekik: „Majd a fürdő után jöjjetek hozzám!” És felfűtötték nekik a fürdőt, a drevljanok bementek, hogy megfürödjenek; majd bezárták rájuk a fürdőt, Olga ekkor megparancsolta, hogy gyűjtsák fel az ajtónál, és mind benne égték.

És [Olga] a következő szavakkal menesztett küldötteket a drevljanokhoz: „Most már indulok hozzátok, készítsetek elő különféle mézsöröket abban a városban, ahol megöltétek a férjemet, mert el akarom siratni a sírjánál, és meg akarom ülni a halotti torát.” Azok pedig a hír hallatára sok sört hordtak össze és felfőzték (mézsörnek). Olga pedig kisszámú druzsinája kíséretében málha nélkül indult el, majd megérkezett a férje sírjához és elsíratta őt. Majd megparancsolta embereinek, hogy készítsenek egy nagy sírhalmot, és amikor elkészültek vele, kezdetét vette a tor. Ezután a drevljanok nekifogtak inni, Olga pedig megparancsolta apródjainak, hogy szolgálják ki őket. És megkérdezték a drevljanok Olgától: „Hol van az a druzsina, amelyet ér-

ted küldtünk?” Ő pedig ezt válaszolta nekik: „Jönnek utánam a férjem fegyvereseivel együtt.” Amikor pedig a drevljanok lerészegedtek, Olga megparancsolta apródjainak, hogy igyanak az egészségükre, maga pedig félrevonult onnan, és meghagyta katonáinak, hogy kaszabolják le a drevljanokat, és le is vágta belőlük 5000-et. Olga megvisszatért Kijevbe, és csapatokat gyűjtött a drevljanok ellen.¹⁸⁷

Szvjatoszlav, Igor fia uralkodásának a kezdete.¹⁸⁸

A 6454. (946.) évben. Olga a fiával, Szvjatoszlavval sok bátor harcost toborzott, és elindult a Drevljanföld ellen. És kivonultak ellene a drevljanok. Amikor a két csapat felsorakozott a csatára, Szvjatoszlav kopjáját a drevljanok közé dobta, ám a kopja, minthogy Szvjatoszlav még gyermek volt, a ló fülei között szállt el és a ló lábába fúródott bele. Ekkor Szvenyeld és Asz mud ezt mondta: „A fejedelem már elkezdte (a csatát); druzsina, kövessük a fejedelmet.” És legyőzték a drevljanokat. A drevljanok pedig megfutamodtak és bezárkóztak városaikba. Olga a fiával sietve Iszkorosztjeny városához vonult, mert annak lakói ölték meg a férjét, és letáborozott a város körül. Azok pedig bezárkóztak a városba, és keményen védelmezték a várost, mert tudták, hogy, miután megölték a fejedelmet, a megadás után semmi jót sem remélhetnek. És Olga egész nyáron ostromolta a várost, de nem tudta bevenni, és a következőt tervezte ki: követeket küldött a városhoz, ezt üzenve nekik: „Meddig szándékoztok még itt vesztegelni? Hiszen valamennyi városotok már behódolt, és adófizetésre kötelezte magát, és már a szántóikat és földjeiket művelik; ti pedig inkább éhen akartok halni, csak ne kelljen adót fizetnetek.” A drevljanok pedig ezt válaszolták: „Mi szívesen fizetnénk adót, de te bizonyára bosszút akarsz állni férjedért.” Olga pedig ezt válaszolta nekik: „A férjem sérelmét már megbosszultam, amikor a követségetek Kijevbe jött az első és második alkalommal, a harmadik alkalommal pedig akkor, amikor férjem halotti torát ültük. Többször már nem akarok bosszút állni, csak egy szerény adót akarok beszédni tőletek, és miután békét kötök veletek, elvonulok.” A drevljanok ezt kérdezték tőle: „Mit kívánsz tőlünk? Szívesen adunk neked mézet és prémeket.” Olga pedig ezt válaszolta nekik: „Nincs most nektek se mézetek, se prémek, ezért is kérek tőletek csak keveset: adjatok portánként 3 galambot és 3 verebet. Nem akarok én súlyos adót kivetni rátok, mint a férjem. Kimerültetek már az ostromban, ezért is kérem tőletek ezt a csekélységet.” A drevljanok pedig megörültek ennek, és összeszedték udvaronként a 3 galambot és 3 verebet, és hódolattal elküldték Olgához. Olga meg így szólt hozzájuk: „Ezzel tehát behódoltatok nekem és gyermekeimnek, menjetek a városotokba, és én holnap elvonulok, visszatérek a városomba.” A drevljanok örvendezve tértek vissza városukba, és mindenről beszámoltak az embereknek, és azok is

¹⁸⁷ Olga bosszúja a skandináv hagyományban gyökerezik, Snorri Sturluson leírásából (Cross-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 239). Ennél differenciáltabb elemzést ad Ridzevszkaja (RIDZEVSZKAJA 1978, 196–200), amely elemeire bontva vezeti le a skandináv folklórból a történetet. A (méltatlan) kérők elégetésének története a svéd Erik özvegyének, Gógös Sigridnek eseteként ismert. Sigrid nagyanyja volt Ingigerdának, Bölcs Jaroszlav feleségének, így a történet a 11. század második felében Kijevben is ismert lehetett. A madarak szerepeltetése pedig a pogány temetési szertartás része volt (TOLSZTAJA 1978).

¹⁸⁸ Ez a beékkelt mondat kettévágja Olga bosszújáról szóló történetet. Szvjatoszlav kiskorú volt, így Olga régensként gyakorolta a hatalmat helyette.

örültek. Olga pedig szétszította a madarakat: kinek egy galambot, kinek egy verebet, és megparancsolta, hogy minden galambra és verébre cérnával kössenek egy kis kendőcskébe csomagolt kénes taplót. És megparancsolta katonáinak, hogy szürkületkor engedjék el a galambokat és a verebeket. Azok pedig visszazálltak fészükbe: a galambok a galambdúcokba, a verebek pedig az eresz alá. Ezektől aztán tüzet fogtak a galambdúcok, fészerek, pajták és szénapadlások, és nem volt olyan porta, ahol valami ne égett volna, és nem volt lehetséges az oltásuk, mert minden udvar egyszerre kapott lángra. És menekülni próbáltak az emberek a városból, de Olga megparancsolta a katonáinak, hogy fogják el őket. És így elfoglalta a várost, és felégette azt, a városi előljárókat fogságba ejtette, másokat megöletett, megint másokat rabszolgának adott oda saját előkelőségeinek, a többi meg hagyta adófizetőnek.

És súlyos adót vetett ki rájuk:¹⁸⁹ az adó 2 harmada Kijevbe folyt be, a 3. rész pedig Visgorodba Olgához, ugyanis Visgorod volt Olga városa. És elindult Olga a fia és a druzsinája kíséretében, hogy bejárja a Drevljanföldet, mindenütt meghatározva az adó- és fizetési kötelezettségeket. És megmaradtak Olga tábor- és vadászhelyei mind a mai napig. És fiával, Szvjatoszlavval együtt visszaérkezett városába, Kijevbe, és egy évig ott is maradt.

A 6455. (947.) évben. Olga Novgorodba ment,¹⁹⁰ és a Mszta¹⁹¹ (po Msztě) mentén meghatározta a fejedelmi adószedő helyeket (pogosztokat)¹⁹² és az adókat. A Luga mentén is (meghatározta) a szolgáltatásokat és az adókat. És ennek vannak bizonyítékai: vadbefogó helyei fennmaradtak szerte a birtokain, a szánja Pszkovban (Pleskově) mindmáig látható, sőt a Dnyeper és Gyeszna (Desna) partján is megtalálhatók az ő vadászhelyei, és mindmáig fennmaradt egy faluja: Olzsicsi.¹⁹³ És miután mindent elrendezett, visszatért a fiához Kijevbe, és ott szeretetben élt vele.

A 6456. (948.) évben.

A 6457. (949.) évben.

A 6458. (950.) évben.

A 6459. (951.) évben.

A 6460. (952.) évben.

A 6461. (953.) évben.

A 6462. (954.) évben.

¹⁸⁹ Véleményünk szerint az adó kivetése, és a Kijevbe befolyt adó aránya a 11. század második felének állapotát tükrözi. Az Olga bosszújaként ismert történettel az adófizetési kötelezettség büntetésből való eredeztetésével állunk szemben.

¹⁹⁰ Olga novgorodi útjának leírását Lihacsov nagy valószínűséggel az évkönyvíró által alkotott történetnek tartja, amely egy novgorodi elbeszélőtől (Visata?) hallottakat kapcsolta össze Olga alakjával. Erre alapot adhatott Novgorod egyik városrésze (Gyerevszkaja [Derevskaja] pjatyna), amelynek neve a drevljan törzs nevével összecseng (LIHACSOV 1950, II, 305), bár nincs közük egymáshoz.

¹⁹¹ Folyó, amely északkelet felől ömlik az Ilmeny-tóba.

¹⁹² Az adószedő helyek vetették meg a későbbi települések alapjait. Az adózó lakosság nem élt letelepedett életmódot, az adószedés helyén az év meghatározott szakaszában jelentek meg. Véleményünk szerint a leírás későbbi állapotnak felel meg.

¹⁹³ Település a Gyeszna partján, ahol a folyó a Dnyeperbe torkollik. A település neve az Oleg vagy Olga név birtokos alakjából vezethető le.

A 6463. (955.) évben Olga Görögföldre ment, és megérkezett Cárgrádba. És akkor ott Kónsztantinosz,¹⁹⁴ Leon fia volt a császár, őt látogatta meg Olga. És a császár látta, hogy a fejedelemszöny nagyon szép arcú és értelmes. Miközben beszélgetett vele, csodálta eszét, és így szólt hozzá: „Méltó vagy, hogy velünk együtt uralkodj városunkban.” Olga megértette e szavak értelmét, és ezt válaszolta a császárnak: „Én pogány vagyok, ha meg akarsz téríteni, úgy te magad keresztelj meg, különben nem keresztelkedek meg.” És megkeresztelte a pátriárkával. A világosság útjára tért Olgának teste-lelke örvendezett. A pátriárka pedig a következő szavakkal kezdte a hitoktatást: „Áldott vagy te Rusz asszonyai között,¹⁹⁵ mert megszeretted a világosságot és elfordultál a sötétségtől. Áldani fognak a ruszok utódai még unokáid utolsó nemzetségében is.”¹⁹⁶ Majd megtanította Olgát az egyházi törvényekre, az imádkozásra, a böjtölésre, az irgalmasság gyakorlására és a test tisztaságának védelmezésére. Olga pedig lehajtott fővel állt, és oly figyelmesen hallgatta a tanítást, mint ahogy a szivacs szívja magába a vizet; majd e szavak kíséretében hajolt meg a pátriárka előtt: „Szentatyám, imáid óvjanak meg engem az Ördög kísértéseitől!”¹⁹⁷ És Olga a keresztségben a Helena (Olena) nevet kapta, mint egykor a császárnő, Nagy Kónsztantinosz anyja.¹⁹⁸ Majd a pátriárka megáldotta Olgát és elbocsátotta. A megkeresztelkedés után a császár magához kérte Olgát, és így szólt hozzá: „Feleségül kívánlak venni.” Ő pedig ezt válaszolta: „Hogyan vehetnél feleségül, amikor te magad kereszteltél meg, és leányodnak neveztl? És a keresztények számára ez tilos, te magad is jól tudod.” A császár erre így szólt: „Túljártál az eszemen, Olga.” Majd gazdagon megajándékozta: arannyal, ezüsttel, drága kelmékkel és mives edényekkel, és leányának nevezve, elbocsátotta őt. Olga, mielőtt haza indult volna, elment a pátriárkához, hogy áldását kérje az útra. Így szólt hozzá: „Alattvalóim és a fiam pogányok, az Isten őrizzen meg engem minden gonosztól.” A pátriárka pedig ezt mondta: „Hűséges gyermekem! Krisztus nevében keresztelkedtél meg, Krisztust öltötted magadra,¹⁹⁹ és Krisztus megóv téged,

¹⁹⁴ VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz 959-ig uralkodott. Olgának Konstantinápolyban tett látogatásáról említést tesz a császár a *De ceremoniis* (II, 15, 594–598) című művében. VII. Kónsztantinosz Olga nevét skandináv alakban írja le (Helgi), és említi a kíséretében érkező Georgij/Geörgiosz papot. Ez utóbbi jelenléte arra utal, hogy Olga nem Konstantinápolyban, hanem már korábban megkeresztelkedett. A Kijevi Barlangkolostor szerzetese azt jegyezte fel, hogy Olga a halála (969. július 11.) előtt tizenöt évvel lett keresztény: ez a datálást 954-re tenné. Ugyanakkor a szerzetes a konstantinápolyi út alkalmához köti Olga megkeresztelkedését (CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 239–240). Nazarenko Olga útjának két lehetséges datálása (946 és 957) közül az utóbbi mellett foglal állást, és ehhez köti a megkeresztelkedést is (NAZARENKO 2001, 219–310).

¹⁹⁵ Vö. Luk 1:42.

¹⁹⁶ Vö. Luk 1:48.

¹⁹⁷ Zsolt 121:7.

¹⁹⁸ VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz feleségét is Helénának hívták. A keresztény név felvétele inkább az aktuális körülményekhez, semmint a historizáláshoz köthető. L. később Vlagyimir a keresztségben Vaszilij nevet vesz fel, az éppen regnáló császár, II. Baszileiosz (976–1025) nevét.

¹⁹⁹ Vö. Gal 3:27.

miként megőrizte Hénokot a régi időkben,²⁰⁰ azután Noét a bárkában,²⁰¹ Ábrahámot az Abimélektől,²⁰² Lótót a szodomabeliektől,²⁰³ Mózeszt a fáraótól,²⁰⁴ Dávidot Saultól, a három ifjút a tüzes kemencében,²⁰⁵ Dánielt a fenevadaktól.²⁰⁶ Hasonlóképpen téged is megóv a Sátántól és annak incselkedéseitől.”²⁰⁷ A pátriárka megáldotta, Olga pedig békében visszaindult földjére, és megérkezett Kijevbe. Hasonlóképpen történt ez, mint Salamon cár idejében: amikor az etióp uralkodónő hallani kívánta Salamon bölcsességeit, és elment hozzá, és megtapasztalta nagy bölcsességének bizonyítékait.²⁰⁸ Hasonlóképpen ez a Boldog Olga²⁰⁹ is az igazi, az isteni bölcsességet kereste, míg amaz (az etiópiai uralkodónő) az emberi bölcsességet, Olga viszont az isteni bölcsességet. „Mert aki a bölcsességet keresi, meglesi.”²¹⁰ „Hangosan kiált az utcán a bölcsesség és a tereken is fölemeli hangját. Kiabál a lármás utcák elején, szót emel a kapuk nyílásánál, a városban fennhangon így szól: meddig kedvelitek, ó, ti értetlenek, az együgyűséget.”²¹¹ Ez a Boldog Olga kiskorától fogva kereste a bölcsességet, ami a legjobb ezen a világon, és megleszte a legdrágább gyöngyöt – Krisztust.²¹² Mert Salamon ezt mondá: „Az igazak vágyának boldogság a vége.”²¹³ és még (azt is): „kítárva szívedet az okosságra.”²¹⁴ „Aki szeretnek, azokat szeretem, és aki engem keres, az rám is talál.”²¹⁵ Az Úr ezt mondá: „Aki hozzám jön, nem taszítom el.”²¹⁶

Amikor Olga megérkezett Kijevbe, követek érkeztek hozzá a görög császártól az alábbi üzenettel: „Gazdagon megajándékoztalak. Te azt ígérted, hogy, úgymond, ha visszatérek Ruszba, sok ajándékot küldök Néked: szolgálkat, viaszt és prémeket, és megsegítésedre harcosokat.” Olga pedig követei révén ezt válaszolta: „Majd ha te is oly

²⁰⁰ Vö. 1Móz 5:21–24.

²⁰¹ Vö. 1Móz 6–9.

²⁰² Vö. 1Móz 20–21.

²⁰³ Vö. 1Móz 19.

²⁰⁴ Vö. 2Móz 2–14.

²⁰⁵ Vö. Dán 3.

²⁰⁶ Vö. Dán 6.

²⁰⁷ Vö. Máté 6:13.

²⁰⁸ Vö. 1Kir 10:1–13.

²⁰⁹ Olga kultusza késői jelenség, és Vlagyimir kultuszának köszönhetően lendült fel a 13. században. Valószínű a PVL szövegében későbbi betoldás, könnyen lehet, hogy csak a *Lavrentyjev-könyv* összeállításának idejéből származik. Vlagyimir kultusza ugyanis éppen a 14. századi moszkvai udvarban lendült fel. L. KORPELA 2001, 67–72, 181. Párhuzamos a jelenség a cseh Vencel és Ludmilla történetével, csak Vencel kultusza korai (FLORJA 1978; FONT 2003a, 67).

²¹⁰ Vö. Péld 8:17.

²¹¹ Vö. Péld 1:20–22.

²¹² Vö. Máté 13:46.

²¹³ Vö. Péld 13:19.

²¹⁴ Vö. Péld 2:2.

²¹⁵ Vö. Péld 8:17.

²¹⁶ Vö. Ján 6:37.

soká várakozol Pocsajna²¹⁷ kikötőjében, mint én várakoztam az Aranyszarv-öbölben, akkor megkapod az ajándékokat.” És e szavakkal el is bocsátotta a követeket.

Olga pedig fiával, Szvjatoszlavval volt, és arra tanította, hogy keresztelkedjen meg, de Szvjatoszlav még csak hallani sem kívánt erről, de ha valaki meg kívánt keresztelkedni, azt nem tiltotta meg, hanem csak gúnyolódott rajta. „Mivel a hitetlenek számára a keresztény hit csupa ostobaság”,²¹⁸ „Mivel, akik sötétségben járnak, nem ismerik, nem értik az Úrnak dicsőségét.”²¹⁹; „Érzéketlenné vált szívük, fülük csak nehezen hall, szemük alig lát.” Hiszen Salamon is megmondotta: „A becstelének dolgai távol esnek az értelemtől”, „Mert hívtalak benneteket, és nem hallgattatok rám, hozzátok intéztem szavaimat, de nem figyelmeztetek rájuk, hanem elvetettétek tanácsaimat, és feddéseimet nem fogadtátok el”,²²⁰ „Meggyűlöltek a bölcsességet, és nem az istenfélelmet választottátok, nem fogadtátok el tanácsomat, és semmibe vették dorgálásaimat.”²²¹ Hasonlóképpen Olga is gyakran mondogatta: „Gyermekem, én megismerem az Istent, és örvendek; ha megismered, te is örvendezni fogsz.” Szvjatoszlav pedig nem hallgatott rá, így szólva: „Hogyan térhetnék egyedül idegen hitre? A harcosaim kinevetnének.” Olga pedig ezt mondta neki: „Ha te megkeresztelkedsz, a többiek is követni fognak.” De Ő nem engedelmeskedett anyjának, továbbra is pogány szokásai szerint élt, nem tudva, hogy aki anyjának nem fogad szót, az bajba kerül, amint írva vagyon: „Ha valaki anyjára és apjára nem hallgat, az halállal lakol.”²²² Szvjatoszlav ráadásul haragudott anyjára. Salamon pedig ezt mondta: „Aki tanítja a csúfolót, nyer magának szidalmat, és aki feddi a latrot, szégyenére lesz; mert ne fedd meg a csúfolót, hogy ne gyűlöljön téged.”²²³ Ám Olga szerette fiát, Szvjatoszlavot, és ezért ezt hajtogatta: „Legyen meg az Úr akarat. Ha az Isten meg akar könyörölni nemzetségesen és Rusz földön, majd ugyanazt a megtérési vágyat oltja szívébe, mint amellyel engem is megajándékozott.” És eközben éjjel-nappal a fiáért és népéért imádkozott, irányítva fiát, amíg férfivá érett és nagykorú lett.

A 6464. (956.) évben.

A 6465. (957.) évben.

A 6466. (958.) évben.

A 6467. (959.) évben.

A 6468. (960.) évben.

A 6469. (961.) évben.

A 6470. (962.) évben.

A 6471. (963.) évben.

²¹⁷ A legrégebb kijevi településrész folyója és kikötője. Olga és a görög követek párbeszéde azt sejteti, hogy Olgának valamilyen konfliktusa keletkezett a császárral. Tény, hogy Olga visszatért után I. Ottóhoz küldött követeket, és a keresztény missziót végző papokat kért (NAZARENKO 2001, 263–265; *Zarubezsnije isztocsnyiki*, 2003, 266–270).

²¹⁸ Vö. 1Kor 1:18–23.

²¹⁹ Vö. Zsolt 82:5.

²²⁰ Vö. Péld 1:24–25.

²²¹ Vö. Péld 1:29–30.

²²² Vö. 5Móz 21:18–21; 3Móz 20:9.

²²³ Vö. Péld 9:7–8.

kijutni vagy hírt küldeni, és már kimerülőben voltak az emberek az éhségtől és a szomjúságtól. És a Dnyeper túlsó partján élő emberek csónakokban sereglettek össze, és a túlsó parton várakoztak, mert lehetetlen volt azoknak Kijevbe eljutni, és ezeknek meg kijutni hozzájuk a városból. És nagy szomorúság lett úrrá az embereken a városban, és így szóltak: „Nincs-e olyan valaki, aki át tudna jutni a túlsó partra, hogy megmondja nekik, ha holnap reggel nem jöttök a város alá, megadjuk magunkat a besenyőknek.” Az egyik legény így szólt: „Én átjutok”, és ezt válaszolták neki: „Menj!” Az apród elhagyta a várost, a kezében kantárszárat tartva rohant át a besenyők táborán, ezt kérdezgetve tőlük: „Nem látott valaki erre egy lovat?” Ugyanis beszélt a besenyők nyelvén, és azok a sajátjuknak vélték. És amikor a folyó közvetlen közelébe ért, ledobta magáról a ruháját, belevetette magát a Dnyeperbe és úszni kezdett. Amikor a besenyők ezt észrevették, utána vetették magukat, nyíllal utána lőttek, de semmit sem tudtak vele tenni. A túlsó parton ezt észrevették, ladikkal eléje mentek, beemelték a ladikba, majd a fegyveresek elé vitték. És az apród így szólt: „Ha holnap nem vonultok a város alá, akkor az emberek megadják magukat a besenyőknek”. A hadvezérük pedig, név szerint Pretics, ezt válaszolta erre: „Holnap csónakokkal átkelünk, magunkhoz vesszük Olgát és a fejedelem fiait, és áthozzuk őket erre a partra. Ha ezt nem tesszük meg, a fejünket veszi Szvjatoszlav.” És másnap reggel, amikor már majdnem hajnalodott, csónakjaikba szálltak, és hangosan kürtölni kezdtek, a városban maradt emberek pedig kiabálni kezdtek. A besenyőknek úgy tűnt, hogy maga a fejedelem érkezett meg, és szerteszét futottak a várostól. Ekkor Olga unokáival és embereivel kivonult a csónakokhoz. A besenyő uralkodó, amikor ezt látta, egyedül odament, és ezt kérdezte Pretics hadvezértől: „De hát ki is érkezett?” Az pedig ezt válaszolta neki: „A Dnyeper túlsó partján élő emberek.” A besenyő uralkodó ismét megkérdezte: „Talán te vagy a fejedelem?” Pretics erre ezt válaszolta: „Én az egyik harcosa vagyok, az előőrssel érkeztem, de nyomomban jön a fejedelem megszámlálhatatlan sokaságú sereggel.” Ezt mondta, hogy egy kicsit rájesszen. A besenyő uralkodó pedig ezt mondta erre: „Légy a barátom!” Az pedig így válaszolt: „Az leszek.” És kezét adtak egymásnak, és a besenyő uralkodó egy lovat, szablyát és nyilakat ajándékozott²²⁸ Preticsnek. Amaz pedig páncélinget, pajzsot és kardot adott neki. És elvonultak a besenyők a várostól, és nem lehetett a lovakat itatásra kivezetni, mert a Libegy mentén mindenütt besenyők táboroztak. És a kijeviek követeket küldtek Szvjatoszlavhoz a következő üzenettel: „Fejedelem, te idegen földeket keresel, azzal vagy elfoglalva, a sajátodat meg elhagyta, mi pedig anyáddal és gyermekeiddel együtt kis híján a besenyők kezére kerültünk. Ha nem jössz vissza, és nem védelmezel meg bennünket, akkor ismét megtámadnak bennünket. Vajon nem sajnálod hazádat, idős anyádat és gyermekeidet?” Szvjatoszlav ezt hallva harcosaival egyetemben gyorsan nyeregbe szállt, és visszatért Kijevbe; köszöntötte anyját és gyermekeit, és bánkódott a miatt,

²²⁸ Az ajándékozást Lihacsov (ЛИХАЦОВ 1950, II, 312) szimbolikusnak mondja, ez elfogadható, de a magyarázata nem, hogy ti. a steppei és az „európai” (sic!) különbségek láthatók benne. Inkább a fegyverszünetet vagy a békekötést szimbolizálhatja, hisz mindkét fél saját fegyverét adta át. A bolgárok és a Rusz kapcsolatában beállt változásról: МИХАЙЛОВ 1990, 147–150.

amit a besenyők tettek velük. Majd összeszedte harcosait, és visszakergette a besenyőket a steppére, és béke lett.²²⁹

A 6477. (969.) évben. Szvjatoszlav így szólt anyjához és bojárjaihoz: „Nem akarok Kijevben maradni, a Duna menti Perejaszlavecban akarok élni, mert ott van az én földemnek a közepe, oda gyűlik össze minden jó: a Görögföldről az arany, pávolokakelmék, borok és mindenféle gyümölcsök; a csehektől és a magyaroktól pedig az ezüst és a lovak;²³⁰ Ruszból pedig a prémek és a viasz, a méz és a halfélék.” Így válaszolt neki Olga: „De hát láthatod, hogy beteg vagyok; hová akarsz elmenni tőlem?” – tudniillik már súlyos beteg volt. És így folytatta Olga: „Ha majd eltemettél, mehetsz, ahová akarsz.” Három nap múlva Olga meghalt, elsiratta a fia, unokái és minden alattvalója nagy zokogással megsiratta; majd elvitték, és a helyszínen eltemették. Olga ugyanis meghagyta, hogy halotti tort (tryzna) ne üljenek fölötte, mivel volt egy presbitere, ő is temette el Boldog Olgát.

Előhírnöke volt ő a keresztény földnek, mint a hajnalpír a napkeltének, mint a pirkadat a világosság előtt. Úgy ragyogott, mint a hold világít az éjszakában; úgy csillogott a pogányok között, mint egy gyöngyszem a szemétkben; az emberek akkor ugyanis bűnnel voltak szennyezettek, még nem tisztultak meg a szent keresztség által. Olga pedig megtisztult a szent keresztkútban, és levetette magáról az első embernek, Ádámnak bűnös öltözkékét, és az új Ádám, azaz Krisztus öltözkékét öltötte magára. Mi pedig hozzá fohászkodunk: „Örvendezz, aki a ruszok közül megismerted az Istent, az Úrral való kibékülésünk kezdeményezője vagy.” A ruszok közül Ő került elsőként a mennyek országába, magasztalják is Rusz gyermekei, mint kezdeményezőjüket, mert Olga a halála után is imádkozik az Istenhez Rusz földjéért. Hiszen az igazak lelke

²²⁹ A 960-as években magyar csapatok több támadást is végrehajtottak a Bizánci Birodalom ellen. Ioánnész Szkülitész bizánci történetíró szerint II. Niképhorosz Phókasz császár „uralkodásának negyedik évében, június havában, az indictio tizedik évében” – miután személyesen szemügyre vette a thrákiai városokat és elment a – Marica és Mandra között húzódó árokból és sáncból álló védelmi vonalra, az úgynevezett – Nagy Árokig (TIB 6. 261–262) – levelet küldött Péter bolgár uralkodónak, amelyben felszólította, hogy akadályozza meg ezeket a támadásokat. Amikor azonban a bolgár uralkodó ezt elutasította, akkor a császár Kalokürosz patrikoszt elküldte Szvjatoszlav rusz fejedelemhez, és felbérelte őt a bolgárok ellen (Scylitzes 276₂₃–277₃₇; CHEYNET–FLUSIN 2003, 232–233; MORAVCSIK 1988, 86). Amikor Szvjatoszlav a csapataival megjelent a Bolgár Cárság területén, majd gyorsan vereséget mért a bolgár haderőre, a császári vezetés rádöbbsent, hogy egyre elbizakodottabb szövetségese önként nem fogja elhagyni a Balkánt. A problémákat tetézte, hogy a császárnak a rusz fejedelemhez küldött követe, Kalokürosz rávette Szvjatoszlavot, hogy támogassa őt a császári trón megszerzésében (TALBOT–SULLIVAN 2005, 63, 75, 77). Mivel egy rusz haderő jelenléte Konstantinápoly közvetlen közelében komoly fenyegetést jelentett, II. Niképhorosz Phókasz rákényszerült, hogy felbérelje a besenyőket egy Kijev elleni hadjáratra. A terv sikeresnek bizonyult; a rusz uralkodó székvárosa védelmében elhagyta a Balkánt (OSTROGORSKY 2003, 248; FINE 1983, 181–183).

²³⁰ Példa a honfoglalás után is megmaradt keleti irányú kapcsolatokra és kereskedelemre, illetve az Al-Duna vidékének kereskedelmi központ jellegére. L. MESTERHÁZY 1993, Perejaszlavec (Preszlavica) a Duna-delta közelében volt, bizánci forrásokból is jól ismert település: pl. OIKONOMIDES 1983. A 10. századi magyarság kereskedelmére l. PÜSPÖKI NAGY 1989.

nem hal meg;²³¹ ahogy Salamon is mondotta: „Mikor öregbülnek az igazak, örvend a nép”,²³² az igaz emléke halhatatlan, mert az Isten és az emberek is elismerik őt. Itt pedig őt [Olgát] minden ember magasztalja, mert látja, hogy bár sok éve nyugszik már, de az enyészet meg nem érintette; hiszen a próféta megmondta: „Az engem dicsérőket felmagasztalom.”²³³ Az ilyenekről mondotta Dávid: „Örök emlékezetben lesz az igaz, semmi rossz hírtől nem fél; szíve erős, az Úrban bizakodó; rendületlen az ő szíve; nem fél, míglen ellenségeire lenéz.”²³⁴ Salamon pedig ezt mondta: „Az igazak örökké élnek; az Úrtól kapják jutalmukat, és a Mindenható gondoskodik róluk. Elnyerik ezért a szépség országát és az Úr kezéből a jószág koszorúját, mert Ő elfedi őket jobbajával és megvédi őket izmaival.”²³⁵ Hiszen megóvta ezt a Boldog Olgát is a gonosz ellenségtől, az Ördögtől.²³⁶

A 6478. (970.) évben. Szvjatoszlav Kijevben Jaropolkot ültette trónra, Oleget pedig a drevljanoknál. Ugyanekkor jöttek el a novgorodiak, hogy fejedelmet kérjenek maguknak: „Ha nem jöttök el hozzánk, akkor mi magunk találunk magunknak fejedelmet.” És ezt mondta nekik Szvjatoszlav: „De hát ki menne el hozzátok?” És nemet mondott Jaropolk és Oleg. És ezt mondta Dobrinya (Dobrynja): „Kérjétek meg Vlagyimirt.” Vlagyimir ugyanis Malusának, Olga kulcsárnőjének volt a fia.²³⁷ Malusa meg húga volt Dobrinyának; az apjuk pedig a ljubecsi Malk volt, Dobrinya pedig nagybátyja volt Vlagyimirnak. A novgorodiak pedig ezt válaszolták: „Add nekünk Vlagyimirt!” Szvjatoszlav pedig ezt mondta nekik: „Ám legyen a tiétek.” És magukhoz vették a novgorodiak Vlagyimirt, és Vlagyimir nagybátyjával, Dobrinyával elindult Novgorodba, Szvjatoszlav pedig Perejaszlavecbe.

A 6479. (971.) évben. Megérkezett Szvjatoszlav Perejaszlavecbe, és a bolgárok bezárkóztak a városba. És felvonultak a bolgárok a Szvjatoszlav elleni csatára, és nagy csata volt, és már-már kezdtek a bolgárok felülkerekedni. Szvjatoszlav ekkor így szólt harcosaihoz: „Testvéreim és vitézeim, ha már itt meg kell halnunk, tartsunk ki férfiasan!” És estére kelve felülkerekedett Szvjatoszlav, és rohammal bevette a várost, majd követeket menesztett a görögökhöz a következő szavakkal: „Ellenetek akarok vonulni, hogy elfoglaljam székesfővárosotokat, ahogy ezt is [elfoglaltam].” A görögök meg ezt válaszolták: „Nem vagyunk képesek ellenállni nektek, ezért vess ki ránk sarcot valamennyi vitézed számára is, csak közöld velünk, hányan vagytok, hogy vitézeid mindegyikével tudjunk számolni.” Így beszéltek a görögök, becsapva a ruszo-

²³¹ Vö. Péld 29:2.

²³² Vö. Préd 3:1.

²³³ Vö. 1Sam 2:30.

²³⁴ Vö. Zsolt 112:6–8.

²³⁵ Vö. Bölcs 5:15–16.

²³⁶ Az Olga-történetről például l. SARNYAI 2002, 445–448; SARNYAI 2010, 97–98.

²³⁷ A történet megerősíti, hogy Szvjatoszlav idejében a kijevi nagyfejedlem érdeklődése inkább a steppe felé fordult. Novgorodba az a Vlagyimir került, aki testvérei közül az alacsonyabb származású volt, viszont – az adott történet információja szerint – félig novgorodi. Neve skandináv eredetű (Valdamarr), de ez az összes korai fejedelmi személynévre vonatkozik (SITZMANN 2003, 53–71). A történet egyszersmind arról is tájékoztat, hogy a Rusz területe akkorára nőtt, hogy egy személyben már nem volt irányítható.

kat, mert a görögök mind a mai napig hazugok. Szvjatoszlav pedig ezt válaszolta nekik: „20 ezren vagyunk.” És 10 ezerrel többet mondott, mert a ruszok valójában csak 10 ezren voltak. A görögök pedig 100 ezer harcost sorakoztattak fel ellene, és nem fizettek sarcot. És megindult Szvjatoszlav a görögök ellen, amazok pedig ellene. Amikor a ruszok meglátták a nagyszámú sereget, nagyon megijedtek, de Szvjatoszlav így szólt hozzájuk: „Már nincs hová mennünk, akarjuk vagy nem, szembe kell szállnunk velük. Ezért hát ne hozzunk szégyent Rusz földre, inkább haljunk hősi halált, mert halottként nem kell szégyenkeznünk. Ha megfutamodunk, szégyent hozunk fejünkre. Tehát, meg ne futamodjunk, hanem tartsunk ki férfiasan, én pedig előttek megyek: ha a fejemet veszejtem, akkor a sajátotokról magatoknak legyen gondja.” És ezt válaszolták a vitézei: „Ahol te a fejedet veszejted, ott van a helye a mienknek is.” És hadrendbe álltak a ruszok, és kegyetlen csata zajlott le, és győzedelmeskedett Szvjatoszlav, a görögök pedig menekültek. És elindult hadával Szvjatoszlav székesfővárosuk felé,²³⁸ lerombolva a városaikat, amelyek mindmáig elnéptelenedetten állnak. És a császár egybehívta főembereit a palotába, és ezt mondta nekik: „Mit tegyünk, hiszen erőtlenekek vagyunk szembeszállni vele?” És ezt válaszolták az előkelőségek: „Küldj neki ajándékokat, tegyük próbára, szereti-e az aranyat vagy a drága kelméket?” És aranyat és drága kelmét küldött Szvjatoszlavhoz, és egy bölcs embert, akinek meghagyta: „Figyeld ki a tekintetét és az arcát, valamint a gondolatait!” A követ fogta az ajándékokat, és elvitte Szvjatoszlavnak. És jelentették Szvjatoszlavnak, hogy görögök érkeztek hódolattal. „Vezessétek őket elé!” – mondta a fejedelem. Azok bevonultak, meghajoltak előtte, és elébe rakták az aranyat és a drága kelméket. De Szvjatoszlav egy pillantást sem vetett rá, csupán ennyit mondott apródjainak: „Tegyék el!” A görögök pedig visszamentek a császárjukhoz, és a császár egybehívta főembereit. A küldöttek elmondták, hogy: „Mikor megérkeztünk hozzá, és elébe tettük az ajándékot, rá sem pillantott, csak megparancsolta, hogy tegyék el.” Az egyik [főember] ezt mondta: „Tedd próbára még egyszer, küldj neki fegyvert!” A görögök hallgattak rá, és kardot és egyéb fegyvert küldtek Szvjatoszlavnak, és elébe hozták azokat. Ő pedig, elfogadván az ajándékokat, dicsérni kezdte a császárt, és kinyilvánította szeretetét és háláját iránta. A követek ismét visszatértek a császárjukhoz, és elmondták a történeteket. Ekkor a bojárok így vélekedtek: „Könyörtelen egy férfiúnak kell lennie, ha a gazdagságot megveti, a fegyvert pedig elfogadja. Fizess neki adót!” Majd e szavakkal küldött hozzá a császár: „Ne vonulj székesfővárosunk ellen, inkább szedj sarcot, amennyit csak akarsz!”; ugyanis Szvjatoszlav kis híján elérte már Cárgrádot. A görögök fizették is a sarcot, Szvjatoszlav még az elesettek után is szedett adót, mondván, hogy majd az elesett vitéz nemzetségének adja oda. Sok ajándékot is kapott, és nagy dicsőséggel

²³⁸ Az események görög (León Diakonosz, Zónarasz) forrásból pontosabban rekonstruálhatók: Szvjatoszlav 969 nyarán indult útnak, elfoglalta Preszlavot, és 970 tavaszán átkelt a Haemuson (Balkán-hegység). 970 őszén kötöttek szerződést a görögökkel. A bizánci ellentámadás 971 elején kezdődött. Ebben a hadjáratban Szvjatoszlav seregében számos besenyő harcos volt, illetve megnyerte magának a magyarok valamely törzsét is. A 971. évi arkadiopoliszi vereség a magyar történelemben mint a Bizánci Birodalom elleni utolsó kalandozó hadjárat ismert. L. SZAHAROV 1982, 127, 146; magyarul: SZAHAROV 1986.

tért vissza Perejaszlavecbe. Látva, hogy druzsinája megfogyatkozott, így töprengett magában: „Csak valami csellel meg ne öljenek a druzsinámmal együtt!”; ugyanis sokan elesetek közülük a csatákban. Majd ezt mondta: „Visszamegyek Rusz földre, hogy újabb fegyvereseket hozzak.”

És követeket küldött a császárhoz Dorosztolba, ahol akkor a császár tartózkodott, ezt üzenve neki: „Tartós békében és szeretetben kívánok veled lenni.” Ezt hallván a császár nagyon megörült, és a korábbinál több ajándékot küldött neki. Szvjatoszlav pedig elfogadván az ajándékokat, ekképpen kezdett tanácskozni fegyveres kíséretével: „Ha nem kötünk békét a császárral, és tudomására jut, hogy kevesen vagyunk, idevonul, és ostrom alá vesz bennünket a városban. Rusz föld messze van, a besenyők hadban állnak velünk, ki fog segíteni nekünk? Kössünk hát békét a császárral, hiszen a görögök már kötelezettséget vállaltak, hogy adót fizetnek nekünk, és ez nekünk éppen elég. Ha pedig megtagadják majd az adófizetést, akkor Rusz földjéről hozott sereggel ismét Cárgrád ellen vonulunk.” És tetszetek Szvjatoszlav szavai fegyvereseinek, és ezért a legjobb embereiket küldték el a császárhoz. Azok megérkeztek Dorosztolba, és jelentették az érkezésüket a császárnak. A következő nap reggelén a császár magához kérte a követeket, és így szólt: „Halljuk Rusz követeit!” Azok pedig elkezdtek: „Ezt üzeni a mi fejedelmünk: »A jövőben mindig teljes szeretetben szeretnék élni a görög császárral.«” A császár pedig örült, és megparancsolta az írnoknak, hogy Szvjatoszlav minden szavát jegyezze fel a pergamenre. És a követ hozzáfogott az üzenet előadásához, az írnok pedig jegyezni kezdte. A követ pedig ezeket mondta:

„Másolat arról a szerződésről, amely Szvjatoszlav Rusz nagyfejedelme és Szvenyeld idején íratott Theophilosz Szünkelloz (pri Ferelē sinkelē) alatt Ióannészhoz (k Ivanu), a Tzimiszkésznek (Cěm'skiju)²³⁹ nevezett görög császárhoz, Dorosztolban, július hónapban, az indictio 14. évében a 6479. (= 971.) évben. Én, Szvjatoszlav, Rusz fejedelme, ahogy felesküdtem, ezzel a szerződéssel meg kívánom erősíteni az eskümet:²⁴⁰ Valamennyi rusz alattvalómmal együtt békében és tökéletes szeretetben kívánok élni valamennyi görög császárral: Baszileiosszal és Kónsztantinosszal, és az Istentől való császárokkal, és valamennyi alattvalókkal egészen az idők végezetéig. És soha sem tervezek rosszat az országotok ellen, és nem toborzok ellene hadakat, és idegen népet sem viszek ellene, sem az olyan ország ellen, amely görög fennhatóság alatt van, sem a korszunyi föld ellen és annak városai ellen, sem a bolgárok földje ellen. És ha bárki más gonosz szándékkal lesz országotok ellen, annak én ellensége leszek, és harcolni fogok ellene. Amint már esküvel a görög császároknak megfogadtam, s velem együtt főembereim és minden rusz alattvalóm is, hogy betartjuk a korábbi szerződést. Ha pedig nem tartunk be valamit a korábban mondottakból, akkor engem és azokat, akik velem és uralmam alatt vannak, sújtsa az isten átka, akiben hiszünk, Perunban és Voloszbán, a pásztorok istenében, és legyünk olyan sárgák, mint az arany, és saját

²³⁹ Ióannész Tzimiszkész bizánci császár (969–976).

²⁴⁰ Eskü szövegére emlékeztet, nem pedig szerződésre, állítja Lihacsov (LIHACSOV 1950, II, 318.) Az eskü és a szöveg elejének protokolja a korábbiakat ismétli meg, a korábbi szerződések-ből kompilált szövegnek tartja Malingoudi (MALINGOUDI 1994, 76–77), a korábbi *status quo* szerintinek látja Szaharov (SZAHAROV 1982, 183–203).

fegyverünkkel vágjanak le bennünket. Ne kételkedjete annak igaz voltában, amit most megígértünk nektek, és írásba foglaltunk ezen a pergamenen, és pecsétünkkel megerősítettünk.”

Békét kötven a görögökkel, Szvjatoszlav elindult hajóival a [Dnyeperen levő] zuhogók²⁴¹ felé. És atyjának hadvezére, Szvenyeld ezt mondta neki: „Fejedelem, lóháton kerülővel menj, mert a zuhogókban leselkednek rád a besenyők.” És nem hallgatott rá, hajóival vágott neki. A perejaszlaveciek pedig üzenetet küldtek a besenyőknek: „Szvjatoszlav kisszámú fegyveressel, a görögöktől szerzett zsákmánnyal és megszámlálhatatlan sok fogollyal a közeletekben vonul haza Rusz földre.” Ezt hallván a besenyők megszállták a zuhogókat. És Szvjatoszlav megérkezett a zuhogókhoz, de lehetetlen volt átkelni rajtuk. És Beloberezsjében²⁴² táborozott le a téli időszakra. És nem volt már élelmük, és olyan éhínség szakadt rájuk, hogy fél grivná is fizettek egy lófejért, és Szvjatoszlav itt töltötte el a telet.

A 6480. (972.) évben, amikor beköszöntött a tavasz, Szvjatoszlav elindult a zuhogókhoz. És lecsapott rá Kurja, a besenyők fejedelme, és megölték Szvjatoszlavot, levágták a fejét, és a koponyájából serleget készítettek, veretbe fogták, és abból ittak. Szvenyeld pedig megérkezett Jaropolkhoz Kijevbe. És Szvjatoszlav összesen huszonnyolc évet uralkodott.

A 6481. (973.) évben. Jaropolk lett a fejedelem.

A 6482. (974.) évben.

A 6483. (975.) évben. Egyszer Szvenyeld-fiú, név szerint Ljut,²⁴³ Kijevből vadászni indult, üzte a vadat az erdőben. És észrevette őt Oleg, megkérdezte a vele lévőktől: „Ki ez?” És ezt válaszolták neki: „Szvenyeldfi.” És Oleg rátámadt és megölte őt, mivel maga is ugyanott vadászott. És viszály támadt emiatt Jaropolk és Oleg között, és Szvenyeld állandóan uszította Jaropolkot, arra törekedve, hogy bosszút álljon a fiáért: „Menj a fivéred ellen, és foglald el birtokát.”

A 6484. (976.) évben.

A 6485. (977.) évben. Hadba indult Jaropolk a testvére, Oleg ellen a drevljanok földjére. És kivonult ellene Oleg, és felsorakozott mind a két fél. És a kibontakozott csatában Jaropolk legyőzte Oleget. Oleg meg harcosaival abba a városba menekült, amelyet Ovrucsna (Vručij)²⁴⁴ neveznek. A várárok fölött híd vezetett a várkapuhoz, és az emberek rajta tolongtak, egymást az árokba lökdösve. És Oleget a hídról a szurdokba lökték. Sok ember esett le oda, a lovak meg agyonnyomták az embereket. Jaropolk, miután bevonult Oleg városába, magához ragadta annak hatalmát és elküldött, hogy keressék meg a testvérét. És keresték, de nem találták meg. És így szólt egy drevljan vitéz: „Láttam, amikor tegnap a hídról lelökték.” És elküldött Jaropolk, hogy keressék meg a testvérét, és reggeltől délig hordták a hullákat a várárokból, és a

²⁴¹ A zuhogók nevét megadja VII. Kónsztantinosz munkája (*DAI*, cap. 9). A nevek skandináv eredetűek (SITZMANN 2003, 78–83).

²⁴² Település a Fekete-tenger partján a Dnyeper torkolatánál.

²⁴³ A kíséret skandináv eredetű tagja, Szvenyeld már a 945. év alatt is szerepelt (SITZMANN 2001, 70).

²⁴⁴ Település a dregovicsok földjén (NASZONOV 1951, 56; FONT 1996b, 291; FONT 1998, 186).

hullák alatt találtak rá. Kiszabadítván Oleg tetemét, kihozták a várárokból és letették egy szőnyegre. És odament hozzá Jaropolk, elsíratta, és ezt mondta Szvenyeldnek: „Látod, te pontosan ezt akartad!” És Oleget Ovrucs városa közelében temették el, és a sírja mind a mai napig megvan Ovrucsnál. Hatalmát Jaropolk örökölte. Jaropolknak pedig egy görög nő volt a felesége, aki korábban apáca volt, s annak idején apja, Szvjatoszlav hozta el, és feleségül adta Jaropolkhoz arcának szépsége miatt. Amikor Vlagyimir Novgorodban értesült arról, hogy Jaropolk megölte Oleget, akkor megijedt és a tengeren túlra menekült. Jaropolk pedig a maga embereit tette meg helytartóknak Novgorodban, és egyedül uralta Ruszföldet.

A 6486. (978.) évben.

A 6487. (979.) évben.

A 6488. (980.) évben. Vlagyimir a varégokkal visszatért²⁴⁵ Novgorodba, és így szólt Jaropolk helytartóihoz: „Menjetek el a testvéremhez és mondjátok meg neki: »Vlagyimir ellened indul, készülj fel a vele való ütközetre.«” És ottmaradt Novgorodban.

És Vlagyimir Polockba küldött Rogvolodhoz²⁴⁶ e szavakkal: „A leányodat feleségül akarom venni.” Az pedig megkérdezte a leányától: „Akarsz-e Vlagyimirhoz nőül menni?” Ő pedig ezt válaszolta. „Rabnő fiának lábbelijét nem akarom levenni, hanem Jaropolkot akarom.” Ez a Rogvolod a Varég-tengeren [= Balti-tengeren] túlról jött, és Polockban övé volt a hatalom, Turi (Tury)²⁴⁷ pedig Turovban volt a hatalom birtokosa, róla kapták a nevüket a turoviak. És visszatértek Vlagyimirhoz az apródjai, és elmondták neki Rogvolod, polocki fejedelem leányának, Rognyedának²⁴⁸ a válaszát. Vlagyimir meg sok harcost toborzott össze: varégokat, szlávokat, csúdokat és krivicseket, és Rogvolod ellen indult. És amikor már éppen arra készültek, hogy Rognyedát Jaropolkhoz viszik, Vlagyimir megtámadta Polockot, megölte Rogvolodot és annak két fiát, a leányát pedig magához vette feleségül.

²⁴⁵ Vlagyimirnak szoros kapcsolatai voltak a skandináv területtel. Skandináv források szerint Olaf Tryggvason, aki 995–1000 között Norvégia királya volt, 977–986 között Vlagyimir novgorodi udvarában tartózkodott, anyai nagybátyja, Sigurd pedig fontos pozíciót foglalt el Vlagyimir udvarában. Ő volt az, aki az észtek körében adót gyűjtött – elképzelhető, hogy a kijevi hadjárat számára (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 242).

²⁴⁶ A varégoknak a térségben megtelepedett másik csoportja. A több, egymással nem feltétlen rokoni kapcsolatban lévő varég csoport között érdekellentétek is kialakultak, amelynek valódi oka csak vélelmezhető, de nem igazolható. A krónikáiról a polockiak Vlagyimirral való szembenállását Vlagyimir alacsony származásával magyarázza, ami kétségtelenül igaz, de leginkább a keresztény krónikaíró szemében tűnik lehetséges magyarázatnak. A keresztény házasságon kívüli származás Rusz gyakorlatában sokáig elfogadható volt. A történet lényege, hogy Polock fejedelmeivel nagyon mély konfliktus alakult ki a 11. század második felében, ugyanis az oldalgái rokonság is Kijev megszerzésére törekedett.

²⁴⁷ Tur-ov = Turi „városa” vagy rezidenciája. Turovban egy újabb varég-rusz csoport megtelepedését tanúsítja a történet. A személynév skandináv eredetű (SITZMANN 2003, 70).

²⁴⁸ Rogvolod leánya, Rognyeda, akit Jaropolknak akartak feleségül, de apja és fivérei meggyilkolása után Vlagyimir erőszakkal elvette. L. a Polockkal való konfliktus tovább bonyolítása.

Majd Jaropolk ellen vonult. És Vlagyimir nagyszámú sereggel Kijev alá vonult, de Jaropolk nem tudott ellenállni neki, és bezárkózott Kijevbe embereivel és Bluddal²⁴⁹ együtt. És elsáncolta magát Vlagyimir, Dorogozsicsnél (na Dorogožiči),²⁵⁰ ahol Dorogozsics és Kapics (Kapič)²⁵¹ között az árok még ma is megvan. Vlagyimir pedig követet küldött Bludhoz, Jaropolk hadvezéréhez a következő hazug szavakkal: „Légy a barátom! Ha majd megölöm a testvéremet, mint atyámat foglak tisztelni és nagy tisztességben lesz részed; hiszen nem én kezdtem testvéreim öldöklését, hanem ő. Én csak a tőle való félelmemben szálltam szembe vele.” És ezt válaszolta Blud Vlagyimir követének: „Barátságban és szeretetben leszek veled.” Óh, gonosz emberi hazugság! Ahogy Dávid mondja: „Az ember, aki a kenyeremet ette, hazugságot támaszt ellenem.”²⁵² Ez pedig fondorlattal ármányt szőtt a saját fejedelme ellen. És még: „Nyelvökkel hízelkednek. Kárhoztasd őket, óh Isten; essenek el saját tanácsaik által; taszítsd el őket vétkük sokasága miatt, mert fellázadtak ellened.”²⁵³ És még ezt is mondta ugyanaz a Dávid: „A vérontásra kész férfiú és az ármánykodó élte napjainak felét sem éri meg.”²⁵⁴ Gonosz azok tanácsa, akik vérontásra készítetnek; esztelenek azok, akik fejedelmüktől és uruktól tisztességben és adományokban részesülven, fejedelmük életének kioltásán törik fejüket; rosszabbak, mint az ördögök. Hiszen ez a Blud is, bár sok és nagy tisztességben részesült fejedelmétől, mégis elárulta őt: éppen ezért bűnös annak vérében. Ez a Blud ugyanis bezárkózott ugyan Jaropolkkal az ostrom elől, de becsapva őt, gyakran küldött üzenetet Vlagyimirnak arra kérve, hogy indítson rohamot a város ellen, hogy eközben meggyilkolhassa Jaropolkot, mivel a város lakóitól tartva ezt nyíltan megtenni nem mérészelte. Minthogy Blud személyesen sehogy sem tudta elpusztítani őt, ravaszságot tervelt ki, rávéve Jaropolkot, hogy ne menjen ki a városból csatázni. Ezt mondta Blud Jaropolknak: „A kijeviek ezt az üzenetet küldik Vlagyimirnak: »Gyere a városhoz, és kiadjuk neked Jaropolkot.« Menekülj el a városból!” És hallgatott rá Jaropolk, elmenekült Kijevből, és bezárkózott a Rosz folyó torkolatánál levő Rodno várába.²⁵⁵ Vlagyimir pedig bevonult Kijevbe, és ostrom alá vette Jaropolkot Rodnóban. És akkor ott olyan éhínség volt, hogy még ma is járja a mondás: „Olyan (nagy) a baj, mint Rodnóban.” És ezt mondta Blud Jaropolknak: „Látod, hogy mennyi harcosa van a testvérednek? Le nem győzhetjük őket. Köss békét a testvéreddel!” – így beszélt, becsapva őt. És ezt válaszolta Jaropolk: „Ám legyen úgy!” És a következő üzenetet küldte Blud Vlagyimirhoz: „Hát megvalósult az elképzelésed, elhozom hozzád Jaropolkot: készülj fel a meggyilkolására!” Vlagyimir pedig, amikor ezt hallotta, bevonult atyjának palotaudvarába, amelyről már említést tettünk, és ott tanácskozott harcosaival és druzsinájával. És így szólt Blud Jaropolkhoz: „Menj el a testvéredhez,

²⁴⁹ Jaropolk skandináv hadvezére (SITZMANN 2003, 71).

²⁵⁰ Dorogozsics a mai Kijev északnyugati városrésze (Lukianovka).

²⁵¹ Kapics település Kijevtől 10 km-re nyugatra.

²⁵² Vö. Zsolt 41:10.

²⁵³ Vö. Zsolt 5:10–11.

²⁵⁴ Vö. Zsolt 55:24.

²⁵⁵ Település a Rosz folyó mellett, ahol később Kanyev állt.

és mondd meg neki: „Bármit is juttatsz nekem, elfogadom.” És Jaropolk elment, bár Varjazsko (Varjažko)²⁵⁶ figyelmeztette: „Ne menj el, fejedelem, megölnek; menekülj a besenyőkhöz, és majd harcosokkal gyere vissza”, és nem hallgatott rá Jaropolk. És megérkezett Jaropolk Vlagyimirhoz; ahogy belépett az ajtón, két varég harcos a keble alatt kardjával átdöfte. Blud meg bezárta az ajtót, és nem engedte be az övéit. És így ölték meg Jaropolkot. Varjazsko pedig, amikor ezt látta, elmenekült a palotaudvarból a besenyőkhöz, és gyakran harcolt a besenyőkkel Vlagyimir ellen, és csak úgy tudta Vlagyimir a maga oldalára állítani őt, hogy esküvel tett ígéretet neki. Vlagyimir pedig ettől kezdve testvére görög feleségével kezdett élni, aki már áldott állapotban volt, tőle született Szvjatopolk.²⁵⁷ Bűnös gyökernek a termése is rossz szokott lenni: először is, az anyja apáca volt, másodszor pedig, Vlagyimir nem házasságban élt vele, hanem mint házasságtörő. Éppen ezért apja nem is szerette Szvjatopolkot, mert két apától született: Jaropolktól és Vlagyimirtól.

Egyszer, már később, ezt mondták a varégek Vlagyimirnak: „Ez a mi városunk, mi foglaltuk el – váltságdíjat kívánunk szedni a lakóktól, két grivnát minden ember után.” És ezt válaszolta nekik Vlagyimir: „Várjatok úgy egy hónapig, amíg összeszeditek nektek a kunákat.” És vártak egy hónapot, és nem adott nekik Vlagyimir váltságdíjat, és ezt mondták a varégek: „Becsaptál bennünket, legalább engedj el bennünket Görögföldre.” Vlagyimir meg ezt válaszolta nekik: „Menjetek!” És kiválogatta közülük a jó, az okos és bátor férfiakat, és városokat adományozott nekik; a többiek pedig elindultak Cárgrádba a görögökhöz. Vlagyimir pedig még előttük követeket menesztett a császárhoz a következő szavakkal: „Varégek érkeznek hozzád, eszedbe ne jusson a fővárosban tartani őket, mert különben hasonló gonoszságot művelnek, mint nálunk, hanem különböző helyekre telepítsd le őket, és ide egyetlen egyet se engedj [vissza].”²⁵⁸

És Vlagyimir ettől kezdve egyedül uralkodott Kijevben, és bálványokat állíttatott fel²⁵⁹ a palotaudvar mögötti halmon: a fából faragott Perunt, a feje ezüstből, a bajusza pedig aranyból volt, és Horszot (Hrsa), Dazsbogot (Dažboga), Sztribogot (Striboga), Szimarglot (Simar'gla) és Mokost (Mokoš). És áldozatokat mutattak be nekik, isten-

²⁵⁶ A varég etnikumnév személynévi megjelenése l. az Olaf > Олух/Олушко analógiájára (USZPENSZKIJ 2002, 120).

²⁵⁷ Szvjatopolk későbbi negatív szerepét előrevetíti a krónikás, anyja sem lehetett Jaropolknak törvényes felesége, hiszen apáca volt, akit Jaropolk apja, Szvjatoszlav egyik bolgár hadjárata során fogolyként hozott magával (l. a 6485. [977.] évet).

²⁵⁸ A történettel előkészíti a krónikás Vlagyimirnak a bizánciakkal való jó kapcsolatát, ami a kereszténység felvétele miatt fontos. Valójában arról van szó, amit görög forrásból tudunk: Vlagyimir nagyszámú varég harcost küldött II. Baszileiosz császár (976–1025) megsegítésére Bardasz Phókasszal vívott konfliktusához (FONT 1998, 31–34).

²⁵⁹ Vlagyimir a pogány istenpanteon felállításával valószínűleg az uralma alatti törzsek – vagy az onnét kikerülő kísérettagok – összetartozását kívánta megteremteni. Erre utal, hogy a felsorolt istenségek között több napisten is van (Horsz, Dazsbog). Napistenként ismeretes az itt nem szereplő Jarilo is. Kimaradt a szerződések megerősítésében kiemelkedő szerepet kapó Volosz. A kereszténység felvétele után a pogány istenek panteonját maga Vlagyimir rombolta le. A pogány istenségek nevének és a hozzá kapcsolódó tartalmaknak többféle magyarázata van (pl. LIHACSOV 1950, II, 324; VODOFF 1988, 37–47).

nek nevezve őket, és eléjük vitték fiaikat és leányaikat, bár az Ördögnek áldoztak, és bemocskolták a földet áldozataikkal. És vérrel szennyezett lett Rusz földje és az a halom. Ám a könyörületes Isten nem kívánja a bűnösök pusztulását, és most azon a halmon Szent Vaszilij²⁶⁰ temploma áll, ahogy majd erről később szólunk. Most pedig térjünk vissza a korábbiakhoz!

Vlagyimir Dobrinyát, a nagybátyját juttatta hatalomra Novgorodban. És miután Dobrinya megérkezett Novgorodba, egy bálványt állított a Volhov folyó fölött (a dombon), és a novgorodiak mint istennek áldozatokat mutattak be neki.

Vlagyimir pedig a buja testi vágy rabja volt, és számos felesége volt: Rognyeda, akit Libegyben telepített le, ahol ma Predszlavino falucska van,²⁶¹ tőle 4 fia volt: Izjaszlav, Msztyiszlav, Jaroszlav, Vszevolod, és 2 leánya; egy görög nőtől volt Szvjatopolk, egy cseh nőtől volt Viseszlav (Vyšeslav), és egy másik asszonytól Szvjatoszlav és Msztyiszlav, egy bolgár asszonytól pedig Borisz és Gleb,²⁶² ágyasa pedig Visgorodban volt 300, Belgorodban²⁶³ 300, Beresztovo faluban, amelyet most Beresztovojének neveznek, pedig 200. És telhetetlen volt a bujaságban: férjes asszonyokat követelt magának, és hajadonokat fosztott meg ártatlanságuktól. Ugyanúgy kedvelte az asszonyokat, mint Salamon, hiszen úgy mondják, hogy Salamonnak hétszáz felesége és háromszáz ágyasa volt.²⁶⁴ Bölcs volt, és végül mégis odaveszett. Emez pedig tudatlan volt, de végül is megtalálta az örök megváltást. „Nagy az Úr, nagy az Ő erőssége és bölcsességének nincs határa.”²⁶⁵ A női csábítás egyenlő a gonosszal. Bűnbánatot tartván Salamon is így szólt a nőkről: „Ne figyelmezz a gonosz asszonyra, mert bár méz csepeg a házasságtörő nő ajkáról, de csak rövid ideig élvezi a torkod, utána az epénél keserűbbnek találod...A vele közeli kapcsolatba kerülők azután a pokolra kerülnek. Nem az élet útját járja ő, feslett élete oktan.”²⁶⁶ Hát ezt mondotta Salamon a házasságtörőkről; a jó asszonyokról pedig így szólt: „A jó asszony többet ér a drágakőnél. Örömet leli benne az ő férje, hiszen boldoggá teszi férjének életét. Gyapjút és lent véve a kezébe, mindent, amire szükség van, ő készít a két kezével. Az ilyen asszony hasonlatos a kereskedőhajóhoz, amely gazdagságát a messzeségből gyűjtögeti össze; és még éjnek idején felkel, és kiosztja az élelmet a házában és az elvégzendőket a szolgálóknak. Ha egy földdarabot lát, megveszi: két kezének munkájával ülteti be a földjét. Őlét erősen felövezve, izmait keményen a

²⁶⁰ Szent Baszileiosz/Vazul. Fatemplom lehetett, amely már a 11. század eleji harcok során elpusztult (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 243). Talán a mai Három szent temploma áll azon a helyen. Felsorolás nélkül, időnként egy-egy település templomainak számát említik, pl. a 11. századi Kijevben 22-t (SCSAPOV 1989, 125).

²⁶¹ Libegy a Dnyeper jobb parti mellékfolyója Kijevtől délre, ennek a partján fekvő falu.

²⁶² Vlagyimir mindegyik név szerint említett fia szerepet játszott az apjuk halála utáni trónküzdelmekben.

²⁶³ Visgorod a Dnyeper mellett Kijevtől 15 km-re északra van, Belgorod pedig az Irpeny folyó mellett Kijevtől 25 km-re délnyugatra. A későbbiek szerint a települést Vlagyimir alapította Kijev védelmére.

²⁶⁴ Vö. 1Kir 11:3.

²⁶⁵ Vö. Zsolt 147:5.

²⁶⁶ Vö. Péld 5:3–6.

munkára irányítja. Érzí, hogy mennyire jó valamit elvégezni, és nem alszik ki a mécsese egész éjjel. Kezeit hasznos dolgokra irányítja, karjait a rokka felé nyújtja. Segítő kezét nyújt a szegény embernek, gyümölcsöt adományoz a koldusnak. Nem kell a férjének a házáról gondoskodnia, mert bárhol legyen is, házának népe nem marad öltözék nélkül. Mindenből két öltözetet készít a férjének, vörös és bíbor öltözetet önmaga számára. Férjét már a kapunál észreveszik, amikor földjének előljáróival és lakóival tanácskozára leül. Takarókat készít, és eladja őket. Ajkát megfontoltan nyitja meg, és ékesen szól az ő nyelve. Erősségbe és szépségbe öltözött. Irgalmasságát gyermekei folytatják és gazdagítják; és az ő férje dicséri őt. Áldott az értelmes asszony, mert az istenfélelmet dicséri. Adjatok neki ajkának gyümölcséből, hogy dicsérjék az ő férjét a kapunál.”²⁶⁷

A 6489. (981.) évben Vlagyimir a ljahok ellen vonult és elfoglalta városaikat: Peremisl (Peremyśl), Cservent (Červen)²⁶⁸ és más városokat, amelyek mindmáig a Rusz fennhatósága alatt vannak. Még ugyanabban az évben a vjatyicsok is legyőzte, és megadóztatta őket minden eke után, ahogy apja is tette.

A 6490. (982.) évben. Háborút kezdtek a vjatyicsok, és Vlagyimir ellenük ment, és másodszor is legyőzte őket.²⁶⁹

A 6491. (983.) évben. Vlagyimir a jatvjagok (na jatvjagy)²⁷⁰ ellen vonult, és legyőzte őket, és elfoglalta földjüket. És Kijevbe ment, hogy embereivel együtt áldozatot mutasson be a bálványoknak. És így szóltak az előljárók és a bojárok: „Vessünk kockát egy ifjúra és egy hajadonra, akire esik, azt öljük meg áldozatul az isteneknek.” Volt egy varég (varjag), az udvara ott volt, ahol most a Szent Istenszülő temploma áll, amelyet Vlagyimir építtetett. Ez a varég Görögf öldről érkezett, és keresztény hitet vallott.²⁷¹ És neki volt egy testben és lélekben szép fia, hát éppen rá esett a kocka

²⁶⁷ Vö. Péld 31:10–31.

²⁶⁸ A Vjagr folyó partján lévő Peremisl (ma Przemyśl a lengyel–ukrán határ közelében) a későbbi Halicsi Fejedelemség egyik alkotóeleme. Peremislről északkeletre van Cserven (a későbbi Volhínia alkotórésze), illetve több település, amelyet „cserveni városoknak” nevez az évkönyv későbbi híradása. Vlagyimir ezzel megszerezte a Visztula és a Nyugati-Bug felé vezető útvonalat. 1018-ban átmenetileg I. (Bátor) Bolesław lengyel fejedelem visszaszerezte. Az itteni lakosságot Szedov a duleb törzzsel azonosítja (SZEDOV 1995, 350–355), a PVL „buzsanye” (azaz Bug mentén élők), majd „volinyane” (volhíniaiak) elnevezést alkalmazza rájuk. A két utóbbi – miután a településhez, illetve a folyóhoz kapcsolódik – nem visz előre annak meghatározásában, hogy keleti vagy nyugati szláv népességről van szó. A dulebekkel való azonosítás pedig önkényes, Szedov a mazóviai kerámia alapján mond véleményt, a kerámia pedig etnikum meghatározására nem alkalmas. A legvalószínűbb, hogy ekkor még differenciálatlan szláv csoportok egyik vagy másik dinasztia uralma alá kerülése a tét.

²⁶⁹ A vjatyicsok az Oka mentén a mai Moszkvától délre éltek. Ehhez az időhöz köthető az első keleti szláv csoportok megjelenése a rosztov–szuzdali térségben (CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 243).

²⁷⁰ Jatvjagok, jatvingok (szuduvok), balti nyelvű törzs(szövetség): BOJTÁR 1997, 122–126.

²⁷¹ Kijev keresztény vértanúi (varégok). Lihacsov szerint fontos szerep jut a PVL-ben a mártírokról szóló történetnek, amely mintegy előkészíti Vlagyimir fejedelem megkeresztelkedését (LIHACSOV 1950, II, 327).

az Ördög irigysége révén. Ugyanis az Ördög, akinek mindenki felett hatalma van, ki nem állhatta őt, és ez pedig tüske volt a szívében, azon volt az átkozott, hogy elpusztítsa őt, és felbőszítette az embereket. A küldöttek, amikor megérkeztek hozzá, így szóltak: „Hát a te fiadra esett a kocka, az istenek kiválasztották maguknak, hogy feláldozzuk az isteneknek.” A varég férfiú pedig ezt válaszolta: „Nem istenek azok, hanem egyszerű fadarabok; ma vannak, holnap elkorhadnak; nem esznek, nem isznak, és nem beszélnek, hiszen emberek fából készítették őket. Isten csak egy van, neki szolgálnak és hódolnak a görögök; Ő teremtette az eget, a földet, a csillagokat, a holdat, a napot és az embert, meghagyva neki, hogy a földön éljen. És ezek az istenek csináltak-e valamit? Hiszen őket is úgy csinálták. Nem adom a fiamat az ördögöknek.” A küldöttek elmentek, és mindent elmondtak a többieknek. Azok fegyvert ragadtak, ellene vonultak, és feldúlták udvarát. A varég férfi a fiával éppen a pitvaron²⁷² állt. Ezt mondták neki: „Add ki a fiadat, hogy feláldozzuk az isteneknek!” Ő pedig ezt válaszolta: „Ha valóban istenek azok, akkor küldjék el az egyik istent, hogy elvigye a fiamat. De miért ti áldoztok nekik?” Azok nagy kiáltással elvágták alattuk a pitvart tartó oszlopokat, és így pusztították el őket. És senki sem tudja, hol temették el őket. Hiszen tudatlanok és pogányok voltak akkor az emberek. Az Ördög örült ennek, nem tudva, hogy már közel van az ő pusztulása. Hiszen az Ördög megpróbálta az egész keresztény nemzetséget elpusztítani, de más országokból már elűzetett a szent kereszt által. „Itt meg – úgy gondolta a gonosz – lakhelyet lelek magamnak, mivel itt nem tanítottak az apostolok, itt a próféták sem jövendöltek meg semmit sem”, nem tudva, mit mondott a próféta: „És nem az enyéimet nevezem az én embereimnek.”²⁷³ Az apostolokról pedig mondatott: „Az egész földön elterjedtek igéik, és a világmindenség végéig hallatszik szavuk.”²⁷⁴ Ha személyesen nem is jártak itt az apostolok, ám tanításuk, mint a kürt hangja, hallatszik a világmindenség templomaiban: tanításukkal győzzük le az ellenséget: az Ördögöt, lábunk alá gyűrve őt, mint ahogyan ez a két igazéletű tette, elnyervén az égi koronát a vértanúkkal és igazakkal egyetemben.

A 6492. (984.) évben. Vlagyimir a ragyimicsek ellen vonult. Volt egy hadvezére Volcsij Hvoszt [= farkasfarok], és Vlagyimir őt, Volcsij Hvosztot, maga előtt elküldte ellenük, és a Piscsan (na Piščanyě) folyónál találkozott a ragyimicsekkel, és Volcsij Hvoszt legyőzte őket. Ezért bosszantják a ruszok a ragyimicseket ezzel a mondással: „A piscsaniak a farkasfarok elől is megfutamodnak.” A ragyimicsek pedig a ljah nemzetségből származtak, átköltözve itt telepedtek le, és adót fizetnek Rusznak, fuvaroznak mindmáig.

²⁷² Az eredeti szövegben „szenyi”, ami a 9–10. században könnyűszerkezetű, nyitott galéria. Később épületrészeket összekötő fedett átjárót jelent, amelynek két típusa is van. Az egyik oszlopos szerkezetű, a másik gerendából épült. A 17. századra már falazott, fűthető helyiséggé lett.

²⁷³ Vö. Hos 2:23.

²⁷⁴ Vö. Zsolt 19:5.

A 6493. (985.) évben. Vlagyimir a nagybátyjával, Dobrinyával együtt elindult a bolgárok²⁷⁵ ellen hajókkal, a torkokat²⁷⁶ pedig a parton, lóháton vezette oda; és legyőzték a bolgárokat. Dobrinya ezt mondta Vlagyimirnak: „Megnéztem a kalodába zárt foglyokat: valamennyien csizmát viselnek. Ezek nem fognak nekünk adót fizetni, menjünk, keressünk magunknak bocskorosokat.” És békét kötött Vlagyimir a bolgárokkal, és esküt tettek egymásnak, a bolgárok ezt mondták: „Akkor nem lesz béke közöttünk, ha majd a kő fennmarad a vízen, a komló pedig elsüllyed.” És Vlagyimir visszament Kijevbe.

A 6494. (986.) évben. Eljöttek a mohamedán hitű bolgárok (bolgary věry bochi-mičě)²⁷⁷ és így szóltak: „Fejedelem, te bölcs vagy, de a törvényt nem ismered, higgy a mi törvényünkben és tiszteld Mohamedet (Bochmit).” És megkérdezte tőlük Vlagyimir: „Miben áll a hitetek?” Ők pedig ezt válaszolták: „Hiszünk istenünknek, és Mohamed azt tanítja nekünk, hogy körülmetéltessünk, ne együnk disznóhúst, ne igyunk bort, a halálunk után pedig, úgy mondja, az asszonyokkal testi bujaságot cselekedjünk. Mohamed mindenkinek hetven szép nőt fog adni, és kiválaszt majd egyet közülük, a legszebbet, és valamennyiük szépségét benne testesíti meg; és éppen ő lesz az ő felesége. De itt is, mondja, háborítatlanul adjuk át magunkat minden érzékiségnek. Ha valaki e világon szegény, az lesz a túlvilágon is”, és még sok más hazugságot beszéltek, amelyről még csak írni is szégyen. Vlagyimir pedig csak hallgatta őket, minthogy maga is szerette a nőket, és mindenféle parázsnaságnak kedvelője volt, éppen ezért szívesen hallgatta őket. De nem tetszett neki: a körülmetélés, a disznóhús evésére és az ivászatra vonatkozó tilalom; és ezt mondta: „A ruszoknak öröm az ivás, nem tudunk nélküle megenni.” Azután idegenek érkeztek Rómából,²⁷⁸

²⁷⁵ Az elbeszélésből nem derül ki, hogy a dunai vagy a volgai bolgárok ellen viselt háborút, Sámuel bolgár cár 986-ban betört Thesszáliába és elfoglalta Larissza városát. Meglehető, egy bizánci–rusz háború utáni bosszúállás vezetete.

²⁷⁶ A torkok vagy úzok (bizánci forrásokban *Ούχοι*, a muszlim forrásokban *guzz*) a török nyelvű közép-ázsiai oguzok azon maradványai, akik nem délre, a muszlim területek felé vonultak, hanem az Uráltól keletre levő szállásterületükről a kelet-európai steppére költöztek, ahonnan később a kunok nyomására egy részük az Al-Dunához vonult. A délorosz steppén maradtakat a Rosz folyó vidékére telepítették a rusz fejedelmek, ahol a steppei határt kellett védeniük a kunok támadásaitól (RASZOVSKIJ 1933, 1–66). A torkokra, illetve az úzokra magyarul l. még KOSSÁNYI 1924, 519–537; KRIS 2007, 549–576.

²⁷⁷ A volgai bolgárokkal azonosítható ez a népnév, ugyanis ők voltak muszlimok, míg a dunai bolgárok keresztény voltáról a krónikásnak tudnia kellett. Az muszlimok és a zsidók elleni álláspontot a krónikás a *Palejából* vette. A latinokkal szemben az elutasítás nyilvánvaló, de azok a hitbéli különbségek, amelyek az ortodox–latin szembenállást jellemzik, nem fogalmazódnak meg itt; véleményünk szerint a 12. századi eleji Ruszban sem. A latinellenesség az erőteljes uniós törekvések nyomán nyert pontos megfogalmazást. Vlagyimir idején elérte a latin térítés Kijevet is, de sem eredményről, sem üldöztetésről nincs tudomásunk. 1054 előtt egy frissen keresztény országban, ahol a pogánykodók megjelenése a probléma, a latin–görög kereszténység szembenállása anakronizmus (VODOFF 1992, 105–106; FENNEL 1995, 35–44; KORPELA 2001, 11; FONT 2005a, 90–91; FONT 2013).

²⁷⁸ Csak a kései *Nyikon-évkönyv* említi a pápától érkezett követeket, amikor Vlagyimir Kherszon ellen viselt háborút.

és így szóltak: „A pápa küldötteiként érkezünk.” És így szóltak Vlagyimirhoz: „Ezt üzeni neked a pápa: A földed olyan, mint a mienk, de a mi hitünk nem hasonlít a tiedre, mert a mi hitünk a világosság; azt az istent imádjuk, aki az eget és földet, a csillagokat, a holdat és mindent, ami lélegzik, teremtett, a ti istenetek pedig csupán egy darab fa.” Vlagyimir pedig megkérdezte őket: „És milyen parancsaitok vannak?” Ők ezt válaszolták: „Erőnk szerinti böjtölés; »ha valaki iszik vagy eszik, úgy az Isten dicsőségére tegye«,²⁷⁹ amint tanítónk, Pál apostol mondta.” Azt mondta Vlagyimir erre a németeknek: „Menjete (oda), ahonnan jöttetek, hiszen már atyáink sem fogadták ezt el.” Erről értesülve eljöttek a kazár zsidók,²⁸⁰ és ezt mondták: „Hallottuk, hogy itt jártak a bolgárok és a keresztények, mindegyik a maga hitére tanítva téged. De hisz a keresztények abban hisznek, akit mi megfeszítettünk, mi pedig Ábrahám, Izsák és Jákob egyetlen istenében hiszünk.” És megkérdezte őket Vlagyimir: „Miféle törvényetek van?” Ők pedig így válaszoltak: „Körülmetéltetni, sertéshúst és nyúl-húst nem fogyasztani, a szombatot megtartani.” Vlagyimir ekkor megkérdezte: „És hol van a hazátok?” Ők meg ezt válaszolták: „Jeruzsálemben.” Ő újra megkérdezte: „Biztosan ott van?” Azok így válaszoltak: „Az Úr megharagudott atyáinkra, és bűneink miatt szétszórta bennünket a különböző országokba, és földünket a keresztényeknek juttatta.” Azt mondta erre Vlagyimir: „Hogyan tanítotok ti másokat, ha megvetett és szétszórta benneteket az Úr? Ha az Isten szeretett volna benneteket és törvényeiteket, akkor nem szórta volna szét benneteket idegen földeken. Vagy nekünk is ugyanazt kívánjátok?”

Azután a görögök egy filozófust²⁸¹ küldtek Vlagyimirhoz a következő szavakkal: „Hallottuk, hogy itt voltak nálad a bolgárok, és hitük elfogadására kértek. De hiszen az ő hitük bemocskolja az eget és a földet, és átkozottabbak ők minden más embernél, hasonlatosak lettek Szodoma és Gomora lakóihoz, akikre az Úr tüzesőt bocsátott, elárasztotta őket, és elsüllyedtek;²⁸² hasonlóképpen ezekre is a pusztulás napja vár, amikor eljön az Isten, hogy ítélkezzen a népeken, és elpusztít mindenkit, aki törvényteleniséget és ocsmányságot cselekszik. Hiszen ezek, miután megmossák alfelüket, ezt a vizet a szájukba öntik, szétkenik a szakállukon, és közben Mohamedet (Bochmita) emlegetik. Hasonló ocsmányságot művelnek asszonyaik is, sőt még rosszabbat is...” Amikor Vlagyimir ezt hallotta, a földre köpött, és ezt mondta: „Tisztátalan dolog ez.” A filozófus ezt mondta: „Azt is hallottuk, hogy jártak nálatok Rómából, hogy a saját hitüket hirdessék nálatok. A hitük nem sokban különbözik a mienktől: pászkával, azaz ostyával miséznek, amelyet az Úr nem rendelt, hanem azt parancsolta, hogy kenyérrel misézzenek, hiszen magához véve a kenyeret így tanította az apostolokat: »Ez az én testem, amely értetek megtöretik...« Hasonlóképpen vette a serleget, és ezt

²⁷⁹ 1Kor 10:31.

²⁸⁰ Kijevben éltek kazárok, amint erről a zsidó levél tanúskodik (GOLB–PRITSÁK 1982). Ugyanakkor a Kazár Kaganátus ekkorra már lehanyatlott, így szerepeltetésük inkább Vlagyimir bölcs döntésének alátámasztását szolgálja.

²⁸¹ L. a *Paleja* szövegét.

²⁸² Vö. 1Móz 19:1–26.

mondta: »Ez az én vérem, az új szövetség vére.«²⁸³ Azok pedig, akik nem ezt teszik, nem a helyes hiten vannak.” Vlagyimir pedig ezt mondta: „Itt voltak nálam a zsidók és azt mondták, hogy a németek és a görögök abban hisznek, akit ők megfeszítettek.” A filozófus pedig így válaszolt: „Valóban abban hiszünk, hiszen a próféták megjövendölték, hogy meg fog születni az Isten, mások pedig azt, hogy megfeszítetik és eltemettetik, de a harmadik napon feltámad, és felmegy a mennyekbe. A zsidók pedig egyes prófétákat meggyilkoltak, másokat megkínoztak. Amikor pedig beteljesedtek a jövendöléseik, lejött a földre, megfeszítették és, feltámadván, felment a mennyekbe. Az Isten 40 és 6 évig várta bűnbánatukat, de nem tartottak bűnbánatot, akkor rájuk küldte a rómaiakat, és a rómaiak lerombolták városaikat, őmagukat pedig szétszórta idegen földeken, ahol rabságban vannak.” Vlagyimir ezt kérdezte: „De hát miért jött le az Isten a földre, és vállalt ilyen szenvedést?” Ezt válaszolta a filozófus: „Ha meg akarod hallgatni, elmondom neked szépen sorjában az elejétől, hogy az Isten miért szállt le a földre.” Vlagyimir pedig ezt válaszolta: „Örömmel meghallgatom.” És a filozófus így kezdte beszédét:

„Kezdetben, az első napon, teremtette Isten az eget és a földet.²⁸⁴ A 2. napon teremtette a szilárd boltozatot a vizek közepén. Még ugyanazon a napon elválasztotta vele a vizeket: fele a boltozat feletti, fele pedig a boltozat alatti vizet alkotta. A 3. napon teremtette a tengert, a folyókat, a forrásokat és a magvakat. A 4. napon pedig a napot, a holdat, a csillagokat, és felékesítette Isten az eget. Mindezt észrevette az angyalok közötti első angyal, az angyali sereg vezetője, és így gondolkodott: »Lemegyek a földre, birtokomba veszem, és hasonlatossá válok az Istenhez, és trónusomat az északi felhőkön helyezem el.«²⁸⁵ És nyomban letaszíttatott az egekből, és vele buktak azok az angyalok, akik vezetése alatt voltak: a tizedik angyali sereg. Az ellenszegülő neve pedig Sátán volt, és helyébe Isten Mihály arkangyalt állította. A Sátán pedig tervében csalatkozva, és kezdeti dicsőségétől megfosztva, az Isten ellenfelének neveztetett el. Azután az 5. napon teremtette Isten a bálnákat, a halakat, a csúszómászókat, a szárnyas madarakat.²⁸⁶ A 6. nap teremtette Isten a vadakat, háziállatokat, a földi csúszómászókat; valamint az embert is. A 7. napon, azaz szombaton, megpihent az Úr a teremő munka után.²⁸⁷ És kertet (paradicsomot) telepített keleten az Édenben, és oda helyezte az embert, akit teremtett, és meghagyta, hogy a kert minden fájáról ehet, de a jó és rossz tudásának fájáról nem ehet. És Ádám az Édenkertben volt, látta az Istent, és dicsőítette az angyalokkal együtt. És az Isten álmot bocsátott Ádámra, és az elaludt. És Isten kivette Ádám egyik oldalbordáját, és belőle megalkotta neki az aszszonyt, és az Édenbe vitte Ádámhoz, és ezt mondta Ádám: »Íme, csont a csontomból, és hús a húsbomból; asszony lesz a neve.«²⁸⁸ És Ádám nevet adott a barmoknak, a ma-

²⁸³ Vö. 1Kor 11:23–25; Máté 26:27–28.

²⁸⁴ Vö. 1Móz 1:1–16.

²⁸⁵ Vö. Józs 14:13.

²⁸⁶ Vö. 1Móz 1:21–2:24.

²⁸⁷ Vö. 1Móz 2:2.

²⁸⁸ Vö. 1Móz 2:23.

daraknak, a vadaknak és a csúszómászóknak,²⁸⁹ sőt még az angyaloknak is. És Isten alárendelte Ádámnak a vadakat és barmokat, és mindent uralt, és mindenek hallgattak rá. Az Ördög pedig, amikor látta, hogy az Isten milyen tisztességben részesítette az embert, irigyelni kezdte, kígyó alakját vette fel, és így szólt Évához (Evzë).²⁹⁰ »Miért nem esztek annak a fának a gyümölcséből, amely a kert közepén áll?« És ezt válaszolta az asszony a kígyónak: »Az Isten megmondta: 'Ne egyetek (róla), mert ha esztek, halállal lakoltok.'« És a kígyó ezt mondta az asszonynak: »Nem haltok meg! Az Isten jól tudja, hogy azon a napon, amikor esztek erről a fáról, a szemetek felnyílik, olyanok lesztek, mint az Isten, aki ismeri a jót és a rosszat.« Az asszony látta, hogy a fa termése ehető, vett a gyümölcséből, és adott a férjének, és mind a ketten ettek belőle, erre felnyílt a szemük, és észrevették, hogy mezítelenek. Fügefaleveleket fűztek össze, és ágyékkötőket készítettek belőle. És ezt mondta ekkor az Isten: »Átkozott a föld miattad, fáradsággal szerzed meg rajta táplálékodat életed minden napján.« És még ezt is mondta az Úr: »Ha majd kinyújtjátok a kezeteiket, hogy az élet fájáról is vegyetek, örökké fogtok élni.« És kiűzte az Úristen Ádámot az Édenkertből. És az Édenkerttel szemben telepedett le, és sírva művelte a földet, és a Sátán örvendett a föld megátkozásán. Ez [volt] a mi első bűnbeesésünk, és keserű bűnhődésünk, az angyali élettől való megfosztásunk. Ádám Káint és Ábelt nemzette; Káin földműves, Ábel pedig pásztor volt. És Káin a föld terméséből áldozatot mutatott be az Úrnak, és nem fogadta el az Úr az ő áldozatát. Ábel pedig az első bárányát áldozta fel, és elfogadta az Úr az áldozatát. A Sátán pedig beköltözött Káinba, és arra uszította, hogy ölje meg Ábelt. És így szólt Káin Ábelhez: »Menjünk ki a mezőre!« És szót fogadott Ábel, és amikor a mezőn voltak, Káin Ábelre támadt, és meg akarta ölni, de nem tudta, hogyan tegye. És a Sátán ezt súgta neki: »Ragadj egy követ, és üsd vele agyon!« Ő pedig fogott egy követ, és agyonütötte vele. És az Isten ezt kérdezte Káintól: »Hol van a testvéred?« Ő pedig így válaszolt: »Talán őrzője vagyok én testvéremnek?« Az Isten ezt mondta: »Öcséd vére felkiált hozzám, nyögni és reszketni fogsz életed végéig.«²⁹¹ Ádám és Éva sírtak, az Ördög meg örült, ezt mondva: »Akit az Isten tisztességben részesített, én azt rábírtam, hogy elpártoljon az Istentől, és most még sírásra is fakasztottam.« És 30 évig siratták Ábelt, és teste nem enyészett el, és nem tudták, hogy el kell temetni. És Isten akaratából 2 fiatal madár szállt oda, az egyikük elpusztult, a másik pedig egy gödröt kapart, és belehelyezte az elpusztultat és betemette. Ezt látva Ádám és Éva ástak egy gödröt, belehelyezték Ábelt, és sírva eltemették. Amikor Ádám 200 és 30 éves volt, nemzette Séthet és 2 leányt, és az egyiket Káin vette feleségül, a másikat Séth; és ettől kezdve kezdtek az emberek szaporodni és sokasodni a földön. És nem ismerték teremtetőjüket, parázñaság és mindenféle tisztatlanság, gyilkosság, és irigység lett úrrá rajtuk, és úgy éltek, mint a barmok. Csak egyedül Noé volt igaz ember ebben a nemzetségében. És 3 fiat nemzett: Sémet, Hámot és Jáfetet. És ezt mondá az Úr: »Nem marad éltető lelkem az emberek között;« és még ezt: »Elpusztítom, amit teremtettem, az embertől az állatokig.« És ezt mondta az

²⁸⁹ Vö. 1Móz 2:20.

²⁹⁰ Vö. 1Móz 3.

²⁹¹ Vö. 1Móz 4:9–11.

Úristen Noénak: »Építs bárkát, 300 könyök hosszút, 80 könyök széleset, és 30 könyök magasat«; az egyiptomiak ugyanis könyöknek nevezik a százsenyt.²⁹² 100 évig építette Noé a bárkát, és amikor elmondta Noé az embereknek, hogy özönvíz lesz, ki-nevették. Amikor elkészült vele, így szólt az Úr Noéhoz: »Szállj be a bárkába feleségeddel, fiaiddal, fiaid feleségeivel, és vigyél magaddal a bárkába minden állatból, minden madárból és minden [földi] csúszómászóból kettőt.« És bevitte Noé [azokat], akiket az Isten megparancsolt neki. Az Isten özönvizet bocsátott a földre, elpusztult a vízben minden, ami élt, a bárka pedig fennmaradt a vízen. Amikor pedig leapadt a víz, Noé, fiai és felesége kijöttek a bárkából. Tőlük népesedett be a föld. És sok ember volt, és egyetlen nyelven beszéltek, és így szóltak egymáshoz: »Építsünk egy égig érő tornyot!« Elkezdték építeni, és a vezetőjük Nimród (Nevrod) volt; és mondá az Úr: »Nos, megsokasodtak az emberek, ám gondolataik hívságok.« És alá-szállt az Isten, és beszédüket 70 és 2 nyelvre osztotta fel. Ám Ádám nyelve nem vonatott meg Ébertől,²⁹³ aki valamennyiük közül egyedül nem lett részese esztelen művüknek, és így szólt: »Ha az Isten parancsolta volna meg az embereknek, hogy építsenek égig érő tornyot, akkor azt szavával kinyilvánította volna, hasonlóan ahhoz, ahogy az eget, a földet, a tengert, minden láthatót és láthatatlant teremtett.« Hát ezért maradt meg változatlanul az ő nyelve; tőle származnak a héberék (izraeliták). Így 70 és egy nyelvre tagolódtak, szétszéledtek az egész földön, és minden nép saját szokást vett fel. Az Ördög sugallatára az emberek áldozatokat mutattak be a ligeteknek, kutaknak, és nem ismerték az igaz Istent. Ádámtól az özönvízig 2242 év telt el, az özönvíztől pedig a népek elkülönüléséig 529 év. Ezután az Ördög még nagyobb eltévelyedésbe vitte őket: bálványokat kezdtek készíteni: egyeseket fából, másokat rézből, megint másokat márványból, néhányat pedig aranyból és ezüsből; és ezeket imádták, és eléjük vitték fiaikat és leányaikat, és leöldösték őket előttük, és egész földjüket bemocskolták. Elsőként Sérug (Seruch) kezdett bálványokat készíteni az elhunytak tiszteletére: némelyeket a korábbi uralkodóknak, másokat a bátor férfiaknak, és varázslóknak, valamint a házasságtörő asszonyoknak. Sérug nemzette Thárét (Fara), Tharé pedig nemzett 3 fiút: Ábrahámot, Nákhort és Háránt. Tharé bálványokat készített, miután eltanulta a bálványkészítést atyjától. Ábrahám pedig kezdte megérteni az igazságot, az égre tekintett, és amikor látta a csillagokat és az eget, így szólt: »Valóban az Isten az, aki az eget és a földet teremtette, és atyám pedig becsapja az embereket.« És ezt mondta Ábrahám: »Próbára teszem atyám istenségeit«, és így szólt atyjához: »Atyám! Miért csapod be az embereket, fabálványokat készítve nekik? Az Isten az, aki az eget és földet teremtette.« Ábrahám ekkor vette a fáklyát és felgyújtotta a bálványokat a templomban. Hárán pedig ezt látva, mivel tisztelte a bálványokat, ki akarta vinni őket, de Hárán nyomban elégett, és előbb halt meg, mint az atyja. Ezelőtt ugyanis nem halt meg fiú az atyjánál korábban, hanem csak az apa után; ettől kezdve fordul elő, hogy a fiak előbb halnak meg, mint atyáik. Az Isten megkedvelte Ábrahámot és így szólt hozzá: »Vonulj ki atyád házából, és menj arra a földre, amelyet majd mutatok neked, és nagy néppé teszek, és áldani fognak az em-

²⁹² Százseny: régi orosz hosszmérték = 2,13 m.

²⁹³ Vö. Aver = Éber, I. Luk 3:35.

berek nemzedékei.« És Ábrahám úgy cselekedett, ahogy az Úr megparancsolta. Ábrahám magához vette unokaöccsét, Lótot; ez a Lót ugyanis neki sógora és unokaöccse is volt, mivel Ábrahám Hárán leányát, Sárát vette nőül. És megérkezett Ábrahám Kánaán földjére egy magas tölgyfához, és ezt mondta az Isten Ábrahámnak: »Ezt a földet utódaidnak adom.« És meghajolt Ábrahám az Úr előtt. Ábrahám pedig 70 és 5 esztendő volt, amikor elindult Háránból. Sára pedig meddő volt, nem lehetett gyereke, és ezt mondta Sára Ábrahámnak: »Menj be szolgálómhoz!« És fogta Sára Hágárt és férjének adta, és Ádám bement Hágárhoz. És Hágár megfogant és fiút szült, és Ábrahám az Izmael nevet adta neki; Ábrahám pedig 80 és 6 éves volt, amikor Izmael született. Azután megfogant Sára, és fiút szült, és Izsáknak nevezte el. És az Isten megparancsolta Ábrahámnak, hogy metélje körül a gyermeket, és a nyolcadik napon körülmetélték. Az Isten megszerette Ábrahámot és az ő törzsét, és népének nevezte, és azzal, hogy népének nevezte, elkülönítette a többi törzstől. És férfivá érett Izsák, Ábrahám pedig 100 és 70 és 5 (százhetvenöt) évig élt, majd meghalt, és eltemették. Amikor Izsák 60 éves volt, 2 fiút nemzett: Ézsaut és Jákobot. Ézsau hazug volt, Jákob pedig igaz. Ez a Jákob 7 évig dolgozott a nagybátyjánál, hogy elnyerje fiatalabb leányának a kezét, de a nagybátyja, Lábán nem adta neki, hanem ezt mondta: »Vedd el az idősebbet!« És hozzáadta Leát (Liju), az idősebbet, a másikért, monda neki, dolgoznod kell még 7 évig. Ő pedig még hét évig dolgozott Rákhelért. Így feleségül vette mind a két nővért, és nyolc fia született tőlük: Ruben, Simeon, Lévi, Júda, Issakár, Zebulon, József, Benjamin, és a két szolgálótól pedig: Dán, Naftali, Gád, Áser. És tőlük származnak a zsidók. Jákob pedig, amikor 100 és 30 éves volt, elindult Egyiptomba egész nemzetségével, szám szerint 60 és 5 fővel. 17 évet élt Egyiptomban és meghalt, utódai pedig rabságban voltak 400 évig. Ezeknek az éveknek az eltelte után a zsidók megerősödtek és megsokasodtak, az egyiptomiak pedig rabságban tartották őket. Ezekben az időkben született meg a zsidóknál Mózes, és azt mondták a jövendőmondók az egyiptomi uralkodónak: »A zsidóknál született egy gyermek, aki elpusztítja Egyiptomot.« És nyomban megparancsolta az uralkodó, hogy valamennyi újszülött zsidó gyermeket dobjanak a folyóba. Mózes anyja pedig, megijedve ettől a pusztítástól, fogta a csecsemőjét, egy kosárba tette, és elvitte és letette egy ártéri réten. A fáraó leánya, Termuthis (Fermufi) éppen akkor ment fürödni, és észrevette a síró gyermeket, magához vette, megesett a szíve rajta, Mózesnek nevezte, és táplálta. Szép kisfiú volt, és amikor négyéves lett, a fáraó leánya elvitte apjához. A fáraó, amint meglátta Mózeszt, megszerette. Mózes, amikor egyszer valahogy az uralkodó nyakához kapott, lelökte a fejéről a koronát és rálépett. A jövendőmondó, amikor ezt látta, így szólt az uralkodóhoz: »Jaj, fáraó! Pusztítsd el ezt a gyermeket, mert ha nem pusztítod el, akkor majd ő pusztítja el egész Egyiptomot.« Az uralkodó pedig nemcsak hogy nem hallgatott rá, hanem még azt is megparancsolta, hogy ne pusztítsák el a zsidó gyerekeket. Mózes férfivá érett, és nagy ember lett a fáraó házában. Amikor pedig más lett a fáraó Egyiptomban, a főurak irigykedni kezdtek Mózesre. Mózes pedig, miután megölt egy egyiptomi férfit, aki megsértett egy zsidót, elmenekült Egyiptomból Midián földjére, és amikor a pusztaságban vándorolt, Gábrriel angyaltól tudomást szerzett a világ keletkezéséről, az első emberről és arról, hogy mi volt utána és az özönvíz után, és a nyelvek összezavarásáról, és ki hány évig élt, a csillagok mozgásáról és azok számáról,

és a föld méreteiről és minden más bölcsességről. Azután égő csipkebokorban jelent meg az Isten Mózesnek, és ezt mondta neki: »Láttam az én embereim bánatát Egyiptomban, és azért jöttem el, hogy megszabadítsam őket Egyiptom hatalma alól, és kivезessem őket földjéről. Eredj be, szólj a fáraónak, Egyiptom uralkodójának, hogy: 'Bocsásd el Izrael fiait, hogy három napig áldozatot mutassanak be az Úrnak. Ha pedig nem hallgat rád a fáraó, akkor lesújtok reá minden csodatevéssel.'« És amikor Mózes elment hozzá, a fáraó nem hallgatott rá. És az Úr tíz csapást mért reá: Az első a vizek vérré válása, a második a békák, a harmadik a tetvek [szúnyogok], a negyedik a bögölyök, az ötödik a dögvész, a hatodik a fekély, a hetedik a jégeső, a nyolcadik a sáskajárás, a kilencedik a háromnapos sötétség, a tizedik az elsőszülöttek halála volt. Az Isten azért mért rájuk tíz csapást, mert tíz hónapig ölték folyóba a zsidó gyermekeket. Amikor pedig az Úr lesújtott minden elsőszülöttre Egyiptomban, így szólt a fáraó Mózeshez és testvéréhez, Áronhoz: »Mielőbb menjete el!« Mózes pedig, összeszedve a zsidókat, elment Egyiptomból. És a pusztán keresztül vezette őket az Úr a Vörös-tengerhez, és éjszaka tűzoszlop haladt előttük, nappal pedig felhőoszlop. Amikor a fáraó értesült, hogy menekülnek az emberek, üldözőbe vette és a tengerhez szorította őket. Amikor ezt látták a zsidók, hangos szóval kiabáltak Mózesnek: »Miért hoztál ide bennünket meghalni?« És Mózes fohászolni kezdett az Úrhoz, és így szólt az Úr: »Miért kiáltasz hozzám? Emeld fel botodat a tengerre!« És Mózes így cselekedett, és a tenger kettévált, és bementek Izrael fiai a tengerbe. Ezt látva, a fáraó követte őket, és Izrael fiai száraz lábbal átmentek rajta. És amikor a partra értek, bezárult a tenger a fáraó és harcosai fölött. És az Isten megszerette Izraelt, és a tengertől három napig vándoroltak a pusztaságban, és megérkeztek Marába. A víz itt keserű volt, és zúgolódni kezdtek az emberek Isten ellen, és mutatott nekik az Úr egy fát, Mózes azt betette a vízbe, és az édessé változott. Azután megint zúgolódni kezdtek az emberek Mózes és Áron ellen: »Jobb lenne nekünk Egyiptomban, ahol bőven ettünk húst, hagymát és kenyeret.« És ezt mondta az Úr Mózesnek: »Hallottam Izrael fiainak zúgolódását«, és adott nekik mannat enni. Azután törvényt adott nekik a Sínai-hegyen. Amikor Mózes felment a hegyre az Istenhez, az emberek aranyborjú-fejet öntöttek, és annak hódoltak mint istennek. És Mózes háromezret lekasabolt közülük. Azután ismét zúgolódtak az emberek Mózes és Áron ellen, mert nem volt ivóvizük. És mondá az Úr Mózesnek: »Üss a botoddal a sziklára!« És Mózes ezt válaszolta: »És mi lesz, hogyha nem fakad majd belőle víz?« És megharagudott az Úr Mózesre, hogy nem dicsőítette, hogy nem vonult be az ígélet földjére az emberek zúgolódása miatt, hanem felvezette őt Abarim (Vam) hegyére, és megmutatta az ígélet földjét. És Mózes ott a hegyen halt meg. Hatalmát Józsué (Iisus Navin) örökölte; ő vezette be Izrael fiait az ígélet földjére, lemészárolta a kananeusok törzsét, és helyükre Izrael fiait telepítette le. Amikor pedig Józsué meghalt, Júda bíró került a helyére; és egyéb bíró volt tizennégy, akik idején a zsidók elfelejtették Istent, aki kivézte őket Egyiptomból, és az ördögöket kezdték szolgálni. És megharagudott az Úr, és idegen kézre adta őket, hogy kifosztassanak. Amikor bűnbánatot tartottak, mindannyiszor Isten megkönyörült rajtuk, és amikor megmentette őket, újból és újból az ördögök szolgálatába szegődtek. Azután volt Éli (Ilij) főpap és bíró, azután pedig Sámuel (Samoil) próféta. És ezt mondták az emberek Sámuelnek: »Adj nekünk ki-

rályt!» És megharagudott az Úr Izraelre, és Sault tette meg uralkodónak. Azonban Saul nem kívánta alávetni magát az Úr parancsainak, és az Úr Dávidot választotta, és őt tette meg Izrael uralkodójának, és Dávid kedvében járt az Úrnak. Ennek a Dávidnak az Úr megígérte, hogy törzséből fog születni az Isten. Ő kezdett elsőként az Úr megtestesüléséről jövendőlni e szavakkal: »A hajnalsillagnál korábban nemzettelek ágyé-komból.« És negyven évig jövendölt, majd meghalt. Őt követően a fia, Salamon (Soloman) lett a próféta, aki templomot emelt az Úrnak, és a szentek szentjének nevezte el. Salamon bölcs volt, de élete végén vétkezett; negyven évig uralkodott és meghalt. Salamon után a fia, Roboám (Rovam) uralkodott. Az ő uralkodása idején szakadt két részre az izraeliták országa: Jeruzsálemben volt az egyik (központja), Szamariában a másik. Szamariában pedig Jeroboám (Ierovam), Salamon szolgálója uralkodott, aki két aranyborjú-szobrot készíttetett, és az egyiket Bételben (Vefilben) a halmon, a másikat Danban állította fel, ezt mondván: »Ímhol vannak a te isteneid, Izrael.« És nekik szolgáltak, az Istent pedig elfelejtették. Hasonlóképpen Jeruzsálemben is kezdték elfelejteni az Istent, és Baált (Val), azaz a háború istenét, másképpen szólva: Árést (Orej) kezdték szolgálni; és elfelejtették atyáik istenét. És ekkor az Úr prófétákat küldött hozzájuk. A próféták ostromozni kezdték törvénytelenégeiket és bálványimádásukat. Ám azok, akiket ostromoztak, gyilkolni kezdték a prófétákat. Az Isten megharagudott Izraelre és így szólt: »Eltaszítom magamtól Izraelt, más népeket választok, akik hallgatnak rám. Ha vétkeznek is, törvénytelenégeiket fel nem rovom.« És e szavakkal küldte el prófétáit: »Jövendöljétek a zsidók eltaszítását, és más népek kiválasztását.«

Elsőnek Hóseás (Osěj) jövendölte: »Megszüntetem Izrael házának királyságát... Összetöröm Izrael íját... Nem kegyelmezek többé Izrael házának, nem bocsátok meg neki többé« – mondta az Úr.²⁹⁴ »És bolyongani fognak a nemzetek között.«²⁹⁵ Jeremiás (Jeremija) pedig ezt mondta: »Még ha Mózes és Sámuel állna is elém... nem szánom meg őket.« És Jeremiás még azt is mondta: »Azt mondja az Úr: 'Én az én nagy nevemre megesküdtem, hogy egyetlen júdabeli férfi szája sem fogja az én nevetem kiejteni.'«²⁹⁶ Ezékiel (Iezikiilja) pedig ezt mondta: »Ezt mondja Adónia (Adonaj) Ura: 'Szétszórlak benneteket, és a szél minden irányába szétszóróm azokat, akik megmaradnak belőletek... Azért, hogy borzalmas dolgaiddal és iszonyatos tetteiddel megfertőzted szentélyemet; elvetlek... és nem kegyelmezek neked.'«²⁹⁷ Malakiás (Malahija) pedig így mondta: »Ezt mondja az Úr: 'Már nem találom kedvem benneteket... Mert napkeltétől napnyugtáig nagy az én nevem a népek között, és minden helyen tömjénnel áldoznak az én nevemnek és tiszta ételáldozattal, mert nagy lesz az én nevem a népek között. Ezért is lesz részetek megalázás és szétszóródás a népek között.'«²⁹⁸ A nagy Ézsaiás (Isaja) pedig ezt mondta: »Azt mondja az Úr: 'Fölemelem kezem rád, senyvedsz és szétszórlak, és többé már nem gyűjtlek egybe.'«²⁹⁹ És még ezt

²⁹⁴ Vö. Hós 1:4–6.

²⁹⁵ Vö. Hós 9:17.

²⁹⁶ Vö. Jer 44:26.

²⁹⁷ Vö. Ez 5:10–11.

²⁹⁸ Vö. Mal 1:10–11; 2:9.

²⁹⁹ Vö. Ézs 1:24–25.

is mondta ugyanaz a próféta: »Ünnepeiteket, újhholdkor és szombaton bemutatott áldozataitokat el nem viselem.« Ámos (Amos) próféta pedig ezt mondta: »Hallgassátok meg az Úr szavát: 'Siratóéneket mondok rólatok, Izrael háza elbukott, többé nem kel fel.'³⁰⁰ Malakiás pedig ezt mondta: »Ezt mondja az Úr: 'Átkot bocsátok reátok, és elátkozom a ti áldásotokat, bizony elátkozom azt, és nem lesz veletek.'³⁰¹ És sokat jövendöltek a próféták az ő eltaszításukról.

Ugyanazoknak a prófétáknak az Úr megparancsolta annak megjövendölését, hogy helyükre más népek hívatnak el. Ézsaiás (Isaja) így könyörög: »Tőlem származik a törvény, és az én igazságom lesz a nemzetek világossága. Közel igazságom, kijő... és karom erejébe vetik reményüket a népek.«³⁰² Jeremiás (Ieremija) pedig így szólt: »Új szövetséget kötök Júda házával... Bensejükbe adom törvényemet, és a szívükbe írom. Én istenük leszek, ők meg az én népem lesznek.«³⁰³ Ézsaiás (Isaja) pedig ezt mondta: »A korábbiak beteljesedtek, és új dolgokat hirdetek előre, mielőtt meglen-nének, tudtotokra adom őket. Énekeljete az Úrnak új éneket.«³⁰⁴ »De szolgálóimnak új nevet adok majd, amely áldatni fog az egész földön.«³⁰⁵ »Házam imádság házána-k hívatik minden népek számára.«³⁰⁶ Ugyanaz a próféta, Ézsaiás ezt mondja: »Feltúrte az Úr szent karját minden népeknek szemei előtt, hogy lássák a föld minden határai Istenünk szabadítását.«³⁰⁷ Dávid pedig így mondja: »Dicsőítsétek az Urat mind, ti pogányok, magasztalják őt mind a népek!«³⁰⁸

Így, az Isten új embereket szeretett meg, és felfedte előttük, hogy Ő maga jön el hozzájuk emberi testet öltve, és szenvedései révén megváltja Ádám bűnét. És prófé-ták kezdtek szólni az Úr megtestesüléséről, a leghamarabb szólt Dávid: »Azt mondta az Úr az én Uramnak: 'Ülj jobбомra, és minden ellenségedet lábad alá helyezem zsámolyul!'³⁰⁹ És még: »Azt mondta nekem az Úr: 'Én fiam vagy te; én ma nemzet-telek téged.'³¹⁰ Ézsaiás pedig ezt mondta: »Nem követ, nem hírnök, hanem maga az Isten jön el megmenteni bennünket.«³¹¹ És még: »Egy gyermek születik nekünk, és az uralom az ő vállán lészen, és a nagy világosság angyalának neveztetik... Uralma növekedésének és országának nem lesz vége.«³¹² És még: »Íme, a szűz fogan méhé-ben, és szül fiat, s nevezi azt Immánuelnek.«³¹³ Mikeás (Michėja) meg ezt mondta: »De te, Efratának Bethleheme, bár kicsiny vagy a Júda ezrei között: belőled születik

³⁰⁰ Vö. Ámos 5:1.

³⁰¹ Vö. Mal 2:2.

³⁰² Vö. Ézs 51:4–5.

³⁰³ Vö. Jer 31:31–33.

³⁰⁴ Vö. Ézs 42:9–10.

³⁰⁵ Vö. Ézs 65:15–16.

³⁰⁶ Vö. Ézs 56:7.

³⁰⁷ Vö. Ézs 52:10.

³⁰⁸ Vö. Zsolt 117:1; Róm 15:10.

³⁰⁹ Vö. Zsolt 109:1.

³¹⁰ Vö. Zsolt 2:7.

³¹¹ Vö. Ézs 63:9.

³¹² Vö. Ézs 9: 6–7.

³¹³ Vö. Ézs 7:14.

nékem, aki uralkodni fog Izrael felett, akinek származása eleitől fogva, öröktől fogva van. Azért elhagyja őket az Úr, míg nem szül, akinek szülnie kell, és az ő atyafiainak maradékai vissza nem térnek Izrael fiaihoz.«³¹⁴ Jeremiás pedig ezt mondta: »Íme, a mi Istenünk, és senki más hozzá nem fogható. A bölcsesség minden útját megelé, és szolgálójának, Jákobnak adományozta azt... Azután alászállt a földre, és az emberek között élt.«³¹⁵ És még: »Ember ő; ki ismeri fel, hogy Isten? Minthogy úgy hal meg, mint az ember.«³¹⁶ Zakariás meg ezt mondta: »Nem engedelmeskedtetek fiamnak, és én sem hallok meg majd őket, mondja az Úr.«³¹⁷ Hóseás pedig ezt mondta: »Úgy mondja az Úr: 'Testem belőlük való.'«

Szenvedéseit is megjövendölték, e szavakkal, ahogy Ézsaiás mondotta: »Jaj lelkünknek! Mert maguk szereztek maguknak gonoszt, ezt mondva: 'megkötözzük az igaz embert'«. ³¹⁸ És ugyanez a próféta még azt is mondta: »Így szól az Úr: '...Én nem voltam engedetlen, hátra nem fordultam. Hátamat odaadám a verőknek, és orcámat a szagatóknak, képemet nem fedtem be a gyalázás és köpdösés előtt.'«³¹⁹ Jeremiás pedig ezt mondta: »Jertek, pusztítsuk el a fát gyümölcseivel együtt; irtsuk ki ezt az élők földéből.«³²⁰ Mózes pedig ezt jövendölte a keresztre feszítéséről: »És majd látni fogjátok a szemetek előtt a kereszten függő életeteket.«³²¹ És Dávid ezt mondta: »Miért háborognak a nemzetek?«³²² Ézsaiás pedig ezt mondta: »Mint bárány, mely mészárszékre vitetik.«³²³ Ezdrás pedig ezt mondta: »Áldott az Isten, aki kiterjesztette kezét, és megmentette Jeruzsálemet.«

És a feltámadásról így szólt Dávid: »Kelj fel, óh Isten, ítélj meg a földet, mert néked jutnak örökségül minden népek!«³²⁴ És még: »Akkor felserkene az Úr, mintegy álomból.«³²⁵ Továbbá: »Felkél az Isten, elszélednek ellenségei.«³²⁶ Továbbá: »Támadj fel, Úristen, hogy felemeld kezedet!« Ézsaiás pedig ezt mondta: »Akik lakozának halál árnyékának földében, fény ragyog fel felettük.«³²⁷ Zakariás pedig ezt mondta: »Szövetséged véérért kiengedem foglyaidat a gödörből, amelyben víz sem volt.«³²⁸

És sokat prófétáltak róla, ami mind meg is valósult.”

Vlagyimir meg ezt kérdezte: „De hát mikor történt ez? És már megtörtént-e mindez? Vagy csak még ezután fog bekövetkezni?” A filozófus pedig így válaszolt

³¹⁴ Vö. Mik 5:2–3.

³¹⁵ Vö. Bár 3:36–38.

³¹⁶ Vö. Jer 17:9.

³¹⁷ Vö. Zak 7:13.

³¹⁸ Vö. Ézs 3:9–10.

³¹⁹ Vö. Ézs 50:5–6.

³²⁰ Vö. Jer 11:9.

³²¹ Vö. 5Móz 28:66.

³²² Vö. Zsolt 2:1.

³²³ Vö. Ézs 53:7.

³²⁴ Vö. Zsolt 82:8.

³²⁵ Vö. Zsolt 78:65.

³²⁶ Vö. Zsolt 68:2.

³²⁷ Vö. Ézs 9:2.

³²⁸ Vö. Zak 9:11.

neki: „Mindez akkor valósult meg, amikor az Isten testet öltött. Mint már mondtam, amikor a zsidók öldösték a prófétákat, az uralkodók pedig áthágták a törvényeket, kifosztattak, és bűneikért asszír fogságba hurcoltattak, és ott 70 évig rabságban voltak. Azután visszatértek földjükre, és nem volt uralkodójuk, hanem előljárók vezették őket mindaddig, amíg az idegen törzsbeli Heródes (Irod) nem kezdett uralkodni rajtuk.

Ezen utóbbinak az uralkodása idején, az 5500. évben, küldetett el Gábiel Názáretbe Máriához, aki Dávid nemzetségéből született, hogy hírül vigye neki: »Örvendj, kegyelembe fogadott! Az Úr veled van.« És e szavaktól kezdve Mária méhében hordta az Isten Igéjét, és fiat szült, akit Jézusnak nevezett el. És napkeletről bölcsek érkeztek ezt kérdezve: »Hol van a zsidók királya, aki megszületett? Mert láttuk az ő csillagát napkeleten, és azért jövénk, hogy tisztességet tegyünk neki.« Heródes király pedig ezt hallván megháborodék, és vele együtt az egész Jeruzsálem. És egybegyűjtve minden főpapot és írástudót, tudakozódik vala tőlük: »Hol kell a Krisztusnak megszületnie?« Azok pedig mondták neki: »A júdeai Bethlehemben«. Ezt hallván Heródes e szavakkal küldte el őket: »Öljetek meg minden gyermeket 2 éves korig!« Azok pedig elmenvén, megölték a csecsemőket. Mária pedig, megijedvén, elrejtette gyermekét. Azután József és Mária vették a gyermeket, és Egyiptomba menekültek, ahol egészen Heródes haláláig maradtak. Egyiptomban pedig Józsefnek megjelent egy angyal, és ezt mondta neki: »Kelj fel, vedd a gyermeket és annak anyját, és menj Izrael földjére!« És, miután visszatért, Názáretben telepedett le. Amikor pedig Jézus felnőtt és 30 éves lett, csodákat kezdett tenni, és hirdetni kezdte a mennyek országát. És kiválasztott 12-t, akiket tanítványainak nevezett, és nagy csodákat tett: halottakat támasztott fel, belpoklosokat tett tisztává, sántákat gyógyított meg, vakoknak visszaadta a látását, és sok más nagy csodát tett, amelyeket a próféták megjövendöltek róla: »Ő vette el a mi erőtlenségünket, és ő hordozta a mi betegségünket.« És János megkeresztelte a Jordánban, megújulást mutatva az új népeknek. És amidőn megkeresztelkedett, az egek megnyíltak, és látta, hogy az Isten lelke galamb képében leszállt és föléje ereszkedett. Az égből szózat hallatszott: »Ez az én szeretett fiam, akiben kedvem telik.« És Jézus elküldte tanítványait, hogy hirdessék a mennyek országát és a bűnbánatot bűneink bocsánatára. És arra készült, hogy teljesítse a jövendöléseket, és arról kezdett prédikálni, hogyan kell az ember fiának szenvednie, keresztre feszíttetnie és harmadnapra feltámadnia. Amikor pedig Jézus a templomban tanított, a főpapok és az írástudók elteltek irigységgel, és azt keresték, hogy megölhessék, ezért elfogván őt, Pilátus helytartó elé vezették. Pilátus pedig megtudva, hogy bűntelenül vitték hozzá, el akarta őt bocsátani. Ők pedig azt mondták neki: »Ha ezt elbocsátod, nem leszel a cézár barátja.« Pilátus meg is parancsolta, hogy feszítsék meg őt. Ők pedig fogták és a vesztőhelyre vitték Jézust, és ott keresztre feszítették. És sötétség szállt a földre a 6-dik órától a 9-dikig, és a kilencedik órában Jézus kilehelte a lelkét. A templom kárpitja akkor kettéhasadt, sok halott feltámadt, akiknek megparancsolta, hogy menjenek be a mennyek országába. Levették a keresztről, sírba helyezték, és a zsidók a sírt lepecsételték, és őrséget állítottak, ezt mondván: »Nehogy ellopják a tanítványai!« Ő pedig a 3. napra feltámadt. Miután halottaiból feltámadt, megjelent a tanítványainak és ezt mondta nekik: »Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá mind a népe-

ket! Kereszteljétek meg őket az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében.« És 40 napot töltött el velük, miután feltámadott. Amikor eltelt a 40 nap, Jézus megparancsolta nekik, hogy menjenek Eleon hegyére. Itt megjelent nekik, és megáldotta őket, és ezt mondta: »Legyetek Jeruzsálem városában, amíg el nem küldöm nektek Atyám ígéretét.« És ezt mondván felemelkedett az égbe. Ők pedig leborulva imádták. És visszamentek Jeruzsálembe, és szüntelenül a templomban voltak. 50 nap elteltével a Szentlélek leszállt az apostolokra. Amikor elnyerték a Szentlélek erejét, szétszéledtek a világon, hogy tanítsanak és vízzel kereszteljenek.»

Vlagyimir ezt kérdezte: »Mivégett született [Jézus] asszonytól, és miért feszítették keresztre és vízzel keresztelkedett meg?» A filozófus így válaszolt neki: »Avégett, hogy kezdetben az emberi nem asszony által esett bűnbe: az Ördög Éva révén csábította el Ádámot, és az megfosztotta az édentől, és Isten bosszút állt az Ördögön is: asszony által következett be az Ördög legelső győzelme, minthogy asszony révén üzetett ki Ádám az édenből. Ugyancsak asszony révén öltött testet Isten, és megparancsolta, hogy az igazak menjenek be a paradicsomba. A keresztfára pedig azért feszítették, mert a fáról evett Ádám, és miatta üzték ki a paradicsomból. Az Isten pedig a keresztfán viselte el szenvedéseit, hogy a keresztfá által győzze le az Ördögöt, és az élet fája által üdvözüljenek az igazak. A megújulás pedig azért történt a víz által, mert Noé idején, amikor megsokasodtak az emberek bűnei, az Isten özönvizet bocsátott a földre, és vízzel árasztotta el az embereket. Azért is mondotta az Úr: »Vízzel pusztítottam el az embereket bűneik miatt, most pedig újból vízzel tisztítom meg őket bűneiktől, a megújulás vizével«; mert a zsidók is a tengerben tisztultak meg az egyiptomi gonosz tetteiktől, hiszen elsőként teremtetett a víz; megmondatták: az Isten lelke lebegett a vizek felett, éppen ezért keresztelnek most vízzel és a Lélek által. Az első jeladás is vízzel történt, amint később Gedeon is ezt példázta. Egyszer, amikor egy angyal jelent meg neki, és azt parancsolta, hogy menjen a midiániták ellen, Gedeon, hogy megbizonyosodjon, a következőképpen fordult az Úrhoz; gyapjat téve a szétrűre, ezt mondta: »Ha az egész föld harmatos lesz, a gyapjú pedig száraz...« És úgy lett. Ez pedig azt példázta, hogy valamennyi többi ország korábban harmat nélkül volt, az izraeliták pedig a gyapjú, azután pedig a többi országra harmat szállt, azaz a szent keresztség, az izraeliták pedig harmat nélkül maradtak. És a próféták is megjövendölték, hogy a megújulás víz által történik meg.

Amikor az apostolok az egész világon az istenhitet tanították, a tanításukat mi, görögök is elfogadtuk, és a világ hiszi az ő tanításukat. Az Úr pedig egységesen egy napot határozott meg, amelyen, alászállva az égből, élőkön és holtakon ítéletet tart, és mindenkinek megfizet érdeme szerint. Az igazak jutalma a mennyek országa, ki nem mondható szépség, véget nem érő vidámság és örökké való halhatatlanság, a bűnösöknek pedig tüzes gyötrelme, lankadatlanul maró féreg és vég nélküli kín. Ezek lesznek azoknak a kínjai, akik nem hisznek a mi istenünknek, Jézus Krisztusnak: tűzben fognak gyötrődni azok, akik nem keresztelkednek meg.»

Ezt mondván a filozófus egy függőnyt mutatott Vlagyimirnak, amelyen az Úr ítélezése volt ábrázolva. A jobb oldalon az igazakat mutatta meg neki, akik vidámságban vonulnak az édenbe, a bal oldalon pedig a bűnösöket, akik kínzásra mennek. Vlagyimir meg, miután sóhajtott egyet, így szólt: »Jó azoknak, akik jobbról állnak,

jaj azoknak, akik balról vannak.” A filozófus ekkor ezt mondta: „Ha a jobb oldalon akarsz állni az igazakkal, akkor keresztelkedj meg!” Vlagyimirnak szívébe vésődött ez a gondolat, és ezt mondta: „Kicsit várok még”, ugyanis tudakozódni kívánt a többi hitről is. Vlagyimir pedig számos adománnyal jutalmazta meg őt, és nagy tisztességgel bocsátotta el.

A 6495. (987.) évben. Vlagyimir összehívatta bojárjait és a város előljáróit, és így szólt hozzájuk: „Itt jártak nálam a bolgárok, ezt mondva: »Fogadd el a törvényünket!« Azután eljöttek a németek is, és a maguk törvényét dicsérték. Utánuk jöttek a zsidók. Valamennyiük után pedig érkeztek a görögök, valamennyi törvényt becsmélve, a magukét pedig magasztalva, és sokat beszéltek az egész világ keletkezéséről, mindent elmeséltek a világ teremtésétől fogva. Bölcsen szólnak, és csodálatos hallgatni őket, és mindenki boldogan hallgatja őket, és a túlvilágot is hirdetik: Azt mondják, ha valaki a mi hitünkre áttér, ha meg hal is, újból feltámad, és örök élete lesz. Ha pedig más törvényben hal meg, akkor a túlvilágon tűzben fog égni. Mit tanácsoltok? Mit válaszoltok?” És ezt mondták a bojárak és az előljárók: „Fejedelem, tudd meg, hogy a sajátját senki sem gyalázza, hanem dicséri. Ha valóban többet akarsz megtudni, akkor vannak neked embereid, akiket elküldvén³²⁹ megfigyeltetheted mindegyikük istentiszteletét, és ki hogyan szolgálja az Urat.” És tetszettek ezek a szavak a fejedelemnek és embereinek; kiválasztottak hát jó és okos embereket, szám szerint 10-et, és ezt mondták nekik: „Menjeteek először a bolgárokhoz, és fürkesszétek ki hitüket!” Azok elmentek, majd amikor megérkeztek hozzájuk, és látták ocsmány dolgaikat és mecsetbeli hajlongásaikat, visszatértek földjükre. És Vlagyimir ezt mondta nekik: „Menjeteek még el a németekhez, náluk is figyeljeteek meg mindent, onnan pedig menjeteek el Görögföldre!” Azok pedig megérkeztek a németekhez, miután megnézték azok istentiszteletét a templomban, azután elmentek Cárgrádba és bejelentkeztek a császárhoz. Az pedig azt kérdezte: „Miért jötteteek?” Azok mindent elmondtak neki. A császár nagyon örült, amikor végighallgatta őket, és még azon a napon nagy tisztességben részesítette őket. A következő napon pedig elküldött a pátriárkához a következő üzenettel: „Rusz küldöttei jöttek hozzánk, hogy megtapasztalják a hitünket, készítesd elő a templomot és a klérust, és temagad is vedd fel főpapi öltözkédedet, hogy lássák a mi istenünk dicsőségét.” Erről értesülve a pátriárka összehívatta a klérust, és szokásos ünnepi szertartást tartottak, a füstölőkben izzott a parázs, énekeltek, és a kórus is zengett. És velük együtt vonult be a templomba, és a legjobb helyre vezették őket, megmutatva nekik a templom szépségét, a főpapi éneklést és istentiszteletet, a diakónusok szolgálatát, és elbeszélték nekik, hogyan szolgálják istenüket. Rusz küldöttei el voltak ragadtatva, csodálkozásba estek, és dicsérték a görögök istentiszteletét. És magukhoz hívták őket a császárok: Baszileiosz (Vasilij) és Kónsztantinosz, és ezt mondták nekik: „Menjeteek vissza hazátokba!”, és nagy ajándékokkal és tisztességgel elbocsátották őket. Ők pedig visszaérkeztek földjükre. Vlagyimir fejedelem

³²⁹ A követségekről az az álláspont, hogy az érkező követek a Kijevben létező négy vallás megjelenítése. Ezzel nem egyezik az a követség, amelyet Vlagyimir indított, hiszen csak három helyre mennek. A zsidó hitet valló Kazária már nem létezik, illetve a pápa helyett a németekhez megy a küldöttség (MÜLLER 1962, 27–28; PODSKALSKY 1982, 17–18; PVL, 1999, 614; POPPE 2007c, 333).

összehívatta a bojárokat és az előjáróit, és így szólt hozzájuk: „nos, megérkeztek az általunk elküldött férfiak, hallgassuk hát meg, mi történt velük”, és így szólt a küldöttekhez: „Szóljatok a druzsinám előtt!” Ők pedig így kezdték el: „Jártunk a bolgároknál, megnéztük, hogyan imádkoznak a templomukban, a mecsetben: öv nélkül állnak ott; meghajolván leülnek, és mint az esztelenek, ide-oda tekintgetnek, és nincs ott vidámság, csak szomorúság és nagy bűz.”³³⁰ Nem jó az ő törvényük. És jártunk a németeknél, templomaikban különböző istentiszteletet néztünk meg, de szépséget, semmilyen sem láttunk. És megérkeztünk a Görögföldre, és bevezettek bennünket oda, ahol az istenüknek szolgálnak, és nem tudtuk, hogy az égben vagy a földön vagyunk-e: mert nincs a földön olyan látvány és olyan szépség, és nem is tudjuk, hogyan meséljük el, csak azt tudjuk, hogy ott az Isten jelen van az emberek között, és az ő istentiszteletük jobb az összes többinél. Képtelenek vagyunk feledni azt a szépséget, hiszen ha valaki megízleli az édes ízt, többé nem fogadja el a keserűt; így mi sem maradhatunk tovább pogányságban.” A bojárok pedig így szóltak: „Ha rossz lett volna a görög hit, akkor nem vette volna fel nagyanyád, Olga, márpedig ő mindenkinél bölcsőbb volt az emberek között.” És ezt kérdezte Vlagyimir: „Hol vesszük fel a keresztséget?” Ők pedig így válaszoltak: „Ahol akarod.”

A 6496. (988.) évben Vlagyimir seregeivel Korszuny³³¹ görög város ellen vonult, és a korszunyiak bezárkóztak városukban. És Vlagyimir a város túloldalán, a kikö-

³³⁰ A mecsetben végzett imádkozás rituáléjának leírásán alapul, amely során álló helyzetből térdelés, majd leborulás következik. A „bűz” nyilván a rituális tisztálkodásra, illetve a székelés utáni vízzel történő tisztálkodásra utalhat.

³³¹ *Korszunyi legenda* néven vált ismertté ez a történet, amelyben Vlagyimir megkeresztelkedett. Antiokhiiai Jahja, aki 980-ban született Kairóban keresztényként, és 1015-től a Bizánci Birodalomhoz tartozó Antiokhiában élt, történeti munkájában található egy másik leírás Vlagyimir megkeresztelkedéséről: „Bardasz Phokasz nyíltan fellázadt és 987. szeptember 14-én császárnak kiáltotta ki magát. Birtokba vette a Bizánci Birodalom területét egészen Dorülaionig (Eskişehir) és a Földközi-tenger partját. Csapatái Khrüszopoliszig (Üsküdar) nyomultak előre. Hatalma oly fenyegető volt, hogy Baszileiosz császár (976–1025) félelembe esett, mivel Phokasz serege oly erős volt és már győzött felette, és a pénze is elfogyott. Ez késztette arra, hogy a ruszok királyához követséget küldjön, akik az ő ellenségei voltak, és a segítségüket kérje az adott helyzetben. Az eleget tett a kívánságának, és megegyeztek abban, sógorságra lépnek. A ruszok királya feleségül vette Baszileiosz császár nőtestvérét, azzal a feltétellel, hogy országa teljes népével megkeresztelkedik, márpedig ez egy hatalmas nép. A ruszok ugyanis akkor még nem ismertek semmilyen vallási törvényt és nem voltak hívők. Baszileiosz császár aztán metropolitákat és püspököket küldött hozzájuk. Ők megkeresztelték a királyt és a birodalmában élő összes embert. Elküldte nőtestvérét hozzá, aki sok templomot építtetett a ruszok földjén. Amint a házassági ügyet elrendezték, megérkezett a rusz sereg és egyesültek Baszileiosz császár seregével. Khrüszopolisba mentek, hogy ott szárazon és vízen Bardasz Phokaszra támadjanak. Győzelmet arattak Phokasz felett. Baszileiosz elfoglalta a parti területeket, és hatalmába kerítette az összes többi hajót is, amelyet Phokasz korábban megszerzett” (KAWERAU 1967, POPPE 1982, II; VODOFF 1988, 80–81; VODOFF 2003, 259–264). A lengyel történész Andrej Poppe rekonstruálta az eseményeket: 986. augusztus 17-én a 28 éves II. Baszileiosz császár Szófia közelében súlyos vereséget szenvedett. Az elégedetlenkedő bizánci előkelők kihasználva a helyzetet két trónbitorlót állítottak és Kis-Ázsiát hatalmuk alá vonták. Ilyen külső és belső fenyegetés hatására fordult Baszileiosz Vlagyimirhoz. 987 júliusában–augusztusában érkezett

tőben (a limánban) állt meg, egy nyíllövésnyi távolságra³³² a várostól, és keményen védekeztek a városból. Vlagyimir pedig ostrom alá vette a várost. Az emberek a városban kezdtek kimerülni, és Vlagyimir ezt üzenté a város lakóinak: „Ha nem adjátok meg magatokat, akkor akár három évig is itt maradok.” Azok pedig nem engedelmeskedtek neki. Vlagyimir meg, felsorakoztatva seregét, megparancsolta, hogy a város falaihoz töltést hánnyanak. Ám, amikor elkészítették a töltést, a korszunyiak a város fala alatt alagutat fúrtak, kilopdosták az odalapátolt földet, és behordták váro-

meg követte Kijevbe. A következő szerződést kötötte: Vlagyimir a császárnak katonai segítséget nyújt, egyrészt egy katonai alakulatot küld Konstantinápolyba, másrészt maga indul Kherszon ellen, mivel a lázadó, aki a Fekete-tenger egész déli partját a kezében tartotta, nyilván kiterjesztette ide is a hatalmát. A császár a segítség fejében nőtestvérének kezét ígérte Vlagyimirnak. Ez azonban csak akkor következhet be, ha Vlagyimir magát és népét megkereszteli. A rusz egyház saját metropolitát kap, aki a konstantinápolyi pátriárkának van közvetlenül alárendelve. Mindkét fél érdekelt volt a szerződésben. A császárnak hatalma megtartása volt a tét, míg Vlagyimirnak egy rendkívül jelentős hatalmi státusz elérését tette lehetővé a szerződés, ugyanis a bíborbanszületett feleség nemzetközileg jelentős tiszteletet parancsolt. Elég, ha csak arra utalunk, hogy Nagy Ottó császár fiának, II. Ottónak nem sikerült bizánci hercegnőt feleségül szerezni (I. Merseburgi Thietmar 476 [cap. VII, 72]; FONT 2005a, 91). Vlagyimir 988. január 6-án keresztelkedett meg, és a keresztségben a Vaszilij nevet vette fel, amely részben az egyház- atya Baszileiosz és az akkori bizánci császár nevével köthető össze. Valószínűleg a fejedelem pogány környezetében volt ekkor vagy röviddel ez után megkereszteltetett. Ezzel a házasság feltétele adott volt. 988 tavaszán Vlagyimir 6000 harcosból álló sereget küldött Konstantinápolyba, amely 988 júniusában meg is érkezett oda. Ezzel egy időben indulhatott Anna útnak Kijevbe. Vlagyimir seregével a Dnyeper zátonyaihoz ment a mennyasszony elé (Jákob), hogy tisztelegjen előtte, illetve, hogy megvédje őket egy esetleges besenyő támadástól. 988 nyarán lehetett az esküvő, amelyet megelőzhetett Kijev lakosságának tömeges megkeresztelése a Dnyeperben. A 6000 fős rusz sereg és Baszileiosz császár csapatai 989 februárjában meglepetésszerűen támadtak Khrüsztopolisznál és csatát nyertek, tíz hét múlva, 989. április 13-án pedig Abüdosznál verte meg a császár lázadó ellenfelét, akivel szívroham végzett. Vlagyimir ostrom alatt tartotta a lázadóhoz tartozó Kherszon várost 989. április 7. és július 27. között, majd miután a lázadó meghalt, az ellenállás értelmetlenné vált, így a város behódolt. Ennek ellenére Vlagyimir kifosztotta, és számos egyházi relikviát és ikont vitt Kijevbe. Valószínűleg Baszileiosz már a szerződésben engedélyezte a rablást. Mindenesetre a város a pusztítást sohasem tudta kiheverni, és korábbi fényét visszanyerni. L. MÜLLER 1987. A *Korszunyi legendának* van egy másik eleme is: Vlagyimir időszakos vaksága, amely a keresztvíztől elmúlik. Ez némileg ellentmond a másik történetnek, hiszen a házasság miatt szükséges megkeresztelkedéshez aligha kellett volna meggyőzni a kijevi fejedelmet. A *Korszunyi legenda* ezen része egy Krím félszigeti, helyi szentkultusz elemeinek (Szúrozsi Szent István) átvétele, amelyet a krónikás adaptált (VODOFF 1988, 62–108). A megkeresztelkedés-történet újabb elemzését I. KORPELA 2001, 79–95. Vlagyimir életéről több írás is született: a *Pamjaty...* (Emlékezés...) és a *Pohvala...* (Dicsőítés...), amelyek legrégebbi kézirata a 15. század elejéről ismert. A PVL alapján ítélve létezett egy – szintén a kereszténység felvételét feljegyző – elbeszélés, amely többek között a Tizedtemplom építését tartalmazta, de ezt kiszorította az ún. *Korszunyi legenda* (FET 1987, 288–290). Vlagyimir megkeresztelkedése 987 márciusa és 988 februárja közötti időre datálható (FRANKLIN–SHEPARD 1996, 162–168; POPPE 2007a, 287–302; POPPE 2007b, 488–504). Vlagyimir megkeresztelkedésére l. még OBOLENSKY 1989, 244–256.

³³² A szó eredeti változata (*perestrel*) ebben az időben távolságot jelölő mértékegységként szerepel, kb. 60–70 m (PVL, 1999, 615).

sukba, és a város közepén halmozták fel. A katonák ekkor még több földet lapátoltak oda, Vlagyimir pedig csak várakozott. És egy bizonyos korszunyi férfi, név szerint Anasztáz (Nastas), egy kilőtt nyílvesszővel az alábbi írást juttatta el hozzájuk: „Vágd át az árkot, és vedd el tőlük a vizet, amely csöveken folyik azokból a kutakból, amelyek keletről mögötted vannak!” Amikor Vlagyimir ezt megtudta, az égre tekintett, és ezt mondta: „Ha ez megvalósul, megkeresztelkedek!” És nyomban megparancsolta, hogy az ásást a csövek átvágása felé folytassák, és elvette tőlük a vizet. Az embereket elgyötörte a szomjúság, és megadták magukat. Vlagyimir fegyvereseivel bevonult a városba, és követeket küldött Baszileiosz és Kónsztantinosz³³³ császárokhoz e szavakkal: „Elfoglaltam dicső városotokat; azt hallottam, hogy van egy hajadon húgotok; ha nem adjátok hozzám feleségül, akkor ugyanazt teszem székesfővárosotokkal is, mint ezzel.” Ezt hallván, a két császár elszomorodott, és a következő üzenetet küldte neki: „Nem való keresztényeknek, hogy pogányokhoz menjenek férjhez. Ha megkeresztelkedsz, akkor neked adjuk őt is, és a mennyek országát is öröklöd, és velünk azonos hitű leszel. Ha ezt nem teszed meg, akkor nem adhatjuk hozzád feleségül.” Amikor Vlagyimir ezt hallotta, így szólt a császár küldöttjeihez: „Így mondjátok meg a császáraitoknak: „megkeresztelkedem, mert még korábban megtapasztaltam a hiteteket, és tetszik nekem a hitetek és az istentiszteletetek, amelyekről követeim, akik nálatok jártak, tudattak.” És örültek a császárok, amikor ezt hallották, és rábírták a húgukat, név szerint Annát. És Vlagyimirhoz menesztettek egy küldöttet, ezt üzenve: „Keresztelkedj meg, és akkor elküldjük a húgunkat hozzád.” Vlagyimir meg ezt válaszolta: „Jertek el a húgotokkal, és akkor megkeresztelnek.” És szót fogadtak a császárok, és elküldték húgukat, főpapokkal és presbiterekkel. Anna pedig nem akart elmenni, így szólt: „Mintha csak rabságba mennék, jobban szeretnék itt meghalni.” És a testvérei ezt mondták neki: „Lehetséges, hogy általad bírja az Isten bűnbánatra Rusz földjét, a Görögföldet pedig megkíméled egy szörnyű háborútól. Nem látod, mennyi rosszat okozott Rusz a görögöknek? És, ha most nem mész el, akkor velünk is ugyanazt teszik.” És alig tudták rábírní. Beszállt a hajóba, sírva vett búcsút övéitől, és elindult a tengeren át. És megérkezett Korszunyba, a korszunyiak hódolattal elébe vonultak, bekísérték a városba, és elhelyezték a palotában. Akkortájt isteni akaratból megbetegedett Vlagyimir szeme, semmit sem látott, és nagyon bántódott miatta, és nem tudta, mitévő legyen. És a császárléány e szavakkal üzent neki: „Ha meg akarsz szabadulni ettől a betegségtől, akkor minél előbb keresztelkedj meg; ha nem keresztelkedsz meg, akkor nem fog elmúlni ez a bajod.” Amikor Vlagyimir ezt meghallotta, azt mondta: „ha ez tényleg bekövetkezik, akkor valóban nagy a keresztények Istene.” És megparancsolta, hogy kereszteljék meg. A korszunyi püspök a császári papokkal meg is keresztelte Vlagyimirt. És mihelyt a kezét ráhelyezte, Vlagyimir nyomban visszanyerte a látását. Vlagyimir pedig, megérezvén hirtelen meggyógyulását, így dicsőítette az Istent: „Most ismertem meg az igaz Istent.” Ezt látva druzsinája, közülük sokan megkeresztelkedtek. Vlagyimir Szent Vaszilij templomában keresztelkedett meg, és ez a templom Korszuny városának a közepén található, ahol a korszunyiak

³³³ II. (Bolgárölő) Baszileiosz (976–1025) és testvére, VIII. Kónsztantinosz (1025–1028). Az ő testvérük volt Vlagyimir felesége, Anna.

a piacot tartják; Vlagyimir palotája a templom mellett mind a mai napig megtalálható, a császárléány palotája pedig az oltár mögött van. Vlagyimir megkeresztelkedése után Annát elővezették a házasságkötésre. Ám akik nem tudják az igazságot, azt mondják, hogy Vlagyimir Kijevben keresztelkedett meg, mások pedig azt, hogy Vasziljevben (v Vasileve), megint mások pedig másképpen mondják.³³⁴ Amikor megkeresztelték Vlagyimirt és kioktatták a keresztény hitre, ezt mondták neki: „Nehogy az eretnekek elcsábítsanak, a következő szavakkal valld meg hitedet:

»Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremtményében«, és e hitvallást egészen a végéig. És még: »Hiszek egy Istenben, az öröktől fogva létező Atyában, az ő egyszülött Fiában, hiszek egy kiáradó Szentlélekben: három tökéletes lényegben, amelyek gondolatban, számukban és természetükben különbözőek, de nem isteni lényegükben: mert az Isten oszthatatlanul tagolható és keveredés nélkül egyesül. Az Atya, az Atyaisten örökké létező atyaságában, nem született, örökkévaló, mindennek a kezdete és ősoka, egyedül nem született volna révén idősebb a Fiúnál és a Szentléleknél; tőle születik a Fiú minden idők előtt, a Szentlélek pedig időn és testen kívül árad ki; egyszerre Atya, egyszerre Fiú és egyszerre Szentlélek. A Fiú pedig azonos lényegű az Atyával, csak születésével különbözik az Atyától és a Szentlélektől. A Szentlélek pedig azonos lényegű az Atyával és a Fiúval, és velük együtt örökké létezik. Az Atyát az atyaság, a Fiút a fiúság, a Szentleket pedig a kiáradás jellemzi. Sem az Atya nem változhat Fiúvá és Szentlélekké, sem a Fiú Atyává és Szentlélekké, sem a Szentlélek Atyává és Fiúvá, mivel sajátosságaik változtathatatlanok. Nem három Isten van, hanem egy Isten három személyben. Az Atya és a Lélek kívánságára, hogy megváltsa teremtményét, és hűtlen ne legyen az emberi nemhez, alászállott, és isteni magként egy Szűznek méhében beszéd és értelem adományával rendelkező élő testet öltött, amellyel korábban nem rendelkezett. Testet öltött istenként jött a világra, csodálatos módon sértetlenül hagyva anyja szűzi voltát, miközben össze nem keveredett, sem nem változott, maradt az, ami volt, és az lett, ami nem volt. Valóban szolgai alakot öltött, nemcsak képzeletben, minden tekintetben – a bűn kivételével – hozzánk hasonlóvá vált... Saját akaratából született, saját akaratából éhezett, saját akaratából szomjúhozott, saját akaratából szomorkodott, saját akaratából szenvedte el a szörnyűségeket, saját akaratából halt meg, és valóban meghalt, nem csak képzeletben; minden, az ember számára megtapasztalható kínszenvedést valóban elszenvedett. Keresztre feszítették, és büntetlenül megízlelte a halált, feltámadt tulajdon testében, amelyet enyészet nem érintett, és felment a mennyekbe, és ül az Atya jobbán, majd újra eljön dicsőséggel ítélni élőket és holtakat. Ahogyan testet ment fel a mennyekbe, ugyan úgy jön majd el... Azonkívül vallok egy, a víz és a lélek által történő keresztséget, magamhoz veszem a makulátlan szentségeket, hiszem, hogy az valóban test és vér... elfogadom az egyházi hagyományokat, és tisztelem az ikonokat, tiszteltem a szent keresztet és minden keresztet, a szentek ereklyéit és a megszentelt kegytárgyakat. Hiszek a szentatyák hét zsinatában is, amelyek közül

³³⁴ Vlagyimir megkeresztelkedéséről születtek helyi legendák, erre utal a krónikás. A megkeresztelkedésről szóló történetekbe beépültek a Krím félsziget településeinek tisztelt lokális szentek történetei (VODOFF 1988, 66–99).

az első Niceában volt, amelyen a 300 és 18 szentatya átokkal sújtotta Ariuszt (Arij), és a makulátlan igaz hitet hirdette. A második zsinat, amelyen Konsztantingradban [= Konstantinápolyban] 100 és 50 szentatya átokkal sújtotta a szentlélektagadó eretnek Makedónioszt (Makidonij), és hirdették a Szentlélek azonoslényegűségét. A harmadik zsinat, amelyen Epheszoszban (v Efesé) 200 szentatya lépett fel Nesztóriosz (Nestorij) ellen, akit elítélvén kinyilvánították a Szűzanya Szentségét. A negyedik zsinaton Khalkedonban (v Chalkidonè) 630 szentatya lépett fel Eutükhész (Evtuch) és Dioszkurosz (Dioskor) ellen, akiket ki is átkoztak a szentatyák, Krisztus tökéletes istenségét és tökéletes emberségét tanítván. Az 5. zsinaton Cárgrádban [= Konstantinápolyban] 165 szentatya szállt szembe Origenész (Origen) tanításával és Euagrioszal (Evagrij), akiket ki is átkoztak a szentatyák. A 6. zsinaton Cárgrádban 170 szentatya szállt szembe Szergioszsal (Sergij) és Kürosszal (Kur), akiket átokkal is sújtottak a szentatyák. A 7. zsinat Niceában (Nikija) volt, amelyen 350 szentatya sújtotta átokkal azokat, akik nem tisztelik a szent ikonokat.«

Ne fogadd el a latinok tanítását, mert az eltorzított: a templomba lépve nem borulnak le az ikonok előtt, hanem csak állva hajolnak meg, és leborulván keresztet rajzolnak a földre és megcsókolják, majd felállván ráállnak a lábukkal, szóval leboruláskor megcsókolják azt, amit felállván lábbal taposnak. Nem ezt tanították az apostolok, az apostolok azt tanították, hogy a felállított feszületet kell megcsókolni, az ikonokat pedig tisztelni kell. Ugyanis Lukács evangélista elsőként festett ikont, és azt Rómába küldte. Ahogy Baszileiosz mondja: »Az ikon a prototípus mása.« Sőt mi több, a (latinok) a földet anyának nevezik. Ha pedig a föld a számukra anya, akkor az ég meg az apa – először teremtette ugyanis az Isten az eget és a földet. Így mondják: »Mi atyánk, aki a mennyekben vagy.« Ha pedig, véleményük szerint, a föld az anyjuk, akkor miért köpítek le az anyákat? Egyszer csókoljátok, máskor megszentéletele-nítitek azt. Ezt korábban a rómaiak nem tették, hanem helyes határozatokat hoztak a zsinatokon, amikor Rómából és más egyházmegyékből összejöttek. Az első zsinatra Niceába Ariusz elítélésére Rómából Szilveszter püspököket és presbitereket küldött. Alexandriából Athanasziosz (Ofonasi), Cárgrádból pedig Mitrophanosz pátriárka maga helyett püspököket küldött; és így helyesbítették a hitet. A második zsinatra pedig Rómából Damasusz (Damas), Alexandria részéről pedig Timotheosz (Timofěj), Antiokhia részéről Meletiosz (Meletij), Jeruzsálemi Kürillosz (Kuril Jarusalemskij), Teológus Gergely (Grigorij Bogoslovec'). A harmadik zsinaton a Római Caelestinus (Kelestin), Alexandriai Kürillosz (Kuril Oleksandr'ijskij), Jeruzsálemi Juvenalis (Uvenalij Erusalimskij) volt jelen. A negyedik zsinaton pedig: Római Leó (Levontij Rimszkyj), a Cárgrádi Anatoliosz (Anatolij), Jeruzsálemi Juvenalis. Az ötödik zsinaton: Római Vigilius (Viligij), a Konstantinápolyi Eutükhész (Evtuchij Carjagoroda), Alexandriai Apollinarisz (Apolinarij), az Antiokhiai Domnosz (Domnij). A hatodik zsinaton: Rómából Agaton (Agafon), a Cárgrádi Georgiosz (Georgij), az Antiokhiai Theophanosz (Feofan), Alexandria részéről Petrosz (Pjotr) szerzetes. A hetedik zsinaton: Rómából Hadrianus (On'drejan), Cárgrádból (Konstantinápolyból) Tarasziosz (Tarasij), az Alexandriai Politianosz (Politian), az Antiokhiai Theodoritosz (Feodorit), a Jeruzsálemi Illés (Ilja). És mindezek püspökeikkel együtt egybegyűlve megerősítették a hitet. Ez után a zsinat után pedig Dadogós Péter másokkal együtt bevonult

Rómába, megkaparintotta a trónt és kiforgatta a hitet, elfordulva a jeruzsálemi, az alexandriai, a konstantinápolyi és antiokhiai [pátriárkai] trónustól. Felkavarták egész Itáliát, szertehintve tanításukat. Egyes lelkészek úgy végzik szolgálatukat, hogy egy asszonnyal élnek házasságban, mások viszont akár hét feleséget is bírva végzik szolgálatukat; óvakodni kell a tanításuktól. A bűnök bocsánatát is adományokért végzik, ami a lehető legrosszabb. Az Isten óvjon meg mindettől!”³³⁵

Mindezek után Vlagyimir magához vette a császárléányt, és Anasztázt (Nastasa) és a korszunyi papokat, szent Kelemennek, valamint tanítványának, Phoebusnak (Fif) az ereklýeit, és egyházi kegytárgyakat is, és ikonokat is a maga üdvösségére.³³⁶ Templomot is emelt Vlagyimir Korszunyban azon a magaslaton, amelyet a város központjában a töltésből kilopdosott földből hordtak össze; ez a templom mindmáig ott áll. Amikor Vlagyimir elindult, magával vitt két rézbálványt és négy rézből való lovat, amelyek most is a Szent Szűzanya temploma mögött állnak, és amelyekről a tudatlanok azt gondolják, hogy márványból valók. Korszunyt pedig visszaadta a görögöknek váltságdíjúl³³⁷ Annáért, ő maga pedig visszatért Kijevbe. Amikor megérkezett, megparancsolta, hogy döntsék le a bálványokat: egyeseket feldaraboltattott, másokat elégettek. Meghagyta, hogy Perunt kössék lófarokhoz és vontassák le a hegyről a Boricsev-lejtőn a Rucsajhoz, és mellérendelte tizenkét emberét, hogy bottal verjék. Ezt nem azért [tették], mintha a fa bármit is érezne, hanem az Ördög meggyalázására, aki ebben az alakban csapta be az embereket, hogy elnyerje büntetését az emberektől. „Nagy vagy, Uram, és csodálatosak a Te dolgaid!”³³⁸ Tegnap még tisztelték az emberek, ma pedig megalázzák. Amikor Perunt a Rucsájon vontatták a Dnyeper felé, a hitetlenek megsiratták, mivel még nem vették fel a szent keresztséget. És amikor odavontatták, belelőtték a Dnyeperbe. És Vlagyimir embereket rendelt mellé e szavakkal: „Ha valahol a partra kiverődne, lökjétek vissza! Ha pedig túljut a zuhogókon, csakis akkor hagyjátok sorsára!” Azok pedig teljesítették, amit megparancsoltak nekik. És amikor elengedték Perunt, és túljutott a zuhogókon, a szél egy zátonyra sodorta, és ezért Perun zátonyának tartják, ahogy mindmáig nevezik. Ezután Vlagyimir szétküldte embereit az egész városban e szavakkal: „Ha valaki holnap nem jön ki a folyóhoz, legyen gazdag vagy szegény, koldus vagy rab, az nekem ellenségem lesz.” Az emberek ezt hallván örömmel indultak el, ujjongva így beszéltek: „Ha ez nem lenne

³³⁵ Az egyetemes zsinatokra vonatkozó rész kompiláció a *Palejából*, Geórgiosz Hamartólosz krónikájából és Phótiosz pátriárkának a bolgár Borisz cárhoz írott leveléből (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 248–249). A latinellenes bizánci propaganda a Ruszt célozta meg: nem tényleges hittételbeli különbségekkel – erre a kijevi társadalom nem lehetett fogékony –, hanem formális dolgokra irányította a figyelmet, nem riadva vissza bizonyos apokrif elemektől sem.

³³⁶ A *Pannóniai legendák* szerint mikor Konstantin (Cirill) 860-ban Korszunyban járt, több ereklýét fedezett fel, köztük Szent Kelemenét (I. Kelemen pápa) is, amelyet Rómába küldött. De szóba jöhet egy Kelemen nevű helyi szent is, és a hagiografikus hagyomány összemoshatta a kettőt. A Ruszban élt a hagyomány Szent Kelemenről mint a Rusz egyházának alapítójáról: az 1147. évi metropolitaválasztásnak ez volt az alapja (PSZRL, II, 340–341). A Korszunyban emelt templom létezése nem zárható ki, de nem is bizonyítható.

³³⁷ Ez lehetett a megállapodás alapja (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 249).

³³⁸ Vö. Zsolt 144:3,5.

jó dolog, akkor fejedelmünk és bojárjaink nem fogadták volna el.” Másnap azután Vlagyimir a császári és korszunyi papokkal együtt kivonult a Dnyeper partjára, és megszámlálhatatlanul nagyszámú ember gyűlt ott össze. Bementek a vízbe, egyesek nyakig, mások mellig álltak a vízben, a fiatalok a partnál álltak mellmagasságig a vízben, egyesek csecsemőket tartottak (a karjukon), a már felnőttek meg járkáltak, a papok pedig az imádságokat végezték egy helyben állva.³³⁹ És öröm látszott az égen és a földön ennyi lélek megváltása alkalmából; az Ördög pedig így jajveszékelt: „Jaj nekem! Elűznek engem innen! Itt véltem magamnak otthonra lenni, mivel itt nem volt hallható az apostolok tanítása, nem ismerték itt az Istent, és azok szolgálatának örvendtem, akik nekem szolgáltak. És lám legyőztem egy tudatlan által, és nem pedig az apostolok és vértanúk által; nem lesz már többé uralmam ezeken az országokon.” Az emberek, miután megkeresztelkedtek, szétszéledtek otthonaikba. Vlagyimir pedig örült, hogy jómaga és alattvalói megismerték az Istent, feltekintett az égre és ezt mondta: „Krisztus Isten, aki az eget és földet teremtetted! Tekints ezen új emberekre, és add meg nekik, hogy megismerjenek Téged, az igaz Istent, ahogy megismertek Téged a keresztény országok. Szilárdítsd meg bennük az igaz és töretlen hitet, és segíts nekem, Uram, az Ördög ellen, hogy legyőzzem cselszövéseit, Tebenned és erődbben bízva!” Miután ezt mondta, megparancsolta, hogy ácsoljanak templomokat, és oda építsék fel őket, ahol azelőtt a bálványok álltak. És templomot állíttatott szent Vazul (Vasílij) tiszteletére³⁴⁰ azon a halmon, ahol Perun bálványa állt, és ahol a fejedelem és az emberek áldoztak neki. És más városokban is hozzáfogtak, hogy templomokat építsenek, papokat nevezzenek ki beléjük, és valamennyi városban és faluban megkereszteljék az embereket. Elküldte embereit, hogy az előkelő családok gyermekeit szedjék össze, és adják oda azokat a könyvek tanulmányozására.³⁴¹ Ezeknek a gyermeknek az anyjai megsiratták őket, mert még nem voltak szilárdak a hitükben, és úgy elsiratták őket, mintha meghaltak volna.

Amidőn odaadták őket tanulni, ezzel Ruszban is beteljesült a prófécia: „Azokban a napokban a süketek meg fogják hallani a könyvek ígét, és a dadogóknak nyelve világosan szól.”³⁴² Nem hallották korábban a könyvek tanítását, de az isteni gondviselés által és a maga kegyelméből az Isten megkönyörült rajtuk; ahogy a próféta mondta: „És könyörülök, akin könyörülök.”³⁴³ Hiszen a szent keresztség által és a lélek megújítása révén irgalmas volt hozzánk az isteni gondviselés, de nem az érdemeink miatt.

³³⁹ Cross és Sherbowitz-Wetzor (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 249) nem tartják hitelesnek a történetet. Velük ellentétben az orosz történetírásban az időpontról is vita folyik: 989 húsvétján vagy pünkösdjén történt (RAPOV 1988, 242–250) a tömeges megkeresztelkedés. Erre számos más példát lehetne hozni, a „felülről” jött kényszer hatására sokan megkeresztelkednek, ez a fejedelem részéről a misszió támogatásának része (FONT 2005a, 95). Az eredmény azonban nyilván felszínes, és az uralkodói akaratnak való engedelmesség jegyében vetették alá magukat az emberek a keresztségnek.

³⁴⁰ Vlagyimir a keresztségben a Vaszílij nevet vette fel (l. a császár nevét: Baszileiosz), ahogy annak idején Olga is a császárné (Heléna) nevét kapta a keresztségben.

³⁴¹ FRANKLIN 2002, 10, 107.

³⁴² Vö. Ézs 29:18.

³⁴³ Vö. 2Móz 33:19.

Áldott az Úr Jézus Krisztus, aki Rusz földjét megszeretve, a szent keresztség által megvilágosította azt. Éppen ezért mi is boruljunk le elébe e szavakkal: „Uram, Jézus Krisztus! Mivel fogom megszolgálni Neked mindazt, amit nekünk, bűnösöknek adtál? Nem tudjuk, mivel háláljuk meg Neked a Te adományaidat.³⁴⁴

»Mert nagy vagy Te és csodálatosak a Te dolgaidd: végtelen a Te nagyságod. Nemzetség nemzetséget követően magasztalja a Te tetteidet.«³⁴⁵ Dáviddal egyetemben mondom: »Jöjjetek, örvendezzünk az Úrnak, zengedezzünk az Istennek és a mi megváltónknak. Menjünk elébe hálaadással;«³⁴⁶ »Dicsérjétek Őt, mert jó az Úr, örökkévaló az Ő kegyelme«,³⁴⁷ mert »megmentett bennünket ellenségeinktől«, vagyis a pogány bálványoktól. És még ezt is mondjuk Dáviddal együtt: »Zengjétek az Úrnak új éneket, énekeljen az Úrnak az egész föld; énekeljétek az Úrnak, áldjátok az Ő nevét; hirdessétek napról napra az Ő szabadítását. Hirdessétek a népek között az Ő dicsőségét, minden nemzet között az Ő csodadolgait, mert nagy az Úr és dicséretre méltó,«³⁴⁸ »És végtelen az Ő nagysága.«³⁴⁹ Micsoda öröm! Nem egy és nem két (lélek) tér meg. Az Úr azt mondta: »Egyetlen bűnös megtérésének is örvend az ég.«³⁵⁰ Itt pedig nem egy és nem két ember, hanem megszámlálhatatlan sokaság járult az Istenhez a szent keresztségtől megvilágosulva. Ahogyan a próféta mondta: »Meghintelex benneteket tiszta vízzel, és megtisztultok a bálványimádásotoktól és bűneitektől is.«³⁵¹ Egy másik próféta szintén ezt mondta: »Kicsoda olyan Isten, mint te, aki megbocsátod a bűnöket és felülemelkedsz igazságtalanságainkon? Aki ezt akarja, az irgalmas. Hozzánk térvén, könyörül rajtunk; a tenger mélységébe veti minden bűnünket!«³⁵² Mert Pál apostol is azt mondja: »Atyámfiai! Mi mindnyájan, akik megkeresztelkedtünk Jézus Krisztusban, az ő halálában keresztelkedtünk meg.³⁵³ Eltemetettvén Ővele együtt a keresztségben, akiben egyetemben fel is támasztattatok az Isten erejébe vetett hit által, aki feltámasztá őt a halálból, ahogyan mi is megújult életben járunk.«³⁵⁴ És még: »A régiek elmúltak, íme, újjá lett minden.«³⁵⁵ »Most közelebb van hozzánk az üdvösség... Az éjszaka elmúlt, a nap pedig elközelgett.«³⁵⁶ »Aki által van a menetelünk is hitben ahhoz a kegyelemhez, amelyben állunk; és dicsekedünk.«³⁵⁷ »Most pedig, minekutána felszabadultatok a bűn alól, szolgálóivá lettetek pedig az Istennek: meg-

³⁴⁴ Vö. Tit 3:5.

³⁴⁵ Vö. Zsolt 143:3–5.

³⁴⁶ Vö. Zsolt 95:1–2.

³⁴⁷ Vö. Zsolt 136:1,24.

³⁴⁸ Vö. Zsolt 95:1–4.

³⁴⁹ Vö. Zsolt 145:3

³⁵⁰ Vö. Luk 15:7.

³⁵¹ Vö. Ez 36:25.

³⁵² Vö. Mik 7:18–19.

³⁵³ Vö. Gal 3:27.

³⁵⁴ Vö. Kol 2:12.

³⁵⁵ Vö. 2Kor 5:17.

³⁵⁶ Vö. Róm 13:12.

³⁵⁷ Vö. Róm 5:2.

van a gyümölcsötök a megszenteltetésre.«³⁵⁸ Éppen ezért az Urat kell szolgálnunk, örvendezve neki. Hiszen Dávid is azt mondja: »Szolgáljátok az Urat félelemmel, és örüljetek reszketéssel.«³⁵⁹ Mi pedig e szavakkal kiáltunk fel Urunkhoz: »Áldott az Úr, aki nem adott minket fogaik prédájául! Lelkünk megszabadult, mint a madár a madarásznak töréből. A háló szétszakadt, s mi szabadok lettünk«³⁶⁰ az Ördög csábításától. »Még emlékeztük is elveszett,«³⁶¹ Az Úr pedig örökké trónol,«³⁶² dicsőségét a Szentháromságban zengik Rusz fiai, a démonokat pedig átokkal sújtják az igazhívő férfiak és hithű asszonyok, akik elfogadták a keresztséget és a bűnbánatot a bűnök bocsánatára, az Isten új választott keresztényei.»

És megkeresztelkedett maga Vlagyimir, valamint fiai és az ő földje. Hiszen tizenkét fia volt: Viseszlav (Vyšeslav), Izjaszlav, Jaroszlav, Szvjatopolk, Vszevolod, Szvjatoszlav, Msztjiszlav, Borisz, Gleb, Sztanyiszlav, Poszvizd, Szugyiszlav. És Viseszlavot Novgorodba helyezte, Izjaszlavot Polockba, Szvjatopolkot Turovba, Jaroszlavot pedig Rosztovba. Amikor az idősebb (fia), Viseszlav Novgorodban meghalt, helyébe Jaroszlavot ültette, Boriszt pedig Rosztovba, Glebet meg Muromba (helyezte), Szvjatoszlavot a drevljanok földjére, Vszevolodot Vlagyimirba,³⁶³ Msztjiszlavot Tmutorokanyba.³⁶⁴ És ezt mondta Vlagyimir: „Nem jó, hogy Kijev körül kevés város van.” És városok építéséhez kezdett a Gyeszna, az Oszter (po Vostri), a Trubezs, a Szula és a Sztugna mentén. És hozzáfogott, hogy kiválogassa a legjobb férfiakat a szlávok, a krivicsek, a csúdok és a vjatyicsok közül, és velük telepítette be ezeket a városokat, mivel háborúban volt a besenyőkkel. Háborúzott velük és győzedelmeskedett felettük.³⁶⁵

³⁵⁸ Vö. Róm 6:22.

³⁵⁹ Vö. Zsolt 2:11.

³⁶⁰ Vö. Zsolt 124:6–7.

³⁶¹ Vö. Zsolt 9:7.

³⁶² Vö. Zsolt 9:8.

³⁶³ Amikor a PVL-ben Vlagyimir mint város szerepel, mindig a lengyel határ közelében fekvő volhíniai Vlagyimirról van szó. A másik Vlagyimir nevű település Rosztov–Szuzdal környékén későbbi, Vlagyimir Monomah tiszteletére a fia, Jurij alapította a 12. században.

³⁶⁴ Vlagyimir fiainak az egyes központokba helyezése megadja az uralma alatt álló terület nagyságát, illetve utal a Rusz etnikai és törzsi összetételére. A varégek előfordultak a Rusz számos központjában (Novgorod, Polock, Turov, Rosztov), volgai bulgárok, finn csoportok inkább a határvidéken. Vlagyimirnak Tmutorokany körüli csatáiról nem tudunk, de a korábbi tradíció és Msztjiszlav későbbi tevékenysége nyomán hitelesnek tartható (FONT 1998, 41–42; FONT 1999b, 24). Későbbi szövegváltozatokban szerepel Pszkov és Szmolenszk (mindkettő varég háterű) központ. A tmutorokanyi fejedelemség kezdeteire a bizánci források alapján l. SZLJADZ 2014, 39–62. A fejedelemség történetére l. GADLO 2004, 247–292.

³⁶⁵ A „keves város” kevés erődtített helyet jelentett, amit a szöveg későbbi része is alátámaszt. A város *gorod* nem azonos a mai várossal. A *gorod* szó a *goroditi* igével, vagy másutt előforduló kifejezéssel *grady graditi*, megerősített helyek, központok létrehozását jelenti. Vlagyimir esetében a folyók mentén nem is biztos, hogy településekről van szó, hanem a régészet által feltárt ún. „kígyósáncok” első építési szakaszáról (KUCSERA 1987). Ezek építési technikája megegyezik a várak/erődítmények földsánc/faépítmény ácsolásával és földdel való feltöltésével (FONT 2005a, 188–190). L. még a *Radziwiłł-krónika* képi ábrázolásait is (közli: TOŁOCSKO 1983, 85).

A 6497. (989.) évben. Ezután Vlagyimir a keresztény törvények szerint élt, és elhatározta, hogy templomot építtet a szentséges Istenszülő tiszteletére, és elküldött, hogy mestereket hozasson Görögföldről. És elkezdte építtetni, amikor pedig befejezték az építést, ikonokkal ékesítette, és a templomot a korszunyi Anasztaszra bízta, és úgy rendelkezett, hogy korszunyi papok szolgáljanak benne, a templomnak adományozva mindent, amit korábban Korszumból magával hozott: ikonokat, kegytárgyakat és feszületeket.³⁶⁶

A 6499. (991.) évben alapította Vlagyimir Belgorod (Bélgorod) városát,³⁶⁷ és más városokból toborzott bele embereket, és sok embert szedett össze, mert nagyon szeretete ezt a várost.

A 6500. (992.) évben. Vlagyimir a horvátok ellen indult hadba. Amikor pedig visszatérőben volt a horvát háborúból, besenyők jöttek a Dnyeper túlsópartjára a Szula felől. Vlagyimir hadba indult ellenük, és a Trubezszen lévő gázlónál, ahol ma Perejaszlavl van, találta szembe magát velük. És Vlagyimir a folyó ezen oldalán ütött táborn, amazok a túlsó partján. És a mieink nem szánták rá magukat, hogy átkeljenek a túlpartra, amazok pedig, hogy átjöjjenek erre az oldalra. És a besenyő fejedelem a folyóhoz lovagolt, kihívatta Vlagyimirt, és ezt mondta neki: „Állítsd ki a te harcosodat, én meg az enyémet, hogy megbirkózzanak. Ha a te harcosod vágja földhöz az enyémet, akkor nem fogunk három évig háborúzni; ám ha a mi harcosunk vágja földhöz a tieteket, akkor három évig pusztítani fogunk benneteket. Ezzel elváltak. Ahogy Vlagyimir a táborába visszatért, hírnököket küldött szét e szavakkal: „Nem akadna-e olyan férfiú, aki egy besenyővel birokra kiállna?” És sehol sem találtak. Másnap reggel megjöttek a besenyők, kiállították a harcosukat, a mieinknek meg nem volt. Elszomorodott Vlagyimir, miközben valamennyi csapatában tudakozódott, érkezett a fejedelemhez egy idős ember és ezt mondta neki: „Fejedelem! Van egy fiam otthon, a legkisebb; én négy fiammal eljöttem, ő meg otthon maradt. De gyermekkorá óta senki nem vágta még földhöz. Egyszer összeszidtam, s úgy megharagudott rám, hogy azt a bőrt, amit éppen áztatott, kézzel darabokra szaggatta.” Ezt hallván a fejedelem megörült, és elküldött érte, és a fejedelem elé vezették, aki mindent elmondott neki. Az pedig így válaszolt: „Fejedelem! Nem tudom, meg tudok-e vele küzdeni, tégy próbára: van-e itt egy nagy és erős bika?” És kerestek egy bikát, nagyot és erőset, és meghagyta, hogy jól bősziítsék fel, tüzes vasat helyeztek rá, majd szabadjára engedték. A bika a legény mellett vágatott el, és ő pusztá kézzel megragadta a bika oldalát, és a kezével megragadott bőrt hússal együtt kiszakította az oldalából.³⁶⁸ Vlagyimir ekkor így szólt hozzá: „Meg tudsz vele küzdeni.” Másnap reggel ismét eljöttek a besenyők, és kérdezgetni kezdték: „Van-e harcosotok? A mienk készen áll.” Vlagyimir meghagyta, hogy még éjjel öltsek fel a fegyverzetet, és mind a két fél egymással szemben sorakozott fel. A besenyők kiengedték harcosukat, hatalmas termetű és félelmetes volt. Előlépett Vlagyimir vitéze is, és amikor meglátta őt a

³⁶⁶ Későbbi betoldás, nem lehet korábbi a 14. század második felénél (POPPE 2007d, 76–77).

³⁶⁷ Kijevtől 23 km-re az Irpeny folyó partján fekszik, Vlagyimir második számú rezidenciája (NASZONOV 1951, 29).

³⁶⁸ A bika megállításaának motívumához l. KOROMPAY 1956, 21–22.

besenyő vitéz, elnevette magát, minthogy közepes termetű volt. Kimérték a távolságot a két csapat között, és egymás ellen engedték őket. És összeakaszkodtak, és keményen kezdték egymást szorongatni, és a vitéz kezével megfojtotta a besenyőt, majd földhöz vágta. Üvöltés hangzott fel, a besenyők megfutamodtak, és a ruszok kaszabolva üldözték őket, és elűzték őket. Vlagyimir pedig örült, és várost alapított annál a gázlónál, és Perejaszlavlnak nevezte el,³⁶⁹ mert az ifjú itt hódította el a dicsőséget. Vlagyimir pedig nagy emberré tette őt is, és apját is. Maga Vlagyimir pedig győztesen és nagy dicsőséggel tért vissza Kijevbe.

A 6502. (994.) évben.

A 6503. (995.) évben.

A 6504. (996.) évben. Vlagyimir látta az elkészült templomot, bement és e szavakkal imádkozott az Istenhez: „Úristen! Tekints le az égből, nézd és látogasd meg a Te szőlőskertedet! És oltalmazd azt, amit igaz jobboldal ültetettél: a Te új híveidet, akiknek szívét Te fordítottad az igazság felé, hogy Téged, az igaz Istent megismerjenek. És tekints ezen templomodra, amelyet én, a Te méltatlan szolgálód, építtettem a Te szent szülőd, a mindenkor Szűz Mária tiszteletére. Hallgasd meg imáját annak, aki e templomban majd imádkozni fog a Szent Szűz imái általi közbenjárásért.” Imáit befejezve így szólt: „A Szent Szűzanya e templomának adományozom javaim és városaim javainak egy tizedét.” Miután fogadalmát írásba foglalta, e szavakkal helyezte el a templomban: „Ha valaki ezt meg akarja változtatni, legyen átkozott.” És a tized részt a Korszunyi Anasztasznak adományozta. És azon a napon nagy ünnepséget rendezett a bojároknak és a városi elöljáróknak, a szegények között pedig sok javat osztott szét.³⁷⁰

Ezután besenyők érkeztek Vasziljevhez,³⁷¹ és Vlagyimir ellenük vonult egy kis csapattal. Összezsaptak, de Vlagyimir nem tudott ellenállni nekik, megfutamodott, egy híd alá húzódott, alig tudott elrejtőzni az ellenség elől. És ekkor Vlagyimir fogadalmat tett, hogy Vasziljevben templomot építtet az Úr Színeváltozása tiszteletére, mivel

³⁶⁹ Cross és Sherbowitz-Wetzor szerint (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 250) mivel szerepel a görögökkel való szerződésekből, Vlagyimir idejénél korábbi lehet. A krónikáiról viszont csak saját korára vonatkozóan mondja létezőnek. Valószínű a kunok elleni védekezés során a 11. század második felében alapították, a Trubezs folyó mellett fekszik, Kijev és Csernyigov mellett a harmadik legfontosabb déli központ (NASZONOV 1951, 29; KORINNIJ 1992).

³⁷⁰ A kijevi várhegyen felépített ún. Tizedtemplomról van szó, amely az első metropolita székhelye is lett. A templomot Szűz Mária tiszteletére szentelték fel (996. május 12-én), a patrocíniumra utalva nevezik Szent Szűz templomának. A Tizedtemplom elnevezést onnét kapta, hogy Vlagyimir fejedelem az itt említett írásban jövedelmeinek tizedét a metropolita rendelkezésére bocsátotta, ez lett a Rusz egyházfőjének anyagi alapja. Földbirtokról nem lehetett szó, hiszen földtulajdon a Kijevi Ruszban nem létezett, az egyház tulajdonában levő első falvakat (prédium) a 12. század közepéről, a szmolenszki püspökség alapítása kapcsán ismerjük. A tizedfizetés kuriózum abban az értelemben, hogy az ortodox egyházban a tizedfizetés nem volt szokásban, itt más jellegű, hiszen csak a nagyfejedelem fizeti, és csak a korai időszakra (Vlagyimir és Jaroszlav korára) jellemző. Az említett írás eredetiben nem maradt fenn, de számos másolata ismert: *Usztav Vlagyimira* (SCSAPOV 1976, 12–84; FONT 2005a, 107). Vlagyimir fejedelem egyházi szabályzata Mihail metropolitát említi (SZILI 2005, 15).

³⁷¹ Település a Sztugna folyó mellett Kijevtől 35 km-re délnyugatra.

a csata napján volt az Úr Színeváltozása [ünnepe]. A veszély elmúltával Vlagyimir valóban megépíttette a templomot, és nagy ünneplést rendezett: háromszáz mérőedény serbetet főzetett. És valamennyi városából összehívatta bojárjait, a helytartókat és az előjárókat és sok más embert, és a szegények között háromszáz grivnát osztott szét. Nyolc napig ünnepelt a fejedelem, és Nagyboldogasszony napján érkezett vissza Kijevbe, és itt ismét nagy ünneplést tartott megszámlálhatatlan számú sokaság meghívásával. Látni, hogy alattvalói keresztények, testét-lelkét öröm töltötte el. És minden évben így cselekedett. Mivel szerette a Könyvek ígét, egy alkalommal ezt hallotta az olvasott Evangéliumban: „Boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek”,³⁷² és ismét: „Add el vagyonedat, és oszd ki a szegényeknek”,³⁷³ és ismét: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, hol a rozsda és a moly megemészti, és a tolvajok kiássák és ellopják; hanem gyűjtsetek magatoknak kincseket a mennyben, ahol sem a rozsda, sem a moly meg nem emészti, és ahol a tolvajok ki nem assák, sem el nem lopják.”³⁷⁴ És Dávid szavait: „Jó annak az embernek, aki könyörül és kölcsön ad”,³⁷⁵ és hallotta Salamon szavait: „Kölcsön ad az Úrnak, aki kegyelmes a szegényhez.”³⁷⁶ Mindezt megértvén megparancsolta, hogy a nincstelenek és a szegények a fejedelmi udvarban kapjanak mindent, amire szükségük van: ételmezt és italt, a kincstárból pénzt. De azt is megtette – mondván: „a magatehetetlenek és betegek nem tudnak eljönni az udvaromba” –, hogy szekereket rendelt, megrakatta azokat kenyérrel, hússal, hallal és mindenféle zöldséggel, serbetes- és kvászoshordókkal,³⁷⁷ és elküldte őket, hogy városszerte tudakolják: „Hol vannak olyan betegek és nincstelenek, akik nem tudnak járni?” És ezeknek minden szükségeset osztogattak. És még ennél többet is tett embereiért. Elrendelte, hogy minden vasárnap az udvari teremben lakomát rendezzenek, és azon jelenjenek meg a bojárok, az örök, a századosok és tizedesek, valamint az előkelőségek, a fejedelem jelenlétében és távollétében is. Rengetegféle hús volt ott: marhahús és vadhús, mindenképp bőség volt. Előfordult, hogy amikor megittasodtak, zúgolódni kezdtek a fejedelem ellen: „Jaj szegény fejünknek: fakanállal kaptunk enni, nem pedig ezüsttel.” Vlagyimir, erről értesülve, e szavakkal parancsolta meg, hogy kovácsoljanak ezüstkanalakat: „Ezüsttel és arannyal nem tudok fegyvereseket szerezni magamnak, de fegyvereseimmel aranyat és ezüstöt is szerezhetek magamnak, ahogy nagyapám és apám is általuk jutott aranyhoz és ezüsthöz.” Vlagyimir ugyanis szerette druzsináját, és vele tanácskozott földjének berendezkedéséről, a hadjáratokról, a törvényekről, és békességben élt a szomszédos fejedelmekkel: a lengyel Boleszlavval (Boleslavom Ljad'skym), a magyar Istvánnal (Stefanom Ugr'skym) és a cseh Andrihhal (Andrichom Čes'skym).³⁷⁸ És béke és szeretet honolt közöttük. Vlagyimir pedig istenfélelemben élt. És nagyon megszaporod-

³⁷² Vö. Máté 5:7.

³⁷³ Vö. Máté 19:21.

³⁷⁴ Vö. Máté 6:19–20.

³⁷⁵ Vö. Zsolt 112:5.

³⁷⁶ Vö. Péld 19:17.

³⁷⁷ A forrásban olvasható különböző ételekre l. LUNT 1997, 15–30.

³⁷⁸ I. (Szent) István magyar király (997–1038); I. (Chrobry = Bátor) Bolesław lengyel fejedelem/király (992–1025); Udalrich/Oldřich cseh fejedelem (1012–1034).

tak a rablótámadások, és így szóltak a püspökök Vlagyimirhoz: „Látod, hogy megso-
kasodtak a rablók, miért nem bünteted meg őket?” Ő pedig ezt válaszolta: „Félek a
büntől.” Azok meg ezt válaszolták neki: „Téged az Isten a gonoszok megbüntetésére,
a jók irgalmára állított. Úgy való, hogy megbüntesd a rablókat, de csak kivizsgálás
után.” Vlagyimir ekkor megszüntette a vérdíjat és hozzáfogott a rablók megbünteté-
séhez, és ezt mondták a püspökök és az előljárók: „Sok most a háború. Ha lenne vér-
díj, akkor azt fegyverre és lovakra fordíthatnánk.” És ezt mondta Vlagyimir: „Legyen
úgy!” És Vlagyimir atyja és nagyapja rendelete szerint élt.

A 6505. (997.) évben. Vlagyimir Novgorodba indult, hogy az északi harcosokat a
besenyők ellen vezesse, mivel akkoriban szakadatlan nagy háború folyt. Megtudták
a besenyők (pečenězi), hogy nincs otthon a fejedelem, Belgorod alá vonultak és le-
táboroztak. És nem hagyták, hogy a városból kijöjjenek, és a városban nagy éhínség
támadt. És Vlagyimir nem tudott segíteni, mert nem voltak katonái, a besenyők meg
töménytelen sokan voltak. És a város ostroma elhúzódott, és nagy volt az éhínség.
Összehívták a vecsét (veče)³⁷⁹ a városban, és így beszéltek: „Hamarosan éhen fogunk
halni, és semmi segítség a fejedelemtől. Tán jobb nekünk így meghalni? Adjuk meg
magunkat a besenyőknek! Lesz, akit életben hagynak, lesz, akit elpusztítanak; úgyis
éhen halunk.” Ebben maradtak a gyűlésen. Volt egy öregember, aki nem volt jelen
ezen a gyűlésen, és megkérdezte: „Miért tartottatok gyűlést?” És elbeszélték neki az
emberek, hogy másnap meg akarják adni magukat a besenyőknek. Ezt hallván el-
küldött a városi előljárásgért, és ezt mondta nekik: „Hallottam, hogy meg akarjátok
adni magatokat a besenyőknek.” Azok pedig így válaszoltak: „Az emberek nem tud-
ják már elviselni az éhínséget.” Ő pedig ezt mondta nekik: „Hallgassatok rám, ne ad-
játok meg magatokat még három napig, és azt tegyétek, amit én parancsolok.” Azok
pedig örömmel ígérték meg, hogy engedelmeskedni fognak. És így szólt hozzájuk:
„Szedjete össze legalább egy-egy maroknyi zabot, búzát vagy korpát.” Azok öröm-
mel indultak el, és összegyűjtötték. És meghagyta az asszonyoknak, hogy készítsenek
belőle pépet, amiből a kiszelt főzik, ássanak egy kutat, tegyenek bele egy kádat és
töltsék tele ezzel a péppel. Majd meghagyta, hogy ássanak egy másik kutat, tegyenek
bele egy kádat, és meghagyta, hogy hozzanak bele mézet. Azok elindultak és hoz-
tak egy vesszőkosárnyi (lukno) mézet, amely a fejedelmi méztárolóban volt elásva.
És megparancsolta, hogy hígítsák fel a mézet vízzel, és töltsék a második kútban lévő
kádba. Másnap megparancsolta, hogy küldjenek el a besenyőkért. Amikor a város
küldöttei megérkeztek a besenyőkhöz, így szóltak hozzájuk: „Válasszatok közülünk
tűszokat, ti pedig vagy tizen menjete el a városba, hogy megnézzétek, mi történik
a mi városunkban.” A besenyők megörültek ennek, mert azt gondolták, hogy meg

³⁷⁹ A vecse egy terület (városi közösség) szabad tagjainak gyűlése. Kétségtől kívül archaikus jelenség, amely a társadalom átalakulása során új tartalommal töltődik meg. A terület/város szabad (ezen oknál fogva fegyverviselésre és harcra jogosult) tagjainak összessége, akik nem rende-
lődnek alá a fejedelemnek. A Rusz 11–13. századi története a vecse és a fejedelem egymással
való küzdelmének története, a széttárgolódás folyamatának kísérőjelensége a vecse tevékenység-
ének aktivitása. A Rusz nem minden területén lett egyformán meghatározó, lehetőségeinek
határáig Novgorodban jutott el a 13–14. században; de a jelenség az egész Ruszban (sőt a nyu-
gati szlávoknál is) ismert volt (ZERNACK 1967; FROJANOV 1980, 150–184; FONT 1998, 87–89).

akarják magukat adni, kiválasztották a túszokat, maguk pedig kijelölték a nemzet-ségek legelőkelőbbjeit, és elküldték őket a városba, hogy kifigyeljék, mi történik ott. És amikor megérkeztek a városba, így szóltak hozzájuk a helybeliek: „Miért teszitek tönkre magatokat? Vajon nagyobb a ti kitartásotok, mint a miénk? Még ha tíz évig sem mozdultok el innen, mit árthat nekünk? Hiszen bennünket a föld táplál. Ha nem hiszitek el, győződjetek meg a saját szemetekkel.” És ahhoz a kúthoz vezették őket, amelyben a kiszel készítéshez való pép volt, merítettek belőle egy vödörrel, és széttöltötték agyagserpenyőikbe. Amikor megfőzték belőle a kiszelt, fogták és a besenyőkkel együtt a másik kúthoz mentek, és merítettek belőle mézes vizet. Előbb ők magunk kezdtek enni belőle, majd a besenyők is. A besenyők csodálatukban így szóltak: „Fejedelmeink nem adnak hitelt a szavainknak, ha maguk is nem esznek belőle.” A belgorodiak ekkor a kiszel készítéséhez szükséges pépet agyagedényekbe töltötték, és mézes italt merítettek a kútból, és átadták a besenyőknek. Azok pedig visszatérve mindent elbeszéltek, amit csak láttak. Megfőzték a kiszelt, a fejedelmeik ettek belőle és elcsodálkoztak. Ezután kicserélték a túszokat, majd felkerekedvén, a besenyők hazavonultak Belgorod alól.

A 6506. (998.) évben.

A 6507. (999.) évben.

A 6508. (1000.) évben. Elhunyt Malfrida (Malfrēd').³⁸⁰ Ugyanebben az évben hunyt el Rognyeda (Rogněd') is, Jaroszlav anyja.

A 6509. (1001.) évben. Elhunyt Izjaszlav, Brjacsizlav atyja,³⁸¹ Vlagyimir fia.

A 6510. (1002.) évben.

A 6511. (1003.) évben. Elhunyt Vszeszlav, Izjaszlav fia, Vlagyimir unokája.

A 6512. (1004.) évben.

A 6513. (1005.) évben.

A 6514. (1006.) évben.

A 6515. (1007.) évben. Átvitték a szentek hamvait³⁸² a Szent Szűz templomába.

A 6516. (1008.) évben.

A 6517. (1009.) évben.

A 6518. (1010.) évben.

A 6519. (1011.) évben. Elhunyt Vlagyimir fejedelem felesége, Anna.

A 6520. (1012.) évben.

A 6521. (1013.) évben.

³⁸⁰ A szakirodalom egy része Vlagyimir anyjával, Malusával azonosítja (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 251), itt a név skandináv alakja szerepel (SITZMANN 2003, 70).

³⁸¹ Izjaszlav leszármazottai, Brjacsizlav, majd később az ő fia, Vszeszlav Polockban vertek gyökeret. A 11. század során ambicionálták a kijevi nagyfejedelmi hatalom megszerzését, de Jaroszlav és utódai félreállították őket (RAPOV 1977, 41–42, 52–66).

³⁸² Nehezen értelmezhető, hiszen a Ruszban csak két szent hamvai jöhetnek számításba. Kelemen ereklyéjének már a templom felszentelésekor oda kellett kerülnie. Olgáról nem lehet szó, hiszen az ő kultusza csak a 13. században kezdett kialakulni. Sahmatov szerint tollhiba (SAHMATOV 1908, 162).

A **6522. (1014.)** évben. Amikor Jaroszlav Novgorodban (helytartó) volt, meg-
egyezés szerint kétezer grivnát fizetett Kijevnek évről évre,³⁸³ ezret pedig a druzsiná-
jának [fegyveres kíséretének] osztott szét Novgorodban. Ugyanennyit adott a többi
novgorodi helytartó is, ám Jaroszlav ezt nem fizette meg Kijevnek, apjának. És így
szólt ekkor Vlagyimir: „Tegyétek szabaddá az utat, verjétek hidakat”,³⁸⁴ ugyanis had-
dal akart a saját fia, Jaroszlav ellen vonulni, de súlyos beteg lett.

A **6523. (1015.)** évben. Amikor Vlagyimir Jaroszlav ellen akart menni, Jaroszlav a
tengeren túlra küldött varég harcosokért, mivel tartott atyjától, de az Isten nem en-
gedte, hogy az Ördög örvendjen. Amikor Vlagyimir súlyos beteg lett, Borisz fia volt
mellette. Eközben a besenyők haddal vonultak Rusz ellen, Vlagyimir Boriszt küldte
ellenük, mert maga súlyos beteg volt, ebben a betegségben meg is halt július havá-
nak 15. napján. Beresztovóban halt meg, halálát titokban tartották, mert Szvjatopolk
Kijevben volt. Éjjel felszedték a padozatot a két helyiség között, [a tetemét] egy sző-
nyegbe csavarták, és kötélen leengedték a földre; majd szánra helyezték és elszállítot-
ták, és a korábban általa épített Szentséges Istenszülő templomában ravatalozták fel.
Amikor ennek híre ment, töméntelen számú ember gyűlt össze és elsiratták: a bojá-
rok földjük közbenjáróját, a szegények pedig közbenjárójukat és jótevőjüket. Majd a
Boldog Fejedelem testét márvány sírboltba helyezték, és sírva temették el.

Ahogy egykor a nagy Rómának új Kónsztantinosza³⁸⁵ megkeresztelkedett, és
alattvalóit is megkeresztelte, ugyanúgy cselekedett ő is. Még ha korábban a tisztáta-
lan testiségre is vágyott, később a bűnbánatban jeleskedett az apostol ígéje szerint:
„ahol megnövekedik a bűn, ott a kegyelem sokkal inkább bővelkedik.”³⁸⁶ Csodálatra
méltó, mennyi jót cselekedett Rusz földjének megkeresztelkedése után. Mi pedig,
megkeresztelkedvén, nem részesítjük érdemei szerinti tiszteletadásban. Ha ugyanis
nem keresztelt volna meg bennünket, ma is az Ördög családságában élnénk, amely-
ben őseink elpusztultak. Ha buzgón imádkoznánk érte az Úrhoz elhunytának nap-
ján, akkor az Isten, látva ragaszkodásunkat iránta, felmagasztalná őt: nekünk ugyanis
könnyörögnünk illik érte Istenhez, mert általa ismertük meg istenünket. Fizessen
meg neked az Úr szíved szerint, minden kérésedet teljesítse, hiszen a mennyek or-
szágát kívántad. Részeltesen az Úristen a mennyek országában a szentéletűekkel
egyetemben, hogy élvezhesd a paradicsomi étket, együtt ujjongj Ábrahámval és a
többi pátriárkával, Salamon szavai szerint: „Az igaz ember halálával nem vész el
a reménység.”³⁸⁷

³⁸³ Az első konkrét adat arra, hogy az egyes központokba küldött fejedelemsfiaknak az összegyűj-
tött adó egy részét át kellett adni Kijevnek, illetve a kijevi nagyfejedelemnek (SAHMATOV 1908,
162).

³⁸⁴ A mocsaras területen a hadjárat számára elő kellett készíteni a terepet: nem véletlen, hogy a
mosztnyikok a *Pravda* kiemelten kezelt csoportját alkották. L. *Russzkaja (Rövid) Pravda* 43.
passzusa, magyar nyelven: SZILI 2005, 21.

³⁸⁵ Vlagyimir fejedelmet Nagy Kónsztantinoszhoz hasonlítja. Vlagyimir életéről több írásmű ke-
letkezett, amelyek nyoma a PVL-ben is megtalálható (KORPELA 2001, 175–206).

³⁸⁶ Vö. Róm 5:20.

³⁸⁷ Vö. Péld 11:7.

Hát ezért tisztelik Vlagyimir emlékét Rusz lakói a szent keresztségre emlékezve, és dicsőítik az Istent imáikkal, énekeikkel, zsoltárokkal, amelyeket a Szentlélektől megvilágosultan új keresztyényekként zengenek az Úrnak, bizakodva reménykedve a nagy Isten, a mi megváltónk, Jézus Krisztus eljövetelében, aki mindenkit érdemei szerinti kimondhatatlan örömben részesít, amelyet minden keresztyény elnyerhet.

Borisz meggyilkolásáról.³⁸⁸ Szvjatopolk³⁸⁹ atyja halála után elfoglalta a kijevi trónt, és egybehívatta a kijevieket (kyjany), és adományokat kezdett osztogatni nekik. Azok ugyan elfogadták, de szívük nem húzott hozzá, mert fivéreik Borisszal voltak. Borisz a csapatával már visszatérőben volt, mivel nem találta meg a bese nyőket, amikor ezt a hírt hozták neki: „Atyád meghalt.” És keservesen megsiratta atyját, mert atyja legkedvesebb fia volt, és ahogy az Altához³⁹⁰ érkezett, letáborozott. Atyja druzsinája ekkor ezt mondta neki: „Most veled van atyád druzsinája és serege. Menj Kijevbe, és foglald el atyád trónusát!” Borisz meg ezt válaszolta: „Nem emelek kezét a bátyámra: még ha meg is halt atyám, legyen helyette ő az atyám.” Ezt hallván, harcosai sorsára hagyták. Borisz pusztán apródjaival maradt ott. Eközben Szvjatopolk bűnös dolgot tervezett ki, káini gondolat fogant meg benne, és ezt üzenté Borisznak: „Szeretném akarok veled élni, még adok is ahhoz, amit atyántól kaptál”, de valójában meg akarta tévesztetni, hogy valahogy elpusztíthassa. Szvjatopolk az éj leple alatt Visgorodba érkezett, titokban magához kérte Putysát (Putšju) és a visgorodi bojár előkelőségeket, és ezt kérdezte tőlük: „Igaz szívvel szolgáltok-e engem?” Putysa a visgorodiakkal egyetemben válaszolta: „Készek vagyunk az életünket feláldozni érted.” Ekkor Szvjatopolk ezt mondta nekik: „Ne szóljatok senkinek, csak menjetek és öljétek meg Borisz testvéremet.” Azok pedig megígérték, hogy haladéktalanul teljesítik parancsát. Az ilyenekről mondja Salamon: „Lábaik sietnek, hogy ártatlan vért ontsanak. És mert részt vesznek a vérontásban, bajt hoznak magukra is. Ilyen mindazoknak az útja, akik törvényteleniséget követnek el, mert a becstelenséggel lelküket veszéjtek el.”³⁹¹ Szvjatopolk küldöttei éjjel érkeztek az Altához, és amikor közelebb mentek a táborhoz, hallották, hogy Borisz reggeli imáját énekli, mert már hírt kapott arról, hogy elpusztítására készülnek. Borisz felkelt, és így énekelt: „Uram, miért sokasodtak meg elleneim? Sokan támadnak rám”;³⁹² majd így folytatta: „Mert nyílvesszőid belém hatoltak; mert felkészültem a pusztulásra; a szomorúság már itt

³⁸⁸ A krónikás az 1015. évhez toldotta be Borisz és Gleb legendájához hasonló szöveget, mivel a meggyilkolásukhoz vezető események ekkor történtek. Kettőjük kultusza nagyon szorosan összekapcsolódott, így legendájuk is közös, a *Szkazanyije o Borisze i Glebe*, amelynek legrégebbi kézirata a 12–13. század fordulójáról származik (*Uszpenskij szbornyik*) (DIMITRIJEV 1987, 398–408). Legendájukról LENHOFF 1989, 101–121.

³⁸⁹ Szvjatopolknek korábban konfliktusa volt apjával: mikor Bátor Bolesław leányát feleségül vette, a hercegnővel érkezett Kolobrzeg püspöke, aki latin szertartás szerint adta össze őket (l. Thietmar VIII, 72–73), Vlagyimir erről értesülve börtönbe vetette Szvjatopolkot, aki onnét megszökve a lengyelekhez menekült.

³⁹⁰ Az Alta a Trubezsbe ömlik, amely Kijevtől délre a Dnyeper mellékfolyója.

³⁹¹ Vö. Péld 1:16–19.

³⁹² Vö. Zsolt 3:2.

jár előttem.”³⁹³ És még ezt is mondta: „Uram! Hallgasd meg imámat, s ne perelj a te szolgálóddal, mivel senki az élők közül nem állhat meg előtted, mert az ellenség már üldözi lelkemet.”³⁹⁴ Amikor befejezte a hat zsoldárt, és látta, hogy a bérgyilkosai már itt vannak, az alábbi zsoltárokat énekelte: „Körülvettek engem kövér bikák... a gonoszok serege körülfogott;”³⁹⁵ „Uram! Istenem! Benned bízom, ments meg és szabadíts meg minden üldözőmtől.”³⁹⁶ Azután kánont kezdett énekelni; majd befejezve a reggeli ájtatosságot, a Mindenható ikonjára tekintve, így imádkozott: „Uram, Jézus Krisztus! Te, aki emberi alakban lejöttél a földre a mi megváltásunkért, saját akaratodból engedted meg, hogy kezeidet a keresztre szegezzék, és vállaltad a szenvedést bűneinkért, tégy engem is méltóvá a szenvedések vállalására. Hiszen én nem is az ellenségtől fogadom el a szenvedést, hanem a tulajdon testvéremtől, és ne tudd ezt be neki, Uram, bűnéül.” És miután imádkozott az Úrhoz, fölfeküdt az ágyára. És ekkor vadállatok módjára rárontottak a sátor mögül, kopjáikkal átszúrták, ledöfték Boriszt, és vele együtt szúrták le szolgálóját is, aki védelmére kelt, és testével oltalmazta őt. Ez a szolga ugyanis Borisz kedvence volt, magyar származású (syn ugresk), név szerint György (Georgi);³⁹⁷ Borisz nagyon szerette, egy nagy arany nyakékkal tüntette ki, s György ezt viselte, amikor őt szolgálta. Borisz több más szolgálóját is megölték. Amikor erről a Györgyről siettükben nem tudták levenni az arany nyakéket, levágták a fejét, és így szereztek meg az ékszert, a fejét, pedig eldobták; később ezért nem találták meg a testét a hullák között. Miután ezek az istentelenek megölték Boriszt, tetemét belegöngyölték a sátrába, egy szekérre tették, és elszállították, amikor az még lélegzett. Amikor az átkozott Szvjatopolk megtudta, hogy Borisz még él, két varégot küldött oda, hogy végezzenek vele. Amikor megérkeztek, és látták, hogy Borisz még lélegzik, egyikük kirántotta a kardját, és Borisz szívébe döfte. Így fejezte be az életét ez a boldog életű Borisz, elnyervén a többi szent életű férfiúval együtt Krisztustól az örök élet koronáját, egyenlő lett a prófétákkal és apostolokkal, együtt lakozik a mártírok gyülekezetével. Ábrahám ölen pihen, tanúja a kifejezhetetlen örömöknek, együtt énekel az angyalokkal, együtt örvendezik a szentekkel. Tetemét titokban szállították Visgorodba, ahol Vaszilij templomában helyezték örök nyugalomra. És ezek a megátalkodott gyilkosok úgy tértek vissza Szvjatopolkhoz, mintha dicsőségre lennének méltóak. Íme, a törvényszegők névsora: Putysa, Talec, Jelovity, Ljasko (Putša, Talec, Jelovit, Ljaško),³⁹⁸ s mindezek atyja a Sátán. Hiszen az ilyenek az Ördög szolgálói szoktak lenni, mivel az ördögök küldetése a rosszra irányul, az angyaloké pedig a jóra. Az angyalok ugyanis az embernek soha rosszat nem cselekszenek, hanem csak mindig jót akarnak neki, különösen a keresztényeket segítik, és megvédik az ellenséges

³⁹³ Vö. Zsolt 38:3, 18.

³⁹⁴ Vö. Zsolt 143:1–3.

³⁹⁵ Vö. Zsolt 22:13, 17.

³⁹⁶ Vö. Zsolt 7:2.

³⁹⁷ Borisz szolgálója, akit később mint fejedelme mártíriumának részesét szintén szentként tisztelték és ábrázolták. György nemcsak egymaga, hanem testvéreivel érkezett a Ruszba, akik közül Mózes a Barlangkolostor lakója és csodatévő szentje lett (FERINCZ 1993; LEPAHIN 2009).

³⁹⁸ A nevük alapján ítélve különböző származásúak, l. a kíséret etnikai összetételéről írottakat (LÜBKE 2001, 298–324).

Sátántól; az ördögök ugyanis, mivel irigykednek az emberre, a rosszra sarkallják őt. Mivel látják, hogy az ember az Isten kegyét élvezi, ezért irigységből mindig készek a gonosz szolgálatára csábítani. A rossz ügyön buzgólkodó gonosz ember rosszabb az ördögnél, mert az ördögök félnak az Istentől, de a gonosz ember nem fél, s az emberek előtt sem szégyelli magát; hiszen az ördögök az Úr keresztjét is félik, a gonosz ember meg a kereszttől sem fél.

A megátalkodott Szvjatopolk meg ezt mondta magában: „Megölettem Boriszt, hogyan öljem meg Glebet (Glěba)?”³⁹⁹ Káini tervet szöve, Gleb megtevesztésére egy követet küldött öccséhez e szavakkal: „Gyere ide mielőbb, atyád hív, mert nagyon beteg.” Gleb nyomban lóra ült, és kis druzsinájával útnak eredt, mert engedelmes fia volt atyjának. Amikor a Volgához ért, lova a mezőn megbotlott, és kissé megsebezte a lábát. És megérkezett Szmolenszkhez (Smolen’sku) Gleb, és látótávolságnyra eltávolodván Szmolenszktől, a Szmjadinán (na Smjadině) egy kis folyami hajóba szállt. Ebben az időben Predszlava hírt küldött Jaroszlavnak atyjuk haláláról. Jaroszlav meg megüzente Glebnek: „Ne menj tovább, atyád meghalt, a bátyádat pedig Szvjatopolk megölette!” Ezt hallván Gleb könnyei közepette hangos zokogásba kezdett. Siratta az atyját, de még inkább a bátyját, és könnyezve e szavakkal kezdett imádkozni: „Jaj nekem, Uram! Jobb lett volna nekem bátyámmal együtt elpusztulnom, semmint e világon élnem. Ha láthattam volna angyali tekinteted, veled együtt haltam volna meg; és most mit kezdjek egyedül? Hová tűntek szavaid, melyeket hozzám intéztél, én kedves fivérem? Most már nem hallhatom többé a Te csendes intelmeidet. Ha imáid eljutnak az Úrhoz, könyörögj érettem, hogy én is ugyanazokat a kínokat szenvedjem el. Jobb lett volna veled együtt meghalnom, semmint ezen a csalárd világon élnem.” És amikor könnyei közepette így imádkozott, váratlanul megérkeztek Szvjatopolk bérencei, hogy elpusztítsák Glebet. Elfoglalták Gleb hajóját, és kivonták fegyvereiket. Gleb apródjai pedig elcsüggedtek. Az átkozott bérenc Gorjaszer (Gorjasēr) megparancsolta, hogy nyomban végezzenek vele. Gleb szakácsa, akit Torcsinnak (Torčín)⁴⁰⁰ hívtak, kirántotta kését és leszúrta Glebet, mint egy ártatlan bárányt. Így áldoztatott fel az Istennek, és a mennyei birodalom lakójaként elnyerte a vértanúság koszorúját, és viszontlátta szeretett fivérét, s kimondhatatlanul örvendezett a testvérét igazán szerető örömeivel. „Milyen jó és szép, ha két testvér együtt él!”⁴⁰¹ A gonosztevők pedig visszatértek, ahogyan Dávid mondotta: „Mert visszatérnek a bűnösök a pokolba.”⁴⁰² Ezek is, amikor visszaérkeztek, beszámoltak Szvjatopolknak: „Végrehajtottuk, amit parancsoltál.” Szvjatopolk ezt hallván még dölgyösebb lett szívében, mert nem ismerte Dávid szavait: „Miért kérkedsz gonoszságoddal, hatalommal bíró? Nyelved egész nap... törvénytelenéset szó.”⁴⁰³

³⁹⁹ Gleb a másik mártír Vlagyimir fiai közül, halála napja: szeptember 5. A skandináv *Eymund saga* szerint Borisz és Gleb meggyilkolásában nem Szvjatopolk, hanem Jaroszlav volt a felbujtó (PALSSON-EDWARDS 1989, 77–86).

⁴⁰⁰ A tork etnikumnéből alkotott személynév.

⁴⁰¹ Vö. Zsolt 133:1.

⁴⁰² Vö. Zsolt 9:18.

⁴⁰³ Vö. Zsolt 52:3–7.

Amikor megölték Glebet, a tetemét a folyó partján két rönk közé vetették; később fogták és elszállították, és Borisz fivére mellett helyezték el Szent Vaszilij templomában.

A két testvérnek nemcsak teste került egy helyre, de lélekben is egyek lettek: végtelen örömben, leírhatatlan fényességben lakoznak a Mindenekfölött uralkodónál, és onnan küldenek gyógyírt Rusz földjének, s a más országból érkező hívőknek is. A sánták újra járni tudnak, a vakok visszanyerik látásukat, a betegek gyógyulást nyernek, a bilincsbe vertek megszabadulnak bilincseiktől, a börtönök megnyílnak, a szomorúak megvigasztaltatnak, az üldözöttek békét nyernek. Rusz földjének a védőszentjei ők, világító fáklyák, akik örökké könyörögnek az Úrhoz népükért. Ezért hát nekünk is méltóképpen kell magasztalnunk Krisztus vértanút, buzgón imádkozva hozzájuk imigyen: „Örvendjetek, Krisztus vértanúi, Rusz földjének közbenjárói, akik gyógyulást nyújtotok a hozzátok hittel és szeretettel járulóknak! Örvendjetek, Ti, a mennyeknek lakói, akik testet viselő angyalok voltatok, egyet akaró szolgálók, menygyei pár, a szentekkel egyszándékúak; ezáltal minden szenvedőnek gyógyulást adók! Örvendjetek, isteni bölcsességű Borisz és Gleb, örvendjetek, mert az ártalatos fakasztott gyógyulást nyújtó, éltető kút vize a hittel bírók gyógyulására árad! Örvendjetek, ti, akik megtépáztátok a csalárd kígyót, és világosságot adó fénysugárként tűntetek fel, és mint a nap, beragyogjátok Rusz egész földjét, töretlen hitetekkel mindenkor elűzve a sötétséget! Örvendjetek, ti, akik kiérdemeltétek a mindenkor éber szemet, ti boldogok, a lelketeket Isten szent parancsolatainak teljesítésére készítettétek! Örvendjetek, testvérek, akik együtt lakoztok a mennyi fényességben, soha el nem múló dicsőségben, amelyre méltónak találtattatok! Örvendjetek, akik mindenki számára nyilvánvalóan isteni fénytől ragyogón az egész világot bejártátok, az ördögöt elűztétek, a betegségeket meggyógyítottátok, ti világító fáklyák, melegszívű közbenjárók, az Istennel együtt lakozók, az isteni fénytől mindig bearanyozottak, bátor szívű vértanúk, akik megvilágosították a hűséges emberek szívét! Felemelt bennetek a világosságot adó mennyi szeretet; általa örököltétek a mennyi élet minden szépségét, a dicsőséget, a paradicsomi étket és az értelem világosságát, pompás örömöket. Örvendjetek, mert éltetitek a szíveket, bánatot és betegséget elűztök, a gonosz szenvedélyeket meggyógyítottátok, szent véretek cseppjeivel festettétek vörösre a bíborpalástot, dicsőséget nyertetek, mert ékesen viselve a bíborpalástot, Krisztussal együtt uralkodtok mindenkor, miközben imádkoztok az új keresztény emberekért, rokonaitokért! Rusznak földjét véretek áldottá tette, és a templomban nyugvó szent ereklyéitek megvilágítják azt az Isten lelke által, mint vértanúk a (többi) vértanúval együtt imádkoztok a ti híveitekért. Örvendjetek, reggel felkelő fényes csillagok! Ti, Krisztust szerető vértanúink és közbenjáróink! Vessétek a pogányokat fejedelmeink lábai elé, kérve a mi Istenünket, hogy fejedelmeink békességben, egységben és erőben legyenek, szabadítsátok meg őket a belviszályoktól, az Ördög ravaszkodásától; tegyetek ugyanerre méltóvá bennünket is, akik nektek éneklünk, és mindenkor tiszteljük dicső győzedelmeteket a világ végezetéig!”⁴⁰⁴

⁴⁰⁴ Borisz és Gleb meggyilkolásáról több történet keveredik: Vlagyimir fejedelem dicsőítése (*Pohvala*), a PVL híradása és legendájuk, amely a *Szkazanyije o Borisze i Glebe* címet viseli.

Szvjatopolk meg, ez a megátalkodott és gonosz megölette Svjatoszlavot, bérgyilkost küldve utána az Ugor-hegyhez (k göré Ugor'stj [= Kárpátokhoz]),⁴⁰⁵ amikor az a magyarokhoz menekült. És Svjatopolk ezt gondolta magában: „Megölettem minden fiútestvéreimet, és az egész hatalom egyedül az enyém lesz Rusz fölött.” Így okoskodott Svjatopolk a maga büszkeségében, mert nem tudta, hogy „az Isten annak ad hatalmat, akinek akar, mert a Mennybéli állítja a császárokat és a fejedelmeket, és azt, akit akar”.⁴⁰⁶ Ha valamelyik ország kedves lesz az Úr előtt, akkor az Isten igazságos császárt vagy fejedelmet ad neki, aki szereti az igazságot és a törvényt, és uralkodóval és bíróval adományozza meg, aki bíraskodik. Ugyanis, ha a fejedelmek igazságosak valamely országban, akkor abban az országban sok vétek megbocsáttatik; ha pedig gonoszok és álnokok, akkor még több gonoszságot küld az Isten az ilyen országra, mert a fejedelem a föld feje. Hiszen így mondta ezt Ézsaiás: „Tetőtől talpig bűnösök, azaz az uralkodótól kezdve a legutolsó alattvalóig.”⁴⁰⁷ „Jaj néked ország, kinek a királya gyermek”, aki a zene hangjai mellett a bort kedveli ifjú tanácsadóinak társaságában. Az ilyen fejedelmeket az Isten bűneinkért adja, és elveszi az idős és bölcseket, ahogyan Ézsaiás mondotta: „Mert íme az Úr elveszi Jeruzsálemből az erőst és hadakozót, bírót és prófétát, jóst és öreget, a tisztas embert, a tanácsost, az ügyes mestert és a törvény szerint élő értelmest.”⁴⁰⁸ „És adok nékik gyerkőcöket fejedelmekül, és gyermekek uralkodnak rajtuk.”⁴⁰⁹

Szvjatopolk pedig, a megátalkodott,⁴¹⁰ egyedül kezdett uralkodni Kijevben. Az embereket egybehívta, és javakat kezdett közöttük osztogatni: kinek palástot, kinek pénzt, és sok javat osztott szét. Jaroszlav még nem tudott atyja haláláról, és varég harcosok sokaságával⁴¹¹ rendelkezett, akik erőszakoskodtak a novgorodiakkal és asszonyaikkal. A novgorodiak fellázadtak és lekaszábolták a varégokat a Poromon udvarában.⁴¹² Ekkor Jaroszlav haragra gerjedt és elvonult Rakomo (na Rokom) faluba, ott az udvarban állította fel trónszékét. És küldötteket küldött a novgorodiakhoz ezt üzenve: „Azokat már nem támaszthatom fel.” És magához hívatta a legelőkelőbb vitézeket, akik a varégokat legyilkolták, és becsapva őket, sorjában megölette őket. Még ugyan-

⁴⁰⁵ L. alább Font Márta tanulmányát: *A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság a 11. században és a 12. század elején (Szent Istvántól Kálmánig)*.

⁴⁰⁶ Vö. Dán 5:21.

⁴⁰⁷ Vö. Ézs 1:5–6.

⁴⁰⁸ Vö. Ézs 3:2–4.

⁴⁰⁹ Vö. Ézs 3:5.

⁴¹⁰ A szentként tisztelt és szentté avatott testvéreinek meggyilkolása miatt a krónikaíró Svjatopolkot tette meg az 1015–1019 közötti testvérháború bűnbakjának. Neve mellett állandó jelzőként szerepel az „átkozott”. Isztrin (ISZTRIN 1920, I, 215–216) szerint a jelzőt Hamartólosz krónikájának hasonló történetéből vette át a krónikaíró. Svjatopolk alakját a krónikás összemosza a 11–12. század fordulóján élt másik Svjatopolkkal, aki Vlagyimir Monomah ellenfele volt.

⁴¹¹ Jaroszlav arra készülhetett, hogy apja támadást indít ellene, a meg nem fizetett adó miatt. Ezért gyűjtött varég harcosokat. Rakomo falu Novgorodtól északra található.

⁴¹² Erről tudósít az *Olaf Trygvason saga*, az udvar neve (Poromon) a görögből is magyarázható, ez esetben „testőr” jelentésű; de elképzelhető a skandináv szociológiai terminológiából való eredeztetés is (PVL, 1999, 620).

azon éjjel ezt a hírt kapta Kijevből a hűgától, Predszlavától (Peredslavy):⁴¹³ „Atyád meghalt, Szvjatopolk meg elfoglalta a kijevi trónt, megölette Boriszt, Gleb meggyilkolására pedig gyilkosokat küldött, nagyon óvakodjál tőle.” Ezt hallván Jaroszlav bánkódott atyja és testvérei, valamint a druzsinája miatt is. Másnap, miután összehívatta a megmaradt novgorodiakat, így szólott hozzájuk: „Óh, én kedves druzsinám, amelyet tegnap elpusztítottam, ma meg szükségem lenne rátok!” Könnyeit letörölte, és e szavakkal fordult hozzájuk a vecsén (na věči): „Atyám meghalt, Szvjatopolk ül a kijevi trónon és gyilkolja a testvéreit.” És ezt mondták neki a novgorodiak: „Fejedelem, bár testvéreink megölettek, képesek vagyunk harcolni érted!” És Jaroszlav ezer varég harcost toborzott össze,⁴¹⁴ más harcosokból negyvenezret, és Szvjatopolk ellen indult. Az Istent hívta igazságának tanújául e szavakkal: „Nem én kezdtem a testvéreimet gyilkolni, hanem ő; legyen az Isten testvéreim vérének megbosszulója, mert ártatlanul ontotta ki [Szvjatopolk] az igaz Borisz és Gleb vérért. Lehet, hogy velem is ugyanezt fogja tenni. Ítélj meg engem, Uram; a te igazságod szerint, és szűnjenek meg a bűnös gonosztervei!” És Szvjatopolk ellen vonult. Szvjatopolk, amikor értesült, hogy ellene jön Jaroszlav, megszámlálhatatlanul sok harcost gyűjtött össze: ruszokat és besenyőket, és kivonult ellenük Ljubcshez (k Ljubičju) a Dnyeper túlsópartjára, Jaroszlav pedig emezén az oldalon volt.

Jaroszlav fejedelemségének kezdete Kijevben.

A 6524. (1016.) évben. Megérkezett Jaroszlav Szvjatopolk ellen, és a Dnyeper két partján sorakoztak fel, és ezek nem merészkedtek azok ellen, amezek pedig ezek ellen, és így állomásoztak egymással szemben három hónapig. És Szvjatopolk hadvezére a parton fel-alá lovagolva így ócsárolta a novgorodiakat: „Mit akartok ezzel a sántával?”⁴¹⁵ Hiszen ti ácsok vagytok. Megbízunk benneteket, hogy ácsoljatok nekünk faházakat!” Ezt hallva a novgorodiak azt mondták Jaroszlavnak, hogy „Holnap átkelünk ellenük, és ha valaki nem jön velünk, azt magunk vágjuk le.” Beálltak már a talajmenti fagyok. Szvjatopolk két tó⁴¹⁶ között táborozott, és egész éjszaka a druzsinájával ivott. Jaroszlav pedig virradatkor hadrendbe állította druzsináját, és hajnalban átkelt a folyón. És miután partra szálltak, a csónakokat ellökték a parttól, és az ellenség ellen mentek és kézitusában csaptak össze. Kegyetlen csata volt, és a besenyők a tó miatt nem tudtak segíteni; és a tóhoz szorították Szvjatopolkot és a druzsináját, és azok rámentek a jégre, és beszakadt alattuk a jég, és Jaroszlav kezdett felülkerekedni,

⁴¹³ Predszlava két különböző módon értesítette Jaroszlavot apjuk haláláról: egyszer még Gleb meggyilkolása előtt, egyszer meg utána. Az ismétlés a krónikáirónak tulajdonítható. Borisz és Gleb története utólag módosulhatott úgy, hogy „eltűnt” belőle Jaroszlavnak a gyilkosságban játszott szerepe.

⁴¹⁴ Ezt a híradást megerősíti az *Eymund saga*: a skandináviai konfliktusok miatt Eymund Jaroszlav udvarába került, Ljubcs elfoglalásában szolgálatot tett Jaroszlavnak (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 253). A számokat fenntartással kell kezelni, a több tízezres adat nyilvánvaló túlzás, már a több száz főből álló sereg is nagynak számított.

⁴¹⁵ A becsmérlés Jaroszlavra vonatkozik, akinek valami testi hibája volt.

⁴¹⁶ Az egyik a Dolobszkoje ozero Kijevtől északkeletre, a másik a Podlubszkoje ozero Ljubcs alatt. Mindkettő kiszáradó folyóág.

ezt látva, Szvjatopolk megfutamodott, és Jaroszlav győzött. Szvjatopolk pedig lengyel földre menekült, Jaroszlav meg elfoglalta atya és nagyapja trónusát Kijevben. És akkor Jaroszlav huszonnyolc éves volt.⁴¹⁷

A 6525. (1017.) évben. Jaroszlav bevonult Kijevbe, és leégtek a templomok.⁴¹⁸

A 6526. (1018.) évben. Boleszlav⁴¹⁹ Szvjatopolkkal és lengyelekkel Jaroszlav ellen jött, Jaroszlav meg összeszedte a ruszokat, a varégokat és a szlávokat (slověne), és Boleszlav, valamint Szvjatopolk ellen vonult, és megérkezett Volinhez (Volynju), és a Bug folyó két partján helyezkedtek el. És Jaroszlavnak volt egy kegyeltje és hadvezére, név szerint Buda (Budy),⁴²⁰ és ő e szavakkal ócsárolta Boleszlavot: „Egy karóval majd átdöfjük a kövér pocakodat.” Boleszlav ugyanis nagytestű és kövér volt, úgyhogy a lovat sem tudta megülni, viszont eszes volt. És Boleszlav ezt mondta druzsinájának: „Ha benneteket nem sért ez a bántó megjegyzés, akkor egyedül veszek oda.” Felülve a lovára, behajtott a folyóba, mögötte pedig a harcosai, Jaroszlavnak pedig nem sikerült hadba állítani övéit, és Boleszlav legyőzte Jaroszlavot. És Jaroszlav négy harcosával együtt elmenekült Novgorodba. Boleszlav pedig Szvjatopolkkal együtt bevonult Kijevbe. Így szólt Boleszlav: „Helyezzétek el druzsinámat a városokban ellátásra”, és így történt. Jaroszlav pedig, miután Novgorodba érkezett, a tengeren túlra akart menekülni, de Kosztyatin helytartó,⁴²¹ Dobrinya fia, a novgorodiakkal egyetemben szétvagdosta Jaroszlav ladikjait, ezt mondva: „Mégis harcolni fogunk Boleszlavval és Szvjatopolkkal!” Pénzt kezdtek gyűjteni: a férfiaktól négy kunát, az előjáróktól tíz grivnát, a bojároktól pedig tizenennyolc grivnát. És hozattak varégokat, és pénzt adtak

⁴¹⁷ Vlagyimir halála 1015. július 15-én következett be. Az utána következő, a Rusz déli részében lezajló események 1015 második felében, 1016 folyamán történhettek. Jaroszlav a varégokkal 1016 végén (be voltak fagyva a tavak) indulhatott. Kijevbe való bevonulása a következő év elejére, azaz 1017 márciusára tehető. Jaroszlav életkorát illetően nem megbízható az adat. Ha halálakor 76 éves volt, akkor itt 38-nak kellett lennie. Figyelembe véve 1019. évi házasságkötését, és azt, hogy ismert utódai ezt követően születtek, inkább a *Novgorodi évkönyv*ben olvasható 18 év a valószínűbb; de akkor a halálakor megadott életkor nem tartható (TOŁOCSKO 1996, 130). Meglehet, az ott megadott életkor csak annyit jelentett, hogy „nagyon öreg” volt, vagy a szokásosnál hosszabb életet élt. A középkori átlagéletkort (28–32 év) figyelembe véve az 56 év is magasnak számított.

⁴¹⁸ A templomok leégéséről hírt ad Merseburgi Thietmar is (IX. 32), de abban téved, hogy a Szent Szófia égett volna le, mivel az ekkor még fel sem épült. Minden bizonnyal a legjelentősebb templom, a Tizedtemplom leégéséről van szó. Más évkönyvek túloznak, amikor a leégett templomok számát adják meg (ЛИНДСОВ 1950, II, 363).

⁴¹⁹ Bátor Bolesław, aki Szvjatopolk apósa volt. A hadjáratról hírt ad Merseburgi Thietmar (VIII, 59.) is. A Bug menti csata, amelyben Jaroszlav vereséget szenvedett, 1018. július 22-én volt. Ezt követően Bolesław Kijev felé vonult, amelyet augusztus 14-én foglalt el. Közben Jaroszlav Beresztye (a mai Brest-Litovszk) közelében támadta Bolesław területeit. Bolesław, aki 1018-ban nősült negyedszer, röviddel e házasság előtt elrabolta Predszlavát, Bölcs Jaroszlav húgát, akit ágyasává tett (BANASZKIEWICZ 1990, 3–35).

⁴²⁰ Sitzmann szerint skandináv név (SITZMANN 2001, 71).

⁴²¹ Vannak személy szerint ismert varég személyek, akiknek fontos szerep jutott a fejedelem kíséretében, úgy, hogy utódaikat is fontos pozícióban láthatjuk. L. többek között Szenyeld, Dobrinya, Visata stb. Dobrinya esete annyiban egyedi, hogy ő közeli rokona volt Jaroszlavnak.

nekik, és sok harcost toborzott össze Jaroszlav.⁴²² Amikor pedig Boleszlav Kijevben ült a trónon, a megátalkodott Szvjatopolk így rendelkezett: „Amennyi lengyel csak van a városokban szerte, öldössétek le őket.” És lemészárolták a lengyeleket. Boleszlav pedig elmenekült Kijevből,⁴²³ kincseket és Jaroszlav bojárjait, leánytestvéreit hurcolva magával, és Anasztaszt,⁴²⁴ a Tizedtemplom papját rendelte e kincsek mellé, aki családság útján a bizalmába férkőzött. És rengeteg embert vitt magával, a cserveni városokat (goroda Červenskije) megkaparintotta magának,⁴²⁵ és visszatért a földjére. Szvjatopolk pedig Kijev fejedelme lett. Jaroszlav hadba ment Szvjatopolk ellen, és Szvjatopolk a besenyőkhöz (v pečeněgy) menekült.

A 6527. (1019.) évben. Megérkezett Szvjatopolk a besenyőkkel, félelmetes erő élén. Jaroszlav is rengeteg harcost gyűjtött össze, és ellenük vonult az Altára (na L'to). És Jaroszlav azon a helyen táborozott le, ahol Boriszt megölték, kezét az ég felé emelve, így szólott: „Testvérem vére hozzád kiált, Uram! Állj bosszút ezen igaz ember véréért, ahogy bosszút álltál Ábel véréért is, jajveszékelést és rettegést bocsátva Káinra, bocsásd rá is ugyanezt.” Imádkozott, majd ezt mondta: „Testvéreim! Bár testileg eltávoztatok innen, imáitokkal segítetek nekem e gyilkos és dölyfös ellenségem ellen.” És amikor ezt így elmondta, megindultak az ellenségek egymás felé, és ellepte az Alta mezejét (pole Let'skoje) a sok harcos. És péntek volt akkor, amikor a nap felkelőben volt, összecsapott a két fél, és kegyetlen csata volt, amilyen még nem volt Ruszban: egymás kezébe kapaszkodva kaszabolták egymást, és háromszor csaptak össze úgy, hogy a mélyebb részekben folyt a vér. Estére kelve győzedelmeskedett Jaroszlav, és Szvjatopolk pedig elmenekült. És miközben menekült, megtámadta az Ördög, elerőtlenedtek végtagjai, nem tudta megülni a lovat, úgy vitték hordágyon. És a vele együtt menekülő megérkeztek vele Beresztyébe. Szvjatopolk pedig így szólt: „Meneküljünk, üldöznék minket!” Az apródjait elküldte, hogy megnézzék: „üldözi-e valaki őket?” És senki sem volt, aki követte volna őket, és tovább menekültek vele. Ő pedig erőtlenséggel feküdt, időnként kissé felülve, így beszélt: „már itt vannak, jaj,

⁴²² Jaroszlav szövetségese lett e harcban Olaf Skottkonung svéd király (995–1022), akitől a harcosok érkezhettek. Ennek a szövetségnek jegyében vette feleségül Jaroszlav Olaf leányát, Ingerdát, aki 1019-ben érkezett meg Novgorodba, és 1050-ben halt meg. A Ruszban Irina néven ismert. Az esetet leírja Snorri Sturluson a *Heimskringlában* (Dzsakszon 1994, 37, 43–44; PVL, 1999, 627).

⁴²³ Az eset komplikált, hiszen épp Szvjatopolkot segítette, és Thietmar (IX. 32) szerint nagy serege volt, 300 német, 500 magyar és 100 besenyő. Sahmatov megállapítása szerint a krónikás összekeverte az eseményeket Merész Bolesław 1069. évi menekülésével (SAHMATOV 1908, 439–440; LIHACSOV 1950, II, 365).

⁴²⁴ Azonos azzal, aki 989-ben Vlagyimirral érkezett Korszunyból. Thietmar (IX. 32) is említi, mint aki a béke létrejöttében közvetített Jaroszlav és Bolesław között. Thietmar azonban téved több esetben: Jaroszlav felesége nem tartózkodhatott Kijevben Bolesław támadásakor, mivel a házasság csak később jött létre; és Jaroszlavnak csak két nőtestvéréről szól a PVL. Ez utóbbi esetben Thietmarnak lehet akár igaza is, mivel Vlagyimirnak csak Rognyedától született leányairól van említés, de nem zárható ki, hogy a többi feleségétől is születtek leányok.

⁴²⁵ A cserveni városok, amelyeket Vlagyimir csatolt a Rusz területéhez, ismét lengyel uralom alá kerültek. Az 1070-es években kerülnek ismét a kijevi nagyfejedelem (majd a halics–volhíniai fejedelmek) kezébe, és a 14. századig oda is tartoznak.

követnek, fussatok!” És nem tudott egy helyen megmaradni, és végig futottak vele Ljahföldön (Ljad’skuju zemlju [= Lengyelországon]) az Isten haragjától üldözve, és a lengyelek és a csehek között egy kietlen helyre érkeztek,⁴²⁶ és ott fejezte be nyomorúságosan az életét. „Az igazságos ítélet utolérte őt, az igaztalant, és a halála után a gonoszok kínjait nyerte el: a bizonyosság szemmel látható, az Úr által rábocsátott pusztító büntetés szálamom nélkül a halálba juttatta”, és miután távozott e világból, megkötözve örök kínokat szenved. És a sírja ott van azon az elhagyatott helyen mind a mai napig. És szörnyű bűz árad belőle. És mindezt az Isten nyilvánította ki a Rusz fejedelmeinek okulására, hogy ha még egyszer hasonló dolgot cselekednének, miután minderről már tudnak, akkor ugyanilyen büntetésben részesülnek, sőt ennél is nagyobbban, mivel hasonló gonosz gyilkosságot úgy hajtanak végre, hogy már tudással vannak mindezekről. Hét bosszúban részesült Káin, miután megölte Ábelt, Lámekh pedig hetvenben, mivel Káin nem tudta, hogy bosszút kell elszenvednie az Istentől, Lámekh pedig úgy gyilkolt, hogy tudott az őst ért büntetésekről. „Akkor monda Lámekh az ő két feleségének: embert öltem, a magam ártalmára, és az ifjat megölve magamra hoztam a bajt, mert, monda, hetven bosszút kell elszenvednem, mert minderről tudva, követtem el azt.”⁴²⁷ Lámekh megölte Énokh két fivérét, és feleségül vette azok feleségeit; ez a Szvjatopolk egy új Abimélek (Avilech),⁴²⁸ aki házasságtörésből született, és meggyilkoltatta testvéreit, Gedeon gyermekeit; ez is így volt. Jaroszlav pedig elfoglalta a kijevi trónt, fegyvereseivel együtt letörölhette verítékét, miután nagy győzelemről és munkáról tett tanúságot.

A 6528. (1020.) évben. Jaroszlavnak fia született, és a Vlagyimir⁴²⁹ nevet adta neki.

A 6529. (1021.) évben. Brjacsizlav (Brjačislav), Izjaszlav fia, Vlagyimir unokája Novgorod ellen vonult, és elfoglalta Novgorodot, és miután sok novgorodit és azok vagyonát magához vette, ismét visszaindult Polock felé. Amikor elérkezett a Szudomir⁴³⁰ folyóhoz (k Sodomiri řěčě), Kijevből a hetedik napon itt utolérte őt Jaroszlav. És Jaroszlav legyőzte Brjacsizlavot, és a novgordiakat visszafordította Novgorodba, Brjacsizlav pedig elmenekült Polock felé.

A 6530. (1022.) évben. Jaroszlav Beresztyébe (k Berestiju) érkezett. Ugyanakkor Msztysizlav Tmutorokanyban⁴³¹ volt, és a kaszogok (na kosogy)⁴³² ellen vonult.

⁴²⁶ Az értelme szerint „valahol messze” (LIHACSOV 1950, II, 367); „az Ördög tudja hol” (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 255).

⁴²⁷ Vö. 1Móz 4:23–24.

⁴²⁸ Vö. Bírák 8:31.

⁴²⁹ Nem élte túl apját, meghalt 1052-ben (LIHACSOV 1950, II, 368; РАОВ 1977, 43–44).

⁴³⁰ Folyó Novgorodtól délnyugatra, kanyarogva nyugati irányból ömlik az Ilmeny-tóba.

⁴³¹ Görög neve: Tamatarkha, talán a mai Tamannal azonos. Lokalizációja bizonytalan, sokféle ötlet született azonosítására. A település a kazárok legyőztét követően bukkan fel a Rusz történetében és a kunok megjelenéséig szerepel mint a Rusz fejedelmeinek steppei bázisa. A Tmutorokanyra vonatkozó hagyomány az 1061 és 1066 között a Barlangkolostorban élő Nyikon apát révén kerülhetett oda (LIHACSOV 1950, II, 370).

⁴³² A kaszogok a Kubán völgyében élt nép, amelyet a cserkeszekkel azonosítanak. Említi őket a 10. századi perzsa forrás, a Hudúd al-álam, Maszúdi, Biborbanszületett Kónsztantinosz és Jó-zsef kazár uralkodó (GÖCKENJAN–ZIMONYI 2001, 216).

A kaszogok fejedelme, Regyegya (Rededja),⁴³³ amikor erről értesült, ellenük vonult. És amikor a két sereg egymással szemben felsorakozott, ezt mondta Regyegya Msztyiszlavnak: „Miért pusztítanánk a druzsinánkat? Inkább álljunk ki mi, hogy megvívjunk egymással. Ha te győzöl, a tied lesz minden vagyonom, a feleségem és a gyermekeim és az országom. Ha pedig én győzök, akkor mindaz, ami most a tied, az enyém lesz.” Msztyiszlav erre ezt válaszolta: „Legyen úgy!” És Regyegya ezt mondta Msztyiszlavnak: „Nem fegyverrel fogunk küzdeni, hanem birokra megyünk.” És összeakaszkodtak kemény birokra, és a hosszú küzdelemben Msztyiszlav már kezdett kimerülni, mivel Regyegya nagy termetű és erős volt. És Msztyiszlav így szólott: „Szeplőtelen Istenszülő, segíts nekem! Ha le tudom győzni, templomot építek a tiszteletedre.” Miután ezt kimondta, földhöz vágta Regyegyát. És előrántotta a kését és leszúrta Regyegyát. Majd elment Regyegya földjére, és elvette annak vagyonát, feleségét, gyermekeit, és adót vetett ki a kaszogokra. És mikor visszaérkezett Tmutorokanyba, hozzáfogott a templom építéséhez, fel is építtette, amely mind a mai napig megvan Tmutorokanyban.⁴³⁴

A 6531. (1023.) évben. Msztyiszlav a kazárokkal és kaszogokkal Jaroszlav ellen vonult.

A 6532. (1024.) évben. Amikor Jaroszlav Novgorodban volt, Msztyiszlav⁴³⁵ Tmutorokanyból Kijevbe jött, de nem fogadták el őt a kijeviek, ekkor elvonult és Csernyigovban⁴³⁶ foglalta el a trónt. Jaroszlav pedig akkor Novgorodban volt. Ugyanebben az évben fellázadtak a varázslók Szuzdalban (v Suzdali);⁴³⁷ ördögi sugallatra, az Ördög hatására leöldösték az előkelőségeket, mondván, hogy visszatartják gabonakészleteiket. Nagy lázongás és éhínség volt az egész országban; és valamennyien a Volgán a bolgárokhoz mentek, és onnan hoztak gabonát, és így éltek túl. Amikor Jaroszlav tudomást szerzett a varázslókról, Szuzdalba ment, összefogdosta a varázslókat, és egyeseket száműzött, másokat kivégeztetett, mondván: „Az Isten bűneinkért küld az országokra éhínséget, dögvéset, szárazságot vagy más csapást, az ember nem tudhatja.” És amikor visszajött Jaroszlav, Novgorodba ment, és a tengeren túlra küldött varég harcosokért. És megérkezett Jakun⁴³⁸ a varégekkel,

⁴³³ Msztyiszlav és Regyegya párviadalára és a cserkeszek legyőzésére l. GADLO 2004, 256–259.

⁴³⁴ Varég legendás történettel (*Bjarnarsaga*) kapcsolható össze (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 255–256). Az itt említett templomot vélte megtalálni Ribakov, amikor Tamany közelében kiásott egy kicsi templomot (PVL, 1999, 623).

⁴³⁵ Jaroszlav (fél)testvére, a Hrabryj (= Bátor) jelzővel szerepel, 1036-ban bekövetkezett haláláig osztozni kénytelen vele Jaroszlav (РАПОВ 1977, 37).

⁴³⁶ A bizánciakkal kötött szerződésben már szereplő település, Bíborbanszületett Kónsztantinosz is említi, ennek ellenére nem terjedhetett ki rá Vlagyimir fennhatósága.

⁴³⁷ Szuzdálnak ez az első előfordulása. A területnek ennél korábbi települése volt Rosztov, amelyet Novgorodból kirajzott telepések hoztak létre. A „varázsló” a környék finnugor nyelvű népességéhez tartozó lakóknak köréből kikerülő sámán lehetett. L. 1071-ben Rosztovban. Rosztov és Szuzdal települések nevét a skandináv források is megőrizték (Rostafa, Suzdalja alakokban). Mindkét település a finnugor merja törzs területén volt, itt gyűjtötték be tőlük az adót. Jelentésük „Ratsstube”, „Autumn skin” finn nyelvi alapon magyarázható (SITZMANN 2003, 40–42).

⁴³⁸ Varég harcos, aki Haakon néven az *Eymund sagában* is szerepel (ЛИНАСОВ 1950, II, 371).

és ez a Jakun szép férfi volt, arannyal kivarrt köpönyege volt. És amikor megérkezett Jaroszlavhoz, Jaroszlav Jakunnal együtt Msztyiszlav ellen vonult. Msztyiszlav pedig erről értesülve ellenük vonult Lisztvenhez (k Listvenu).⁴³⁹ Msztyiszlav még este felfegyverezte harcosait, és a szeverjanokat közvetlenül a varégokkal szemben sorakoztatta fel, maga pedig a harcosaival kétoldalt sorakozott fel. És már leszállt az éj, sötét volt, villámlás, mennydörgés és eső. És így szólt Msztyiszlav a harcosaihoz: „Induljunk ellenük!” És Msztyiszlav és Jaroszlav elindultak egymás ellen, és a szeverjanok csapata összecsapott a varégokkal, és amikor a varégok a szeverjanok kaszabolásában megfáradtak, azután megindult Msztyiszlav a maga harcosaival, és aprítani kezdtek a varégokat. És nagy csata volt: amikor villámlott, csillogott a fegyver, és nagy vihar volt, erős és félelmetes csatával. Amikor Jaroszlav látta, hogy vereséget szenved, Jakunnal, a varég fejedelemmel elmenekült, és Jakun eközben elveszítette az aranypalástját. Jaroszlav visszament Novgorodba, Jakun pedig a tengeren túlra. Msztyiszlav pedig, amint pitymallott, és látta a saját szeverján harcosait és Jaroszlav varégeit leöldösve, ezt mondta: „Ki nem örül ennek?” Íme, itt egy szeverján harcos, amott egy varég fekszik, az én fegyvereseim pedig épségben vannak. És Msztyiszlav küldötteket menesztett Jaroszlavért, ezt üzenve: „Foglald el Kijevben a trónusodat, Te, az idősebb testvérem, az enyém pedig legyen [a Dnyeper] ezen oldala!” És nem merészkedett Jaroszlav Kijevbe bevonulni, amíg ki nem békültek. És Msztyiszlav Csernyigovban uralkodott, Jaroszlav meg Novgorodban, és Kijevben pedig Jaroszlav emberei voltak. Még ebben az évben Jaroszlavnak született még egy fia, és az Izjaszlav⁴⁴⁰ nevet adta neki.

A 6534. (1026.) évben. Jaroszlav sok harcost toborzott össze, és Kijevbe érkezett, és békét kötött testvérel, Msztyiszlavval Gorogyecnél (u Gorod'cja).⁴⁴¹ És két részre osztották a Dnyeper mentén Rusz földjét: Jaroszlav birtokolta ezt az oldalt, Msztyiszlav pedig amazt. És ettől fogva békében és testvérszeretetben éltek, és elcsendesedtek a viszályok és a lázongások, és nagy csend honolt az országban.

A 6535. (1027.) évben. Született Jaroszlav harmadik fia, és a Szvjatoszlav⁴⁴² nevet adták neki.

A 6536. (1028.) évben. Egy kígyó alakú jel tűnt fel az égen, amely látható volt az egész földön.⁴⁴³

A 6537. (1029.) évben. Béke volt.

⁴³⁹ Település Csernyigov és Ljubecs között a Belousz folyó mellett (NASZONOV 1951, 60; PVL, 1999, 624).

⁴⁴⁰ A későbbi nagyfejedelem (1054–1073, 1076–1078).

⁴⁴¹ A Dnyeper bal partján, a Gyeszna torkolata közelében. A Dnyeper mentén történt hatalommegosztás valószínűleg megfelelt a varég–besenyő (egyéb nomád) befolyás érvényesítési lehetőségeinek. A földrajzi körülmények is ezt támasztják alá.

⁴⁴² A későbbi nagyfejedelem (1073–1076).

⁴⁴³ Meteor vagy pedig üstökös lehetett a kígyó alakú jel, ez utóbira utalhat, hogy látható volt „az egész földön” (VYSSOTSKY 1949, 32). Megvizsgálva a forrás hasonló helyeit, a „sárkány” vagy a „kígyó” alak alapján inkább üstökös lehetett (DODD–SCHAEFER 2002, 236).

A **6538. (1030).** évben Jaroszlav elfoglalta Belzát.⁴⁴⁴ És Jaroszlavnak megszületett a negyedik fia, és a Vszevolod⁴⁴⁵ nevet adta neki. Még abban az évben Jaroszlav a csúdok ellen vonult, és legyőzte őket, és megalapította Jurjevet.⁴⁴⁶ Ugyanakkor halt meg Ljahföldön [= Lengyelországban] a Nagy Boleszlav, és lázadás volt a lengyel földön: a lázadók leöldösték püspökeiket, papjaikat és bojárjaikat, és lázongás volt közöttük.⁴⁴⁷

A **6539. (1031.)** évben. Jaroszlav és Msztyiszlav sok harcost toboroztak össze, elindultak a ljahok (na ljachy) ellen, és újból elfoglalták a cserveni városokat (gradu červen'skyja), és végigdúlták a Ljahföldet (Ljad'skuju), és sok ljah (ljachy) fogollyal tértek meg, és elosztották őket egymás között. Jaroszlav a neki jutott lengyeleket a Rosz [folyó] mentén telepítette le; ott is élnek mind a mai napig.

A **6540. (1032.)** évben. Jaroszlav városokat kezdett építeni a Rosz (po Rsi) mentén.⁴⁴⁸

A **6541. (1033.)** évben. Msztyiszlav fia, Evsztafij (Eustafij)⁴⁴⁹ meghalt.

A **6542. (1034.)** évben.

A **6543. (1035.)** évben.

A **6544. (1036.)** évben. Msztyiszlav vadászatra vonult ki, súlyosan megbetegedett és meghalt. És a Szent Üdvözítő templomában helyezték nyugalomra, amelyet maga alapított; hiszen még életében oly magasra emelték a falait, amilyen magasra lóháton állva az ember a kezével felér.⁴⁵⁰ Misztyiszlav kövér testalkatú volt, szép volt az arca, nagy szemei voltak, a csatákban bátor volt, könyörületes volt, és mérhetetlenül szerette druzsináját, nem sajnálta tőlük a birtokadományokat, sem ételben, sem italban, semmit sem tiltott tőlük. Ezután minden birtoka Jaroszlav hatalmába került, és Jaroszlav lett Rusz föld egyedüli ura. Elment Novgorodba, és a fiát, Vlagyimirt⁴⁵¹ ültette ott

⁴⁴⁴ Település a későbbi halicsi és volhíniai fejedelemségek határán, az ún. cserveni városok egyike; többször gazdát cserélt a keleti és nyugati szlávok között.

⁴⁴⁵ Későbbi kijevi nagyfejedelem (1078–1093).

⁴⁴⁶ Az észtek lakta területen a későbbi Dorpat (ma: Tartu).

⁴⁴⁷ Bolesław halálát tévesen adja meg, ő valójában 1025-ben halt meg. Az őt követő II. Mieszko (1025–1034) alatt valóban pogánylázas tört ki a lengyel területeken 1031–1032-ben (SZCZUR 2002, 76–88, 94). A belső konfliktusokat kihasználva indított Jaroszlav támadást, és visszafoglalta az ún. cserveni városokat.

⁴⁴⁸ A Rosz folyó Kijevtől délre folyik, valószínű itt a besenyők elleni védekezés kiépítéséről van szó, és nem városokat épített, hanem a védelmet szolgáló erődvonalat, ahogy korábban Vlagyimir is. Konkrét településneveket (pl. Jurjev, Rasztovec, Jatyin, Torcseszk) csak a 11. század utolsó harmadában említ a Rosz mentén a PVL.

⁴⁴⁹ Róla ez az egyetlen adat (RAPOV 1977, 42).

⁴⁵⁰ A csernyigovi templomot Jaroszlav fia, Szvjatoszlav fejezte be, aki Csernyigov fejedelme lett.

⁴⁵¹ Bölcs Jaroszlav 1020-ban született első fia ekkor érte el a középkorban szokásos nagykorúságot, ekkor kapott irányító feladatot. Ő építtette a novgorodi Szent Szófia-székesegyházat. Novgorodi uralkodása alatt megbízható támogatója volt Zsagyata püspök, aki egy hónappal a fejedelem halála (1052. október) előtt szentelte fel a templomot.

trónra, a püspöki székre pedig Zsigyatát (Židjatu).⁴⁵² Eközben Jaroszlavnak fia született és a Vjacseszlav (Vjačeslav)⁴⁵³ nevet adták neki. Amikor Jaroszlav Novgorodban tartózkodott, olyan hír érkezett hozzá, hogy a besenyők (pečenezi) Kijevet ostromolják. Jaroszlav ekkor sok harcost toborzott össze: varégokat és szlávokat (slověne), Kijevhez jött velük, és bevonult a városába. Megszámálhatatlanul sok volt a besenyő. Jaroszlav kitámadott a várból, felsorakoztatta fegyvereseit: és középre állította a varégokat, jobboldalt álltak a kijevi harcosok, baloldalt pedig a novgorodiak voltak. És a vár előtt sorakoztak fel. A besenyők támadni kezdtek, és azon a helyen csaptak össze, ahol most a Szent Szófia [= Bölcsesség temploma] emelkedik, és Rusz metropolitájának a székhelye van: itt akkor mezőség volt a váron kívül.⁴⁵⁴ És kegyetlen mészárlás volt, és csak estére győzedelmeskedett Jaroszlav. És szertefutottak a besenyők, és nem tudták, hová meneküljenek: egyesek meneküléskor a Szetomlba (v Sětomli)⁴⁵⁵ fulladtak, mások meg más folyókba, a maradék pedig elmenekült és (eltűnt) mind a mai napig. Ugyanabban az évben csukatta Jaroszlav tömlöcbe a testvérét, Szugyiszlavot⁴⁵⁶ Pszkovban, mivel ott vádolták be neki.

A 6545. (1037.) évben. Jaroszlav nagy várost alapított, és a városnak pedig Aranykaput (Zlataja vrata) [épített]. Ő alapította a Szent Szófia-székesegyházat is, valamint a metropolita székhelyét. Azután az Aranykapunál a Gyümölcsoltó Boldogasszony-templomot (cerkov' svjatyja Bogorodica blagověščen'je), azután Szent György (Georgij) és Szent Irén (Orina) kolostorát.⁴⁵⁷ És uralkodása alatt erősödni és terjedni kezdett a keresztény hit, a szerzetesek száma megsokszorozódott,

⁴⁵² Zsigyata (= Zsigyiszlav), keresztény nevén Luka, Novgorod második püspökeként az első rusz születésű egyházfő volt. Az ő püspöksége idején épült a Szent Szófia-székesegyház, amit 1052-ben szentelt fel. Miután megrágalmazták, 1055-ben el kellett hagynia Novgorodot, ahova csak 1058-ban térhetett vissza. Lihacsov 1060-ra vagy 1061-re teszi halálát (LIHACSOV 1950, II, 374), de van, aki szerint nem sokkal Novgorodba való visszatérése után, 1059. október 15-én halt meg (PVL, 2012, 336). Fennmaradt írása, a *Tanítás a híveknek (Poucsenyije k bratyiji)*, amely a maga egyszerű stílusában az evangélium tanításait foglalja össze a kereszténységben még járatlan hívei számára.

⁴⁵³ L. RAPOV 1977, 47–48 (1057-ben meghalt).

⁴⁵⁴ A besenyők Kijev környékét feldúlták, de úgy tűnik, hogy magába a városba nem jutottak be. A város ekkor még nem nőtte túl a Vlagyimir korabeli szintet. Jaroszlav építkezései ezt követően kezdődtek, ezután épült fel a Szent Szófia-székesegyház, az Aranykapu. Tulajdonképpen az építkezések következtében alakult ki a „Jaroszlav városának” nevezett városrész, amely presztízisépítménnyel egy új Konstantinápolyt akar mintázni (I. FRANKLIN–SHEPARD 1996, 210).

⁴⁵⁵ Kis folyó Kijev alatt, a Dnyeper jobb oldali mellékfolyójába, a Pocsajnába ömlik.

⁴⁵⁶ Miután Msztyiszlav meghalt, Jaroszlav még élő testvérével, Szugyiszlavval nem akart osztozni a hatalmon, bezárása bizonyára területszerzési ambíciói miatt következett be. Szugyiszlav túlélte Jaroszlavot (1063-ban halt meg), unokaöccsei engedték ki fogságából.

⁴⁵⁷ Jaroszlav korában Kijev környékét védelmi rendszerrel vették körbe, a város pedig nyolcszorosra lett a Vlagyimir korabelinek (PVL, 2012, 337–338). A bejegyzés szerint ekkor épült az Aranykapu, az Angyali Üdvözet (vagy Gyümölcsoltó Boldogasszony)-templom, ami ún. *nadvratnaja*, azaz a 'kapu fölé emelt' kisebb templom lehetett. Az említett kolostorokat a város kibővített területén belül hozta létre Jaroszlav. A Szent Györgyöt saját védőszentjének – miután a kereszténységben a Georgij nevet kapta –, a Szent Irént pedig felesége halálakor – az ő védő-

és kolostorokat alapítottak. Mert Jaroszlav szerette az egyházi regulákat, nagyon szerette a papokat, különösen pedig a szerzeteseket, és a könyveket annyira szerette, hogy gyakran éjjel-nappal olvasta őket. Sok másolót gyűjtött össze, akik görögből fordították a könyveket szláv nyelvre.⁴⁵⁸ És sok könyvet másoltak le, amelyekből tanítják a hívő embereket, és örömüket lelik az Isten tanításában. Olyan ez, mint amikor az egyik ember felszántja a földet, a másik beveti, és megint mások learatják, és esznek kifogyhatatlan táplálékából, így (cselekedett) ez is. Hiszen atyja, Vlagyimir felszántotta a földet és porhanyóssá tette, vagyis a keresztség által megvilágosította. Emez pedig bevetette a könyvek igéivel a hívő emberek szívét, mi pedig learatjuk, amikor elfogadjuk a könyvek tanítását.

Hiszen nagy a könyvek tanításának a haszna; a könyvek igazítanak el és mutatják meg a bűnbánat útjait, a könyvek igéi által bölcsességre és önmegtartóztatásra lelünk. Olyanok ezek (ti. a könyvek), mint a folyók, amelyek éltetik a világmindenséget, a bölcsesség forrásai; hiszen a könyvekben mérhetetlen mélység lakozik: bánatunkban vigaszt nyújtanak, és az önmegtartóztatás gyeplői. Nagy dolog a bölcsesség, amelyet magasztalva Salamon így beszélt: „Én, a bölcsesség lakozom az eszességben, és a megfontolás tudományát megnyerem. Az Úrnak félelme... Enyém a tanács és a valóság, én vagyok az eszesség, enyém az erő. Én általam uralkodnak a királyok, és az uralkodók tesznek igazságot. Én általam viselnek a fejedelmek fejedelemséget, és a nemesek, a földnek minden bírái. Én az engem szeretőket szeretem, és akik engem keresnek, megtalálnak.”⁴⁵⁹ Ha szorgalmasan keresed a könyvekben rejlő bölcsességet, akkor lelked nagy haszonra lel. Mert aki gyakran olvassa a könyveket, magával az Istennel vagy a szent férfiakkal társalog. Aki a próféták szavait, az evangéliumi és apostoli tanításokat vagy a szent életű atyák legendáit olvassa, nagy hasznára lesz az ő lelkének.

Jaroszlav pedig, mint már mondtunk, szerette a könyveket, és amikor már sok könyvet lemásoltatott, a Szent Szófia templomában helyezte el őket, amelyet ő maga építtetett. Arannyal és ezüsttel, valamint egyházi kegytárgyakkal díszítette fel a templomot,⁴⁶⁰ és most benne magasztalják az Istent, az Őt illető énekekkel az előírt időben. És más templomot is építtetett a különböző városokban és helyeken, papokat rendelve hozzájuk, a saját vagyonából adva nekik fizetséget, és megparancsolta ne-

szentjének tiszteletére – emeltette (SCSAPOV 1989, 132–133). Ugyanakkor vitatott, hogy ezek az építkezések ebben az egy évben történtek-e, vagy pedig csak ez év alatt foglalták össze a fejedelem ilyen jellegű tevékenységét. Így például van, aki úgy véli, hogy valóban ekkor alapította Jaroszlav a Szent Szófia-székesegyházat, de van, aki szerint ekkor már állt.

⁴⁵⁸ A 11. század közepén a Rusz írástudóinak egy sor olyan fordítás állt rendelkezésükre, amelyek bizánci krónikákból, szentek életrajzából, apokrifból és egyéb munkákból készültek. Az vita tárgya, hol készültek ezek a fordítások, Thomson (THOMSON 1993, 295–324) úgy véli, hogy ezek nem a Ruszban készültek, hanem a déli szlávoknak köszönhetőek. Álláspontját azonban orosz kutatók vitatják (ALEKSZEJEV 1996, 278–296).

⁴⁵⁹ Vö. Péld 8:12–17.

⁴⁶⁰ Az alapító kötelessége volt, hogy a szertartásokhoz szükséges berendezésről, tárgyakról és könyvekről gondoskodjon. Az egyházzal való gondoskodását l. az ún. *Usztav*-jában, amelyet Vlagyimirhoz hasonlóan írásban is rögzített (SCSAPOV 1976, 85–139).

kik, hogy tanítsák az embereket, mert ezt a feladatot Istentől kapták, és hogy gyakran járjanak templomba. És megsokszorozódott a presbiterek és keresztények száma. És örvendezett is Jaroszlav, látva a sok templomot és keresztény hívőt, az ellenség meg szomorkodott legyőzötven az új keresztények által.

A 6546. (1038.) évben Jaroszlav a jatvjagok (na jatvjagy) ellen indult.

A 6547. (1039.) évben Theopemptosz (Feopempt) metropolita felszentelte a Szent Szűz templomát, amelyet Vlagyimir, Jaroszlav atyja alapított.⁴⁶¹

A 6548. (1040.) évben Jaroszlav a litvánok (na Litvu) ellen ment.

A 6549. (1041.) évben Jaroszlav hajókkal indult a mazóviaiak (na mazovšany)⁴⁶² ellen.

A 6550. (1042.) évben. Jaroszlav fia, Vlagyimir a jam(ok)⁴⁶³ ellen vonult, és legyőzte azokat. És Vlagyimir harcosainak a lovai pusztulni kezdtek; úgy hogy még ki sem lehelték a párjukat a lovak, amikor már a bőrüket nyúlták le róluk: olyan nagy vész járta a lovak között.

A 6551. (1043.) évben. Jaroszlav a fiát, Vlagyimirt küldte a görögök (na Gr'ky) ellen,⁴⁶⁴ és sok harcost adott neki, a hadvezetést pedig Visatára (Vyšata),⁴⁶⁵ Jany aty-

⁴⁶¹ Felmerül, hogy az 1037-ben elkezdett Szent Szófia-székesegyház felszentelését a Tized-templomával tévesztette össze a krónikás szerkesztő, hiszen a 989-ben elkezdett Tizedtemplom 996-ra elkészült, így nagyon kései lenne az 1039-es felszentelés. Ráadásul a Szent Szófia volt a metropolita székhelye (LIHACSOV 1950, II, 378; PVL, 2007, 483, 625). Ha igaza van Lihacsovnak, akkor a krónikás abban téved, hogy alapítóként Vlagyimirt nevezi meg Jaroszlav helyett, ugyanakkor a Szent Szűz templomát valóban Vlagyimir alapította. Így mások szerint az újraszentelés talán azzal magyarázható, hogy a templom leégett vagy átépítették, és ezután szentelték újra (PVL, 2012, 338).

Expressis verbis itt van szó először metropolitáról, noha maga a metropólia nem ekkor létesült, hanem még Vlagyimir idején. A görög Theopemptosz volt a metropolita kb. az 1035–1040-es években (SCSAPOV 1989, 191).

⁴⁶² Mazóvia lakói, a mai Lengyelország északkeleti részében (a terület mai központja Płock). A hadjáratot a mazóviai Mieczysław fejedelem miatt aggodó krakkói fejedelem, Kázmér kérésére indította Rusz.

⁴⁶³ A jamok a finnek ősei. A hagyományos magyarázat szerint a jam a finn Häme szóból ered, ami viszont annak a történelmi tartománynak a neve, ami Finnország déli részén fekszik, és amit a svédek Tavastlandnak neveznek. A hämäläinen pedig Häme lakója (FASZMER 1973, IV, 557). Lehetséges, hogy a jamok nem azonnal foglalták el a későbbi Finnország központi területeit, és kezdetben jóval nagyobb területen éltek, így a Ladoga-tó és az Északi-Dvina között, a Karéliai-földszoroson és Ingriában (a mai Oroszország területén), ahonnan később kiszorultak. Más feltételezések szerint a jamok karélok voltak a Ladoga-tó északi partjáról. Ha azonban a PVL a mai Finnország területére utal, akkor ez a legkorábbi említése az országnak.

⁴⁶⁴ A hadjárat okairól az óorosz forrásokból nem tudunk. Ióánnész Szkülitész szerint egy szkíta, azaz rusz előkelő meggyilkolása miatt indított Vlagyimir a bizánciak ellen háborút (Skylitzes 430; CHEYNET-FLUSIN 2003, 404–405), Mikhaél Pszellosz pedig a ruszok Bizánci Birodalommal szembeni gyűlöletével magyarázza a hadjáratot (SEWTER 1953, 148). A bizánci források részletes elemzését l. LITAVRIN 2001, 228–276; BIBIKOV 2004, 422–425, 427, 343–436).

⁴⁶⁵ A Visata a Viseszlav név rövidült alakja. Visata a novgorodi vojevodának, Osztromirnak a fia (PSZRL, II, 152). SAHMATOV (1908, 441–444) úgy véli, hogy Visata lehetett a krónikás informátora a bizánci hadjáratról. Az 1043. évben tiszte ellenére nem ő volt a hadak igazi irányítója

jára bízta. És Vlagyimir hajókkal indult hadba, és amikor hajóival elérte a Dunát, Cárgrád [= Konstantinápoly] felé vette útját. És nagy vihar lett, széttördelte Rusz harcosainak hajóit, és a szél a fejedelem hajóját is összetörte, és a fejedelmet Ivan Tvorimirics (Tvorimirič'), Jaroszlav hadvezére vette fel a hajójába. Vlagyimir egyéb harcosait pedig, szám szerint úgy hatezret, a tenger partra vetette, és amikor azok vissza akartak térni Rusz földjére, a fejedelem fegyveresei közül senki sem ment velük. Így szólt ekkor Visata: „Én velük megyek.” És hajójából kiszállt hozzájuk a partra, ezt mondva: „Ha életben maradok, akkor velük leszek, ha elveszek, akkor pedig a harcostársaimmal.” És elindultak, hogy visszajussanak Ruszba. És hírért vették a görögök, hogy a tenger a ruszok hajóit összetörte, és a császár, név szerint Monomach(os)⁴⁶⁶ tizennégy hajót küldött a ruszok után. Vlagyimir pedig, amikor a fegyveres kíséretének tagjaival meglátta, hogy követik őket, visszafordult és szétzúzta a görög hajókat, és saját hajóiba szállva visszatért Ruszba. Visatát pedig a többi tengerpartra vetettel együtt elfogták, Cárgrádba [= Konstantinápolyba] hurcolták, és sok ruszt megvakítottak.⁴⁶⁷ Három év múlva, amikor létre jött a béke, Visatát visszaengedték Jaroszlavhoz Ruszba.⁴⁶⁸ Ekkoriban adta Jaroszlav a húgát férjhez Kazimirhez,⁴⁶⁹ és Kazimir nászajándékkul nyolcszáz rusz foglyot adott vissza, akiket még Boleszlav ejtett fogságba, amikor legyőzte Jaroszlavot.

A 6552. (1044.) évben. Kihantoltak a sírjaikból két fejedelmet: Jaropolkot és Oleget, Szvjatoszlav fiait, és beszentelték csontjaikat,⁴⁷⁰ és a Szent Szűz templomában helyezték őket nyugalomra. Ugyanabban az évben halt meg Brjacsislav, Izjaszlav fia, Vlagyimir unokája, Vszeszlav atya,⁴⁷¹ és a fia, Vszeszlav ült a trónjára, akit az édes-

(LIHACSOV 1950, II, 378.), hanem inkább kárvallottja az eseményeknek. Visata fia pedig 1071., 1089., 1091., 1093. és 1106. év alatt a PVL-ben szereplő Jany, aki apjához hasonlóan adatokat szolgáltatott a krónikásoknak, így Nyesztor egyik informátora is ő volt (TVOROGOV 1987a, 103–104).

⁴⁶⁶ IX. Kónsztantinosz Monomakhosz (1042–1055).

⁴⁶⁷ A hadjárat leírására bizánci szemszögből l. Skylitzes 429–433; CHEYNET–FLUSIN 2003, 405–407; SEWTER 1953, 147–151). A görög források megerősítik, hogy egy váratlan vihar és a görögtűz segítségével a bizánci flotta megsemmisítette a ruszok hajóit.

⁴⁶⁸ A három évvel később, 1046-ban kötött béke eredményeként Jaroszlav fia, Vszevolod feleségül vett egy a IX. Kónsztantinosz Monomakhosz családjából származó leányt, egyes feltételezések szerint a császár leányát (OBOLENSKY 1999, 275–276), akit talán Máriának hívtak. A kutatók egy pecsétet tulajdonítanak neki (SOLOVIEV 1979[1963], 241–248). Fenmaradt egy 16. századi legendás történet, az *Elbeszélés a vlagyimiri fejedelmekről*, amely szerint Vlagyimir Monomach IX. Kónsztantinosz Monomakhosztól kapta uralkodói jelvényként a Monomach-koronát. Valójában Vlagyimir Monomach mindössze két éves volt, mikor a bizánci császár meghalt, így aligha kaphatott a feltételezett nagyapjától koronázási jelvényeket (MAKAI 2005, 65–79).

⁴⁶⁹ I. (Odnovicel = Megújító) Kázmér lengyel fejedelem (1034–1058) feleségül vette Jaroszlav testvérét, Dobroniega-Mariát; Jaroszlav fia, Izjaszlav pedig Kázmér testvérét, Gertrúdot (FORSSMAN 1970, 139).

⁴⁷⁰ A kereszténységet felvevő Vlagyimir fejedelem testvérei; a Szent Szűz székesegyháza a Tized-templom. A csontok beszentelésére l. ALEKSZEJEV 2003, 102–106.

⁴⁷¹ L. a 381. jegyzetet.

anya varázslat által szült e világra.⁴⁷² Amikor az anyja megszülte, a gyermek fején egy seb volt, és a varázslók így szóltak az édesanyjához: „Ezt a sebet kösd be neki, hadd viselje egészen a haláláig.” És magán viseli ezt Vseszlav mind a mai napig; éppen ezért nem irgalmas a vérontásban.

A 6553. (1045.) évben alapította Vlagyimir a Szent Szófia-templomot Novgorodban (v Novëgorodë).⁴⁷³

A 6554. (1046.) évben.

A 6555. (1047.) évben. Jaroszlav hadba vonult a mazóviak ellen, és legyőzte őket, és megölte fejedelmüket, Moiszlavot (Moislava), és behódoltatta őket Kazimirnak.⁴⁷⁴

A 6556. (1048.) évben.

A 6557. (1049.) évben.

A 6558. (1050.) évben elhunyt a fejedelemné, Jaroszlav felesége.⁴⁷⁵

A 6559. (1051.) évben Jaroszlav összehívatta a püspököket, a rusz (rusina) nemzetségű Ilariont (Lariona) nevezte ki metropolitának a Szent Szófia-székesegyházba.⁴⁷⁶

⁴⁷² TVOROGOV (1997, 509) igyekszik racionális magyarázatot adni Vseszlav születésére, és úgy véli, hogy olyan gyógyítók tevékenységére utal a forrás, akik a meddőséggel vették fel a harcot. Ennek az értelmezésnek azonban ellentmond a következő mondat, és a Vseszlavval kapcsolatos hagyomány is. Például az *Igor-ének* szerzője szerint Vseszlav farkassá tudott változni, de a bilinák szerint is alakváltó volt. A fején levő „seb” arra utalhat, hogy burokban született, azaz a magzatburok részei a fején maradtak. Vseszlav természetfölötti hírnevére, illetve a Volh Vseszlavjevics bogatirral való kapcsolatára l. JAKOBSON–SZEFTTEL 1949, 13–86.

⁴⁷³ Egy korábban létező és leégett fatemplom helyére épült. Felszentelésére 1052-ben került sor (CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 261). L. még a 451. jegyzetet.

⁴⁷⁴ A rokonság által létrejött szövetségben Jaroszlav támogatta Kázmért Mazóvia hódoltatásában, a legyőzött fejedelem Mieczysław volt (SZCZUR 2002, 107).

⁴⁷⁵ Ingigerda-Irina, l. még a 422. jegyzetet. Az *Ipatijj-évkönyv*ben halálának pontos dátuma is olvasható: 6558. (1050.) február 10. (PSZRL, II, 143). Az óorosz évkönyvekben Ingigerda neve nem szerepel, Irina jelenik meg Ilarion (Hilarion) kijevi metropolita beszédében (*Elmélkedés a törvényről és a kegyelemről*) is. A novgorodi hagyomány Annával azonosítja (Szent Anna relikviái a novgorodi Szent Szófiában vannak). Karamzin úgy vélte, hogy Anna volt Ingigerda apácané, noha Nazarenko szerint a rusz fejedelmi családok tagjai csak a 12–13. században tettek fogadalmat haláluk előtt. Nazarenko szerint Jaroszlav első feleségének volt Anna a neve. Ő 1018-ban a lengyel Bolesław fogságába esett, ahol végül meg is halt, őt temették el Novgorodba. Ingigerda sírja pedig a kijevi Szent Szófia-székesegyházban levő szarkofágjában maradt fent (PVL, 2012, 341–342).

⁴⁷⁶ Jaroszlav függetleníteni akarta országát Bizáncból. Ennek érdekében teremtette meg a bizánci császári hatalmat szimbolizáló külsőségeket: a Szent Szófia-székesegyházat és az Aranykaput. Korábban Novgorodban sikerült jelöltjét a püspöki székbe ültetni, itt a metropolita megválasztásának jogát gyakorolta. Ez sértette a pátriárka kinevezési jogát, de a hatalmon lévő nagyfejedelem döntését tudomásul vették a görög származású püspökök is. Azt a körülményt, hogy Ilarion megválasztása Jaroszlav személyes döntésén alapult, erősíti, hogy a nagyfejedelem halála után azonnal megváltozott a helyzet, és Ilarionnak távoznia kellett a metropólia éléről. Ilarion több irodalmi alkotás szerzője, legfontosabb a már említett *Szlovo o Zakone i Blagodatyi* (*Elmélkedés a törvényről és a kegyelemről*) c. munka, amelyben ugyanazt a gondolatot fejti ki, amelyet Jaroszlav az építkezéseivel ki akart fejezni: Kijevben egy újabb Konstantinápoly született (TOLOCSKO 1983, 189; ROZOV 1987, 198–204; FRANKLIN–SHEPARD 1996, 209–217).

Most pedig mondjuk el, honnan kapta a nevét a Barlangkolostor (Pečer'skij manastyr').⁴⁷⁷ Az istenfélő Jaroszlav fejedelem szerette Beresztovojét⁴⁷⁸ és az ott lévő Szent Apostolok-templomot, sok pappal támogatta, akik között volt egy presbiter, név szerint Larion, kegyes, a szent könyvek ismerője és böjtölő volt. Ilarion eljárt Beresztovojéból a Dnyeper-partra, a halomra, ahol most a régi (vetchyj) Barlangkolostor található, és ott végezte imáit, mivel ott nagy erdőség volt. Kiásott ott egy kis barlangot, két százseny⁴⁷⁹ nagyságút, és ide járt Beresztovojéból, itt énekelte a hórakat, és titokban imádkozott Istenhez. Aztán az Úr azt sugallta a fejedelem szívének, hogy őt nevezze ki metropolitának a Szent Szófia-székesegyházba, ez a kis barlang meg úgy maradt. Néhány nappal később feltűnt egy bizonyos ember, világi személy⁴⁸⁰ Ljubecs (ot Ljubča)⁴⁸¹ városából. És az Úr azt a gondolatot oltotta a szívébe, hogy zárandokolni induljon. És elment a Szent Hegyre,⁴⁸² megnézte a kolostorokat, bejárta őket, közben megszerette a szerzetességet, és eljött az egyik kolostorba, és kérlelte az apátot (igument), hogy vegye fel a szerzetesrendbe. Az végighallgatta, és (hajának megnyírásával) felvette a rendbe, és az Antonij⁴⁸³ nevet adta neki, miután kioktatta és megtanította a szerzetesi életmódra, majd ezt mondta neki: „Menj újból Rusz földjére, legyen rajtad a Szent Hegy áldása, mert általad sokan lesznek majd szerzetesekké.” Megáldotta őt, és e szavakkal bocsátotta el: „Menj békével!” Antonij pedig megérkezett Kijevbe, és azon kezdett gondolkodni, hogy hol telepedjen le; és járta a kolostorokat, de nem kedvelte őket, mert az Isten nem akarta. És ekkor elkezdte járni az irdatlan rengeteget, a hegyet, keresve a helyet, amelyet az Úr kijelölt neki. És elérkezett a halomra, ahhoz a kis barlanghoz, amelyet Larion

⁴⁷⁷ A Kijevi Rusz mindmáig létező kolostora, a Kijev-Pecszerszkaja Lavra. A Lavra a kolostorok között elfoglalt kiemelkedő helyzetre utaló cím, amellyel ekkor még nem rendelkezett. Az első szerzetesek spontán megtelepülve az akkori Kijevtől délre, a Dnyeper magas löszfalába vájt remetebárlangokban laktak. Az itt színre lépő Antonij a Szent Hegyet (= Athosz hegyét) megjárva és tapasztalatokat szerezve a fejedelem engedélyével összefogta az itt élő barátokat (kezdetben 12-t, azaz az apostolok számával megegyezőt) és közösséggé szervezte őket. Szabállyal rendelkező kolostorra csak Feodoszij idején váltak. L. alább.

A fejedelem birtokában levő település Kijev közelében.

⁴⁷⁹ Százseny = régi orosz hosszmérték = 2,13 m.

⁴⁸⁰ Itt Antonijról van szó, akinek világi nevét elfelejtette a krónikás megemlíteni.

⁴⁸¹ Dnyeper menti város Csernyigov közelében, az egyik legfontosabb kereskedelmi út, a „varégoktól a görögökhöz vezető út” mentén.

⁴⁸² Athosz-hegy a görög Khalkidiki-félsziget egyik nyúlványán elhelyezkedő, ma is létező szerzetes „köztársaság”, az ortodox világ egyik legfontosabb szellemi központja. Folyamatosan alapítottak kolostorokat az ortodox országok uralkodói. A legjelentősebbek egyike a Sztudion-kolostor, amelyet egy bizánci előkelő (Sztudiosz) alapított az 5. század közepén. Szabályzatát (reguláját) többen átvették. Az ortodox világban nincsenek szerzetesrendek, mint nyugaton, csak szerzetesi közösségek, de ez nem jelenti azt, hogy a kolostorok regulái azonosak lennének. Általában az új kolostorok egy jelentős régi szabályzata alapján kezd(t/en)ek működni (LIHACSOV 1950, II, 386).

⁴⁸³ Antonijt tartja a hagyomány a kolostor alapítójának az alábbi történet szerint, amely a kolostor feljegyzéseiből került be a PVL szövegébe. A kolostorról szóló feljegyzéseket az 1074-ben keletkezett összegzéshez (szvod) kötik (LIHACSOV 1950, II, 383–384).

ásott ki, és megkedvelte ezt a helyet, és letelepedett benne,⁴⁸⁴ és könnyezve e szavakkal kezdett az Istenhez fohászzkodni: „Uram! Tégy erőssé engem ezen a helyen, és legyen e helyen a Szent Hegy és az engem szerzetessé fogadó igumen (apát) áldása!” És ettől kezdve itt élt, Istenhez imádkozva, csupán száraz kenyeret fogyasztva, de azt is csak másnaponként, és mértékkel fogyasztva a vizet is; tovább ásta a barlangot, sem éjjel, sem nappal nem engedve magának nyugalmat: munkával, virrasztással és imádkozással töltve az idejét. Azután a jó emberek tudomást szereztek róla, és eljártak hozzá, és hoztak neki mindent, amire szüksége volt. És Nagy Antonijként (Velikyj Antonij) lett híressé, a hozzá járulók áldását kérték. Később pedig, amikor elhunyt Jaroszlav nagyfejedelem, a hatalmat Izjaszlav nevű fia vette át, és elfoglalta a kijevi trónt. Antonij pedig hírneves volt Rusz földjén. Izjaszlav, amikor értesült Antonij szent életéről, eljött hozzá fegyveres kíséretének tagjaival, hogy áldását és imáit kérje. És mindenki számára ismert lett Nagy Antonij, és mindenki tisztelte, és kezdték felkeresni a szerzetesjelöltek, ő pedig fogadta őket, és felvette őket a szerzetesrendbe. És csatlakozott hozzá 12 szerzetes, ezek egy nagy barlangot ástak, és templomot és cellákat, amelyek mind a mai napig még léteznek a régi kolostor alatti barlangban. Amikor összegyűltek a szerzetes testvérek, így szólt hozzájuk Antonij: „Benneteket, testvéreim, az Isten gyűjtött egybe a Szent Hegy áldása révén, amellyel engem szerzetessé fogadott a Szent Hegy igumenje (apátja), benneteket pedig én fogadtalak szerzetessé; legyen áldás rajtatok, az első az Istentől, a második a Szent Hegyről.” És így folytatta: „Éljetek egyedül, magatokban! Igument (apátot) nevezek ki nektek, én pedig egyedül akarok elmenni arra a hegyre, mivel már korábban is a magányos, elkülönült élethez szoktam.” És kinevezte igumennek (apátnak) Barlaamot (Varlam), ő maga meg elment a hegyre, kiásott egy barlangot, amely az új kolostor alatt van. És benne is fejezte be az életét, erényben élt, mintegy 40 éven át soha,⁴⁸⁵ sehová nem távozott el belőle; benne nyugszanak hamvai mind a mai napig. A szerzetesek pedig az igumenjükkal a barlangban éltek. Amikor a szerzetesek már oly sokan lettek, hogy nem fértek el a barlangban, eltervezték, hogy kolostort építenek a barlangon kívül. És elment az apát a szerzetesekkel együtt Antonijhoz és ezt mondták neki: „Atyánk! Oly sokan lettek a szerzetesek, hogy nem tudunk elférni a barlangban, ha az Úr úgy akarja, imáid révén építenénk egy kis templomot a barlangon kívül. És Antonij parancsba adta nekik. A szerzetesek pedig engedelmeskedtek neki, és egy kis templomot emeltek a barlang fölött Mária Mennybevitele (Uспен’je)⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ A kijevi barlangkolostori *Patyerikon* szerint Antonij élt a barlangban, nem pedig Hilarion, máshol az is olvasható a *Patyerikon*ban, hogy a Varég-barlangot kincseik számára raktárként használták a varégek.

⁴⁸⁵ A krónikás téved a negyven évet illetően, ugyanis ha Antonij Izjaszlav (1055–1073) fejedelem korában telepedett meg a barlangban és valamikor 1072/1073-ban meghalt, nem élhetett negyven évig a barlangban. A negyven év valószínűleg pusztán arra utal, hogy hosszú ideig élt ott (Tvorogov 1997, 510).

⁴⁸⁶ Az egyház tanítása szerint Mária esetében nem a test és lélek fájdalmas elválásáról, vagyis Ádám ivadékainak büntetés jellegű haláláról van szó, az Istenszülő valójában csak „elszenderedett” (Uzspenijje), ennek nyomán alakult ki számos templom elnevezése, azaz patrocíniuma. Máriának az Úrhoz kerülése sem mennybemenetel, hanem „mennybevétel” (assumptio), amelynek ünnepe megegyezik a magyarországi Nagyboldogasszony ünnepével: augusztus 15.

tiszteletére. És az Isten, a Szent Szűz imái által, gyarapítani kezdte a szerzetesek számát, és tanácsot tartottak a szerzetesek az igumenjükkal (apátjukkal), hogy kolostort építenek. És elmentek a szerzetesek Antonijhoz és ezt mondták neki: „Atyánk! A szerzetesek száma növekszik, és mi kolostort szeretnénk építeni.” Antonij pedig örömmel mondotta: „Áldott az Úr mindenben, és a Szent Szűz imája és a szent hegyi atyák imája legyen veletek!” És miután ezt mondotta, elküldte az egyik barátot Izjaszlav fejedelemhez e szavakkal: „Fejedelmem! Ím az Úr gyarapítja a szerzetesek számát, de kicsi a helyük, ha nekünk ajándékoznád azt a hegyet, amely a barlang fölött van.” Izjaszlav pedig ezt végighallgatta és örvendett, és elküldte (hozzájuk) az egyik emberét, és nekik adta azt a hegyet. Az apát pedig és a barátok nagy templomot alapítottak,⁴⁸⁷ és a kolostort cölöpfallal vették körül, sok cellát létesítettek, befejezték a templom építését, és ikonokkal díszítették. És ettől kezdve létezik a Barlangkolostor (Pečerskij manastyr’): mivel pedig azelőtt a szerzetesek barlangban éltek, elnevezték Barlangkolostornak. A Barlangkolostor alapítása pedig a Szent Hegy áldásával történt. Amikor Barlaam apátsága idején megerősödött a kolostor, Izjaszlav alapított egy másik kolostort Szent Dmitrij (Demeter) tiszteletére,⁴⁸⁸ és Barlaamot tette oda igumennek, mert a gazdagságában bízva azt akarta, hogy (ez) rangosabb legyen a Barlangkolostornál. Hiszen sok kolostort uralkodók és bojárok meg a gazdagok alapítottak, de azok nem olyanok, mint amelyek könnyekkel, böjtöléssel, imádkozással, virrasztással jöttek létre. Antonijnak ugyanis nem volt sem aranya, sem ezüstje, hanem mindent könnyeivel és böjtölésével ért el, amint azt már elmondottuk. Amikor Barlaam átkerült a Szent Dmitrij-kolostorhoz, a barátok, miután tanácsot tartottak, elmentek Antonij atyához, és ezt mondták neki: „Nevezz ki nekünk igument!” Ő pedig ezt válaszolta nekik: „Kit akartok?” Ők pedig ezt válaszolták: „Akit az Isten és te akarsz.” És ezt mondta nekik: „Ki lenne több közületek Feodoszijnál,⁴⁸⁹ aki engedelmes, jámbor, alázatos, hát legyen ő az apátotok.” A barátok pedig örvendeztek, engedelmeskedtek az atyának; és Feodoszijt nevezték ki a szerzetesek igumenjének, akik szám szerint 20-an voltak. Amikor Feodoszij átvette a kolostort, önmegtartóztató és szigorú böjtöléssel, könnyek között imádkozó élet-

⁴⁸⁷ Feodoszij Nyesztor által írt legendája a Barlangkolostor Istenanya elszenderülése-templomát Feodoszijnak tulajdonítja. Ez a templom egyike volt a 11. század egyik legjelentősebb építészeti emlékének a II. világháború alatt történő elpusztításáig. A Nagy Lavra hasonló nevű templomának mintájára más városokban és kolostorokban is épültek templomok (LIHACSOV 1950, II, 385; vö. PVL, 2007, 487–488, 627).

⁴⁸⁸ A kolostor Kijevben, Izjaszlav által tovább épített városrészben (a mai Mihály-hegyen) helyezkedhetett el. Szent Demeter Izjaszlav védőszentje, a keresztségben kapott Demeter neve okán (SCSAPOV 1989, 134). Az újabb kutatások szerint az Aranykupolás Szent Mihály-templomtól délnyugatra volt. A Szent Demeter-kolostor temploma a 11. század második felében épült hatoszlopos, háromapszisos, mintegy 28 m hosszú és 19,5 m széles templom lehetett toronnyal és keresztelőkúttal (PVL, 2007, 627).

⁴⁸⁹ A Kijevi Barlangkolostornak a 11. században legnevesebb, korán szentként tisztelt apátja, aki a Sztudion regulát bevezette és a kolostor Mária Mennybevétele-templomának építését elkezdte. A templom 1089. évi felszentelését követően 1091-ben itt helyezték el Feodoszij földi maradványait. 1108-ban szentté avatták (*Paterikon*, 1964, 20, 78, 94). Az életéről szóló legenda Nyesztor nevéhez kötődik (PODSKALSKY 1982, 53–54).

módot kezdett követni, és kezdte maga köré gyűjteni a szerzeteseket, és szám szerint száz szerzetest gyűjtött maga köré. És szerzetesi regula után kezdett nézni, és rátalált egy Mihály (Michail) nevű szerzetesre, aki a Sztudion-kolostor (Studijskago manastyrja) szerzetese volt, és György (Georgij) metropolitával⁴⁹⁰ érkezett Görögföldről; tőle kezdett kérdezősködni a Sztudion-kolostor regulája⁴⁹¹ iránt. És talált nála egyet, amit lemásolt, és azt bevezette a saját kolostorában: hogy hogyan kell énekelni a kolostorban, és hogy hogyan kell a meghajlásokat végezni, és hogyan kell felolvasni, és hogyan kell a templomban állni, az egész egyházi rendet, a közös étkezések során illő magatartást, és hogy mely napokon mit kell enni, mindezt a regula szerint. Amint megtalálta Feodoszij ezt a regulát, átadta a kolostorának. És ettől a kolostortól vette át az összes többi kolostor a regulát, ezért is tekintik a Barlangkolostort a legrégebbinek. *Amikor még Feodoszij a kolostorban élt, és erényes életet folytatott, ügyelt a szerzetesi szabályokra, és fogadott minden hozzá érkezőt, akkor érkeztem én is hozzá, a gyarló és méltatlan szolgál, engem is befogadott, az éveim száma pedig úgy 17 volt. Megírtam ezt és meghatároztam, melyik évtől létezik a Barlangkolostor, és mi végett nevezetetik Barlangkolostornak. Feodoszij életéről pedig majd később szólunk.*⁴⁹²

A 6560. (1052.) évben. Elhunyt Vlagyimir, Jaroszlav legidősebb fia Novgorodban, és az általa emelt Szent Szófiában helyezték nyugalomra.⁴⁹³

⁴⁹⁰ A görög származású metropolita 1062–1077 vagy 1065–1073 között, ССАПОВ (1989, 191) szerint az 1065 k.–1076 k. időszakban töltötte be tisztségét. Őhöz kapcsolják a latinellenességet, bár neve csak egyetlen 15. századi kódexben maradt fenn, ahol a latinokat a keresztény normák megszegésével vádolja (TVOROGOV 1987b, 104–105).

⁴⁹¹ L. a 482. jegyzetet.

⁴⁹² A kurzívval jelölt sorokban személyesen szólal meg a legenda szerzője. Szinte szó szerint ez olvasható a *Patyerikonban*, ahol azonban Nyesztor neve is szerepel: „gyarló és méltatlan szolgál, Nyesztor”. Egyes elképzelések szerint az 1051. év két kronológiai utalást is tartalmaz, így a kolostor alapításának és Nyesztor születésének évét. Ebben az esetben Nyesztor, aki eredetileg nem volt sem szerzetes, sem szerzetesnövendék, 1068-ban került a kolostorba, amikor a polocki Vseszlavot tömlöcbe vetették. Több más adat is Nyesztor krivics gyökereire utal, és nem lehet kizárni, hogy Vseszlav embere volt, hiszen nem ítéli el a fejedelmet, hanem inkább szánja őt (PVL, 2012, 343). A kolostor alapítását a *Patyerikonban* olvasható *Feodoszij élete* 1062-re teszi, ennek azonban ellentmond a fenti bejegyzés. A másik ellentmondás, hogy a *Feodoszij életében* Nyesztor azt állítja, hogy az alapító Feodoszij volt, az évkönyv alapján viszont Antonij volt: „...sok kolostort uralkodók és bojárak meg a gazdagok alapítottak, de azok nem olyanok, mint amelyek könnyekkel, böjtöléssel, imádkozással, virrasztással jöttek létre. Antonijnak ugyanis nem volt sem aranya, sem ezüstje, hanem mindent könnyeivel és böjtölésével ért el...” Az ellentmondás valószínűleg csak látszólagos: az évkönyv szövege azért tette Antonij idejére az alapítást, mert magyarázatot keresett a feltett kérdésre, vagyis „honnnan kapta a nevét a Barlangkolostor”, míg a *Feodoszij élete* a cellák Feodoszij korában történő kialakítása miatt teszi az ő korára az alapítást. Ígérete ellenére a forrásban később nem ír Feodoszij életéről, csak a haláláról számol be 1074. év alatt. Azonban nem lehet kizárni, hogy a PVL valóban tartalmazta Feodoszij élete történetét, csak valamely szerkesztés során kimaradt (ЛИНАСОВ 1950, II, 387).

⁴⁹³ Más források hozzá teszik, hogy október 4-én, vasárnap halt meg (PSZRL, V, 130).

A **6561. (1053.)** évben. Vszevolodnak fia született a görög császár leányától, és a Vlagyimir nevet adta neki.⁴⁹⁴

A **6562. (1054.)** évben. Elhunyt Jaroszlav, Rusz nagyfejedelme.⁴⁹⁵ Még életében a következő útmutatást⁴⁹⁶ adta fiainak: „Fiaim! Íme, én itthagynom ezt a világot; legyen szeretet köztetek, mert valamennyien egy apától és anyától született testvérek vagytok! Ha egymással szeretetben fogtok élni, az Isten is veletek lesz és aláveti nektek az ellenséget. És békében fogtok élni. Ha pedig gyűlölködésben, viszályban és veszekedés között fogtok élni, akkor elveszítitek önmagatokat és atyáitok és őseitek földjét is, amit azok nagy fáradozással szereztek, éljetez hát békességben egymásnak engedelmeskedve. Nos, kijevi trónusomat idősebb fiamra, a ti testvéretekre Izjaszlavra hagyom, úgy engedelmeskedjetez neki, ahogy nekem engedelmeskedtetek, legyen ő nektek helyettem;⁴⁹⁷ Szvjatoszlavra pedig Csernyigovot, Vszevolodra pedig Perejaszlavot, Igorra meg Vlagyimirt⁴⁹⁸ és Vjacseszlavra pedig Szmolenszket hagyom.” És így felosztotta közöttük a városokat, és megparancsolta nekik, hogy a másik testvér birtokának határát át ne hágják, és a trónjáról el ne űzzék, és ezt mondta Izjaszlavnak: „Ha valaki bántani szándékozik testvéredet, te annak segíts, akit bántanak.” És így intette fiait, hogy szeretetben éljenek. Őmaga pedig akkor már beteg volt, és amikor Visgorodba (Vyšgorodba) érkezett, nagyon beteg lett. Izjaszlav akkor Novgorodban volt, Szvjatoszlav pedig Vlagyimirban. Vszevolod pedig atyja

⁴⁹⁴ A későbbi Vlagyimir Monomah fejedelem, akinek anyja IX. (Monomakhosz) Kónsztantinosz bizánci császár családjából származott (leánya volt?). L. még a 468. jegyzetet. Innét a Monomah melléknév. Vlagyimir a kijevi nagyfejedelemséget csak idős korában szerezte meg: 1113–1125 között állt Kijev élén. Előtte több fejedelemség élén is állt. Vszevolod alapította azt a kolostort (Vidubicsi kolostor), amelynek apátja, Szilveszter a PVL második redakcióját készítette.

⁴⁹⁵ Jaroszlav nagyfejedelem címe talán egy későbbi másolói betoldás, az *Ipatyij-évkönyv*ben nem szerepel a „nagy”. Azonban Vlagyimir Monomahot az egész Rusz nagyfejedelmének nevezi – ami nyilvánvalóan később került a forrásba, hiszen a cím „az egész Rusz nagyfejedelme” formában csak a 14. században jelent meg (ЛИНACCOV 1950, II, 388; PVL, 2007, 489, 628).

⁴⁹⁶ Ezt a részt szokták ún. végrendeletnek nevezni, ami valójában a hatalom megosztásáról szól. Az eredetiben szereplő „рекъ имъ” miatt úgy tűnik, hogy mindezeket szóban közölte Jaroszlav fiaival, nem pedig írásban. Erre utal a szöveg további része is, amely olyan általánosan fogalmaz, hogy kizárható, írott forrás állt volna a bejegyzést író rendelkezésére. Az itt olvashatók szoros kapcsolatot mutatnak az 1073. év alatti bejegyzésben álló résszel, amelyben a Jaroszlav-fiak egymás közti vitájáról van szó (ЛИНACCOV 1950, II, 388). Ilyen típusú végrendelettel találkozunk a cseheknél (Břetislav – 1055) és a lengyeleknél (III. Ferdeszájú Bolesław – 1138) is. Funkciója mindhárom esetben azonos: egy szűkített senioratus rend bevezetéséről intézkedik (FONT 2001b).

⁴⁹⁷ Ezek a szavak határozták meg az öröklési elvet, egyrészt azt, hogy a kijevi fejedelem a legmagasabb rangú a Rusz fejedelmei között, másrészt, hogy a kijevi és más fejedelmi trónt nem a fiak öröklék, hanem a család legidősebb tagja. Ez alapján Izjaszlavot Kijev élén Szvjatoszlav követte volna, nem pedig Izjaszlav legidősebb fia, Szvjatoszlavot pedig Vszevolod és így tovább (TVOROGOV 1997, 510).

⁴⁹⁸ „Igorra meg Vlagyimirt” rész a *Lavrentyij-*, a *Radziwill-* és az *Ipatyij-évkönyvek*ből hiányoznak, másokban azonban ott vannak (l. PSZRL, XLIII, 54). Később azonban egyértelműen kiderül, hogy Igor Vlagyimir–Volhíniát kapta valóban (PVL, 2012, 344).

mellett volt, mert őt szerette az apja a testvérei közül a legjobban,⁴⁹⁹ és mindig a maga közelében tartotta. És elérkezett Jaroszlav életének a vége, és Szent Feodor böjtjének 1. szombatján⁵⁰⁰ visszaadta lelkét az Istennek. Vszevolod pedig felöltöztette atyja testét, majd szánra⁵⁰¹ téve elszállíttatta Kijevbe papok kíséretével, akik az előírt énekeket énekelték. Az emberek megsiratták; amikor megérkeztek vele, testét a Szent Szófia-templomban lévő márványsírba⁵⁰² helyezték el. És siratta őt Vszevolod és az egész nép. És összesen 70 és 6 évet élt.⁵⁰³

Izjaszlav fejedelemségének kezdete Kijevben. Izjaszlav, miután Kijevbe érkezett, elfoglalta a trónt, Szvjatoszlav pedig Csernyigovban, Vszevolod meg Perejaszlavlban, Igor Vlagyimirban, Vjacseszlav Szmolenszkben. Még ugyanazon év telén Vszevolod a torkok (na torky) ellen vonult Voinyhoz (k Voinju),⁵⁰⁴ és legyőzte a torkokat. Ugyanebben az évben érkezett Bolus (Boluš')⁵⁰⁵ a polovecekkel (kunokkal), és Vszevolod békét kötött velük, és a polovecek visszatértek oda, ahonnan jöttek.⁵⁰⁶

A 6564. (1056.) évben.⁵⁰⁷

⁴⁹⁹ Az alapítóhoz közelálló krónikás (Szilveszter) elfogultsága lehet. Az sem valószínű, hogy Vszevolod Visgorodban volt (СІВ 2011², 84).

⁵⁰⁰ A nagyböjt első szombatja, amelynek „Fjodor böjtje” volt a neve. 1054-ben február 19-e esett szombatra (СІВ 2011², 83, 282). A fordításban szereplő Feodor a mai oroszban Fjodor: görög Theodor > óorosz Feodor > mai orosz Fjodor.

⁵⁰¹ A halottakat, a hagyományos temetkezési szokásnak megfelelően, szánon szállították. Így szánra tették Vlagyimir Szvjatoszlavics holttestét (1015), a Gleb tetemét tartalmazó kőkoporsót (1072), Szvjatopolk (Mihály) fejedelem holttestét (1113) és más fejedelmekét is.

⁵⁰² Jaroszlav márványszarkofágja ma is a Szent Szófiában áll.

⁵⁰³ A prologok szerint február 20-án halt meg (ЛІНІАЦОВ 1950, II, 388). A 76 éves életkor ellentmond annak, hogy 1010-ben 28 évesen került Novgorodba (РАПОВ 1977, 36–37). Jaroszlav uralkodására l. МАКАІ 1997, 3–23.

⁵⁰⁴ Perejaszlavtól délre, a város déli előretolt állásának tekinthető Voiny a Szula és a Dnyeper összefolyásánál helyezkedik el.

⁵⁰⁵ A *Laurentyij-évkönyv*ben Bolus (Болушь), az Ipatyijban pedig Blus (Блушь) alakban olvasható név viselőjéről mindössze annyit tudni, hogy ő állt a kunok élén azok első ruszbeli megjelenésükkor.

⁵⁰⁶ A kunok első megjelenése a térségben és a torkok (úzok) ugyanebben az évben történt támadása feltehetően összekapcsolható. L. még alább *A kunok a Poveszty vremennih let-ben* c. tanulmányt.

⁵⁰⁷ A 6563. év kimaradt a PVL-ből. Lehetséges, hogy az évkönyv szerzőjét megtévesztette a „Izjaszlav fejedelemségének kezdete Kijevben” bevezetés, és az ezzel kezdődő rész tartozik az 1055. év alá (ЛІНІАЦОВ 1950, II, 391).

A **6565. (1057.)** évben elhunyt Vjacseszlav, Jaroszlav fia Szmolenszkben,⁵⁰⁸ Igor Lavgyimirből áthozták Szmolenszkbe, és ott ültették trónra.⁵⁰⁹

A **6566. (1058.)** évben. Izjaszlav legyőzte a goljagyokat (goljadi).⁵¹⁰

A **6567. (1059.)** évben Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod kiszabadították nagybátyjukat, Szugyiszlavot a fogságából, ahol 20 és 4 évig raboskodott, előzőleg esküre kötelezték, és szerzetes lett.⁵¹¹

A **6568. (1060.)** évben elhunyt Igor,⁵¹² Jaroszlav fia. Ugyanebben az évben Izjaszlav és Szvjatoszlav meg Vszevolod és Vszeszlav megszámlálhatatlan sok harcost toboroztak össze, és hadba indultak a torkok ellen: lóháton és hajóval, megszámlálhatatlanul sokan. Amikor a torkok erről tudomást szereztek, megijedtek és megfutamodtak, és mind a mai napig nem mertek visszajönni, így is haltak meg menekülés közben, az Isten haragjától üldözve, ki a fagytól, ki az éhínségtől, ki járványoktól az Isten ítélete által.⁵¹³ Így szabadította meg az Isten a keresztényeket a pogányoktól.

⁵⁰⁸ Vjacseszlav Bölcs Jaroszlav és második felesége, Ingigerda kisebb fia volt, akinek az apja 1054-ben Szmolenszket adta. Valószínűleg Vjacseszlav fia volt az a Borisz, aki 1077-ben néhány napra megszerezte Csernyigovot, majd 1078-ban a Nyezsatyina Nyiva-i csatában elesett (l. a vonatkozó éveknel). Vjacseszlav névrokona a cseh Vjacseszlavnak, akit 929-ben öltek meg, majd szentté avatták. A Ruszban azonban még nem terjedt el a tisztelete a 11. században (csak az 1092-es *Arhangelszki evangéliumban* olvasható, hogy szeptember 28-a a napja), ezért lehetséges, hogy ez nem a keresztény, hanem a világi neve. Kereszttségben kapott neve Merkúr lehetett, amit alátámaszt egy Szmolenszkben talált pecsét, amelyen kaiszareiai Merkuriusz neve szerepel „Merkuriusz-Venteszlav” görög felirattal, ami Vjacseszlav Jaroszlavicshoz köthető (JANYIN 1970, 16, 168). Van egy későbbi legenda Szmolenszki Merkuriuszról, aki a legenda egyik változata szerint fejedelmi családból származott, és hősiessen szembeszállt Batu seregével, majd miután a tatárokat megfutamította, kezében a saját levágott fejével visszatért a városba. Szmolenszki Merkuriuszt ma is a város védőszentjeként tisztelik (PVL, 2012, 344).

⁵⁰⁹ A többes szám harmadik személy az „áthozták”, „ültették” igék esetében a három Jaroszlavics (Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod) közös akciójára utal.

⁵¹⁰ Az óorosz évkönyvekben goljagyokként megjelenő népcsoport (másképp galindok) keleti törzse a mai Moszkva, Szmolenszk és Kaluga környékén, a Porotva felső folyásánál, a vjatyicsok és a krivicsek közötti területen élt. A balti nyelvű népcsoport nyugati része Poroszország területén élt. A keleti goljagyok és a nyugati galindok közötti kapcsolat és annak jellege vitatott. Az évkönyvekben ez az első előfordulásuk, később, 1147-ben Szvjatoszlav Olgovics csernyigovi fejedelem is legyőzte őket (PSZRL, II, 339). A 12. század végére a vjatyicsok asszimilálták a goljagyokat (PVL, 2012, 344–345). A galindokra-goljagyokra l. BOJTÁR 1997, 87–89.

⁵¹¹ Jaroszlav záratta börtönbe, l. 1036-nál.

⁵¹² Bölcs Jaroszlav fia, ő kapta 1054-ben Vlagyimirt, 1057-ben pedig Szmolenszkbe került, az ő utódai kerültek Volhínia élére (RAPOV 1977, 48, 201–205).

⁵¹³ A torkok egy része a kunok nyomása és a rusz fejedelmektől elszenvedett vereségek következtében 1064/65 telén átkelt az Al-Dunán és a Bizánci Birodalom területére támadt, ahol miután leverték az ellenük küldött bolgár és besenyő sereget, elárasztották a Duna menti részeket, Thrákiát és görög területeket pusztították, valamint Makedóniát fenyegették. Végül a bizánciaktól vereséget szenvedtek, miután a besenyők és a bolgárok hátra támadták őket, ráadásul járvány tört ki közöttük, így az úzok egy része visszatért az Al-Dunától északra levő szállásaikra, majd a rusz fejedelemségek délkeleti határain telepedett meg, határőri szolgálatot vállalva. Másik részük pedig bizánci szolgálatba állt (VASZILJEVSZKIJ 1908, 26–29; KOSSÁNYI 1924, 519–537; GOLDEN 1972, 45–84; DIAONU 1970, 79–81, 83; DIAONU 1978, 239).

A 6569. (1061.) évben első ízben támadtak a polovecek haddal Rusz földje ellen; Vszevolod pedig ellenük vonult február havának második napján.⁵¹⁴ És a csatában legyőzték Vszevolodot és, miután végigdúlták földjét, elvonultak. Ez volt az első gonosz-tette a pogányoknak, az istentelen ellenségnek.⁵¹⁵ A fejedelmük pedig Iszkal⁵¹⁶ volt.

A 6570. (1062.) évben.

A 6571. (1063.) évben elhunyt Szugyiszlav, Jaroszlav testvére, és a Szent György (Georgij)-templomban temették el. Ugyanabban az évben Novgorodban a Volhov 5 napig visszafelé folyt.⁵¹⁷ Ez pedig nem jót jelentett, mert a rákövetkező 4. évben Vszeszlav felégette a várost.

A 6572. (1064.) évben Rosztjiszlav⁵¹⁸ Vlagyimir fia, Jaroszlav unokája Tmutorokanyba menekült (szökött?), és vele együtt menekült Porej és Visata (Vyšata), Osztromir,⁵¹⁹ novgorodi hadvezér fia. Odaérkezve előzte Glebet⁵²⁰ Tmutorokanyból, és maga ült a helyébe.

A 6573. (1065.) évben Szvjatoszlav Rosztjiszlav ellen vonult Tmutorokanyhoz. Rosztjiszlav pedig kiment a városból és félrevonult, de nem azért, mintha megijedt volna Szvjatoszlavtól, hanem mert nem kívánt fegyvert fogni nagybátyja ellen.

⁵¹⁴ 1061-ig a forrás csak egyházzal kapcsolatos eseményeket (halál, templom felszentelése stb.) datál pontosan. A fenti az első pontosan datált világi esemény, ettől kezdve egyre gyakrabban jelennek meg. Az 1061-es követő pontos dátumok tmutorokanyi eseményekhez köthetők, és 1067-ben olvashatók ismét Rusz területén történekekkel kapcsolatosan. Ennek talán az lehet a magyarázata, hogy Nyikon, a Kijevi Barlangkolostor szerzetese 1062-ben Tmutorokanyba ment, és csak 1067-ben tért vissza a Ruszba (ЛИНАСОВ 1950, II, 393).

⁵¹⁵ A kunok első támadása a Rusz ellen azt a Perejaszlavot érintette, amely később is a legtöbbet szenvedett portyáiktól.

⁵¹⁶ Az *Ipatijj-évkönyv*ben Szokal (Сокал) szerepel, mindkét alak török etimológiája: 'szakáll' (БАСЗКАКОВ 1984, 72; СЗТОЖАНОВ 2005, 6).

⁵¹⁷ A novgorodi krónikákban 1176-ban is olvashatunk a Volhov visszafelé folyásáról, amikor szintén öt napig tartott a rendkívüli esemény (NPL, 35). Ezt okozhatta az erős szél vagy az Ilmeny-tó alacsony vízszintje. A forrásban ez a rossz előjel tulajdonképpen a következő mondatban szereplő és a 6575. év alatt leírt Vszeszlav vezette hadjárat előjele.

⁵¹⁸ Más források hozzátesszik, hogy Novgorodból menekült Rosztjiszlav (PSZRL, IX, 92), az 1052-ben elhunyt Vlagyimir Jaroszlavics fia, ez időben volosztj nélküli fejedelem. Ennek ellenére különböző feltételezések olvashatók, hogy honnan is menekült, így van, aki szerint Volhíniából, mások szerint a cserveni városokból, amit később fiai kaptak meg (ЛИНАСОВ 1950, II, 393; vö. PVL, 2007, 489, 628). Jaroszlav rendelkezése őt kizárta a volosztjtal rendelkezők sorából. Támogatókat is szerzett, akiknek motivációját nem ismerjük.

⁵¹⁹ Porej kijevi hadvezér, legközelebb 1078-ban olvashatunk a forrásban róla, amikor sok társával együtt meghalt a kunok elleni harcban. Visatára l. még a 465. jegyzetet. Osztromir gazdag novgorodi előkelő, aki evangéliummásolatot is készíttetett magának 1056–1057-ben. Ez az *Osztromir-evangélium* a ma létező második legrégebbi keleti szláv nyelvemlék, amelyet a szentpétervári Orosz Nemzeti Könyvtárban őriznek.

⁵²⁰ Gleb Szvjatoszlavics, a Csernyigovban székelő Szvjatoszlav fejedelem fia. Az ő nevéhez fűződik az első hidrográfiai mérés a Ruszban, amit egy tmutorokanyi márványlap is igazol, amely szerint a 6576. évben a 6. indictióban Gleb fejedelem jégen megmérte a tengert Tmutorokany és Kercs között, a távolság pedig 14 ezer százseny (1 százseny = 2,13 m) (PVL, 2012, 345). Az 1064–1066 közötti tmutorokanyi eseményeket részletesen tárgyalja SZLJADZ 2014, 89–104.

Szvjatoszlav pedig, amikor bevonult Tmutorokanyba, ismét a fiát, Glebet ültette a trónra, és elvonult. Amikor Rosztjiszlav visszajött, ismét elűzte Glebet, és Gleb elment atyjához, Rosztjiszlav pedig Tmutorokanyban maradt. Ugyanabban az évben Vseszlav háborút kezdett. Ugyanebben az időben jel volt látható nyugaton, egy nagy csillag, szinte vérszínű sugarakkal: esténként napnyugta után jött fel az égre, és így volt 7 napon át. Ez a jel sem jót ígért, ezután számos viszály támadt, és Rusz földjét pogányok támadása érte, ez a csillag ugyanis mintha véres lett volna, előre jelezve a vérontást. Ugyanakkor egy gyermeket dobtak a Szetoml (Sětoml') folyóba; ezt a gyermeket a halászok hálójukkal kifogták, egész estig nézegettük, majd ismét a vízbe dobtuk.⁵²¹ Így nézett ki: az arcán volt a szeméremteste, egyebet nem mondhatunk a szégyen miatt. Ez idő előtt a nap is megváltozott, nem volt fényes, hanem olyan volt, mint a hold, az ilyen holdról a tudatlanok azt mondják, hogy körberágták.⁵²² Az ilyen előjelek nem jót ígérnek, mi ezt azért gondoljuk, mert így történt a régmúltban is, Antiokhosz alatt, Jeruzsálemben: hirtelen városszerte 40 napon át a levegőben vágató lovasok tűntek fel, fegyverrel, arany öltözékben, mind a két fél csapatai megjelentek fegyvereiket rázva: és ez Antiokhosz támadásának volt az előjele, hogy had támad Jeruzsálemre.⁵²³ Azután Nero császár idején, ugyancsak Jeruzsálemben a város fölött egy lándzsa alakú csillag ragyogott fel; ez a római csapat támadását jelezte előre.⁵²⁴ És megint csak így volt Jusztinianosz (Ustin'jan) császár idején: egy csillag ragyogott fel nyugaton, amely fénysugarakat bocsátott ki, és elnevezték világító csillagnak, és így ragyogott vagy 20 napig; azután pedig csillaghullás volt az égen estétől reggelig, úgy hogy mindenki azt gondolta, hogy lehullanak a csillagok, és megint csak fény nélkül ragyogott a nap: ez pedig viszálykodást, betegséget és halált jelentett az embe-

⁵²¹ Itt a többes szám első személy arra utalhat, hogy a krónikás maga is jelen volt, és szemtanúként számol be az eseményről.

⁵²² Nem tudni, melyik évben történtek pontosan az itt leírt események, mivel ezen, vagyis a 6573. (1065.) év alatt szereplő két csillagászati jelenség közül az első, a „vérszínű csillag”, a Halley-üstökös 1066 márciusában–áprilisában volt látható (VYSSOTSKY 1949, 33; vö. DODD–SCHAEFER 2002, 237). Az üstökös feltűnéséről más középkori forrásokban is olvashatunk. Sőt, középkori ábrázolása is fennmaradt a bayeux-i falikárpit készítőinek köszönhetően. A második, a fényét vesztett nap pedig az 1064. április 19-i részleges napfogyatkozásra utalhat. Ez az évkönyvekben olvasható első leírása napfogyatkozásnak (VYSSOTSKY 1949, 7; vö. DODD–SCHAEFER 2002, 237). Lehetséges, hogy a krónikás azért tette ezeket a különböző években megfigyelt csillagászati eseményeket egy év alá, hogy igazolja: baljós előjelek jelezték Vseszlav és a többi fejedelem harcát. Hasonló ömen a Szetoml folyóból kihalászott gyermek. A Szetoml folyó, amely az évkönyvekben az 1036., az 1046. és az 1150. év alatt is megjelenik, Kijev alatt a Dnyepertől nyugatra, talán a Pocsajnába ömlött.

⁵²³ Az Antiokhosz alatt történtek Hamartólosztól átvett részlet. IV. Antiokhosz Epiphanész Jeruzsálem elleni támadásáról (Kr. e. 168) van szó (ISZTRIN 1920, 200).

⁵²⁴ Újabb részlet Hamartólosz *Kronográfiájából* (ISZTRIN 1920, 262). A Júdea ellene vezetett római hadjáratról (66–70), azaz a zsidó háborúról van szó, amely Nero császár (54–68) uralkodásának végén kezdődött, és amelyben utódai, a későbbi császárok, Vespasianus és Titus is részt vettek.

rek számára.⁵²⁵ Újfént, már Maurikiosz (Mavrikij) császár alatt történt: egy asszony szem és kéz nélküli gyermeket szült, a csípőjéhez halfarok volt hozzánőve; és született egy hatlábú kutya; Afrikában pedig 2 gyermek is született: az egyiknek 4 lába, a másikkal két feje volt.⁵²⁶ Azután pedig, a Képromboló (ikonoborec) Kónsztantinosz,⁵²⁷ Leon fia idején csillagfolyás volt látható az égen. A csillagok úgy hulltak a földre, hogy akik látták, azt gondolták: itt van a világvége. Ugyanakkor erős légmozgás volt; Szíriát olyan nagy földrengés ráta meg, hogy a föld három stádiumra (poprišč’)⁵²⁸ megnyílt, és – csodák csodájára – a földből egy öszvér tűnt elő, amely emberi hangon beszélt, és megjövendölte az idegenek támadását, ahogyan az azután be is következett: a szaracénok a palesztin földre támadtak. Az égi jelek – a csillagokon, a napon, az állatokon vagy más egyében mutatkozó jelek – ugyanis nem jót szoktak jelenteni, hanem rosszat: vagy háborút, vagy éhínséget és halált jeleznek előre.

A 6574. (1066.) évben. Amikor Rosztjiszlav⁵²⁹ volt Tmutorokanyban [a fejedelem], és adót szedett a kaszogoktól (u kasog) és más népektől, félni kezdtek tőle a görögök, csalárd szándékkal egy kotopant⁵³⁰ (vezetőt) küldtek hozzá, az pedig a bizalmába férkőzött, és Rosztjiszlav tisztelte őt. Egy alkalommal, amikor Rosztjiszlav a fegyvereseivel mulatott, ez a vezető így szólott hozzá: „Fejedelem, inni szeretnék az egészségedre.” Az pedig ezt válaszolta: „Igyál!” A kotopan megitta a serleg tartamának felét, a másik felét a fejedelemnek adta, de ujját a serlegbe engedte, és a körme alatt halálos mérge volt, ezt nyújtotta oda a fejedelemnek, megijósolva annak halálát legkésőbb a hetedik napon.⁵³¹ Rosztjiszlav kiitta a [serleget], a kotopan pedig visszatért Korszunyba, és hírül adta, hogy pontosan melyik napon fog meghalni Rosztjiszlav, ami be is következett. Ezt a kotopant a korszunyiak megkövezték.⁵³² Rosztjiszlav vi-

⁵²⁵ Harmadik kivonat Hamartólosztól (ISZTRIN 1920, 421). I. (Nagy) Jusztinianosz császárra (527–565) utal.

⁵²⁶ Negyedik részlet Hamartólosztól (ISZTRIN 1920, 428), Maurikiosz császár (582–602).

⁵²⁷ Ugyancsak Hamartólosz művéből származik a részlet (ISZTRIN 1920, 479), a bizánci császár, V. Kónsztantinosz Kopronümoszról (741–742, 743–775) van szó.

⁵²⁸ A poprisce távolságmérték, mintegy 700 m hosszúság.

⁵²⁹ L. 1064-nél.

⁵³⁰ Katepanó, görög cím (KAZHDAN 1991, 1115–1116).

⁵³¹ Több feltételezés is olvasható arról, hogy miért is mérgezte meg a bizánci katonai vezető Rosztjiszlavot: az egyik szerint valóban azért, amire a forrás is utal, azaz bizánci érdekeket sértett Rosztjiszlav terjeszkedése a Kaukázus és a Krím félsziget irányába. Egy másik szerint a Bizánci Birodalom támogatta a három Jaroszlavics, Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod szövetségét, ezért utasították a katepanót azok ellenfelének, Rosztjiszlavnak a megmérgezésére (LIHACSOV 1950, II, 396; vö. PVL, 2007, 494, 629).

⁵³² A legtöbb kutató úgy véli, hogy a korszunyiak Rosztjiszlav megmérgezése miatti bosszúból ölték meg a katepanót, mások szerint azok a kereskedők kövezték meg, akik érdekeltek voltak a Tmutorokannyal való kereskedelemben. Az első feltételezés ellen szól, hogy semmi nem utal arra, hogy a Tmutorokanyból visszatérő katepanót visszatérte után bosszúból kövezték volna meg. Van aki, úgy véli, nem zárható ki, hogy az 1073–1074-es korszunyi megmozduláskor halt meg a bizánci vezető. A Rosztjiszlav haláláról szóló rész Nyikonhoz köthető, aki 1073-ig dolgozott a forráson, így a katepanó halála az előtt kellett történjen (LIHACSOV 1950, II, 396; vö. PVL, 2007, 494, 629).

téz férfiú volt, harcias, remek testalkatú és szép arcú és a szegények iránt adakozó. És február 3-án halt meg, ott is temették el a Szent Szűz templomában.⁵³³

A 6575. (1067.) évben. Háborúba hívott Polockban Vszeszlav, Brjacsiszlav fia, és elfoglalta Novgorodot. A három Jaroszlav fiú: Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod, összeszedve harcosaikat, a nagy hidegben Vszeszlav ellen indultak. Amikor megérkeztek Minszkhez (k Měn'sku), a minszki lakosok (mėnjanye) bezárkóztak a városba. Ezek a testvérek pedig bevették Minszket, és minden férfit legyilkoltak, az asszonyokat és gyermekeket pedig foglyul ejtették, és elindultak a Nyemiga (k Nemizě) folyóhoz, és Vszeszlav ellenük vonult. És az ellenfelek a Nyemigánál találkoztak egymással március 3. napján, és nagy hó volt, és egymás ellen indultak. És kegyetlen csata volt, és sokan elesetek benne, és győzött Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod, Vszeszlav pedig elmenekült.⁵³⁴ Azután július havának 10.⁵³⁵ napján Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod esküt tettek Vszeszlavnak a Szent Keresztre, ezt mondván: „Gyere el hozzánk, semmi rosszat nem teszünk veled!” Ő pedig, bízva a Szent Keresztre tett esküjükben, ladikkal átevezett hozzájuk a Dnyeperen. Amint Izjaszlav előrement a sátorba, nyomban elfogták Vszeszlavot Rsanál (na Rši),⁵³⁶ Szmolenszknél, megszegve a feszületi esküt.⁵³⁷ Izjaszlav Kijevbe hozatta Vszeszlavot, és tömlöcbe záratta két fiával együtt.

A 6576. (1068.) évben idegenek támadtak Rusz földjére: a polovecek sokasága. Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod pedig ellenük vonult az Altához (na L'to).⁵³⁸ És éjjel egymásra támadtak. A pogányokat az isten bűneink miatt hozta ránk, és megfutamodtak Rusz fejedelmei, és győztek a polovecek.⁵³⁹

⁵³³ Tmutorokanyban keresztény misszió is működött. A *Kijevi Patyerikon* (*Paterikon*, 1964, 108–110) leírja, hogy Nyikon, a Barlangkolostor későbbi igumenje alapított itt kolostort, és működött a Szent Szűz templomában. Rosztjiszlav halála után Nyikon Csernyigovba ment, majd a Barlangkolostor apátja lett. A Kijev sorsát közvetlenül nem befolyásoló történetet Nyikon személye miatt a Barlangkolostor hagyománya őrizte meg (SAHMATOV 1908, 431–437). Sahmatov úgy véli, hogy évkönyv is kikerült a keze közül, mivel arra utal a szöveg, hogy „könyveket készített” (TVOROGOV 1987e, 279–281). Rosztjiszlav halálának dátuma 1067. február 3. – a márciusi évkezdet miatt kell korrigálni.

⁵³⁴ A Nyemiga menti csatát az *Igor-ének* is megemlíti: „A Nyemigánál mint kékék hevernek a fejek, / ottan acélcsépekkel csépelnek, / a szérún az életet szétterítik, / kifűjják a lelket a testből. / A Nyemiga véres partját / búbánattal vetették be” (KÉPES 1974, 37). A Nyemiga a mai Minszk (ma Fehéroroszország fővárosa) folyója, föld alatt, csatornába zárva folyik. A mai Minszk a régi várostól 16 km-re nyugatra van.

⁵³⁵ Az *Ipatyij-évkönyv*ben június 10. van (PSZRL, II, 156).

⁵³⁶ Orsa (Rsa) ma város Fehéroroszországban, Szmolenszktől nyugatra, a Polocki Fejedelemséghez tartozott (CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 265). A város az Rsa folyóról kapta a nevét, ami a Polockhoz és Szmolenszkhez tartozó földek határfolyója volt.

⁵³⁷ Ez az esküszegés számos későbbi esemény megértésének kulcsa.

⁵³⁸ Az Alta a Trubezsbe ömlik, amely a Dnyeper egyik bal oldali mellékfolyója.

⁵³⁹ A kunok a sikeres összecsapás után nem vonultak vissza a délorosz steppei szállásterületekre, hanem tovább portyáztak a kijevi és csernyigovi területeken.

Az Isten haragjában hozza az idegeneket földünk ellen,⁵⁴⁰ mert csak a bajban jut az embereknek eszükbe az Isten; a testvérháborúk pedig az Ördög ármánykodásából vannak. Az Isten ugyanis nem rosszat, hanem jót akar az embereknek; az Ördög pedig örül a gonosz gyilkosságoknak és a vérontásnak, ezért támaszt viszályokat és irigységet, testvérgyűlöletet és rágalmat. Amikor pedig valamelyik nép bűnbe esik, az Úr halállal és éhínséggel bünteti azt, vagy a pogányok támadásával, vagy aszálylyal, vagy hernyóvésszel, vagy egyéb csapásokkal, hogy bűnbánatot tartsunk, az Úr ugyanis azt parancsolja, hogy bűnbánatban éljünk, és a próféta által ezt mondja nekünk: „Térjete meg hozzám teljes szívetek szerint; bűjtöléssel is, sírással is, keseréssel is.”⁵⁴¹ Ha így cselekszünk, bűneink mind megbocsáttatnak, de mi újra visszatérünk a gonoszhoz, mint a disznó, amelyik örökké a bűn sarában mocskolja magát, úgy élünk. Ugyanazon próféta szavaival ezt mondja nekünk az Úr: „Mert tudtam, hogy te kemény vagy, és vasinakból van nyakad,”⁵⁴² ezért „megvontam tőletek az esőt, az egyik rész esőt kapott, az a rész pedig, amelyre nem esett eső, megszáradott”. „Hősséggel és más különböző csapásokkal sújtottalak benneteket, de ti nem tértetek meg hozzám.” „Ezért kertjeiteket, fügefá-ültetvényeiteket, szántóitokat és tölgyeseiteket elpusztítottam – mondja az Úr⁵⁴³ –, de a bennetek lévő gonosztságot nem tudtam kiirtani.” Különbőféle betegségeket küldtem rátok⁵⁴⁴ és szörnyű halálnemeket, és barmaitokra is csapást mértem, de ekkor sem tértetek meg hozzám, hanem ezt mondtátok: „Nem vetjük magunkat alá, kitartunk.” Mikor elégetek meg gonosz tetteiteket? Hiszen letértetek az én utamról – mondja az Úr –, és sokakat megtévesztettetek”; ezért: „Készséges tanú leszek az ellenszegülők, a házasságtörők, a nevemre hamisan esküdők, a napszámost a fizetségétől megfosztók, az árvák és özvegyek ellen erőszakot elkövetők és a hamisan bíraskodók ellen. Miért nem bánjátok meg bűneiteket? Eltorzítjátok törvényeimet, és nem tartjátok meg őket? Térjete meg hozzám, és én is megtérek hozzátok – mondja az Úr –, és megnyitom nektek az égnek csatornáit, és elfordítom haragomat felőletek mindaddig, amíg nem lesz mindenből bőségetek, és sem kertjeitek, sem szántóitok nem fognak kimerülni. De ti ilyen szavakat zúdítottatok rám: „Parányi, aki az Urat szolgálja!”⁵⁴⁵ Ezért: „Csak szavakban dicsőítenek engem, de szívük messzire van tőlem.”⁵⁴⁶ Emiatt, amit kérünk, nem kapjuk meg. „Majd úgy lesz, mondja, ha hívni fognak, nem hallom meg őket.”⁵⁴⁷ „Majd ha bajukban keresni fognak, nem találják meg, mert nem akartak az én útjaimon járni, ezért záró-

⁵⁴⁰ Az itt kezdődő rész Feodoszijnak, a Barlangkolostor szentként tisztelt apátjának (1036 k.–1074. május 3.) egyik beszéde: *Tanítás az Isten büntetéseiről (Poucsenyije o kaznyah bozsih)*, amely azonban nem teljesen eredeti alkotás, többek között egy 12. századi bolgár változata is ismeretes (CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 265). PODSKALSKY (1982, 90–91) Feodoszijt húsz különböző mű (könyörgés, tanítás, ima) szerzőjének tartja. L. még TVOROGOV 1987g, 457–459).

⁵⁴¹ Vö. Joel 2:12.

⁵⁴² Vö. Ézs 48:4.

⁵⁴³ Vö. Ám 4:7.

⁵⁴⁴ Vö. Ám 4:10.

⁵⁴⁵ Vö. Mal 3:5, 7, 10–11, 13–14.

⁵⁴⁶ Vö. Ézs 29:13.

⁵⁴⁷ Vö. Péld 1:28.

dik be az ég, vagy – éppen ellenkezőleg – könyörtelenül megnyílik, eső helyett jeget adva, vagy a termést a fagy viszi el, és a földet hőség kínozza gonosz cselekedeteink miatt.” Ha pedig megbánjuk gonosz cselekedeteinket, akkor mint édesgyermekeink, megad mindent, amit kérünk, és küld korai és késői esőt is. És megtelnek szérűitek búzával. Folyni fog a bor és az olaj a sajtolóitokból. És kárpótlak benneteket azokért az évekért, amikor a szöcskék, a bogarak, a hernyók mindent megettek; az én erőm nagy, amelyet ellenetek fordítottam”⁵⁴⁸ – mondja az Úr, a Mindenható. Mindezt megértve térjünk a jó útjára: keressétek az igaz bíráskodást, védelmezzétek a megbántottakat; térjünk a bűnbánat útjára, ne fizessünk rosszal a rosszért, rágalommal a rágalmazásért, hanem szeressük Istenünket, bűjtöléssel és zokogva és könnyeinkkel mossuk le minden vétünköt, ne úgy, hogy kereszténynek mondjuk magunkat, de úgy élünk, mint a pogányok. Talán nem pogány módra élünk, ha hiszünk a találkozásban? Hiszen ha valaki összetalálkozik egy szerzetessel, visszafordul, de ugyanígy tesz akkor is, ha egy vadkannal vagy disznóval találkozik – talán ez nem pogány szokás? Az ilyen hiedelmek ugyanis ördögi sugallatra tartják magukat; mások pedig a tüsszentésben hisznek, ami valójában a fejünk egészségét szolgálja. De az Ördög ezekkel is meg más módon is becsap bennünket, mindenféle ravaszsággal elfordít bennünket az Istentől: trombitával és csepürágókkal, guszlival és a halottak napi szokásokkal.⁵⁴⁹ Hiszen látjuk játékaikat, amelyeken tapossák egymást, és ezeken emberek tömege van, úgy hogy miközben tolonganak az Ördög által kitervelt játékokon, a templomok meg üresek; amikor pedig eljön az imádkozás ideje, csak kevesen jönnek el a templomba. Éppen ezért mér ránk az Úr különféle csapásokat, ellenséges támadásokat; az Isten akaratából nyerjük el büntetésünket vétkeink miatt.

De térjünk vissza történetünkhöz. Amikor Izjaszlav Vszevoloddal együtt Kijevbe menekült, Szvjatoszlav pedig Csernyigovba, a kijevi harcosaik Kijevbe siettek, és gyűlést (věče) hívtak össze a piactéren,⁵⁵⁰ és küldötteket menesztettek a fejedelemhez ezt üzenve: „Látod, a polovecek elárasztották földjeinket, adj nekünk fegyvert, fejedelem, és lovakat, hogy megverekedhessünk velük.” Izjaszlav pedig nem hallgatott rájuk. És zúgolódni kezdtek az emberek Kosznyacsko (na Kosnjačka) hadvezér⁵⁵¹ ellen, és a vecséről elindultak fel a hegyre, és megérkeztek Kosznyacsko udvarába, de miután nem találták ott, Brjacsiszlav udvaránál álltak meg, és ezt mondták: „Menjünk és szabadítsuk ki a druzsinánkat a tömlöcből!” És kettéváltak: az emberek egyik fele a tömlöchöz indult, a másik fele pedig a hídon indult el, ezek érkeztek a fejedelmi udvarba. Izjaszlav ebben az időben tanácsot tartott druzsinájával a palota tornácán, és vitatkozni kezdtek a fejedelemmel azok, akik lent álltak. Amikor pedig a fejedelem a kis

⁵⁴⁸ Vö. Joel 2:23–25.

⁵⁴⁹ A pogány ruszalia (русалии) ünnepről van szó, amit a nyári és a téli napforduló környékén ünnepeltek. Összekapcsolható az ókori római rosaliával, azaz a rózsák ünnepével (május 23.), amelyet az ősök emlékének szenteltek. El kell választani azonban a néprajzosok által leírt újkori ruszaliáktól (PVL, 2012, 349–351).

⁵⁵⁰ Kijevben ez az első eset, amikor a vecse kinyilvánította akaratát. Az elégedetlenséghez hozzájárultak a fejedelmi seregek vereségei a kunoktól. Az elégedetlenség miatt választottak új fejedelmet Vszeszlav személyében. Innét a krónikáiról ellenszenve vele szemben.

⁵⁵¹ A hadvezér eredeti nyelven: tiszjackij (= egy ezredet irányító előjáró), a fejedelem embere.

ablakból ezt nézte, és a druzsina mellette állt, ezt mondta Izjaszlavnak Tuki (Tuky), Csugyin fivére:⁵⁵² „Látod, fejedelem, az emberek tombolnak; küldj ki, hogy vigyázzanak Vszeszlavra.” És miközben ezt mondta, a csapat másik fele már kinyitotta a tömlőcöt és ide is ért. És ezt mondta a druzsina a fejedelemnek: „Rosszul áll a dolog; menjünk Vszeszlavhoz, hogy ármánnyal a kis ablakocskához csaljuk, hogy karddal leszúrják.” És nem állt rá a fejedelem. Az emberek pedig kiabálni kezdtek, és elindultak Vszeszlav tömlőce felé. Izjaszlav, amikor ezt látta, elmenekült Vszevoloddal az udvarból, az emberek pedig kiszabadították Vszeszlavot börtönéből szeptember 15. napján, és dicsőítették a fejedelmi udvar közepén. A fejedelmi udvart pedig kirabolták: megszámlálhatatlanul sok aranyat és ezüstöt [vittek el] érdemben és rúdban. Izjaszlav pedig Ljahföldre (v Ljachy) szökött.⁵⁵³

Később, amikor a polovecek Rusz földjét pusztították, Szvjatoszlav meg Csernyigovban volt, és amikor a polovecek Csernyigov körül kezdtek pusztítani, Szvjatoszlav egy kis druzsinát összetoborozva ellenük vonult a Sznovszkhoz (k Snov'sku).⁵⁵⁴ És amikor a polovecek észrevették az ellenük vonuló hadat, felsorakoztak ellenük. És látva, hogy a polovecek rengetegen vannak, Szvjatoszlav ezt mondta a druzsinájának: „Vágjunk neki, már nincs hová lennünk.” És megsarkantyúzták lovaikat, és győzött Szvjatoszlav a maga háromezres csapatával, miközben a polovecek 12 ezren voltak; és így közülük sokakat megöltek, mások pedig a Sznov (v Snovi) folyóba fulladtak, a fejedelmüket pedig november 1. napján saját kezűleg fogták el.⁵⁵⁵ És Szvjatoszlav győztesen tért vissza városába.

Vszeszlav meg elfoglalta Kijevben a trónt. Ebben az Isten a szent kereszt erejét nyilvánította ki, mert Izjaszlav esküt tett a szent keresztre Vszeszlavnak, ám később elfogatta őt: éppen emiatt hozta ránk az Úr a pogányokat. Vszeszlavot pedig egyértelműen a szent kereszt mentette meg! Ugyanis a Szent Kereszt Felmagasztalásának (Vozdvižen'ja) ünnepén⁵⁵⁶ Vszeszlav egy nagy sóhajtas után ezt mondta: „Ó, szent kereszt! Mivel hittem benned, szabadíts ki ebből a tömlőcből!” Az Isten tanulságul megmutatta a szent kereszt erejét Rusz földjének, hogy ne szegjék meg a szent keresztre tett esküjüket, ha pedig valaki megszegi, úgy itt a földön is elnyeri büntetését, az eljövendő életben pedig örökös bűnhődésben lesz része. Ugyanis nagy a

⁵⁵² Nevük alapján az észtek közül kerültek a kíséretbe.

⁵⁵³ Unokaöccséhez, az ekkor még krakkói fejedelem (1058–1077), majd lengyel király II. (Śmiały = Merész) Bolesławhoz (1077–1079) ment Izjaszlav.

⁵⁵⁴ A Sznov és a Gyeszna összefolyásánál, Csernyigovtól keletre fekvő Sznovszk (ma Szednyiv, Ukrajnában) az egyik legrégebbi település a Dnyeper bal partján (ЛІНІАЦОВ 1950, II, 399).

⁵⁵⁵ A PVL nem említi, hogy ki volt az a kun „fejedelem”, akit sikerült elfogni, de a *Novgorodi első évkönyv*nek köszönhetően ismert, hogy az egyik legjelentősebb kun vezérről, Sarukanról (Шаракан) van szó (NPL, 190). Ez az 1068-as támadás, akárcsak az 1061-es, arra utal, hogy a kunok ebben az időben foglalták el a Donyec vidéki steppét.

⁵⁵⁶ Szeptember 14. Vszeszlavot a fejedelmek nézőpontjából ítélte meg eddig a PVL. Ez a szövegrész kivétel, hiszen pozitív kicsengése van. Arra utal, hogy Vszeszlavot a Barlangkolostor szerzetesei közül támogatták. A Barlangkolostor *Patyerikonja* szerint (*Paterikon*, 1964, 1–2) Antonij elhagyta a kolostort és Csernyigovba távozott, mielőtt Izjaszlav visszatért volna. Lehet, Izjaszlavval lengyel, azaz latin kapcsolatai miatt nem rokonszenveztek.

kereszt ereje; a kereszt által győzetnek le az ördögi erők, a kereszt a csatákban segíti a fejedelmeket, a csatákban megóvjá őket, a hívő emberek legyőzik az ellenséget, a kereszt gyorsan segít megszabadulni a különböző csapásoktól azoknak, akik hittel kérik a segítségét. Semmitől sem félnek az ördögök, csak a keresztől. Az Ördögtől származó csábítások eltávoznak tőlünk, ha arcunkat a szent kereszt jelével hintjük meg. Vszeszlav pedig 7 hónapig uralkodott Kijevben.

A 6577. (1069.) évben. Izjaszlav Boleszlavval együtt Vszeszlav ellen vonult; Vszeszlav pedig kivonult ellenük. És megérkezett Vszeszlav Belgorodhoz (Bělugorodu), és az éjszaka beálltával, a kijeviek előtt eltitkolva, Belgorodból Polockba szökött. Reggel, amikor az emberei megtudták, hogy a fejedelem megszökött, visszatértek Kijevbe, és vecsét hívtak össze. És e szavakkal fordultak Szvjatoszlavhoz és Vszevolodhoz: „Mi bizony rosszat tettünk, amikor elűztük fejedelmünket, aki most ellenünk hozza a Ljahföldet: menjetek hát atyátok városába, ha ezt nem akarjátok, akkor akaratunk ellenére fel kell égetni városunkat, és Görögföldre távozni.”⁵⁵⁷ És így válaszolt nekik Szvjatoszlav: „Követet küldünk testvérünkhöz; ha a ljahokkal a pusztításunkra tör, akkor mi háborút kezdünk ellene, mert nem hagyjuk elpusztítani atyánk városát; ha pedig békés szándékkal jön, akkor csak kisszámú druzsinával jöjjön.” És megvigasztalták a kijevieket. Szvjatoszlav és Vszevolod pedig ilyen üzenetet küldtek Izjaszlavnak: „Vszeszlav elmenekült, ne vezesd a lengyeleket Kijev ellen, hiszen itt neked nincsenek ellenségeid; ha haragot akarsz tartani, és el akarod pusztítani a várost, akkor tudd meg, hogy mi sajnálni fogjuk az atyai trónust.” Erről értesülve Izjaszlav otthagya a ljahokat, és Boleszlavval indult neki, csak kisszámú ljahot vitt magával, maga előtt küldte Kijevbe a fiát, Msztyiszlavot.⁵⁵⁸ Kijevbe érkezve Msztyiszlav levágatta azokat, akik Vszeszlavot kiszabadították, szám szerint 70 embert, másokat megvakíttatott, ismét másokat ártatlanul pusztított el, minden vizsgálat nélkül. Amikor Izjaszlav Kijev közelébe érkezett, az emberek hódolattal kivonultak elé, és befogadták fejedelmüket a kijeviek; és május havának 2. napján Izjaszlav elfoglalta a trónját. És szerteküldte a ljahokat kosztra és kvártélyra, és titokban gyilkolták őket; és Boleszlav pedig visszatért a Ljahföldre, saját földjére. Izjaszlav meg áthelyezte a piacot a hegyre,⁵⁵⁹ és miután kiűzte Vszeszlavot Polockból, a fiát, Msztyiszlavot ültette a polocki trónra; az pedig hamarosan ott meghalt. És a helyébe annak testvérét, Szvjatopolkot ültette, Vszeszlav pedig elmenekült.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Erre I. SZLJADZ 2014, 105–118.

⁵⁵⁸ Msztyiszlav Izjaszlavics Ruszba való visszatérésének ideje, ugyanis apjával, Izjaszlavval együtt ő is Lengyelországba menekült (РАПОВ 1977, 85–86).

⁵⁵⁹ Izjaszlav a korábbi, 1068. évi eseményekből tanulva, és tartva a megmozdulásoktól, helyezte át a vásárteret egy jobban ellenőrizhető helyre.

⁵⁶⁰ A viszályok eredményeként Polockot a Kijevi Rusz részévé tették, de megtartani nem sikerült. Msztyiszlav 1069-es halála után Szvjatopolk, a későbbi kijevi nagyfejedelem (1093–1113) kapta meg, de Vszeszlav 1071-ben visszavette birtokát. L. alább.

A **6578. (1070.)** évben fia született Vszevolodnak, és a Rosztjiszlav⁵⁶¹ nevet adták neki. Ugyanabban az évben alapította Vszevolod Szt. Mihály (Michail) templomát⁵⁶² a kolostorában.

A **6579. (1071.)** évben a polovecek Rosztovecnél (Rastov'cja)⁵⁶³ és Nyejatyinnél (Nejatina)⁵⁶⁴ harcoltak.⁵⁶⁵ Ugyanabban az évben űzte el Vszeszlav Szvjatopolkot Polockból. Ugyanebben az évben győzte le Jaropolk⁵⁶⁶ Vszeszlavot Golotyicszknél⁵⁶⁷ (u Golotič'ska). Ugyanabban az időben érkezett egy jövendőmondó,⁵⁶⁸ akit az Ördög hatalmába kerített. Kijevbe érkezve azt mesélte az embereknek: hogy az ötödik évre a Dnyeper visszafelé fog folyni, és hogy az egyes földek áthelyeződnek, hogy a Görögföld a Rusz helyére kerül, a Ruszföld meg a Görögföld helyére, és más földek is áthelyeződnek majd. Az oktalanok hallgatták őt, a hívők pedig nevettek rajta, ezt mondván neki: „Az Ördög játszik veled, hogy pusztulásba vigyen.” Ami meg is történt vele: egy éjszaka nyomtalanul eltűnt.

Hiszen az ördögök uszításaikkal az embereket a rosszra kívánják rávenni, amikor pedig halálos pusztulásba taszítják őket, csak nevetnek rajtuk, kitanítva őket, hogy mit mondjanak; ahogyról az ördögi uszításról és incselkedésről most beszámolunk.

Egyszer, amikor Rosztov vidékén rossz termés (éhínség) volt, Jaroszlavlól két mágus tűnt fel, ezt mondván: „Mi tudjuk, hogy ki tart vissza készleteket.” És elindultak a Volga mentén, és bármelyik egyházi szérűskertbe is tértek be, nyomban előkelő asszonyokat neveztek meg, azt állítván róluk: ez gabonát rejteget, az meg mézet, amaz halat, megint másik pedig prémeket. És elhozták a két mágushoz nővéreiket, anyjukat és asszonyaikat. A mágusok pedig bűvölés közben, a vállukon lévő zsákokat felvágta és belőlük vagy gabonát, vagy halat vettek ki, és sok asszonyt megöltek, a vagyonukat meg maguknak kaparintották meg. És a mágusok Beloozeróhoz érkeztek, és mintegy háromszáz ember volt velük. Úgy történt, hogy eközben odaérkezett

⁵⁶¹ Vszevolod 1067-ben elvett második feleségétől született Rosztjiszlav, 1078 és 1093 között perjaszlavl-i fejedelem, 1093-ban a kunokkal folytatott harcok során belefulladt a Sztugnába (l. 1093. év alatt).

⁵⁶² Vö. *PSZRL*, II, 164. A Vidubicsi kolostor templomáról van szó, felszentelésére 1088-ban került sor.

⁵⁶³ Rosztovec település Kijevtől délre, a mai Rosztavica falu közelében a Rosztavicának, a Rosz mellékfolyójának a partján feküdt (*PVL*, 2012, 354–355).

⁵⁶⁴ Nyejatyin a mai Jagnyatin falu közelében lehetett a Rosztavica jobb partján (*PVL*, 2012, 355).

⁵⁶⁵ A kunok délorosz steppei honfoglalásának utolsó szakaszát jelezhetik az 1071-ben történtek. Rosztovec és Nyejatyin a Rosz vidékének (Порожье) nyugati részén volt, a Dnyeper jobb oldali mellékfolyójának, a Rosznak a bal partján. Az ún. Porosze a Kijevi Rusznak a Sztugna és a Rosz folyók közötti határvédelmi területe, amelynek célja a délről érkező steppei támadások elleni védelem volt. A besenyők miatt kezdett kiépülni az a – Kijevi Rusz kialakulása előtti előzményekkel rendelkező – határvédelmi rendszer, amelynek második szakasza a 11–12. század fordulójára, azaz a kunok elleni védekezések idejére tehető (*Font* 2005a, 188–190).

⁵⁶⁶ Izjaszlav nagyfejedelem fia, aki Polock és Volhínia élére került (*RAPOV* 1977, 82–84).

⁵⁶⁷ Golotyicszk – település Polockhoz tartozó területen (*ЛИНACOV* 1950, II, 401).

⁵⁶⁸ A Rusz több pontján bukkantak fel pogány jövendőmondók: Kijev, Jaroszlavl, Rosztov stb. Az északi vidékeken az arányaiban jelentős volt a finnugor nyelvű népesség, meglehetősen, hogy közülük kerültek ki.

Szvjatoszlav fejedelem megbízásából adót szedni Jany (Jan'), Visata (Vyšata) fia;⁵⁶⁹ a beloozeróiak elmondták neki, hogy a két mágus már sok asszonyt megölt a Volga és a Sekszna (Šeksna)⁵⁷⁰ mentén, és most ide jöttek. Jany pedig megtudakolta, hogy kinek a szmerdjei (parasztjai)⁵⁷¹ ezek ketten, és amikor megtudta, hogy a saját fejedelmének a szmerdjei, elküldött a velük lévő emberekhez, ezt üzenve: „Adjátok ki nekem a mágusokat, mert azok az én, illetve a fejedelmem szmerdjei.” De azok nem engedelmeskedtek neki. Jany ekkor fegyvertelenül maga indult neki, de ezt mondták neki apródjai: „Fegyvertelenül ne menj, mert megszegényítenek!” Ekkor meghagyta az apródjainak, hogy vegyenek magukhoz fegyvert, és 12 apróddal elindult az erdőbe hozzájuk. Azok pedig felkészültek az ellenállásra. És amikor Jany egyetlen baltával indult ellenük, kilépett közülük 3 harcos, odamentek Janyhoz, és ezt mondták neki. „Látod, hogy a haláلودba mész, ne menj!” Jany pedig megparancsolta, hogy öljék meg őket, és a többiek ellen indult. Azok meg rávetették magukat Janyra, és egyikük elhibázta a baltacsapást Janyra. Jany ekkor egyet fordított a baltán, és lesújtott rá a fokával, és meghagyta az apródjainak, hogy kaszabolják le őket. Azok meg elmene-kültek az erdőbe, és ott megölték Jany pópáját. Jany pedig bevonult a beloozeróiak városába, így szólt hozzájuk: „Ha nem fogjátok el a két mágust, akár egy évig is itt maradok nálatok.” A beloozeróiak ekkor elmentek, és elfogták őket, és Jany elé vezették őket. És Jany megkérdezte tőlük: „Miért pusztítottatok el ennyi embert?” Azok pedig ezt válaszolták: „Ezek készleteket halmoznak fel; ha elpusztítjuk őket, ismét bőség lesz; ha úgy akarod, a jelenlétedben veszünk ki belőlük gabonát, vagy halat, vagy valami mást.” Jany pedig így szólt: „Ez valóban hazugság; az Isten az embert földből teremtette, csonton, vérereken és véren kívül semmi másból nem áll; nincs benne semmi más, az Istenen kívül senki sem tud semmit.” Azok pedig így válaszoltak: „Mi tudjuk, hogyan teremtett az ember.” Jany erre megkérdezte: „Hogyan?” Azok pedig ezt válaszolták: „Amikor az Isten a fürdőben mosakodott és megizzadt, egy darab ruhával megtörölközött, és azt ledobta az égből a földre. És a Sátán vitatkozni kezdett az Istennel, hogy melyikük teremtsen belőle embert. Az Ördög megteremtette az embert, az Isten pedig lelket lehelt bele. Ezért van az, hogy amikor az ember meghal, a teste a földbe kerül, a lelke pedig az Istenhez.” Jany ezt mondta nekik: „Tényleg elcsábított benneteket az Ördög; milyen Istenben hisztek? Azok pedig így válaszoltak: „Az Antikrisztusban!” Erre azt kérdezte: „És Ő hol lakozik?” Ők pedig ezt válaszolták: „A feneketlen mélységben.” Jany pedig ezt mondta nekik: „Miféle isten ő, ha a feneketlen mélységben lakozik? Az az Ördög, az Isten pedig a mennyekben ül a trónusán, angyalok magasztalják, félelemmel szolgálják, és rá sem mernek nézni. Az egyik angyal önteltsége miatt letaszított az égből, az, akit ti Antikrisztusnak mondtok; és most a mélységben van, ahogyan ti mondjátok is, ott várja be, amíg az égből alászáll

⁵⁶⁹ Jany Visatyics, a krónikás informátora a novgorodi eseményekről. Hosszú életű, a forrás 1106-ban említi halálát és magas életkorát: 90 év. Putyata testvére (l. az 1100. jegyzetet). Újabban többen megkérdőjelezik, hogy Jany családjának (Szvenyeld, Msztjisa, Konsztantyin, Osztoromir, Visata és Jany) szóbeli krónikáját tükrözné a PVL (PVL, 2012, 355).

⁵⁷⁰ Sekszna a Volga bal parti mellékfolyója Rosztov–Szuzdal és Novgorod határvidékén.

⁵⁷¹ L. FROJANOV 1974, 113–126; HALBACH 1985, 112; FONT 1998, 86–87.

az Isten. Ezt az Antikrisztust az Isten gúzsba fogja kötni, és a feneketlen mélybe zárja mindazokkal együtt, akik szolgálták vagy hittek benne. Ti pedig tölem itt is megkínzottok, a halálotok után pedig odaát.” Azok pedig ezt mondták: „Azt mondják az isteneink, hogy semmit sem árthatsz nekünk!” Ő erre ezt mondta nekik: „Hazudnak a ti isteneitek.” Ők pedig ezt válaszolták neki: „Szvjatoszlavnak tartozunk felelősséggel, és te semmit sem tehetsz velünk.” Jany pedig meghagyta, hogy verjék meg őket és tépjék ki a szakállukat.⁵⁷² És miközben verték őket, és behasított fadarabbal tépdesték a szakállukat, Jany megkérdezte őket: „Mit is mondanak az isteneitek?” Azok ezt válaszolták: „Szvjatoszlav előtt kell majd felelnünk.” És Jany megparancsolta, hogy egy-egy rubelest tegyenek a szájukba, kötözzék őket a csónak árbocához, majd elengedte őket a ladikban, ő pedig követte őket. A Sekszna torkolatánál megálltak, és így szólt hozzájuk: „És most mit mondanak az isteneitek?” Ők pedig így válaszoltak. „Azt mondják az isteneink, hogy te nem hagysz bennünket életben.” Így válaszolt erre Jany: „Hát, most az igazat mondták nektek.” A mágusok meg ezt válaszolták: „De ha bennünket elengedsz, sok jóban lesz részed; ha pedig elpusztítasz bennünket, sok szomorúságban és rosszban lesz részed.” Jany pedig ezt mondta nekik: „Ha elengedlek benneteket, az Istentől lesz büntetésem, ha pedig elpusztítalak benneteket, jutalomban lesz részem.” És Jany így szólt az evezősökhöz: „Közületek kinek melyik rokonát ölték meg ezek?” Ők pedig így válaszoltak: „Nekem az anyámat, annak meg nővérét, amannak pedig a leányát.”⁵⁷³ Akkor ezt mondta nekik: „Álljatok rajtuk boszút értük!”⁵⁷⁴ Azok pedig elfogták őket, legyilkolták, majd egy tölgyfára⁵⁷⁵ felakasztották őket: így nyerték el Istentől a megérdemelt büntetésüket! Amikor már Jany elindult haza, másnap éjjel egy medve felmászott hozzájuk, lerágta és megette őket. Így pusztultak el mindketten ördögi felbujtás által, mások pusztulását jósolva, de a saját pusztulásukat előre nem látva. Hiszen ha tudták volna, nem jöttek volna erre a helyre, ahol az elfogatás várt rájuk; amikor pedig elfogták őket, miért mondták, hogy „nem halhatunk meg”, amikor már Jany kitervelte a meggyilkolásukat. De hát éppen ez az ördögi felbujtás: hiszen az ördögök nem ismerhetik az ember gondolatait, csak a saját szándékaikat viszik be az emberbe, miközben titkait nem ismerik. Egyedül az Isten ismeri az ember gondolatait. Az ördögök pedig semmit sem tudnak, mert erőtlenelek és rút kinézetűek.

És szóljunk még az ördögök kinézetéről és kísértésükről. Ugyanakkor, azokban az években történt, hogy egy novgorodi személynek a csúdok földjére kellett jönnie, és elment a jövőmondóhoz annak jóváhagyását kérve. Az pedig szokása sze-

⁵⁷² Jany Visatyics és a „mágusok” beszélgetése alapján a bogumilizmusra következtet PETRUHIN (2013, 408–417). A Ruszban a szakáll kitépeése vagy levágása az egyik legsúlyosabb sértést jelentette. A *Rövid Pravda* alapján az ilyen bünt elkövető négyszer súlyosabb büntetést kapott, mint aki valakinek az ujját vágta le (SZILI 2005, 18).

⁵⁷³ Vö. a *Rövid Pravda* vonatkozó részét, hogy milyen hozzátartozók halála miatt jogos a bosszú (SZILI 2005, 22).

⁵⁷⁴ A vérbosszú intézményét 1072 k. Bölcs Jaroszlav fiai eltörölték (SZILI 2005, 22).

⁵⁷⁵ Talán szimbolikus, hogy a kereszténység előtti időből tovább élő tölgyfa-kultusz (szent fa, „Perun tölgye” stb.) jelenik meg, de itt a kereszténység győz a pogányság felett. A tölgy-kultuszra pl. SARNYAI 2012, 307–308.

rint hívni kezdte az ördögöket a házába. A novgorodi férfi egy ház küszöbén ült, a jövődömondó pedig révületben feküdt, hirtelen megütötte őket az Ördög. És felkelvén, így szólt a jövődömondó a novgorodi férfihoz: „Az istenek nem mernek idejönni, van rajtad valami, amitől félnek.” És eszébe jutott, hogy egy kereszt van rajta, és félrevonulva, levette magáról, és a házon kívül helyezte el. A jövődömondó pedig ismét hívni kezdte az ördögöket. Az ördögök meg, miközben fel-feldobták a novgorodi férfit, elmondták, miért jött ide. Ezután a novgorodi ember faggatni kezdte a jövődömondót: „Miért félnek az ördögök attól, akinek a keresztjét magunkon viseljük?” Ő pedig ezt válaszolta: „Ez a mennyei Isten jele, akitől a mi isteneink félnek.” A novgorodi férfi pedig ezt kérdezte: „És kik a ti isteneitek, és hol lakoznak?” A jövődömondó ezt válaszolta: „A mélységekben. A kinézetüket tekintve feketék, szárnyuk és farkuk van; fellopakodnak az égig, hogy kihallgassák az isteneiteket. Hiszen a ti isteneitek az égben lakoznak. Ha valaki a ti embereitek közül meghal, azt az égbe viszik, ha pedig valaki a mieink közül hal meg, azt a mi isteneinkhez viszik a mélybe.” Hiszen ez így is van: a bűnösök a pokolban vannak, ahol véget nem érő kínok várományosai, az igazak pedig a mennyek országában az angyalokkal együtt lakoznak.

Nos, hát ilyen az ördögök ereje, a kinézetük és a gyengeségük. Éppen ezért tudják az embereket elcsábítani, hogy rábírájk azokat, akik hitükben még nem elég szilárdak, hogy mondják el látomásaikat, amelyeket egyesek álmukban, mások révületükben láttak, és így jósolnak ördögi sugallatra. Leginkább pedig az asszonyok által valósulnak meg az ördögi jóslatok, minthogy eredendően az Ördög az asszonyt csábította el, az pedig a férfiút, éppen emiatt napjainkban sokat jövődölnek az asszonyok varázslattal, főzettel és más ördögi cselszövésével. De a hitetlen férfiakat is el szokták csábítani az ördögök, ahogy ez a korábbi időkben megtörtént. Hiszen az apostolok idejében volt egy Simon nevű mágus,⁵⁷⁶ aki varázslatával a kutyákat emberi hangon szólalta meg, ő maga pedig, hol fiatallá, hol öreggé változott át, vagy másokat változtatott át révületben. Így cselekedett Ananiás és Mamre,⁵⁷⁷ akik mágiával csodákat műveltek, hogy Mózes ellenére cselekedjenek, de hamarosan semmit sem tudtak ellenére tenni; Kunop⁵⁷⁸ is képes volt ördögi káprázatra, mintha a vízen tudott volna járni, és más csábításokat követett el, az ördögöktől csábítva, a maga és mások veszére.

Egy ilyen mágus tűnt fel Gleb idejében is Novgorodban;⁵⁷⁹ Istennek tetteve magát, azt mondogatta az embereknek, akik közül sokakat becsapott, szinte az egész várost, azt hajtogatva, hogy minden történést előre meg tud jövődölteni, és a keresztény vallást ócsárolva kijelentette: „Az egész nép előtt átkelek a Volhovon.” És fellázadt a város, mindenki neki hitt, és el akarták pusztítani a püspököt. A püspök ekkor ke-

⁵⁷⁶ Gnosztikus gondolkodó az apostolok kortársa. Szamariából származott.

⁵⁷⁷ Egyiptomi mágusok, akik megpróbáltak versenyre kelní Mózessel (I. 2Móz 8:7, 18 stb.), de neveik csak az apokrifokban tűnnek fel (PVL, 2012, 355).

⁵⁷⁸ Az Künopsz nevű varázsló, akit a hagyomány szerint Szent János apostol legyőzött Patmosz szigetén (PVL, 2012, 355–356).

⁵⁷⁹ Az évkönyvekben nincs adat arra, hogy Gleb mikor lett Novgorod fejedelme, a *Novgorodi első évkönyv* alapján már 1069-ben Novgorodban volt (NPL, 17). Glebet 1064-ben üzték el Tmutorokanyból, de 1067-ben Msztiziszlav volt Novgorodban, így 1068 vagy 1069-ben kerülhetett Novgorod élére (ЛИНACCOV 1950, II, 405–406).

zebe vette a feszületet, felöltötte öltözékét, felállva ezt mondta: „Aki a mágusnak hisz, kövesse, aki pedig az Istenben hisz, jöjjön a feszülethez.” És két táborra szakadtak az emberek: a fejedelem és fegyveres kísérete elindultak és a püspök mellé álltak, a többi ember pedig mind a mágust követte. És hatalmas zendülés vette kezdetét közöttük. Gleb ekkor, szekercéjét a köpenye alá dugva, odament a mágushoz és megkérdezte tőle: „Tudod-e, hogy mi fog holnap történni és mi (történik) ma estig?” Az pedig ezt válaszolta: „Mindent tudok.” És Gleb megkérdezte: „És azt tudod-e, hogy mi történik veled ma?” „Nagy csodákat művelek” – válaszolta. Ekkor Gleb előhúzta a baltáját, és kettéhasította a mágust, aki holtan rogyott össze, az emberei pedig szétszéledtek. Így pusztult el a teste, a lelke pedig az Ördögé lett.

A 6580. (1072.) évben. Áthelyezték Borisz és Gleb szent vértanúk tetemét.⁵⁸⁰ Összegyűltek Jaroszlav fiai: Izjaszlav, Szvjatoszlav, Vszevolod; a metropolita akkor Georgij⁵⁸¹ (György) volt, Pjotr (Péter) Perejaszlavl püspöke, a Jurjevi (Gurgevskij) Mihail, Feodoszij, a Barlangkolostor igumenje (apátja), Szofronij, a Szt. Mihálykolostor igumenje, German, a Szt. Megváltó igumenje, Nyikola, a perejaszlavli igumen és az összes igumen ott volt. És ünnepnapot tartottak, örömtől elelve ünnepeltek, és a tetemeket áthelyezték az új templomba, amelyet Szvjatoszlav épített és mindmáig megvan. Először Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod Borisz fakoporsóját emelték a vállukra, és elindultak vele, legelől szerzetesek haladtak gyertyával a kezükben, mögöttük a diakónusok a füstölővel, őket követték a presbiterek, majd mögöttük a püspökök a metropolitával. Amikor megérkeztek vele az új templomba, kinyitották az ereklyetartót, és az egész templom jó illattal telt meg, csodálatos jó szag lett. Akik ezt érezték, dicsőítették az Urat. A metropolitát pedig rémület fogta el, mivel nem volt szilárd Borisz és Gleb iránti hitében; leborulva kérte bocsánatukat. Miután csókkal illették Borisz ereklyéit, áthelyezték a kőkoporsóba. Ezt követően a Gleb tetemét tartalmazó kőkoporsót tették fel a szánra, és köteleknél fogva húzni kezdték. Amikor már az ajtóban voltak, a koporsó megakadt, nem fért be. És meghagyták a népnek, hogy így fohászkodjon: „Uram, irgalmazz!”, és ekkor be tudták húzni. És május havának 2. napján⁵⁸² helyezték el őket. A liturgia után a testvérek együtt ebédeltek, mind-

⁵⁸⁰ A szentté avatásnak kialakult szabályai nem voltak. Itt a szentek testének „felemelése”, új nyugvóhelyre, a tiszteletükre épített templomba vitele történt. Az így eltemetett földi maradványaik ettől kezdve ereklyének számítottak. Erre került sor Borisz és Gleb esetében. A három testvér nagy egyetértésben volt jelen a szertartáson az összes jelentős egyházi személlyel együtt. Borisz és Gleb tiszteletének több időpontja is kialakult: Gleb halála napja (szeptember 5.), első eltemetésük (július 24.) és kanonizációjuk (május 2.) ideje. Erre I. MÜLLER 1995, 5–20. Valószínűleg ekkor alkották meg a *Jaroszlavicsok Pravdájának* nevezett törvényeket (FONT 1998, 46–50; LENHOFF 1989; PVL, 1999, 631 – a kanonizálást hipotetikusnak tartja).

⁵⁸¹ A görög származású Georgij 1062–1077 vagy 1065–1073 között volt metropolita, neki tulajdonítják a *Vita a latinokkal* (*Sztjazzanie s latinoju*) c. alkotást.

⁵⁸² A *Lavrentij-évkönyv*ben május 2-a, míg az *Ipatyijban* május 20-a olvasható, ez utóbbi helyesége valószínűbb, hiszen 1072-ben május 20-a vasárnapra esett (TVOROGOV 1997, 513). Ez a dátum olvasható az *Elbeszélés Borisz és Gleb kínjáról* c. alkotásban is. Május 2-a a későbbi szerkesztő tévedése, aki összetévesztette az 1072-es és az 1115-ös áthelyzését a szenteknek, ez utóbbi valóban május 2-án történt (LIHACSOV 1950, II, 407).

egyik a maga bojárjaival közösen, nagy szeretetben. És ekkor Visgorod (Vyšegorod) ura Csugyin (Čudin) volt, a templomot pedig Lazar irányította. Azután hazatértek.

A **6581. (1073.)** évben. Az Ördög vizsályt támasztott e testvérek: a Jaroszlav-gyermekek között. És ebben a vizsályban Szvjatoszlav Vszevolod pártján állt Izjaszlavval szemben. Kivonult Kijevből Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod pedig bevonultak Kijevbe március havának 22. napján, és elfoglalták a trónt Beresztovojében, megszegve atyjuk végrendeletét. Szvjatoszlav volt a testvére elkergetésének az okozója, mert még nagyobb hatalomra tört. Ő vette rá Vszevolodot, azt mondván neki, hogy „Izjaszlav összefogott Vszeszlavval ellenünk, ha meg nem előzzük őt, akkor ő űz el bennünket”. És így állította Vszevolodot Izjaszlavval szembe. Izjaszlav pedig a ljahokhoz ment nagy gazdagságot víve magával, ezt gondolva: „Ezzel majd szerzek magamnak harcosokat.” Ám mindezt a lengyelek elvették tőle és elkergették.⁵⁸³ Szvjatoszlav pedig előzve a testvérét, elfoglalta a kijevi trónt, megszegve az atyai, de méginkább az isteni parancsot. Mert nagy bűn az apai parancsokat megszegése: hiszen hajdanán Hám fiai törtek Szif (Sét) földjére, azután 400 év múltán elnyerték büntetésüket az Istentől; hiszen Szif törzséből származnak a zsidók, akik – miután lekaszábolták a kánaániták törzsét – visszaszerezték részüket, a földjüket.⁵⁸⁴ Azután Ézsau hágtatott atyjának parancsát, és megölték, mert bűnös dolog idegen birtokra törni!⁵⁸⁵ Ugyanebben az évben alapította Feodoszij (Theodósiosz) igumen és Mihail püspök a barlangkolostori templomot, Georgij metropolita⁵⁸⁶ pedig ekkor Görögföldön volt, Szvjatoszlav pedig a kijevi trónt birtokolta.

A **6582. (1074.)** évben. Theodósiosz (Feodosij), a Barlangkolostor igumene elhunyt. Szóljunk a haláláról röviden.⁵⁸⁷ Feodoszijnak az volt a szokása, hogy amikor eljött a nagyböjt ideje, húshagyóhétfő vasárnap este,⁵⁸⁸ miközben elkészönt valamenynyit szerzetes testvérétől, oktatni szokta őket, hogy hogyan töltsék el a böjti időszakot: éjjel és nappal imádkozással tartsák távol maguktól a tisztátalan gondolatokat, az Ördög csábításait. „Az ördögök ugyanis – szokta mondani – helytelen gondolatokat, testi vágyakat sugallnak a szerzeteseknek, amelyekkel feltüzelik vágyaikat, és ezzel tönkreteszik az imáikat; az ilyen gondolatokat keresztvetéssel el kell űzni, miközben

⁵⁸³ Izjaszlav Lengyelországból Mainzba ment, egyik fia, Jaroszlav Izjaszlavics a pápánál is járt közben (FONT 1998, 48–49; Anonymus Gallus Lib. I, cap. 23; magyarul: BAGI 2007, 138–139).

⁵⁸⁴ Szif, nem más, mint Ádám fia, Sét. A bibliai történet szerint Noé fiának, Sémnek a leszármazottai Józsue vezetésével megszerezték Kánaánt Noé másik fiának, Kámnak az utódaitól.

⁵⁸⁵ A bibliai Ézsau, Izsák fia, aki összeveszett, majd kibékült testvérével, Jákobbal (l. 1Móz 23–35), apokrif történetek szerint Jákob megölte Ézsaut (PVL, 2012, 356).

⁵⁸⁶ A Barlangkolostor Mária Mennybevétele-templomát 1089-ben szentelték fel (l. Feodoszijnál). Georgij metropolitáról l. fentebb az 581. jegyzet (SCSAPOV 1989, 191).

⁵⁸⁷ A Barlangkolostorban történekről – a kolostori feljegyzések betoldása. Feodoszijról l. még SZKLJARUK 1988, 317–323.

⁵⁸⁸ A nagyböjt, amely az ötvenedik vasárnap utáni hétfőn kezdődik, és szigorúbb az ortodox egyházban. Nagyböjt első vasárnapja a húsvét előtti 6. vasárnap, a vajhagyó vasárnap a húsvét előtti 7., míg a húshagyó vasárnap a húsvét előtti 8. vasárnap. A húshagyó vasárnap utáni héten vajhagyó vasárnapig (szerda és péntek kivételével) lehet másodlagosan állati eredetű ételt fogyasztani. Itt talán a vajhagyó vasárnap tartandó megbocsájtás vecsernyéjére utal a krónikás. Vajhagyó vasárnap 1074-ben pedig március 7-re esett.

ezt mondjuk: »Uram, Jézus Krisztus, istenünk, könyörülj rajtunk, amen.« És ezen kívül tartózkodni kell a bőséges étkezésektől, mert a sok evéstől és a mértéktelen ivástól mérhetetlenül gyarapodnak a tisztátalan gondolatok, a felfokozott vágyakból pedig adódik a bűn.» „Ezért – mondá – álljatok ellen az Ördög csábításainak, az ördögök fortélyainak, tartózkodjatok a lustaságtól, a sok alvástól, legyetek buzgók a virrasztásban, az egyházi énekek éneklésében, sajátítsátok el a szentatyák hagyományát, olvassátok a könyveket; de a leginkább az illik a szerzetesekhez, hogy ajkukon Dávid zsoltárával űzzék el az Ördög sugallta csüggedést, hogy több szeretet legyen bennünk a kisebbek iránt, az idősebbekkel szemben pedig engedelmesség és szófogadás; az idősebbek pedig több szeretetet nyilvánítsanak a kisebbek iránt, igazítsátok el őket, és ti magatok adjatok példát megtartóztatásból, virrasztásból, munkaszeretetből és alázatból; erre tanítsátok a kisebbeket, vigasztaljátok őket, és így töltsétek a börtöt.” „Mert – mondotta – az Isten ezt a 40 napot a lelkünk megtisztítására adta nekünk. Hiszen ez a mi tizedünk, amit mi adunk Istennek egy évből; minthogy egy évben 300 és 60 és 5 nap van, és ebből minden tizediket tizedként odaadjuk az Istennek – ez adja ki éppen a 40 napos börtöt, és a lelkünk, miután megtisztul ezekben a napokban, derűsen ünnepli az Úr feltámadásának a napját, örvendezve az Úrban. Mert a börti időszak megtisztítja az emberi elmét. A börtnek ugyanis eredendően volt előképe: Ádám kezdetben nem ehetett a tiltott fa gyümölcséből; Mózes is 40 napos bört után találtatott méltónak arra, hogy a Sion-hegyen átvegye a törvényt, és megláthassa Isten dicsőségét; börtöt tartva szülte meg Salamont az anyja; bört által menekültek meg a niniveiek az Isten haragjától; Dániel börtöt tartva találtatott méltónak a nagy látomásra. Illés is börtölt, amikor az égbe ragadtatott mennyei étkül; a 3 ifjú is börtölve oltotta ki a tűz erejét; az Úr is börtölt 40 napig, kijelölve ezzel nekünk a bört idejét; az apostolok bört által semmisítették meg az Ördög tanítását; börtölve nyilatkoztak meg atyáink a világban mint ragyogó csillagok, akik haláluk után sem szűnnek meg ragyogni, a nemes tettek és az önmegtartóztatás példáját nyújtva nekünk,⁵⁸⁹ amint ez a Nagy Antonij vagy Evfimij, avagy Száva⁵⁹⁰ és más atyák tették, akiknek mi, testvéreim, a példáját követjük.” Feodoszij, miután így kioktatta szerzetes testvéreit, mindenkitől név szerint elbúcsúzott, és elhagyta a kolostort. Egy kis kenyeret vett magához, bevonult a barlangba, bezárta annak ajtóit, földdel temette be azokat, és senkivel sem érintkezett. Ha valakinek halaszthatalan dolga akadt vele, akkor egy kis ablakon

⁵⁸⁹ Különböző biblia történetekre utal a forrás: Ádám megsértette a tilalmat, amikor evett a jó és rossz tudásának fájáról (vö. 1Móz 2:17, 3:3); Mózes 40 napig tartózkodott a Sínai-hegyen (vö. 2Móz 24:18). Sámuel születése előtt anyja, Anna is börtölt (vö. 1Sám 1:7–20); Ninive lakói Jónás figyelmeztetésére tartottak börtöt, így városuk megmenekült (vö. Jón 3). Dániel könyve szerint Dániel és három ifjú társa visszautasították a király eledelét, Isten pedig tudományokban járatosakká tette őket, Dániel még a látomásokhoz és álmokhoz is értett (vö. Dán 1:8–17); Illés is 40 napig börtölt, amíg el nem érte Hóreb-hegyét (vö. 1Kirá 19:9), a korábban említett három ifjú a tüzes kemencéből is megszabadult (Dán 3:14–26) és végül Jézus maga is 40 napig börtölt (Mát 4:2; Luk 4:2).

⁵⁹⁰ Remete vagy Nagy Szent Antal (251–356) egyiptomi, Nagy Szent Euthümosz (377–473) örömmény származású szerzetes és a kappadókiai görög Szent Száva (Szabbász) (439–532) életének története ismert volt a 11–12. századi Ruszban.

keresztül beszélhetett vele egy keveset szombaton vagy vasárnap, a többi napot pedig böjtöléssel, imádkozással töltötte szigorú önmegtartóztatásban. A kolostorba csak a Lázár-nap előtti pénteken⁵⁹¹ tért vissza, minthogy ezen a napon ért véget a 40 napos böjt, amely Feodor hetének⁵⁹² hétfőjén kezdődik, és Lázár hetének péntekén végződik; a nagyhéten pedig az Úr szenvedéseinek emlékére rendeltetett el a böjt. Ez alkalommal is, amikor visszajött, szokás szerint üdvözölte szerzetes testvéreit, és velük együtt ünnepelte meg a virágvasárnapot, amikor pedig elérkezett a feltámadás napja, szokás szerint örvendezve megünnepelte, majd betegségbe esett. Amikor elhatalmasodott rajta a betegség, és már úgy 5 napja beteg volt, amikor este lett, meghagyta, hogy vigyék ki az udvarra. A szerzetesek pedig szánra tették, és a templommal szemben helyezték el. Ő pedig meghagyta, hogy valamennyi barátot hívják össze, a szerzetesek pedig megszólaltatták a kereplőket, és valamennyien egybegyűltek. Ő pedig így szólt hozzájuk: „Testvéreim, atyáim és gyermekeim! Nos, én eltávozom tőletek, a böjt idején, amikor a barlangban voltam, az Úr kinyilvánította, hogy távoznom kell e világból. Kit szeretnétek magatoknak igumennek? – én áldásom adnám rá. Ők pedig ezt válaszolták neki: „Te valamennyiünk atya vagy, és akit te magad kívánsz, az legyen a mi atyánk és igumenünk, és ugyanúgy hallgatunk rá, mint reád.” Feodoszj atya meg ezt mondta: „Menjetez nélkülem, és közösen nevezzétek meg azt, akit csak akartok, két testvérünket: Nyikolát és Ignatot⁵⁹³ kivéve. A többiek közül bárkit, a legidősebbektől egészen a legfiatalabbakig.” Azok szót fogadván neki, kissé félrevonultak a templomhoz, és egy kis tanácskozás után két szerzetes társukat e szavakkal küldték vissza hozzá: „Akit az Isten és a Te szent imád választ, aki neked kedves, azt nevezd ki.” Feodoszj erre ezt válaszolta: „Ha már azt akarjátok igumennek, akit én javaslok, akkor nem a saját akaratom szerint fogok cselekedni, hanem az Isten akaratából.” És Jákob (Ijakova) presbitert nevezte meg. A szerzeteseknek azonban ez nem tetszett, ezt mondták: „Nem itt lett szerzetes.” Jákob ugyanis testvérével, Pavellel együtt az Alta (s Let’ca)⁵⁹⁴ mellől érkezett a kolostorba. És a szerzetesek Sztjefant,⁵⁹⁵ Feodoszj tanítványát, aki akkor az egyházi kórus vezetője (demestnik)⁵⁹⁶ volt, kérték, mondván: „A kezed alatt nevelkedett, melletted szolgált, őt nevezd ki nekünk!” Ezt mondta nekik erre Feodoszj: „Én Isten akaratából Jakovot neveztem meg, de ti a saját akaratok mellett vagytok.” És meghallgatta kérésüket, nekik adta Sztjefant, hogy legyen az igumenük (apátjuk). És megáldotta Sztjefant e szavakkal: „Gyermekeim, reád bízom a kolostort, gondosan vigyázz reá, ahogyan elrendeltem az istentiszteleteket, úgy is tartsd meg azokat. A kolostori hagyományokat és a regulát ne változtasd

⁵⁹¹ Lázár-nap, vagyis Lázár szombatja a bizánci rítusú egyházban a nagyböjt 6. (virágvasárnap előtti) szombatja.

⁵⁹² A Theodórosz Tirón hete, a nagyböjt első hete.

⁵⁹³ Nyikolaj kedvezőtlen megítélésének oka, hogy a *Patyerikon* szerint ellopott egy korsó pénzt. Ignatról nincs adat (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1952, 268).

⁵⁹⁴ Alta, l. még az 538. jegyzetet.

⁵⁹⁵ Sztjefan igumen, domesztikosz. Elhagyta a Barlangkolostort és a szomszédságban új kolostort alapított. Nyikon visszatértéig maradt a Barlangkolostor apátja, utána Vlagyimir püspöke lett (1091–1094) (SCSAPOV 1989, 211).

⁵⁹⁶ Domesztikosz a templomi kórus vezetője.

meg, hanem mindent a törvény és a kolostori szabályzat szerint végezz.” Ezt követően szerzertestársai a cellájába vitték, és ott a fekvőhelyére helyezték. És amikor elérkezett a hatodik nap, és már nagyon rosszul volt, eljött hozzá Szvjatoszlav fejedelem a fiával, Glebvel együtt. Amikor mellé ültek, ezt mondta a fejedelemnek: „Nos, én eltávozom ebből a világból, és a kolostort a te gondjaidra bízom arra az esetre, ha valami zavar támadna benne. És az igumenséget Sztyefanra bízom, ne hagyj, hogy bántsák.” A fejedelem ekkor megcsókolta, megígérte, hogy gondoskodik a kolostorról, majd eltávozott. Amikor pedig eljött a hetedik nap, az elerőtlenedő Feodoszjij magához hívatta Sztyefant és a barátokat, és e szavakkal fordult hozzájuk: „Ha majd elhagyom ezt a világot, és kedves leszek az Úr előtt, és befogad engem, akkor ez a kolostor elkezd majd épülni és gyarapodni, akkor tudnotok kell, hogy az Isten elfogadott engem. Ha pedig halálom után a kolostor szerzetesekben és javaiban megfogyatkozik, akkor tudnotok kell, hogy nem voltam kedves az Isten előtt.” És miközben ezeket mondotta, a szerzetesek sírtak és ezt mondták neki: „Atyánk! Imádkozz Istenhez érettünk, mert tudjuk, hogy amit alkottál, azt az Úr nem veti meg.” És a szerzetesek ezt az éjszakát az ágyánál virrasztották végig, és amidőn elérkezett a nyolcadik nap, a húsvét⁵⁹⁷ utáni második szombaton, délután két órakor lelkét visszaadta az Úr kezeibe május 3-án, az indictio 11. évében. A szerzetesek elsiratták őt. Feodoszjij végrendeletében meghagyta, hogy abban a barlangban temessék el, ahol oly sok munkában volt része, ezt kérve: „Testemet éjjel temessétek el”, amit meg is tettek. Amikor eljött az este, fogták a testét és a barlagjában temették el, énekléssel és gyertyákkal méltóképpen elkísérve, a mi Istenünk Jézus Krisztus dicséretére.

Amikor Sztyefan irányította a kolostort és annak boldog nyáját, amelyet Feodoszjij gyűjtött egybe,⁵⁹⁸ ... olyan szerzetesek voltak, akik csillagként ragyogtak Rusz egén: ugyanis egyesek állhatatos böjtölők voltak, mások a virrasztásban voltak kitartóak, a harmadikak pedig a térdhajtásban, megint mások a minden másnap vagy harmadik napon tartandó böjtölésben, egyesek csak kenyeret fogyasztottak vízzel, mások főtt zöldségeket, mások pedig nyers zöldségeket. Szeretettel élve engedelmeskedtek a fiatalabbak az idősebbeknek, és jelenlétükben szólni sem mertek, de mindig nagy engedelmességgel és szófogadással viselkedtek. Az idősebbek ugyancsak szeretettel voltak a fiatalabbak iránt, oktatták őket, és mint hőn szeretett gyermekeiket vigasztalták őket. Ha a barátok közül valaki bűnbe esett, azt megvigasztalták, az egyikükre kirótt penitenciát – egymás iránti szeretetből – egymás között hárman-négyen megosztották. Lám, ilyen nagy volt a szeretet és az önmegtartóztatás ezek között a barátok között. Ha egy szerzetes elhagyta a kolostort, akkor ez szomorúsággal töltötte el valamennyi barátot. Érte küldtek, hívták vissza a kolostorba, és egy emberként kérlték az igument, és örömmel fogadták vissza a kolostorba. Hát ilyenek voltak ezek az emberek, szeretettel teliek, önmegtartóztatók és böjtölők; közülük nevezek meg néhány csodálatos férfit.

⁵⁹⁷ 1074. április 20–21.

⁵⁹⁸ A továbbiakban felsorolt szerzetesek nem Sztyefan korához, hanem sokkal inkább Feodoszjijéhoz köthetők. De a szerzetesek történetei tartalmaznak később beillesztett történeteket is (LIHACSOV 1950, II, 408).

Az első közülük Demjan presbiter⁵⁹⁹ volt, aki olyan szigorú volt a bűntörlésben és az önmegtartóztatásban, hogy kenyéren és vízen kívül semmit sem fogyasztott egészen a haláláig. Ha valaki egy betegségben szenvedő gyermeket hozott a kolostorba, vagy ha egy valamilyen betegségtől sújtott felnőtt jött el a Boldog Feodoszijhoz a kolostorba, akkor ő megparancsolta ennek a Demjannak, hogy mondjon felette imát. Demjan nyomban elvégezte az imát, és megkente olajjal, és gyógyulást nyertek a hozzá fordulóknak. Amikor pedig súlyos beteg lett és betegségében már a halálán volt, egy angyal érkezett hozzá Feodoszij alakjában, neki ajándékozva a mennyek országát fáradozásaiért. Azután eljött hozzá Feodoszij a szerzetesekkel, leültek az ágyához, ő pedig elerőtlenedve ránézett az igumenre, így szólt: „Ne feledd, igumen, amit nekem ígértél!” És megértette a nagy Feodoszij, hogy Demjannak látomása volt, és ezt válaszolta neki: „Demjan testvérem, amit neked ígértem, az a tied lesz.” Az pedig, lehunyva szeméit, visszaadta lelkét az Istennek. Az igumen pedig a szerzetesekkel eltemette a testét.

Ugyancsak volt egy másik barát is, Jeremija nevű,⁶⁰⁰ aki még emlékezett Rusz földjének megkeresztelésére. Őt az Isten azzal a kegyelemmel áldotta meg, hogy előre meg tudta mondani az eljövendőket, és ha látta, hogy valakinek nem tiszták a szándékai, akkor azt titkon leleplezte, és kioktatta, hogy óvakodjon az Ördögtől. Ha valaki a szerzetesek közül azt forgatta a fejében, hogy elmegy a kolostorból, és ő ezt észrevette, akkor felkereste, leleplezte a tervét és megvigasztalta. Ha pedig valakinek valamit megjósolt – jót vagy rosszat –, a szerzetes szava valóra vált.

Volt azután egy másik idős barát is, Máté (Matvej)⁶⁰¹ nevű, élesszemű, jövőbe látó. Egy alkalommal, amikor a templomban a maga helyén állt, felemelte tekintetét és körbehordta a kórus két oldalán álló éneklő szerzeteseken. Egy köröttük járkáló Ördögöt vett észre egy köpönyeges lengyel férfi képében, aki a köpönyege szárnya alatt virágot vitt, amelyet bogáncsnak neveznek. A barátok mellett elhaladva elő-elővett egy virágot a köpönyege alól, és rádobta valakire közülük. Ha a virág ráragadt valamelyik éneklő szerzetesre, az még egy kicsit énekelt, majd elgyengült akarataiban, s valami ürügyet találva kiment a templomból. A cellájába ment és elaludt, és az istentisztelet végéig nem jött vissza a templomba. Ha pedig a virágot olyanra dobta, akin nem tapadt meg a virág, akkor az ilyen szilárdan végigállta az istentiszteletet, amíg be nem fejezték a reggeli ájtatosságot, és csak az után ment vissza a cellájába. A szerzetes elbeszélte társainak, amit látott. Más alkalommal ez szerzetes a következőket látta: szokása szerint végigállta a reggeli istentiszteletet. A barátok virradat előtt a cellájukba mentek, ez a szerzetes pedig legutolsóként ment ki a templomból. És egyszer, amikor így ment, leült a kongató alá, mert a cellája kissé távolabb volt a templomtól, és egyszercsak azt látja, hogy egy tömeg jön a kapu felől. Felemelte a tekintetét és látja, hogy valaki egy disznón ülve lovagol, a többiek meg mellette mennek. A szerzetes megszólította őket: „Hová mentek?” És a disznón ülő Ördög így válaszolt: „Mihal Tolbekovicsért.” A szerzetes keresztet vetett magára, és bement

⁵⁹⁹ Demján presbiter Feodoszij előtt meghalt.

⁶⁰⁰ Jeremija, aki emlékezett a Rusz föld megkeresztelésére, aligha élhette túl Feodoszijt.

⁶⁰¹ Matvej Feodoszij kortársa volt, de tovább élt, mint Feodoszij.

a cellájába. Amikor megvirradt, és a szerzetes felfogta, hogy miről van szó, így szólt a cellaszolgálóhoz: „Menj, kérdezd meg, hogy a cellájában van-e Mihál!” És ezt válaszolták neki: „Az előbb, a reggeli ájtatosság után ugrott ki a kerítésen.” És elmesélte a szerzetes ezt a látomását az igumennek és szerzetestársainak. Az ő életében halt meg Feodoszij, és Sztjefan lett az igumen, Sztjefan után meg Nyikon.⁶⁰² mindezek ennek az idős szerzetesnek az életében történtek. Egyszer, amint ott áll a reggeli istentiszteleten, felemeli tekintetét, hogy megnézzé Nyikon igument, és egy szamarat lát Nyikon helyén állni, és megértette, hogy az igumen még nem kelt fel.⁶⁰³ Sok más látomása is volt ennek az atyának, aki tisztes öregkorban hunyt el ebben a kolostorban.

Volt azután még egy másik szerzetes, Iszakij (Izsák)⁶⁰⁴ nevű. Ő, amikor még kint élt a világban, gazdag kereskedő volt, toropcsani (toropečanin)⁶⁰⁵ illetőségű, és elhátározta, hogy szerzetes lesz. A vagyonát szétosztotta a rászorulóknak között, és a kolostoroknak adta, és a Nagy Antonijhoz vonult be a barlangba, arra kérve, hogy végezze el rajta a szerzetessé fogadáshoz szükséges hajnyírást. Antonij befogadta, és feladta rá a szerzetesi öltözéket és az Iszakij nevet adta neki, az igazi neve pedig Cserny (Čern') volt. Ez az Iszakij szigorú életet kezdett élni: szőrcsuha vezeklőinget öltött, meghagyta, hogy vegyenek neki egy kecskebakot, lenyúzatta az irháját, és felvette a szőr-csuhára, és a nyersbőr rajta száradt ki. És bezárta magát az egyik járat barlagjába, egy kicsinyke, négy könyök nagyságú cellába, és ott könyörgött Istenhez könnyek között. És csak ostya volt a tápláléka, de az is csak minden másnap, vizet csak mértéktelenesen ivott. Élelmet pedig a Nagy Antonij hordott neki, és egy olyan kis ablakon adta be neki, hogy éppen csak átfért rajta a keze, és így jutott élelemhez. Így élte aszkéta életét mintegy 7 esztendeig, ki sem jött a világosságra, az oldalára sem dőlt le, hanem csak ülve aludt egy keveset. Egyszer, amikor szokása szerint az est beköszöntével a meghajlásokat végezte, és éjfélig a zsoltárokat énekelte, úgy erőt vett rajta a fáradtság, hogy csak ült az ülökéjén. Egyszer, amikor szokása szerint így üldögélt, és eloltotta a gyertyát, hirtelen olyan fényesség támadt a barlangban, mintha csak a nap süttöt volna, és ki akarná sütni az ember szemét. És 2 gyönyörű ifjú járult hozzá, az arcuk mint a nap, úgy ragyogott, és ezt mondták neki: „Iszakij, mi angyalok vagyunk, és íme, Krisztus jön feléd, hajolj meg előtte a földig.” Ő pedig nem fogta fel, hogy ez az Ördög műve, és elfelejtett keresztet vetni, felállt és meghajolt, mint Krisztus előtt, az Ördög művének. Az ördögök pedig ezt kezdték kiabálni: „Iszakij, te már a mienk vagy!” És bevezetvén kis cellájába, leültették, maguk meg köréje ültek, és egészen tele lett a cellája, meg a barlang bejárata. És így szólt az egyik Ördög, amelyiket Krisztusnak mondtak: „Vegyétek elő a dudákat, a csörgődobokat és a guszlikat,⁶⁰⁶ és játsszatok,

⁶⁰² Nyikon 1077-től a Barlangkolostor apátja, a fentebb említett tmutorokanyi tartózkodáson túl életével kapcsolatos néhány legenda és halála éve (1088) ismert (LIHACSOV 1950, II, 335–336, 370, 380, 408).

⁶⁰³ Ez a történet például egyértelműen Nyikon 1088-as halála után kerülhetett be a forrásba (LIHACSOV 1950, II, 408). L. az 598. jegyzetet.

⁶⁰⁴ Iszaki Antónij korában fogadták be a kolostorba, és Joan igumen korában halt meg.

⁶⁰⁵ Azaz Toropec (a mai Tveri terület nyugati részén Ukrajnában) városából származott.

⁶⁰⁶ Népszerű pengetős hangszer, a Ruszban igen elterjedt. L. a kijevi Szent Szófia oldaltornyában a zenészek ábrázolását.

hadd táncoljon nekünk Iszakij”! És megszólaltatták az ördögök dudáikat, csörgődobjaikat és a guszlikat, és ezzel szórakoztak. Amikor úgy kimerítették Iszakijt, hogy már alig élt, magára hagyták, és miután így megalázták, eltávoztak tőle. Másnap, amikor megvirradt, és eljött az idő, hogy kenyeret egyen, Antonij szokás szerint odament kis ablakához, és ezt mondta: „Az Úr áldjon meg, Iszakij atyám!” És nem volt válasz. Ezt mondta (magában) Antonij: „Ez már elhunyt.” És elküldött a kolostorba Feodoszijért és a szerzetesekért. És miután elhánták azt a földet, amellyel elzárták a bejáratot, bementek, és miután halottnak hitték, kivitték a testét a barlang elé. És akkor látták, hogy Iszakij még él. És Feodoszij igumen ekkor ezt mondta: „Ez az Ördög műve kell, hogy legyen.” És az ágyára helyezték. Antonij pedig vele maradt, hogy kiszolgálja. Úgy adódott, hogy ekkor jött vissza a lengyelektől (iz ljachov) Izjaszlav, és megharagudott Antonijra Vszeszlav miatt.⁶⁰⁷ Szvjatoszlav pedig érte küldvén, éjjel Csernyigovba vitette Antonijt. Antonij Csernyigovba érkezve megkedvelte a Bolgyin-hegyeket.⁶⁰⁸ Ásott magának egy kis barlangot, és le is telepedett benne. És a Bolgyin-hegyeken mind a mai napig fennmaradt a Szent Szűzanya kolostora. Feodoszij pedig, megtudván, hogy Antonij elment Csernyigovba, a szerzetesekkel együtt elment, és a maga cellájába hozatta Iszakijt és ott ápolta, mert annyira le volt gyengülve, hogy nem tudott a másik oldalára fordulni, sem felkelni, sem ülni nem tudott, csak feküdt az egyik oldalán, maga alá vizelt, úgy hogy a vizelettől már kukacok hemzsegték a csipője alatt. Feodoszij pedig saját kezével mosdatta és öltöztette két éven át. És ez isteni csoda volt, hogy 2 évig nem fogyasztott kenyeret, se vizet, se zöldségeket, se más étket, se meg nem szólalt, csak élettelenül feküdt 2 évig. Feodoszij pedig imádkozott érte Istenhez, és imát mondott felette nappal és éjjel mindaddig, amíg a 3-dik évben Iszakij megszólalt, hallott, és kezdett lábra állni, mint egy kisgyermek, és járni kezdett. De nem akart a templomba menni, erőszakkal vonszolták a templomba, csak apránként szoktatták rá. És megtanult a közös étkezésekre is eljárni, és külön ültették a többi baráttól, kenyeret tettek elé, de nem nyúlt hozzá addig, amíg a kezébe nem adták. Feodoszij ekkor így szólt: „Tegyétek a kenyeret elé, de ne adjátok a kezébe, hadd egyen ő maga.” És egy hétig nem akart enni, és csak lassan körülnézve, harapott a kenyérből; így tanult meg újra enni, és így szabadította meg őt Feodoszij az Ördög karmaiból. Iszakij meg újból a nagyon szigorú önmegtartóztatást kezdte követni. Amikor Feodoszij elhunyt, és a helyét már Sztjefan foglalta el, Iszakij ezt mondta: „Ördög, te már egyszer majdnem elcsábítottál, amikor egy helyben ültem, ím, most már nem fogok bezárkózni a barlangba, hanem győzedelmeskedni fogok feletted, a kolostorban élve.” És vezeklőinget öltött, arra pedig durva szövetből készült hosszú felöltőt húzott, és szent együgyűként (urodstvo tvorit’)⁶⁰⁹ kezdett élni, és segített a

⁶⁰⁷ Antonij valószínűleg elítélhette a Jaroszlavicsok esküszegését, mikor elfogták Vszeszlavot. Ez lehet Izjaszlav haragjának oka (PVL, 2012, 359).

⁶⁰⁸ Bolgyin-hegy, Csernyigovtól két km-re délnyugatra (NASZONOV 1951, 222).

⁶⁰⁹ Az eredeti szövegben *jurogivij*, tartalma szerint „szent bolond” vagy „Krisztusban való bolond”, aki önsanyargatást, végletes aszkézist vállalva lemond az emberi méltóságáról, hogy ebben Krisztus passióját kövesse. A megvetést, lenézést elviselő alázattal hajt végre egyfajta „hőstettet”, illetve prófétákéra emlékeztető szolgálatot. Nem kizárólagos, de tipikus orosz jelenség.

szakácsoknak a szerzetesekre főzni. És legelsőként érkezve a reggeli istentiszteletre, szilárdan és mozdulatlanul állta azokat végig. Amikor pedig eljött a tél és a kegyetlen fagyok ideje, akkor lyukas talpú cipőben állt ott, úgy hogy a lába odafigyott a kőhöz, de nem mozdította meg a lábát, amíg véget nem ért az istentisztelet. Az istentisztelet után egyenesen a kolostor konyhájába ment, és tüzet, vizet, fát készített elő, és ezután érkezett a többi szerzetesszakács. Az egyik szakács, akinek a neve szintén Iszakij volt, gúnyból így szólt hozzá: „Ott ül egy fekete holló, menj és fogd meg!” Iszakij pedig a földig hajolt előtte, elment, megfogta és elhozta neki a hollót valamennnyi szakács szeme láttára. Azok pedig elszörnyedtek, és elbeszélték ezt az igumennek és a többi barátoknak, azok tisztelni kezdték. Ő pedig nem vágyva az emberi dicsőségre, szent örülteként kezdett viselkedni: hol az igumennel követett el gonosz tréfákat, hol a barátokkal, hol pedig a világiakkal, úgyszólván időnként verést is kapott ezért. Kezdett kijárni a világba, szent örülteként viselkedve. Megtelepedett abban a barlangban, amelyben korábban is élt, Antonij ekkorra már meghalt, és gyermekeket gyűjtött magához, szerzetesi öltözkébe öltöztette őket, ezért hol Nyikon igumen verte meg, hol meg a gyermekek szülei. Iszakij pedig mindezt eltűrte, elviselte a veréseket, a ruhátlanságot, a hideget éjjel és nappal. Az egyik éjjel felfűtötte a barlangi kis szobácskában levő kályhát, és amikor már nagy lánggal égett a kályha, és a lángok ki-kicsaptak a hasadékokon át, mivel a kályha már ósdi volt, és nem volt mivel betömje a repedéseket, így csupasz lábbal állt rá a tűzre, és addig rajta maradt, amíg a tűz le nem égett, akkor leszállt róla. Még sok mást is mesélnek róla, némelyeknek magam is tanúja voltam. És úgy legyőzte az ördögöket, mintha legyenek lettek volna, semmibe véve ijesztgetéseiket, csábításaikat. Ezt mondta nekik: „Jóllehet egyszer rászedtetek a barlangban, mert nem ismertem fel álnokságotokat és fondorlataitokat, most pedig velem van az Úr Jézus Krisztus, az én Istenem és Feodoszij atya imája, Krisztus az én reményem, és győzni fogok rajtatok.” Sok bolondságot követtek el vele az ördögök, és így beszéltek vele: „A mienk vagy te, és meghajoltál az előjárónk előtt és előttünk.” Ő pedig így szólt hozzájuk: „A ti vezetőtök az antikrisztus, ti pedig ördögök vagytok.” És keresztet vetett, azok pedig eltűntek. Néha azonban újra eljöttek hozzá éjjel, látomással ijesztgetve őt, mintha sokan jönnének ellene kapákkal és csákányokkal felfegyverkezve, ezt mondva: „Ezt a barlangot leromboljuk, és őt meg föld alá temetjük.” Mások pedig így beszéltek hozzá: „Menekülj, Iszakij, el akarnak téged temetni!” Ő meg így válaszolt neki: „Ha emberek lennétek, akkor nappal jöttetek volna, de ti a sötétség vagytok, és sötétségben jártok, és a sötétség nyel el benneteket.” És amikor keresztet vetett feléjük, azok eltűntek. Más alkalmakkor egyszer medve alakban, máskor valamely vadállat vagy ökor képében ijesztgették az ördögök, hol kígyók kúsztak felé, hol varangy vagy egér és mindenféle csúszómászó riasztotta. De nem tudtak vele semmit sem tenni, és ezt mondták neki: „Iszakij, legyőztél bennünket.” Ő pedig így szólt hozzájuk: „Egykor ti győztetek le engem, mert Jézus Krisztus és az angyalok alakját öltöttétek magatokra, de méltatlanok voltatok az Ő alakjához, most pedig valóban látalak benneteket: állatok, vadállatok, kígyók és csúszómászók alakjában, amilyenek a valóságban vagytok, ocsmányok és rút kinézetűek.” És nyomban elpusztultak az ördögök, és többé nem háborgatták, ahogy erről maga is vallott: „Igen, 3 évig hadakoztam velük.” Azután szigorú életmódban kezdett élni: önmeztartóztató volt,

bőjtölt és virrasztott. Ebben az életmódban is fejezte be az életét. És amikor súlyos beteg lett a barlangban, betegen átvitték a kolostorba, és a nyolcadik nap előtt elhunyt az Urban. Joan igumen és a barátok elrejtették a testét és eltemették.

Ilyenek voltak Feodoszij kolostorának szerzetesei. Haláluk után is híresek, akik kérélik az Istent az ott élő szerzetesekért és világi testvéreikért, valamint azokért, akik adományokat nyújtottak a kolostornak, amelyben mindmáig erényes életben élnek együtt a szerzetesek, a mindenható Isten dicsőségére végzett közös éneklésben, imádkozásban és engedelmisségben, Feodoszij imáinak oltalmában, akinek legyen dicsőség az örökkévalóságban, ámen.

A **6583. (1075.)** évben kezdték építeni a barlangkolostori templomot a Sztjefan igumen által megkezdett alapokra; az alapjait ugyanis Feodoszij kezdte el építeni, de az alapok feletti részt Sztjefan folytatta; és a harmadik év július havának 11. napján fejezték be. Ugyanabban az évben követek érkeztek a németektől Szvjatoszlavhoz.⁶¹⁰ Ő pedig büszkélkedve megmutatta nekik a gazdagságát. Azok pedig, amikor látták a megszámlálhatatlan sok aranyat, ezüstöt és drága selymeket, ezt mondták: „Ez semmit sem ér, hiszen ez itt haszontalanul hever. Ennél többet érnek a vitézek. Mert a fegyveresek ennél többet is képesek szerezni.” Így hencegett Ezékiás, Júda királya az asszír király követei előtt, akinek azonban minden gazdagságát Babilonba vitték. Hasonlóképpen ennek halála után is minden vagyona odaveszett.⁶¹¹

A **6584. (1076.)** évben. Vlagyimir, Vszevolod fia és Oleg, Szvjatoszlav fia a lengyelek megsegítésére mentek a csehek ellen (v pomoč na čechy).⁶¹² Ugyanebben az évben meghalt Szvjatoszlav, Jaroszlav fia, december havának 27. napján egy daganatának felvágása következtében, és Csernyigovban a Szent Megváltó mellett temették el. És utána a trónt Vszevolod foglalta el január havának 1. napján.

A **6585. (1077.)** évben hadba ment Izjaszlav a lengyelekkel együtt, Vszevolod pedig ellene vonult. Borisz⁶¹³ május havának 4. napján foglalta el a trónt Csernyigovban, fejedelemsége 8 napig tartott, és Tmutorokanyba menekült Romanhoz. Vszevolod pedig a testvére, Izjaszlav ellen vonult Volhíniába (na Volyn'), és békét kötöttek. Visszaérkezvén Izjaszlav elfoglalta a kijevi trónt, július havának 15. napján. Oleg, Szvjatoszlav fia pedig Csernyigovban volt Vszevolodnál.

A **6586. (1078.)** évben Oleg, Szvjatoszlav fia Tmutorokanyba szökött Vszevolodtól, április havának 10. napján. Ugyanebben az évben ölték meg Szvjatoszlav fiát, Glebet

⁶¹⁰ IV. Henrik küldött követeket Szvjatoszlavhoz. A követ Burchard volt, Szvjatoszlav feleségének féltestvére (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 269). Szvjatoszlav ezzel egy időben küldte fiát, Jaroszlavot VII. Gergely pápához (1075. április 17.) L. Lambertus Hersfeldensis (MGH SS, III, 230).

⁶¹¹ Itt is, mint általában a forrás többi részében, emlékezetből idéz párhuzamos bibliai történetet a krónikás, ezért téved. Az asszír király helyett a babiloni király követei előtt dicsekedett Ezékiás. Vö. 2Kir 20:12.

⁶¹² Vlagyimir Monomah *Intelmi* szerint 1076 nyarán négy hónapot töltött cseh földön. L. alább az *Intelmek*ben.

⁶¹³ Borisz annak a Vjacseszlav Jaroszlavicsnak a fia, aki 1057-ben halt meg Szmolenszkben. Tmutorokanyból Vlagyimir Monomah üldözte el. Roman az 1076-ban elhunyt Szvjatoszlavnak egyik fia.

Zavolocsjében (v Zavoločii).⁶¹⁴ Ez a Gleb kegyes volt a szegényekhez, és szerette a zarándokokat, gondoskodott a templomokról, lelkes hívő volt, jámbor és szép arcú. Holttestét a Megváltó temploma mögött temették el Csernyigovban, július havának 23. napján. Amikor az ő helyét Novgorodban Szvjatopolk foglalta el, és Izjaszlav fia, Jaropolk Visgorodban (Vyšgorodban), Vlagyimir pedig Szmolenszkben uralkodott, Oleg és Borisz pogányokkal jöttek Rusz földje ellen: és mindketten Vszevolod ellen vonultak a polovecekkel.⁶¹⁵ Vszevolod pedig felvonult ellenükben a Szozsicához (Sožič),⁶¹⁶ és a polovecek legyőzték Ruszt, és sokakat megöltek itt: megölték Ivan Zsiroszlavicsot (Žirosłavič) és Tukit (Tuky), Csugyin testvérét, és Porej (Porěj) és sok másokat augusztus havának 25. napján. Oleg és Borisz ekkor úgy vonultak Csernyigovba, mintha győztesek lettek volna, pedig valójában a Rusz földnek nagyon sok rosszat tettek, mert keresztény vért ontottak, amelyet számon kér majd tőlük az Isten, és felelniük kell majd az elpusztított keresztény lelkekért.⁶¹⁷ Vszevolod pedig Kijevbe érkezett a fivéréhez, Izjaszlavhoz, s megcsókolták egymást, és leültek tanácskozni. Vszevolod beszámolt a történetekről. És ezt mondta neki Izjaszlav: „Testvérem, ne bánkódj. Látod, mi minden történt velem: vajon nem űztek-e el először, és nem rabolták-e el a vagyonomat? Azután meg, mi volt a vétkem másodszorra? Nem űztetek-e el ti, a testvéreim? Nem bolyongtam-e idegen földeken, birtokaimtól megfosztva, miközben semmi rosszat nem tettem? És most, testvérem, ne bánkódjunk! Ha lesz birtokrészünk a Ruszok földjén, akkor mindkettőnknek lesz, ha meg megfosztanak bennünket tőle, akkor mindkettőnket. Én a fejem adom éretted.” És e szavakkal megvigasztalta Vszevolodot, és megparancsolta, hogy toborozzanak sereget

⁶¹⁴ A *Novgorodi első évkönyv* szerint 1079. május 30-án halt meg (NPL, 18). Zavolocsje = a volokon túli terület. A volok két hajózható folyó közötti szárazföldi átjáró. Itt az Északi-Dvina és az Onyega folyók medencéjében élő zavolocsjei csúdok által birtokolt területen levő, az Onyegatavat, a Fehér-tavat és a Sekszna folyót összekötő átjáróra utal a forrás. Tehát nem a Rusz területén halt meg Gleb. Lásd még: KLIMA 2003, valamint KLIMA 2009, 143–145.

⁶¹⁵ A forrás e helye alapján a szakirodalomban elterjedt, hogy Oleg Szvjatoszlavics volt az első rusz fejedelem, aki a kunokhoz fordult segítségért. Van, aki úgy véli, hogy ezzel Szvjatoszlav fiai megbontották a Rurikidák kunokkal szembeni közös fellépését, és Oleg kezdeményezésére váltak a nomádok a Rusz belharcainak állandó szereplőivé (MARTIN 2007, 57). Azonban nem Oleg volt az első, aki kunokhoz fordult fejedelmi rokonaival szemben, hanem nagybátyjának, Vszevolodnak a fia, Vlagyimir Monomah, aki *Intelmei* alapján valamikor 1077-ben a nem azonosítható Odreszk, valamint Csernyigov ellen már kunokkal vonult (DIMNIK 1994, 190).

⁶¹⁶ A Szula mellékfolyója, valószínű a mai Orzsica, de azonosították a Szozzsal is, a Dnyeper egyik mellékfolyójával (LIHACSOV 1950, II, 412; vö. PVL, 2007, 503, 631).

⁶¹⁷ Az 1076-ban elhunyt Szvjatoszlav nagyfejedelem fiait a testvérei, Izjaszlav és Vszevolod ki akarták szorítani a hatalomból. Gleb életben maradt testvére, Oleg, valamint Borisz Tmutarakanból indulva a kunokat hívták segítségül, a kunokat, akiktől eddig Izjaszlav és Vszevolod mindig vereséget szenvedtek. A siker garantált volt, elfoglalták Csernyigovot, amely ettől kezdve Oleg leszármazottainak kezében maradt. Őket nevezik a későbbi krónikák Olgovicsoknak. A kunok támogatásával elért katonai siker, valamint a kolostoralapító Vszevolod és leszármazottai (pl. Vlagyimir Monomah) való szembenállás következtében a krónikaíró nem szimpatizál velük, és erőteljesen negatív képet fest róluk. Noha nem tettek mást, mint a Rusz többi fejedelme, katonai segítséget hoztak onnét, ahonnét módjukban állt.

aprókból és nagyokból. És hadba indult Izjaszlav Jaropolkkal, a fiával, és Vszevolod a fiával, Vlagyimirral. És megérkeztek Csernyigovhoz, a csernyigoviak pedig bezárkóztak a városba. Oleg és Borisz azonban nem volt ott. És mivel a csernyigoviak nem nyitották ki a kapukat, megostromolták a várost. Vlagyimir a keleti kaput vette ostrom alá a Sztrizseny (ot Streženi)⁶¹⁸ felől, és megszerezték a kaput, elfoglalta a külső várat, és felégette azt, az emberek pedig a belső várba menekültek. Izjaszlav és Vszevolod ekkor megtudták, hogy Oleg Borisszal ellenük jön, és megelőzván őket, elvonultak a várostól Oleg ellen. És ezt mondta Oleg Borisznak: „Nem megyünk ellenük, nem tudunk négy fejedelemmel szembeszállni, jobb lesz, ha békét kérünk bácsikáinktól.” És ezt mondta neki Borisz: „Nézd, én készen állok valamennyiükkel szembeszállni.” Nagyon kérkedett, nem tudta, hogy az Isten a büszkéknél ellenszégül, az alázatosokat kegyelmében részesíti, hogy ne büszkélkedjen az erős az ő erejével. És elindultak egymás ellen, és amikor a Nyezsatyina Nyiva (na Něžatině nivě)⁶¹⁹ faluhoz értek, összecsapott a két fél, és kegyetlen csata volt. Először Vjacseszlav fiát, Boriszt ölték meg, aki annyira kérkedett.⁶²⁰ Miközben Izjaszlav a gyalogosok között állt, valaki váratlanul odalovagolt hozzá, és hátulról a vállánál átdöfte egy dárdával. Így ölték meg Jaroszlav fiát, Izjaszlavot. A csata tovább folyt, és megfutamodott Oleg kisszámú csapatával, és csak úgy maradt életben, hogy Tmutorokanyba menekült. Izjaszlavot október havának 3. napján ölték meg. A holttestét egy ladikba téve elhozták, majd Gorogyeccel⁶²¹ átellenben felravatalozták, és Kijev minden lakosa kivonult elébe, amikor a holttestét szánra helyezve, a papok és a szerzetesek egyházi éneke közepette a városba kísérték. De nem lehetett az éneket a nagy sírás-rívás miatt hallani, mert az egész Kijev siratta őt. Jaropolk pedig mögötte haladt, így siratva őt fegyvereseivel együtt: „Atyám, atyám! Szinte alig éltél bánat nélkül ezen a világon, mennyi bajt szenvedtél el az emberektől és testvéreidtől! És nem a testvéred okozta végzeted, hanem a testvéredért adtad az életed.” És amikor megérkeztek a temetőbe, a Szent Szűzanya templomában⁶²² temették el, márványsírba téve. Izjaszlav szép arcú férfiú volt, erős testalkatú, jó erkölcsű, gyűlölte a hazugságot, szerette az igazságot. Nem volt benne ravaszkodás, hanem egyszerű észjárású volt, nem fizetett rosszal a rosszért. És mégis mennyi gonoszságot műveltek vele a kijeviek: őt magát elűzték, a házáat kifosztották, és mégsem fizetett gonoszsággal a gonosz tettekért. És ha valaki azt mondja nektek: „A harcosokat (akik Vszeszlavot a rabságából kiszabadították) leölette”, akkor (tudnotok kell, hogy) ezt nem ő, hanem a fia tette. Végül a testvérei üzték el, és idegen földön járt-kelt, bolyongott. És amikor újból elfoglalta a saját trónját, és a legyőzött Vszevolod elébe járult, nem azt mondta neki: „Mennyit szenvedtem tőled?” Nem fizetett rosszal a rosszért, hanem vigasztalta ezt mondva

⁶¹⁸ Folyó Csernyigov mellett, amely a várost védi.

⁶¹⁹ A mai Nyizsin az Oszter folyó mellett.

⁶²⁰ Borisz halálának oka az *Igor-ének* névtelen szerzője szerint: „Boriszt, Vjacseszlav fiát / a nagy-ravágyás istenítélet elé vitte” (KÉPES 1974, 17–18).

⁶²¹ Város Perejaszlavtól északnyugatra.

⁶²² Más források, így az *Igor-ének* szerint Izjaszlavot a Szent Szófiában temették el: „Szvjatopolk megparancsolá, hogy a Kajala mellől hozzák el az apját / két magyar poroszka ló között, / Kiev-be, a szent Szofijába” (KÉPES 1974, 18).

neki: „Testvérem, mivel kimutattad szeretetedet irántam, a trónomra segítettél, magadnál idősebbnek nevezvén, nem emlegetem fel korábbi gonoszságodat: te az én testvérem vagy és én a tiéd, és az életemet adom érted.” És így is történt. Hiszen nem azt mondta neki: „Mennyi gonoszságot műveltél ellenem, és most veled történt ugyanaz”, nem azt mondta: „Nem az én bajom”, hanem átérezte testvére bánatát, nagy szeretetet tanúsítva iránta, Pál apostol szavait követve: „Vigasztaljátok a szomorúakat!”⁶²³ Valóban, ha el is követett valami vétket ezen a világon, megbocsáttatik neki, mert az életét adta testvéréért, nem törekedve se nagyobb birtok megszerzésére, se nagyobb gazdagságra, hanem a testvérét ért sérelemért. Az ilyenekről szólva mondta az Úr: „Ha valaki az életét adja az ő barátaiért.”⁶²⁴ Salamon pedig így szólott: „A testvérek a bajban segítik egymást.”⁶²⁵ A szeretet ugyanis mindenek fölött van. Ahogyan János is mondja: „Az Istenszeretet; és aki a szeretetben marad, az Istenben marad, és az Isten is őbenne.”⁶²⁶ Azzal lesz teljessé a szeretet a világon, hogy bizodalunk van az ítélet napjához, mert amint ő van, úgy vagyunk mi is ebben a világban. A szeretetben nincs félelem, sőt a teljes szeretet kiűzi a félelemet, mert a félelem gyötrelmmel jár. „Aki pedig fél, nem lett teljessé a szeretetben.”⁶²⁷ Ha valaki azt mondja, hogy: »Szeretem az Istent, de a testvérét gyűlöli«, hazug az; mert aki nem szereti a testvérét, akit lát, hogyan szeretheti az Istent, akit nem lát? Az a parancsolatunk tőle, hogy aki szereti az Istent, szeresse a testvérét is!”⁶²⁸ Hiszen minden a szeretetben lesz teljes. A szeretet által a bűnök is eltűnnek, az Úr is szeretetből szállt le a földre, és hagyta, hogy megfeszítsék érettünk, bűnösökért. Magára vállalván a bűneinket, hagyta, hogy a keresztre szögeeljék, nekünk adva a maga keresztyét, hogy azzal üzzük el az ördögi gyűlöletet. Szeretetből ontották a vérüket a vértanúk. Szeretetből ontotta a vérét ez a fejedelem is, a fivéréért, teljesítve ezzel az Úr parancsát.⁶²⁹

Vszevolod uralkodásának a kezdete Kijevben. Vszevolod elfoglalta atyjának és testvérének trónját Kijevben, birtokolva az egész Rusz feletti hatalmat. Vlagyimir nevű fiát Csernyigovban ültette trónra, Jaropolkot pedig Vlagyimirban, neki adva még Turovot is.⁶³⁰

A 6587. (1079.) évben. Roman⁶³¹ a polovecekkel Voinyhoz (k Voinu)⁶³² jött. Vszevolod pedig Perejaszlavlnál letáborozott, és békét kötött a polovecekkel. És Roman

⁶²³ Vö. 1Thessz 5:14.

⁶²⁴ Vö. Ján 15:13.

⁶²⁵ Vö. Péld 17:17.

⁶²⁶ Vö. 1Ján 4:16.

⁶²⁷ Vö. 1Ján 4:17–18.

⁶²⁸ Vö. 1Ján 4:20–21.

⁶²⁹ Priszjolkov véleménye szerint ez a rész Izjaszlav temetési beszéde, amelyet maga Nyikon tartott (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 272).

⁶³⁰ Vszevolod a kijevi trónra kerülve megpróbálta befolyását növelni fiainak fejedelmi központokba ültetésével.

⁶³¹ Oleg testvére, Szvjatoszlav Jaroszlavics fia (РАПОВ 1977, 98).

⁶³² Település a Perejaszlavlhoz tartozó terület és a steppe határán.

a polovecekkel elvonult vissza, akik megölték őt augusztus havának 2. napján.⁶³³ És mindmáig ott hevernek Szvjatoszlav fiának, Jaroszlav unokájának a csontjai. A kazárok Oleget elfogván a tengeren túlra, Cárgrádba küldték.⁶³⁴ Vszevolod pedig Tmutorokanyban Ratyibort⁶³⁵ tette meg helytartónak (posadnika).

A 6588. (1080.) évben. Háborút kezdtek a perejaszlavlai torkok (torci) Rusz ellen. Vszevolod ekkor a fiát, Vlagyimirt küldte ellenük. Vlagyimir pedig ellenük vonulván, legyőzte a torkokat.⁶³⁶

A 6589. (1081.) évben David (Davyd), Igor fia elszökött Volodarral, Rosztiszlav fiával, Rosztiszlavicsal⁶³⁷ május havának 18. napján. És mindketten Tmutorokanyba érkeztek, és elfogták Ratyibort, és ott maradtak [uralkodni] Tmutorokanyban.

A 6590. (1082.) évben meghalt Oszeny (Osen')⁶³⁸ polovec fejedelem.

A 6591. (1083.) évben Oleg Görögföldről Tmutorokanyba érkezett, és elfogatta Davidot és Volodart, Rosztiszlav fiát, majd elfoglalta Tmutorokanyban a trónt. Megölette azokat a kazárokat (kozary), akik azt tanácsolták, hogy öljék meg a testvérét és őt magát is, Davidot és Volodart meg elengedte.

A 6592. (1084.) évben Jaropolk⁶³⁹ húsvétra Vszevolodhoz ment. Eközben Jaropoltól megszökött 2 Rosztiszlavics, akik odaérkezve elűzték Jaropolkot. Vszevolod ellenük küldte Vlagyimirt, a fiát, aki elkergette a Rosztiszlavicsokat, és Vszevolod Jaropolkot Vlagyimirban ültette trónra. Ebben az évben David görögöket fogott el

⁶³³ Az éppen Perejaszlavlban tartózkodó kijevi nagyfejedelem, Vszevolod a város déli előretolt állásának tekinthető Voinynál megjelenő Romannal nem tárgyalt, de kun támogatóit eltávolította tőle. Feltehetően úgy vélte, egyszerűbb a kunokkal megegyezni, mint Roman követeléseinek eleget tenni, és Csernyigovot visszaadni. Romannak nem lehetett túl nagy a saját katonai kísérete, ezért kénytelen volt elvonulni. Ráadásul azt sem lehet kizárni, hogy a Vszevolod és a kunok közötti „békekötés” egyik pontja Roman meggyilkolása volt. Talán a kunokkal kötött egyezség idején forralta ki Vszevolod, hogy milyen úton-módon szabadulhat meg a két testvértől (HRUSEVSKIJ 1905, II, 72).

⁶³⁴ Cárgrád = Konstantinápoly. Szvjatoszlav fiai közül már csak a Bizáncba került Oleg volt életben. Oleg ott nősült meg, ezzel bizánci kapcsolatait megerősítette (РАПОВ 1977, 100–102). Vszevolod és fia, Vlagyimir Monomah számára Oleg a haláláig (1115) ellenfél maradt.

⁶³⁵ A helytartónak kinevezett Ratyibor nevét tartalmazó pecsétek kerültek elő a Dnyeper mentén, a Krím félsziget partvidékén és Tmutorokanyban (PVL, 1999, 632). Több alkalommal is szerepel a forrásban, 1081-ben a Rosztiszlavicsok elfogják Tmutorokanyban. 1095-ben fiával, Olbeggel együtt meggyilkolja a nála vendégeskedő kunokat, 1100-ban diplomáciai küldetésben vesz részt.

⁶³⁶ Ez az utolsó alkalom mikor a források a torkok Rusz elleni támadásáról szólnak, ez után már csak olyan alkalmakkor tesznek említést róluk, mikor a rusz fejedelmek szolgálatában állva kunokkal harcolnak.

⁶³⁷ David Bölcs Jaroszlav unokája, apja, Igor Jaroszlavics 1060-ban halt meg. Volodar Bölcs Jaroszlav dédunokája, apja, Rosztiszlav Vlagyimirovics 1066-ban halt meg Tmutorokanyban.

⁶³⁸ Az Oszeny név több alkalommal is olvasható a forrásban. Összeköthető a II. Bolgár Cásrágot megalapító, szintén kun eredetű Aszenida-dinasztia névadójának, Aszennek a nevével. Az Aszen az *eszen* 'egészséges' jelentésű török közszóból származik (BASZKAKOV 1984, 61; RÁSONYI 1981, 135; RÁSONYI–BASKI 2007, 264–265).

⁶³⁹ Jaropolk (1043–1086) Izjaszlav és a lengyel Gertrúd fia, turovi és volhíniai fejedelem.

Olesjében (v Oles'i),⁶⁴⁰ és minden vagyonukat elvette tőlük. Vszevolod pedig elküldött érte, és elhozatván, neki adta Dorogobuzst (Dorogobuz').⁶⁴¹

A 6593. (1085.) évben Jaropolk, gonosz tanácsadóira hallgatva, hadba akart indulni, és ekkor anyját és druzsináját Luckban⁶⁴² hátrahagyva Ljahföldre menekült. Amikor Vlagyimir megérkezett Luckhoz, a luckiak (lučane) megadták magukat. Vlagyimir ekkor Davidot ültette Vlagyimirban Jaropolk helyére, Jaropolk édesanyját, feleségét és druzsináját pedig Kijevbe hozatta, és a vagyonát elvette.⁶⁴³

A 6594. (1086.)⁶⁴⁴ évben visszajött Jaropolk Ljahföldről, és békét kötött Vlagyimirral, és Vlagyimir visszament Csernyigovba. Jaropolk pedig Vlagyimirban maradt a trónon. És néhány nap kivárás után Zvenyigorodba⁶⁴⁵ indult. És mielőtt elérte volna a várost, a gonosz Nyeragyec, akit az Ördög és a gonosz emberek felbujtottak, leszúrta őt. A kocsin feküdt, amikor lóhátról a szabljájával átdöfte november havának 22. napján. És felemelkedett ekkor Jaropolk, kitépte magából a szablját, és nagy hangon felkiáltott: „Jaj, rámtaláltál ellenségem!”⁶⁴⁶ A gonosz Nyeragyec Peremislbbe (Premyslbbe)⁶⁴⁷ menekült Rjurikhoz (Rjurikovi),⁶⁴⁸ Jaropolkot pedig az ap-

⁶⁴⁰ Más forrásokban, így az *Ipatyij-évkönyv*ben is a görög helyett grecsnik (grěčnĕki) olvasható (PSZRL, II, 196), azaz olyan kereskedőket fogott el David, akik a Bizánci Birodalommal kereskedtek. Olesje a Dnyeper mentén az utolsó kereskedelmi állomás a Fekete-tenger elérése előtt (PVL, 2012, 362).

⁶⁴¹ Tmutorokanyból a Rosztiziszlavicsok (Volodar és testvére, Vaszilko) Jaropolkhoz, Vszevolod fiához kerültek Vlagyimirba. Dorogobuzs település Volhíniában a Goriny folyó (a Pripjaty jobb oldali mellékfolyója) mentén, amely a kereskedelemnek szintén fontos állomása volt, ugyanis a volhíniai Vlagyimirt Kijevvel összekötő út mentén található. A város a dorogobuzsi részfejedelemség központja volt 1084–1112 és 1148–1223 között.

⁶⁴² Luck vagy Lucseszk Volhíniának jelentős erősített települése a Sztir folyó mentén, területe mintegy 7 ha volt (PVL, 1999, 632).

⁶⁴³ Jaropolk anyja, Gertrúd a lengyel II. Mieszko leánya volt.

⁶⁴⁴ Az *Ipatyij-évkönyv*ben ezek az események az 1087. év alatt olvashatók. Az 1086. év eseményeinek leírásában a krónikás arról számol be, hogy Vszevolod megalapította a Szent András-templomot Ivan metropolita idejében, és a templom mellé egy konventet is építtetett Janka nevű leánya számára, aki apáca volt. Janka pedig sok nővért gyűjtött maga köré, akik között a monasztikus szabályoknak megfelelően élt (PSZRL, II, 198). A kolostor és a templom lokalizálása bizonytalan, 1240-ben pusztult el, a tatárjárás idején. 1073 óta nem szerepel metropolita a forrásban. Itt jelenik meg először Joan neve, aki talán görög származásúként a Prodromosz melléknevet viselte, és 1077–1089 között volt metropolita. Több írásművet tulajdonítanak neki. Három alkalommal jelenik meg az évkönyvben: 1086, 1088 és 1089. Jelen volt Jaropolk Izjaszlavics temetési szertartásán és a Vidubicsi Szent Mihály-templom felszentelésén.

⁶⁴⁵ A formálódó halicsi fejedelemség egyik alkotóeleme, a település a mai Lviv közelében található. Fejedelmi központ 1085–1092, 1124–1144 és 1206–1211 között.

⁶⁴⁶ Vö. 1Kir 21:20.

⁶⁴⁷ Nyeragyec, Jaropolk Izjaszlavics gyilkosa, valószínűleg Jaropolk szolgálója volt. Peremisl a mai Przemysl (Lengyelországban), a cserveni városok egyike.

⁶⁴⁸ Rurik Rosztiziszlavics (megh. 1092), Bölcs Jaroszlav unokájának, az 1067-ben meghalt tmutorokanyi fejedelem Rosztiziszlav Vlagyimirovicsnak (1064–1067) a legidősebb fia. Rurik 1084 k. a helyi elit és rokonai támogatásával megszerezte Peremist. Öccsei, Volodar és Vaszilko Zvenyigorodba és Tyerebovlba kerültek. Birtokaikból kezdett a halicsi fejedelemség formálódni (Vojtovics 2011b, 150–183).

ródjai: Radko, Vonkina és mások feltették egy lóra maguk elé, és elvitték Vlagyimirba, onnan pedig Kijevbe. És kivonult elé az igazhívó Vszevolod fejedelem két fiával: Vlagyimirral és Rosztyszlavval, és az összes bojár, a boldog Joan metropolita a szerzetesekkel és a presbiterekkel együtt. És minden kijevi hangosan zokogott felette, zsoldárokkal és énekekkel kísérték egészen a Szent Dmitrijig,⁶⁴⁹ majd ellátva tetemét, márványsírba helyezték december havának 5. napján Szt. Péter apostol templomában, amelyet még korábban ő maga kezdett építeni. Miután sok bajban volt része: a testvérei ártatlanul elűzték, megbántották, kifosztották, azután a keserű halált is elszenvedte, de az örök életet és nyugalmat kiérdemelte. Hiszen ez a boldog fejedelem csendes volt, szerény, alázatos és szerette testvéreit, és évenként minden java után tizedet adott a Szt. Istenanyának, és mindig e szavakkal imádkozott Istenhez: „Uram, Istenem! Hallgass meg az én imámat, és ugyanolyan halált adj nekem is, mint az én testvéreimnek: Borisznak és Glebnek adtál, idegen kéztől, hogy minden bűnömet lemossam a véremmel, és megszabaduljak ettől a hiú és lázongó világtól, az Ördög hátlójából.” Az irgalmas Isten nem tagadta meg tőle, amit kért: elnyerte azokat a javakat, „amelyeket szem nem látott, fül nem hallott, és emberi szív föl nem fogta, amit Isten azoknak készített, akik őt szeretik.”⁶⁵⁰

A 6595. (1087.) évben.

A 6596. (1088.) évben szentelte fel Ivan metropolita⁶⁵¹ a Vszevolod kolostorában lévő Szent Mihály-templomot,⁶⁵² a kolostor igumenje pedig akkor Lazar volt. Ugyanabban az évben Szvjatopolk Novgorodból Turovba költözött. Ugyanabban az évben halt meg Nyikon, a Barlangkolostor igumenje. Ugyanabban az évben foglalták el a [volgai] bolgárok (bolgare) Muromot.⁶⁵³

A 6597. (1089.) évben. Szentelte fel a barlangkolostori Szent Szűzanya-templomot Feodoszj kolostorában Joan metropolita és Luka belgorodi püspök, Iszaj csernyigovi püspök, amikor Rusz földjének tekintélyes, uralkodó fejedelme Vszevolod volt, és az ő

⁶⁴⁹ Szent Demeter-kolostora, amelyet Jaropolk apja, Izjaszlav alapított (SCSAPOV 1989, 134). Izjaszlav keresztségben kapott neve ugyan nem jelenik meg a forrásokban, ennek ellenére a kutatók úgy vélik, hogy Demeter lehetett, patrónusa pedig thesszalonikéi Szent Demeter (PVL, 2012, 362). A kolostort Jaropolk leánya átadta a Barlangkolostornak (PSZRL, I, 299 [1128.]; LIHACSOV 1950, II, 414).

⁶⁵⁰ Vö. 1Kor 2:9. Ez a pompás nekrológ és a krónikás Jaropolkkal szembeni egyértelmű szimpátiája azzal magyarázható, hogy Jaropolk maga, felesége és leánya a Barlangkolostor nagylelkű támogatói voltak (LIHACSOV 1950, II, 413–414; vö. PVL, 2007, 505, 632).

⁶⁵¹ A felszentelésnél jelen lévő (belgorodi) Luka és (rosztovi) Iszaj püspökök nevét az *Ipatijij-évkönyv* őrizte meg, míg a csernyigovi Ivanét (Joan) a *Radziwiłł-évkönyv* (PVL 2007, 505).

⁶⁵² A Vidubicsi kolostor temploma. L. az 1070. évet.

⁶⁵³ Tatyiscsev bővebb információi ugyan nem ellenőrizhetők (TOLOCSKO 2005), de mégis érdemes idézni, hogy szerinte „ezekben az években a Volgán és az Okán rablások voltak, és sok bolgár kereskedőt kifosztottak és megöltek. A bolgárok pedig a rablók elleni kéréssel küldtek Oleg fejedelemhez és annak testvéréhez, Jaroszlavhoz, de elégtételt nem kapván sereggel jöttek, Muromot elfoglalták és kirabolták, a falvakat meg felégették” (TATYISCSEV 2005, 98–99). A Vlagyimir–Szuzdali Fejedelemség felemelkedésével egy időben a Volgán folyó kereskedelem fölötti ellenőrzés miatt a volgai bulgárokkal feszültség keletkezett, amely súlyos kereskedelmi háborúhoz vezetett (MARTIN 1986, 119).

gyermekai: Vlagyimir és Rosztjiszlav idején, amikor a kijevi ezred vezetése Janyra volt bízva, az igumenséget pedig Joan töltötte be. Ugyanabban az évben elhunyt Joan metropolita. Ez a Joan jól ismerte a könyveket és a tanítást, irgalmas volt a szegények és az özvegyek iránt, mindenkihez: szegényhez és gazdaghoz egyaránt kedves volt, alázatos és szerény, hallgató, de ékesszóló, amikor a szent könyvekből vigasztalta a szomorúakat; ilyen még Ruszban korábban nem volt, és utána sem lesz hozzá hasonló.

Ugyanabban az évben ment el Janka, Vszevolod leánya, akiről már korábban szó esett,⁶⁵⁴ Görögföldre. És Janka hozta magával Joan metropolitát, egy szkopcot,⁶⁵⁵ akiről, akik látták, mind így nyilatkoztak: „Egy élő halott.” Az egyik évtől a másikig kihúzta, és meghalt. Ez az ember nem volt olvasott, hanem egyszerű észjárású és egyszerű beszédű volt. Ugyanabban az évben szentelte fel a perejaszlavl Szent Mihály-templomot Jefrem (Efrem),⁶⁵⁶ aki annak a templomnak volt a metropolitája, amelyet ő építtetett naggyá, hiszen azelőtt Perejaszlavlban metropolita székhely volt, és a templomhoz nagy épületszárnyakat épített hozzá, felékesítve azt minden szépséggel, egyházi kegytárgyakkal. Ez a Jefrem ugyanis szkopc (kasztrált) volt, magas termetű. Sok épületet építtetett akkor; befejezte a Szent Mihály-templom építését, lerakta a városkapunál lévő templom alapjait Szent Feodor vértanú tiszteletére, azután a kapunál lévő Szent András-templomot, és [kőből] építtetett fürdőt,⁶⁵⁷ ami korábban Ruszban nem volt. És templomépületekkel és egyéb más épületekkel díszítette Perejaszlavl városát.

A 6599. (1091.) évben. Az igumen és a szerzetesek tanácsot tartottak, és így szóltak: „Nem való, hogy Feodoszjij atyánk a kolostoron kívül és a templomán kívül nyugodjon, hiszen a templomot is ő alapította, és a szerzeteseket is ő kovácsolta egygő.” Miután befejezték a tanácskozást, elhatározták, hogy kialakítanak egy helyet, ahol eltemetik a hamvait. És három nap múlva, amikor elérkezett Nagyboldogasszony ünnepe, megparancsolta az igumen, hogy ássunk ott, ahol atyánk, Feodoszjij teteme nyugszik, amely parancsnak én bűnös voltam az első szemtanúja. Éppen erről fo-

⁶⁵⁴ A *Lavrentyij-évkönyv*beli szövegben Janka (Anna Vszevolodna) itt szerepel először, a korábbi említésre történő utalás (és annak hiánya) a szöveg kompilált voltáról tanúskodik. Jankát eljegyezték IV. Rómanosz Diogenész (1067–1071) fiával, Kónsztantinossal. A házasság nem jött létre (FORSSMAN 1970, 136). Janka testvére volt Eupraxia-Adelheid, aki IV. Henrik császár felesége volt, majd férje halála után 1106-ban ő is visszatért Kijevbe, és 1109. évi haláláig kolostorban élt (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 274, 277). L. még a 999. jegyzetet.

⁶⁵⁵ Eunuch.

⁶⁵⁶ Perejaszlavl nem volt metropolia, csak püspöki székhely. Csupán 1072-ben, Borisz és Gleb kanonizációjakor nevezik Perejaszlavl és Csernyigov püspökeit metropolitának egyes kéziratok. Esetleg Perejaszlavl püspökének szándéka sejthető a közlés mögött. Perejaszlavlban a 11. század második felében jelentős építkezések voltak, a fellegrárat (gyetyinyec) körülvevő váralját (kb. 16 hektár terület) is megerősítették (PVL, 1999, 633; KORINNIJ 1992, 109–123).

⁶⁵⁷ A kő jelző a *Lavrentyij-évkönyv*beli változatból hiányzik, de az *Ipatyijban* (PSZRL, II, 200) ott van. Ennek azért van jelentősége, és a krónikás is azért emelte ki, mert a kőből épült fürdők ekkor nem voltak jellemzőek a Ruszban. A Perejaszlavlban épülőknek bizánci mintái lehettek, ugyanis Bizáncból érkezett Jefrem is, aki Perejaszlavl ura lett (PVL, 2012, 363). A perejaszlavl feltárások is igazolják az építkezéseket, és van, aki szerint fürdő is van a feltárt épületek között (RAPPOPORT 1982, 34–35).

gok most mesélni, de nem hallomásból, hanem mint ennek a dolognak a kezdeményezője. Szóval, odajött hozzám az igumen és ezt mondta: „Menjünk a barlangba Feodoszijhoz!” Én el is mentem az igumennel (kettesben),⁶⁵⁸ nem szólva senkinek sem, kinéztük, hogy hol ássunk, és megjelöltük a helyet, ahol ásni kell, a bejárat mellett. És így szólt hozzám az igumen: „Ne merészed ezt elmondani senkinek a szerzetesek közül, hogy senki se tudjon róla, hanem végy magadhoz (bárkit), akit akarsz, hogy segítsen neked.” Én pedig előkészítettem azon a napon a szerszámokat az ásáshoz. És kedd este szürkületkor magamhoz vettem 2 barátot, és senkinek sem szólva róla, elmentem a barlangba, majd befejezve a zsoldárok éneklését, ásni kezdtem. És amikor elfáradtam, hagytam, hogy a másik barát ásson. Éjfélig ástunk, elfáradtunk, de nem találtuk meg. Bánkódni kezdtem, hogy nem jó helyen ássunk. Én pedig átvéve a kapát, buzgón ásni kezdtem, a társam pedig a barlang előtt pihent, és ezt mondta: „Kongattak!” És én abban pillantban a kapámmal elértem Feodoszij tetemét. És amikor ő szólt nekem, hogy: „kongattak”, én ezt mondtam: „már kiástam”. Amikor kiástam, félelem fogott el, és fohászkodni kezdtem: „Uram, irgalmazz!” Abban az időben 2 barát üldögélt a kolostorban, és a barlang felé nézett: az igumen akkor még nem árulta el, kivel fogja majd titokban átvitetni. Amikor megszólalt a gong, 3 oszlopot láttak, mintha világító szivárványok lettek volna, és egy kis idő múlva a három ív áthelyeződött azon templom fölé, ahol azután Feodoszijt eltemették. Ebben az időben Sztjefan, aki azelőtt Feodoszij helyén igumen volt, és most már püspök, a kolostorában a mezőn túl nagy világosságot látott a barlang felett.⁶⁵⁹ Úgy gondolta, hogy Feodoszijt hozzák, ugyanis őt egy nappal korábban értesítették erről. Sajnálta, hogy nélküle szállítják át, lóra ült, és magához véve Klimentet, akit azután maga helyett igumennek tett meg, gyorsan elhajtott. És amint mentek, nagy fényességet láttak. És amikor közelebb értek, gyertyák sokaságát látták a barlang felett, ám a barlanghoz érve nem láttak semmit. Ekkor bementek annak a belsejébe, mi pedig ott ültünk Feodoszij teteménél. Amikor kiástam, ezt üzentem az igumennek: „Gyere, emeljük ki!” És az igumen két baráttal megérkezett. Én alaposan kiástam, belemásztunk (a gödörbe), és megláttuk az ott fekvő tetemet; a végtagjai nem estek szét, a haja rászáradt a fejére. Egy köpenyre helyezve, és vállra emelve, kivittük a barlang elé. Másnap összegyűltek a püspökök: a perejaszlavli Jefrem, a vlagyimiri Sztjefan, a csernyigovi Joan, a jurjevi Marin, és valamennyi kolostor igumenje a szerzetesekkel együtt. Az igazhívő keresztények is eljöttek, és elvitték Feodoszij hamvait tömjén és gyertyák kíséretével. És amikor meghozták a tetemét,

⁶⁵⁸ Nyikon halála után Joan volt az igumen (1088–1108), aki vele „kettesben” szerepel, az a krónikaíró. Ezt bizonyítják a továbbiakban leírtak is, azaz Feodoszij testének kiáása és áthelyezése, ami végig első személyben van leírva. Ez a krónika pedig Nyesztor lehetett (ЛИНАСОВ 1950, II, 416). Priszjolkov benne látja az ún. „nacsalnij szvod” (az első történeti anyag) lejegyzőjét (ТВОРОГОВ 1987c, 210).

⁶⁵⁹ Arra, hogy az ekkor már Vlagyimirban püspök Sztjefan hogyan láthatta a barlang felett a világosságot, a *Patyerikon* ad magyarázatot. Feodoszij testének átszállításakor a püspök éppen a Klov melletti Szent Szűz-kolostorban volt, nem messze a Barlangkolostortól. Itt volt korábban igumen, erre utal a „kolostorában” szó is (PVL, 2012, 363–364).

az ő templomában temették el, az előcsarnokban, a jobb oldalon, augusztus havának 14. napján, csütörtökön, déli 1 órakor, az indictio 14. évében. És örvendezve megünnepelték azt a napot.

Most röviden elmondom, hogyan valósult meg Feodoszij jövendelése. Amikor még Feodoszij élt, és ő volt az igumen, miközben vezette az Istentől reá bízott szerzeteseket, nemcsak róluk gondoskodott, hanem a világiakról is, azok lelkéről, hogy hogyan üdvözülhetnének, különösen a lelki gyermekeiről, vigasztalva és útbaigazítást adva a hozzá fordulóknak, néha pedig ő ment el otthonaikba, hogy áldásában részesítse őket. Egy alkalommal, amikor ellátogatott Jany⁶⁶⁰ házába és annak feleségéhez, Marjahoz, mert nagyon szerette őket amiatt, hogy az Úr parancsai szerint éltek, és szeretetben voltak egymással. Egyszer, amikor betért hozzájuk, mesélt a szegényeknek adandó könyöradományról, a mennyek országáról, amelyet az igazak örökölnek, míg a bűnösök a kinszenvedést, és szólt a halál órájáról. És amikor a testük sírba tételét hozta szóba, ezt mondta neki Jany felesége: „Ki tudja, hol temetnek majd el?” Erre Feodoszij így válaszolt neki: „Bizony mondom: ahol majd én nyugszom, ott temetnek el téged is.” Ami meg is valósult. Az igumen korábban halt meg nála, ám a következő 18. évben ez bekövetkezett: mert abban az évben hunyt el Jany felesége, név szerint Marja, augusztus hónap 16. napján. És eljöttek a szerzetesek, elénekelték a szokásos énekeket, majd elhozták a tetemet, és a Szent Szűzanya templomában temették el, Feodoszij sírjával szemben, a bal oldalon. Feodoszijt 14-én, őt pedig 16-án.

Így teljesedett be szent atyánknak, Feodoszijnak, a jó pásztornak a jövendölése, aki őszintén, teli alázattal és figyelemmel vigyázott lelki nyájára, ügyelve rájuk és gyámolítva őket, imádkozva a reá bízott nyájért, a keresztény emberekért és Rusz földjéért. Te e világból való távozásod után is imádkozol a hűséges emberekért, tanítványaidért, akik sírod láttán emlékeznek tanításodra és önmegtartóztatásodra, és dicsőítik az Istent. Én pedig, a te bűnös szolgád és tanítványod, nem tudom, hogyan magasztaljam jóságos és önmegtartóztató életedet. Röviden mégiscsak szólni akarok: „Örvendezz, atyánk és útmutatónk! A világ zaját elvetvén, a szótlanságot megkedvelvén, az Istent szolgáltad csendben szerzetesként, Isten minden ajándékát magadévá tettet, böjtölésed révén felmagasztaltattál, a testi szenvedélyeket és gyönyöröket meggyűlölted, e világ szépségeit és vágyait elvetted, a magasztos gondolkodású atyák nyomdokait követve, velük versengve, a hallgatagságban kitűnve, az alázatosságban ékeskedve, a könyvek szavaiban lelted örömed. Aki az örökkévaló javak reményéből erőt merítettél, örvendj, azokat elfogadván, a testi vágyakat, az istentelenség és nyugtalanság forrását megzabolásván, te, a szentéletű, az Ördög cselvetéseit és hálóját elkerülte. Az igazakkal együtt pihensz, atyám, elnyervén fáradozásaidért a jutalmat, az atyák örököse lettél, mert követted azok tanítását, életmódját, önmegtartóztatását, és az ő szabályaikat betartottad. De mindennél jobban óhajtottál volna szokásaidban és életmódodban a nagy Feodoszijra⁶⁶¹ hasonlítani, az ő életét utánozva, az önmegtartóztatásban vele vetélkedve, követve az ő szokásait: az egyik nemes tett után még nemesebbet cselekedve, és az illő imákat jó illatú tömjénként Istenhez intézve.

⁶⁶⁰ Jany Visatyics, Visata fia. L. még a 465., 569. jegyzeteket.

⁶⁶¹ Nagy Szent Theodósziosz (424–529) a bizánci szerzetesség egyik alapítója.

Legyőzve a világi vágyat és e világ urát, az ellenséges Ördögöt, és annak fondorlatait megtépázva győzelmeskedtél, amidőn ellenálltál ellenséges nyilainak és dölyfös szándékainak, erőt nyerve a keresztben, a legyőzhetetlen hitben, Isten segítségével. Imádkozz érettem, szent atyám, hogy megmeneküljek az Ördög hálójából, és imáid-dal óvj meg engem a gonosz ellenségtől.”

Ugyanabban az évben, május havának 21. napján a nap 2. órájában egy jel tűnt fel a Napon: mintha el akart volna fogyni, és egészen kevés maradt meg belőle, mint a Hold, olyan lett.⁶⁶² Ugyanabban az évben, amikor Vszevolod vadakra vadászott Visgorodon (Vyšgorod) túl, és a vadászhálók már ki voltak helyezve, a hajtók kiáltása már elhangzott, az égből egy szerfölött nagy kígyó hullott alá,⁶⁶³ és mindenki elszörnyedt. Ebben az időben a föld egy olyat koppant, hogy sokan hallották. Ugyanabban az évben Rosztovban egy varázsló (mágus) tűnt fel, aki hamarosan elpusztult.

A 6600. (1092.) évben. Nem mindennapi csodás látomás volt Polockban: éjjelente dobogás, nyögés hallatszott odakint, embermódra rohanguáltak az ördögök. Ha valaki kimerészkedett a házából, hogy láthassa (őket), az ördögök nyomban láthatatlan sebet ejtettek rajta, amibe belehalt, és senki sem merészkedett kijönni az otthonából. Azután már nappal is kezdtek feltűnedezni lóháton, de őmagukat nem lehetett látni, hanem csak lovaik patáit; és így ejtettek sebeket a polocki embereken és annak környékén.⁶⁶⁴ Éppen emiatt is mondogatták az emberek, hogy a holtak (nav’je)⁶⁶⁵ bántalmazták a polockiakat (poločany). Ez a jel Druck⁶⁶⁶ felől (ot Dr’jut’ska) vette kezdetét. Ezekben az időkben jel volt az égen; mintha egy óriási nagy kör lett volna az ég közepén.⁶⁶⁷ Ugyanabban az évben olyan aszály volt, hogy kiégett a föld, sok erdő és mocsár magától kigyulladt; és sok jel volt különböző helyeken; és egy nagy hadjárat volt a polovecek (kunok) felől és mindenünnen: elfoglaltak 3 várost: Peszocsent (Pěsočen), Perevolokot (Perevoloku), [Priluk],⁶⁶⁸ és sok

⁶⁶² 1091. május 21-én a reggeli órákban történő napfogyatkozás tényét (LIHACSOV 1950, II, 417) a csillagászat is megerősíti (VYSSOTSKY 1949, 7).

⁶⁶³ A „nagy kígyó” LIHACSOV (1950, II, 417) és VYSSOTSKY (1949, 40) szerint egy különösen fényes meteorra (bolida?) utalhat, amelyet robbanásszerű hang kísérhet. A régi Ruszban a meteorokat tüzes kígyónak látták.

⁶⁶⁴ Az ördögök megjelenése a régi szlávok hiedelmeiben a járványos betegségekre utal – ez összhangban van későbbiekkel, vagyis hogy abban az évben aszály volt, és sokan haltak meg betegségben (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 275; MANSZIKKA 2005, 104). Egy másik magyarázat szerint az ördögök, akik az embereket megsebesítették, illetve a látható „patáik nyomai” tulajdonképpen egy Polock fölött felrobbant meteor darabjai, meteoritok lehettek (DODD-SCHAEFER 2002, 238).

⁶⁶⁵ A nav’ (навъ) ’kísértet, hazajáró lélek’, az ezekben való hit elterjedt volt a pogány Ruszban. L. még SARNYAI 2010a, 13–14.

⁶⁶⁶ Település Minszk közelében a Druty felső folyásánál.

⁶⁶⁷ Az „óriási nagy kör az ég közepén” egy a Nap körüli optikai jelenség, halo lehetett (DODD-SCHAEFER 2002, 238).

⁶⁶⁸ Mindhárom település a Perejaszlavi Fejedelemség végvidékéhez tartozott, azaz a fejedelemség és a kunok lakta steppe határán feküdtek. A csak az *Ipatyij-évkönyv*ben szereplő Priluk (PSZRL, II, 206) és Perevolok az Udaj folyó mentén, Peszocsen pedig a Szula mentén.

falvat meghódítottak mind a két oldalon.⁶⁶⁹ Ugyanabban az évben haddal vonultak a polovecek Vaszilko Rosztjiszlaviccsal a lengyelek (ljachy) ellen.⁶⁷⁰ Ekkor halt meg Rjurik, Rosztjiszlav fia.⁶⁷¹ Ugyanezekben az időkben sok ember halt meg különféle betegségekben, úgyhogy a koporsóárusok ezt mondták: „Filipp (Fülöp) naptól húshagyóhétig⁶⁷² hétezer koporsótadtunk el.” És ez a bűneink miatt történt, mert megsokszorozódtak bűneink és igazságtalanságaink. Ezt azért mérte ránk az Isten, hogy bűnbocsánatot tartsunk, és megtartóztassuk magunkat a büntől, az irigységtől és az Ördög egyéb gonosz tetteitől.

A 6601. (1093.) évben. Az indictio 1. évében hunyt el Vszevolod nagyfejedelem, Jaroszlav fia, Vlagyimir unokája, április havának 13. napján, a temetése pedig 14-én volt; ekkor nagyhét volt és nagycsütörtök napja, amikor a Szent Szófia-nagytemplomban sírba helyezték.⁶⁷³ Ez az igazhívó Vszevolod fejedelem gyermekkorától fogva szerette az Istent, és az igazságot, gyámoltotta a szegényeket, tiszteletben részesítette a püspököket és presbitereket, különösen szerette a szerzeteseket, mindent megadott nekik, amit csak azok kértek. Ő maga is megtartóztatta magát az ivástól és az érzéki vágyaktól, amiért nagyon szerette az apja, e szavakat intézte hozzá: „Fiam! Dicsőség neked azért, amit a te szelídségedről hallok, és örvendek, hogy nyugodt öregséget teremtesz nekem. Ha az Isten megadja, hogy jog szerint elnyerd a trónusomat testvéreid után, és nem pedig erőszakkal, akkor, ha az Úr elküldi érted a halált, ott lelj nyugalomra, ahol majd én fogok pihenni, a sírom mellett, mert a testvéreidnél jobban szeretlek téged.” És beteljesedett atyjának szava, amelyet hozzá intézett. Minden testvére után elnyerte atyja trónját, testvére halála után Kijevben hozzálatott a kormányzáshoz. És nagyobb keserűségben volt része, mint amikor Perejaszlavlban ült a trónon. Amikor Kijevben ült a fejedelmi széken, sok bánatot okoztak neki unokaöccsei, akik azzal okoztak neki bosszúságot, hogy egyikük emezt, a másikuk amazt a részfejedelemség-részt (volost’)⁶⁷⁴ kívánta; ő pedig, hogy kibékítse őket, részfejedelemség-részeket osztott

⁶⁶⁹ A Dnyeper mindkét partjára utal.

⁶⁷⁰ A Vaszilónak, a tyerebovli fejedelemnek a kunok szövetségében történő lengyel területek elleni támadására és I. (Szent) László Ruszfiöldre vezetett hadjáratára l. *A kunok a Poveszty vremennih let-ben* c. tanulmányt. A Rosztjiszlavicsok nagy valószínűséggel a kunok segítségével próbálják helyzetüket megszilárdítani.

⁶⁷¹ L. az 648. jegyzetet.

⁶⁷² 1092. november 14-től 1093. február 25-ig.

⁶⁷³ Bölcs Jaroszlav óta ő az első, akit ide temettek. Ez azonban nem a sikereivel magyarázható, hiszen uralkodása alatt a fejedelemség adminisztrációja nem volt megfelelően hatékony, ugyanakkor a nomádok támadásai is gondokat okoztak, Izjaszlav fiainak kivételével, rokonaival szembeni politikája sem volt kifogástalan. Sokkal inkább magyarázható azzal, hogy a Bizánci Birodalommal való kapcsolatai miatt elnyerte a görög párt rokonszenvét (Cross-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 275). Személyének jelentőségét a PVL dicsőítő jellemzése is kiemeli. Ebben pedig kétségkívül szerepet játszott az a körülmény, hogy a PVL második redakcióját az általa alapított kolostorban szerkesztették.

⁶⁷⁴ A volosztj az a terület, ahonnan a fejedelemnek joga volt adót szedni. Megtartása ideiglenes, amíg a dinasztia belüli erőviszonyok lehetővé teszik. A volosztjtal való rendelkezés a fejedelmi státusz kritériuma, anélkül ugyanis nincs miből fenntartani a kíséretet, és nem biztosítható az önálló egzisztencia (FONT 1998, 53; FONT 1999b).

szét közöttük. A sok szomorúság közepette feltűntek a betegségek is, a nyomukban pedig eljött az öregség is. És a fiatalabbak gondolkodásmódját kedvelte meg, velük rendezett tanácskozásokat; azok pedig arra kezdték rávenni, hogy tagadja meg az idősebb druzsináját, és az emberek nem tudták elérni a fejedelmi igazságosságot, és ezek a fiatalok rabolni kezdtek, embereket adtak el, a fejedelem pedig erről nem tudott betegségei miatt. Amikor pedig egészen elhatalmasodott rajta a betegség, elküldött a fiáért, Vlagyimirért Csernyigovba. Amikor Vlagyimir megérkezett hozzá, és látta, hogy mennyire beteg, sírva fakadt. Amikor eljött az óra, Vszevolod Vlagyimirnak és a kisebbik fiának, Rosztiszlavnak a jelenlétében csendben és békésen elhunyt, és csatlakozott őseihez 15 évi kijevei, egyévi perejaszlavl⁶⁷⁵ és egyévi csernyigovi uralkodás után. Vlagyimir pedig, miután testvérevel, Rosztiszlavval elsíratta őt, rendbe tették a testét. És az egybegyűltek: a püspökök, az igumenek, a szerzetesek, a pópák, a bojárok és az egyszerű emberek az összes előírt ének eléneklése közepette eltemették a Szent Szófia templomában, amint azt már korábban mondtuk.

Vlagyimir pedig így kezdett töprengeni: „Ha elfoglalom atyám trónusát, akkor Szvjatopolkkal kerülök háborúba, mivel ez a trón az ő apjáé volt.” Miután ezt végiggondolta, elküldetett Szvjatopolkért Turovba, őmaga pedig Csernyigovba ment, Rosztiszlav pedig Perejaszlavlba. És húsvét után, az ünnepet követő hét elteltével, az Antipászka napján (= tamásvasárnapon), április havának 24. napján érkezett Kijevbe Szvjatopolk. A kijeviek hódolattal elébe vonultak, örömmel fogadták, és elfoglalta atyja és nagybátyja trónját. Eközben a polovecek Rusz ellen indultak. Amikor megtudták, hogy Vszevolod meghalt, követeket menesztettek Szvjatopolkhoz, hogy a békéről tárgyaljanak.⁶⁷⁶ Szvjatopolk azonban nem is tanácskozott atyjának és nagybátyjának idősebb druzsinájával, hanem tanácsot tartott a vele lévőkkal, elfogatta a követeket, és bezáratta őket egy helyiségbe. Erről értesülve a polovecek háborút kezdtek. És rengeteg polovec jött, akik bekerítették Torcseszk (Torcijskj grad)⁶⁷⁷ városát. Szvjatopolk pedig elengedte a polovec követeket, mert békét akart. A polove-

⁶⁷⁵ Valójában csaknem húsz évig állt Perejaszlavl élén a PVL (l. az 1054. évet) és fia, Vlagyimir Monomah *Intelmei* alapján.

⁶⁷⁶ Az ilyen „békeajánlatok” a nomád világban jól ismertek. A kunok is gyakran fordultak ehhez a módszerhez, amelynek lényege, hogy amint értesültek arról, hogy új uralkodó került valamelyik fejedelemség élére, új békeszerződést kívántak kötni. Ezek a szerződések lényegében abból álltak, hogy a kunok különböző ajándékokat kaptak, cserébe ígéretet tettek arra, hogy nem támadnak a Rusz ellen. Nem olyan adó volt ez, mint amit később a mongolok szedtek rendszeresen, de a nomádok számára mégis viszonylag állandó jövedelmet biztosító lehetőség volt a „béke vásárlása”. Ha a Rusz elmulasztotta az ilyen ajándékok kifizetését, az gyakran háborúhoz vezetett (Raszovszkij 1940, 104).

⁶⁷⁷ A Torcs folyó mentén fekvő település. A Torcs a Rosz jobb parti mellékfolyója (NASZONOV 1951, 29; PVL, 1999, 633). Ez a 11. században épült erődített város első említése. Mint a település neve (tork > torcseszk) is jelzi, az erre a vidékre letelepített torkok (úzok) központja volt, és a Rusz egyik fontos védőbástyája a kunokkal szemben. Később is fontos szerepet töltött be, a 12. században a szintén védelmi feladatokkal megbízott feketesüvegések központjaként, majd a század utolsó évtizedeiben fejedelmi központ lett. Utolsó említése 1234-ben van, amikor a Rusz serege a kunokkal csapott össze, nagy valószínűséggel a mongolok pusztították el a tatárjárás idején.

cek azonban nem akartak békét, egyre csak haddal támadtak. Szvjatopolk ellenük készülve, elkezdett harcosokat toborozni. És így szóltak hozzá a tapasztalt férfiak: „Ne próbálkozz ellenük menni, mert kevés harcosod van.” Ő pedig ezt válaszolta nekik: „Van mintegy 700 apród, akik képesek nekik ellenállni.” Mások, a tapasztalatlanok így szóltak hozzá: „Menj csak, fejedelem!” A hozzáértők pedig így beszéltek: „Még ha 8 ezret lennél is képes felsorakoztatni ellenükben, az sem lenne sok, hiszen földünk elszegényedett a háborúk és emberkereskedelem következtében. Inkább küldj el testvéredhez, Vlagyimirhoz, hogy ő segítsen neked.” És Szvjatopolk hallgatott rájuk, és elküldött Vlagyimirhoz, hogy az segítsen neki. Vlagyimir pedig összeszedte harcosait, és elküldött testvéréért, Rosztjiszlavért Perejaszlavlba, meghagyva neki, hogy segítsen Szvjatopolknak. Amikor Vlagyimir Kijevbe érkezett, a Szent Mihály-kolostorban⁶⁷⁸ találkoztak össze, és egymással viszályba és vitába keveredtek, majd amikor megegyeztek, kölcsönösen esküt tettek a feszületre, a polovecek meg eközben tovább pusztították földjüket – és ezt mondták nekik az okos férfiak: „Miért torzalkodtok egymással? A pogányok meg elpusztítják Rusznak földjét (zemlju Rus’skuju). Majd később elrendezitek ezt, most pedig induljatok a pogányok ellen, hogy békét kössetek, vagy harcoljatok velük. Vlagyimir békét akart, Szvjatopolk azonban háborút. És elindult Szvjatopolk, Vlagyimir és Rosztjiszlav Trepolhoz (k Tropolju),⁶⁷⁹ és elérték a Sztugnát (k Stugně).⁶⁸⁰ Szvjatopolk, Vlagyimir és Rosztjiszlav, a folyón való átkelésre készülődve, tanácskozássra hívtá druzsináját, és elkezdtek tanácskozni. És Vlagyimir így szólt: „Amíg a folyón innen vagyunk, sakkban tartva őket, kössünk velük békét.” És csatlakoztak ehhez a tanácshoz az olyan okos férfiak, mint Jany és mások. A kijeviek azonban nem akarták ezt a tanácsot elfogadni, és ezt mondták: „Harcolni akarunk, keljünk át folyó túlsó partjára!” És tetszés fogadta ezt a tanácsot, és átkeltek a Sztugna folyón. Bár nagyon megáradt volt akkor a folyó. Szvjatopolk és Vlagyimir meg Rosztjiszlav, felsorakoztatván druzsinájukat, hadba indultak. És a jobb oldalon haladt Szvjatopolk, a balon pedig Vlagyimir, és közöttük volt Rosztjiszlav. És kikerülve Trepolt, túljutottak a sáncokon.⁶⁸¹ Ekkor a polovecek megindultak ellenük, előttük haladtak a lövészeik. A mieink megálltak a sáncok között, kitűzték harci zászlóikat, és előretörték a lövészek a sánc mögül. A polovecek pedig, miután odavonultak a sánchoz, kitűzték harci zászlóikat, és mindenekelőtt Szvjatopolkra támadtak.⁶⁸² És megtörték az ő hadát. Maga Szvjatopolk keményen kitartott, de megfu-

⁶⁷⁸ Vidubicsi kolostor.

⁶⁷⁹ Város a Sztugna torkolatának közelében, a Kijevet védő déli határ menti erődök egyike.

⁶⁸⁰ A Sztugna a Dnyeper jobb oldali mellékfolyója, ami Kijev alatt mintegy 30 km-re folyik. A PVL a 988. év alatt megemlíti, hogy Vlagyimir a Sztugnánál építkezésbe kezdett a nomádokkal szembeni védelem céljából.

⁶⁸¹ A folyók között kiépített határvédő vonal, az ún. *zmijevi vali* (l. a 365. jegyzetet). A védővonal kiépítése éppen olyan technikával történt, mint a települések megerősítése (KUCSERA 1987; FONT 2000b).

⁶⁸² A forrásból nem derül ki, hogy milyen is lehetett a kunok harci zászlaja, melynek kitűzése a harc kezdetét jelentette. A zászlónak nemcsak hadviselésben van jelentősége, hanem a nomádoknál a kilenc uralmi szimbólum (zászló, kürt, tegez, dob, szablya, nyereg, fegyveröv, sátor és a „fejedelem kísérintek szelleme”) egyike is. L. GÖCKENJAN 2004, 62–74.

tamodtak a harcosai, mert nem tudtak ellenállni a polovecek rájuk nehezdő nyomásának, ezután megfutamodott maga Szvjatopolk is. Azután Vlagyimirra támadtak, és elkeseredett harc folyt; megfutamodott Vlagyimir Rosztjiszlavval és harcosaikkal egyetemben. És a Sztugna folyóhoz menekültek, Vlagyimir Rosztjiszlavval gázolva vágott neki a folyónak, és Rosztjiszlav Vlagyimir szeme láttára kezdett elmerülni. És megpróbálta felemelni fuldokló testvérét, de maga is majdnem belefulladt a vízbe. És Vszevolod fia, Rosztjiszlav belefulladt a vízbe.⁶⁸³ Vlagyimir pedig kisszámú druzsinájával átgázolt a folyón, mert sokan odavesztek a seregéből, és a bojárjait is elvesztette. És amikor átért a Dnyeper túlsó partjára, elsiratta testvérét és druzsináját, majd nagy bánatosan Csernyigovba vonult. Szvjatopolk pedig bemenekült Trepolba, ott bezárkózott, és ott maradt egész estig, de még azon az éjszakán Kijevbe ment. A polovecek pedig látván, hogy győztek, nekiláttak a földek pusztításának, a többiek pedig visszatértek Torcseszkbe. És ez a baj a mi urunk, Jézus Krisztus mennybemenetelének napján, május havának 26. napján történt. Rosztjiszlavot keresvén megtalálták a folyóban. Onnan kiemelve Kijevbe vitték, ahol megsiratta az édesanyja, és az emberek mindnyájan nagyon bánkódtak fiatal kora miatt. És összegyülekeztek a püspökök, a pópák, a szerzetesek, és miután elénekelték a szokásos énekeket, a Szent Szófia-templomban nyugalomra helyezték az apja mellett. A polovecek pedig eközben ostrom alatt tartották Torcseszket, és a torkok ellenálltak, keményen küzdöttek a várból, és sok ellenséget megöltek. A polovecek fokozták a nyomást, és elvezették a vizet, és az emberek a várban kezdtek kimerülni a szomjúságtól és az éhségtől.⁶⁸⁴ És a torkok a következő üzenetet küldték Szvjatopolknak. „Ha nem küldesz élelmet, megadjuk magunkat.” Szvjatopolk ugyan elküldte (az élelmet), de nem lehetett bejutni a városba az ellenséges harcosok nagy száma miatt. És a város körül állomásoztak 9 héten át, és ekkor két részre oszlottak: egyesek a városnál sorakoztak fel, harcot víva az ellenséggel, a többiek elvonultak Kijev felé, majd Kijev és Visgorod között intéztek támadást. Szvjatopolk pedig kivonult a Zselany (na Želanju) folyóhoz,⁶⁸⁵ és felsorakoztak egymással szemben, összecsaptak és heves harc bontakozott ki. És megfutamodtak a mieink az idegenek elől, és sokan sebesülten estek el, menekülve az ellenségeink előtt. És sokan odavesztek, több volt a halott, mint Trepolnál. Szvjatopolk harmadmagával tért vissza Kijevbe, a polovecek pedig Torcseszkhez tértek vissza. Ez a baj július havának 23. napján történt. Másnap reggel, 24-én, Borisz és Gleb szent vértanúk napján, nem öröm, hanem nagy sírás volt a városban bűneink és igaztalanságunk nagysága miatt, istentelenségeink megsokasodása miatt.

Mert az Úr hozta ránk a pogányokat, de nem azért, hogy nekik kedvezzen, hanem hogy bennünket büntessen, hogy megtartóztassuk magunkat a gonosz cselekedet-

⁶⁸³ A *Patyerikon* szerint a csata előtt Rosztjiszlav elment a Barlangkolostorba imádkozni, de a Dnyeper partján gonoszságból katonáival vízbe fojtatott egy szerzetest, Grigorijt, aki halála előtt hasonló véget jósolt Rosztjiszlavnak is.

⁶⁸⁴ Ez a forráshely az egyik bizonyítéka, hogy a kunok a korábban elterjedt topossal szemben sikerrel vállalkoztak városok ostromára, és a korszakban a fejlettebb ostromtechnikával rendelkező népekhez hasonló módszereket alkalmaztak erődített helyek elfoglalásakor.

⁶⁸⁵ A Pripjaty jobb oldali mellékfolyója.

tektől. Mert a pogányok támadása a mi büntetésünk, az Isten ostora, hogy észre térvén, letegyünk gonosz utunkról. Ezért az ünnepnapokon az Úr siralmat hoz reánk, mint ahogy ebben az évben is történt az első csapás Trepólnál az Úr mennybemene-
telének ünnepére,⁶⁸⁶ a második pedig Borisz és Gleb ünnepén, amely Rusz földjének új ünnepe. Ezért mondotta a próféta: „Ünnepeiteket búra változtatom; és minden dalotokat szomorú énekké!”⁶⁸⁷ És nagy volt a sírás földünkön: pusztasággá váltak falvaink és városaink, és menekültünk az ellenségeink elől. Ahogy a próféta mon-
dotta: „elhulltok a ti ellenségeitek előtt, és elúznak benneteket a ti gyűlölőitek, futtok, amikor senki sem kerget titeket. És megtöröm a ti megátalkodott kevélységeket, és hiábavaló lesz az erőtok, idegen kard végez veletek, és pusztasággá lesz a ti földetek és udvaraitok. És minthogy durvák és álnokok vagytok, én is konok haraggal leszek hozzátok.”⁶⁸⁸ Így mondja az Úr, Izrael istene. Mert Izmael álnok fiai felégették a fal-
vakat és szérűskerteket, és sok templomot a tűz martalékává tettek, azért senki ne csodálkozzon azon: „Ahol megsokasodik a bűn, ott a büntetés is sokféle.”⁶⁸⁹ Evégett a világ is alávetett ezeknek, evégett áradt szét az Úr haragja, evégett a nép is meg-
kínkoztatik: egyeseket fogságba hurcolnak, másokat meggyilkolnak, megint másokat bosszúnak tesznek ki, és ezeknek keserű halál lesz a részük, mások rettegnek a meg-
gyilkoltak nagy számát látva, megint másokat éheztetés és szomjhalál által veszíte-
nek el. Egy a büntetése, a gyötrelme, de sokféle a nyomorúsága, változatosak a szo-
morúságai és szörnyűek a kínjai azoknak, akiket megkötoznek és lábbal rugdosnak, a fagyon hagynak, és akiken sebeket ejtenek. Annál különösebb és szörnyűbb, hogy a keresztény nemzetségben a félelem, az ingatagság és a baj elterjedt. Igazságos és méltó, hogy ilyen büntetésben részesüljünk. Akkor lesz hitünk, ha ilyen büntetésben
részesülünk: „Rászolgáltunk, hogy idegen nép kezére adassunk, az egész földkere-
ség legfőbb törvényszegőbb népének kezébe.” Mondjuk fennhangon: „Igaz vagy, Uram, és a Te ítéleted igazságos.”⁶⁹⁰ Azon gonosztevő példáját követve mondjuk: „Mert a mi cselekedetünknek méltó büntetését vesszük.”⁶⁹¹ És Jóbbal együtt mondjuk: „Ahogy az Úr akarta, úgy is lett; legyen áldott az Úr neve mindörökre.”⁶⁹² A pogányok tá-
madásai és a tőlük elszenvedett kínzások által ismerjük meg az Urat, akit magunkra haragítottunk: általa feldicsőítettünk, de mi nem magasztaltuk őt, tiszteletben ré-
szesültünk, de mi nem tiszteltük őt, megszenteltettünk, de nem tudtuk értékelni, felfogadtattunk, de nem dolgoztunk meg érte, általa teremtetünk, de nem úgy vi-
selkedtünk, mint atyánkkal, vétkeztünk, és most büntetés a részünk. Cselekedeteink szerint való a szenvedésünk: a városok mind elnéptelenedtek, a falvak lakatlanok, s ha kimegyünk a mezőkre, ahol ménes, nyáj és ökrök legeltek, ezeket most terméket-
lennek látjuk, a szántókat felverte a fű, vadak tanyáznak benne. Ennek ellenére biz-

⁶⁸⁶ Húsvét utáni negyvenedik nap, áldozócsütörtök (Ascentio Domini), 1093. május 26.

⁶⁸⁷ Vö. Ám 8:10.

⁶⁸⁸ Vö. Lev 26:17, 19–33.

⁶⁸⁹ Vö. Róm 5:20.

⁶⁹⁰ Vö. Zsolt 119:137.

⁶⁹¹ Vö. Luk 23:41.

⁶⁹² Vö. Jób 1:21.

zunk az Úr kegyelmében: a jó Isten jól megbüntet bennünket, „nem bűneink szerint cselekszik velünk, és nem fizet nekünk a mi álnokságaink szerint.”⁶⁹³ Úgy való, hogy az irgalmas Isten ne a bűneink sokasága szerint büntessen. Az Úr mint teremtményeivel bánik velünk, amikor elbukunk, felemel, Ádám törvényszegését megbocsátotta, az enyészettől megóvó fürdővel ajándékozott meg bennünket, és vérét ontotta érettünk. És amidőn látta, hogy igazságtalanságban élünk, ránk hozta ezt a háborút és bánatot, hogy azok is, akik ezt nem akarják, az eljövendő életben kegyelmet kapjanak. Mert az a lélek, amely itt büntetésben részesül, az eljövendő életben, kegyelemben részesül, és mentesül a kínoktól, mert nem büntet az Úr kétszer egy és ugyanazért. Milyen kimondhatatlan emberszeretet ez! Mert meglátott bennünket, akik önkéntelenül hozzá folyamodunk. Milyen határtalan az Ő szeretete irántunk! Hiszen mi magunk akartunk kitérni parancsai elől. Most már nem akarunk, hanem tűrünk, kényszerből és akaratlanul, tűrünk, úgymond a magunk akaratából is. Mert hol volt a mi meghatódásunk? És most minden könnyeinkkel van teli. Hol volt a mi epekedésünk? És most sírást hallani minden utcából a legyilkoltak miatt, akiket az istentelenek elpusztítottak.

A polovecek sokáig folytatták a harcokat, majd visszamentek Torcseszkhhez. Az emberek a városban kimerültek az éhségtől, és megadták magukat az ellenségnek. A polovecek pedig, amikor elfoglalták a várost, felgyújtották azt,⁶⁹⁴ és az embereket szétszórták. Sok keresztény népet vittek magukhoz a családba és rokonaikhoz a táborukba: szenvedve, megszorodva, agyongyötörve, fagyos időben vasra verve, éhesen és szomjasan és a bajban megnyúlt arccal, elfeketedett testtel, ismeretlen földön, megduzzadt nyelvvel, ruhátlanul bolyongva és mezítláb, tüskével teli lábbal, könnyek között válaszolgattak egymásnak imígyen: „Én ebből a városból való vagyok”, a másik pedig: „Én pedig ebből a faluból.” Így kérdezték egymást könnyezve, megnevezve a nemzetségüket, sóhajtozva emelték tekintetüket az égre, a Mindenhatóhoz, minden titkok tudójához.

És senki se merészelje azt mondani, hogy nem szeret bennünket az Isten! Távol álljon tőlünk! Mert kit szeret úgy az Isten, ahogyan bennünket megszeretett? Kit részesített olyan tiszteletben, ahogyan bennünket híressé tett és felmagasztalt? Senkit! Éppen ezért is haragudott meg jobban ránk, mert a legnagyobb becsben volt részünk és a legnagyobb bűnököt követtük el. Mert mindenkinél jobban ismertük az Úr akaratát, és miután semmibe vettük, most ahogy való, mindenkinél jobban bűnhődünk. Én magam is bűnös vagyok, sokszor és gyakran megharagítom az Istent, és minden nap gyakran vétkezem!⁶⁹⁵

⁶⁹³ Vö. Zsolt 103:10.

⁶⁹⁴ A 11. században talán ekkor érték a Ruszt a legnagyobb veszteségek a kunok támadásai miatt, a tavasz és nyár folyamán három alkalommal is komoly vereséget szenvedtek a kunoktól. A PVL alapján a Kijevi Fejedelemséget érinthette a legsúlyosabban, hiszen mindkét csata a területén zajlott, és Torcseszk is Kijev védelmi rendszeréhez tartozott.

⁶⁹⁵ САХМАТОВ (1908, 11) szerint itt ér véget az ún. nacsalnij szvod.

Ugyanabban az évben elhunyt Rosztyiszlav, Msztyiszlav fia,⁶⁹⁶ Izjaszlav unokája október havának 1. napján; de csak november 16-án temették el a Szent Szűz Tizedtemplomában.

A **6602. (1094.)** évben. Békét kötött Szvjatopolk a polovecekkel, és feleségül vette Tugorkan,⁶⁹⁷ a polovec fejedelem (knjazja) leányát. Ugyanabban az évben Oleg a polovecekkel együtt Tmutorokanyból Csernyigovhoz vonult, Vlagyimir pedig bezárkózott a városba. Oleg ekkor közvetlenül a városhoz vonult, és felégette a környéket, még a kolostorokat is. Vlagyimir ekkor békét kötött Oleggel, és a városból kivonulva visszament Perejaszlavlba atyjának trónusára, Oleg pedig bevonult atyjának városába. A polovecek pedig Csernyigov környékén kezdtek harcot. Oleg ezt nem akadályozta meg, mert korábban maga rendelte el a hadakozást. Ez alkalommal már harmadik ízben vezette a pogányokat Rusz föld ellen,⁶⁹⁸ de ez az ő bűne, bocsássa meg neki az Isten, mert sok keresztényt pusztítottak el, másokat fogságba hurcoltak, és szétszóródtak a különböző népek földjén. Ugyanabban az évben sásákák jöttek Rusz földjére, augusztus havának 26. napján, és lelegettek minden fűfélélt, és sok gabonát elpusztítottak.⁶⁹⁹ Rusz létezésének első napjától kezdve sem hallottak olyasmit, amit szemeink most láttak bűneink miatt. Ugyanabban az évben hunyt el Sztjefan, vlagyimiri püspök április havának 27. napján, az éjszaka 6. órájában, ő azelőtt a Barlangkolostor igumenje volt.

⁶⁹⁶ РАПОВ 1977, 89. Ez az egyetlen információ róla.

⁶⁹⁷ A kunokkal való modus vivendit maga a nagyfejedelem is megteremtette. A besenyők mint hatalmi tényező végképp eltűntek a térségből. Kisebb csoportjaikat leszámítva a Bizánci Birodalomba és a Magyar Királyságba telepedtek be, vagy elfogadták a kunok fennhatóságát. Az 1093-as események leírásakor nem derült ki, hogy kik voltak a kunok vezetői a csata során, de az itt említett békekötés, valamint az a tény, hogy Szvjatopolk Tugorkan leányát vette el feleségül, arra utal, hogy a 11. század egyik legnagyobb kun hadvezére, Tugorkan állhatott az előző évi harcok élén.

A békét megpecsételő házasság a kunok és a rusz fejedelmek közötti első, forrásokkal igazolható házasság. A békekötésre egy kissé másképp emlékszik Vlagyimir Monomah az *Intelmekben*, l. alább. L. még Kovács 2014, 54.

⁶⁹⁸ Nem derül ki, hogy ez miért a harmadik alkalom, mikor Oleg kunokat vezetett a Rusz ellen. A forrás alapján az 1078-as után ez csak a második eset, mikor a rokonai támogatása nélkül maradt Oleg a kunok segítségét kérte, hogy visszaszerezze atyai jussát. A PVL szerkesztője a második alkalomnak talán azt a fentebb ismertetett próbálkozását tekintette, amely 1079-ben történt, és testvére, Roman halálával ért véget. Az *Intelmeiben* Vlagyimir is említi az eseményeket.

⁶⁹⁹ Figyelemre méltó, hogy a forrásban a kunok támadásaival egyazon évben három alkalommal is (1094, 1095, 1103) sáskajárásról olvashatunk. Így a sáskák okozta kár átvitt értelemben jelentheti a kunok pusztításait is, különösen azért, mert a krónikában más években nincs szó a Rusz területén sáskajárásról. Az ugyancsak Izmael fiainak tartott mongolok esetében egy másik krónikában egyértelmű a sáskák és az idegen támadók közötti kapcsolat (NPL, 286). Az egyébként ártalmatlan, magányos növényevők, mikor nagy csapatokba verődve elpusztítanak mindent, ami zöld, félelmetes látvány lehetett a középkor embere számára.

A **6603. (1095.)** évben a polovecek Gyevgenyeviccsel (Devgenevič)⁷⁰⁰ a görögök ellen vonultak, és a különböző görög területeken hadakoztak; és a császár elfogta Gyevgenyicset, és megvakíttatta. Ugyanabban az évben a polovec Itlar⁷⁰¹ és Kitan (Kytan)⁷⁰² eljöttek Vlagyimirhoz békét kötni. Itlar bevonult Perejaszlavlba, Kitan pedig harcosaival a sáncok között állomásozott. Vlagyimir a fiát, Szvjatoszlavot adta túsul Kitannak, Itlar pedig a legjobb druzsinájával a városban állomásozott. Ugyanekkor érkezett Kijevből Vlagyimirhoz valamilyen ügyben Szlavjata (Slavjata) Szvjatopolk követeként. És tanácskozást kezdett Ratyibor druzsinája Vlagyimirral Itlar harcosainak elpusztításáról. Azonban Vlagyimir nem akarta ezt, így válaszolt nekik: „Hogy tehetném ezt meg, amikor esküt tettem nekik?” És ezt válaszolta a druzsina Vlagyimirnak: „Fejedelem! Nem követsz el ezzel bünt, hiszen azok folyton hadba járnak ellened, pusztítják Rusz földjét, és szünet nélkül ontják a keresztény vért.” És hallgatott rájuk Vlagyimir. Azon az éjszakán Vlagyimir elküldte Szlavjátát egy kisebb druzsinával és a torkokkal a sáncok közé. És először kilopták Szvjatoszlavot, majd megölték Kitant, és legyilkolták a druzsináját. Akkor szombat este volt, Itlar pedig azon az éjszakán Ratyibor⁷⁰³ udvarában aludt a druzsinájával, és nem tudta, mi történt Kitannal. Vasárnap reggelre pedig, a reggeli istentisztelet órájában, Ratyibor felfegyverezte apródjait, és megparancsolta, hogy fűtsék be a fürdőt. És Vlagyimir elküldte Bjangyuk nevű apródját Itlar druzsinájáért, és ezt mondta Bjangyuk Itlarnak: „Vlagyimir fejedelem hívat bennetek e szavakkal: »Ha felöltöztök

⁷⁰⁰ Anna Komnéné (I. Alexiosz Komnénosz bizánci császár [1081–1118] leánya) említ egy ál-Diogenész nevű trónkövetelőt (IV. Rómanosz Diogenész [1068–1071] egykori császár fiát), akit Kherszonba száműzött a császár, azonban a Krím félszigetről megszökve kun hadakkal próbálta a császári trónt megszerezni. A hadjárat során azonban a bizánciak elfogták és megvakították. Anna Komnéné történetek hitelességében az orosz kutatók sokáig kételkedtek, mert 1116-ból adat van arra, hogy Vlagyimir Monomah feleségül adta az egyik leányát Leónhoz (l. az 1116. év alatt), és nehezen hihető, hogy egy csalót fogadott volna családjába (LIHACSOV 1950, II, 421).

A trónkövetelő Gyevgenyics (Gyevgenyevics) vagy Pszeudo-Diogenész (ahogy Anna Komnéné nevezte) azonosítása vitatott, nem lehet kizárni, hogy valóban Rómanosz Diogenész rokona volt (FRANKOPAN 2005, 147–166). A kunok és a bizánci trónkövetelő hadjáratára l. KOVÁCS 2010a, 135–146.

⁷⁰¹ A kun vezér nevének etimológiája: a török *it* 'kutya' + *-lar* többes szám jel. Akárcsak számos más nomád népnél, a kutya a farkassal közösen fontos szerepet töltött be a kunok ősi világában is. Több, a kutya szóra visszavezethető személynévvel vagy nemzetségnévvel találkozhatunk a forrásokban (vö. Ít-oğli, Ítük, Ítmengü, Ítoba). L. GOLDEN 1991, 45–55; GOLDEN 1997, 87–97.

⁷⁰² Kitan neve talán összekapcsolható az Észak-Kínát, Mongóliát és Mandzsúriát uraló Liao-dinasztiát (947–1125) megalapító mongol nyelvű kitajokkal. A Liao-dinasztia uralma alatt vagy némely kitaj törzsek, vagy az általuk meghódított területen élő egyes török nyelvű népcsoportok elköltöztek Kína szomszédságából, és később beolvadtak a kipcsak szövetségbe (GOLDEN 1995–1997, 113). Sokak szerint a kunok is a kitajok nyomása miatt hagyták el a Sárga-folyótól északra levő területeiket az 1010-es években. A kérdés összefoglalását l. KOVÁCS 2010, 235–245.

⁷⁰³ L. a 635. jegyzetet.

a meleg fürdőszobában és Ratyibornál megreggeliztetek, gyertek hozzám.» És ezt válaszolta rá Itlar: „Úgy legyen!” És mihelyt bementek a fürdőbe, azonnal bezárták őket. Felkapaszkodtak a fürdő feletti tetőre, lyukat törtek rajta, és akkor Olbeg Ratyiborics (Ol’beg Ratiborič’) fogta az íját, nyilat tett bele, és Itlart szíven lőtte, majd az egész druzsináját lekasabolták. És ilyen nyomorúságosan végezte be életét Itlar húshagyó hetén, a nap 1 órájában, február havának 24. napján.⁷⁰⁴ Ekkor Szvjatopolk és Vlagyimir Oleghez küldöttek, meghagyva neki, hogy vonuljon velük együtt a polovecek ellen. Oleg pedig, bár megígérte és elindult, de nem tartott velük. Szvjatopolk és Vlagyimir a sátortáborukra támadtak (na veze), és elfoglalták sátraikat: ökröket, lovakat, tevéket és szolgálkat ejtettek zsákmányul, és ezeket magukkal vitték földjükre.⁷⁰⁵ És haraggal kezdtek viseltetni Oleggel szemben, amiért nem ment velük a pogányok ellen.⁷⁰⁶ És Szvjatopolk, meg Vlagyimir követet küldtek Oleghez, ezt üzenve neki: „Nos, te nem jöttél velünk a pogányok ellen, akik Rusz földjét pusztították, viszont magadnál tartod Itlar fiát: vagy öld meg, vagy szolgáltsd ki nekünk. Ő a mi ellenségünk és Rusz földjének ellensége.”⁷⁰⁷ Oleg pedig nem hallgatott rájuk, és így ellenségeskedés volt közöttük.

Ugyanabban az évben a polovecek Jurjev (k Gurgevu)⁷⁰⁸ városához vonultak, és egész nyáron ostromolták, és kevésen múlt, hogy el nem foglalták. Ám Szvjatopolk megbékítette őket. Ekkor a polovecek átkeltek a Rosz folyón. A jurjeviak pedig kimenekültek a városból és Kijevhez vonultak. Szvjatopolk pedig megparancsolta,

⁷⁰⁴ A PVL-nek ez az egyik olyan helye, ahol nap és dátum egyaránt szerepel egy eseménnyel kapcsolatosan, azonban 1095. február 24. a forrással ellentétben nem vasárnapra, hanem szombatra esett. 1096-ban volt február 24. vasárnap. Az ellentmondást a kutatók korán észrevették, és igyekeztek megmagyarázni. Valószínűleg Itlar halála az 1096. évre datálható, azonban a szerkesztő – mivel idegen földön történt eseményeket is bedolgozott a 6603. év alá – összekeverte a bizánci szeptemberi és a Ruszban ebben az időben alkalmazott márciusi évszámítást (CIB 2011², 67–69). Így tulajdonképpen három év eseményei olvashatók egy év alatt: a kunok és Gyevgenyevics 1094-es Bizánc elleni hadjárata, az 1095. évi rusz fejedelmekkel kapcsolatos események, amelyeket más források is 1095-re datálnak, valamint végül Itlar és Kitan 1096-os halála.

⁷⁰⁵ A források ekkor tesznek először említést olyan hadjáratról, amelyet a rusz fejedelmek a steppen vezettek a kunok ellen, és sikerrel járt. Ekkor feltehetően nem hatoltak be mélyen a stepére, hanem a Perejaszlavl Fejedelemség szomszédságában levő erdős, ligetes steppei részeken lehetett a kunok tábora vagy szállása.

⁷⁰⁶ Oleg távolmaradásának több magyarázata is lehet: 1) Úgy vélhette, hogy ebben az esetben nem a kunok támadását kell megbosszulni, mivel ezt a hadjáratot Vlagyimir Monomah provokálta ki. 2) A forrásból kiderül, hogy Itlar fia Olegnél tartózkodott, talán túszként, és a fejedelem nem kívánta megszegni az adott szavát. Nemcsak szövetségesei ellen nem vonult, de nem is ölette meg Itlar fiát a kapott utasítás ellenére sem. Végül pedig a rokonaival szembeni jogos bizalmatlanság is magyarázat lehet, hogy „bár megígérte és elindult, de nem vett részt a közös hadjáratban” (DIMNIK 1994, 191–192).

⁷⁰⁷ Ez év alatt történik a kunok és a Rusz fejedelmek között – a későbbiekben számos más alkalommal is igazolt – létező túszcseré intézményének első említése is. Előbb Vlagyimir Monomah fiáról, Szvjatoszlavról olvasható, hogy túszként küldik Kitanhoz, majd Itlar fiáról feltételezhető, hogy Olegnél tartózkodik mint tús.

⁷⁰⁸ A Kijevtől délre fekvő Jurjevről van szó, amely a Rosz folyó mentén épült.

hogy ácsoljanak [építsenek] egy várost a Vityecsevi halmon (na Vytečevě),⁷⁰⁹ és a saját nevéről Szvjatopolk városnak nevezte el, és megparancsolta Marin püspöknek a jurjeiekkel egyetemben és más városokból valóknak, hogy ott telepedjenek le, Jurjev városát pedig, amelyet elhagytak az emberek, a polovecek felégették.⁷¹⁰ Még ugyanennek az évnek a végén David (Davyd),⁷¹¹ Szvjatoszlav fia Novgorodból Szmolenszkbe vonult. A novgorodiak meg elmentek Rosztovba Msztjiszlavért,⁷¹² Vlagyimir fiáért. És megnyervén maguknak, elhozták Novgorodba, Davidnak pedig ezt mondták: „Ne gyere hozzánk!” Ekkor David visszatért Szmolenszkbe, és ott ült a trónra, Msztjiszlav pedig Novgorodban foglalta el a trónt. Ugyanebben az időben érkezett Izjaszlav,⁷¹³ Vlagyimir fia Kurszkból⁷¹⁴ Muromba. És a muromiak elfogadták őt, és [Izjaszlav] elfogatta Oleg helytartóját. Ugyanebben az évben sáskák támadtak augusztus havának 28. napján, ellepték a földet, szörnyű látvány volt, észak felé haladtak letarolva a fűvet és a kölest.

A 6604. (1096.) évben. Szvjatopolk és Vlagyimir a következő üzenetet küldték Olegnek: „Gyere Kijevbe, hogy megállapodjunk Rusz földjéről, a püspökök, az igumenek, atyáink emberei, a városi előkelőségek előtt, hogy megvédjük Rusz földjét a pogányoktól.”⁷¹⁵ Ám az önhitt tervekkel teli Oleg dölyfösen így válaszolt: „Nem való, hogy püspökök, igumenek vagy parasztok ítélkezzenek rajtam.” És gonosz tanácsadóira hallgatva, nem szándékozott testvérei elé járulni. Szvjatopolk és Vlagyimir pedig ezt üzenté neki: „Mivel sem a pogányok ellen nem vonulsz hadba, sem hozzánk tanácskozássra nem jössz el, ez azt jelenti, hogy rosszat tervelsz ellenünk, és a pogányokat kívánod segíteni, ezért az Isten tegyen ítéletet köztünk.” És Szvjatopolk meg Vlagyimir elindult Csernyigovba Oleg ellen. Oleg pedig elmenekült Csernyigovból május havának 3. napján, szombaton. Szvjatopolk és Vlagyimir pedig üldözőbe vették. Oleg ekkor Sztarodubba⁷¹⁶ menekült be, és ott bezárkózott. Szvjatopolk és Vlagyimir meg ostrom alá vették a várost. Az ostromlottak keményen harcoltak a

⁷⁰⁹ A Dnyeper jobb partján.

⁷¹⁰ Az események leírása meglehetősen zavaros. A kunok ekkor a Kijevtől délre, a Rosz folyó mellett levő Jurjev városát ostromolták egész nyáron, majd a nagyfejedelem kibékítette őket, így visszavonultak a Roszhoz. Jurjev lakói ennek ellenére kiűrtették a várost, amit a kunok felégették. Feltehetően itt a *Lavrentij-évkönyv*ben olvasható passzus a helytálló (*PSZRL*, I, 229), ami alapján a kunok nem mentek a Roszhoz a fegyverszünet után, hanem a környéken portyáztak továbbra is, majd fel is égették a korábban ostromolt és kiűrtett várost, Jurjevet (CIB 2011², 73).

⁷¹¹ РАПОВ 1977, 98–100.

⁷¹² Vlagyimir Monomah fia, Msztjiszlav Velikij, a későbbi kijevi nagyfejedelem (1125–1132), 1095 és 1117 között volt novgorodi fejedelem.

⁷¹³ РАПОВ 1977, 140.

⁷¹⁴ Település a Szejm felső folyásánál, később volosztyközpont.

⁷¹⁵ A tanácskozás egyik oka, amint a forrás is említi, a kunokkal szembeni védekezés stratégiajának közös kidolgozása. Oleg azonban nem jelent meg, pedig a kijevi és a perejaszlavi fejedelmek úgy gondolták, hogyha összefognak, nagyobb erővel tudnák biztosítani birtokaik védelmét. Mivel az ő három fejedelemségük, vagyis a kijevi, a perejaszlavi és a csernyigovi szenvedett a legtöbbet a kunok támadásaitól, ezek vezetőinek kell összefogni.

⁷¹⁶ Város a Csernyigovi Fejedelemség területén, Csernyigovtól északkeletre.

városból, emezek pedig rohamot vezettek a vár ellen, és sok sebesült volt mind a két oldalon. Kegyetlen csata volt közöttük, és ott állomásoztak a város körül úgy 30 és 3 napig, és kimerülőben voltak az emberek a városban. És kijött Oleg a városból, békét kérve. És mindketten hozzájárultak a békéhez e szavakkal: „Menj a testvéredhez, Davidhoz és gyertek mindketten Kijevbe, atyáink és nagyapáink székhelyére, mert a legrégebb város az egész országban Kijev; úgy való, hogy ott jöjjünk össze tanácskozásra és megállapodásra.” Oleg megígérte, hogy így cselekszik, és ezzel megcsóolták a feszületet.

Ugyanabban az időben Bonyak (Bonjak)⁷¹⁷ a polovecekkel Kijevhez érkezett vasárnap este, feldúlta Kijev környékét, és felégette Beresztovojében (na Berestovém) a fejedelmi udvart.⁷¹⁸ Ugyanakkor Kurja⁷¹⁹ a polovecekkel Perejaszlavlnál pusztított, és felégette Usztyjét (Usťje),⁷²⁰ május havának 24. napján. Oleg pedig kivonult Sztarodubból és Szmolenszkbe ment, de nem fogadták be a szmolenszkiek, így elment Rjazanyba. Szvjatopolk és Vlagyimir meg hazament. Ugyanabban a hónapban jött Tugorkan,⁷²¹ Szvjatopolk apósa, Perejaszlavlba, május havának 30. napján:⁷²² tábort vert a város körül, a perejaszlavliak pedig bezárkóztak a városba. Szvjatopolk és Vlagyimir ellene vonult a Dnyepernek ezen a partján, és Zarubhoz (k Zarubu)⁷²³ érkeztek, ott átgázoltak a folyón, és nem vették őket észre a polovecek, mert az Isten megóvta őket, és hadrendbe állva a városhoz vonultak. A városban lévők, amikor meglátták őket, megörültek nekik, és eléjük vonultak, a polovecek meg a Trubezs (Trubež) folyó⁷²⁴ túlsó partján állomásoztak, szintén hadra készen. Szvjatopolk és Vlagyimir belegázoltak a Trubezsbe a polovecek irányába.

⁷¹⁷ A Bonyak neve az óorosz forrásokban először 1096. év eseményei során jelenik meg, de utána egyre gyakrabban. Az 1055 és 1130 közötti időszaknak nemcsak a legaktívabb kun vezetője, de a kunok történetének meghatározó alakja volt. A későbbi orosz folklórban is gyakran megjelenik. Bonyakra I. Kovács 2014, 80–85.

⁷¹⁸ Ez év alatt számol be a forrás a korszak egyik legnagyobb, több fejedelemség területét érintő összehangolt kun támadásról. Ennek több oka is lehetett, egyrészt 1094-ben sikertelen volt a Bizánci Birodalom elleni hadjárat. Ez tekintélyvesztéssel járhatott Tugorkan számára, amit talán egy nagy Rusz elleni hadjáratral szeretett volna helyreállítani. Másrészt bosszú lehetett Itlar és Kitan meggyilkolása, valamint Itlar népe ellen vezetett hadjárat miatt. Azonban nem tudni, hogy az 1096-os támadások név szerint említett vezérei (Tugorkan, Bonyak és Kurja) milyen kapcsolatban állhattak Itlarral és Kitannal. Lehet, hogy Bonyak törzsének emberei voltak, de azt sem lehet kizárni, hogy a két meggyilkolt kun vezér önálló politikát folytatott (PLETNYOVA 1990, 51). Harmadrészt lehet, hogy Oleg hívta őket, de lehet, hogy a kunok értesülve a Ruszban dúló beháborúról, jöttek hívatlanul.

⁷¹⁹ Kurja a neve annak a besenyő vezérnek is, aki 972-ben megölte Szvjatoszlavot és ivócsanakot készített a rusz fejedelem koponyájából. Kurja mint kun vezér neve nem bukkan többé fel a forrásban, így nem tudni, hogy milyen a kapcsolata a szintén ez év alatt említett kun támadások két másik vezérével, Bonyakkal és Tugorkannal. Kurja nevének etimológiája a török *küräk~körek* 'szépség' vagy *küräk~körük* 'burunduk, csíkos mókus' (BASZKAKOV 1984, 69–70).

⁷²⁰ Település a Trubezs folyó torkolatánál, ahol a Dnyeperbe ömlik, Perejaszlavltól nyugatra.

⁷²¹ L. fentebb az 1094. év alatt.

⁷²² Az *Ipatyij-évkönyv*ben május 31. olvasható (PSZRL, II, 221).

⁷²³ Az előbbi folyótorkolatban található település (НЫКІТІН 2006, 388).

⁷²⁴ Perejaszlav erődjét határoló egyik folyó.

Vlagyimir fel akarta sorakoztatni a hadát, de azok nem hallgattak rá, megsarkantyúzták lovaikat, és az ellenség felé vágattak. Ezt látva a polovecek megfutamodtak, a mieink üldözőbe vették harcosaikat, aprítva az ellenséget. És nagy kegyelmet gyakorolt az Úr azon a napon: július havának 19. napján⁷²⁵ legyőzték az idegeneket. Fejedelmüket, Tugorkant, valamint annak fiát megölték, és más fejedelmeket is megölték: sok ellenségünk esett el itt. Másnap reggelre megtalálták a halott Tugorkant, és Szvjatopolk mint apósát és ellenségét magához vette. És Kijevbe vitték, Beresztovojében (na Berestovëm) temették el a két út között: a Beresztovo felé vezető és a kolostorba vivő út között.⁷²⁶ Ugyanabban a hónapban 20-án, pénteken a nap 1 órájában ismét Kijevhez vonult az istentelen Bonyak, a rühes, titokban, mint egy ragadozó vad, váratlanul, és majdnem betörték a polovecek a városba. És felégették a város körül az elővárost, majd visszafordultak a kolostor felé, és kiégették Sztjefan (Stefan) kolostorát, valamint falvakat és Germanovot (Ger'many).⁷²⁷ És akkor támadtak a Barlangkolostorra, amikor mi a reggeli istentisztelet után a celláinkban pihentünk. És lármát csaptak a kolostor körül, s annak kapuja elé pedig két harci zászlót tűztek ki, mi pedig a kolostor hátsó felébe menekültünk, mások meg a kórusba rohantak fel. Izmael istentelen fiai pedig betörték a kolostor kapuját, és elindultak a cellákba, kitördelve az ajtókat: és kihordták, amit a cellákban találtak. Azután felgyújtották az Istenszülő szent Szűzanya házát, és a templomhoz jutottak, felgyújtották az ajtókat a déli oldalon, majd a többi az északon, és Feodoszj sirjánál betörték az előtérbe: leszedve az ikonokat, elégették az ajtókat, és gyalázták a mi istenünket és hitünket. Az Isten pedig eltúrte ezt, mert még nem jött el bűneiknek és istentelenségeiknek a vége, ezért is hajtogatták: „Hol az ő Istenük? Hogy segítsen nekik, és megszabadítsa őket?”⁷²⁸ Mások gyalázkodó szavakkal illették a szent ikonokat, gúnyolódtak, mert nem tudták, hogy Isten a maga szolgálóit háborús csapásokkal tanítja, hogy olyanokká legyenek, mint a kohóban edzett arany. A keresztények ugyanis szenvedések és megpróbáltatások sokasága árán jutnak a mennyek országába. Ezek a pogányok és istenkáromlók pedig ezen a világon vígság és megelégedettség részesei, ám a túlvilágon kínokban lesz részük, és az Ördöggel együtt örök tűzre kárhoztatnak. Ugyanakkor gyújtották fel a Krasznij (Krasnyj)

⁷²⁵ Elírás június 19. helyett, véli BEREZSKOV (1963, 308) Bonyak „ugyanabban a hónapban” történő 20-i, pénteki támadása miatt. 1096-ban nem július, hanem június 20-a volt péntek. СИБ (2011², 70–74) szerint Bonyak májusi kijevi megjelenése, majd a kijevi előváros kifosztása 1095 nyarára tehető, és ugyanakkor a hadjáratnak a része, melynek során Jurjevet elfoglalták a kunok. Ebben az esetben július 20-a valóban pénteki nap volt.

⁷²⁶ Az *Ipatyij-évkönyv* alapján lehet, hogy Tugorkant halomsírba, azaz kurgán alá temették (PSZRL, II, 222).

⁷²⁷ Sztjefan kolostora Kijevnek a Klov nevű városrészében volt, German kolostora pedig Beloozeróban. Mindkettőt az igumene (apátja) alapján nevezte meg a krónikás (ЛИНACСОВ 1950, II, 424; vö. PVL, 2007, 511, 634).

⁷²⁸ Vö. Zsolt 79:10.

dvort [= Szép udvar],⁷²⁹ amelyet az igazhívó Vszevolod fejedelem a Vidubicsinek (Vydobyči) nevezett halmon építtetett: mindezt az átkozott polovecek a tűz martalékává tették. Ezért mi is, Dávid prófétát követve, fohászkodjunk: „Én Istenem! Tedd őket olyanokká, amilyen a porfelhő, olyanokká, mint a tűz, amely meggyújtja az erdőt. Így kergesd őket a te szélvészeddel; töltsd el orcájukat gyalázattal.”⁷³⁰ Mert meggyalázták és felégették a Te szent házat, és szülődnék kolostorát, valamint a szolgálóidnak tetemeit. Hiszen Izmael istentelen fiai, akik a keresztények büntetésére küldettek reánk, szerzetestársaink közül sokakat fegyverrel megöltek.

Ezek ugyanis a kelet és észak közötti jetrivi (Etriv'skyja) pusztából⁷³¹ jöttek elő, nevezetesen 4 törzsük: a torkmenek (torkmene),⁷³² a besenyők (pečenězi), a torkok (torci)⁷³³ (torcseszkiek) és a polovecek. Metód⁷³⁴ tanúsítja, hogy 8 törzsük menekült, amikor Gedeon⁷³⁵ gyilkolta őket. Ugyan 8-an menekültek közülük a pusztába, de 4-et közülük legyilkolt. Mások azt mondják,⁷³⁶ hogy ők Ammon fiai, ez azonban nem így van. Moáb fiai ugyanis a horezmiek (chvalisi), Ammon fiai pedig a bolgárok (bolgare), a szaracénok (sracini) pedig Izmaeltól származnak,⁷³⁷ de Sára gyermekeinek adják ki magukat, és szaracénoknak (sarakyne) nevezték el magukat, ami annyit jelent: „Sáráé (Sarini) vagyunk.” Tehát a horezmiek és a bolgárok Lót leányainak a gyermekei, akik tulajdon atyjuktól fogantak gyermeket, ezért is tisztátlan az ő törzsük. Izmaelnek ugyanis 12 fia volt, tőlük származnak a torkmenek, a besenyők,

⁷²⁹ Több településen és a későbbi időben is így nevezték a központi, reprezentatív fejedelmi udvart. Ezt Vszevolod a Vidubicsi kolostor közelében építtette fejedelmi szálláshelyként (PVL, 1999, 634).

⁷³⁰ Vö. Zsolt 83: 14–17.

⁷³¹ A jetrivi pusztá nem más, mint Jaszrib, azaz Medina városának pusztája, vagyis az Arab-síva-tag. L. NYIKOLAJEVA 2010.

⁷³² A torkmenek vagy taurmeniek valószínűleg a szeldzsukokkal azonosak (NYIKOLAJEVA 2010).

⁷³³ A tork az úzok elnevezése az óoroszc forrásokban. L. a 985. év alatt.

⁷³⁴ A középkor folyamán Patarai Methodiosznak, a 4. század elején mártírhálált halt püspöknek tulajdonított *Kinyilatkoztatás* rendkívül népszerű volt a nyugati és a keleti kereszténység területén egyaránt. Valójában a 7. században írt eredeti szír szövegnek szerzője ismeretlen. A középkor folyamán lefordították latin és görög nyelvre, majd a görög nyelvű változatokból készültek a későbbi szláv nyelvű fordítások. A görög nyelvű kritikai kiadást ószláv és orosz fordítással, valamint rövid latin nyelvű redakcióval l. ISZTRIN 1897. A görög és ószláv, illetve a PVL-ben levő szöveg kapcsolatait vizsgálva részletek olvashatók a forrásból: CROSS 1929, 329–339.

⁷³⁵ Gedeon a Bírak Könyvének hőse, aki legyőzte Izrael ellenségeit, a midianitákat és az amalekitákat.

⁷³⁶ Itt talán Hamartóloszra utal a krónikás (SAHMATOV 1940, 58).

⁷³⁷ Ammon és Moáb Lót fiai (1Móz 19:37–38), Izmael Ábrahám és Hágár fia. Izmael leszármazottainak, akárcsak korábban Izmael fiainak szereplése egyértelműen bibliai (1Móz 25, 12–16), illetve pszeudo-methodioszi hagyományra vezethető vissza, és már a PVL-ben való korábbi szereplésük is összeköthető a kunokkal. Pszeudo-Methodiosz *Kinyilatkoztatásában* az izmaeliták a midianitákkal azonosak (ALEXANDER 1985, 24).

a torkok, a kumanok, azaz a polovecek (kumani rekše polovci),⁷³⁸ akik a pusztaságból jönnek elő. És ezen 8 nemzedék után, a világ végén, előjönnek majd a Makedóniai Alexandrosz⁷³⁹ által a hegybe zárt tisztátalan emberek...⁷⁴⁰

Most pedig szeretném elbeszélni azt, amiről 4 évvel ezelőtt hallottam,⁷⁴¹ és amit Gjurjata Rogovics (Rogovič) novgorodi férfi beszélt el a következőképpen: „Elküldtem a druzsinám egyik ifjabb tagját a pecserák (v Pečeru)⁷⁴² közé, azokhoz az emberekhez, akik Novgorodnak adóznak. És amikor megérkezett hozzájuk az ifjú, onnan elment Jugra földre.⁷⁴³ Jugra lakóinak a nyelve néma [= érthetetlen], és az északi részeken szomszédosak a szamojédokkal (s Samojad’ju).⁷⁴⁴ A jugraiak (jugra) ezt mondták a szolgálómnak: „Egy különös csodára akadtunk, amiről korábban nem is hallottunk. Már három éve, hogy történt. Vannak olyan hegyek, amelyek benyúlnak a tengeröbölbe, ezeknek a magassága szinte eléri az eget.⁷⁴⁵ És ezekben a hegyekben nagy kiabálás és hangzavar hallatszik, és bányásszák a hegyet, hogy így jussanak ki belőle. Ezen a hegyen vágtak egy kis ablakot, azon keresztül beszélnek, de nem lehet érteni a nyelvüket, hanem ki-kimutogatnak a vasra, és a kezükkel jelzik, hogy vasat kérnek. És ha valaki egy kést vagy egy szekercét ad nekik, ezért cserébe prémet adnak. Ám az ezekhez a hegyekhez vezető út járhatatlan a szakadékok, a hó és az erdők miatt, éppen emiatt nem mindig lehet a hegyekig eljutni, bár az út tovább is megy északra.” Én meg ezt mondtam Gjurjatának: „Ezek azok az emberek, akiket Alexandrosz, a makedón uralkodó a hegyek közé zárt”, ahogy mondja róluk Patarai Methodiosz (Mefodi Patarijskyj): „Alexandrosz, a makedón uralkodó a keleti részen eljutott a tengerig, amelyet a Nap helyének neveznek, és ott Jáfet törzséből való tisztátalan emberekre lélt, és látta azok tisztátalanságát: mindenféle tisztátalan dolgot ettek, szúnyogokat és legyeket, macskákat, kígyókat, és a halottakat nem temették

⁷³⁸ A kuman elnevezés első előfordulása az óorosz évkönyvekben, ami igazolja, hogy a polovecek azonosak a kuman önelnevezésű kunokkal.

⁷³⁹ Nagy Sándor, azaz III. Alexandrosz makedón király (Kr. e. 336–323).

⁷⁴⁰ A krónikás szerkesztő az 1096. év eseményeit megtörve ide helyezte be a Vlagyimir Monomah *Intelmeinek* szövegét, ami a jelen kiadásban az 1096. év után olvasható. L. alább a 762. jegyzetet. Arra hogy miért is került az 1096. év alá az *Intelmek*, l. még LIHACSOV 1950, II, 425–432; vö. PVL, 2007, 512–516, 634–635.

⁷⁴¹ Sahmatov szerint ez a rész összeköthető a 6622. év alattival, amikor a krónikás arról ír, hogy Ladogába utazott, továbbá úgy véli, hogy „És ezen 8 nemzedék után, a világ végén” és az „az északi hegyekben vannak” közötti passzus a PVL harmadik redakciójához tartozik. A krónikás négy évig északon volt, ahol többek között beszélt Gjurjata Rogovicssal, mielőtt összeállította volna munkáját, vagyis 1117/1118 folyamán még dolgozott a PVL átdolgozásán és folytatásán (SAHMATOV 1916, V–VI).

⁷⁴² A pecsorákra l. a 11. és 19. jegyzetet.

⁷⁴³ A betoldott rész szóbeli információ, a krónikás informátorát is megnevezi, a novgorodi férfi személyében. Olyan népekről van szó, amelyek a Pecsora völgyében éltek. Jugriára l. ZSIRAI 1930; VÁSÁRY 2008, 73–87.

⁷⁴⁴ A finnugor mellett az uráli nyelvet beszélő másik ág a szamojéd. Ez a szamojédok első említése, a nyenyeckekkel azonosíthatók (HAJDÚ–DOMOKOS 1978, 348–352).

⁷⁴⁵ Észak-Urál (PVL, 2012, 367).

el, hanem megették őket, az asszonyok elvetélt magzatait és mindenféle tisztátalan barmot is megették. Ezt látva Alexandrosz attól félt, hogy ezek megsokasodnak és bemocskolják a földet, ezért elkergette őket az északi részekre a magas hegyek közé. És Isten akaratából bezárultak mögöttük a nagy hegyek, és csak 12 könyöknyi rés maradt köztük, és ezen rézkapu keletkezett, amelyet szunklit⁷⁴⁶ borított be, és ha valaki el akarná azt onnan venni, nem tudja, még tűzzel nem tudja kiégetni, mert a szunklit sajátossága az, hogy sem tűz nem képes megolvasztani, sem a vas nem vágja. Ám az utolsó napokban a 8 törzs előjön Jetriv pusztáiból, kiszabadulnak ezek a tisztátalan népek is, akik Isten rendelésére az északi hegyekben vannak.”

De térjünk vissza az előzőekhez, amiről korábban szóltunk. Oleg azt ígérte, hogy elmegy testvéréhez, Davidhoz Szmolenszkbe, és vele együtt Kijevbe jön, hogy megállapodást kössenek. De Oleg nem akarta ezt megtenni, hanem amint megérkezett Szmolenszkbe, és harcosokat vett magához, elment Muromba, Muromban pedig akkor Izjaszlav Vlagyimirovics volt [hatalmon]. Izjaszlav híret vette, hogy Oleg Muromba tart, és Izjaszlav elküldött a harcosaiért Szuzdalba és Rosztovba meg a beloozeróiakért,⁷⁴⁷ és sok harcost gyűjtött össze. És Oleg elküldte követeit Izjaszlavhoz, ezt üzenve: „Menj atyád birtokára Rosztovba, mert ez az én atyám birtoka. Én a trón birtokosaként megállapodást akarok kötni az apáddal. Hiszen ő űzött el atyám városából. Vagy itt sem akarsz a kenyereket [javaimat] nekem adni?”⁷⁴⁸ És nem hallgatott Izjaszlav ezekre a szavakra, nagyszámú csapatában bízva. Oleg pedig a maga igazában bízott, mert ebben igaza volt, és elindult harcosaival a városhoz. Izjaszlav meg felsorakoztatta harcosait a város előtt a mezőn. Oleg ekkor ellene indult seregével, és összecsapott a két fél, és kegyetlen csata volt. És megölték Izjaszlavot, Vlagyimir fiát,⁷⁴⁹ Vsevolod unokáját szeptember havának 6. napján, a többi harcosai pedig elmenekültek: egyesek az erdőbe, mások pedig a városba. Oleg pedig bevonult a városba, és a város lakói elfogadták őt [fejedelmüknek]. Izjaszlav tetemét pedig fogták és a Megváltó Kolostorában ravatalozták fel, onnan átszállították Novgorodba, és a Szent Szófia-templomban temették el baloldalt. Oleg pedig, miután elfoglalta a várost, elfogatta a rosztoviakat, a beloozeróiakat és a szuzdaliakat, vasra verette őket, és Szuzdal ellen sietett. Amikor megérkezett Szuzdalba, a szuzdaliak behódoltak neki. Amikor Oleg megbékítette a várost, egyeseket elfogatott, másokat elűzött, és elvette javaikat. Majd Rosztovba vonult, a rosztoviak is behódoltak neki. És megszerezte az egész muromi és rosztovi területet, helytartókat ültetett a városok élére, és adót kezdett szedni. És Msztyiszlav elküldte hozzá követét Novgorodból, ezt üzenve: „Menj el Szuzdalból Muromba, és idegen birtokon ne uralkodj! Én pedig a druzsinámmal kérelmet küldök atyámhoz,

⁷⁴⁶ Legendabeli anyag, amelyet ahogy a forrás is írja, sem a vas, sem a tűz nem pusztít el. Az elzárt népekre l. KARPOV 2001, 3–24.

⁷⁴⁷ Beloozero a mai Vologda és az Onyega-tó közötti részen állt.

⁷⁴⁸ Olegnek igaza volt, Murom valóban a Csernyigovi Fejedelemséghez tartozott (vö. PVL, 2012, 367), míg Rosztov–Szuzdal pillanatnyilag Perejaszlavlhoz (CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1952, 279).

⁷⁴⁹ Izjaszlav Vlagyimirovics, Vlagyimir Monomah fia. L. a 713. jegyzetet. Fia halála kapcsán írta Vlagyimir Olegnek a lentebb olvasható levelet.

és kibékítlek atyámmal. Jóllehet megölted a testvéremet, ám ez nem rendkívüli, mert a háborúban az uralkodók is és a harcosok is elesnek.” Oleg azonban nem szándékozott rá hallgatni, hanem azt tervezte, hogy Novgorodot is megkaparintja. És Oleg elküldte a testvérét, Jaroszlavot⁷⁵⁰ az előcsapattal, ő maga pedig a nyílt mezőn táborozott Rosztovnál. Msztyiszlav tanácskozást tartott a novgorodiakkal, és Dobrinya Raguilovicsot⁷⁵¹ maguk előtt küldték előcsapatként, Dobrinya pedig mindenekelőtt összefogdostatta az adószedőket. Amikor Jaroszlav az előcsapattal a Medvegyicánál⁷⁵² állomásozott, akkor értesült arról, hogy az adószedőket elfogták. Még azon az éjszakán megszökött, és Oleghez sietett, és hírül adta neki, hogy jön Msztyiszlav, az előőrsöt pedig elfogták. Jaroszlav pedig elindult Rosztovba. Amikor Msztyiszlav megérkezett a Volgához, és elmondták neki, hogy Jaroszlav visszafordult Rosztovba, Msztyiszlav utána ment. Oleg pedig megérkezett Szuzdalhoz, és amikor értesült róla, hogy Msztyiszlav a nyomában van, megparancsolta, hogy égesék fel Szuzdal várost. Csak a Barlangkolostor udvara és az ottani Szent Dimitrij-templom⁷⁵³ maradt meg, amelyet Jefrem adományozott a kolostornak a falvakkal együtt. Oleg ekkor Muromba menekült, Msztyiszlav pedig bevonult Szuzdalba, és ott megtelepedvén, békét kérve, követeket kezdett küldözgetni Oleghez e szavakkal: „Én fiatalabb vagyok nálad, atyámhoz fordulj, és az elfogott druzsinámat küldd vissza, én pedig mindenben engedelmeskedem neked.” Oleg pedig elküldött hozzá, mintha békét kérne; Msztyiszlav hitelt adott a csalásnak, és hazaengedte a druzsina tagjait a falvakba. És beköszöntött a böjt Szent Feodor-hete,⁷⁵⁴ és eljött Feodor szombatja, és amikor Msztyiszlav az ebédnél ült, akkor kapta a hírt, hogy Oleg a Kljazma (na Kljazmě) folyónál⁷⁵⁵ van, észrevétlenül rendkívül közel jött. Msztyiszlav ugyanis hitt neki, és nem állított előőrsöt, de az Isten tudja, hogyan szabadítsa ki az igazakat a csalárdságból! Oleg letáborozott a Kljazma-parton, azt gondolva, hogy Msztyiszlav majd megijed tőle és elmenekül. Ám Msztyiszlav körül azon a napon gyülekezni kezdett a druzsinája, másnap pedig a novgorodiak, a rosztoviak és a beloozeróiak. Msztyiszlav, druzsináját hadrendbe állítva, a város előtt várakozott: sem Oleg nem kezdeményezett támadást Msztyiszlav ellen, sem Msztyiszlav Oleg ellen, így álltak egymással szemben 4 napon át. És Msztyiszlav

⁷⁵⁰ РАПОВ 1977, 102. Ez az első említése, ő a csernyigovi Szvjatoszlav fia, haláláig (1129) Murom-Rjazany területén bírt volosztjot.

⁷⁵¹ Novgorodi hadvezér, a Dobrinya név Novgorodban gyakori lehetett.

⁷⁵² A Volga bal oldali mellékfolyója, a Novgorodi és Szuzdali Fejedelemség határán.

⁷⁵³ A szuzdali Szent Demeter-templomról van szó. Jefrem Perejaszlavl püspöke, Szuzdal ugyanis perejaszlavlai egyházmegyéhez tartozott (SCSAPOV 1989, 47), ugyan Szuzdalt a novgorodiak alapították, illetve skandináv népeség Novgorod irányából (DZSAKSZON 2001, 141–155). Cross–Sherbowitz–Wetzor (1953, 279) szerint Jefrem Rosztov püspöke volt, korábban pedig a Barlangkolostor lakója. Véleménye a *Patyerikonon* alapul (*Paterikon* 1964, 103), ami a 13. században keletkezett; így nem zárható ki a későbbi hagyomány alapul vétele.

⁷⁵⁴ Többnyire a nagyböjt első hete, amely sokszor Feodor vasárnapja körül kezdődött. Feodor hete többnyire a nevezett vasárnap utáni hetet jelölte, de előfordul a Feodor-nap előtti hétre vonatkoztatva is. L. СИБ 2011², 299.

⁷⁵⁵ Moszkvától keletre eredő folyó, az Okába ömlik.

ezt a hírt kapta: „atyád elküldte hozzád Vjacseszlav⁷⁵⁶ testvéredet a polovecekkel.”⁷⁵⁷ És Vjacseszlav Feodor-vasárnapját követő csütörtökön, böjtkor érkezett meg.⁷⁵⁸ Pénteken pedig a városhoz érkezett hadra készen Oleg, és Msztyiszlav ellene indult a novgorodiakkal és a rosztoviakkal. Msztyiszlav Vlagyimir harci zászlóját egy polovec vitéznek adta, név szerint Kunujnak,⁷⁵⁹ és adott neki gyalogosokat, és a jobbszárnyra állította őket. Kunuj előrevitte a gyalogosokat, és kibontotta Vlagyimir zászlaját, és amikor Oleg megpillantotta Vlagyimir zászlóját, megijedt és rémület fogta el őt és harcosait. És mind a két fél hadba indult: Oleg Msztyiszlav ellen indult, Jaroszlav pedig Vjacseszlav ellen. Msztyiszlav pedig átkelven a tűzön, lovukról leszállva, a Koloksa (na Kulač'cě)⁷⁶⁰ folyónál kézitusában csaptak össze, heves csata volt, Msztyiszlav kezdett felülkerekedni. Amikor Oleg látta, hogy Vlagyimir zászlója előrelendült, és lassan a háta mögé kerül, félni kezdett és elmenekült, és győzött Msztyiszlav. Oleg pedig Muromba menekült, Jaroszlavot bezáratta Muromban, maga pedig elment Rjazanyba. Msztyiszlav megérkezett Muromba, és békét kötött a muromiakkal, és magához vette embereit: a rosztoviakat és a szuzdaliakat, és Rjazanyba ment Olegért. Oleg azonban elmenekült Rjazanyból. Msztyiszlav, amikor megérkezett, békét kötött a rjazanyiakkal és kiszabadította embereit, akiket Oleg vetett fogságba. Majd Oleghez küldött e szavakkal: „Ne menekülj sehová se, hanem küldj el atyádfiaihoz, hogy ne fosszanak meg Rusz földjétől! Én pedig elküldök atyámhoz, hogy érdekedben közbenjárjak.” És Oleg megígérte, hogy így cselekszik. Msztyiszlav pedig visszament Szuzdalba, onnan a szentéletű Nyikita püspök⁷⁶¹ imái segítségével Novgorodba, a városába ment. Ez a **6604. (1096.)** év végén történt, a 4. indictio közepén.

⁷⁵⁶ Vlagyimir Monomah fia, aki 1154-ben halt meg (РАПОВ 1977, 141–142).

⁷⁵⁷ Ez a hely is igazolja, hogy Vlagyimir Monomah is igénybe vette a kunok segítségét a rokonai-val való harcban.

⁷⁵⁸ Sok esetben keveredik Fjodor vasárnapja és Fjodor hete, illetve Fjodor néven több szent tisztelete kimutatható: ünnepük február 8., 17. és 20. napjára esett. L. СІВ 2011², 83.

⁷⁵⁹ A későbbi *Ipattyij-évkönyv*ben Kuman olvasható a Kunuj helyett (PSZRL, II, 229). Az alapján, hogy az egyik évkönyvben a *kun* (Kunuj), a másikban pedig a *kuman* népnévből képzett (*Kuman*) alak szerepel, a kérdés egyes kutatói úgy vélik, hogy ez is arra utal, hogy a kun és kuman elnevezések összetartoznak (MARQUART 1970, 57; VÁSÁRY 2001, 186–193). A Kunuj név a török *künü* 'barát, közeli, jó ismerős' (BASZKAKOV 1984, 69).

⁷⁶⁰ Folyó, Vlagyimir környékén ömlik a Kljazmába (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 279).

⁷⁶¹ Nyikita eredetileg a Barlangkolostor szerzetese, 1096–1108 között Novgorod püspöke (SCSAPOV 1989, 207).

[Vlagyimir Monomah tanítása (= Intelmei) gyermekeinek]⁷⁶²

Én, a gyarló, akit áldott emlékü és dicső nagyatyám, Jaroszlav a keresztségben Vaszilijnek, rusz névvel pedig Volodimirnek (Vlagyimirnak) nevezett⁷⁶³ szeretett atyámmal és a Monomahok nemzetségéből való anyámmal... és a keresztyén emberekért, mivel oly sokunkat irgalmából és atyám imái által megoltalmazott minden bajtól! A szánon ülve⁷⁶⁴ magamba mélyedtem, és hálát adtam Istennek, amiért engem, a bűnöst mindmáig megtartott. Gyermekeim, vagy bárki más,⁷⁶⁵ aki meghallgatja e kis írást, ne nevéssen ki, hanem akinek gyermekeim közül kedvesek lesznek szavaim, fogadja azokat szívébe, s akkor nem fog lustálkodni, hanem szorgos lesz.

Az istenért és lelketek üdvösségéért mindenekelőtt féljétek szívetekben az Urat, ne fukarkodjatok az alamizsnával, hiszen ez minden jónak a kezdete. Ha meg valakinek nem tetszik majd ez a kis írás, ne nevéssen rajtam, inkább mondja ezt: a messzi útra készülve, már a szánon ülve ostobaságokat fecsegett.

Mert fivéreim⁷⁶⁶ követői a Volgánál találkoztak velem, és ezt mondták: „Siess hozzánk, elűzzük a Rosztizslavicsokat,⁷⁶⁷ és elveszük jussukat; ha nem jössz velünk, akkor mi is a magunk útját járjuk, s te is a magadét.” Én meg így válaszoltam nekik: „Még ha megharagusztok is, sem veletek tartani nem tudok, sem eskümet nem tudom megszegni.”

Elbocsátván őket, fogtam a Zsoltárok könyvét (Psaltyrju),⁷⁶⁸ szomorúságomban felütöttem, s lám, mire bukkantam: „Miért csüggedsz el, én lelkem? Miért nyugta-

⁷⁶² Az eredetiben szereplő „Poucsenyije” jelentése tanítás, oktatás. Az értelmi szerző Vlagyimir Monomah fejedelem, nem tudjuk, ki jegyezte le. Mint önálló mű is megállja a helyét, az irodalomtörténet annak is kezeli. A *Poucsenyije* szövege csak a *Lavrentij-évkönyv* kéziratában maradt fenn, az 1096. évhez illesztette be a krónikás, megszakítva ezzel az elbeszélés folyamatosságát. Az 1096. év alá beillesztett szöveg Vlagyimir Monomah életének 1066–1117 közötti eseményeit tartalmazza. Utalás van arra, hogy Vlagyimir Monomahnak közvetlenül a halála (1125. május 19.) előtt állíthatták össze a *Poucsenyijét*. Ez indokolja, hogy az angol és német fordítás kiemelve, függelékként kezeli. Jelen szövegközlésünk a PVL orosz kiadását vette alapul, amely a *Lavrentij-évkönyv* szövegét nem bontja meg. Sahmatov véleménye szerint a *Poucsenyije* eredetileg nem tartozott a PVL szövegéhez, hanem a 14. századi krónikás kompilációja nyomán került be a forrásba. L. még LIHACSOV 1950, II, 425–432; vö. PVL, 2007, 512–516, 634–635; LIHACSOV 1987, 98–102.

⁷⁶³ A Rusz fejedelmek között elterjedt gyakorlat volt, különösen a 11–13. században, de még később is megfigyelhető, hogy két nevük volt, egy keresztyén és egy ún. rusz (világi vagy fejedelmi) nevük.

⁷⁶⁴ Utalás arra, hogy korban előrehaladott volt vagy halálát közelinek érezte, l. a szövegben is többször: a halottat szánon viszik végső nyughelyére.

⁷⁶⁵ Utalás arra, hogy nem csupán gyermekeinek szánja *Intelmeit*, hanem szélesebb kört szólít meg.

⁷⁶⁶ Szvjatopolk Izjaszlavics és Szvjatoszlav Davidovics.

⁷⁶⁷ Rurik Rosztizslavics, a peremisli Volodar Rosztizslavics és a tyerebovli Vaszilko Rosztizslavics.

⁷⁶⁸ Az alábbiakban jelentős részeket idéz a Zsoltárok könyvéből, majd Nagy Szent Baszileiosz (Vazul) *Aszketika* és *Diszkurzusok* c. munkáiból.

lankodol bennem⁷⁶⁹ – és így tovább. Azután összegyűjtöttem ezeket a nékem kedves szavakat, s elrendezve leírtam azokat. Ha az utóbbiak nem tetszenek meg, akkor legalább az előzőeket fogadjátok el.

„Miért csüggedsz el lelkem és nyugtalankodol bennem? Bizzál Istenben, mert én hiszek benne.”⁷⁷⁰ „Ne bosszankodjál az elvetemültekre, ne irigykedjél a gonosz-tevőkre, mert az elvetemültek kivágnak; de akik az Urat várják, öröklik a földet.”⁷⁷¹ Egy kis idő még, s a gonosz nincs többé, keresed a helyét, és sehol sem találsz. A szelídek ellenben uralják a földet, és élvezik a béke teljességét. Ártó tervet sző a bűnös az igaz ellen, és fogait csikorgatja rá. Az Úr azonban kineveti őt, mert látja már, hogy eljő az ő napja. Fegyvert vonnak a gonoszok; felvonják ívöket, hogy a szegényt és nyomorultat elejtsék, és leöljék az igazságban élőket; de a fegyverük a saját szívükbe hat, és ívök eltörik. Jobb a kevés az igaznak, mint a sok a gonosznak az ő gazdagsága. Mert a gonoszok karja eltörik, de az igazakat támogatja az Úr. Mert akiket ő megáld, öröklik a földet, és akiket ő megátkoz, kivágatnak azok. Az Úr szilárdítja meg az igaz ember lépteit, és útját kedveli. Ha elesik, nem terül el, mert az Úr támogatja a kezével. Gyermeke voltam, meg is vénhedtem, de nem láttam, hogy elhagyottá lett volna az igaz, a magzatja pedig kenyérekéregetővé. Minden nap irgalmaskodik és kölcsön ad, „és az ő magzatja áldott. Kerül a rosszat, és jót cselekedjél, és megmaradsz mindörökké.”⁷⁷²

„Ha az emberek fellázadnának, elevenen falnának fel bennünket; ha az Úr haragja ellenünk zúdulna, akkor özönvíz árasztana el bennünket.”⁷⁷³

„Könyörülj rajtam, Uram, mert az ember megtapos engem; nap mint nap rám támad, szorongat. Megtiportak ellenségeim, mert közülük sokan voltak nálamnál erősebbek.”⁷⁷⁴ „Örvendezik az igaz ember, amikor látja a bosszút, s kezét a bűnös vérebe mártva mossa meg. És így szól az ember: Ha van jutalma az igaznak, akkor van Isten, aki igazságot szolgáltat ezen a földön.”⁷⁷⁵ „Szabadíts meg engem ellenségeimtől, Istenem, s védj meg az ellenem fordulóktól. Őrizz meg a törvényszegőktől, és ments meg a vért szomszédoktól, mert lelkemet már rabul ejtették.”⁷⁷⁶ „Mert a harag dühének egy pillanata, s egész életem a kezében van: az este a sírás ideje, a reggel az öröme.”⁷⁷⁷ „Mert a Te kegyelmed jobb, mint az én életem, s ajkaim dicsérnek Téged. Áldalak egész életemben, s neved említésekor imára kulcsolom kezem.”⁷⁷⁸ „Rejts el az álnokok gyülelész hada és az igazságtalanságokat tévők tömege elől.”⁷⁷⁹ „Igaz

⁷⁶⁹ Vö. Zsolt 42:6, 12 és 43:5.

⁷⁷⁰ Vö. Zsolt 42:6, 12 és 43:5.

⁷⁷¹ Vö. Zsolt 37:1, 9.

⁷⁷² Vö. Zsolt 37:10–27.

⁷⁷³ Vö. Zsolt 124:2–4.

⁷⁷⁴ Vö. Zsolt 56:2–3.

⁷⁷⁵ Vö. Zsolt 58:11–12.

⁷⁷⁶ Vö. Zsolt 59:2–4.

⁷⁷⁷ Vö. Zsolt 30:6.

⁷⁷⁸ Vö. Zsolt 63:4–5.

⁷⁷⁹ Vö. Zsolt 64:3.

emberek! Örüljön a szívetek. Áldom az urat minden időben, örök az Ő dicsősége”,⁷⁸⁰ és így tovább.

Mert Nagy Baszileiosz,⁷⁸¹ maga köré gyűjtve az ifjakat, így tanította őket: Legyen a lelked tiszta és ártatlan, tested meg nyomorult; legyen beszéded szelíd, és ne szegd meg az Úr parancsolatát: „Egyél és igyál csendben, hallgass a vének körében, figyelmezz a bölcsekre, engedelmeskedj az idősebbeknek, szeresd a véled egyenlőket és a náladnál ifjabbakat; álnokság nélküli legyen beszéded, s gondolkozz mennél többet; szavaid ne legyenek káromlók, senkit ne becsmérelj, ne neved sokat, légy szerény az öregek körében, ne állj szóba ostoba asszonyokkal: süsd le szemedet, lelkedet pedig emeld az égre – így kerülj őket; ne húzódozz kioktatni a hatalmat kedvelőket, ne hajszold a köztiszteletet. Ha valaki közületek használni tud másoknak, reménykedjen Isten segítségével és az örök üdvösség gyönyörűségében.” „Ó, Szűzanya! Szabadítsd meg szegény szívemet a büszkeségtől és kevélységtől, hogy ne dicsérjenek világi hívságokért” ebben a semmirevaló életben.

Tanuld meg, hívő ember, az istenfélelem gyakorlását, tanuld meg az Evangélium igéje szerint „irányítani tekinteted, nyelvedet megfékezni tanítsd, értelmeket aláztosságra, testedet engedelmességre! Tanuld meg elnyomni haragodat, legyenek gondolataid tiszták, légy készen a jóra Isten nevében! Ha meglopnak, bosszút ne állj, ha gyűlölnék, szeress; ha üldöznek, tűrj; ha rágalmaznak, hallgass, pusztítsd a bűnt!” „Oltalmazd, akit bántalmaznak, ítéld az árva javára, adj igazat az Özvegynek! Jertek és egyesüljünk – mondja az Úr. – Ha bűneitek skarlátpirosak lesznek, én hófehérré tisztítalak titeket”⁷⁸² és így tovább. „Felvirrad a böjt tavasza, és kinyílik a bűnbánat virága; tisztuljunk meg, testvéreim, minden testi és lelki vértől. Könyörödjünk ahhoz, akitől a fény jó, és mondjuk: »Dicsőség néked, emberszerető!«”

Valóban, gyermekeim, értsétek meg, hogy az emberszerető Isten könyörületes és végtelenül irgalmas. Mi, emberek, bűnösök és halandók vagyunk, s ha valaki rosszszat tesz velünk, akkor sietünk felfalni és vérét ontani. A mi Urunk, aki élet és halál ura, tűri egész életünkben bennünket elborító bűneinket. Mint az apa, aki szeretetből megveri, majd ismét magához öleli gyermekét, úgy a mi Urunk is megmutatta, hogyan győzhetünk ellenségeinken; három jótét – bűnbánattal, könnyekkel és irgalommal – hogyan szabadulhatunk meg tőlük, és hogyan győzhetjük le őket. S ez, gyermekeim, számotokra nem nehéz rendelése Istennek, hiszen e három erény megválthat bűneitektől, és elnyeritek a mennyeknek országát.

Az Istenre kérek, ne lustalkodjatok, könyörgök nektek, ne feledkezzetek meg e három dologról, hisz nem olyan nehezek ezek. Nem remeteséggel s nem szerzetesi életmóddal, nem éhezéssel, amellyel némely erényes emberek gyötrik magukat, hanem kicsiny dolgokkal lehet elnyerni Istennek kegyelmét.

⁷⁸⁰ Vö. Zsolt 32:11 és 34:2.

⁷⁸¹ Nagy Szent Baszileiosz, Caesarea püspöke (330–379), akinek tanításai Ruszban is ismertek voltak Szvjatoszlav *Gyűjteményéből*.

⁷⁸² Vö. Ézs 1:18.

„Micsoda az ember, hogy megemlékezzél róla?”⁷⁸³ „Nagy vagy te, Uram, és csodálatosak a te dolgaidd. Az emberi értelem nem képes megmagyarázni csodáidat!”⁷⁸⁴ S újból mondjuk: „Nagy vagy te, Uram, és csodadolgokat mivelsz. Áldott és dicsőséges a te neved az egész földön mindörökké!”⁷⁸⁵ Mert ki ne magasztalná és ki ne dicsérné a te erődet, nagy csodáidat és jótéteményeidet, amelyeket ezen a világon cselekedtél: megteremtetted az eget, a napot, a holdat, a csillagokat, a sötétséget és a világosságot! Gondviselésed a szárazföldet is vizekre helyezé! Éppígy a különböző vadak, madarak és halak is a te akaratodból pompáznak, Uram! S azt is csodáljuk, ahogyan a porból megteremtetted az embert. S mennyire sokfélék az emberi ábrázatok! Ha összegyűjtenénk minden embert, láthatnánk, hogy nem egyforma az ábrázatuk: Isten bölcsessége mindenkinek saját orcát adott. Csodáljuk azt is, hogy az ég madarai a paradicsomból jöve⁷⁸⁶ legelőször a mi kezünkbe szállnak, s nem egy országban fészkelnek, hanem Isten akaratából az erők is, gyengék is felkeresnek minden földet, hogy benépesüljenek az erdőségek és mezők. Mindezt az Úr adta az ember hasznára, annak táplálékául és örömére. Uram, nagy a te irántunk való kegyelmed, mivel jótéteményidet a bűnös ember számára cselekedted. S még az égi madarakat is bölcsességgel ruháztad fel, Uram! Ha úgy parancsolod, akkor énekszóba kezdenek, és gyönyörködtetik az embert, ha meg úgy óhajtod, akkor hiába van nyelvük, elnémulnak. – „Áldott vagy, Uram, s nagy a te dicsőséged!”⁷⁸⁷ – „Megannyi csodát tettél, és számosak jótéteményid! S aki téged, Uram, nem dicsér, s nem hisz teljes szívvel és lélekkel az Atyában, Fiúban és a Szentlélekben, az legyen átkozott!”⁷⁸⁸

Ezen isteni ígéket olvasva, gyermekeim, dicsérjétek az Urat, aki kegyelmében részesített bennünket. Ami pedig a továbbiakban következik, az már gyöngé értelméből sarjadt intelem. Hallgassatok meg engem; ha nem is fogadjátok be egészen, legalább a felét ne vessétek el.

Ha Isten könyörületessé teszi szíveteket, ontsatok könnyeket bűneitekért, mondván: „Mint ahogyan a cédán, zsiványon és a vámszedőn megkönyörültél, irgalmazz nekünk, bűnösöknek is.” Ezt mondogassátok a templomban és lefekvéskor is. Egyetlen éjszakát ne mulasszatok el, s ha tudtok, hajoljatok földig, ha gyengélkedtek, akkor csak háromszor. Ne feledkezzetek el erről, ne lustálkodjatok, mert az éjszakai leborulásokkal és imával az ember legyőzi a Sátánt, s levezekli azt, amit nappal vétkezett. Ha lovon haladva nem lesz semmi dolgotok, és más imát nem tudtok, akkor titokban szüntelenül mondogassátok az „Uram, könyörülj rajtam!” – fohászt, mert ez minden imánál jobb –, mintsem ostobaságokon törjétek fejeteket útközben.

Legfőképpen ne feledjétek a nyomorultakat! Amennyire erőtökből telik, tápláljátok őket, adakozzatok az árvának, szolgáltassatok igazságot az özvegynek; s ne en-

⁷⁸³ Vö. Zsolt 8:5.

⁷⁸⁴ Vö. Zsolt 48:2.

⁷⁸⁵ Vö. Zsolt 95:3 és 96:4.

⁷⁸⁶ Némely szláv hagyomány szerint a madarak télen egy mesebeli országba (irij, virij) repülnek, ahol nincs tél, és ott bujkál minden vadon élő állat a tél elől.

⁷⁸⁷ Vö. Zsolt 119:12.

⁷⁸⁸ Vö. 1Kor 16:22.

gedjétek, hogy a hatalmasok sanyargassák az embert. Ne öljetek, és ne ölessétek meg sem az igaz, sem a bűnös embert! Ne pusztítsatok el egyetlen keresztény lelket sem, még ha halálnak okozója is! Ha valamit szóltok, legyen az jó, vagy rossz, Istenre ne esküdjétek, ne fogadkozzatok, mert erre nincs szükségetek. Ha fivéreiteknek vagy bárki másnak esküt kell tennetek, akkor előbb tegyétek próbára szíveteket, hogy lássátok, mire vagytok képesek, s csak arra esküdjétek, megcsókolva a keresztet. Ha pedig már megcsókoltátok, tartsátok is meg fogadalmatokat, nehogy annak megszegésével pusztulásba döntsétek lelketeket. A püspököket, papokat és kolostori apákat tiszteljétek, áldásukat szeretettel fogadjátok; ne kerüljétek, hanem erőtközhöz mérten szeressétek őket, és gondoskodjatok róluk, hogy érettetek mondott imájuk meghallgatásra találjon Istennél. Leginkább a büszkeséget tartsátok távol szívetektől és értelmetektől. Inkább mondjuk: halandók vagyunk, ma még élünk, holnap a koporsóban fekszünk. Mindaz, amit nekünk adtál, nem a miénk, hanem a Tied, s csak rövid időre bíztad ránk. A földi életben semmit se harácsoljatok – ez a mi nagy bűnünk. Tiszteljétek az öregeket, mint atyákat, az ifjakat meg mint a fivéreiteket. Otthonotokban ne lustálkodjatok, hanem tartsátok rajta szemeteket mindenben; ne bízzatok mindent a szolgára vagy apródra, hogy a hozzátok látogatók ne nevetessenek sem házatokon, sem terített asztalotokon. Háborúba menve ne lustálkodjatok, ne bízzátok magatokat vezéreitekre; ne merüljétek el sem ivásban, sem evésben, sem alvásban; magatok állítsátok ki az öröket, s éjszaka, körös-körül elhelyezve őket, harcosaitok közelében pihenjétek, s keljétek fel korán. A fegyverzetet sebtében ne vessétek le magatokról, hiszen ha az ember lustaságból nem figyel, váratlanul pusztul el. Óvakodjatok a hazugságtól, részegeskedéstől, paráznaságtól, hiszen ettől a test is és lélek is elpusztul. Bárhová is vezessen utatok földeteken, ne engedjétek meg, hogy az apródok kárt okozzanak saját népeteknek vagy az idegeneknek; ne engedjétek elpusztítani a falvakat és vetéseket, nehogy átok érjen benneteket. Bárhová is mentek, bárhol állapodtok is meg, oltsátok szomját és csillapítsátok éhét a koldusnak, s mindennél jobban tiszteljétek a vendéget, akárhonnan jön is, legyen bár egyszerű, előkelő, avagy követ; ha nem tudtok ajándékokkal kedveskedni néki, akkor kínáljátok meg étellel-itallal, mivel eltávozva szétviszi jó vagy rossz híreiteket a Föld minden tájára. A beteget látogassátok meg, az elhunytat kísérijétek el utolsó útjára, mert valamennyien halandók vagyunk. Köszönés nélkül ne menjétek el egyetlen ember mellett, hanem szóljatok hozzá egy jó szót. Szeressétek feleségeiteket, de ne engedjétek meg, hogy hatalma légyen rajtatok. S íme, mindennek az alapja: mindenekfölött féljétek az Istent.

Ha ezt elfelednétek, mennél gyakrabban olvassátok el ezt a tanácsot, s akkor én sem fogok szégyenkezni, s nektek is jó lesz.

Ami jót csak tudtok, ne feledjétek! Amit nem tudtok, azt tanuljátok meg, miként atyám is, otthon ülve, 5 nyelven beszélt, s ezért is tisztelték más országokban. Hiszen mindennek a lustaság a szülőanyja: ha valaki tud is valamit, azt elfelejti, amit meg nem tud, azt meg nem tanulja. A jó tevésében, különösképpen a templom látogatásában ne legyetek restek: a nap sohase találjon benneteket az ágyban, így cselekedett boldog emlékezetű atyám is és minden tökéletes, jó férfiú. Először a hajnali misén áldjátok az Urat, azután reggel, megpillantva a napot, dicsérijétek örömmel Istent,

és mondjátok: „Krisztusom, aki nékem adta gyönyörű fényedet! Világítsd meg szememet!”⁷⁸⁹ Majd pedig: „Uram, gyarapítsd éveim számát, hogy ezen túl – megbánva bűnemet – megigazulva éljek.” Így dicsérem Istent akkor is, amikor vitézeimmel tanácskozom, vagy igazságot osztok népemnek, vagy vadászni megyek, vagy adószedésre készülök, vagy nyugovóra térek. A déli pihenő Isten rendelése: ezért pihen a vad, a madár és az ember is.

Most pedig, gyermekeim, munkámról szólok,⁷⁹⁰ s elbeszélem, hogyan fáradtam tizenhárom éves koromtól⁷⁹¹ a vadászatokon és a portyázásokon. Először Rosztovba mentem a vjatyicsok földjén (skvožě vjatičě)⁷⁹² keresztül, atyám küldött oda, ő maga pedig elment Kurszkba. És újra, második alkalommal Szmolenszkbe mentem Sztavkóval (Stavko), Gorgyata fiával (s Gordjatičem),⁷⁹³ aki azután Izjaszlavval Beresztjébe (k Berestiju)⁷⁹⁴ ment, engem pedig elküldött Szmolenszkbe; Szmolenszkből pedig Vlagyimirba⁷⁹⁵ mentem. Ugyanazon a télen a testvéreim⁷⁹⁶ elküldtek Beresztjébe a tűz megfékezésére (na golovně), amelyet a ljahok (ljachove) okoztak, és itt kormányoztam a lecsendesített várost. Azután atyámhoz vonultam Perejaszlavlba, majd húsvét után Perejaszlavlból Vlagyimirba – Sztutyjszkben⁷⁹⁷ békét kötni a ljahokkal (s ljachy). Onnan ismét nyáron Vlagyimirba.

Azután Szvjatoszlav elküldött Ljahföldre (v Ljachy). Eljutottam a Glogovon (za Glogovy) [= Glogau] túlra a Cseh-erdőig,⁷⁹⁸ 4 hónapig voltam a földjükön. És ugyanabban az évben született meg a fiam, az idősebb, a novgorodi.⁷⁹⁹ Onnan meg Turovba mentem, tavasszal meg újból Perejaszlavlba, és megint Turovba.⁸⁰⁰

És Szvjatoszlav meghalt,⁸⁰¹ én meg újból elmentem Szmolenszkbe, Szmolenszkből pedig ugyanazon a télen Novgorodba, tavasszal pedig Gleb (Glěb) megsegítésére.⁸⁰² A nyáron pedig atyámmal Polock (pod Poltesk) alá, a következő télen pedig Szvjatopolkkal Polock alá, felégettük Polockot; Szvjatopolk elment

⁷⁸⁹ Vö. Zsolt 13:4.

⁷⁹⁰ A *Poucsenyije* második része, Vlagyimir Monomah életének eseményeit sorolja fel. Egyesek közülük összezsengenek a PVL más helyein elmondottakkal.

⁷⁹¹ Vlagyimir Monomah 1053-ban született, így 1066-ban volt 13 éves.

⁷⁹² Az Oka és a Gyeszna között élő népcsoport.

⁷⁹³ Többé nem jelenik meg a neve a forrásokban.

⁷⁹⁴ Ma Breszt. L. még a 419. jegyzetet.

⁷⁹⁵ Vlagyimir–Volhínia (ma Ukrajnában).

⁷⁹⁶ Szvjatoszlav és Vszevolod.

⁷⁹⁷ Nem azonosítható pontosan, több hasonló nevű település is van. A békekötés LIHACSOV (1950, II, 441) és CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR (1953, 286) szerint 1073-ban volt.

⁷⁹⁸ Głogow Sziléziában van, a Cseh-erdő pedig a cseh–morva határon. Az esemény 1076-ban történt, Msztyiszlav születése miatt datálható. L. fentebb.

⁷⁹⁹ Msztyiszlav (Velikij), l. a 712. jegyzetet.

⁸⁰⁰ Turov Vlagyimir Monomah városa volt, ma kisváros Fehéroroszországban.

⁸⁰¹ 1076. december 27.

⁸⁰² 1077 tavasza lehetett, mikor Gleb Szvjatoszlavics novgorodi fejedelem a polocki ággal hadakozott, akik Kijev megszerzésére tett sikertelen kísérlet után Novgorod felé próbáltak meg terjeszkedni.

Novgorodba,⁸⁰³ én pedig a polovecekkel haddal mentem Odreszk (na Odr'sk)⁸⁰⁴ ellen, és Csernyigovba.⁸⁰⁵ És újból elmentem Szmolenszkből atyámhoz Csernyigovba. És Oleg is odajött, Vlagyimirből kiutasítva (kitessékelve), és én meghívtam őt magamhoz ebédre az apámmal Csernyigovban,⁸⁰⁶ a Krasznij dvorban (na Krasnëm' dvorë),⁸⁰⁷ és atyámnak 300 grivna aranyat adtam.⁸⁰⁸ És újból Szmolenszkből megérkezve, átverekedtem magam a polovec csapatokon Perejaszlavlig, és ott találtam a hadjáratból visszatért atyámat.⁸⁰⁹ Azután megintcsak, még ugyanabban az évben, elmentem atyámmal és Izjaszlavval Csernyigovba, hogy megverekedjünk Borisszal, és legyőztük Boriszt és Oleget.⁸¹⁰ És megint elmentünk Perejaszlavlba, és Obrovban (vo Obrovë)⁸¹¹ táboroztunk le.

És Vszeszlav felégette Szmolenszket, és én a csernyigoviakkal lóháton kantáron vezetett lovakkal (o dvoju konju) odavágtattam, és nem találtuk... Szmolenszken (Vo Smolin'ske). Abban a hadjáratban Vszeszlav nyomában felégettem a földet, és végigpusztítottam Lukamljáig⁸¹² és Logozsszkgig,⁸¹³ azután Luck ellen (na Dr'jut'sk) [vonultam] haddal, és újra Csernyigovba.

Azon a télen⁸¹⁴ a polovecek feldúlták az egész Sztarodubot. Én meg elmentem a csernyigoviakkal és az én poloveceimmal,⁸¹⁵ és a Gyesznánál foglyul ejtettük

⁸⁰³ Szvjatopolk Izjaszlavics Gleb halála (1078. május 30.) után ment Novgorodba. L. az 1078. év alatt.

⁸⁰⁴ Odreszk nem azonosítható település, mások szerint tollhiba Drjutyesz (ma Druck, Fehéroroszország) helyett (LIHACSOV 1950, II, 442).

⁸⁰⁵ Vlagyimir Monomahnak ezt a hadjáratát 1077 körülre datálja DIMNIK (1994, 190).

⁸⁰⁶ Vlagyimir atyjáról, Vszevolod nagyfejedelemről (1078–1093) van szó. A meghívás valószínű hűsvét ünnepére esett, amely abban az évben április 8-án volt (LIHACSOV 1950, II, 442). 1078. április 10-én Oleg már Tmutorokanyba menekült.

⁸⁰⁷ Krasznij dvor 'szépudvar' több alkalommal is szerepel a forrásokban. Ezek városokhoz közeli udvarok voltak, ilyen volt Kijev, Peremisl, Perejaszlavl környékén is (LIHACSOV 1950, II, 442).

⁸⁰⁸ Az összeg biztosan a beszedett és a kijevi nagyfejedelemnek járó adó.

⁸⁰⁹ Vszevolod 1078. augusztus 25-én Szozsicanál szenvedett vereséget az Oleget és Boriszt támogató kunoktól, akik ezt követően folytatták portyázásaikat Rusz ellen.

⁸¹⁰ Ez a Nyezsatyina Nyiva-i csatára utal, amelyben Borisz Vjacseszlavics és Oleg Szvjatoszlavics 1078. október 3-án vereséget szenvedett. A csatában elesett Izjaszlav és Borisz, a csata után Vlagyimir apja, Vszevolod Kijevben, Vlagyimir pedig Csernyigovban ült trónra.

⁸¹¹ A Perejaszlavl Fejedelemség területén volt valahol, pontosan nem azonosítható terület.

⁸¹² Település a Lukomli-tó partján, Orsától 80 km-re északnyugatra. A Dnyepert a Nyugati-Dvinnával összekötő út része (NASZONOV 1951, 150).

⁸¹³ Vagy: Logotszk, település a krivicsek területén, Minszk közelében (NASZONOV 1951, 155). Akárcsak az előző város, ez is Polocki Fejedelemséghez tartozott.

⁸¹⁴ Ez utalhat a Roman és kun szövetségesei támadására (1079), vagy pedig a torkok támadására (1080). Lihacsov 1078 telére datálja az eseményeket (LIHACSOV 1950, II, 443).

⁸¹⁵ Itt a Vlagyimir Monomah polovecei („az én poloveceim”) feltehetően nem a fejedelemmel szövetséges kun nemzetségre vagy törzsré utal, hanem inkább az ő szolgálatába álló kunokra. Arra ugyanis nincs konkrét adatunk, hogy a rusz fejedelmeket támogató nemzetségek, törzsek saját rokonaik ellen támadtak volna.

Aszaduk⁸¹⁶ és Szauk (Asaduk, Sauk) fejedelmet, a druzsinájukat⁸¹⁷ pedig legyilkoltuk. És a következő napon Novij Gorodon⁸¹⁸ túl szétvertük Belkatgin erős csapatát, a szemecseket (semeči)⁸¹⁹ és a foglyokat pedig mind elvettük tőlük. A Vjatyicsföldre (v vjatiči) két egymást követő télen is elmentünk Hodota (na Hodotu)⁸²⁰ és az ő fia ellen, Kordenhez (ko Kor'dnu)⁸²¹ is felvonultam az első télen. Azután ismét hadakoztunk a Rosztjiszlavicsokat⁸²² üldözendő Mikulinon túl,⁸²³ de nem értük be őket. És azon a tavaszon Jaropolkhoz mentünk tanácskozni Brodibe (na Brody).⁸²⁴

Ugyanabban az évben a Horolon túlra üztük el a poloveceket, akik elfoglalták Gorosint (Gorošin).⁸²⁵

Azon az őszön a csernyigoviakkal és a polovecekkel, a csitejevicsekkel⁸²⁶ Minszkhez vonultunk, elfoglaltuk a várost, és nem hagytunk benne se egy cselédet, se egy barmot.

Ezen a télen elmentünk Jaropolkhoz Brodibe egy találkozóra, és nagy barátságot kötöttünk.

⁸¹⁶ Aszadukról némelyek úgy vélik, hogy a kunokhoz menekült Oleg apósa lehetett (ЛИНЦОВ 1950, II, 443), azonban nincs forrás arra, hogy Oleg kun nőt vett volna feleségül. Szauk és Belkatgin neve csak itt fordul elő.

⁸¹⁷ A két kun vezér druzsinájának említése talán utalás a kunoknál létező katonai kíséretre, melynek kipszak török neve a *nöger*. A mongol eredetű *nökör* szó kun közvetítéssel a magyar nyelvben is megjelent a 13. században, előbb mint *nyögér*, majd mint *nyögér* (LIGETI 1986, 110, 236; BERTA-RÓNA-TAS 2011, 623–625).

⁸¹⁸ Itt: Novgorod-Szeverszkij.

⁸¹⁹ Nem tudni pontosan, hogy kik ezek a szemecsek. Esetleg összeköthető az alább előforduló *szemec* (l. a 830. jegyzetet) alakkal. Müller a PVL szótárában (III, 709) bizonytalannak tartja és felhívja a figyelmet arra, hogy a kéziratban két szóba írták: *se mecsi*. Értelmezési lehetőségek: 1. *vse veži* 'és az összes sátraikat'; 2. a Szejm parti telepések; 3. *Semca* tulajdonnévből magyarázható.

⁸²⁰ A vjatyicsok vezetője, nem tudni többet róla.

⁸²¹ Csak itt fordul elő, nem azonosítható település, talán a vjatyicsok területén.

⁸²² Az óorosz eredetiben itt Izjaszlavicsok olvashatók, de ez téves, valójában a Rosztjiszlavicsok-ról van szó. Vö. az 1084. év alatt olvashatókkal (ЛИНЦОВ 1950, II, 444).

⁸²³ Mikulin település Halicsban, a Szeret folyó mentén.

⁸²⁴ Város Volhíniában, ma: Tarnopol. Monomah és Jaropolk találkozása 1084 tavaszán lehetett (ЛИНЦОВ 1950, II, 444).

⁸²⁵ A Horol a Pszel mellékfolyója, Gorosin pedig a Szula és a Boricska összefolyásánál lévő település, a Horoltól délnyugatra. A perejaszlavli területéhez tartozott.

⁸²⁶ Van, aki úgy véli, hogy kunok, talán egyik nemzetségük vagy törzsük neve lehet (ФЕДОРОВ-ДАВИДОВ 1966, 218), mások szerint azonban a *Čitey (oğli) etimológiájú Читѣвичи a szövegkörnyezet alapján nem is biztos, hogy kun volt (GOLDEN 1995–1997, 111). A hadjárat 1084 őszére tehető.

És tavasszal atyám engem ültetett Perejaszlavban minden testvérem fölé,⁸²⁷ és a Szupojon (za Supoj) túlra⁸²⁸ mentünk. Útban Priluk⁸²⁹ város felé váratlanul polovec fejedelmekkel, 8 ezer fővel találtuk magunkat szembe, és meg akartunk volna velük ütközni, de a fegyvereinket már előreküldtük a szekerekkel. És bevonultunk a városba, egyetlen szemecet⁸³⁰ fogtak el elevenen és néhány szmerdet.⁸³¹ A mieink pedig több polovecet öltek meg és fogtak el, és a polovecek le sem mertek szállni lovukról, elmenekültek a Szula felé azon az éjszakán. A következő napon, Nagyboldogasszonykor,⁸³² Belaja Vezsához⁸³³ mentünk, az Isten és a Szent Szűz nekünk segített: levágtunk 900 polovecet, és két fejedelmüket elfogtuk, a Bagubarsz⁸³⁴ fivéreket: Oszenyt (Asinja)⁸³⁵ és Szakzot (Sakzja),⁸³⁶ és csak két emberük menekült el.

És azután Szyjatoszlavl felé üldöztük a poloveceket, azután meg Torcseszk városa felé, azután Jurjev felé kergettük a poloveceket.⁸³⁷ És újfent ugyanazon az oldalon Krasznánál (u Krasna)⁸³⁸ legyőztük a poloveceket.⁸³⁹ És azután Rosztyiszlavval pedig Varinnál (u Varina)⁸⁴⁰ sátrakat vettünk el tőlük. Azután megint Vlagyimirba vonulván, ismét trónra ültettem Jaropolkot, és Jaropolk meghalt.⁸⁴¹

És azután, apám halála után,⁸⁴² és Szyjatopolk idejében a Sztugnánál verekedtünk a polovecekkel egész estig, viaskodtunk Halepnál,⁸⁴³ és azután békét kötöttünk

⁸²⁷ Perejaszlavl birtoklása jó esélyt teremtett Kijev megszerzésére, többször találjuk a kijevi nagyfejedelem elsőszülöttjét Perejaszlavban. Vszevolod nagyfejedeleme Csernyigovba ültette Vlagyimir Monomahot, nem világos, mikor kapta meg a perejaszlavlai volosztjot is. Az itt leírt események az 1080-as évek elején történhettek, ezt követően említi a forrás Jaropolk halálát, ami 1086-ban következett be (l. az 1086. év alatt). Feltehető, hogy Vlagyimir Monomah elbeszélése a kronológiai sorrendet követi.

⁸²⁸ A Dnyeper bal parti mellékfolyója a Perejaszlavlhoz tartozó területen.

⁸²⁹ Település a perejaszlavlai területen, ma: Priluki Poltava körzetében.

⁸³⁰ Fiatalabb családtag, szolgáló (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 286) vö. a 819. jegyzettel.

⁸³¹ Szabad földműves, paraszt.

⁸³² Augusztus 15-én.

⁸³³ Ez az ukrániai Oszter folyó mellett levő Belaja Vezsa, nem pedig a doni (LIHACSOV 1950, II, 446).

⁸³⁴ Nevének etimológiájára több változat is olvasható: 1. *baqu* 'domb, halom' + *бapc* 'párduc'; 2. *buq* ~ *bug* 'törzs' + -u/-i affixum > buy-u + бapc 'párductestű' (BASZKAKOV 1984, 61).

⁸³⁵ L. a 638. jegyzetet.

⁸³⁶ Nevének etimológiája a török *sekiz* 'nyolc' szóra vezethető vissza (BASZKAKOV 1984, 71).

⁸³⁷ Szyjatoszlavl településről nem tudni semmit, Torcseszk és Jurjev a Rosz mentén voltak.

⁸³⁸ Kraszn település a Krasznaja folyó (a Dnyeper jobb oldali mellékfolyója) mentén.

⁸³⁹ Talán 1086-ra tehetők a fenti események. Az *Intelmekben* leírt kun támadások nem mindig datálhatók pontosan, de a Rusz területére vezetett portyáik sűrűségét jól illusztrálják.

⁸⁴⁰ Potosan nem lokalizálható település a Szula dnyeperi torkolatának közelében (KORINNIJ 1992, 253). NASZONOV (1951) csak térképen ábrázolja, a mutató nem tünteti fel.

⁸⁴¹ Jaropolk Izjaszlavics, 1086. november 22. Vö. az 1085. és az 1086. év eseményeivel.

⁸⁴² Vszevolod Jaroszlavics, 1093. április 13. (l. a 673. jegyzetet).

⁸⁴³ Itt az 1093. májusi Sztugna menti csatáról van szó. Halep: település a Sztugna mentén, Trepol közelében.

Tugorkannal és más polovec kánokkal,⁸⁴⁴ és Gleb⁸⁴⁵ szolgálainak valamennyi fegyveresét elvettük.

És azután Oleg jött ellenem egész polovec földjével⁸⁴⁶ Csernyigovhoz, és fegyvereseim 8 napig küzdöttek velük egy kis sáncért,⁸⁴⁷ de nem engedték őket bejutni a várerődítménybe; megszánva a keresztény lelkeket és a lángoló falvakat és kolostorokat,⁸⁴⁸ így szóltam: „Hogy ne dicsekedhessenek a pogányok!” És átengedtem atyám testvérének az ő trónját, én pedig elmentem atyám helyére Perejaszlavlba. És Szt. Borisz napján⁸⁴⁹ indultunk el Csernyigovból, és a polovec hadakon vonultunk keresztül, úgy száz ember gyerekekkel és asszonyokkal. És úgy fenték ránk a polovecek a fogukat, mint a farkasok, ott várva bennünket az átkelőnél és a hegyeken,⁸⁵⁰ ám az Úr és Szt. Borisz nem adtak ki nekik étkül, sértetlenül eljutottunk Perejaszlavlba.⁸⁵¹

És három nyarat és telet rostokoltam druzsinámmal Perejaszlavlban,⁸⁵² és sok bajt szenvedtünk el a háború és az éhezés miatt.⁸⁵³ És felvonultunk harcosaik ellen a Rimovon túl,⁸⁵⁴ és az Isten megsegített bennünket: legyilkoltuk őket, másokat elfogtunk.⁸⁵⁵

⁸⁴⁴ 1094-ben Szvjatopolk békét kötött és feleségül vette Tugorkan leányát. L. még a 697. jegyzetet. Vlagyimir nem említi, hogy Szvjatopolk kötötte a békét, és a házasságról is hallgat. Ez végül is érthető, hiszen *Intelmei*ben elsősorban a maga tetteit kívánja kiemelni.

⁸⁴⁵ Figyelemre méltó a forrásban szereplő Gleb nevű kun, ebben az időben ugyanis még nem jellemző a kunok között a szláv (keresztény) nevek elterjedése. Később, a 12. században egyre gyakrabban szerepelnek a forrásokban olyan kunok, akiknek keresztény nevük van, viszont az apai név a szokásos orosz képzővel ugyan, de török. Ilyen például Gleb Tirpejevics (*PSZRL*, I, 395), Danyil Kobjakovics (*NPL*, 62, 265). A kun vezérek keresztény neveire, ill. a Rusz fejedelmivel való házassági kapcsolataira l. LITVINA–USPENSKIJ 2014.

⁸⁴⁶ A Zemlja poloveckaján a Ruszban elsősorban a Dnyeper és a Volga közti steppét értették, amint az *Ipatij-évkönyv*ben olvasható: „az egész Polovecföld, ami a Volga és a Dnyeper között van” (*PSZRL*, II, 455). Itt azonban nyilván csak arról a kun csoportról van szó, amely Oleg szövetségese volt rokonaival szembeni harcában.

⁸⁴⁷ A „sánc”, amelyért harcoltak, a legtávolabbi előváros volt, amit viszonylag gyengén, egy paliszáddal, földsánccal és árokkal erősítettek meg (DIMNIK 1994, 185).

⁸⁴⁸ Csernyigov közelében ekkor két kolostor volt: az 1069-ben alapított Troice-Iljinszkij és a Jeleckij (LIHACSOV 1950, II, 447; vö. PVL, 2007, 526, 636).

⁸⁴⁹ Július 24-én.

⁸⁵⁰ Vlagyimir feltehetően eltér a valóságtól az *Intelmei*ben, mikor nagylelkűségére hivatkozik, vagyis hogy a keresztény életék védelmében engedte át a várost, és nagyobb a valószínűsége, hogy Oleg druzsinájának és kunjainak nem tudott ellenállni. Túloz némiképp akkor is, mikor azt írja, hogy vonulásuk közben a kunok támadásától kellett tartania. „Száz ember” jelenléte nem valószínű, hogy elriasztotta volna a kunokat (DIMNIK 1994, 189–190). Oleghez írt levelében is van utalás a Csernyigovért folytatott harcra, de nem tartalmaz semmi egyéb konkrétumot. L. lentebb.

⁸⁵¹ L. fentebb az 1094. év eseményeit.

⁸⁵² Vlagyimir Monomah perejaszlavl uralma 1095-től 1113-ig, azaz 18 évig tartott. Itt uralkodásának első éveiről van szó (1096/97 teléig).

⁸⁵³ Itt valószínűleg a kunok okozta szenvedésekre utal a krónikás (LIHACSOV 2007, 526).

⁸⁵⁴ Rimov település Perejaszlavl körzetében. Talán azonos a mai Rimovkával.

⁸⁵⁵ A Rimov környéki hadjárat nem tudni, mikor történt. Itlart és kíséretét 1096. február 24-én (CIB 2011², 75 – a PVL-ben a 6603., azaz 1095. év alatt szerepel) Perejaszlavlban legyilkoltat-

És újból Itlar szolgálóit gyilkoltuk le, és sátraikat elvettük,⁸⁵⁶ amikor Goltav mögé⁸⁵⁷ vonultunk.

És Sztarodubba⁸⁵⁸ vonultunk Oleg ellen, mivel ő barátkozott a polovecekkel. És Szvjatopolkkal a Bughoz is elmentünk Bonyak ellen a Roszon túlra.⁸⁵⁹

Szmolenszkhez is elmentünk, miután Daviddal⁸⁶⁰ kibékültünk. Újból felvonultunk második alkalommal Voronyica⁸⁶¹ felől.

Ugyanakkor a torkok is megjöttek hozzám a polovec-csítejvecsekkel, és ellenük vonultunk a Szulához.

Aztán megint elmentünk Rosztovba télen, és három télen át⁸⁶² vonultunk Szmolenszkhez. Szmolenszkből Rosztovba mentem.

És újból Szvjatopolkkal üldöztük Bonyakot (Bonjak), de ... megöltük,⁸⁶³ és nem értük be őket. Azután megint Bonyakot üldöztük a Roszon túlig, de megint nem értük utol.

És a télre Szmolenszkbe mentem, Szmolenszkből húsvét után vonultam ki; és meghalt Jurij anyja.⁸⁶⁴

Perejaszlavlhoz érkezve a nyárra, összegyűjtöttem a testvéreimet.

És Bonyak valamennyi poloveccével Ksznyatyinhez (Ksnjatinju)⁸⁶⁵ ment, mi utánuk mentünk Perejaszlavlból a Szulán túlra (za Sulu), és az Úr megsegített bennünket, seregeiket legyőztük, és legjobb fejedelmeiket elfogtuk, és Karácsony után békét kö-

ta Vlagyimir Monomah (l. fentebb), majd utána a kijevi nagyfejedelemmel, Szvjatopolkkal a kunok ellen vonult, akik vereséget szenvedtek. Ezek a kunok feltehetően Itlar és Kitan vezér nélkül maradt népe lehettek. L. Vlagyimir Monomah *Intelmeinek* következő, Itlarral kapcsolatos megjegyzését.

⁸⁵⁶ L. fentebb az 1095. év alatti eseményeket.

⁸⁵⁷ Település a Hovtva és a Psel összefolyásánál perejaszlavli területen.

⁸⁵⁸ Oleg 1096. május 3-án menekült Csernyigovból Sztarodubba, ezt követte Bonyak támadása Kijev ellen 1096. június 20-án, ahonnan Szvjatopolk és Vlagyimir elűzték.

⁸⁵⁹ A forrásokban nincs közvetlen adat Bonyak szállásterületére. A Bug (Богъ) meghatározása bizonytalan, de nehezen hihető, hogy a Nyugati-Buggal lenne azonos, lehet, hogy a Déli-Bugról vagy a Rosz menti Boguszlavlról van szó (LIHACSOV 1950, II, 448). Jellemző, hogy Bonyak támadásai a Rusz Dnyepertől nyugatra levő védelmi vonalai (a Rosz folyó vidéke), majd Kijev ellen irányultak. Ebből arra következtethetünk, hogy a Dnyepertől a Déli-Bugig és a Dnyeszterig terjedhetett Bonyak politikai hatalma.

⁸⁶⁰ David Szvjatoszlavics, Oleg testvére. A *Novgorodi első évkönyv* az 1095. év alatt beszámol Vlagyimir és Szvjatopolk David elleni hadjáratáról (NPL, 19). Az „újból” azonban egyértelműen egy másik hadjáratra utal, amelyre 1096-ban kerülhetett sor.

⁸⁶¹ Nem azonosítható. Talán a Voronyica folyóról van szó, a mai Brjanszki és Szmolenszki terület határán.

⁸⁶² Lihacsov szerint 1100, 1101 és 1102 teléről van szó (LIHACSOV 1950, II, 448).

⁸⁶³ Romlott, olvashatatlan szöveg az eredetiben.

⁸⁶⁴ A húsvét 1107-ben április 14-re esett. Jurij Dolgorukij anyja, Vlagyimir Monomah első felesége, Gyta 1107. május 7-én halt meg. Vlagyimir házasságáról két északi forrás (*Fagrskinna*, *Morkinskinna*) és Saxo Grammaticus is tudósít. Gyta apja, Harald angol király a hastingsi csatában esett el.

⁸⁶⁵ Település a Szula jobb partján.

töttünk⁸⁶⁶ Ajepával,⁸⁶⁷ és (feleségül) elvive tőle leányát,⁸⁶⁸ elvonultunk Szmolenszkbe. És aztán Rosztovba mentem.

Visszaérkezve Rosztovból, újból a polovecek, Uruszoba (na Urusobu)⁸⁶⁹ ellen⁸⁷⁰ mentem Szvjatopolkkal, és az Isten nekünk segített.

És azután újból Bonyak ellen vonultunk Lubenhez (k Lub'nu),⁸⁷¹ és az Isten nekünk segített.

És azután Szvjatopolkkal együtt vonultunk Voinyhoz (k Voinju),⁸⁷² és azután megint a Donhoz⁸⁷³ vonultunk Szvjatopolkkal és Daviddal együtt, és az Úr megsegített bennünket.⁸⁷⁴

És Virhez (Vyr') ment közben Ajepa és Bonyak, el akarták foglalni, mi Oleggel és a gyermekeinkkel Romenhez⁸⁷⁵ vonultunk ellenük, és ők, ezt megtudva, elmenekültek.⁸⁷⁶

És azután Minszkhez (k Měn'sku) mentünk Gleb ellen,⁸⁷⁷ aki elfogta a mi embe-reinket, és az Isten nekünk segített, és megvalósítottuk, amit elgondoltunk.

⁸⁶⁶ L. alább datálva a 1107. év alatt: 1108. január 12. A házasság Vlagyimir Monomah Jurij (Dolgorukij) nevű fia és a kun hercegnek között kötött.

⁸⁶⁷ Ez az Ajepa Oszeny fia a PVL 1107. év alatt olvashatók szerint. Nevének etimológiája *aj* 'hold', az *apa*, *opa* 'ős, nagypapa, nagyanya, apa stb.' (GOLDEN 1995–1997, 108). Baszszakov még ad néhány további magyarázatot az *aj* 'hold' + *oba* 'nemzetség, törzs' mellett (BASZKAKOV (1984, 59). Lehetséges, hogy az *Aj* nemzetség vezetője volt, de az sem kizárt, hogy egyszerűen személynév. Pritsak az *Aj*-*opa* és az óorosz évkönyvekben később megjelenő Kajepicsi (Qay-*opa*) között kapcsolatot tételez fel (PRITSKAKOV 1982, 333, 335).

⁸⁶⁸ Az *Intelmekben* olvasható részlet, ahol nem szerepel egyértelműen, kinek is lesz a felesége Ajepa leánya, vezethetett ahhoz a félreértéshez, hogy Vlagyimir Monomah felesége halála után kun nőt vett feleségül. Azonban a PVL egyértelmű ezen a téren az 1107. év alatt, ahol a krónikások szerint Vlagyimir fia, Jurij kap kun nőt feleségül.

⁸⁶⁹ A kun vezér Uruszoba (*Урусова*) *urusz* + *oba* 'nagycsalád, nemzetség, törzs' neve esetében, akár csak a többi -*oba*, -*opa* végződésű névnel felmerül, hogy nem feltétlen személynév, hanem utalhat az Urusz nemzetség/törzs fejére is (GOLDEN 1995–1997, 120; vö. CLAUSON 1972, 5–6). Később, 1190-ben is megjelenik a forrásokban egy Uruszovics *oba* (PSZRL, II, 671). Nevének magyarázataira (1. *Urus* < *rus*; 2. az iráni aorszok nevével kapcsolható össze) l. GOLDEN 1990, 33–46. Noha a magyar *oros*z szó török eredetű (**urusz*), végső forrása pedig a *rusz* alak (BERTA-RÓNA-TAS 2011, 645–647), az Uruszoba első eleme nem köthető az *oros*z népnév török alakjához (GOLDEN 1995–1997, 120–121).

⁸⁷⁰ L. alább 1103. év alatt.

⁸⁷¹ Ez talán az 1107. augusztusi hadjárat. Luben település a Szula jobb partján, Perejaszlavlhoz tartozott. Ma: Lubni a Poltavai területen.

⁸⁷² Voiny település a Szula torkolatánál.

⁸⁷³ A Donyec.

⁸⁷⁴ Ez az 1111. évi tavaszi hadjárat. L. részletesen az 1111. év alatt.

⁸⁷⁵ Város a Szula mentén, a Perejaszlavlhoz tartozó területen (ma: Romni Poltava körzetében) (ЛИНЦОВ 1950, II, 450)

⁸⁷⁶ Ezt a támadást a kunok Szvjatopolk halálhírére reagálva indították. Szvjatopolk 1113. április 16-án halt meg, Vlagyimir Monomah április 22-én vonult be Kijevbe (PSZRL, II, 275–276). Vir erőd a Szejm folyó partján állt (ЛИНЦОВ 1950, II, 450).

⁸⁷⁷ Gleb Vseszlavnak, a minszki fejedelemnek a fia. A *Lavrentij-évkönyv* szerint 1115-ben (PSZRL, I, 290–291), az *Ipatij-évkönyv* szerint 1116-ban (PSZRL, II, 279) történt a minszki hadjárat.

És azután Vlagyimirba mentünk Jaroslavec (na Jaroslavcja)⁸⁷⁸ ellen, nem tűrve gonoszkodásait.

Csernyigovból Kijevbe pedig vagy százszor is megjártam az utat⁸⁷⁹ atyámhoz, egy nap alatt téve meg az utat, az esti vecsernyéig.⁸⁸⁰

Összes nagy hadjárataim száma 80 és 3 volt,⁸⁸¹ a kisebbekre nem is emlékszem. A polovec fejedelmekkel egy híján 20 békét kötöttem atyám életében és az ő halála után. Sok barmot és öltözetet adtam ajándékba. S hány daliás polovec fejedelmet engedtem szabadon a rabságból: a 2 Sarukan⁸⁸² fivért, a Bagubarszok⁸⁸³ közül 3-at, 4 Oszeny⁸⁸⁴ testvért – összesen vagy 100 vitéz kánt. Koksuszt (Koksus')⁸⁸⁵ fiastól, Aklan Burcsevicset (Burčević),⁸⁸⁶ aztán a tarevi (tarev'skyj) Azgulujt,⁸⁸⁷ meg még 15 ifjú kmetet (kmetij)⁸⁸⁸ élve adott kezemre az Isten: ezeket hazahurcoltam, itthon ka-

⁸⁷⁸ Jaroslav (Jaroslavec) Szvjatopolcsics, a volhíniai Vlagyimir fejedelme, 1097–1100 közötti szerepét l. a szövegben. Az itt említett esemény 1118-ban (PSZRL, I, 291) vagy 1117-ben (PSZRL, II, 280–281) történt (FONT 1996b, 41).

⁸⁷⁹ Kb. 100–120 km-nyi távolság.

⁸⁸⁰ A Ruszban délután három órákor vagy valamivel később, de napnyugta előtt tartott ájtatosság (ЛИНЦОВ 1950, II, 450).

⁸⁸¹ Az *Intelmeiben* nem sorolja fel mindegyiket, csak 69-et. A kisebb hadjáratainak számára pedig az utalhat, hogy „százszor is” megtette az utat Csernyigov és Kijev között.

⁸⁸² A 11–12. század fordulójának harmadik legjelentősebb kun vezére Tugorkan és Bonyak mellett. Sarukan maga ugyan a forrásokban nem szerepel túl gyakran, de a 12. század folyamán családjából a legjelentősebb kun vezérek kerültek ki, akik megtették az első lépéseket a központosított hatalmi szervezet kialakulásának irányába. Az ő unokája, Koncsak volt a 12. századi óorosz hősi eposz, az *Ének Igor hadáról* főhősének, a novgorod-szeverszkiji fejedelemnek a legyőzője (KOVÁCS 2014, 86–97). Sarukan névének (*Шаракан/Шарукан*) etimológiái: 1. 'sárkány' (PRITSAK 1982, 335, 369); 2. **Šārī-ḡan*, *Šaru-qan* első eleme az al-Marvazínál olvasható *Šārī* népnévvel lenne azonos (GOLDEN 1979–1980, 306); 3. *Šora-ḡan* (BASZKAKOV 1985, 91, 147–149). A PVL-ben később csak egy testvérének, Szugrnak a nevét említik a krónikások.

⁸⁸³ L. a 834. jegyzetet. Korábban a Belaja Vezsához vezetett hadjárat kapcsán Vlagyimir csak két Bagubarsz fivért, Oszeny és Szakz nevét említi. Nem tudni, hogy ki lehet a harmadik Bagubarsz.

⁸⁸⁴ Az eredeti forrásban szereplő Ovcsin tollhiba, l. még a 638. jegyzetet.

⁸⁸⁵ Mindössze ezen egy alkalommal fordul elő neve a forrásokban, így nem tudni róla semmit. Nevének etimológiáját l. BASZKAKOV 1984, 67.

⁸⁸⁶ Aklan lehetett Burcs fia, de a név utalhat arra is, hogy a Burcs (Borcsol, Burcsogli) nemzetségből származott.

⁸⁸⁷ *Таревський князь Азгулуй*, 'tarevi fejedelem Azgulujt' – nem tudni kicsoda. Tarev mint helynév nem azonosítható, az Azgulujt nemzetség- vagy törzsnév (?) talán összekapcsolható a török *azuk* 'elemózsiá' vagy 'éltévedt nyílvesztő, amit ismeretlen lőtt ki' (CLAUSON 1972, 284) szóval. A kapcsolat azonban nagyon bizonytalan (GOLDEN 1995–1997, 119).

⁸⁸⁸ Harcosok, lovasok, a katonai kíséret tagjai általában (így például az *Igor-énekben* is: „А мои ти куряни – сведоми кьмети” (ЛИНЦОВ 1983, 380), magyar fordításban: „Az én kurszki embereim kemény legények” (KÉPES 1974, 9), itt azonban a kunok vezérei között vannak említve, így valószínűleg a kun arisztokrácia tagjai (beg) lehettek.

szaboltam le, és tetemüket a Szalna-patakba (Salnju)⁸⁸⁹ dobtam. Akkortáiban itt-ott a túlvilágra küldtem a poloveceknek legalább 200 deli vitézét.

S halljátok, miként fáradoztam és vadásztam, amikor Csernyigov trónján ültem; és amióta eljöttem Csernyigovból és eddig az évig százával hajtottam és fogtam el könnyedén (vadakat), nem számolva az egyéb vadászatokat, Turovon kívül, ahol atyámmal mindenféle vadat fogtunk be.

És Csernyigovban a következőket tettem: a rengetegben, 10 és 20 vadlovat a saját kezemmel fogtam be, azokon kívül, amelyeket a síkságon száguldozva törtem be. 2 bölény is felöklelt lovastól; 2 jávorszarvas is rám rontott: az egyik megtaposott, a másik meg felöklelt. Egyszer egy vadkan a derekamról letépte a kardot, egy medve a térdemnél kimarta a nemezbélést, egy vérengző ragadozó ráugrott a derekamra, ledöntött a lovammal együtt – és az Isten megőrzött sértetlenül. Sokszor estem le a lóról, a fejemet kétszer is bezúztam, kezem-lábam törtem, kockáztattam ifjú életemet, nem féltettem, nem kíméltem fejemet.

Ami apródom⁸⁹⁰ kötelessége volt, megtettem én magam, a háborúban is, a vadászatokon is, éjjel is, nappal is, hőségben és dermesztő hidegben, nem engedve magamnak nyugovást. A teendőket nem bízam a helytartókra, sem a bíró-adószedőkre, hanem – amit kellett – magam tettem meg; házam rendjét is magam szabtam meg. Én jelöltem ki a vadász mesterek és lovászok teendőit is, magam gondoskodtam a sólymokról és a héjákról.

Ugyancsak nem engedtem, hogy a szegény szántóvetőt és nyomorúságos özvegyet a gazdagok bántsák; magam ellenőriztem az egyházi rendet és az istentiszteletet is.

Ne ítéljetek el, gyermekeim vagy bárki más, aki írásomat olvassa. Hiszen nem dicérem én sem magamat, sem bátorságomat, hanem az Urat dicsőítem irgalmasságáért, mert engem, a bűnös és gyenge embert annyi éven át megóvott a halálos veszedelmektől, s engem, ostoba embert, nem lustának, hanem minden emberi dologra alkalmasnak teremtett. Ezt a kis írást elolvassán, törekedjetek minden jóra, dicsérvén Istent szentjeivel együtt. Gyermekeim, ne féljetek a haláltól, se a háborútól, se a vadaktól, végezzétek férfiúi munkátokat, amit Isten rátok ró. Mert ha én átvészeltam a háborút is, a vadveszélyt is, a vízáradatot is, a lóról való bukásokat is, akkor nem sebesültök meg és nem pusztultok el ti sem mindaddig, amíg az Isten másként nem rendel. S ha a halál Istentől jó, akkor sem apáitok, sem anyáitok, sem fivéreitek nem ragadhatnak ki a halál torkából; mert bár jó, ha az ember vigyáz magára, de az Isten ortalma jobb, mint az emberé.

⁸⁸⁹ Lihacsov szerint ez az 1111. év alatt szereplő Szalnyicával azonos (LIHACSOV 1950, II, 452), azt pedig Kudrjasov (KUDRJASOV 1948, 66) egy ma már nem létező kis folyóval azonosította az Izjumi járás területén. De az is lehet, hogy a PVL-ben az 1103. év alatt említett csatáról van szó.

⁸⁹⁰ Az eredeti szövegben *birics* van, aki tulajdonképpen lehet kikiáltó is, aki közhírré tette a rendelkezéseket, vagy pedig adóbehajtó.

[Vlagyimir Monomah levele Oleg Szvjatoszlavicshoz]⁸⁹¹

Ó, én sokat szenvedett és megszorodott! Sokáig viaskodsz, lelkem a szívemmel, és felülkerekedsz a szívemen; minthogy mindnyájan mulandók (az enyészeté) vagyunk, ezért az jár a fejemben, nehogy bűnbánat és egymással való kibékülés nélkül kelljen a félelmetes bíró előtt megjelenni.

Mert aki azt mondja: „Szeretem az Istent, és gyűlöli a maga atyjafiát, hazug az.”⁸⁹² És még: „Aki nem bocsátja meg atyjafiának vétkeit, annak a Mennyei atya sem bocsát meg.”⁸⁹³ A próféta azt mondja: „Ne haragudj azokra, akik rosszat tesznek, ne irigykedjél a gonosztevőkre.”⁸⁹⁴ „Mi jobb és szebb annál, mintha a testvérek együtt élnek!”⁸⁹⁵ De állandó az ördögi sugallat! Hiszen háborúk voltak derék őseink és áldott atyáink idején is, minthogy az Ördög vizályt támaszt közöttünk, mert rosszat akar az emberi nemnek. Ezt azért írtam meg neked, mert a fiam, akit te kereszteltél meg,⁸⁹⁶ és a közeledben uralkodik, készítetted rá; elküldte hozzám az emberét és egy írást, amelyben ez áll: „Egyezzzünk meg és béküljünk ki, fivéremet istenítélet sújtotta.”⁸⁹⁷ És ne mi legyünk érte bosszúállók, hanem bízzuk azt az Istenre, amikor majd megjelennek előtte, de Rusz földjét ne pusztítsuk el.” És én láttam a fiam alázatosságát, megszántam, és istenfélelemből ezt mondtam: „Fiatalsága miatt és oktalanságában alázkodik meg, és Istenben bíz, én pedig mindenkinél bűnösebb ember vagyok.”

Hallgattam a fiamra, megírtam neked ezt a levelet: hogy jó szívvel fogadod-e vagy kiármolással, egyiket is, meg a másikat is meglátom majd a válaszodból. Ezekkel a szavaimmal figyelmeztetni akartalak arra, hogy mit vártam tőled, alázattal és bűnbánattal kérve Istentől a korábbi bűneim bocsánatát. A mi Urunk nem ember, hanem a világmindenség istene, amit csak akar, egy szempillantás alatt megtehet. És mégis maga is elszenvetde a megalázást, a leköpdösést, az ütések, és a halálnak is átadta magát, bár élet és halál ura. És mi, mi miféle bűnös és gyenge emberek vagyunk? Ma élünk, holnap halottak vagyunk, ma dicsőség és becsület a részünk, holnap a koporsóban fekszünk és elfelejtjenek bennünket, amit összegyűjtöttünk, a többiek egymás között felosztják.

Testvérem, tekints atyáinkra: mit halmoztak össze és mire nekik a ruházat? Csakis az maradt meg nekik, amit a lelküknek tettek. Ezekkel a szavakkal kellett volna neked, testvérem, elsőként elküldeni hozzám és figyelmeztetni. Amikor pedig előttem megölték gyermekünket, az enyémet és a tiedet,⁸⁹⁸ úgy illett volna, hogy amikor meg-

⁸⁹¹ A levél közvetlen folytatása Vlagyimir gyermekeihez intézett *Intelmeinek*, és ugyancsak egyedül a *Lavrentij-évkönyv* szövegében található (PSZRL, I, 252).

⁸⁹² Vö. 1Jn 4:20.

⁸⁹³ Vö. Máté 6:15.

⁸⁹⁴ Vö. Zsolt 37:1.

⁸⁹⁵ Vö. Zsolt 133:1.

⁸⁹⁶ Msztyszlav Vlagyimirovics (később: Velikij) ekkor novgorodi fejedelem. L. a 712. jegyzetet.

⁸⁹⁷ A Murom melletti csatában, 1096. szeptember 6-án meghalt Izjaszlav, Msztyszlav ifjabb testvére, Vlagyimir fia. L. feljebb. Valószínű ez az esemény szolgál alapjául Vlagyimir Monomah írásának az 1096. évhez való beillesztéséhez.

⁸⁹⁸ Izjaszlav, akárcsak Msztyszlav, Oleg keresztfia volt, erre utal a forrás.

láttad a vérét és a testét, amely először rügyező virágként hervadt el, mint ártatlanul leszúrt bárány fölött azt kellett volna mondanod lelkedbe szállva: „Jaj nekem! Mit tettem? És, kihasználva oktalanságát, e hiú világ igaztalansága kedvéért, bűnt követtem el, atyjának és anyjának pedig könnyeket okoztam!”

Dávid szavaival azt kellett volna mondanod: „Ismérem (az én bűneimet), és az én vétkem előttem lebeg szüntelen.”⁸⁹⁹ Hiszen Isten kiválasztotta, Dávid sem vérontásért, hanem házasságtörése után hintette meg a fejét, és zokogott keservesen, és nyomban elengedte neki az Úr a vétkeit. Az Isten előtt kellene bűnbánatot tartanod, nekem pedig egy vigasztaló levelet írnod, és a menyemet⁹⁰⁰ elküldenéd hozzám, hiszen nincs abban sem rossz, sem jó, hogy én átölelvén, elsiratnám a férjét és menyegzőjüket dalok helyett, hiszen nem láttam én sem az első örömeiket, sem az esküvőjüket, bűneim miatt. Az isten szerelmére, küldd el őt mihamarabb az első küldöttel, hogy kisírd magam vele együtt, leteleptísem magamnál, és itt élne bánkódva, mint egy vadgerle a száraz fán, én pedig megvigasztalódnék az Úrban.

Hiszen ugyanazon az úton haladtak őseink és atyáink is: az ítélet az Istentől jött, és nem tőled. Ha te akkor a saját akaratodat megvalósítottad volna, és Muromot megszerezted volna, de Rosztovot⁹⁰¹ nem akartad volna elfoglalni, és elküldtél volna hozzám, akkor mi innen megegyeztünk volna. De ítéld meg magad, vajon nekem lett volna-e méltó hozzád fordulnom, avagy neked énhozzám. Még ha meghagytad volna a fiamnak, hogy „Megegyeztünk apáddal”, tízszer is elküldtem volna.

Kell-e csodálkozni azon, ha egy férfi elesik a háborúban? Ugyanúgy haltak meg elődeink legjobbjai is. De nem kellett volna neki idegen területen kereskednie, és engem szegyenre és bánatra juttatnia. Hiszen a szolgálai vették rá, hogy szerezzenek maguknak valamit, de neki csak baj jutott. És ha bűnbánatot kezdesz tartani, és velem szemben igaz szívvel leszel, elküldvén hozzám a követedet vagy a püspököt, akkor írj nekem egy igaz levelet, akkor a volosztjodat (birtokodat) megkapod szépszerével, és szívünket is megnyered magadnak, és jobban megleszünk, mint azelőtt: sem ellenséged, sem bosszúállód nem vagyok. Hiszen nem vágytam én a véredre Sztarodubnál;⁹⁰² de ne adja az Isten, hogy a kezéd által ontott vért, vagy a parancsolatodra, vagy valamelyik testvéred parancsára ontott vért kelljen látnom. Ha pedig hazudok, az Isten és a szent kereszt legyen a tanúm! Ha pedig az lenne a vétkem, hogy ellened vonultam Csernyigovhoz a pogányok miatt,⁹⁰³ azt megbántam, erről nem egyszer beszéltem testvéreimnek, és még egyszer elmondom, mert ember vagyok.

Ha ez neked jó, akkor...⁹⁰⁴ ha pedig nem jó, akkor közvetlen melletted van a keresztfiad a kisebb testvérével,⁹⁰⁵ és a nagyapjuk kenyerét eszik,⁹⁰⁶ te pedig a magad

⁸⁹⁹ Vö. Zsolt 51:5.

⁹⁰⁰ Hogy ki volt Vlagyimir menyje, Izjaszlav felesége, nem tudni.

⁹⁰¹ Rosztov Vlagyimir Monomah volosztja volt.

⁹⁰² Az 1096-os eseményekre utal. L. a PVL-ben.

⁹⁰³ Azaz a kunok miatt, célzás 1094. év eseményeire.

⁹⁰⁴ Szövegromlás.

⁹⁰⁵ Msztyiszlav Vlagyimirovics öccsével, Jurij Vlagyimirovicsal (Dolgorukijjal).

⁹⁰⁶ Arra utal, hogy az ősi jussát birtokolja valaki, jelen esetben Msztyiszlav rosztov-szuzdali birtokáról van szó.

birtokán vagy,⁹⁰⁷ ezzel is számolj. Ha pedig meg akarod őket ölni, hát akkor mindkettő nálad van. Mert nem akarok én rosszat, hanem jót akarok testvéreimnek és Rusz földjének (Ruškěj zemli). És amit te erőszakkal akarsz megszerezni, azt mi, rólad gondoskodva, odaadtuk neked Sztarodubban is atyai részedet. Az Isten rá a tanúm, hogy mi a te fivéréddel rendelkezünk volna, de ő nem tud nélküled intézkedni. És semmi rosszat nem tettünk, nem mondtuk, hogy egyezkedj a testvéreddel, amíg meg nem egyezünk. Ha pedig közületek valaki nem akar jót és békét a keresztényeknek, az a világ urának akaratából meg ne lássa az ő lelkét a másvilágon.

Mert nem kényszerűségből mondom én ezt, se valamilyen Istentől rám mért baj miatt, magad is megérted majd, hogy a tulajdon lelkem mindennél drágább nekem ezen a világon.

Az utolsó ítéleten tanúk nélkül is leleplezem saját magamat, és egyebek.

[A Vlagyimirnak tulajdonított ima szövege következik a Lavrentyij-évkönyv alapján]

Bölcsességnek tanítómestere⁹⁰⁸ és értelemnek adományozója, oktalanok tanítója és nincstelenek közbenjárója! Erősítsd meg az értelemben szívemet, Uram! Add meg nekem, Atyám, a szó adományát, és engedd, hogy ajkaim így fohászkodjanak Hozzád: Irgalmas, könyörülj rajtam, az elesetten!” Isten az én reménységem, Krisztus a menedékem, a Szentlélek az oltalmam. Reménységem és oltalmam, ne vess meg engem, Jóságos (Szűz), mert Te vagy az én segítőm bánatban és betegségben, és minden gonosz ellenében, és Téged dicsőítelek, mindenki által Magasztalt! Értsétek meg és lássátok, hogy én vagyok az Isten, aki megvizsgálom a szíveket, és ismerem a gondolatokat, leleplezem tetteiteket, leperzselem a bűnöket, aki védelmet nyújtok árváknak és nyomorultaknak és nincsteleneknek. Reszkess, lelkem, és viselt tetteiden gondolkodj el, tárd azokat szemed elé, és hullajtsd könnyeidet, és minden tettetted és gondolatodat nyíltan valld meg Krisztusnak, és tisztulj meg! Szent András, tiszteletre méltó atyánk, krétaiak pásztora! Szüntelenül imádkozzál érettünk, Téged tisztelőként, hogy mindnyájan szabadok lehessünk a haragtól és bánattól, az enyészettől és a bűntől és a bajtól, akik hittel tiszteljük emlékedet. Szent Szűzanya, városodat,⁹⁰⁹ amely hittel uralkodik, őrizd meg a Te oltalmad alatt, hogy általad erősödjön, tebenned reménykedjen, segítségdel győzedelmeskedjen a csatákban, semmisítse meg ellenségeit, és tartsa őket alávetettségben. Óh, énekekben magasztalt Anya, aki a szentek közül a legszentebb Igét szülte! Elfogadván mostani áldozatunkat, védj meg bennün-

⁹⁰⁷ Murom–Rjazany.

⁹⁰⁸ „Bölcsességnek tanítómestere...” – Ezekkel a szavakkal kezdődik a Vlagyimir Monomahnak tulajdonított ima, amely jelentős részben a nagyböjti időszak bűnbánati szövegeiből (pl. triódionokból, Krétai Szent András (megh. 740) *Bűnbánati Nagy Kánonjából* stb.) készített idézetgyűjtemény, összeállítás. A szerzőség kérdése a szakirodalomban nincs egyértelműen eldöntve. A kérdés összefoglalását l. KARPOV 2006.

⁹⁰⁹ Kijevről van szó, amelynek – a hagyomány szerint – a Szűzanya az oltalmazója.

ket, Hozzád foháskodókat, minden csapástól és eljövendő gyötrelemtől. Hozzád imádkozunk, a te szolgálád, szívünk mélyéből esedezünk, hallgass meg bennünket, Szeplőtelen, és ments meg bennünket, akik örökké elmerülünk a bajban, és óvd meg városodat minden ellenséges hódítástól, Istennek Szülője! Kegyelmezz, Istenem, a te örökségednek, vétkeinket ne tekintsed, látva, hogy a Hozzád imádkozók (segítője az), aki a földön mag nélkül szült Téged, Krisztust, földi kegyelmet, emberi testet öltve. Kegyelmezz nekem, Megváltóm, aki megszületvén, a születésed után is megőrizted a téged Szülőt makulátlannak, amikor majd ítékezni kezdesz dolgaim felett, mint bűntelen és irgalmas, mint Isten és Emberszerető! Szent Szűz, aki házasságtól érintetlen voltál, Istentől megörvendeztetett, igazak útmutatója, ments meg engem, aki elvesztem, és a Fiadhoz így foháskodok: Könyörülj rajtam, Uram, könyörülj! Amikor majd eljössz, hogy megítéld tetteimet, ne ítéld az örök tűzre, ne sújts haragoddal; ezért esedezik Hozzád, Krisztus, a téged szülő Tiszta Szűz, az angyalok sokasága és a vértanúk serege. A mi urunk Jézus Krisztus, akit tisztelet és dicséret illet, az Atyának és a Fiúnak és a Szentléleknek nevében, most és mindenkor, örökkön örökké.

A 6605. (1097.) évben. Szvjatopolk és Vlagyimir, és Igor fia David, Rosztjiszlav fia Vaszilko, és Szvjatoszlav fia David és fivére, Oleg tanácskozára gyűltek egybe Ljubecsben,⁹¹⁰ hogy békét kössenek. A fejedelmek így szóltak egymáshoz: „Miért döntjük romlásba Rusz földjét, egymással viszálykodva? A polovecek ízekre szedik földünket, és örülnek, mert mi egymással háborúzunk. Mostantól egy szív egysítsen bennünket, és óvjuk meg Rusznak földjét. Birtokolja mindegyikőnk a maga atyai örökségét.”⁹¹¹ Szvjatopolk Kijevet, az Izjaszlavtól kapott örökséget, Vlagyimir a Vszevolodtól kapott atyai birtokát, David és Oleg és Jaroszlav Szvjatoszlavtól kapott atyai birtokát; és a Vszevolodtól nekik ajándékozott városok közül: David kapta Vlagyimirt, a két Rosztjiszlavicsok közül: Volodar kapta Peremis⁹¹² városát, Vaszilko Tyerebov⁹¹³ városát. És e szavakkal tettek esküt a feszület megcsókolásával: „Ha közülünk valaki ezután megtámadja a másikat, akkor valamennyien ellene megyünk, s velünk lesz a szent kereszt is.” Együtt mondták: „Legyen ellene a szent kereszt és az egész Ruszföld!” Azután egymást megcsókolva hazamentek.⁹¹⁴

⁹¹⁰ Az 1097-es Ljubecsi gyűlés egyike azoknak (ilyen volt még Gorogyecben ugyanabban az évben, 1100-ban Uvetyicsiben, 1101-ben Zolotcsánál és 1103-ban a Dolobi-tónál), ahol a fejedelmek arra törekedtek, hogy mindenkit megerősítsenek atyai örökségében. A gyűlésen részt vett a Jaroszlavicsok minden ága: Szvjatopolk (Izjaszlav Jaroszlavics fia), Vlagyimir (Vszevolod Jaroszlavics fia), David (Igor Jaroszlavics fia), Vaszilko Rosztjiszlavics (Vlagyimir Jaroszlavics unokája), valamint Dávid és Oleg (Szvjatoszlav Jaroszlavics fiai).

⁹¹¹ A Ljubecsben tartott gyűlés határozata. Ezzel a résszel kezdődik az 1097-es évszám alatt elmondott történet, amely az 1097–1100 évek eseményeit tekinti át. Egy készen átvett szöveget illesztett ide a krónikás, amely nagy valószínűséggel halicsi feljegyzésekből származik.

⁹¹² Ma: Przemysl Lengyelország délkeleti részén, az ukrán határ közelében.

⁹¹³ Település a Szeret bal oldali mellékfolyója, a Hnyizna mentén.

⁹¹⁴ A Ljubecsben tartott első fejedelmi gyűlés, amikor a volosztok feletti rendelkezést közösen szabályozni próbálták a status quo szerint.

Szvjatopolk Daviddal Kijevbe ment, örült mindenki, csak az Ördög búslakodott, látván a fejedelmek egymás iránti szeretetét. És a Sátán beférkőzött némelyik férfiú szívébe. Ezek bujtogatni kezdték Igor fiát, Davidot, mondván: „Vlagyimir szövetségre lépett Vaszilkóval Szvjatopolk ellen és ellened.” David meg elhitte a hazug szavakat, és Szvjatopolk előtt rágalmazni kezdte Vaszilkót: „Hát ki ölte meg Jaropolkot, a fivéredet, most pedig ellenem és ellened tervez valamit, és szövetkezett Vlagyimirral? Vigyázz hát a fejedre!” Szvjatopolk nagy zavarba jött, és így szólt: „Nem tudom, igaz ez, avagy hazugság.” És ezt mondta Szvjatopolk Davidnak: „Ha igazat beszélsz, Isten legyen a tanúd; de ha irigység szól belőled, ő legyen a bírád.” Szvjatopolk szánta bátyját is, és magában ezt gondolta: vajon igaz lehet ez? Végül is elhitte, amit David állított, pedig David becsapta Szvjatopolkot. De akkor már Vaszilkón járt az eszük, aki minderről éppúgy semmit sem sejtett, mint Vlagyimir. David pedig így szólt: „Ha nem fogjuk el Vaszilkót, akkor se te nem fogsz uralkodni Kijevben, sem én Vlagyimirban.” És Szvjatopolk hallgatott rá. És Vaszilko november 4-én érkezett meg, és átvitette magát Vidobicsbe (Vydobyč'),⁹¹⁵ és elment a kolostorba Szent Mihályhoz imádkozni, és ott vacsorázott, de a táborát Rugycánál (na Rudici)⁹¹⁶ állította fel. Amikor este lett, visszatért a táborába. Másnap reggel Szvjatopolk ezt üzenté neki: „Maradj itt a névnapomra!” Vaszilko azonban szabadkozott, mondván: „Nem késlekedhetek, nehogy otthon háború törjön ki.” David is elküldött hozzá: „Ne menj még, testvér, ne légy engedetlen a bátyáddal szemben!” De Vaszilko csak nem akart tovább maradni. Ekkor David így szólt Szvjatopolkhoz: „Látod, nem is törődik veled, pedig a kezeid között van. Ha meg hazatér, meglátod, elfoglalja majd Turovot, Pinszket⁹¹⁷ és a többi városodat is. Akkor majd emlékezhetsz szavaimra. Hívd hát magadhoz tüstént, fogasd el, és add át nekem.” Szvjatopolk hallgatott rá, elküldött Vaszilkoért, ezt üzenve neki: „Ha nem akarsz itt maradni a névnapomig,⁹¹⁸ akkor gyere el hozzám most, felköszöntesz és elüldögélünk Daviddal együtt.” Vaszilko meg is ígérte, hogy elmegy, mert nem sejtette a csapdát, amelyet David állított neki. Felült hát a lovára, elindult, amikor találkozott az apródjával, aki ezt mondta neki; „Ne menj, fejedelem, mert el akarnak fogni!” De Vaszilko nem hallgatott az apródra, hanem így töprengett: „Hogyan akarhatnának engem elfogni? Hiszen csak most csókoltuk meg a keresztet, esküvel fogadva, hogy ha közülünk valaki a másíkra támad, akkor az ellen lesz a szent kereszt és mi valamennyien.” Így gondolkodva, keresztet vetett, és így szólt: „Legyen meg az Úr akarata.” Ezután kisszámú druzsinájával elment a fejedelem udvarába. Szvjatopolk elébe ment, s együtt mentek be a házba. Megérkezett David is, és leültek. És ekkor Szvjatopolk így szólt: „Maradj itt az ünnepemre!” Mire Vaszilko így válaszolt: „Nem maradhatok, testvér, hiszen már a málhámat is előreküldtem.” David mint egy néma, úgy ült ott, csak Szvjatopolk beszélt: „Legalább reggelizz meg, testvér.” És Vaszilko megígérte, hogy megreggelizik. Szvjatopolk ekkor így szólt:

⁹¹⁵ Vszevolod (Vagyimir Monomah apja) által alapított kolostor Kijev közelében.

⁹¹⁶ Kijevhez közel a Dnyeper jobb partján.

⁹¹⁷ Turov a Prijaty folyó mellett, Pinszk pedig a Pina folyó mellett fekszik; mindkettő fontos település a Kijevet a volhíniai Vlagyimirral összekötő úton.

⁹¹⁸ Szvjatopolk keresztény neve Mihail volt, amelynek napját november 8-án ünnepelték.

„Csak maradjatok itt, én meg megyek és intézkedem.” És kiment, David meg együtt maradt Vaszilkóval, aki hiába próbált beszélgetést kezdeni vele, az nem szólt, nem is hallott, mivel szívének családsága rémületben tartotta. Ültek egy kicsit, és David megkérdezte: „Hol van a fivérem?” „A pitvarban áll” – válaszolták. Ekkor David felállt és így szólt: „Utánamegyek, te meg, testvérem, csak üldögélj.” És felállván, kiment. És amint David kiment, Vaszilkót bezárták, november 5-én, aztán kettős vasra verték, éjszakára meg ört állítottak melléje. Másnap reggel Szvjatopolk összehívta a bojárokat és a kijeveket, és elmondta nekik mindazt, amit Davidtól hallott, hogy „Vaszilko megölte a bátyádat, ellened meg Vlagyimirral szövetekezett, téged is meg akar ölni, városaidat meg el akarja foglalni”, így szóltak erre a bojárok és a kijevek: „Fejedelem! Vigyáznod kell a fejedre. Ha David igazat beszélt, akkor Vaszilkónak bűnhődnie kell, ha meg hazudott, akkor álljon rajta bosszút az Isten, és feleljen az ő színe előtt.” Tudomást szereztek erről az igumenek is, akik szót emeltek Vaszilkóért Szvjatopolknál. De a nagyfejedelem így felelt nekik: „Ez David műve.” Amikor David ezt megtudta, elkezdte uszítani Szvjatopolkot, hogy vakíttassa meg Vaszilkót: „Ha nem teszed meg, és elengeded – mondta –, akkor te sem maradsz fejedelem, és én sem.” Szvjatopolk el akarta engedni Vaszilkót, David meg nem, mert tartott tőle. Még azon az éjszakán elhurcolták Vaszilkót Belgorodba (k Bělugorodu), ebbe a kis városkába, úgy 10 versztányi⁹¹⁹ távolságra Kijevtől. Egy szekéren vitték el megbilincselve, majd leszállították és bevitték egy kis szobába. Amint itt üldögélt, Vaszilko észrevette a kését élesítő tork férfit. Ekkor megértette, hogy meg akarják vakítani, s ezért nagy sírás és sóhajtozás kíséretében Istenhez kiáltott fel. Hamarosan belopództak hozzá Szvjatopolk és David bérencei: Sznovid Izcsevics (Izečevič'), Szvjatopolk lovásza és Dmitrij, David lovásza. És elkezdtek egy szőnyeget leteríteni, és amikor azt szétterítették, megragadták Vaszilkót, és megpróbálták leteperni. Keményen birkóztak vele, de a fejedelmet nem tudták legyűrni. Ekkor bementek a házba mások is, s közösen lefogták és megkötözték Vaszilkót. Aztán leemelték a kemencéről egy deszkát, ráhelyezték a fejedelem mellére. A deszka két végére ráült Sznovid Izcsevics és Dmitrij, de még így sem tudták lenyomni Vaszilkót. Ekkor odament még két ember, levettek egy másik deszkát is a kemencéről, és ezzel úgy lenyomták a fejedelmet, hogy a mellkasa megroppant. Odalépett hozzá Berengij⁹²⁰ nevű tork (torcseszki) férfiú, Szvjatopolk juhásza, kezében egy késsel, amellyel ki akarta szúrni Vaszilko szemét. De elhibázta a szúrást, és a fejedelem arcát vágta meg. A sebhely még ma is látszik Vaszilko arcán. És ezután Berengij a fejedelem szemébe szúrta, és kivette a szemgolyóját, azután a másik szemébe (szúrta), és kivette a másik szemét. Olyan volt Vaszilko ekkor, mint egy halott. És felemelték a szőnyeggel, feltették egy szekérre, mint egy halottat, és elin-

⁹¹⁹ A távolság mérésére szolgáló egység, 1 verszta = 1066,78 m.

⁹²⁰ Berengij neve a berendi népnévből magyarázható, akárcsak a varég > Varjazsko. A berendi bizonytalan eredetű kipcak török nyelvű népcsoport, amely a 12. század folyamán a fekete-süvegeselek, a csornii klobuki (Чёрные клобуки) törzsszövetségének része lett a délorosz step-pén maradt tork és besenyő töredékekkel együtt. A kijevei fejedelmek szolgálatába állva a déli határvidék védelme volt a feladatuk (RASZOVSKIJ 1933, 11–16; RÁSONYI 1933, 219–226; RÁSONYI 1981, 103).

dultak vele Vlagyimirba. És amikor vitték, megálltak vele a kereskedősoron, amikor áthaladtak a vozdvizsenszki hídon (Zvižen'skij most).⁹²¹ Vaszilkóról lehúzták az ingét, amely véres volt, és odaadták egy pópa feleségének, hogy mossza ki. A pópa felesége, miután kimosta az inget, ráadta Vaszilkóra, amikor annak kísérői ebédeltek. A pópáné még el is siratta a fejedelmet, mint egy holtat. Amikor Vaszilko meghallotta a sírást, megkérdezte: „Hol vagytok?” Így válaszoltak neki: „Vozdvizsenszk városban”⁹²² (v Zviždeni gorodě). Vaszilko ekkor vizet kért, azok pedig adtak neki. Ivott a vízből, és ettől mindjárt visszatért belé a lélek: magához tért, megtapogatta az ingét, és így szólt: „Miért vették ezt le rólam? Jobb lett volna a véres ingben meghalnom, és úgy állnom Isten színe elé.” Amikor kísérői megebédeltek, a szekérrel sietősen haladtak a göröngyös úton, mivel akkor göröngyök hava (mėsjač' gruden), vagyis november volt. A 6. napon megérkeztek Vlagyimirba. Vele együtt érkezett David is, mint valami zsákmánnyal. Vaszilkót Vakejev házában (v dvorě Vakėevě) helyezték el, 30 ór, meg 2 fejedelmi apród, Ulan és Kolcsko (Ulan és Kolčko) vigyázott rá.

Amint Vlagyimir tudomást szerzett arról, hogy Vaszilkót elfogták és megvakították, elszörnyedt, zokogni kezdett, és így szólt: „Sem nagyapáink, sem atyáink idejében nem fordult elő Ruszföldön ilyen gonoszság.” És nyomban elküldetett Szvjatoszlav fiaihoz: Davidhoz és Oleghez⁹²³ e szavakkal: „Gyertek Gorogyecbe (k Gorodcju), hogy rendbe hozzuk ezt a gonoszságot, amely Rusznak földjén közöttünk, testvérek között történt, mert bizony kést döftek belénk. Ha ezt el nem rendezzük, még nagyobb rossz történik közöttünk. Ha testvér a testvért fogja gyilkolni, elpusztul Rusz földje, és ellenségeink, a polovecek ideérkezve elfoglalják a ruszok földjét.” Amikor David és Oleg Szvjatoszlavics is meghallotta ezt a hírt, nagyon elszomorodtak, sírtak, így szólván: „Nemzetségünkben ilyen még nem fordult elő.” Azonnal harcosokat toboroztak, elmentek Vlagyimirhoz, aki seregével ekkor egy fenyvesben állomásozott. Vlagyimir, David és Oleg elküldte embereit Szvjatopolkhoz, ezzel az üzenettel: „Miért követted el ezt a gonoszságot Rusz földjén? Miért vágtál belénk kést? Miért vakítottad meg fivéredet? Ha valamivel vádoltad, leplezted volna le előttünk, s ha bűnét bebizonyítottad volna, csak akkor bánhattál volna el így véle. Most pedig közöld velünk: mi volt Vaszilko bűne, amiért ilyet tettél vele?” Szvjatopolk így válaszolt: „David, Igor fia elmondta nekem, hogy Vaszilko ölte meg a bátyámat, Jaropolkot, és engem is meg akar ölni, hogy elfoglalja volosztyomat Turovot, Pinszket, Beresztyjét és Pogorinát. Vlagyimirral pedig megesküdték a keresztre, és megállapodtak abban, hogy Vlagyimir kapja Kijevet, Vaszilko meg Vlagyimir városát. Ezért hát kénytelen voltam oltalmazni a fejemet. És nem én vakítottam meg Vaszilkót, hanem David, ő is vitte el magához.” Vlagyimir, David és Oleg emberei így feleltek Szvjatopolknak: „Ne mentegetőzz azzal, hogy David vakította meg Vaszilkót, hiszen nem David városában fogták el és vakították meg a fejedelmet, hanem a te városodban.” Ezután otthagyták Szvjatopolkot. Másnap reggel át akartak kelni sereggel a Dnyeperen (čres Dněpr), hogy megtámadják Szvjatopolkot, aki megpróbált Kijevből elmenekülni. A kijeviek

⁹²¹ Kijevtől északnyugatra a Tyetyerevbe ömlő Zdvizs folyónál levő Zvizsgyen település hídja.

⁹²² L. az előző jegyzetet.

⁹²³ Ekkor Csernyigov és Novgorod-Szeverszkij fejedelmei.

azonban ezt megakadályozták, és Vlagyimirhoz küldték Vszevolod özvegyét⁹²⁴ és Nyikola metropolitát,⁹²⁵ ezt üzenvén: „Fejedelem! Könyörgünk néked és fivéreidnek, hogy ne döntsétek romlásba Rusz földjét. Mert ha háborúságot kezdtek egymással, annak csak a pogányok fognak örülni, és elfoglalják földünket, amelyet atyáink és nagyatyáink keményen és bátran küzdve megvédték, harcolva Rusznak földjéért, sőt még más földeket is meghódítottak, ti meg el akarjátok pusztítani Ruszföldet.” Vszevolod özvegye és a metropolita fel is kereste Vlagyimirt, és könyörögve átadták neki a kijeviek üzenetét. Kérték a fejedelmet, hogy kössön békét, s óvja Rusznak földjét, harcoljon a pogányok ellen. Amikor Vlagyimir ezt meghallotta, sirva fakadt, és így szólt: „Valóban, atyáink és nagyatyáink megvédték Rusz földjét, mi meg el akarjuk pusztítani.” Engedett is Vlagyimir a fejedelemasszony könyörgésének, akit anyjaként tisztelt atya emlékéért, s mivel igen szerette atyját, annak életében is, holtában is, és mindenben engedelmeskedett neki. Éppen ezért úgy hallgatott a fejedelemasszonyra, mint anyjára. A metropolitát pedig szent főpapi méltóságában tisztelte, és engedett könyörgésének.

Vlagyimir szeretetteljes volt: szeretettel viseltetett a metropoliták, a püspökök, és igumenek iránt, különösen szerette a szerzetesi rendet és az apácákat, akiket, ha felkeresték, úgy etetett és itatott, mint egy anya a gyermekeit. Ha valakit hangoskodni hallott, vagy más szégyenletes helyzetben látott, nem ítélte el, hanem mindenki iránt szeretettel volt, mindenkit vigasztalt. De térjünk vissza a mi elbeszélésünkhöz.

A fejedelemasszony Vlagyimir táborából visszatért Kijevbe, ahol elbeszélt mindent, amit Szvjatopolknak és a kijevieknek mondott, hogy béke lesz. A fejedelmek ekkor követeket cseréltek, megbékéltek Szvjatopolkkal, akinek meghagyták: „Ha mindez David ármánykodása volt, akkor te, Szvjatopolk, támadj Davidra, és vagy fogd el, vagy üzd el.” Szvjatopolk ebbe bele is egyezett. Erre megesküdték, kölcsönösen megcsókolván a keresztet, és így békét kötöttek.

Amikor Vaszilko Vlagyimirban volt, az előbb jelzett helyen, és közeledett a nagybőjt,⁹²⁶ én is ott voltam⁹²⁷ Vlagyimirban. Egyszer éjszaka értem küldött David

⁹²⁴ Vszevolod első felesége (Vlagyimir anyja), aki a görög Monomakhosz-családból származott, 1067-ben meghalt. Itt Vlagyimir Monomah mostohaanyjáról van szó, akit Vszevolod 1067-ben vett feleségül. A második feleség neve Anna volt, származása bizonytalan (így a kun eredete is), az ő fia volt a forrás alapján Rosztyszlav, aki 1093-ban a Sztugnába fulladt a kunok elleni hadjárat során („megsíratta az édesanyja” – I. az 1093. évet). A fejedelemasszony 1111. október 7-én halt meg (I. az 1111. év alatt), a Szent András-kolostorban temették el.

⁹²⁵ Nyikola körülbelül 1093–1104 között volt kijevi metropolita (SCSAPOV 1989, 191).

⁹²⁶ A megvakítást 1097. november elején követték el, a nagybőjt közeledése pedig már 1098 februárjára utal.

⁹²⁷ Az egyes szám első személyben szóló Vaszilij nevű krónikás nem lehet sem Nyesztor, sem Szilveszter. Egy újabb szerzőt lát benne általában a kutatók mindegyike. Sahmatov szerint a fejedelem (Vaszilko) gyóntatópapia lehetett (SAHMATOV 1916). Lihacsov úgy véli, hogy világi személy lehetett (LIHACSOV 1950, II, 459). Ebben Ribakov Pjotr Boriszlavics véleménye befolyásolja, aki a 12. században „bojári történetírást” vélt felfedezni. Ribakov és Lihacsov véleményével nem értünk egyet, hiszen a kora középkorban írással foglalkozó személyt az egyháziakon kívül sehol sem találunk. Sahmatov másik megállapítását, mely szerint ezt a részt Szilveszter „készen emelte be” saját szövegébe, maradéktalanul osztja a történetírás. Lihacsov

fejedelem. Én elmentem hozzá, és a druzsinája körében találtam. Leültetett és ezt mondta nekem: „Ma éjjel Vaszilko ezt mondta Ulannak és Kolcsának: »Azt hallom, hogy Vlagyimir és Szvjatopolk David ellen támad. Ha David hallgatna rám, én elküldeném az emberemet Vlagyimirhoz azzal a kéréssel, hogy forduljon vissza, én ugyanis tudom, hogy korábban miről beszéltem vele, és nem fog támadni.« És most, Vaszilij, elküldelek téged, menj Vaszilkóhoz, a druszádhoz e két apróddal együtt, és így szólj hozzá: »Ha el akarod küldeni az embereidet, és ha Vlagyimir visszafordul, neked adom bármelyik várost, amely neked kedves: akár Vszevolozst (Vsevolož), akár Sepolt (Šepol') avagy Peremilt (Peremil').«”⁹²⁸ Én el is mentem Vaszilkóhoz, és átadtam neki David üzenetét. Ő pedig így szólt: „Én ezt nem mondtam, de bízom Istenben. El fogok küldeni Vlagyimirhoz, hogy énmiattam ne legyen vérontás. Ám azon csodálkozom, hogy nekem adja a városát, de Tyerebovl az enyém, az én birtokom, most is és a jövőben is”, ami meg is valósult, mert hamarosan megkapta a saját birtokát. Nekem pedig ezt mondta: „Menj el Davidhoz és mondd meg neki: »Küldd el Kulmejt (Kul'měja), hogy elküldjem Vlagyimirhoz.«” De David nem engedelmeskedett neki, hanem ismét elküldött engem hozzá, hogy mondjam meg neki: „Nincs itt Kulmej.” És így szólt hozzám Vaszilko: „Ülj le egy kicsit!” És kiküldte a szolgáját, mellém ült, és a következőt mondta: „Azt hallom, hogy David ki akar engem szolgáltatni a ljahoknak, még nem volt elég neki a véremből, még több véremet kívánja, ha kiszolgáltat a ljahoknak? Én ugyanis sok rosszat követtem el a lengyelekkel szemben, és még szándékomban is állt, hogy bosszút álljak Ruszföldért. És ha [David] kiszolgáltat engem a ljahoknak, nem félek a haláltól, megmondom neked őszintén, hogy az Isten ezt a büszkeségem miatt küldte rám. Híre jött annak, hogy hozzám vonulnak a berendek (berendiči),⁹²⁹ a besenyők és a torkok, és azt gondoltam magamban, ha nálam lesznek a berendek és a besenyők meg a torkok, akkor ezt mondom testvéremnek Volodarnak és Davidnak: »Adjátok oda nekem az ifjabb druzsinát, ti magatok pedig csak igyatok és mulassatok.« És azt gondoltam: télre megtámadom Ljahföldet, és a nyáron már el is foglalom, és bosszút állok Rusznak földjéért. És ez után akartam meghódítani a dunai bolgárokat, és nálam letelepíteni őket. És aztán el akartam kérétozni Szvjatopolktól és Vlagyimirtól, hogy a polovecek ellen induljak: vagy dicsőséget szerezzek magamnak, vagy fejemmel fizessek meg Rusznak földjéért. Más elgondolás a szívemben nem volt: sem Szvjatopolk, sem David ellen. És most megesküszöm az Istenre és annak eljövételére, hogy semmilyen rossz szándék nem volt bennem testvéreim ellen. Ám dölyfösségemért az Úr megalázott és békéssé tett.”⁹³⁰

sajátos műfajnak véli (LIHACSOV 1947, 12. fejezet), valójában a halicsi évkönyvírás korai stádiumáról való híradással állunk szemben (TVOROGOV 1987, 91–92), ennek további nyomai a 12. századi *Kijevi évkönyv*ből regisztrálhatók (JEROMIN 1957, 113–114; magyar nyelven: FONT 1996b, 15).

⁹²⁸ Mindhárom település Volhínia és a formálódó halicsi fejedelemség határán lehetett. Vszevolozs a Nyugati-Bug partján, Sepol ÉNy-ra Lucktól, Peremil pedig Luck közelében van.

⁹²⁹ L. a 920. jegyzetet.

⁹³⁰ Vaszilko a halálra készül, a szerzetesnek mondott szavai gyónásként hangzanak.

Azután pedig, húsvét közeledtével, David azzal a szándékkal indult hadba, hogy megszerezze Vaszilko területét, ám ellene vonult Bozsieszknél (u Božska)⁹³¹ Vaszilko testvére, Volodar. És nem volt bátorsága Davidnak, hogy Vaszilko testvére, Volodar ellen vonuljon, hanem bezárkózott Bozsieszkben, és Volodar ostrom alá vette a városban. És Volodar így szólt: „Gonoszságot követtél el, miért nem bánod meg bűnödöt? Jusson eszedbe végre, mennyi gonoszságot műveltél.” Ám David Szvjatopolkot kezdte vádolni e szavakkal: „Talán én követtem el, talán az én városomban történt ez? Én magam is attól félttem, nehogy engem is elfogjanak, és ne tegyék velem is ugyanazt. Akaratom ellenére kellett csatlakoznom az összeesküvőkhöz és engedelmeskednem.” És így szólt Volodar: „Az Isten legyen rá a tanú, most pedig engedd szabadon a testvéremet, és békét kötök veled.” És örömmel küldött el David Vaszilkoért. Elhozatván, átadta Vaszilkót Volodarnak, békét kötöttek és szétszéledtek. És Vaszilko elfoglalta trónját Tyerebovlnban, David pedig visszatért Vlagyimirba. És amikor beköszöntött a tavasz, Volodar és Vaszilko David ellen ment. És odaérkeztek Vszevolozshoz, ám David bezárkózott Vlagyimirban. Ezek (ketten) pedig bekerítették Vszevolozst, rohammal bevették és felégették, az emberek pedig menekültek a tűzből. És Vaszilko megparancsolta, hogy gyilkoljanak le mindenkit, és az ártatlan embereken állt bosszút, és ártatlan vért ontott. Azután Vlagyimirhoz vonultak, és David bezárkózott Vlagyimirban. Ezek körbevették a várost, és ezt üzenték a vlagyimiriaknak: „Mi nem a városotok ellen és nem ellenetek jöttünk, hanem ellenségeink ellen: Turjak (na Turjaka), Lazar (Lazarja) és Vaszilij (Vasilija) ellen, mert azok bujtották fel Davidot. És David rájuk hallgatva követte el ezt a gonosztettet. Ha harcolni kívántok értük, mi készen állunk, avagy adjátok ki az ellenségeinket.” Ezt hallván a város lakói, vecsét (gyűlést) hívtak össze, és ezt mondták az emberek Davidnak: „Add ki ezeket a férfiakat, nem fogunk hadakozni miattuk, de érted megvívhatunk. Különben kinyitjuk a város kapuit, és akkor gondoskodj magadról.” És akarata ellenére kényszerült őket kiadnia. És David ezt mondotta: „Nincsenek itt”, ugyanis elküldte őket Luckba. Amikor azok elindultak Luckba, Turjak Kijevbe menekült, Lazar és Vaszilij pedig visszatértek Turijszkba.⁹³² És megtudták az emberek, hogy ezek Turijszkban (Turijskě) vannak, felszólították Davidot ezt mondván: „Szolgáltasd ki, akiket kérnek tőled! Különben megadjuk magunkat.” David ekkor elküldvén (értük), elővezettette Vaszilijt és Lazart, és kiadta őket. És vasárnap békét kötöttek. Másnap reggel hajnalban felakasztották Vaszilijt és Lazart, és Vaszilko emberei nyilakkal szétlőtték őket, majd elvonultak a várostól. Ezt a második bosszút nem kellett volna elkövetnie, hogy csakis az Isten legyen a bosszúálló, az Istenre kellett volna bíznia a bosszúállást, ahogy a próféta is mondja: „bosszút állok ellenségeimen, és megfizetek gyűlölőimnek, mert fiainak véérért bosszút áll az Isten ellenségein, és megfizet gyűlölőinek.”⁹³³ Amikor azok elvonultak a várostól, levették tetemüket, és eltemették őket.

⁹³¹ Település Lucktól nem messze a Bug partján, ma Buszk.

⁹³² A Turja folyó mentén épült település, Vlagyimirtól északnyugatra. Neve után ítélve ide való lehetett a nevezett személy.

⁹³³ Vö. 5Móz 32:41.

Szvjatopolk, aki megígérte, hogy elúzi Davidot, elment Beresztyjébe a ljahokhoz. Amikor David ezt megtudta, Ljahföldre ment, hogy Volodiszlavnál⁹³⁴ keressen segítséget. A ljahok meg is ígérték a támogatást, de ennek fejében 50 aranygrivnát kértek tőle, és azt követelték: „Gyere velünk Beresztyjébe, mert Szvjatopolk odahív bennünket tanácskozássra. Ott majd összebékítünk Szvjatopolkkal.” David hallgatott rájuk, és Volodiszlavval elment Beresztyjébe. Szvjatopolk a városban állapodott meg, a lengyelek meg a Bug mentén táboroztak le. Megkezdtek tárgyalásokat, és Szvjatopolk gazdag ajándékokat adott a ljahoknak David kiszolgáltatásáért. Volodiszlav ekkor így szólt Davidhoz: „Szvjatopolk nem hallgat rám, menj tehát haza.” És elment David Vlagyimirba, Szvjatopolk meg, miután megállapodott a ljahokkal, elindult Pinszk városába sereget toborozni. Innen Dorogobuzsba ment, és ott várta be harcosait. Aztán David ellen vonult a városhoz, és David bezárkózott a városba, azt remélve, hogy a ljahok majd megsegítik, hiszen azt mondták neki, hogy „ha a rusz fejedelmek megtámadnak, akkor megsegítünk”. De hazudtak neki, mert elfogadták az aranyat Daviddól is meg Szvjatopolktól is. Szvjatopolk megostromolta a várost, legalább 7 hétig körülfárva tartotta. David ekkor kérelmi kezdte: „Engedd, hogy elmenjek a városból.” Szvjatopolk ezt megígérte, és a kereszt megcsókolásával megpecsételték a megállapodást. David így elhagyta a várost, Cservenbe⁹³⁵ menekült, Szvjatopolk meg nagyszombaton⁹³⁶ bevonult a városba (Vlagyimirba), David pedig a ljahokhoz menekült.

David elűzése után Szvjatopolk Volodar és Vaszilko ellen szőtt tervet, ezt állítván: „Ez atyám és a bátyám földje”, és ellenük tört. Ezt hallva Volodar és Vaszilko ellene vonult. Magukkal vitték azt a fészületet is, amelyet megcsókolva Szvjatopolk kijelentette, hogy „David ellen jöttem, veletek meg békében és szeretetben akarok élni”. De Szvjatopolk megszegte a keresztre tett esküjét, bízva nagyszámú seregében. A hadak Rozsnye (na Rožni) mezején⁹³⁷ találkoztak össze. Harcra készen állt mind a két fél, amikor Vaszilko, felmutatva a keresztet, így szólt: „Ezt csókolta meg (erre tettél esküt), s lám, előbb a szemem világát vetted el, most meg a lelkemtől akarsz megfosztani. Ez a kereszt álljon kettőnk közé!” Ezután harci rendben egymásra rontottak, összecsaptak a hadak, és sok istenfő vitéz látta a Vaszilko harcosainak feje fölé magasodó keresztet. A nagy csata közben, amikor már mindkét fél sok harcost veszített, Szvjatopolk a kegyetlen küzdelem láttán megfutamodott, és bemenekült Vlagyimirba. A győztes Volodar és Vaszilko a harcmezőn maradt, és így szólt: „Nekünk a saját földünk határán kell maradnunk”, és nem is mentek sehová. Szvjatopolk meg Vlagyimirba menekült, vele együtt volt 2 fia meg Jaropolk 2 fia és Szvjatosza (Svjatoša), David Szvjatoszlavics⁹³⁸ fia és más vitézek is. Szvjatopolk Vlagyimir trónjára a saját fiát, Msztyiszlavot⁹³⁹ ültette, aki egyik ágyasától szüle-

⁹³⁴ Władysław Hermann lengyel fejedelem (1080–1102).

⁹³⁵ Település a Nyugati-Bug és a Wieprz között. A régi cserveni föld.

⁹³⁶ 1098. március 27.

⁹³⁷ Tyerebovl és Zvenyigorod között.

⁹³⁸ Szvjatosza, David Szvjatoszlavics fia, aki 1106-ban szerzetesnek állt (РАПОВ 1977, 105).

⁹³⁹ Msztyiszlav Szvjatopolcsics 1098–1099 között a volhíniai Vlagyimir fejedelme.

tett. Jaroszlavot⁹⁴⁰ pedig elküldte a magyarokhoz (v Ugrý), hogy segítségül hívja a magyarokat Volodar ellen. Ő maga meg Kijevbe ment. Jaroszlav, Szvjatopolk fia meg is érkezett a magyarokkal,⁹⁴¹ és Koloman⁹⁴² király és 2 püspök a Vagr mentén (po Vagru) Peremisl (Peremyšl') környékén táborozott le. Volodar azonban bezárkózott a városba. Mivel David abban az időben tért vissza Ljahföldről (iz Ljachov), hitvesét Volodárnál hagyta, maga pedig elment a polovecekhez (v Polovcě). És Bonyak fogadta őt, és innen David visszajött, majd mindketten a magyarok ellen vonultak. Útközben éjszakára letáboroztak. Éjfélkor Bonyak felkelt, eltávolodott a tábortól, farkas módon üvöltetni kezdett. Előbb egy, azután sok farkas üvöltéssel válaszolt vissza. Mikor Bonyak visszatért, azt mondta Davidnak, hogy „holnap legyőzzük a magyarokat”.⁹⁴³ Reggel Bonyak harci rendbe állította seregét. Davidnak 100 harcosa volt, neki meg 300.⁹⁴⁴ Ezeket 3 egységre osztotta, és megtámadta a magyarokat. Altunopát⁹⁴⁵ előreküldte 50 emberrel, Davidot pedig a harci zászló alá állította, maga pedig harcosait 2 felé osztotta: 50-50 embert állított mindkét oldalra. A magyarok több sorba rendeződve álltak fel, mivel szám szerint 100 ezren voltak.⁹⁴⁶ Altunopa az első sorhoz vágtatott, nyílzáporral árasztotta el a magyarokat, majd elszárguldott előlük. Azok meg üldözőbe vették, és vágtatás közben Bonyak mellett száguldottak el, aki utánuk vetette magát, hátulról kaszabolva őket. Altunopa ekkor visszafordult, és nem en-

⁹⁴⁰ Jaroszlav Szvjatopolcsics, Szent László magyar király veje. László kori oklevél tanúnévsorában szerepel: „*Gerazclavus, filius regis Ruthenorum*” (DHA 268). Valószínűleg újránősült, mert később a krónikák lengyel feleségét említik (PSZRL, II, 285–287; magyarul: FONT 2005, 135).

⁹⁴¹ Ez már 1099-ben történt.

⁹⁴² Könyves Kálmán magyar király (1095–1116).

⁹⁴³ A kunok körében élő farkas- és kutyakultuszt más forrásaink is alátámasztják (GOLDEN 1991, 45–55; GOLDEN 1997, 87–97). A farkasokkal beszélő Bonyak története a kun folklór eleme lehet, más források szerint is élt a kunok között a farkas tisztelete. Bonyak nem feltétlen azért hagyta el táborát, hogy a farkasoktól a másnapi csatával kapcsolatosan biztató előjeleket kapjon vagy az állatőst segítségül hívja, hanem talán a magyar sereg kémlelésére utalhat a forrás (HODINKA 1913, 340). De nem lehet kizárni annak lehetőségét sem, hogy az elvonulás a karizma felfokozását szolgálta, akárcsak Batu esetében, aki a muhi csata előtt vonult el (A *tatárjárás...*, 63).

⁹⁴⁴ Bonyak 300 kun harcosa talán realitásnak tekinthető, ha azzal számolunk, hogy saját nemzetsége harcosaival vonult David támogatására. Az óorosz forrásokban az 1146. év alatt is olvasható egy 300 főnyi kun segítségre adat (PSZRL, II, 329). Párhuzamként megemlíthető, hogy a 11. század végén a Magyar Királyság egyes vármegyéi is 300–400 fős kontingenst tudtak kiállítani (BOROSY 1992, 29). A 6–15. századi nomádok taktikai alapegysége egy nemzetség katonai ereje volt. Egy ilyen sereg pedig 300–400 főből állhatott (ALLANIJAZOV 1998², 66).

⁹⁴⁵ Az Altunopa nevében olvasható *-opa* (*aba/apa* 'ős, atya') gyakran megjelenik kun vezérek nevében (Arszlanopa, Kitanopa, Csenegrepa), ami arra utal, hogy méltóságnév lehetett. Nagy valószínűséggel összeköthető az *oba* 'nagycsalád, nemzetség' török szóval (CLAUSON 1972, 5–6). Van, aki szerint az Altunopa nem is személynév, hanem teljes egészében méltóságnév, vagyis a török *altun* 'arany' nemzetség vezetője jelentésű (GOLDEN 1995–1997, 108).

⁹⁴⁶ A 100 ezres hadsereg nyilvánvalóan túlzás, pusztán arra utalhat, hogy jelentős számú volt a magyar király vezette hadsereg. Borosy szerint a 11. század végén a Magyar Királyság hadseregének létszáma 16 ezer és 22 ezer között lehetett, de közelebb állhatott a 16 ezerhez (BOROSY 1992, 29).

gedte visszafelé a magyarokat, és így tömegével gyilkolva őket, egy csomóba szorították őket össze. Bonyak ekkor háromfelé osztotta seregét, és a csomóba terelt magyarokat úgy verte, mint sólyom a csókákat. És a magyarok megfutamodtak. Sokan a Vagriba (v Vjagru), mások meg a Szanba (v Sanu) fulladtak. A többiek a Szan mentén egymást taposva felmenekültek a hegybe. És 2 napig üldözték és kaszabolták Kálmán seregét. Itt ölték meg a magyarok püspökét, Kupánt,⁹⁴⁷ és sok-sok főurukat, hiszen azt beszélték, hogy 40 ezren estek el közülük.⁹⁴⁸

Jaroslav pedig Ljahföldre menekült, és elment Beresztyébe (Berest'ju). David pedig miután elfoglalta Szutyjejszket (Sutěsku)⁹⁴⁹ és Cservent, váratlanul visszaérkezett, és vlagyimiriakat (volodimercě) fogott el, Msztiszlav pedig a beresztyei, pinszki (pinjane) és vigosevi (vygoševci)⁹⁵⁰ legénységgel bezárkózott a városba. És David a várost körbe véve táborozott le, gyakori támadásokat indítva ellene. Egy ízben egészen a városkapuig nyomultak előre, miközben azok a várfalról küzdöttek, kölcsönösen lötték egymást, záporként szálltak a nyilak. Msztiszlavot, amikor éppen lövéshez készült, váratlanul nyíllövés érte a mellén a deszkapalánk (zaborola)⁹⁵¹ nyílásán keresztül, amikor a várfokon állott. Levítették onnan, és még azon az éjszakán meghalt. És ezt 3 napig titokban tartották, a 4. napon a vecsén (gyűlésen) jelentették be. És így szóltak az emberek: „Íme a fejedelmünk halott. Ha megadjuk magunkat, Szvjatopolk valamennyiünket elpusztít.” És ezt üzenték Szvjatopolknak: „Lásd, a fiadat megölték, mi pedig a végét járjuk az éhezéstől. Ha nem jössz ide, az emberek megadják magukat, nem bírják már tovább az éhezést.” Szvjatopolk ekkor elküldte hadvezérét, Putyátát. Putyata meg a harcosaival Luckba ment Szvjatosához, David fiához. És ott voltak David vitézei Szvjatosánál, mivel ő megesküdt Davidnak: „Ha Szvjatopolk ellened készül, hírül adom neked.” De nem ezt tette Szvjatosza, hanem összefogdosta David embereit, és maga vonult David ellen. És Szvjatosza és Putyata augusztus 5.⁹⁵² napján délben érkezett meg. Amikor David harcosai bekerítették a várost, David aludt, rájuk rontottak és kaszabolni kezdték őket. A városban levők is kirohantak a városból, és ők is kaszabolni kezdték David vitézeit, majd David és annak unokaöccse, Msztiszlav elmenekült. Szvjatosza és Putyata pedig elfoglalta a várost, és Vaszilijt, Szvjatopolk helytartóját ültették trónra. És Szvjatosza Luckba ment, Putyata pedig Kijevbe. David Polovecföldre menekült, ahol Bonyak fogadta. David és Bonyak Luckba vonult Szvjatosza ellen, és bekerítették Szvjatosát a városban, majd békét kötöttek. És kivonult Szvjatosza a városból, és elment az apjához Csernyigovba. David

⁹⁴⁷ Koppány püspök, a magyar krónika Lőrinc püspök haláláról is tud: „*episcopos Cuppan et Laurentium... occiderunt*” (SRH, I, 126, 424–425).

⁹⁴⁸ A csata részletes elemzését l. HODINKA 1913, 322–346, 524–544; FONT 2005, 143–147; KOVÁCS 2013, 104–117.

⁹⁴⁹ Szutyjejszk, település Vlagyimir közelében, az ún. cserveni városok közé tartozik.

⁹⁵⁰ Vigosev település lakói. Lihacsov szerint Vigosev valahol Volhínia területén volt (LIHACSOV 1950, II, 464), mások szerint a Dorogobuzsi Fejedelemséghez tartozott a Horiny folyó jobb partján levő város (ma Goscsa, Ukrajnában) (PVL, 2012, 369).

⁹⁵¹ Az erőd tetején épített, harci cselekményekre alkalmas plató. A deszkapalánk nyílása tkp. a lőrés.

⁹⁵² 1099-ben.

pedig elfoglalta Luckot, és onnan Vlagyimirba ment, Vaszil helytartó pedig elmenekült a városból. David ekkor birtokába vette Vlagyimirt, és megtelepedett benne. És a 2. évben⁹⁵³ Szvjatopolk, Vlagyimir, David és Oleg magukhoz hívták [tanácskozásra] Igor fiát, Davidot, és nem adták neki Vlagyimirt, hanem Dorogobuzst, ahol meg is halt. Szvjatopolk pedig birtokába vette Vlagyimirt, és a fiát, Jaroszlavot⁹⁵⁴ ültette benne trónra.

A **6606. (1098.)** évben Vlagyimir, David és Oleg Szvjatopolk ellen vonultak, és Gorodecnél (u Gorodca) táboroztak le, majd békét kötöttek, mint már az előző évnél mondtam.

A **6607. (1099.)** évben Szvjatopolk David ellen vonult Vlagyimirhoz (k Volodimerju), és elűzte Davidot a ljahokhoz. Ugyanabban az évben megverték a magyarokat (ugri)⁹⁵⁵ Peremislnél. Ugyanabban az évben ölték meg Szvjatopolk fiát, Msztiziszlavot Vlagyimirban, június havának 12. napján.

A **6608. (1100.)** évben Msztiziszlav⁹⁵⁶ David elől kimenekült a tengerre, június havának 10. napján. Ugyanabban az évben augusztus 10-én Uvetyicsiben (v Uvëtičich)⁹⁵⁷ békét kötöttek egymással a testvérek: Szvjatopolk, Vlagyimir, David, Oleg. Ugyanannak a hónapnak 30. napján ugyanazon a helyen tanácskozásra gyűlt össze valamennyi testvér: Szvjatopolk, Vlagyimir, David, Oleg, és eljött hozzájuk Igor fia David, és így szólt hozzájuk: „Miért hívatatok ide? Itt vagyok. Kinek van ellenem panasz?” És ezt válaszolta neki Vlagyimir: „Te magad üzented nekünk: »Testvéreim, el akarok jönni hozzátok, hogy elpanaszoljam sérelmeimet.« Hát most itt vagy, és egy szőnyegen ülsz a testvéreiddel, miért nem adod elő a sérelmeidet? Melyikünkre van panaszod?” És David semmit sem válaszolt rá. És lóra ültek a testvérek. Szvjatopolk a družsinájához állt, és David és Oleg pedig külön-külön a maga družsinájához. Igor fia David pedig oldalt ült, és nem engedték őt magukhoz, hanem elkülönülten tanácskoztak Davidról. Miután meghozták a döntést, elküldték embereiket Davidhoz: Szvjatopolk Putyatát, Vlagyimir Orogosztot és Ratyibort, David és Oleg pedig egy torkot (Torčina). A küldöttek elmentek Davidhoz, és ezt mondták neki: „Ezt üzenik a testvéreid: Nem akarjuk néked adni a vlagyimiri trónt, mert kést hajítottál közénk, ami még sosem történt meg Rusz földjén. Mi nem fogunk el, semmi rosszat nem teszünk veled, de a következőket adjuk neked: menj és telepedj be a buzsszki Osztrogba (Bužškēm v Ostrozě),⁹⁵⁸

⁹⁵³ 1100-ban Uvetyicsiben tartott gyűlésről van szó.

⁹⁵⁴ Jaroszlav, aki a magyaroknál járt. Mivel az 1097 alatt elmondott események 1097–1099-ben történtek, ehhez képest a két év 1101, de figyelembe véve a PVL kronológiai bizonytalanságát, meglehet, hogy már az 1100-ban tartott gyűlésen sor került erre.

⁹⁵⁵ A helyes időpont alatt (1099) megismétli az eseményeket. Msztiziszlav halála 1099. július 12-én történt, a magyarok veresége ezt megelőzte. Feltételezett időpontja: 1099 tavasza.

⁹⁵⁶ Msztiziszlav Szvjatopolcsics (РАПОВ 1977, 87–88).

⁹⁵⁷ Kijevtől délnyugatra, Vasziljev közelében.

⁹⁵⁸ Az értelmezése vitatott, vagyis nem tudni, hogy két településről (Buzsszkról és Osztrogról) vagy egyről van-e szó (buzsszki erőd), így a lokalizálásuk sem világos (LIHACSOV 1950, II, 466). Mások szerint viszont a korábban már említett, a Nyugati-Bug mellett levő Bozszeszkról (l. a 931. jegyzetet) és a Horiny folyó menti Osztrog településéről van szó (PVL, 2012, 370).

Dubent⁹⁵⁹ és Csertorijszket (Čertoryesk)⁹⁶⁰ pedig Szvjatopolk adományozza neked, Vlagyimir pedig kétszáz grivnát ad neked, David Oleggel szintén kétszáz grivnát.” És ekkor elküldték követeket Volodarhoz és Vaszilkóhoz: „Vedd magadhoz Vaszilkó testvéredet, és legyen közös birtokokot Peremisl. És ha kedvetek tartja, akkor uralkodjatok ott ketten, ha pedig nem, akkor bocsásd el Vaszilkót ide, mi majd eltartjuk itt. Ám a szolgálóinkat (chology) és a parasztjainkat (smerdy) adjátok vissza.” És nem engedelmeskedett ennek sem Vaszilkó, sem Volodar. David megtelepedett Buzsszkban, és utána Szvjatopolk Davidnak adta Dorogobuzst, ahol meg is halt,⁹⁶¹ Vlagyimir városát pedig fiának, Jaroszlavnak adta.

A 6609. (1101.) évben elhunyt Vszeszlav,⁹⁶² a polocki fejedelem, április havának 14. napján, a nap 9. órájában, szerdán. Ugyanabban az évben háborút kezdett Jaroszlav, Jaropolk fia⁹⁶³ Beresztýében (Berest’i). Szvjatopolk ellene ment, rajtaütött a városban és elfogatta, megbilincselte, majd elvitte Kijevbe. A metropolita és az igumenek közbenjártak érdekében Szvjatopolknál, és meggyőzték: Szent Borisz és Gleb sírjánál esküszavát vették, majd levették róla a bilincseket és elbocsátották. Még ugyanabban az évben valamennyi testvér egybegyűlt: Szvjatopolk, Vlagyimir és David és Oleg meg a testvérük, Jaroszlav a Zolotsánál (Zolotča, na Zolotči).⁹⁶⁴ És a polovecek követeket küldtek a valamennyi fejedelmüktől valamennyi testvérhez békét kérve. És ezt mondták nekik Rusz fejedelmei: „Ha békét akartok, akkor találkozunk a Szakovnál (Sakov).” És elküldöttek a polovecekért, és tanácskozásra gyűltek össze a Szakovnál.⁹⁶⁵ És békét kötöttek a polovecekkel, és túszoikat cseréltek szeptember havának 15. napján és szétszéledtek.

A 6610. (1102.) évben október havának 1. napján elmenekült Kijevből Jaroszlav, Jaropolk fia. Ugyanannak a hónapnak a végén Jaroszlav, Szvjatopolk fia csellel elfogatta Jaroszlavot, Jaropolk fiát a Nuránál (Nura, na Nuri),⁹⁶⁶ és elvitette apjához, Szvjatopolkhoz, és megbilincselték. Ugyanabban az évben, december havának 20. napján megérkezett Msztýiszlav, Vlagyimir fia a novgorodiakkal, mivel Szvjatopolk Vlagyimirrel korábban megegyezett, hogy Novgorod Szvjatopolkot illeti, hogy ott a fiát ültesse trónra, Vlagyimir pedig Vlagyimirban ülteti a fiát trónra. És megérkezett Msztýiszlav Kijevbe, és leültek tanácskozni egy teremben, és így szóltak Vlagyimir emberei: „Nos, Vlagyimir elküldte a fiát, és itt vannak a novgorodiak, fogják a fiadat és vigyék el Novgorodba, Msztýiszlav pedig menjen Vlagyimirba.” Ezt válaszolták a novgorodiak Szvjatopolknak: „Fejedelem, bennünket hozzád küldtek, és nekünk a következőt mondták: »Nem akarjuk sem Szvjatopolkot, sem annak fiát. Ha a fiadnak két feje van, akkor küldd el őt, mert ezt Vszevolod adta nekünk, mi magunk

⁹⁵⁹ Duben volhíniai település az Ikva partján (ma: Dubno, Ukrajnában).

⁹⁶⁰ Csertorijszk pedig a Stir folyó mellett található (ma: Sztarij Csertorijszk, Ukrajnában).

⁹⁶¹ 1112. május 25-én.

⁹⁶² Az 1067–1069-es évek kijevi eseményeinek szereplője.

⁹⁶³ Jaroszlav Jaropolcsics sikertelenül harcolt saját volosztýért. 1102. augusztus 11-én kijevi börtönben halt meg (РАРОВ 1977, 86–87).

⁹⁶⁴ Kis folyó, Kijevvel szemben ömlik a Dnyeperbe.

⁹⁶⁵ Település a Dnyeper bal partján a Perejaszlavli Fejedelemség területén.

⁹⁶⁶ Nurec folyó, a Nyugati-Bug jobb oldali mellékfolyója.

neveltünk magunknak fejedelmet,⁹⁶⁷ te pedig elmentél tőlünk.» És Szvjatopolk sokáig vitatkozott velük, de azok csak nem engedtek, fogták Msztyiszlavot és elmentek Novgorodba. Ugyanabban az évben jel tűnt fel az égen január havának 29. napján, és három napig volt látható, mintha egy nagy tűzvész fénye lett volna kelet és dél, nyugat és észak felől, és egész éjjel olyan világosság volt, mint ragyogó teliholdkor szokott lenni. És ugyanabban az évben jel tűnt fel a holdon is február 5. napján. Ugyanannak a hónapnak 7. napján jel volt a napon is: három szivárványív vette körül a napot, és más szivárványívek is láthatóak voltak a hátoldalukkal egymás felé.⁹⁶⁸ És e jeleket látva az igazhívő emberek epekedve és könnyek között imádkoztak Istenhez, hogy az Isten változtassa ezeket az égi jeleket jóvá. A jelek némelyike ugyanis rosszat jelent, mások pedig jót. A következő évben Isten jó gondolatot sugallt Rusz fejedelmeinek, elhatározták, hogy a polovecek ellen támadnak, a földjükre vonulnak, amit meg is tettek, amit majd elmondunk később, a következő év alatt. Ugyanazon évben elhunyt Jaroszlav, Jaropolk fia, augusztus hónap 11. napján. Ugyanazon év november havának 16. napján vitték Szvjatopolk leányát, Szbiszlavát (Sbyslava) a ljahokhoz (v Ljachu), hogy Boleszlav felesége legyen.⁹⁶⁹

A 6611. (1103.) évben. Az Isten azt sugallta Rusz fejedelmeinek: Szvjatopolk és Vlagyimir szívének, hogy tanácskozássra jöjjenek egybe Dolobszkban (na Dolob'ské).⁹⁷⁰ És Szvjatopolk a druzsinájával és Vlagyimir a sajátjával egy sátorban ülésezett. És hozzáfogott Szvjatopolk druzsinája a tanácskozáshoz, és azt mondta, hogy: „nem jó most tavasszal hadba indulni, mert tönkreteesszük parasztjainkat és szántóföldjeiket”. És ezt mondta Vlagyimir: „Druzsínám, csodálkozom, hogy a lovakat, amelyekkel szántotok, sajnáljátok, de miért nem gondoltok arra, hogy mielőtt elkezdd szántani a parasztember, eljő a polovec harcos, és lenyilazza őt, elveszi a lovát, és elmegy annak falujába, elviszi annak feleségét és gyermekeit és minden ingóságát. A lovakat sajnáljátok, de magatokat nem?” És semmit sem tudott erre válaszolni Szvjatopolk druzsinája. És így szólalt meg Szvjatopolk: „Hát, én máris készen állok.” És felállt Szvjatopolk, és ezt mondta neki Vlagyimir: „Testvérem, te nagyon jó szolgálatot teszel Rusz földjének.” És ilyen üzenetet küldtek Olegnek és Davidnak: „Induljatok a polovecek ellen: vagy élni fogunk, vagy meghalunk.” David engedelmeskedett, de Oleg nem akarta ezt, okául azt mondta: „Nem vagyok egészséges.”⁹⁷¹ Vlagyimir miután elbúcsúzott test-

⁹⁶⁷ Msztyiszlav először 6 évig uralkodott Novgorodban 1088–1093 között, majd ismét visszatért 1095-ben vagy 1097-ben, 1117-ben apja a Kijevhez közeli Belgorodba küldte.

⁹⁶⁸ A január 29-én megjelent három napig látható jelenség sarki fény lehetett, más források alapján is abban az évben a Nap rendkívül aktív volt. Ugyanabban az évben február 5-én telehold volt, talán meteor vagy ismét sarki fény volt látható, és ezek valamelyike lehetett a Holdon feltűnt „jel”. Február 7-én „jel volt a napon is”. A Napot körülvevő három szivárvány halo, Nap körüli optikai jelenség lehetett (DODD–SCHAEFER 2002, 238).

⁹⁶⁹ III. (Krzywousty = Ferdeszájú) Bolesław, 1097-től Szilézia és Kis-Lengyelország ura, 1107–1138 között lengyel nagyfejedelem. Mivel felesége Szvjatopolk Izjaszlavics lánya volt, így apósa oldalán több alkalommal is beavatkozott a Rusz fejedelmek viszályaiba (PVL, 2012, 370).

⁹⁷⁰ Kijevvel szemben a Dnyeper bal partján.

⁹⁷¹ Oleg feltehetően ismét nem értett egyet a hadjárattal – talán szövetségesei is lehettek annak célpontjai között, vagy azt a szakovi béke megszegésének tartotta –, ezért üzent, hogy beteg, és nem jelent meg a gyülekezőhelynél.

vérétől, elment Perejaszlavba, Szvjatopolk pedig követte, és David, Szvjatoszlav fia és David, Vszeszlav fia⁹⁷² és Msztyiszlav, Igor unokája, valamint Vjacseszlav, Jaropolk fia, Jaropolk, Vlagyimir fia.⁹⁷³ És lóháton meg hajókkal indultak el,⁹⁷⁴ és a zuhogók alá érkeztek, és a Hortyica-szigetnél (na Hortičem ostrově)⁹⁷⁵ a zuhogóknál megálltak. És lóra szálltak, a gyalogosok meg kiszálltak a ladikokból, és négy napig mentek a mezőn, és megérkeztek Szutyenhez (na Sutěn).⁹⁷⁶ A polovecek, amikor értesültek róla, hogy ellenük jönnek a ruszok, megszámlálhatatlanul sokan gyűltek össze, és tanácskozni kezdtek. És Uruszoba⁹⁷⁷ így szólt: „Kérjünk békét Rusztól, mert keményen fognak velünk harcolni, mivel mi sok rosszat tettünk Rusz földjének.” És a fiatalok ezt mondták Uruszobának: „Te félsz a ruszoktól, de mi nem félünk. Miután ezeket legyilkoljuk, a földjükre vonulunk, és meghódítjuk városaikat, és ki tudná megvédeni őket tőlünk?” Rusz fejedelmei és vitézei pedig mindnyájan Istenhez imádkoztak, és fogadalmakat tettek Istennek és Szt. Anyjának: ki édes kásával (kutyjeju), ki a szegényeknek adott könyöradományokkal, mások a kolostoroknak nyújtott adományokkal. És miközben így imádkoztak, elindultak a polovecek, maguk előtt küldték felderítőül Altunopát, aki náluk vitéz hírében állott. Rusz fejedelmei ugyancsak elküldték a maguk felderítőit. És a ruszok kilesték Altunopa felderítőt, és bekerítvén megölték Altunopát és mindazokat, akik vele voltak. És senki sem menekült meg, mindenkit legyilkoltak. És erdőként elindultak a hadak, a végüket nem lehetett látni, és Rusz is elindult ellenük. És a hatalmas Isten nagy félelmet küldött a polovecekre, és rettegetés és reszketés fogta el őket a rusz vitézek arcának láttán, maguk megdermedtek, és a lovaik lábában nem volt fürgeség. A mieink pedig jókedvűen lóháton és gyalogosan mentek ellenük. A polovecek, amikor látták, milyen hevesen törnek ellenük a ruszok, még mielőtt elérték volna őket, elkezdtek futni a ruszok hadai előtt. A mieink pedig kaszabolva üldözték őket. Április havának 4. napján nagy mentségünkre volt az Isten, és ellenségeink felett nagy győzelmet adott. Itt a harcokban húsz fejedelmet öltek

⁹⁷² A polocki fejedelem, Vszeszlav fia, egyike azoknak a fejedelmeknek, akiknek csak a keresztségben kapott nevét ismerjük. De az is lehetséges, hogy a David név, amelyet Gleb mártír-fejedelem tiszteletére (aki a keresztségben szintén David lett) kapott, volt a világi (vagy rusz) neve is (PVL, 2012, 370).

⁹⁷³ Jaropolk Vlagyimirovics, Vlagyimir Monomah fia, aki 1082-ben született és 1139. február 18-án halt meg. 1103-ban talán szmolenszki, 1114 és 1132 között perejaszlavi fejedelem, majd 1132 és 1135 között kijevi nagyfejedelem volt (PVL, 2012, 371).

⁹⁷⁴ A rusz fejedelmek először ebben – az évkönyv szerinti – 1103. évben vezettek hadat a steppére a kunok ellen, ez pedig a Rusz hadtörténetnek egy új kezdetét jelzi (PERHAVKO–SZUHAREV 2006, 76–85).

⁹⁷⁵ A zuhogók alatti, leggyakrabban használt gázló a Dnyeperen (LIHACSOV 1950, II, 468).

⁹⁷⁶ Talán a Molocsnajával azonos, ami az Azovi-tengerbe ömlik (KUDRJASOV 1948, 91–94, 130–131). A dnyeperi kunok itt – a folyó középső folyásvidékén, a jobb parton – nomadizáltak tavasszal (PLETNYOVA 1990, 55).

⁹⁷⁷ L. a 869. jegyzetet.

meg: Uruszobát, Kocsijt (Kočija),⁹⁷⁸ Arszipanapát,⁹⁷⁹ Kitanopát,⁹⁸⁰ Kumant,⁹⁸¹ Aszipot, Kurtikot,⁹⁸² Csenegrepát, Szurbart és más fejedelmeket, Belgjuzt pedig foglyul ejtették. Aztán, hogy legyőzték ellenségeiket, a testvérek leültek tanácskozni, és Belgjuzt Szvjatopolk elé vezették. Belgjuz ekkor aranyat, ezüstöt, lovakat és barmokat (állatokat) ajánlott magáért cserébe. De Szvjatopolk elküldte őt Vlagyimirhoz. És amikor odaérkezett, kérdezgetni kezdte őt Vlagyimir: „Tudd meg, hogy az eskü fogott meg benneteket! Mert hányszor tettetek esküt, és mégis megtámadtátok Rusz földjét? Miért nem tanítottad meg a fiaidat és a nemzetségedet, hogy ne szegjék meg az esküt, de ti ontottátok a keresztények vérére? Hát a véred szálljon a fejedre!” És megölette őt, és a testét feldarabolták. Azután a testvérek valamennyien tanácskozásra gyűltek egybe, és ezt mondta Vlagyimir: „Íme, a nap, amelyet az Úr teremtett, örvendezzünk és vigadozzunk ezen a napon,⁹⁸³ mert az Isten megszabadított bennünket ellenségeinktől, és megalázta ellenségeinket, és »szétzúztad a kígyók fejét, és az ő javaikat a ruszoknak juttattad.«”⁹⁸⁴ Ugyanis marhákat, juhokat is és lovakat is, valamint tevéket és sátrakat zsákmányoltak minden felszereléssel és cselédekkel együtt, és besenyőket és torkokat ejtettek foglyul sátrastul. És nagyszámú fogollyal, nagy dicsőséggel és győzelemmel tértek vissza Ruszba. Ugyanazon évben augusztus 1-jén sáskajárás volt. Ugyanazon hónap 18-án Szvjatopolk elment, és felépíttette Jurjev (Gjurjev)⁹⁸⁵ városát, amelyet korábban a polovecek felégettek. Ugyanabban az évben, március hónap 4-én Jaroszlav⁹⁸⁶ hadat viselt a mordvinokkal (s mordvoju), és legyőztette Jaroszlav.

A 6612. (1104.) évben július 20. napján vitték Volodar leányát Cárgrádba, hogy Alexiosz császár fia (Oleksinič) felesége⁹⁸⁷ legyen. Ugyanabban az évben, augusztus 21-én adták férjhez Predszlavát (Peredslava), Szvjatopolk leányát Magyarországra a királyfihoz.⁹⁸⁸ Ugyanabban az évben december havának 6. napján érkezett Ruszba

⁹⁷⁸ A felsorolt kun vezérek többségének itt fordul elő először és utoljára a neve.

⁹⁷⁹ Nevének jelentése az Arszipan nemzetség feje, ui. arszlan 'oroszlán' + oba 'nagy család, nemzetség, törzs' (GOLDEN 1995–1997, 108).

⁹⁸⁰ A Kitan/Qitan nemzetség vagy törzs vezetője (GOLDEN 1995–1997, 113).

⁹⁸¹ A személynév megegyezik a kunok önelnevezésének tekintett *kuman* népnévvel. A *kun* és *kuman* népnévek etimológiájára l. újabban BERTA–RÓNA–TAS 2011, 605–611.

⁹⁸² A DAI 37. fejezetében szerepel egy hasonló nevű besenyő „fejedeleme”, *Korkutaj* (DAI, cap. 37; BASZKAKOV 1984, 69).

⁹⁸³ Vö. Zsolt 118:24.

⁹⁸⁴ Vö. Zsolt 74:13–14.

⁹⁸⁵ Ez a délen fekvő Jurjev városa, amely a Rosz folyó felső folyásánál volt, és amit a kunok a forrás szerint 1095-ben pusztítottak el.

⁹⁸⁶ A csernyigovi Oleg és David testvére, a ljubecki döntés értelmében Murom–Rjazany fejedelme.

⁹⁸⁷ I. Alexiosz Komnénosz bizánci császár (1081–1118) fiatalabb fiának, Iszaakiosz Komnénosz szebasztokrátornak a felesége lett. Ebből a házasságból született Andronikosz, aki 1180–1185-ben volt bizánci császár. Alexiosz idősebb fia, Ioánnész Komnénosz (bizánci császár, 1118–1143) I. (Szent) László király leányát (a magyar krónikákban Prisca) vette feleségül, aki Bizáncban az Eiréné nevet kapta. Nem valószínű, hogy Volodar Rosztiszlavics leányát is így hívták (CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 282).

⁹⁸⁸ Könyves Kálmán testvérének, Álmos hercegnek lett a felesége. Az ő házasságukból származik II. (Vak) Béla magyar király (1131–1141).

Nyikifor metropolita.⁹⁸⁹ Ugyanannak a hónapnak 13. napján elhunyt Vjacseszlav, Jaropolk fia.⁹⁹⁰ E hónap 18. napján ültették Nyikifort a metropolita székbe. Beszéljük hát el ezt is: Ugyanennek az évnek a vége felé küldte el Szvjatopolk Putyatát Minszk ellen (na Měnesk), Vlagyimir pedig a fiát Jaropolkot, Oleg azonban Daviddal, Vseszlav fiával maga ment Gleb ellen,⁹⁹¹ de anélkül, hogy bármit elértek volna, visszatértek. Szvjatopolknak fia született, és a Brjacsizslav⁹⁹² nevet adták neki. Ugyanabban az évben jel tűnt fel: a Nap egy körben állt, a kör közepén egy kereszt volt, és a kereszt közepén egy nap, a körön kívül pedig mindkét oldalon két nap, a Nap felett a körön kívül egy szivárvány a szarvaival északra. Hasonló módon ugyanilyen jel volt látható a Holdon is február hónap 4. 5. és 6. napján, nappal három napig, éjszaka pedig a Holdon, három éjjel.⁹⁹³

A 6613. (1105.) évben⁹⁹⁴ augusztus hónap 27. napján a metropolita Vlagyimir püspökének tette meg Anfilofijt. Ugyanabban az évben november 12-én nevezte ki Lazart Perejaszlavlba, és ugyancsak ebben az évben, december 13-án helyezte hivatalába Minát Polockban.⁹⁹⁵

A 6614. (1106.) évben a polovecek Zarecseszk (Zarččesk)⁹⁹⁶ vidékét pusztították, és Szvjatopolk ellenük küldte Janyt és Ivanko Zaharicset, a kazárt (kozarina), és elkergették a poloveceket, majd elvették tőlük a foglyokat.⁹⁹⁷ Ugyanabban az évben hunyt el Jany, a tiszteletre méltó aggastyán, 90 éves korában. Isten törvényei szerint élt, egyenlő volt az első szentéletűekkel. Tőle is sok történetet hallottam, amelyeket le is jegyeztem ebben a krónikában, minthogy tőle hallottam őket. Ő ugyanis igaz, szerény és irgalmas férfiú volt, a gonosz minden formáját kerülte. A sírja a Barlangkolostorban található, az előtérben, ott nyugszik az ő teste, amelyet június 24. napján helyeztek nyugalomra.⁹⁹⁸ Ugyanabban az évben, december havának 6. nap-

⁹⁸⁹ Nyikifor metropolita (1104–1121). L. SCSAPOV (1989, 191).

⁹⁹⁰ Vjacseszlav Jaropolcsicsról az itt közöltekén kívül mást nem tudunk (RAPOV 1977, 87).

⁹⁹¹ A minszki fejedelem, Gleb Vseszlavics.

⁹⁹² Brjacsizslav Szvjatopolcsics – a *Voszkreszenszki évkönyv* ismeri a halála időpontját: 1128. március 28. (RAPOV 1977, 89).

⁹⁹³ A Nap körüli légköri optikai jelenség, egyfajta halo, a parhélikus kör leírása. Erre jellemző a forrásban is említett két melléknep, a parhelion, valamint a Napban látható kereszt is. A „nap felett a körön kívül egy szivárvány” az ugyancsak halojelenséggel együtt járó cirkumzenitális ív. A Hold körül is létrejönnek a pehelyfelhők jégkristályain halojelenségek. 1104. február 5-én azonban a Hold az első negyedében volt, így nem valószínű, hogy a forrásban leírt több napig tartó jelenség ekkor megfigyelhető lett volna (DODD–SCHAEFER 2002, 238).

⁹⁹⁴ Az *Ipatyij-évkönyv*ben az év eseményeinek leírása a Szent András apostol templom összeomlásának említésével kezdődik (PSZRL, II, 257).

⁹⁹⁵ Anfilofij a volhíniai Vlagyimir püspöke volt 1105–1122 között (SCSAPOV 1989, 211), Lazar püspöksége 1117. szeptember 6-ig, Mináé 1116. július 20-ig tartott (SCSAPOV 1989, 209).

⁹⁹⁶ Nem azonosítható, de nem lehet a volhíniai Zarecseszk (PVL, 2007, 539).

⁹⁹⁷ Ez a támadás összekapcsolható az *Ipatyij-évkönyv*ben a 6613. év (1105) alatt olvasható támadással, amelyet Bonyak vezetett Zarubhoz, torkok és berendik ellen (PSZRL, II, 257).

⁹⁹⁸ Egy példa arra, ki volt szóbeli informátora a krónikásnak. Nem véletlen, hogy Jany sokszor szerepel, hiszen a saját emlékeit adta elő. Jany Visatyics szóbeli információira l. GIMON 2013, 65–117.

ján lett apáca Jevprakszija (Eupraksia),⁹⁹⁹ Vszevolod leánya. Ugyanabban az évben menekült Izbignyev (Izbygněv)¹⁰⁰⁰ Szvjatopolkhoz. Ugyanabban az évben, február havának 17. napján lett szerzetes Szvjatoszlav, David fia,¹⁰⁰¹ Szvjatoszlav unokája. Ugyanabban az évben a zimigolák (ziměgola)¹⁰⁰² legyőzték a Vszeszlavicsokat, azok minden fiútestvérét és druzsinájukból 9 ezret legyilkoltak.

A 6615. (1107.) évben, az indictio első évében, a holdciklus 4. évében és a napciklus 8. évében.¹⁰⁰³ Ugyanebben az évben, május 7-én hunyt el Vlagyimir felesége.¹⁰⁰⁴ Ugyancsak ebben a hónapban vezetett hadat Bonyak, és lovakat rabolt Perejaszavlánál. Ugyanebben az évben jött hadba Bonyak és Sarukan,¹⁰⁰⁵ az idősebb, és sok más fejedelem, majd Lubno¹⁰⁰⁶ körül (okolo Lub'na) táboroztak le. Szvjatopolk pedig, meg Vlagyimir és Oleg, Szvjatoszlav, Msztjiszlav, Vjacseszlav,¹⁰⁰⁷ Jaropolk, a polovecek ellen vonultak Lubnóhoz (k Lubnu), és a nap 6. órájában átgázoltak a Szulán, és nagy kiabálással rájuk támadtak. A polovecek megrettentek, félelmükben még a zászlót sem tudták kitűzni, és lovaikat megragadva, egyesek pedig gyalogszerrel menekülni kezdtek.¹⁰⁰⁸ A mieink pedig üldözték és kaszabolták őket, egyeseket pusztá kézzel fogtak el, és majdnem a Horolig¹⁰⁰⁹ kergették őket. És megölték Bonyak testvérét, Tazt,¹⁰¹⁰ és elfogták Szugrot¹⁰¹¹ és testvérét, és Sarukan alig tudott elmenekülni. A polovecek hátrahagyták táborukat, amelyet a rusz harcosok elfoglaltak augusztus hó 12. napján, és a

⁹⁹⁹ Vszevolod leánya előbb az 1087-ben meghalt Nordmark grófjának, Hosszú Henriknek volt a felesége. Ezt követően 1089-ben IV. Henrik német-római császárhoz (1084–1106) ment feleségül, aki 1106-ban halt meg. Henrik halála után visszatért Kijevbe, ahol apáca lett. Ezzel magyarázható, hogy 1109-ben bekövetkezett halála után a Barlangkolostorban temették el. A latin nyelvű forrásokban Adelheidnak nevezik. L. még a 654. jegyzetet és az 1109. év alatti eseményeket.

¹⁰⁰⁰ Zbigniew, Ferdeszájú Bolesław lengyel fejedelem testvére, aki Bolesław riválisa volt. Sokfelé próbálkozott segítséget szerezni, végül Bolesław megvakíttatta. Erről Anonymus Gallus, a lengyelek első történetírója informál. Gallus magyar fordítását l. BAGI 2005, 63–74, 115–125.

¹⁰⁰¹ Szvjatoszlav Davidovics („Szvjatosa”) szerzetes lett. Szerzetesi neve: Nyikolaj (*Patyerik*, 84; РАПОВ 1977, 105).

¹⁰⁰² Litván törzs Polock és a Dvina között.

¹⁰⁰³ A 6615. év alatti első mondatban olvasható ellentmondásra sokan felfigyeltek, ugyanis ez az indictio 15., a holdciklus 3., a napciklus 7. éve volt. A magyarázatokra l. СІВ 2011², 21–25.

¹⁰⁰⁴ L. a 864. jegyzetet.

¹⁰⁰⁵ L. a 882. jegyzetet.

¹⁰⁰⁶ Szula folyó menti település, Perejaszavlától keletre, ma Lubni (Ukrajna).

¹⁰⁰⁷ Vjacseszlav Vlagyimirovics, Vlagyimir Monomah fia, aki 1107-től 1125-ig Szmolenszk fejedelem volt.

¹⁰⁰⁸ Az, hogy a nomádok nem tudták kitűzni a zászlójukat arra utal, váratlanul ütöttek rajtuk.

¹⁰⁰⁹ A Pszel mellékfolyója (ЛИНАСОВ 1950, II, 470).

¹⁰¹⁰ Bonyak testvére, vagy pedig Bonyak gúnynevére is utalhat, ugyanis a *taz* egyik jelentése 'rühes', l. fentebb az 1096. év alatt „Bonyak, a rühes”. A *taz* másik jelentése 'kopasz' (БАСЗКАКОВ 1984, 73).

¹⁰¹¹ Sarukan testvére, nevének etimológiája: 1. 'mormota'; 2. 'lecsapó kard' (БАСЗКАКОВ 1984, 72).

ruszok nagy győzelemmel tértek haza.¹⁰¹² Szvjatopolk pedig Nagyboldogasszonykor a Barlangkolostorban elment a reggeli istentiszteletre, és a szerzetesek nagy örömmel üdvözölték, azt mondván, hogy az ellenségeink a Szent Szűz és Szent Feodoszj atyánk imái által győzettek le. Az volt Szvjatopolk szokása, hogy amikor háborúba vagy valahová menni készült, akkor először imádkozott Feodoszj sírjánál, és miután a barlangkolostori igumen imádkozott érte, csak akkor indult útjára. Abban az évben, január hónap 4. napján hunyt el a fejedelemasszony, Szvjatopolk anyja.¹⁰¹³ Ugyanabban az évben, ugyanabban a hónapban Vlagyimir, David és Oleg elment Ajepához és a másik Ajepához (k Aepë), és békét kötöttek. És január 12-én Vlagyimir Ajepa leányát, Oszeny unokáját választotta Jurij (za Jurgja)¹⁰¹⁴ feleségül, Oleg meg Ajepa leányát, Girgen unokáját a fiának¹⁰¹⁵ hozta feleségül.¹⁰¹⁶ Február 5-én éjjel, hajnal előtt rengett a föld.

A 6616. (1108.) évben július 11-én alapította Szvjatopolk fejedelem az aranykupolás Szent Mihály-templomot.¹⁰¹⁷ És a barlangkolostori ebédlő építését Feoktisztoz (Feoktist)¹⁰¹⁸ igumensége idején fejezték be, ugyanő rakta le az alapjait is Gleb¹⁰¹⁹ parancsára az ő adományaiból. Ugyanabban az évben magas volt a vízállás a Dnyeperen, a Gyesznán és a Pripjatyon. Ugyanabban az évben az Isten azt sugallta Feoktisztoznak, a Barlangkolostor igumenének, hogy kérlelje Szvjatopolkot, vegye

¹⁰¹² Az *Intelmek*ben is olvasható kunok elleni hadjárat leírása nem mindenben egyezik a fenti változattal. A PVL szerint 6615 nyarán volt Bonyak és a rusz seregek lubnói összecsapása, míg az *Intelmek* alapján az Ajepával kötött béke után, tehát 6616 tavaszán vagy nyarán. A PVL szerint Bonyak második (lubnói) támadását, az *Intelmek*ben olvashatók alapján viszont Bonyak első (ksznyatyini) támadását követte a rusz seregek hadjárata, amelynek során átkeltek a határfolyón a Szulától délre, és legyőzték a kunokat (6615. augusztus 12-én – PVL). Az eredeti narratíva valószínűleg az *Intelmek*ben olvasható, amit a PVL szerkesztőinek egyike megtört a lubnói eseményekkel. Sőt, a két összecsapást teljesen összemosza, és úgy tűnik, mintha a kunok első és második perejaszlavli megjelenése összefüggne.

¹⁰¹³ Lengyel hercegnő, I. Kázmér testvére. L. a 469. jegyzet.

¹⁰¹⁴ Jurij Dolgorukij rosztoz-szuzdali fejedelem, majd élete végén kijevi nagyfejedelem (1155–1157) (RAPOV 1977, 142).

¹⁰¹⁵ Valószínűleg Szvjatoszlav Olgovicsról van szó, aki Csernyigov környékén rendelkezett kisebb volosztjokkal, 1157–1164 között csernyigovi fejedelem (RAPOV 1977, 107–108). 1136-ban újra nősült, ekkor egy novgorodi nőt vett feleségül, ebből a házasságból született az *Igor-ének* hőse, Igor Szvjatoszlavics.

¹⁰¹⁶ A harcokat lezáró békét két házassággal pecsételték meg. Vlagyimir Monomah fia, Jurij Dolgorukij feleségül vette Ajepa leányát, Oszeny unokáját. Oleg fia, Szvjatoszlav pedig a másik Ajepa leányát, Girgen unokáját kapta feleségül.

¹⁰¹⁷ Szent Mihály Szvjatopolk védőszentje, l. 1097-nél.

¹⁰¹⁸ Feoktisztoz 1108–1113 között volt igumen.

¹⁰¹⁹ A polocki Vseszlav fejedelem fia. Rokonságban állott Szvjatopolk fejedelemmel. Szvjatopolk testvérének, Jaropolk Izjaszlavicsnak a leányát, Anasztáziát vette feleségül Gleb. Jaropolk, Gleb és ez utóbbi felesége számos adományt tettek a kolostor számára (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 284).

fel Feodoszijt a Szinodikba.¹⁰²⁰ Az pedig boldogan megígérte és végrehajtotta, s meghagyta a metropolitának, hogy vegye fel a Szinodikba. És megparancsolta, hogy valamennyi püspökségben vegyék fel őt, és minden püspök örömmel jegyezte be, és megparancsolta, hogy minden zsinaton emlékezzenek meg róla. Ugyanabban az évben, július hónap 11-én hunyt el Katerina,¹⁰²¹ Vszevolod leánya. Abban az évben fejezték be a Szent Istenszülő temploma kupolájának építését a Klovon (na Klově),¹⁰²² amelyet Sztjefan (Stefan), a Barlangkolostor igumene alapított.

A 6617. (1109.) évben elhunyt Jevprakszija, Vszevolod leánya, július havának 10. napján, és a Barlangkolostorban helyezték nyugalomra azoknál az ajtóknál, amelyek déli irányban vannak. És afölé készítettek egy ikontartós szekrényt, ahol a teste nyugszik.¹⁰²³ Ugyanabban az évben, december hónap 2-án Dmitrij, Ivor fia¹⁰²⁴ sátrakat szerzett a polovecektől a Donnál.¹⁰²⁵

A 6618. (1110.) évben. Szvjatopolk, Vlagyimir és David a polovecek ellen viseltek hadat tavasszal.¹⁰²⁶ És amikor elérték Voinyt (Voinja),¹⁰²⁷ visszafordultak.¹⁰²⁸ Ugyanabban az évben, február hónap 11-én jel volt a Barlangkolostorban: egy, a földtől az égig érő tűzoszlop tűnt fel, a villám pedig bevilágította az egész földet, és megdörrent az ég éjjel 1 órakor, és ezt mindenki látta.¹⁰²⁹ Ugyanez az oszlop először a kőből épült kolostori ebédlő fölött jelent meg úgy, hogy nem lehetett a keresztet látni, majd egy kis idő múltán áthelyeződött a templom fölé, és Feodoszjij sírja fölött állapotodott meg, és azután a templom csúcsa fölé ment, mintegy arccal kelet felé, s azután láthatatlan lett. De ez nem tűzoszlop volt, hanem egy angyal jelenése, ugyanis

¹⁰²⁰ A Szinodikon (a szláv nyelvekben Szinodik) liturgikus célokra összeállított könyv (jegyzék), amely azok nevét tartalmazza, akikről az egyes napokon az istentisztelet során meg kell emlékezni. Feodoszjij kanonizációjára később került sor. A Nyesztor által írt legendája a 12–13. század fordulóján keletkezett *Uspenszkij-gyűjtemény*ben olvasható.

¹⁰²¹ Vszevolod Jaroszlavics leánya. Az *Ipatyij-évkönyv*ben Jerina olvasható, a halálának dátumaként pedig július 24-e (PSZRL, II, 260). Ez utóbbi tűnik pontosabbnak. A *Lavrentyij-évkönyv* egyik másolója mechanikusan megismétli a Szent Mihály-templom alapításának dátumát (LIHACSOV 1950, II, 471).

¹⁰²² Magaslat a Dnyeper jobb partján Kijevtől délre. Az *Ipatyij-évkönyv* szerint a templomalapítás ideje a fenti július 11-i dátum.

¹⁰²³ L. még a 654. és a 999. jegyzetet.

¹⁰²⁴ Dmitrij, Ivor fia, kijevi hadvezér.

¹⁰²⁵ Az *Ipatyij-évkönyv* szövegváltozatában az is olvasható, hogy ezer sátrat szereztek a ruszok (PSZRL, II, 260). A Don az évkönyvekben néha a Donyecre is utal.

¹⁰²⁶ Az *Ipatyij-évkönyv* szövegváltozatában 1111. év szerepel, az 1110-es évek kronológiáját összevetve az 1110-re datálás tűnik helyesnek (LIHACSOV 1950, II, 472).

¹⁰²⁷ Perejaszlavlától kb. 15 km-re délre, l. feljebb.

¹⁰²⁸ Az *Ipatyij-évkönyv*ben olvasható változat egy kissé bővebb, hozzáteszi, hogy a kunok falvakat pusztítottak Perejaszlavlznál, és elfoglalták a Dnyeper menti Csucsint (PSZRL, II, 260). Az *Intelmek*ben is említi Vlagyimir a hadjáratot.

¹⁰²⁹ Talán egy tűzgömbre (meteorra) utal a fenti leírás (VYSSOTSKY 1949, 41). Ezt bizonyíthatja, hogy Edesszai Máté krónikája szerint 1110–1111-ben egy téli éjszakán „lángcsóva” csapott Vaspurakán tavába (Van-tó, Törökország), a föld megremegett, a tó vize rémisztően hullámzott és vérvörössé változott, és másnap reggel rengeteg elpusztult halat lehetett látni (DOSTOURIAN 1993, 206–207).

az angyal jelenik meg így: néha tűzoszlopként, néha láng formában. Ahogy Dávid mondotta: „Angyalait lelkekké változtatva, és szolgálóit égető tűzzé téve”,¹⁰³⁰ és isteni parancsra elküldetnek, ahová az Úr és a mindenek Teremtője akarja. Az angyal pedig oda megy, ahol áldott helyek és imaházak vannak, és ott egy kissé megmutatja magát, hogy az emberek meglássák őt, mivel az embereknek nem adatott meg, hogy az angyali lényt láthassák, ahogy a nagy Mózes sem láthatta az angyali lényt: ugyanis nappal felhőoszlop, éjjel pedig tűzoszlop vezette,¹⁰³¹ de tulajdonképpen nem az oszlop vezette, hanem az angyal ment előtte éjjel és nappal. Így ez is előre jelzett bizonyos jelenséget, amelynek be kellett következnie, és be is következett a második évben, mert vajon nem ez az angyal volt-e a vezetőnk az idegenek, az ellenségeink ellen, ahogyan mondvá vagyon: „Angyal jár előtted”, és még: „Az angyalod legyen veled!”¹⁰³²

Én, Szilveszter,¹⁰³³ a Szent Mihály[-kolostor] igumenje írtam ezeket a könyveket, az évkönyvet, az Istentől kegyelmet remélve, Vlagyimir kijevi fejedelemsége idején, én pedig a Szent Mihály[-kolostor] igumenje voltam a 6624. [1116.] évben, az indictio 9. évében. Aki pedig ezeket a könyveket olvassa, emlékezzen meg rólam imáiban.

Az Ipatyij-évkönyv szerinti folytatás

Ahogyan Dávid próféta mondja: „Angyalainak megparancsolta, hogy védelmezzenek téged.”¹⁰³⁴ Ahogyan a nagyon bölcs Epiphanosz is írja: „Minden teremtményhez angyalt állított; angyalt rendelt a felhőkhöz, a ködökhöz, a hóhoz is, a jéghez, a fagyhoz is. Angyalt rendelt a hangokhoz és a mennydörgéshez, angyala van a télnek, a hőségnek, az ősznek, a tavasznak és a nyárnak is. Angyalt állított a föld valamennyi élő teremtménye mellé, a titokzatos mélységekhez, azokhoz is, amelyek a föld alatt vannak elrejtve, és a pokol sötétjének, és mindennek, ami a mélységek felett van, ami egykor a föld felett volt, amiből a sötétség, az este, az éjszaka, a fény és a nappal származik.”¹⁰³⁵ Minden teremtménye mellé angyalt állított; ugyancsak angyalt állított minden egyes országhoz, hogy vigyázzanak minden országra, még ha az pogány is volt. Ha az Isten haragja valamelyik ország ellen fordul, és az Isten megparancsolja angyalának, hogy induljon hadba azon ország ellen, akkor annak az országnak az angyala nem szegül ellen az isteni parancsnak. Ahogyan most is

¹⁰³⁰ Vö. Zsolt 104:4.

¹⁰³¹ Vö. 2Móz 13:21.

¹⁰³² Az *Ipatyij-évkönyv*ben olvasható bővebb rész bevezetőként szolgál Vlagyimir Monomah nagy hadjáratához, amelyet 1111-ben vezetett a kunok ellen. Lihacsov szerint a szövegnek egy része elveszhetett (LIHACSOV 1950, II, 472).

¹⁰³³ A Vidubicsi kolostor igumene (apátja), majd 1118-tól Perejaszlavl püspöke. Személyéről sokféle feltételezés látott napvilágot: Sahmatov (és nyomában sokan) a PVL második redakciója szerzőjének tartják, Priszjolkov úgy vélte, hogy nemcsak kompilálta a szöveget, hanem át is dolgozta, míg Aleskovszkij csupán másolót lát benne. Kuzmin pedig a Barlangkolostor szent apátjának, Feodoszjnak tanítványát látja benne (TVOROGOV 1987f, 390–391).

¹⁰³⁴ Vö. Zsolt 91:11.

¹⁰³⁵ Szalamiszi Szent Epiphanosztól (315 k.–403) származó részlet.

történt: Isten bűneink miatt ránk hozta az idegen pogányokat, és győzedelmeskedtek felettünk isteni parancsra, mert az angyal vezette őket isteni parancs szerint. Ha pedig valaki azt mondja, hogy a pogányoknak nincs angyala, akkor tudja meg, hogy Makedóniai Alexandrosz (Oleksandru Makidon'skomy)¹⁰³⁶ felfegyverkezvén Dáriusz¹⁰³⁷ ellen, hadba szállva vele, legyőzte az egész Földet kelettől nyugatig, vereséget mért Egyiptom földjére, és megverte Arámot,¹⁰³⁸ és eljutott a tengeri szigetekre, majd Jeruzsálem ellen fordult, hogy bevegye azt és legyőzze a zsidókat, mert azok Dáriusszal szövetségben voltak.

És valamennyi csapatával vonult hadba, és letáborozott és lepihent. Eljött az éj, és a sátrában levő fekhelyén feküdvén kinyitotta a szemét, és egy férfit látott maga felett kivont karddal a kezében, a kard villámhoz volt hasonlatos. És az az uralkodó feje felé lendítette kardját. És nagyon megrémült az uralkodó és ezt mondta: „Ne öl meg!” És az angyal ezt mondta neki: „Az Isten küldött, hogy nagy uralkodókat és az emberek sokaságát juttassam hatalmad alá, előtted járok neked segítve. És most tudd meg, hogy meg fogsz halni, mert azt tervezted, hogy bevonulsz Jeruzsálembe, hogy gonosztságot művelj Isten papjaival és az ő embereivel.” És így szólt az uralkodó: „Kérlek, ó Uram, bocsásd meg most szolgáltnak ezt a bűnét. Ha ellenedre van, hazatérek.” És az angyal ezt mondta: „Ne félj, folytasd az utadat Jeruzsálem felé, és Jeruzsálemben látni fogsz egy férfit az én képemben, és nyomban borulj le e férfi előtt a földre, és mindent, amit csak mond, teljesítsd. Ne szegd meg parancsait. Mert ha megszegeled, azon a napon meg fogsz halni.” És felkelt az uralkodó, és elindult Jeruzsálembe, és amikor odaérkezett, megkérdezte a zsidókat: „Vajon menjek-e Dáriusz ellen?” És azok megmutatták neki Dániel próféta könyveit, és ezt mondták neki: „Te Kecskéba vagy, ő pedig Kos, elpusztítod őt, és elfoglalod birodalmát.”¹⁰³⁹ Nos, nem angyal vezette-e Alexandroszt, nem a pogány győzedelmeskedett-e, és minden hellén bálványimádó?¹⁰⁴⁰ Így ezeknek a pogányoknak is mindent megengedett bűneink miatt. Az is legyen ismeretes, hogy a keresztényeknek nem egy angyala van, hanem annyi, ahány megkeresztelt van, és még inkább a mi igazhívó fejedelmeinknek: de az Isten akaratának nem szegülhetnek ellen, viszont buzgón kérik az Istent a keresztény emberekért. Így is történt: a Szent Istenszülő és a szent angyalok imáit meghallgatva az Isten megkönyörült, és elküldte angyalait Rusz fejedelmeinek megsegítésére a pogányok ellen. Ahogyan az Isten Mózesnek mondta: „Előtted küldöm angyalom.”¹⁰⁴¹ Mint fentebb elmondtuk, ez a jel február 11. napján¹⁰⁴² volt ennek a [6618.] tizenynolcadik évnek a végén.

¹⁰³⁶ Nagy Sándor makedón uralkodó (Kr. e. 336–323).

¹⁰³⁷ III. Dareiosz perzsa király (Kr. e. 336–330).

¹⁰³⁸ Szíria (felföld, magaslat), a héber eredetiben: Edom földje.

¹⁰³⁹ A prófécia szövege, amely szerint Nagy Sándor legyőzi III. Dareioszt, Dániel könyvére támaszkodik (vö. Dán 8: 5–7, 20–21).

¹⁰⁴⁰ „Ha pedig valaki azt mondja” kezdetű mondattól a Nagy Sándor-regényt idézi a krónikás Jozsippón könyvéből (PVL, 2012, 373).

¹⁰⁴¹ Vö. 2Móz 23:20, 23.

¹⁰⁴² 1111. február 11.

A 6619. (1111.) évben. Az Isten Vlagyimir¹⁰⁴³ szívébe azt a gondolatot ültette, hogy vegye rá testvérét, Szvjatopolkot¹⁰⁴⁴ a pogányok elleni tavaszi hadjáratra. Szvjatopolk pedig elmondta druzsinájának, amit Vlagyimir mondott. A druzsina erre ezt mondta: „Nem alkalmas erre most az idő, ne vonjuk el a parasztokat a szántásvetéstől.” És ilyen üzenetet küldött Szvjatopolk Vlagyimirhoz: „Össze kellene jönnünk, hogy a druzsinával együtt megtanácskozzuk ezt.” A küldöttek pedig megérkeztek Vlagyimirhoz és átadták Szvjatopolk üzenetét. És eljött Vlagyimir, Dolobszkban¹⁰⁴⁵ gyűltek egybe. És egy sátorban ültek le tanácskozni: Szvjatopolk a maga druzsinájával, Vlagyimir is a magáéval. A csendet követően ezt mondta Vlagyimir: „Testvérem, te vagy az idősebb, te szólj először, hogyan tudnánk megvédeni Rusz földjét.” És Szvjatopolk ezt mondta: „Testvérem, kezd csak te!” És erre ezt mondta Vlagyimir: „Mihelyt megszólalok, a druzsinád meg az enyém is perlekedni fog velem, hogy tönkre akarom tenni a parasztokat és azok szántóit. Ám azon nagyon csodálkozom, testvérem, hogy a parasztokat és azok lovaikat sajnáljátok, de arra nem gondoltok, hogy amikor tavasszal a paraszt a lovával szántani kezd, a polovec harcos pedig odamegy és nyilával leteríti a parasztot, elveszi a lovát és asszonyát, a szérűskertjét pedig felégeti. Hát erre miért nem gondoltok?” És valamennyi harcos így beszélt: „Valóban, tényleg így van!”¹⁰⁴⁶ És így szólt Szvjatopolk: „Most már kész vagyok veled együtt vonulni.” És elküldtek David Szvjatoszlavicshoz,¹⁰⁴⁷ meghagyván neki, hogy velük együtt induljon. És Vlagyimir és Szvjatopolk felálltak helyükről, megcsókolták egymást, és elindultak a polovecek ellen: Szvjatopolk a fiával, Jaroszlavval,¹⁰⁴⁸ és Vlagyimir a fiaival, és David a fiával. És miután minden reménységüket Istenbe és annak szeplőtelen Szülőjébe, valamint az Ő szent angyalaiba vetették, elindultak. És a nagybőjt második vasárnapján¹⁰⁴⁹ indultak el, és pénteken a Szulánál (na Sulë) voltak.¹⁰⁵⁰ Szombaton tovább-

¹⁰⁴³ Vlagyimir Monomah, ekkor Perejaszlavl-Russzkij fejedelme volt.

¹⁰⁴⁴ Kijevi nagyfejedelem (1093–1113).

¹⁰⁴⁵ Vagy Lobszk, helység Kijev közelében a Dolobi-tó mellett.

¹⁰⁴⁶ Az 1111-es donyeci kunok ellen vezetett hadjárat előzményeit, vagyis a fejedelmek találkozását a szerkesztő szinte szó szerint ugyanúgy írja le, mint az 1103. évben. Valószínűleg az 1111. évi hadjáratról két változat létezett, erre utal az ultramárciusi és a szeptemberi évkezdetek keveredése (CIB 2011², 32–33).

¹⁰⁴⁷ Ekkor csernyigovi fejedelem (1097–1123).

¹⁰⁴⁸ Jaroszlav Szvjatopolcsics, Volhínia fejedelme (1100 k.–1118), a magyar I. (Szent) László király veje.

¹⁰⁴⁹ 1111. február 26. (CIB 2011², 295).

¹⁰⁵⁰ Az évkönyv alapján ismert a hadjárat iránya és üteme, némely helyen Kudrjasov szerint a krónikás szerkesztő pontosította vagy kiegészítette (KUDRJASOV 1948, 112–122). Ezt azonban nem mindenki fogadja el (PVL, 2012, 374–377). A rusz sereg tehát ismét kora tavasszal indult hadba a kunok ellen, akárcsak 1103-ban, a folyók ekkor nemhogy nem áradtak, de valószínűleg még be is voltak fagyva. Erre utal, hogy március 4-ig egészen a Horol folyóig szánnal tudtak menni. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a rusz sereg viszonylag gyorsan számos folyón át tudott kelni, és mintegy 500 kilométert meg tudott tenni a steppén. A hadjáratra l. még *A kunok a Poveszty vremennih let-ben* című tanulmányt.

mentek, és elérték a Horolt (na Horolě),¹⁰⁵¹ és ott a szánjaikat is hátrahagyták. És azon a vasárnapon, amikor a feszületet megcsókolják,¹⁰⁵² továbbmentek, és megérkeztek a Pszelhez (na Psel), és onnan átkeltek és a Golta folyónál (na řecě Goltě) táboroztak le.¹⁰⁵³ Itt [csatlakozó – F. I.] harcosokra is várakoztak, és onnan Vorszklá¹⁰⁵⁴ felé mentek. És ott másnap, szerdán, megcsókolták a feszületet, és bőséges könnyontás közepette minden reménységüket a szent keresztbe vetették. És onnan, sok folyón átkelvén, a böjt hatodik hetének keddjén érkeztek a Donhoz. És felöltötték mellvértjeiket, felsorakoztatták csapataikat, és elindultak Sarukan várához.¹⁰⁵⁵ És Vlagyimir fejedelem a sereg előtt lovagolva megparancsolta a pópáknak, hogy a szent keresztet magasztaló tropáriumokat,¹⁰⁵⁶ kondákionokat¹⁰⁵⁷ és a Szent Istenszülő kánonját¹⁰⁵⁸ énekeljék. Amikor esteledett, a várhoz vonultak, és vasárnap kijöttek a várból annak lakói a rusz fejedelmekhez hódolatra, halat és bort hoztak nekik. És ott töltötték az éjszakát. És másnap, szerdán Szugrovhoz¹⁰⁵⁹ vonultak, odaérkezvén felégették azt, csütörtökön pedig visszaindultak a Dontól; pénteken pedig, másnap, március 24-én összesereglettek a polovecek, felsorakoztatták a csapataikat és harcba indultak. A mi fejedelmeink pedig minden bizodalmukat az Istenbe vetették és ezt mondták: „Ha már itt meg kell halnunk, keményen álljunk helyt!” És miután búcsút vettek egymástól, tekintetüket az égre emelték, a mennyei Istenhez fohászkodtak. És amikor a két fél összecsapott, kegyetlen csata bontakozott ki. A magasságbeli Isten haragos tekintetét az idegenek ellen fordította, és (azok) hullani kezdtek a keresztények előtt. Így győztek le az idegen törzsbeliak, és sok ellenségünk esett el a rusz fejedelmek és harcosok előtt a Gyegej patakánál.¹⁰⁶⁰ És megsegítette az Isten a rusz fejedelmeket, akik halál adtak az Istennek azon a napon. És másnap, szombat érkezévével megünnepelték

¹⁰⁵¹ A Dnyeper bal partján a Pszel folyóba ömlő kisebb folyó a Perejaszlavl Fejedelemség steppei határán.

¹⁰⁵² A nagyböjt 3. vasárnapja a kereszthódolás vasárnapja (1111. március 5.), ezzel kezdődik a böjt 4. hete, a kereszthódolás hete, amelyen hétfőn, szerdán és pénteken reggeli szertartáson szokás a templom közepére kitett feszület előtt megcsókolásával hódolni.

¹⁰⁵³ Ma Hovtva, a Pszel mellékfolyója.

¹⁰⁵⁴ A Dnyeper bal parti mellékfolyója, az előbbiektől keletre.

¹⁰⁵⁵ A forrásban említett vár, akárcsak a többi hasonló gorodok, gradok, nem jelentettek minden esetben adminisztrációs-territoriális központot. A korszak nyelvhasználatában a *gorod* vagy *grad* megerősített települést jelent, esetleg erődítést általában. Írott vagy régészeti forrásokból több száz ilyen ismerünk a Rusz területéről a 10–13. századból. L. még a 365. jegyzetet.

¹⁰⁵⁶ A Szent Liturgiában a mindenkori ünnepet vagy szentet méltató első ének, egy hosszabb, himnikus alkotás (GOGOL 1993, 120).

¹⁰⁵⁷ Rövid, változó ének, amelyet a kánonok 6. éneke után énekelnek.

¹⁰⁵⁸ Kilenc énekből álló magasztaló ének.

¹⁰⁵⁹ Nem lehetetlen, hogy annak a Szugrnak fennhatósága alá tartozott, akit 1107-ben fogtak el a ruszok. A két „város” közel volt egymáshoz a forrás szerint, így talán ez is bizonyítja, hogy Sarukan és Szugr rokonok voltak. Szugrov lakói nem fogadták a rusz sereget ajándékokkal, ezért elfoglalták és felégették a várost. E kun települések lokalizálása vitatott, l. még *A kunok a Poveszty vremennih let-ben* c. tanulmányt.

¹⁰⁶⁰ Kudrjasov szerint Gyegej patak vagy vízmosás a Kamenyka és Komisuvaha folyók vagy a Szuhaja Kamenyka felső folyásánál (KUDRJASOV 1948, 121).

Lázár-feltámasztását,¹⁰⁶¹ az Örömhírvétel napját,¹⁰⁶² és Istennek történő hálaadással töltötték a szombatot és a vasárnapot is. Amikor elérkezett nagyhét hétfője, az idegenek újból összeszedték seregeik sokaságát, és hatalmas sűrű erdőként sok-sok ezren vonultak fel. És bekerítették a ruszok csapatait. És az Úristen segítségül küldte angyalát a Rusz fejedelmeinek. És megindultak a polovec seregek és a ruszok csapatai, az első sereg összecsapásakor a küzdő sorok koponyáinak recsegése mennydörgés reccsenéséhez volt hasonlatos. És elkeseredett csata bontakozott ki közöttük, és hulltak az emberek mindkét oldalon. És ekkor támadásba indult Vlagyimir a csapataival és David, és ezt látván a polovecek, hátukat mutatván megfutamodtak. És hulltak a polovecek Vlagyimir csapatai előtt láthatatlan angyaltól öldökölve, amit sok ember látott, és láthatatlanul levágott fejek hulltak a földre. És megverték őket nagyhétfőn, március havának 27. napján. Az idegenek nagy tömegeit gyilkolták le a Szalnyica¹⁰⁶³ folyónál. És megmentette az Isten az ő embereit, Szvjatopolk pedig, és Vlagyimir és David dicsőítették az Istent, aki ilyen győzelmet adott nekik a pogányok felett, és sok foglyot ejtettek, meg ökröket is, lovakat is, és juhokat is szereztek, és kézzel is sok foglyot fogdostak össze. És ilyen kérdést intéztek a foglyokhoz: „Hogyan lehetséges, hogy ilyen nagy erővel rendelkeztek, és sokan vagytok, és ilyen hamar megfutamodtatok?” Azok pedig ilyen szavakkal kezdték válaszukat: „Hogyan tudnánk veletek megküzdeni, amikor valaki mások felettetek vonultak a levegőben kivont szörnyű fegyvereikkel, és nektek segítettek?” Ezek csakis az angyalok lehettek, akiket az Isten küldött a keresztények megsegítésére. Hiszen angyal sugallta Vlagyimir Monomah szívének, hogy mozgósítsa testvéreit, Rusz fejedelmeit az idegen törzsbeliak ellen. Hiszen ezt a látomást látták, mint fentebb mondtuk, a Barlangkolostorban, mintha tűzoszlop állt volna a kolostor ékezdéje felett, azután áthelyeződött a templom felé és onnan Gorogyec¹⁰⁶⁴ irányába, és Vlagyimir ott volt Radoszinyben.¹⁰⁶⁵ Hát éppen akkor sugallta az angyal Vlagyimirnak azt a szándékot, hogy mozgósítsa a fejedelmeket, ahogyan már mondtuk.

Éppen ezért kell magasztalnunk az angyalokat, ahogyan Aranyszájú Szent János¹⁰⁶⁶ mondotta, mert azok vég nélkül dicsőítik a Teremtőt, hogy könyörületes és jámbor legyen az emberek iránt. Mert én azt mondom, az angyalok a mi közbenjáróink, amikor mi a velünk szembenálló ellenséges erőkkal küzdünk, a vezetőjük pedig Mihály arkangyal. Ő ugyanis Mózes holttestéért harcolt az Ördöggel,¹⁰⁶⁷ és a perzsa ural-

¹⁰⁶¹ Március 25.

¹⁰⁶² А Благовещение, az Angyali üdvözet napja (március 25.) az egyik legnagyobb Mária-ünnep, a magyar ünnepekörben Gyümölcsholt Boldogasszony napja. Az sem véletlen, hogy angyali segítségre hivatkozik a krónikás.

¹⁰⁶³ A Szalnyica azonosítása vitatott, Kudrjasov szerint a mai Izjumi rajon területén levő, mára már eltűnt folyó lehetett, ami a Donyecbe torkollott (KUDRJASOV 1948, 66).

¹⁰⁶⁴ Település Kijev és Perejaszlavl között a Dnyeper bal partján.

¹⁰⁶⁵ Falu Kijev szomszédságában a Dnyeper bal partján.

¹⁰⁶⁶ Bizánci egyházi író és hitszónok, egyike a legtiszteltemélőbb egyházatyáknak, 398 és 404 között konstantinápolyi pátriárka.

¹⁰⁶⁷ Ezt röviden említi Szent Júdás levele (vö. Júd 9) és jóval hosszabban a *Mózes mennybemenetele* című apokrif.

kodó ellen harcba szállt az emberi szabadságért. Isten a maga parancsolatával minden teremtményt elkülönítvén, és a népeknek előjárókat állítva, ezeknek a perzsáknak megengedte, hogy ezt semmibe vegyék. Mihály pedig a körülmélet embereinek megparancsolta, hogy tartsák tiszteletben, a határaikat pedig haragjával jelölte ki, de nem bűnös dühében, hanem egyfajta ki nem mondott isteni szóval, különben az (a perzsák uralkodója) a júdeaiakat arra kényszerítette, hogy a perzsáknak dolgozzanak, ez pedig (Mihály) a felszabadításukra törekedett, és buzgón imádkozott az Istenhez így fohászkodván: „Mindenható Isten, mikor könyörölsz meg Jeruzsálemen és Judea városain, amelyektől immár 70 éve hogy elfordultál?” Őt látta Dániel látomásában repülni: arca a villámhoz volt hasonló, szemei mint a(z égő) gyertyák, az izmai és lábszárai pedig a ragyogó rézhez hasonlítottak, szavának hangja olyan volt, mint a sokaság hangja.¹⁰⁶⁸ Közülük (az angyalok) való volt az, aki eltérítette a számarat és elszakította Bálámot az istentelen jövendöléstől.¹⁰⁶⁹ Közülük volt az is, aki kivonta kardját Józsué¹⁰⁷⁰ előtt, ily módon ígérve neki segítséget ellenségei ellen. Közülük való, aki egyetlen éjszakán 180 ezer szíriait vágott le, és a barbárok álmát halállá változtatta.¹⁰⁷¹ Közülük volt az, aki Habakuk prófétát a levegőben vitte át, hogy etesse az oroszlánok között lévő Dánielt.¹⁰⁷² Az ilyenek és a hozzájuk hasonlóak győzik le az ellenségeket. Ugyanilyen az isteni szépségű Rafael, aki egyetlen halból levágott zsírral meggyógyított egy megszállott leányt,¹⁰⁷³ és lehetővé tette, hogy egy vak öregember meglássa a napot. Vajon nem nagy tiszteletre méltóak-e azok, akik vigyáznak az életünkre? Nemcsak a népek közbenjáróinak rendelt angyalokat, hanem, amint mondva van: „Amikor a Mindenható a népeket szétválasztotta, Ádám fiait szétszórta,¹⁰⁷⁴ Isten a népek lakhelyét angyalainak száma alapján határozta meg, sőt minden hívó embernek is jutott egy-egy angyal. Mert amikor Rodé (Roda) szolgáló azt mondta, hogy az ajtó előtt Péter apostol áll, aki elrejtőzött Heródes szeme előtt, szavainak nem adtak hitelt, azt mondták: Ez itt az ő angyala lesz.”¹⁰⁷⁵ Maga az Úr tanúskodik erről, amikor ezt mondja: „Vigyázzatok, ne vessetek meg egyet se e kicsik közül! Mondom nektek, hogy angyalaik az égben szüntelenül látják mennyei Atyám arcát.”¹⁰⁷⁶ És még minden templomhoz is állított Krisztus őrzőangyalt, amint János szavaival ezt feltárja: „Mondd meg a szmírnai templom angyalának: »láttam a te szegénységedet, bánatodat, de te valójában gazdag vagy.«”¹⁰⁷⁷ Jól tudják mindent a bennünket szerető angyalok, akik érettünk imádkoznak az Úr előtt. Mert az angyalok szolgáló lelkek, ahogyan az apostol is mondja: „Azok szolgálatára küldet-

¹⁰⁶⁸ Vö. Dán 10:6.

¹⁰⁶⁹ Vö. 4Móz 22:27–30.

¹⁰⁷⁰ Vö. Józs 5: 13. Józsué az Ígéret földjére tartó nép vezetője Mózes halála után.

¹⁰⁷¹ Vö. 2Kir 19:35.

¹⁰⁷² Vö. Dán 6:16–22.

¹⁰⁷³ Vö. Tób 6:3 skk.

¹⁰⁷⁴ Vö. 5Móz 32:8.

¹⁰⁷⁵ Vö. ApCsel 12:13–15.

¹⁰⁷⁶ Vö. Máté 18:10.

¹⁰⁷⁷ Vö. Jel 2:8–9.

tek, akik megváltásban kívánnak részesülni.”¹⁰⁷⁸ Az ilyeneknek védelmezői és segítői, ahogyan most is hallottad Dánielt, hogyan vezette Mihály arkangyalt a perzsákhoz az Úr haragjának órájában, hogy megszabadítson.¹⁰⁷⁹ Mert (Mihály) kényszerítette az embereket, hogy a perzsáknak dolgozzanak, amint már mondtuk, ez (Dániel) a foglyok kiszabadítására törekedett. És Mihály legyőzte az ellenséget, mert a zsidók, miután átkeltek az Eufráteszen, újból telephelyre leltek, várost és templomot építettek. A nagy Epiphanosz¹⁰⁸⁰ is azt mondta: „Minden néphez angyal rendeltetett”; és az Írás is ezt mondta Dánielnek: „Az angyal a helléneknek uralkodót jelölt ki, és Mihályt meg a júdeaiak urának”,¹⁰⁸¹ ahogyan mondja: „És meghatározta a népek lakóhelyét az angyalok száma szerint.”¹⁰⁸²

És megint csak, ahogyan Dánielt értelmezve Hippolit¹⁰⁸³ mondja: „Kur (Kir)¹⁰⁸⁴ cár uralkodásának harmadik évében én, Dániel három hétig sírtam, ám az első hónap végére megnyugodtam, azután hogy 21 nap kérleltem az Istent, tárja fel a titkot. Az Atya meghallgatván könyörgésemet, leküldte szavát, tudatva, hogy minek kell történnie; és a nagy folyónál volt, ott kellett megjelenni, ahol el akarta engedni a bűnőket. És szememet felemelvén ezt láttam: előttem egy férfi bíborba öltözve, az első pillanatra pont olyan, mint Gábel angyal, amikor repül; de itt nem így volt, hanem magát az Urat láttam, nem valódi embert láttam, hanem csak egy emberi alakot, ahogyan mondva vagyon: »És íme egy férfi, tarka öltözékben, derekát tiszta arany övezte, a teste mint a csillogó drágakő, az arca mint a villám, a szeme mint az égő gyertya, izmai és a válla tiszta rézhez hasonlóak, a hangja olyan, mint a tömeg hangja.« A földre zuhantam, és mintha egy emberi kéz fogott volna meg, térdre állított, és ezt mondta nekem: »Ne félj, Dániel! Tudod, mi végett jöttem hozzád? Háborút akarok kezdeni a perzsa uralkodóval, de elmondom neked, hogy mi van megírva az igaz Írásban, és senki sincs, aki erről vitázhatna velem Mihályon, a fejedelmeken kívül. Mert őt én hagytam itt, és attól a naptól, hogy a Te Istenedhez kezdtem imádkozni, meghallgatta a te imádat, és elbocsátott a perzsa fejedelem elleni harcra, volt olyan vélekedés, hogy nem kell elengedni az embereket, hogy gyorsan beteljesüljön az imád: én szembe-szegültem ezzel, és itt hagytam Mihályt, a ti fejedelmeket.«¹⁰⁸⁵ Ki is ez a Mihály, ha nem egy angyal, aki az emberek mellé állítatott?” Ahogyan Mózesnek mondja (az Isten): „Magam nem vonulok veletek hadba, mert keménynyakú nép vagytok, de az én angyalom veletek megy.”¹⁰⁸⁶

¹⁰⁷⁸ Vö. Zsid 1:14.

¹⁰⁷⁹ Vö. Dán 10:13 skk.

¹⁰⁸⁰ Szalamiszi Epiphanosz (315 k.–403) püspök, hivatkozott munkája a *Panarion*.

¹⁰⁸¹ Vö. Dán 10:20–21.

¹⁰⁸² Vö. 5Móz 32:8. Ez az egész rész az „Éppen ezért kell magasztalnunk az angyalokat” kezdettel Hamartólosz *Krónikájának* kivonata (ISZTRIN 1921, 160–162).

¹⁰⁸³ Római Szent Hippolitosz (170–235) az első ellenpápa, exegétikai munkássága része a Dániel könyvéhez írott kommentár.

¹⁰⁸⁴ II. (Nagy) Kúrosz (II. Kurus) perzsa uralkodó (Kr. e. 600/576–530).

¹⁰⁸⁵ Vö. Dán 10:1 skk.

¹⁰⁸⁶ Vö. 2Móz. 33:3 skk.

Így van ez most is, az Isten segítségével, az Istenanyja és a szent angyalok imái révén, Rusz fejedelmei hazatértek övéikhez nagy dicsőséggel, amelynek híre eljutott minden emberhez, a távoli országokhoz is, vagyis a görögökhöz, a magyarokhoz, a lengyelekhez és a csehekhez, sőt egészen Rómáig, az Isten dicsőségére, most és mindenkor és örökön örökké, ámen.

Ugyanabban az évben hunyt el Vszevolod özvegye,¹⁰⁸⁷ október 7. napján, és a Szent András-kolostorban helyezték nyugalomra. Ugyanazon év november 23-án hunyt el Joan, a csernyigovi püspök.

A 6620. (1112.) évben. Indictio 5. éve. Jaroszlav, Szvjatopolk fia hadat viselt a jatvjagok¹⁰⁸⁸ ellen és legyőzte őket; és amikor visszatért a háborúból, elküldött Novgorodba, és feleségül kérte Msztizslav leányát, Vlagyimir unokáját május hónap 12. napján, és június 29. napján hozták el. Ugyanabban az évben vitték Magyarországra Vlagyimir leányát, Jefimiát (Ofimija) a királyhoz (feleségül).¹⁰⁸⁹ Ugyanabban az évben hunyt el David Igorevics,¹⁰⁹⁰ május hó 25. napján, és testét 29-dikén temették el a Klov pataknál lévő Vlahernai Szent Szűz templomában.¹⁰⁹¹ Ugyanabban az évben hunyt el Janka, Vszevolod leánya, Vlagyimir leánytestvére november 3-án, és a Szent András-templomnál temették el, amelyet apja építtetett, hiszen a leány korábban abban a templomban lett apáca.

Ennek az évnek a végén pedig a Barlangkolostor igumenjét, Feoktiszet Csernyigov püspökévé szentelték, január hónap 12-én,¹⁰⁹² a (püspöki) székét január 19-én foglalta el. És örült ennek David fejedelem¹⁰⁹³ és a felesége, mert a fejedelem feleségének lelki atyja volt, a bojárok is örültek, meg minden ember örült, mert előtte egy beteg püspök volt, aki nem tudta szolgálatát ellátni, 25 évig betegen feküdt. Éppen ezért örült a fejedelem, és az emberek várták a püspöki szolgálatot, és most örvendeztek dicsőítve az Istent. Ugyanez volt a szerzetesekkel is, akik igumen nélkül maradtak: összegyűlt akkor valamennyi barát, és Prohor pópát neveztek meg igumenüknek,¹⁰⁹⁴ és tudatták ezt a metropolitával és Szvjatopolk fejedelemmel is. És megparancsolta a fejedelem a metropolitának, hogy örömmel nevezze ki igumennek. És húshagyó

¹⁰⁸⁷ Vszevolod Jaroszlavics özvegye. L. még a 924. jegyzetet.

¹⁰⁸⁸ A litvánok egyik törzse, Volhínia szomszédságában.

¹⁰⁸⁹ L. erre SRH, I, 429: „...rex secundam duxit uxorem de Russia...” (cap. 149); a házasságról l. FONT 1999, 79–81; FONT 2005, 26–27, 137–138.

¹⁰⁹⁰ 1100 után – miután Szvjatopolk elvette tőle Volhíniát – csupán annak egy részében Dorogobuzs fejedelem volt.

¹⁰⁹¹ A Klov pataknál lévő kolostor temploma, amelynek építését 1108-ban fejezték be (l. 1108-nál). A szövegközlésünk alapját képező *Lavrentij-kézirat* arra nem utal, hogy a templomot a Vlahernitissza Istenanya tiszteletére szentelték. A PVL harmadik redakciója, amely az *Ipatij-évkönyv* szövegére épül, már 1108-nál is tartalmazza ezt. Az építtető, Sztjefan, a Kijevi Barlangkolostor egykori apátja volt, aki az 1078. évi viszályok következtében távozott, és alapította az új kolostort (*Patyerik* 57; LIHACSOV 1950, II, 477; vö. PVL, 2007, 544, 639–640; TOLOCSKO 1983, 91–92).

¹⁰⁹² 1113. január 12. Feoktisz 1123. augusztus 6-án bekövetkezett haláláig Csernyigov püspöke maradt (SCSAPOV 1989, 210).

¹⁰⁹³ David Szvjatoszlavics csernyigovi fejedelem (1097 k.–1123).

¹⁰⁹⁴ A Kijevi Barlangkolostorban.

héten történt a kinevezése, február 9-én, csütörtökön.¹⁰⁹⁵ És így a szerzetesek már igumennel kezdték el a böjti időszakot.

A 6621. (1113.) évben. Déli 1 órakor egy jel tűnt fel a Napon. Minden ember számára látható volt: a Napból kevés maradt látható, (olyan volt) mint a szarvaival lefelé néző Hold, március 19-én, a Holdnak pedig 29-én.¹⁰⁹⁶ A jelek nem jót szoktak jelezni; a Nappal, a Holddal vagy a csillagokkal történő jelek nem az egész Földön láthatók, hanem amelyik országban lesz a jel, az fogja látni, a másik pedig nem látja. Mint a régmúltban is, Antiokhosz idején, Jeruzsálemben is voltak jelek, ott a levegőben tűntek fel emberek, akik lóháton száguldoztak, fegyverrel a kezükben fenyegetőztek, és ez csak Jeruzsálemben volt, más földeken ez nem volt. Hasonlóképpen a Napon látható jel Szvjatopolk halálát jelezte előre. Ez után a jel után érkezett Húsvét ünnepe,¹⁰⁹⁷ és megünnepelték; az ünnep után pedig nagyon beteg lett a fejedelem. És elhunyt az igazhívó Mihály fejedelem, akit Szvjatopolknak neveznek, április havának 16. napján¹⁰⁹⁸ Visgorodon túl. És csónakkal lehozták Kijevbe, testét elrejtve, szánra helyezték. És elsiratták a bojárok és valamennyi fegyverese; miután elénekelték fölötté az szokásos énekeket, eltemették Szent Mihály templomában, amelyet ő maga épített. A fejedelem felesége bőkezűen szétosztotta a vagyonát a kolostoroknak, a papoknak és a szegényeknek, úgyhogy az emberek csodálkoztak, mert ilyen bőkezű adományokat senki sem tehet. Azután, a tizedik napon, a kijeviek tanácskozást tartottak, elküldtek Vlagyimirhoz¹⁰⁹⁹ ezt üzenve: „Gyere, fejedelem, nagyapád és atyád trónusára.” Ezt meghallván Vlagyimir sokat sírt és nem ment el, testvére miatt bánkódva. A kijeviek pedig széthordták (kirabolták) Putyata hadvezér¹¹⁰⁰ udvarát, megtámadták a zsidókat, kifosztották vagyonukat. És újból elküldtek a kijeviek Vlagyimirhoz ezt üzenve: „Gyere, fejedelem, Kijevbe; ha pedig nem jössz el, akkor tudd meg, hogy sok gonoszság fog történni, mert nemcsak Putyata udvarát vagy az előljárókat, ha-

¹⁰⁹⁵ Cib szövegromlásnak tartja (CIB 2011², 28), helyes olvasatban: „Vajhagyó hét vasárnapján, február 9-én.” Február 9-e azonban nem a vajhagyó hét vasárnapja volt, amely ebben az évben február 16-ra esett, hanem a korábbi, húshagyó hét vasárnapja. A keleti egyházban a vajas hét (maslica), azaz a húshagyó vasárnapot követő hét, amikor tejterméket és tojást még szabad fogyasztani (MÜLLER/*Handbuch* IV, 328).

¹⁰⁹⁶ 1113. március 19-én részleges napfogyatkozás volt (VYSSOTSKY 1949, 7–8). A számítógépes szimulációk azt is alátámasztják, hogy a „szarvai lefelé néztek” (DODD–SCHAEFER 2002, 238). A Holddal kapcsolatos megjegyzés nem világos, ugyanis 1113-ban nem március 29-én volt holdfogyatkozás, hanem március 4-én, de az nem volt látható a Rusz területéről (CIB 2011², 36). Valójában a sokféle adat, amelyeket különböző szöveggyűjteményből idéz, későbbi – nagy valószínűséggel pontatlan – kompilatori tevékenységet mutatnak.

¹⁰⁹⁷ 1113-ban a húsvét április 6–7-re esett.

¹⁰⁹⁸ A legújabb kutatások szerint 1114 (CIB 2011², 271).

¹⁰⁹⁹ Vlagyimir Monomahhoz, aki 1113 és 1125 között volt kijevi nagyfejedelem.

¹¹⁰⁰ Putyata Visatyics – bojár, kijevi tiszjackij, azaz Szvjatopolk fejedelem udvarának egyik legrangosabb képviselője. Apja, Visata és más felmenő rokonai is hasonló minőségben szerepelnek. Lihacsov hitelesnek tartja a bojári genealógiát (LIHACSOV 1950, II, 393–394). Véleménye szélesebb körben is elfogadott (HALBACH 1985, 144, 162).

nem a zsidókat is kirabolják, és még a menyedre¹¹⁰¹ is rátámadnak, meg a bojárookra és a kolostorokra is, és te leszel, fejedelem, a felelős, ha a kolostorokat is kifosztják.” Ezt hallván Vlagyimir elment Kijevbe.

Vlagyimir, Vszevolod fia fejedelemségének kezdete. Vlagyimir Monomah vasárnap foglalta el a trónt Kijevben. Nyikifor metropolita a püspökökkel és a kijeviekkel nagy tisztelettel fogadta őt. Elfoglalta apjának és nagyapáinak székét,¹¹⁰² és minden ember örvendett, és a lázadás lecsendesedett. Amikor pedig a polovecek értesültek Szvjatopolk haláláról, összegyűltek és a Virhez (k Vyry)¹¹⁰³ mentek. Vlagyimir pedig, miután egybehívta a fiait és unokaöccseit, a Virhez vonult és egyesült Oleggel, a polovecek meg megfutamodtak.¹¹⁰⁴

Ugyanebben az évben ültette [Vlagyimir] a fiát, Szvjatoszlavot Perejaszlavlban trónra, Vjacseszlavot pedig Szmolenszkben. Ugyanazon év folyamán hunyt el a Lázár-kolostor szentéletű apátnője, szeptember 14-én, hatvan évet töltve a szerzetben, a születésétől fogva pedig összesen 92 évet élt. Ugyanebben az évben hozatta Vlagyimir a fia, Roman számára feleségül Volodar¹¹⁰⁵ leányát, szeptember 11-én. Ugyanebben az évben rakta le Msztjiszlav a Szent Miklós-kőtemplom¹¹⁰⁶ alapjait a fejedelmi udvarban, a piactérnél Novgorodban. Ugyanabban az évben ültette Vlagyimir a fiát, Jaropolkot a perejaszlavli trónra. Ugyanabban az évben nevezték ki Danyilt (Dánielt) püspöknek Jurjevbe, Nyikitát pedig Belgorodba.¹¹⁰⁷

¹¹⁰¹ A szó jelentéstartama szélesebb: a férfirokon (testvér, unokatestvér) feleségét is jelöli. Elképzelhető, hogy Szvjatopolk özvegyéről van szó.

¹¹⁰² Az intronizáció kifejezésére szolgáló toposz.

¹¹⁰³ A Szejm mellékfolyója a Vir.

¹¹⁰⁴ Az *Intelmek*ben is olvasható a hadjáratról egy rövid tudósítás: „És Virhez ment közben Ajepa és Bonyak, el akarták foglalni, mi Oleggel és a gyermekeinkkel Romenhez vonultunk ellenük, és ők, ezt megtudva, elmenekültek.” Úgy tűnik, hogy a kunok az új nagyfejedelemhez a szokásos „békeajánlattal” érkeztek, azonban a korábbi védekezést a támadás taktikájára cserélő Vlagyimir Monomah Oleggel és más fejedelmekkel haddal vonult az Ajepa és Bonyak vezette kunok ellen a Vir folyó partján levő Virhez (Вир, Cserkaszi terület, Ukrajna), amelynek pontos helye nem ismert. A Vir folyó a Csernyigovi Fejedelemséghez tartozott (ДИМНИК 1994, 272), azonban a kunok a Perejaszlavli Fejedelemséget is érintették ekkor, mert a Szulánál levő Romen (Ромни, Szumi terület, Ukrajna) ennek a fejedelemségnek a területén volt.

¹¹⁰⁵ Volodar Rosztjiszlavics Peremisl fejedelme (1100 k.–1124. március 19.). Már Szvjatopolk nagyfejedelemsége idején is Vlagyimir Monomah pártján állt. A házasságkötés szeptember 11-i dátumát megelőzi egy későbbi esemény: szeptember 14-én a Lázár-kolostor apátnőjének halála. Furcsa továbbá, hogy szeptemberben kezdenek templomépítéshez, holott ennek ideje mindig a tavaszi hónapokra esik. A kronológiai problémák egy szeptemberi és egy ultramárciusi évkezdet kombinációjából adódó keveredést tükröznek (СІВ 2011², 38–40).

¹¹⁰⁶ A Jaroszlav udvarán található Nyikolszkij szobor. Ma is létező templom, amelynek középkori alapjai megmaradtak, de a 19–20. század során jelentős átépítéseket hajtottak végre rajta. Méretei: 23 × 15 m (Комеч, А. И., Никольский собор на Ярославом дворище, in *Velikij Novgorod*, 494).

¹¹⁰⁷ Mindkét püspök kinevezése 1114-ben történt. Nyikitát még egyszer említik (1115. május 1-jén), Danyil 1122. szeptember 9-én bekövetkezett haláláig maradt püspöki székében (СЦСАПОВ 1989, 207, 210).

A 6622. (1114.) év. Elhunyt Szvjatoszlav, Vlagyimir fia, március 16-án, és Perejaszlavlban Szent Mihály templomában temették el, hiszen ott kapott atyjától trónt, mikor elhozta őt Szmolenszkből. Még ugyanazon év folyamán Msztyiszlav Novgorodban a korábbinál nagyobb várfal alapjait vetette meg. Ugyanazon év folyamán vetette meg Ladoga kőalapjait a töltesen Pál, a fejedelem helytartója, Msztyiszlav fejedelemsége idején. Amikor Ladogába érkeztem, a ladogaiak elbeszélték nekem, hogy „itt, amikor nagy felhők jönnek, gyermekeink üvegszemecskéket találnak, kicsiket is és nagyokat is, lyukasakat, mások meg a Volhov mellett gyűjtenek, amiket a víz kisodor”.¹¹⁰⁸ Ezekből több mint százat hoztam, de mind különbözőek. Amikor én ezen csodálkoztam, ők ezt mondták nekem: „Ezen nincs mit csodálkozni, sok öreg él még, akik jártak Jugrán és a szamojédok földjén túl, és maguk látták az északi országokban, hogy mihelyt leereszkedik egy felhő, abból a felhőből fiatal mókusok esnek, mintha akkor születtek volna, és amikor megnőnek, szétszélednek a földön, máskor másféle felhő jön, és ebből kis szarvasok hullanak, majd megnőve, szétszélednek a földön.”¹¹⁰⁹ Erre nekem tanúm is van, Pál, a ladogai fejedelmi helytartó és valamenyny ladogai (ember). És ha valaki ennek nem ad hitelt, olvassa el a *Kronográfot*:¹¹¹⁰ „Prov¹¹¹¹ uralkodása idején a sok esővízzel együtt búza is hullott, amellyel, azt összeszedve, nagy hombárokat töltöttek meg. Hasonlóan, Aurelius¹¹¹² idején ezüstszemcsék hulltak (a földre), Afrikában meg három kötömb esett le.”¹¹¹³ A vízözön után és a népek szétválasztása után „a Hám nemzetségéből származó Mesztrom kezdett először uralkodni, utána Jeremiás, azután Feoszta,¹¹¹⁴ akit az egyiptomiak Szvarognak is neveztek. Ennek a Feosztnak az uralkodás idején Egyiptomban harapófogók hullottak az égből, és az emberek fegyvert kezdtek kovácsolni, addig meg botokkal és kővel verekedtek. Ez a Feoszta törvényt adott ki arról, hogy a nők csak egy férfihoz menjenek nőül, és tartózkodó életmódot folytassanak, és ha valaki házasságtörést követett el, azokat kivégeztetni parancsolta. Ezért is nevezték el Szvarog istennek.” „Mert korábban a nők azzal álltak össze, akivel akartak, mint az állatok. Ha egy nő gyermeket szült, azt annak adta, aki számára kedves volt. »Ez a te gyermeked.« Az pedig ünnepséget rendezett, és magához vette a gyermeket. Feoszta ezt a szokást megszüntette, és elrendelte, hogy egy férfinak egyetlen felesége legyen, és a nő csak egyetlen férjhez menjen feleségül; és ha valaki ezt a törvényt áthágja, vessék tüzes kemencébe.” „Evégett nevezték el Szvarognak, és tisztelték az egyiptomiak. És utána

¹¹⁰⁸ Színes üveg- vagy kőgyöngyökről lehet szó.

¹¹⁰⁹ Jugrára l. a 741. jegyzetet; KLIMA 2007.

¹¹¹⁰ A kronográfokról, amelyek fő forrása Geórgiosz Hamartólosz krónikája: I. VODOLAZKIN 2008, 211–236. A következőkben tulajdonképpen Hamartólosz és Malalasz krónikáiból foglal össze történeteket.

¹¹¹¹ Marcus Aurelius Probus Augustus római császár (276–282).

¹¹¹² A 3. században több római császárra is utalhat, a fentín kívül: Marcus Aurelius Carus Augustus (282–283), Marcus Aurelius Numerius Augustus (283–284), Marcus Aurelius Carinus Augustus (283–285).

¹¹¹³ A kötömbök Thrákiában estek le, történetük Hamartólosz krónikájában olvasható (PVL, 2013, 380).

¹¹¹⁴ Héphaisztosz (LIHACSOV 1950, II, 481).

a fia uralkodott, név szerint a Szolnce,¹¹¹⁵ akit Dazsbognak neveznek, hétezer és 400 és hetven nap, amely húsz és fél holdévet tesz ki. Hiszen az egyiptomiak nem tudtak másképpen számolni: egyesek a hold alapján számoltak, mások meg napokkal számolták az évet; a tizenkét hónap számolást később ismerték meg, amikor az emberek adózni kezdtek uralkodóiknak. A Napcár, Szvarog fia, másképpen Dazsbog erős férfiú volt; ha valakitől tudomást szerzett valami gazdag és előkelő egyiptomi nőről és olyan férfiról, aki közeli kapcsolatba akart vele kerülni, kereste, hogy a bűn helyén elkaphassa őt (a nőt), mivel nem kívánta atyjának, Szvarognak a törvényét megszegni. Miután magához vette néhány fegyveresét, tudva az órát, amikor az (a nő) a házasságtörést elköveti, éjjel, a férj távolléte idején lecsapott rá, amikor a számára kedves, idegen férfival az ágyban feküdt. Elfogta a nőt, kínzásnak vetette alá és végigküldte Egyiptom földjén, hogy megszégyenítsék, a házasságtörő férfit pedig lefejeztette. És bűnmentes élet köszöntött be egész Egyiptom földjén, és mindnyájan magasztalták őt.¹¹¹⁶ De mi nem folytatjuk a történetet, hanem Dáviddal együtt mondjuk: „Amit az Úr akar, mindent véghezvisz, a mennyben és a földön, a tengerben és a minden mélységben, ő hoz felhőket a föld határaitól.”¹¹¹⁷ És ez volt az utolsó föld, amelyről az elején szoltunk.

A 6623. (1115.), az indictio 8. évében összegyűltek a testvérek, Rusz fejedelmei: Vlagyimir, a Monomahnak nevezett, [aki] Vszevolod fia, és David Szvjatoszlavics és Oleg, a testvére, és elhatározták, hogy áthelyezik Borisz és Gleb hamvait, mert kőtemplomot építettek számukra, hogy tetemeiket dicsőséggel és tisztességgel eltemessék. Először, május 1-jén, szombaton felszentelték a kőtemplomot, azután a 2. napon átszállították a szenteket. És nagyszámú nép sereglett össze mindenfelől: Nyikifor metropolita¹¹¹⁸ az összes püspökkel – a csernyigovi Feoktiszttel, a perejaszlavli Lazarral, a belgorodi Nyikita pópával¹¹¹⁹ és a jurjevi Danyiillal¹¹²⁰ és a [következő] igumenek: a barlangkolostori Prohor és a Szent Mihály-kolostorból Szilveszter, a Szent Megváltóból Száva, és a Szent Andrásból Grigorij, a klovi Péter¹¹²¹ és más igumenek. És felszentelték a kőtemplomot. És amikor befejezték az érettük tartott liturgiát, mindnyájan Olegnél ebédeltek és ittak, és nagy vendéglátás volt: három napon át etették a nincsteleneket és a vándorokat. És a következő napon [május 2-án] a metropolita, a püspökök, az igumenek felöltötték szent öltözküket, gyertyákat gyújtottak és jó illatú füstölőkkel elmentek a szentek ereklyéit őrző koporsókhoz. És megfogták Borisz koporsóját, ráhelyezték a szánra, és köteleknél fogva húzták azt a fejedelmek és a bojárok; elől mentek a szerzetesek gyertyákkal, mögöttük a pópák, és az igume-

¹¹¹⁵ Nap.

¹¹¹⁶ Szabadon idézve Malalas *Krónikája* I. könyvének 23. fejezete, a II. könyv 1. fejezete és a VI. könyv 4. fejezete. A szláv nyelvű fordításban görög istenek (Feosza–Héphaisztosz, Héliosz–napisten) össze vannak kötve a szláv Szvarog és Dazsbog istenségekkel. Az összekapcsolás nem a krónikásnak, hanem a fordítónak köszönhető.

¹¹¹⁷ Zsolt 135:6–7.

¹¹¹⁸ Metropolita 1104. december 18. és 1121 között.

¹¹¹⁹ Mindösszesen kétszer említik, ez az egyik alkalom (SCSAPOV 1989, 207).

¹¹²⁰ A Rosz menti Jurjev püspöke 1113 és 1122. szeptember 9. között (SCSAPOV 1989, 210).

¹¹²¹ A Klov patakánál levő Vlaherni-kolostor igumene.

nek, a püspökök közvetlenül az ereklyetartó előtt haladtak, a fejedelmek pedig együtt a koporsóval a hordozható kerítések között. És nem tudtak haladni a sok nép miatt: tördelték a hordozható kerítéseket, mások felkapaszkodtak a várfalakra, állványokra, úgy hogy félelmetes volt ezt a tömeget látni. És megparancsolta Vlagyimir, hogy szétzabdalt drága szövetdarabokat (pávolo), mókusbőröket dobáljanak a népnek, más helyeken meg ezüst pénzérmeiket szórtak a nagyon toladó-nyomakodó embereknek, így könnyen bevitték az ereklyetartót a templomba, de nehezen tudták a templom közepére helyezni. És elindultak Glebért. Hasonló módon őt is átszállították és a testvére mellé helyezték. És vita támadt egyfelől Vlagyimir, másfelől David és Oleg között. Vlagyimir az ereklyetartókat a templom közepén kívánta elhelyezni, és ezüsből tornyos házikót akart fölé emelni, David és Oleg pedig a boltív alatt kívánta őket elhelyezni, „ahol apám is tervezte”, a jobb oldalon, ahová a boltívet is építtette. És a metropolita, meg a püspökök így szóltak: „Vessetek kockát, és ahová a vértanúk akarják, oda tesszük őket”, és a fejedelmek beleegyeztek. És letette Vlagyimir a maga kockáját, és David és Oleg a magukét a szent ebédlő asztalára, és David és Oleg kockáját húzták ki. És a boltív alatt helyezték el őket, a jobb oldalon, ahol most is nyugszanak. Tehát szent vértanúinkat május 2-án szállították át a fatemplomból a kőtemplomba Visgorodban. És dicsőség fejedelmeinknek, Rusz földje közbenjáróinak, akik ennek a világnak a dicsőségét megvetették, és Krisztust megszerették, amikor úgy döntöttek, hogy az Ő nyomdokain haladnak. Mint Krisztus jó bárányai nem szegültek ellen, amikor feláldozni készültek őket, nem tértek ki az erőszakos halál elől. Ezért is lettek Krisztussal egyetemben az örök boldogság részesei, és nyerték el a mi Megváltónktól, Jézus Krisztustól a gyógyítás adományát, bőkezűen részesítve ebből az adományból azokat a beteget, akik hittel járnak szent templomukba, a haza védelmezőinek templomába. A fejedelmek pedig, és a bojárok meg minden ember három napig ünnepe, hálát adva Istennek és a szent vértanúknak. Azután szétszéledtek, mindenki az övéihez [tért]. Vlagyimir pedig ezüst- és aranyverettel látta el az ereklyetartókat, és feldíszítette sírjukat, a boltívre szintén ezüst- és aranyveretet készíttetett, és imádkoznak előttük az emberek bűneik bocsánatát kérve.

Ugyanabban az évben jel volt [látható]: elpusztult a Nap és olyan lett, mint a Hold, amelyről a tudatlanok azt mondják: „körberágott nap”.¹¹²² Ugyanazon évben elhunyt Oleg Szvjatoszlavics, augusztus hónap első napján, a második napján pedig eltemették a szent Megváltónál, atyjának, Szvjatoszlavnak a sírjánál. Ugyanabban az évben Vlagyimir hidat épített a Dnyeperen.

A 6624. (1116.) évben. Vlagyimir hadjáratot vezetett Gleb¹¹²³ ellen, hiszen Gleb a dregovicsokkal háborúzott, Szlucseszket¹¹²⁴ felégette, és nem tanúsított megbánást,

¹¹²² 1115. július 23-án teljes napfogyatkozás volt (VYSSOTSKY 1949, 8; DODD-SCHAEFER 2002, 244).

¹¹²³ Gleb Vseszlavics minszki fejedelem (1101 k.–1119. szeptember 13.). Többszöri lázadása miatt Kijevben, Vlagyimir Monomah börtönében halt meg (РАПОВ 1977, 55). Terjeszkedni próbált Szmolenszk, Turov és Novgorod irányába. A hadjárat január 28-án kezdődött. Más szövegekkel összevetve a PVL itt szeptemberi évkezdetet követ (СІВ 2011², 44).

¹¹²⁴ A Szlucs folyó (a Pripjaty bal parti mellékfolyója) felső folyásánál, Turovhoz tartozó település, Minszk déli szomszédja.

nem fejezte ki alázatát, hanem még inkább visszafeleselt Vlagyimirnak, amikor az megfeddte. Vlagyimir pedig, bízva Istenben és az igazságban, Minszkhez¹¹²⁵ vonult fiaival és David Szvjatoszlaviccslal és az Olgovicsokkal. És Vjacseszlav elfoglalta Orsát és Kopiszát,¹¹²⁶ David pedig Jaropolkkal ostrommal bevette Druckot.¹¹²⁷ Maga Vlagyimir pedig Szmolenszkhez vonult, és Gleb bezárkózott a városba. Vlagyimir pedig a tábora mellett, a várfalakkal szemben ostromtorony építésébe kezdett. Glebet, amikor ezt meglátta, félelem fogta el, és különböző kérésekkel követeket kezdett küldeni Vlagyimirhoz. Vlagyimir pedig nem akart nagybőjt¹¹²⁸ napjaiban vért ontani, és békét kötött vele. Gleb pedig, amikor kijött gyermekeivel és druzsinájával a városból, behódolt Vlagyimirnak, és békétárgyalásokat kezdtek. Gleb megígérte, hogy mindenben engedelmeskedik Vlagyimirnak. Vlagyimir pedig, miután békét kötött Glebvel és mindenről kioktatta őt, neki adta Minszket, maga pedig visszatért Kijevbe. Jaropolk¹¹²⁹ pedig fából várost építtetett, Zseldijt,¹¹³⁰ azoknak a druckiaknak, akiket fogságba ejtett. Ugyanabban az évben Msztyszlav Vlagyimirovics a novgorodiakkal és a pszkoviakkal a csúdok ellen hadakozott, és elfoglalta a csúdok Medvezsja Glava¹¹³¹ nevű városát, falvak megszámlálhatatlan sokaságát foglalták el, és nagy zsákmánnyal tértek haza. Ugyanabban az évben Leon cárevics, Vlagyimir veje¹¹³² hadba vonult Alekszej cár (ot Oleksija carja)¹¹³³ ellen, és néhány Duna menti város behódolt neki; és Gyeresztr¹¹³⁴ városában ravaszsággal megölte őt két, a cár által felbérelt szaracén férfi, augusztus 15-én. Ugyanabban az évben Vlagyimir nagyfejedelem elküldte Ivan Vojtyisicset, és az helytartókat nevezett ki a Duna mentén. Ugyanabban az évben Vlagyimir elküldte a fiát, Jaropolkot, és David a maga fiát,

¹¹²⁵ Az *Ipatyij-évkönyv*ben Szmolenszk olvasható (*PSZRL*, II, 282), de valójában Minszkről van szó, Gleb központjáról.

¹¹²⁶ A minszki voloszty települései a Dnyeper partján.

¹¹²⁷ Település a hasonló nevű folyó partján.

¹¹²⁸ 1116. február 14–március 31.

¹¹²⁹ Jaropolk Vlagyimirovics, Vlagyimir Monomah fia, aki 1113-tól Perejaszlavl fejedelme volt. Az építkezés ezen a területen történt.

¹¹³⁰ Zseliny a Szula alsó folyásánál.

¹¹³¹ Jelentése: „Medvefej”, a későbbiekben Odenpe, ma Otepää, Tartu (Észtország) közelében.

¹¹³² León Diogenész, IV. Rómanosz Diogenész bizánci császár (1067–1071) fia, aki Vlagyimir Monomah Mária nevű leányát vette feleségül. Fiuk, Vaszilko Leonovics halálát 1136-ban említik a források (*PSZRL*, II, 298). L. még az 1095. év alatt. A korszak egyes kutatói megkérdőjelezik az 1116-os hadjáratnak a hitelességét, részben mert összetéveszthető az 1094. évi kun hadjáratral az azt vezető bizánci trónkövetelő, León miatt, másrészt pedig azért, mert sem Anna Komnéné, sem más bizánci források nem tesznek említést az 1110-es években az Al-Duna térségében bizánci–rusz összecsapásokról. Van, aki nem vonja kétségbe az 1116-os hadjárat megtörténtét, hanem úgy véli, hogy ez a 12. században megjelenő újabb Diogenészfi – aki a kijevi uralkodócsalád egy tagját kapta feleségül, valamint támogatást Bizánc-ellenes hadjáratához – arra utal, hogy a korábbi, a PVL-ben az 1095. év alatt szereplő Gyevgyenyevics mégiscsak IV. Rómanosz Diogenész fia volt, vagy nagyon közeli rokona (FRANKOPAN 2005, 62).

¹¹³³ I. Alexiosz Komnénosz bizánci császár (1081–1118).

¹¹³⁴ Ma Szilisztra Bulgáriában.

Vszevolodot a Donhoz,¹¹³⁵ és azok három várost vettek be: Szugrovot, Sarukant és Balint.¹¹³⁶ Ugyanakkor hozott magának egy nagyon szép feleséget Jaropolk, a jász fejedeleme fogságban lévő leányát.¹¹³⁷ Ugyanabban az évben hunyt el Predszlava apáca is, Szvjatoszlav leánya. Ugyanabban az évben Vjacseszlav¹¹³⁸ a Dunához vonult Foma Ratyiboriccsal, és amikor odaértek Gyeresztrhez, semmi sikert nem értek el, visszatértek. Ugyanabban az évben hadakoztak a polovecekkel, torkokkal és besenyőkkel a Donnál, és két nap, két éjjel harcoltak, és torkok és besenyők érkeztek Rusz földjére Vlagyimirhoz.¹¹³⁹ Ugyanabban az évben meghalt Roman Vszeszlavics. Ugyanabban az évben elhunyt Msztyiszlav, Igor unokája.¹¹⁴⁰ Ugyanabban az évben Vlagyimir férjhez adta leányát, Agafját Vszevolodokhoz.¹¹⁴¹

A 6625 (1117.) évben. Vlagyimir elhozta Novgorodból Msztyiszlavot, és atyja Belgorodot adta neki, Novgorodban pedig Msztyiszlavics, a fia, Vlagyimir unokája foglalta el a helyét.¹¹⁴² Ugyanabban az évben Vlagyimir Jaroszlav¹¹⁴³ ellen vonult Vlagyimir vár(os)hoz, Daviddal és az Olgovicsokkal és Volodarral és Vaszilkóval,¹¹⁴⁴ és megostromolták őt Vlagyimirban, és ott táboroztak úgy hatvan napig, és békét kötöttek Jaroszlavval. Amikor Jaroszlav behódolt és meghajolt nagybátyja, Vlagyimir

¹¹³⁵ Itt valószínűleg a Donyecre utal a krónikás.

¹¹³⁶ A *Lavrentij-évkönyv*ben a városok nevei: Galin, Csesjujev és Szugrov (PSZRL, I, 291). Csesjujev valószínűleg Sarukannal azonos. Lokalizálásuk vitatott. Részletesebben l. *A kunok a Poveszty vremennih let-ben* c. tanulmányt.

¹¹³⁷ A forrásból nem derül ki, hogyan is kerül sor erre a házasságra. A kun fennhatóság alól szabadulni akaró jászok és a rusz fejedeleme szövetségének következtében? Vagy pedig Jaroszlav jövőendőbelije a kunok uralma alatt élő (doni?) jászok egyike volt, aki, miután a rusz sereg legyőzte urait, a fejedeleme felesége lett?

¹¹³⁸ L. az 1007. jegyzetet.

¹¹³⁹ Ebben az esetben valóban a Don folyóra utalhat az évkönyv szerkesztője, mert a következő, 1117. év alatt az olvasható, hogy „Ugyanabban az évben érkeztek belovezsiek Rusz földjére”. A belovezsiek pedig a Don alsó folyásánál levő Sarkel lakói lehettek (PLETNYOVA 1990, 62–63). Talán azoknak a délorosz steppén maradt besenyő és úz (tork) töredékeknek a harcáról van szó, akik a steppe új urainak, a kunoknak fennhatósága alá kerültek. A rusz fejedelmektől elszenvedett sorozatos vereségek meggyengíthették a kunok hatalmát, így a közöttük élő töredék népcsoportok ellenük fordultak. Feltehetően azonban alulmaradtak, így kénytelenek voltak a Rusz területére menekülni. Van olyan vélemény, amely szerint a sikertelen kísérlet a kunok uralmának akart véget vetni. Azt azonban nehéz elképzelni, hogy ezek az alárendelt török nyelvű népek a kunok teljes hatalmának megsemmisítésére törekedtek volna. A besenyők és úzok célja inkább a függetlenség lehetett, semmint a kunok hatalmának megdöntése a steppén (RASZOVSKIJ 1940, 111).

¹¹⁴⁰ Msztyiszlav nagyapja Igor Jaroszlavics volhíniai fejedeleme és szmolenszki fejedeleme (1054–1060) volt, apjáról semmit sem tudunk. Neve a dinasztikus névadási hagyományok szerint talán Vszevolod lehetett. Msztyiszlav nevét 1097-ben említi a PVL a volhíniai Vlagyimirban. Más forrás szerint már 1113-ban meghalt (РАОВ 1977, 202).

¹¹⁴¹ Vszevolod Davidovics Volhínia északkeleti részén rendelkezett voloszttyal (Grodno) (РАОВ 1977, 202).

¹¹⁴² Vszevolod Msztyiszlavics, aki 1132-ig volt Novgorod fejedelme.

¹¹⁴³ Jaroszlav Szvjatopolcsics, a volhíniai Vlagyimir fejedelme.

¹¹⁴⁴ A szomszédos Peremisl és Tyerebovl fejedelmei, l. 1097. évi eseményeket.

előtt, Vlagyimir utasításokat adott mindenre vonatkozóan, és megparancsolta neki, hogy mindenkor menjen el hozzá „amikor csak hívlak”.¹¹⁴⁵ És így békében szétszéledtek, mindenki az övéihez. Akkor polovecek érkeztek a bolgárokhoz, és a bolgár fejedelem mérgezett itallal kínálta őket, és amikor ittak belőle, Ajepa és a többi polovec fejedelmek mind meghaltak.¹¹⁴⁶ Ugyanabban az évben elhunyt Lazar, a perejaszlavli püspök, szeptember 6-án.¹¹⁴⁷ Ugyanabban az évben érkeztek belovezsiek¹¹⁴⁸ Rusz földjére. Ugyanabban az évben fogadta el Vlagyimir Andrej feleségéül Tugorkan unokáját.¹¹⁴⁹ Ugyanabban az évben szeptember 26-án rengett a föld. Ugyanabban az évben Vlagyimir kihozatta Minszkből Glebet, és templomot alapított a [két] vértanúnak az Altánál. Vlagyimir pedig elküldte Romant,¹¹⁵⁰ a fiát, hogy Vlagyimir fejedelem legyen. Ugyanabban az évben meghalt Alekszej cár,¹¹⁵¹ és Ióannész (Ivan),¹¹⁵² a fia lett a cár.

¹¹⁴⁵ A hadjáratban való részvételre utalás.

¹¹⁴⁶ A mérgezés háttérében egyfajta politikai manőver állhatott, vagyis a volgai bulgárok nem voltak hajlandók egy olyan polovec csoporttal megegyezni, amely Jurij Dolgorukijjal állt szoros szövetségben. Ugyanis nagy a valószínűsége, hogy Jurij Dolgorukij apósa lehetett ez a volgai bulgároknál meghalt Ajepa. Ezt bizonyíthatja, hogy 1120-ban a rusz fejedelem is hadat vezet a volgai bulgárok ellen (PSZRL, I, 292; PSZRL, II, 285–286).

¹¹⁴⁷ 1117-ben (SCSAPOV 1989, 209).

¹¹⁴⁸ Ők a kunoktól elszenvedett vereségek miatt Sarkelből menekülők lehettek.

¹¹⁴⁹ Vlagyimir Monomah 15 éves fia, Andrej Vlagyimirovics, a későbbi volhíniai és perejaszlavli fejedelem és Tugorkan unokájának házassága talán az 1116 nyarán vezetett sikeres rusz hadjáratot zárta.

¹¹⁵⁰ 1118-ban történt, 1119. január 6-án Roman meghalt.

¹¹⁵¹ I. Alexiosz Komnénosz 1118. augusztus 15-én halt meg.

¹¹⁵² Ióannész Komnénosz (1118–1143).

Ferincz István

A Régmúlt idők elbeszélése (Poveszty vremennih let) mint irodalmi emlék

A nagysága csúcspontján levő Kijevi Rusznak szüksége volt írott történelemre. Minden nép ismeri és őrzi emlékezetében a maga történelmét. Különböző hagyományokban, legendákban és énekekben maradtak fenn és nemzedékről nemzedékre hagyományozódtak a szlávok múltjára vonatkozó ismeretek. Sajnos, a kijevi korszakból eredetiben nem maradt ránk egyetlen kódex (évkönyv) sem. Valószínűleg a 11. század eleje óta készültek Kijevben és Novgorodban feljegyzések, amelyek a század 60-as 70-es éveiben a Barlangkolostor szerzetese, Nyikon munkásságának köszönhetően kronológiai rendben sorakoznak, és a század végére az *Őskrónikának* (*nacsalnij szvod*) nevezett évkönyvi elbeszéléssé álltak össze.¹ Az *Őskrónika* szerkesztője folytatta a Nyikon-féle gyűjteményt, kiegészítve azt az 1073–1095 közötti események elbeszélésével. Szemrehányással illeti a fejedelmeket a belviszályok miatt és azért, hogy nem óvják Rusz földjének egységét. Az orosz források mellett felhasználja a legrégebbi orosz kronográf-kompilációt (*Hronograf po velikomu izlozsenyiju*), amelyből részleteket emel be a saját évkönyvi elbeszélésébe: így Aszkold és Dir hadjárata Cárgrád (Konstantinápoly) ellen (a 866. évnél olvasható), vagy Igor hadjárata Cárgrád ellen (a 941. évnél). Majd végleges évkönyvi és irodalmi formába legkésőbb 1113 körül Nyesztor, a Kijevi Barlangkolostor (*Kijevo-Pecszerszkij monasztir*) tudós szerzetese öntötte őket. Ám ez az első szerkesztés nem maradt ránk. A tudományban a kezdő sorairól *Poveszty vremennih let*-nek (*Régmúlt idők elbeszélése*)² nevezett emléket csak későbbi másolatokból ismerjük, amelyek közül a két legfontosabb: a *Lavrentyij-* vagy *Laurentius-évkönyv* (1377) és az *Ipatyij-* vagy *Hypatius-évkönyv* (1420-as évek). Az előbbi, az évkönyv utolsó szerző-kompilátora, Lavrentyij (Laurentius = Lőrinc) szerzetes nevét viseli, az *Ipatyij-évkönyv* pedig a kozstromai Szent Hypatius-kolostorról kapta a nevét, ahol N. M. Karamzin rátalált. Igen fontos még az *Novgorodi első évkönyv* a 13–14. századból, amely nevében keletkezési he-

¹ Az *Őskrónika* szövege A. A. Sahmatov meggyőző érvelése szerint kissé átdolgozott formában megőrződött az *Novgorodi első évkönyv* szerkesztésében, s valószínűleg ennek átdolgozása alapján szerkeszti meg Nyesztor a *Poveszty vremennih let* első változatát a 12. század elején.

² Az *Őskrónika* elnevezés a magyar szakirodalomban nemcsak a szűkebb értelemben vett *nacsalnij szvodot* jelöli, hanem az egész *Poveszty vremennih let* megnevezésére is szolgál, és a szakirodalomban az orosz cím kezdőbetűiből alkotott PVL rövidítés is elterjedt.

lyére utal. Mind a *Lavrentyij-évkönyv*, mind az *Ipatyij-évkönyv* gyűjteményben maradt fenn. Az előbbiben a PVL szövegét az északorosz *Szuzdali évkönyv* folytatja, amely 1305-ig beszéli el az eseményeket. Az *Ipatyij-évkönyv*ben pedig a PVL-en kívül a *Kijevi* és a *Halics–Vohíniai évkönyv* eseményeit olvashatjuk 1292-ig. Az évkönyvek későbbi másolatait még nagyobb időszak választja el az általuk leírt történelmi eseményektől. Ez azt jelenti, hogy a történészek az orosz krónikaírás legrégebb korszakának keletkezéstörténetét az említett krónikagyűjtemények alapos összehasonlító vizsgálata alapján kénytelenek rekonstruálni. Az évkönyvírás történetének tanulmányozását nehezíti az a körülmény is, hogy a legtöbb évkönyv több krónika összeszerkesztése (*szvod*), gyűjteménye.

Az említett három kódex, mint arra Font Márta rámutat, három különböző szöveg hagyományt is képvisel: „az első a vlagyimir–szuzdali, majd moszkvai fejedelmekét, a második a kijevi és halics–vohíniai fejedelmekét, a harmadik a novgorodi területét. Mindegyik kódex egy-egy kódexcsaládot is reprezentál, a hozzájuk kapcsolódó más-más (későbbi keletkezésű) kódexekkel együtt. A nagyszámú kódexből, amelyet a keleti szláv nyelveken ugyancsak *letopisz* szóval jelölnek, a századforduló forráskritikája állapította meg annak a legelső évkönyvnek a létezését, amellyel minden későbbi kódex szövege kezdődik. Korábban Nyesztor-krónikának is nevezték, ez azonban nem pontos, mivel a krónika több nemzedék krónikásainak munkája, Nyesztor csak az egyik szerző volt. A PVL szövegét rekonstruálták a létező három redakció (szövegváltozat) alapján.”³

Megállapítható volt, hogy a PVL a 12. század elején keletkezett (1113), és rövid időn belül két alkalommal is újraírták, átdolgozták: 1116-ban és 1118-ban. Tudnunk kell, hogy Nyesztor kortársának, Szvjatopolk kijevi nagyfejedelemnek (1093–1113) a viszonya a Barlangkolostorral fordulatokban bővelkedett. Az évekig tartó ellenségeskedést követően a nagyfejedelem 1095-ben szövetséget köt a kolostorral. Az évkönyv politikai jelentőségét is felismerve, a történetírást igyekezett a maga javára kamatoztatni. Célját el is érte, mert az 1113. évi első változatban Nyesztor rokonszenves portrét fest a nagyfejedelemről, méltatja politikai megfontoltságát és széles látókörét. Szvjatopolk 1113-ban bekövetkezett halála után egykori vetélytársa, Vlagyimir Monomah lett a nagyfejedelem. Az évkönyvírás folytatását az általa alapított kijevi Vidubicsi kolostor szerzeteseire bízta, akik természetesen mecénásuk álláspontját képviselték, és az ő értékelését magukévá téve, a krónika Szvjatopolk uralkodásával foglalkozó befejező részét átdolgozták. Az új, 1116-ban elkészült változat megfogalmazója, Szilveszter apát Vlagyimir Monomah alakját állítja előtérbe, és az ő államférfiúi erőit hangsúlyozza, azaz az átdolgozás Vlagyimir Monomah felfogásának megfelelően történt.

Már a PVL keletkezéstörténete is jelzi, hogy az évkönyvírást a 12. századra más kolostorokban is művelték, és azt is, hogy a fejedelmi udvar gondolkodásmódja nyomot hagyott a krónikákban akkor is, ha azok a kolostorokban fogalmazódtak. A 12. századtól több püspökség székhelyén és a fejedelmi udvarban is készítették történeti feljegyzéseket. Elkezdődött a területi évkönyvírás, amelynek lényegében három nagy

³ FONT–VARGA 2006, 59.

központja alakult ki: Novgorod őrizte meg a legnagyobb terjedelmű történeti anyagot; ezt követte a vlagyimír-szuzdali terület, amely a 12–13. század fordulójától tudatos hagyományörző szerepet is vállalt, és a tatár hódítást követően ez csak tovább erősödött. Ezért maradt meg itt több kijevi kézirat is. Végül a harmadik történetíró központ a délnyugati régió, amelynek évkönyvírása igen korai, de csak egy kódex-család viszi tovább a történeti feljegyzéseket a 13. század végéig, ott törést szenved.

Az elmondottak azt mutatják, hogy művelt és képzett szerzetes krónikások vettek részt a PVL közel egy évszázados szerkesztésében, akik a társaik által felhalmozott anyagot meghatározott szempontok szerint elrendezték, biztosították egységes szemléletét, eszmeiségét. Nyíkon, Nyesztor és Szilveszter közös érdeme, hogy a *Régmúlt idők elbeszélése* válaszolni tud az első soraiban megfogalmazott azon kérdésekre, hogy „honnan ered Ruszföld, ki volt Kijev első fejedelme, és hogyan alakult ki Ruszföld”. Az évkönyv (krónika) egységét biztosítja egyrészt a kort még uraló providencialista történelemszemlélet, amely minden földi esemény, jelenség végokának, eleve elrendelőjének Istent tartja, másrészt az első krónikások hazafisága. A *Régmúlt idők elbeszélése* a szlávok legrégebbi történetének és a Kijevi Rusznak írásban rögzített története: az állam létrejöttének, a pogány orosz fejedelmek örökségét vállaló, a keresztény Rusz nagyságát bemutató és a kezdődő politikai széttagolódás veszélyeire figyelmeztető, az uralkodó réteg önértetét is kifejező kordokumentum. Politikai és vallásos eszmeisége kiterjed az egész rusz népiségre, amelynek érdeke volt az állam politikai egysége, biztonsága és nyugalma. A *Régmúlt idők elbeszélését* áthatja a szláv népek közös eredetének és összetartozásának a tudata. Keletkezése összefonódik a korai Kijevi Állam (Rusz) 11. századi történetével és a századfordulót követő évtizeddel.

Mivel a PVL több krónikásnemzedék munkálkodásának az eredménye, különböző időszakokban keletkezett rétegekből áll, az események előadásmódja sem egységes: évenkénti bejegyzések, rövid közlések, évkönyvi elbeszélések, legendák váltakoznak szemléletes történelmi elbeszélésekkel. A krónikások sokféle írott forrásra támaszkodtak, egyebek között orosz, görög, bolgár, nyugati szláv irodalmi emlékek hatása lelhetők fel benne.

A *Régmúlt idők elbeszélésében* a bevezető részben nincsenek dátumok. A középkori történetírás emlékeire, a krónikákra jellemző volt, hogy az eseményeket a „kezdetektől”, azaz a világ teremtésétől beszélték el, az uralkodó dinasztiák genealógiáját mitikus személyekre, hősökre, sőt istenségekre vezették vissza. Nyesztor számára ilyen kiindulási pontul a vízőzön szolgál. A bibliai történet szerint Isten megharagudott a különböző bűnökben tobzódó emberiségre, ezért elhatározta, hogy elpusztítja azt, vízőzönt bocsátva a földre. Csak Noé, felesége és három fia: Sém, Hám, Jáfet menekült meg, akiknek leszármazottai népesítették be a földet. Majd a bábéli torony lerombolása után Isten az addig egységes emberiség nyelvét összekeverte és 72 nyelvre (népre) tagolta. A bizánci krónikákat követve Nyesztor felsorolja, melyik fiúnak milyen „földek” (népek) jutottak. A bizánci felsorolásban, természetesen, nem szerepeltek a szlávok. Az évkönyvíró azonban ügyesen bekapcsolja a szlávokat a világtörténelembe, azt írja, hogy „e 70 és 2 nép közül való a szláv nép is. Jáfet törzsé-

ből vannak a norikok, akik szlávok (slověne)”,⁴ majd amikor részletesebben leírja a szlávoknak jutott területeket, egymás után sorolja ezek folyóit: Dnyeper, Gyeszna, Pripjaty, Dvina, Volhov, Volga, valamint azokat a szláv törzseket, amelyek benépesítették a Kelet-európai-síkságot. A szlávok Jáfet örökösei, tehát az üdvtörténet részesei is, mivel minden népnek közös őse van – Ádám, akit Isten a maga képére és hasonlatosságára teremtett, így módon minden ember magán viseli az isteni képmás vonásait, és minden nép Isten gyermeke.

Ezek után az évkönyvíró a szlávok történetére tér át: érdekli a szláv népek sorsa, azok szokásai a régmúltban (5–6. században), a keleti szláv törzsek megtelepedése a Dnyeper és mellékfolyói völgyében, a Volhov és az Ilmeny-tó, a Volga és Káma között, valamint a Dnyeszter vidékén. Szóbeli legendákhoz folyamodik, azaz cselekménybe ágyazva magyarázza az egyes törzsek, városok keletkezését és nevét. Nyesztor felsorolja a szláv nemzetségeket, de elsősorban a keleti szlávokkal foglalkozik részletesen. Közülük kiemeli Kijevnek és környékének lakóit, a poljanokat, akik kitűnnek okosságukkal, keresztényekre jellemző szokásaikkal (eltérően a többi, még pogány nemzetségtől). Azt mondja, hogy a Dnyeper partján már korábban (5–6. században) poljanok laktak, akik nemzetségi kötelékben éltek, és a maguk urai voltak. Fejedelmeiket Kijnek, Scseknek és Horivnak hívták, s a három fivérnek volt egy Libegy nevű húga is. Kij azon a hegyen élt, amelyről a Boricsev-lejtő ereszkedik alá. Scsek egy másik, Horiv egy harmadik hegyen épített magának palotát. A legidősebb fivér tiszteletére várost is építettek, amelyet róla Kijevnek neveztek el. Ezt a várost nagy lomb- és fenyőerdők vették körül, s a fejedelmek kíséretükkel ezekben vadásztak. Úgy tűnik, hogy ez a változat a 12. század elején nem lehetett általánosan elfogadott, ezért Nyesztor védelmébe veszi a legenda állítását, hogy Kij fejedelem volt. Mint mondja, egyesek szerint Kij révész volt. Abban az időben a Dnyeper partján valóban volt egy rév. De ha Kij révész lett volna – érvel Nyesztor –, akkor aligha kereste volna fel Konstantinápolyban a császárt, „csak azt nem tudjuk, melyiket”. Annyit azonban tudunk – írja Nyesztor az évkönyvben –, hogy a császár „nagy tiszteletben részesítette, ahogy mondják”. Az *így beszélnek, úgy mondják* kifejezések egyértelműen arra utalnak, hogy a történet szájhagyományokon alapul.

A „varégoktól a görögökhöz” vezető „nagy vízi út” leírása végén a krónikás említést tesz arról, hogy a Dnyeper a Fekete-tengerbe ömlik, amelyet „Orosz”-nak mondanak, mivel annak partjainál tanított, ahogyan beszélnek, Szent András apostol, Péter testvére. A Szent Andrásnak Rusz, illetve a poljanok földjén tett látogatását elbeszélő egyházi történetben is világos utalás van („ahogyan beszélnek”) a történet szóbeli eredetére. Azzal, hogy a krónikás a mű elején beszéli el ezt a látogatást, azt sugallja, hogy Rusz megkeresztelése nem Bizáncnak, hanem magának András apostolnak, Krisztus tanítványának az érdeme, aki bejárva a „varégoktól a görögökhöz” vezető „nagy vízi utat,” Kijevhez érve megjövedölte, hogy ott „felragyog majd az isteni kegyelem”, és nagy keresztény város lesz. Ez a legenda összekapcsolódik azzal, amit András apostol a novgorodi szlávok földjén látott, a déli ember számára különös gőzfürdőzés (szau-názás) szokásával.

⁴ L. 19. oldal.

Nyesztor és elődei a szlávok, majd a keleti szlávok őstörténetének megírásához – a szájhagyományból hiányzó részek pótlására – gyakran fordultak írott, többnyire bizánci forrásokhoz, ha azok a hiányzó láncszemek pótlására megfelelő adalékot kínáltak. Az évkönyvírók a bizánci krónikákból nem összefüggő részleteket, hanem a helyi igényeknek megfelelően átfogalmazható keresztény mitológiai töredékeket és olyan dokumentumokat (például görög–orosz szerződéseket) vettek át, amelyek igazolták a kijevi fejedelmeknek egész Rusz érdekeit szolgáló politikáját, erősítették a kijevi állam keresztény szellemiségét, meghatározták Kijev helyét a keresztény világban, mindenekelőtt az ortodox keresztény népek között. Ezek a források ugyanis „tudós” irodalomként elfogadottak voltak, és tekintélyük az orosz évkönyv hitelét is növelte. A Kijevi Ruszban történt eseményeket a krónikások a bizánci és a bolgár történelem⁵ eseményeivel összefüggésben szemlélik, tudatában vannak a szlávok első „apostoli tanítói”, Konstantin-Cirill és Metód kulturális missziójának, a szláv írás és a szlávok első irodalmi nyelve megteremtésének jelentőségével.

Az első dátum, amely kiindulásul szolgál a további események évek szerinti elrendezéséhez a *Régmúlt idők elbeszélésében*: a világ teremtésétől számított 6360. év (6360–5508 = 852. év), amikor a „görög krónikában” először említik a „rusz földet” (ruszskaja zemlja). Az első dátum említése után az évkönyvíró szó szerint visszatér Ádámhoz, és összeadja az éveket Ádámtól a vízözönig, a vízözöntől Ábrahámig, tőle Mózesig, majd Dávidon, Salamonon, Jeruzsálem elfoglalásán, Krisztus születésén, Nagy Kónsztantinoszon keresztül az első rusz fejedelmekig: Olegig, Igorig, Szvjatoszlavig, illetve a krónika megírásáig. Jellemző, hogy a krónikás nem visszafelé halad, hanem Ádámtól indul ki, s így az idő mintegy az isteni örökkévalóságból „árad ki”, a szláv törzsek eredete beleolvad az egyetemes történelem és idő kontinuitásába.⁶ Az első dátum lehetővé teszi, hogy a krónikás az összes későbbi eseményt évek szerinti (kronológiai) sorba rendezze, a régi események közül kihagyja azokat, amelyek már nem voltak aktuálisak, vagy nem feleltek meg a kor vagy az évkönyvíró igényeinek, illetve újabb, aktuális eseményeket jegyezzen be az évkönyvbe. Másfelől a kronológiai elv az olvasóban erősítette azt a benyomást, hogy a történelmet az események láncolata alkotja, amelyet a Kijevi Rusz uralkodóinak genealógiai és nemzetségi kapcsolata és a fejedelmi hatalom Rjuriktól (az *Őskrónikában*) Vlagyimir Monomahig tartó folytonossága tovább erősített. Az *Őskrónikában* a 862. évnél olvasható történet elbeszéli, hogy Novgorodban az előkelőségek (bojárok) között viszály tört ki, és a rend helyreállítására behívták a szomszédos varég fejedelmeket: Rjurikot, Szineuszt és Truvort. A három fivér közül az utóbbi kettőnek az orosz történelemben nincs jelentős szerepe. Annál jelentősebb Rjurik, a legidősebb fivér, aki élete végéig Novgorod fejedelme maradt. Rjurik egész (Rusz nevű) nemzetségével

⁵ Kötetünkben, a forrás szövegétől eltekintve, a török, illetve a szláv nyelvű népesség megkülönböztetése érdekében a délorosz steppén élő bulgárokat, valamint a volgai bulgárokat minden esetben, a dunai bulgárokat pedig a 9. század közepéig bulgárnak nevezzük. A dunai bulgárok a 9. század második felében már elsőprő többségükben elszlávosodtak. Ettől kezdve – a nyelvi változás érzékeltetésére – a továbbiakban mint bolgárokat utalunk rájuk.

⁶ A krónika ikonarcúságáról részletesebben l. LEPAHIN 1992, 128–136.

átköltözött a szlávok földjére, ahol asszimilálódott, miközben a szlávoknak kölcsönözte saját „rusz” törzsének a nevét. A szóbeli monda Rjurikot a róla elnevezett dinasztia legendás megalapítójának nevezi, Nyesztor viszont Rjurikot nem csupán a dinasztia fejének, hanem államalapítónak is tartja.

Az események kronológiai elrendezése lehetővé tette azt is, hogy az évkönyvbe különböző jellegű és műfajú anyagot vegyen fel a krónikás. A legegyszerűbb évkönyvi egység a lakonikus évkönyvi bejegyzés, amely pusztán valamilyen tény érzelmeiktől mentes közlésére korlátozódik. Ugyanakkor maga az a tény, hogy valamit feljegyeztek a krónikába, már annak fontosságát jelenti a középkori krónikás szemszögéből. (Például „A 6377. [869.] évben keresztelték meg az egész Bolgárföldet”, vagy: „A 6481. [973.] évben. Jaropolk lett a fejedelem”). Érdekes, hogy ezekben a feljegyzésekben többnyire az első helyen az ige áll, ami az adott cselekvés fontosságára utal. Természetesen sok olyan feljegyzés is van, amelyek bővebben szólnak az adott eseményről. Nemcsak a fejedelem tettét rögzítik, hanem rámutatnak annak eredményességére is. Mind a rövid, mind a terjedelmesebb évkönyvi bejegyzés dokumentum erejű: rövid, egyszerű és világos, ami a közlésnek fontosságot, kifejező erőt kölcsönöz.

Fontos, hogy az évkönyvíró figyelmét mindenekelőtt az esemény, a történet köti le. Ezt követi a fejedelmek haláláról szóló híradás, ritkábban gyermekeinek születéséről vagy házasságra lépéséről szóló tudósítás. A PVL-ben jelentős helyet foglal el a fejedelmek templom- és/vagy városépítő tevékenységének a méltatása. A közvetlen egyházi eseményekre vonatkozó közlések viszonylag szerény számban fordulnak elő benne. Igaz, hogy leírja a krónika Borisz és Gleb (Vlagyimir fejedelem politikai okokból meggyilkolt fiai) ereklyéinek rituális átszállítását, beszámol a Kijevi Barlangkolostor létrejöttéről, Feodoszj (Theodósiosz) apát haláláról, valamint a Barlangkolostor szerzeteseinek emlékeztetre méltó tetteiről szóló mondákat és történeteket is közli. Ez érthető, ha figyelembe vesszük a Barlangkolostor szerepét a *Régmúlt idők elbeszélése* létrejöttében, valamint Borisz és Gleb kultuszának fontosságát az állami és egyházi függetlenségét megerősíteni törekvő Kijevi Rusz politikája számára. A Kijevi Ruszban az évkönyvíró szerzetesek mind a gazdasági, mind a kulturális életében lényeges szerepet tulajdonítanak a Barlangkolostornak. Ezért beépítik az évkönyvbe a 11. századi legendákat, a fejedelmek és a kolostori szerzetesek történeteit is, méltatják hőstetteiket.

Az évkönyvi híradások másik fontos csoportját a különböző égi és természeti jelenségekről (hold- és napfogyatkozás, földrengés stb.), katasztrófákról, járványokról szóló közlések képezik. A krónikás kapcsolatot feltételez a rendkívüli természeti jelenségek, az emberek élete és a történelmi események között. A bizánci krónikákból is táplálkozó történelmi tapasztalat annak megfogalmazására készíti az évkönyv íróját, hogy az égi jelek nem jót jelentenek, hanem valami rossznak (háború, éhínség, saskajárás, járvány stb.) az előjelei.

A változatos témájú közléseket a krónikás, ha szükséges volt, egy közös évkönyvi egységben (cikkelyben) egyesíthette. Az *Őskrónikát* alkotó szövegekben elkülöníthetünk történelmi legendákat, toponímiai mondákat, a fejedelem fegyveres kíséretével (druzsinnal) kapcsolatos hősi regét, szentek életét elbeszélő legendát, valamint történelmi mondát és elbeszélést.

A mának is érdekes, szépirodalmi jelzővel illelhető történeteket a PVL-ben a szájhagyomány szolgáltatja. Ezek pogány időkből származó mondák, amelyek a megkeresztelkedést követően a szájhagyományban tovább formálódtak, majd mint lejegyzett legendák és önálló elbeszélések bekerültek az évkönyvbe, mert alkalmasak voltak a kijevi hősi eszmény népszerűsítésére, a nép öntudatának, önismeretének és történelmi tudatának érzékletes bemutatására.

Az első kijevi fejedelmek (Oleg, Igor, Olga és Szvjatoszlav, valamint Vlagyimir) jellemzése szóbeli történeti hagyományokra és legendákra visszavezethető elbeszéléseken alapul. A róluk szóló elbeszélésekben különösen megmutatkozik az az ábrázolási mód, amelyet D. Sz. Lihacsov epikus stílusnak nevezett. A stílus azonban a középkori irodalomban nem pusztán az ábrázolási módot, a szűken értelmezett nyelvi eszközöket jelenti, hanem sajátos világfelfogást és sajátos megközelítési módot, és természetesen azoknak az ábrázolási fogásoknak (köztük a nyelveknek is) az összességét, amelyek segítségével ezek megvalósulnak.

A 879. évnél olvasható, hogy meghalt Rjurik, miután a nemzetségéből való Olegre bízta a fejedelemségét és fiát, a még gyermek Igort. A 882. év pedig arról tudósít, hogy Oleg nagyszámú harcossal hadba indult, és Görögföldre igyekezében, a Dnyeperen lefelé ereszkedve, egy helyen, a magas parton „várost” pillantott meg. Amikor megtudta, hogy ezt a várost Kijevnek hívják és poljanok lakják, megszakította útját. Kereskedőnek mondta magát, harcosait meg elrejtve, az akkori kijevi fejedelmeket, Aszkoldot és Dirt lecsalta a „hegyről”, majd tudtukra adta, hogy mivel nem fejedelmek és nem is fejedelmi nemzetség sarjai, nincs joguk az uralkodásra. Kijelentve, hogy ő a fejedelem rokona, és előhozatva a kíséretében levő Igort, „Rjurik fiát” mint Kijev valódi fejedelmét emelte magasba, és megölette Aszkoldot és Dirt. Távolabbi útjáról ezúttal lemondva maga foglalta el a kijevi trónt a következő szavak kíséretében: „Ez legyen Rusz városainak anyja!” Oleg, megszilárdítva kijevi trónját, többször is haddal vonult Cárgrád (Konstantinápoly) ellen. Portyázásainak célja a császárváros megsarcolása és a ruszoknak kedvező kereskedelmi feltételeket biztosító békeszerződések megkötése volt, amit el is ért.

A későbbi híradások arról tudósítanak, hogy Oleg egymás után hódoltatja be a szláv törzseket. A 885. évnél arról olvashatunk, hogy a ragyimicsek törzsét, akik addig a kazároknak adóztak, most ő adóztatja meg, hatalmát pedig kiterjesztette még a poljanok, drevljanok, szeverjanok törzsére, az ulicsek és tivercek törzsével pedig hadban állt. Hamarosan ezután, a 898. évnél írja le a krónikás a magyarok őseinek (az évkönyvben: ugri, azaz ugorok) Kijev melletti elvonulását. Nekünk, magyaroknak érdemes ezt a tudósítást szó szerint idézni: „898. évben vonultak a magyarok Kijev mellett a hegyen, amelyet most Magyarnek (Ugorszkojének) neveznek, és a Dnyeperhez érkezvén, felállították sátraikat; mert úgy vándoroltak, mint most (azaz a 12. század elején) a kunok (polovci). Kelet felől ideérkezve átkeltek a nagy hegyeken, amelyeket Magyar (Ugorszkia)-hegyeknek neveznek, és hadakozni kezdtek az ott élő volohokkal (vlah) és szlávokkal (szloveni). Azelőtt ugyanis szlávok éltek ott, és a volohok elfoglalták a szlávok földjét, majd pedig a magyarok elűzték a volohokat, és örökölték azt a földet, és letelepedtek a szlávok közé, behódoltatván őket maguknak, és ettől kezdve nevezték azt a földet Magyarnek (Ugorszka). És hadakozni kezd-

tek a magyarok a görögökkel, és behódoltatták a Thrák- és Makedónföldet egészen Szalonikiig (Szelunyig). És háborút kezdtek a morvák és a csehek ellen.”⁷ Ennek a tudósításnak, illetve értelmezésének fontos szerepe van a magyarok honfoglalás kori történetére vonatkozólag.

Oleg hadi fortélyát, katonai leleményességét méltatja a krónikás a 907. évnél olvasható elbeszélésében. Mivel a görögök az Aranyszarv-öböl eltorlaszolták és bezárkóztak városukba, így Konstantinápoly bevehetetlen volt. Ezért Oleg partra szállította seregét, szárazra vontatta a hajókat is, rájuk kerekeket szereltetett és vitorlát erősített. Így azután felvonva a vitorlákat, hátszéllel sikerült meglepnie a görögöket, akik meg sem próbálkoztak a védekezéssel, hanem készek voltak a fejedelem által kiszabott jelentős hadisarc megfizetésére. Amikor Oleg megállította csapatait, a görögök kenyérrel és borral járultak elé, de Oleg, átlátva a görögök ármánykodását, a bort nem fogadta el, mert mérgezett volt. A görögök ekkor ijedtükben így beszéltek: „Ez nem is Oleg, hanem Szent Demeter, akit az Úr küldött ellenünk.”⁸ Végül Oleg szimbolikusan is tudatta velük győzelmét: pajzsát Cárgrád kapujára függesztette.

A bölcs Olegtől, a sikeres hódító fejedelemtől a 912. évnél olvasható mondában búcsúzik a krónikás. Oleg pogány volt, s egyszer a jósokhoz fordult, mert tudni akarta, hogyan fog meghalni. A jós megjövendölte, hogy a fejedelemnek kedvenc lova okozza a halálát. Oleg komolyan vette a jövendölést és megvált a lovától, amelyet azonban nem pusztított el, hanem lovászának féltő gondoskodására bízott. Aztán hadba vonult a görögök ellen, s az ötödik évben, amikor hazatért, eszébe jutott a kedvenc lova. Érdeklődésére a jósok közölték, hogy a ló már régen „meghalt”. Oleg felszabadultan nevetett és kigúnyolta a jósokat, hazugnak nevezte a jövendölésüket. Ezután látni akarta egykori lovának a csontjait. El is vezették arra a helyre, ahol a ló csupasz csontjai temetetlenül heverték. Lováról leszállva, nevetve kérdezte: „Vajon ettől a koponyától kellene meghalnom?”, és közben az egyik lábával a koponyára lépett. Ekkor a ló koponyájából előkúszott egy kígyó, megmarta Oleg lábát, amitől a jövendőmondók tudását és jövőbe látó képességét kétségbe vonó és megmosolygó fejedelem meghalt.⁹ Az évkönyvíró ebből a pogány szóbeli mondából is képes a keresztényeknek megszívlelésre méltó tanulságot levonni: az ember, még ha hatalmas és dicsőség övezi is, mint Oleget, éppoly halandó, mint bárki más, a sorsát nem kerülheti el. Ez az évkönyvi epizód szolgált A. Sz. Puskinnak alapul *Ének a bölcs Olegről* c. balladájához.

Kissé másképpen történik Igor (912–945) jellemzése. Ő is bátor, harcias. Az uralkodása idején (915. évben) támadtak a besenyők Rusz földjére, de békét kötöttek Igorral, ezután Igor győzelmet aratott a görögök felett. Igor figyelmes, és gondoskodik katonái szükségleteiről, de telhetetlen, kapzsi. Éppen az a törekvése, hogy még több adót szedjen be a drevljanoktól, okozza a halálát. Az évkönyvíró a drevljanok szájából elhangzó népi mondással ítéli el Igornak ezt jellemvonását: „Ha a farkas rákap a nyájra, akkor az egész nyájakat elhordja, ha meg nem ölik; hasonlóképpen ez is, ha meg nem öljük, valamennyiünket tönkre tesz.” Ezzel lényegében kész Igor halálos ítélete.

⁷ L. a 35. oldalt.

⁸ L. a 39. oldalt.

⁹ L. a 45. oldalt.

Az olvasó előre látja Igor végzetét, amikor az még csak vonul a drevljanok fővárosa Iszkoreszteny felé, hogy újabb adót szedjen be. „A drevljanok meg kivonultak városukból, Iszkoresztenyből, és megölték Igort és harcosait, mert kevesen voltak.”¹⁰

Igor pusztulásának szerves folytatása az évkönyvben az ugyancsak a 945. évnél olvasható négy epizódból álló legenda, amelynek hőse Igor özvegye, Olga fejedelemsasszony. Olga a hitvesi hűség és a fejedelmi bölcsesség megtestesítője, aki ravaszsággal sorozatosan áll bosszút férje gyilkosain. Igor halálával a korábbi adófizető drevljanok elérkezettnek látták az időt, hogy erejüket érzékeltessék, követeket küldenek Kijevbe, és tudtára adják Olgának, hogy nincs választási lehetősége: feleségül kell mennie a drevljanok fejedelméhez, akinek a neve Mal ('Kicsi'). Olga látszólag nem is ellenkezik, azt mondja, hogy a döntés joga nem az övé, a kijevieknek kell döntenüik, és éppen e színlelt belenyugvásával ejti csapdába a drevljanokat. Azt kéri tőlük, hogy térjenek vissza a Dnyeper partján kikötött hajóikba, pihenjék ki magukat, s ha majd másnap érettségük küldet, követeljék, hogy hajóstól együtt hozzák fel a palotába őket. Ez a gesztus még növeli is a drevljanok önérzetét, s a továbbiakban minden Olga tervei szerint zajlik le. Amikor emberei a drevljanokat hajóstól a fejedelmi palota udvarába viszik, bedobják őket az előre megásott gödörbe, és élve elföldelik őket. Búcsúzóul Olga még meg is kérdezi tőlük: hogy tetszik nekik ez a megtisztelő fogadtatás, mire azok így válaszolnak: „Szörnyűbb nekünk Igor halálánál.”

Nem volt szerencsésebb a második drevljan küldöttség sem, amelynek tagjaira, miközben a hosszú út után fürdőt vettek, rájuk gyújtották a fürdőházat, és benne égtek valamennyien.

A harmadik bosszúra Igor sírjánál kerül sor. Olga óhajára a drevljanok megengedték, hogy az ősi pogány szokás szerint az özvegy tort (trizna) ülhessen a sírnál. Olga itt leitatja a drevljanokat, azután végez velük. A drevljanok ezután további bosszútól tartva, bezárkóztak székvárosukba, Iszkoresztenybe. A város alatt letáborozva közli a drevljanokkal, hogy csak jelképes adót kér tőlük, hiszen tudja, hogy férje kapzsisága miatt a város már koldusszegény. A meghatározott sarc portánként 3-3 veréb vagy galamb. A drevljanok ennek a furcsa feltételnek megörültek, s gyorsan összefogdosták és átadták Olgának a madarakat. A fejedelemsasszony ezekre égő taplót kötötetett, azután alkonyatkor elengedte őket. A madarak visszarepültek fészkeikbe: az eresz alá vagy a dúcokba, és az egész várost lángba borították. A városból menekülők zömét a kijeviek lekaszabolták, másokat fogságba vetettek. Olga bölcsességére vall, hogy élőket is hagyott adófizetőknél.¹¹

Olga az európai folklórban jól ismert „bölcs asszony”. Epizódokra tagolt bosszúja nem elvakult gyűlöletből fakad, ő csak próbára teszi a drevljanok eszességét, találékonyosságát. Mindegyik „javaslata” egy talányos kérdés, amelynek megfejtése megmenthette volna az együgyű és kérkedő drevljanokat a pusztulástól. Ezek az ajánlatok és kérések az ősi keleti szláv lakodalmi és temetési szertartások mozzanatai. A magukat hajójukban vitető követek valójában már a koporsójukban helyezték kényelembe magukat. A fürdőházba invitálás a keleti halottiételési, hamvasztási szertartás egyik

¹⁰ L. az 56. oldalt.

¹¹ L. az 57–59. oldalt.

mozzanatának, a halott mosdatásának az asszociációját kellett volna kiváltani az áldozatokból. S Olga halotti tora sem csupán férje emlékének szól, hanem a gyanútlan, de halálra ítélt drevljanoknak is. Olga mindhárom bosszúja a népköltészetből ismert. A negyedik bosszúja viszont egyértelműen bibliai eredetű. Sámson a filiszteusokkal vívott háborúban (vö. Bír 15.) a rókák farkához köttetett zsarátnokot, s a megriasztott állatokat „nekieresztette a filiszteusok vetéseinek”. De Nagy Sándor is sikerrel alkalmazta ezt a harci fortélyt.

Majd a krónika elbeszéli, hogyan tett látogatást Olga fejedelemszöny Cárgrádban. Olga 957-ben valóban járt Konstantinápolyban, ahol Bíborbanszületett Konstantin (908–959) császár fogadta őt. Azonban pusztán legenda az a történet, amelyik azt beszéli el, hogyan járt túl Olga a császár eszén. A történet szerint a császár, amikor látta Olga okosságát és arcának szépségét, így szólt hozzá: „»Méltó vagy arra, hogy velünk együtt uralkodj városunkban.« Olga megértette e szavak értelmét, és így válaszolt a császárnak: »Én pogány vagyok, ha meg akarsz téríteni, úgy te magad keresztelj meg, különben nem keresztelkedek meg.« És megkeresztelte a pátriárkával. [...] A megkeresztelkedés után a császár magához kérte Olgát, és így szólt hozzá: »Feleségül kívánlak venni.« Ő pedig ezt válaszolta: »Hogyan vehetnél feleségül, amikor te magad kereszteltél meg, és leányodnak neveztél? És a keresztények számára ez tilos, te magad is jól tudod.« A császár erre így szólt: »Túljártál az eszemen, Olga.«¹²

Szvjatoszlavról (945–972), Olga és Igor fiáról a PVL több mondat is közöl. Ezek mind szájhagyományon alapuló emlékek. Szvjatoszlav, a rettenthetetlen, bátor és edzett fejedelem, csak a harci dicsőségért él, s ezért elhanyagolja Kijevet is, anyját is. Szinte lovagi erényekkel felvértezett katona: becsületes, nyílt, aki ellenségeit mindig előre figyelmezteti támadási szándékáról. Idegen tőle az ármánykodás, a ravaszkodás, ami a krónikás szerint ellenségeit, a görögöket jellemzi. Megveti a gazdagságot, csak a fegyvert és harcosait értékeli. Rendkívül találó és pontos a krónikában olvasható jellemzése: „mint egy párdúc, oly könnyedén mozgott a hadjáratokban, és sok hadat viselt. Hadjárataiba pedig nem vitt magával sem szekereket, sem üstöket, nem főzte meg a húst, hanem a lóhúst, vadat vagy marhahúst vékony szeletekre vágva parázson sütötte meg, és úgy ette. Sátra sem volt, hanem a nyeregtakarót a földre terítette, a nyeret a feje alá tette, s úgy aludt. Ilyenek voltak a harcosai is. Az idegen földekre követeket szokott küldeni, megüzenve nekik: »Ellenetek akarok vonulni.«¹³ Győzelmet győzelemre halmozva végigpusztítja a bolgár és görög földet, ám sorsa mégis idő előtt beteljesül. Egyszer a besenyők a Dnyeper zuhogóinál meglesik, törbe csalják és megölik. Kurja, a besenyők vezére Szvjatoszlav koponyájából serleget készített, és győzelmére abból ivott, hogy a fejedelem harciasságát is örökölje. A kései szerzetes évkönyvíró itt is kihasználja a keresztény moralizálás lehetőségét. Szvjatoszlav ugyanis nem hallgatott az anyjára, nem keresztelkedett meg, továbbra is Perunt tisztelte, elhanyagolta Kijev védelmét, ezért az engedetlen fiút utolérte Isten büntetése.

Látható, hogy az első fejedelmek hőstettei és fejedelmi erényei bemutatása mellett a keresztény krónikás érzékelteti jellemük gyengéit (az elbizakodottság, a telhetetlen-

¹² L. a 60. oldalt.

¹³ L. a 63. és 66. oldalt.

ség, a szülői intelem meg nem fogadása és a szülőföld érdekeinek semmibevétele), ami szinte előrevetíti pusztulásukat. Az epikus hősökhoz hasonlóan, akiknek vesztét gyakran a közösség hagyományainak megszegése okozza, ezek a fejedelmek is fiatalon, erejük teljében, éltük virágában váratlanul halnak meg. Az epikus stílusú elbeszélések hőseire jellemző, hogy valamilyen konkrét daliás tett kapcsolódik személyükhöz, és kitűnnek valamilyen nem mindennapi tulajdonságukkal: ravaszsággal, eszességgel, bátorsággal. Az ilyen hőshöz tehát szorosan kapcsolódik egy vagy esetleg több vitézi tette. A jellemzése egységes, állandó és kifejező, mint Oleg pajzsa a legyőzött Konstantinápoly kapuján.

A Vlagyimir Szvjatoszlavics (980–1015) fejedelemségének szentelt tudósítások között jelentős helyet foglal el a Rusz megkeresztelkedésének témája. A krónikában olvasható az ún. *Filozófus beszéde* („Recs filozofa”), amelyet állítólag a görög hitértítő intézett Vlagyimir fejedelemhez, amidőn meg kívánta győzni, hogy keresztelkedjen meg. A *Filozófus beszéde* rendkívül nagy jelentőségű volt az óorosz olvasó számára, mert benne röviden kifejtésre került az egész „üdv történet”, és az olvasó megismerhette a keresztény hittanítás alapelveit.

Vlagyimir személye köré számos népi legenda fonódott. Ezek közé tartozik a 980. évnél olvasható történet, amely arról szól, hogyan szerzett magának asszonyt a még pogány, többnejű ifjú Vlagyimir fejedelem. Kiszemelte magának Rognyedát, a polocki fejedelem leányát. Az apa, a tengeren túlról származott Rogvolod, megkérdezte leányát, akar-e Vlagyimirhoz menni. Rognyeda válasza: „Rabnő fiának¹⁴ lábbelijét nem akarom levenni, hanem Jaropolkot akarom”, vérig sértette Vlagyimirt. Válaszul Vlagyimir éppen akkor támadta meg Polockot, amikor Rognyedát Jaropolkhoz (972–978) akarták vinni. Megölette az ellenkező leány apját és két fivérét, őt pedig erőszakkal feleségévé tette. Rognyeda azután fiat szült neki: Izjaszlavot. De ekkorra a fejedelem már elhidegült Rognyedától. Rognyeda első akart lenni Vlagyimir asszonyai között, s mivel nem lehetett az, megpróbálta Vlagyimirt álmában leszúrni. De Vlagyimir felébredt, s lefogta az asszony kezét. Végezni akart Rognyedával, de kicsi fia, Izjaszlav anyja védelmére kelt. Fia bátorsága és helytállása megindítja Vlagyimir szívét: Rognyedának megkegyelmez, de gyermekével együtt számúzi. (Ez a történet szolgált témául a 18. században A. P. Loszenko festőművésznek *Vlagyimir és Rognyeda* c. képe megfestéséhez.)

Számos történet szól Vlagyimir bőkezűségéről, kijevei gazdag lakomáiról, amelyeken a fejedelem „tanácsot ül” hű vitézeivel, a druzsinnyikokkal, akiket a tenyerén hord, akikkel gyakran egy asztalnál étkezik, mert azt vallja, hogy a druzsinával lehet aranyat-ezüstöt szerezni, de aranyért nem lehet szert tenni hűség, bátor vitézekre.¹⁵ A fejedelem és fegyvereseinek ilyen bensőséges, patriarkális kapcsolata egészen a 12. század végéig jellemző az óorosz társadalmi hierarchia legfelső fokaira, s irodalmi nyomait megtaláljuk mind az évkönyvben, mind a kor egyéb írott emlékeiben. Ezekben egyrészt a pogány katonafejedelem alakja jelenik meg a maga fékezhetetlen szenvedélyeivel, aki a lakomát és asszonynevet egyaránt kedveli, bővérű férfi, a földi élvezetek hódolója. Ez a vonása még a hitet választó fejedelem magatartásán

¹⁴ Vlagyimir ugyanis Szvjatoszlav egyik ágyasának a fia volt.

¹⁵ L. a 100. oldalt.

is érezhető (lásd 986. év). A sok szép nő élvezetét ígérő, túlvilágot ecsetelő muszlim hittérítőktől Vlagyimir megkérdezi, mi az égi boldogságnak a földi ára. Amikor megtudja, hogy az iszlám előírja a körülmetélést, tiltja a disznóhús és az alkohol fogyasztását, a fejedelem elkomorul, és ilyen szavakkal mond nemet a muszlim követeknek: „A ruszoknak öröm az ivás, nem tudunk nélküle meglelni.”¹⁶ Amikor meghallgatta a nagy világvallások hirdetőit (a nyugati keresztényeket, a kazár zsidókat és a bizánci keresztény görögöket), szétküldte embereit, hogy saját szemükkel győződjenek meg az egyes vallások gyakorlásáról. Választását a konstantinápolyi követek beszámolója dönti el, akik nem találnak szavakat a Konstantinápolyban látott és hallott liturgia szépségének visszaadására: „nem tudtuk, hogy az égben vagy a földön vagyunk-e: mert nincs a földön olyan látvány és szépség”.¹⁷ Az évkönyvíró tehát nem politikai vagy gazdasági megfontolásokkal, hanem a fejedelem szépség iránti vonzalmával magyarázza Vlagyimir döntését a görög hit mellett. De magának a hitnek a felvételében Vlagyimir már katonai erejében bízó politikusként viselkedik: 988-ban elfoglalja a Fekete-tenger partján húzódó bizánci tartomány fővárosát, Kherszont, és onnan üzeni meg a görög társuralkodóknak, hogy csak Anna bizánci hercegnő kezéért hajlandó lemondani Cárgrád (Konstantinápoly) ostromáról és felvenni a keresztiséget. A császárok addig könyörögtek húguknak, Annának, amíg az rá nem szánta magát a barbár orosz fejedelem felkeresésére. Kherszonban már kettőjük között folytatódik a párviadal: amelyben Vlagyimir előbb akarja a nászt, s csak azután az új törvényt, de Anna hajthatatlan. Ekkor Vlagyimir isteni gondviselésből váratlanul elveszíti látását. Anna tudtára adja, hogy szeme világát csak akkor nyerheti vissza, ha megkeresztelkedik. Így szelleme is megvilágosodik, a látását is visszanyeri, s méltó társa lesz a keresztény hercegnőnek. A házasságkötés után Kijevbe térnek, ahol Vlagyimir első dolga a pogány istenségek fából faragott szobrainak a ledöntése. A fejedelem a város lakóit a Dnyeper partjára tereli, hogy megkereszteljék őket. A Dnyeper itt éppúgy szent folyó, mint a bibliai Jordán.

Másrészt az elbeszélésekben kirajzolódik előttünk az ideális keresztény fejedelem alakja, aki templomokba jár imádkozni, püspökökkel tanácskozik, akit a krónikás minden keresztény erénnyel (alázatosság, könyörületesség, a nincstelenek, a szerzetesek szeretete stb.) felruház. Vlagyimir ábrázolása kettősséget mutat a megkeresztelkedés előtt és után. A megkeresztelkedés után Vlagyimirnak, az eszményi keresztény uralkodónak az alakja fokozatosan kiteljesedik, magára ölti a későbbi szent számos erényét. Vlagyimir pogány és keresztény alakja közötti éles kontraszt a keresztény tanítás erejét, magasabbrendűségét hivatott szemléltetni a krónikában.

A népi hősi eposz szellemét viseli magán a 992. évnél olvasható történet a tímárlegény és a besenyő óriás párviadaláról. Az egymással szemben álló két sereg vezérei megegyeznek, hogy bajvivókra bízák a döntést. A besenyők fejedelme mindjárt ki is állítja legyőzhetetlen vitéz hírében álló óriását, akitől az oroszok megrettennek. Senki nem akad, aki kiállna ellene. A szegénytől Vlagyimirt egy névtelen, alig felcseperedett tímárlegény menti meg, akit a behemót besenyő vitéz alacsony termete

¹⁶ L. a 76. oldalt.

¹⁷ L. a 89. oldalt.

miatt kinevet. De az olvasó, aki tud a tímárlegény előzetes próbatételéről, amikor egy tüzes vassal felbőszített bika elé kiállva, a bika oldalából egyetlen fogással kitépett egy darab húst bőrtől együtt, bizakodik a legény erejében. A kemény párviadalban a tímárlegény halálra szorítja a besenyő vitézt, majd könnyedén a feje fölé emeli, aztán úgy földhöz vágja, hogy abból menten elszáll a lélek. A besenyők megrettentek és megfutamodtak, az oroszok pedig üldözték és kaszabolták őket. A krónikás ezt a legendát egy toponímiai legendához kapcsolja, amely szerint Vlagyimir a párviadal helyén Perejaszlavl néven várost alapított. E város neve őrzi a legény hőstétének az emlékét, mert oroszul a *perejaty* 'átvenni, elragadni', a *szlava* pedig 'dicsőség': a legény tehát a győzelmével elragadta a győzelmet a besenyőktől. Ez itt nyilván anakronizmus, mert a Perejaszlavl név már előzőleg előfordul az évkönyvben. A történetben, a bibliai Dávid és Góliát történetéhez hasonlóan, a fizikai erő és a szerénység dicsérete a fontos, valamint az egyszerű, munkáját végző ember fölényének megmutatása a hivatásos, dölyfös harcossal szemben.

A népmesékkel rokonítható még a belgorodi kiszelről (a kiszel gyümölcsből és lisztből kevert pép, éték) szóló legenda is, amely a pogány Vlagyimir uralkodásának az emléke. A fejedelem nincs a városban, nem tud segítséget nyújtani Belgorodnak, melyet a besenyők ostrom alatt tartanak. A lakosokat a hosszú ostrom kimerítette, s már-már készek a város feladására, amikor egy bölcs öreg tanácsára két mély kutat ástak, aljukba letettek egy-egy kádat. Az egyiket megtöltötték kiszellel, a másikba erjesztett mézet öntöttek. Ez után behívták a besenyők követeit, hogy győződjenek meg a saját szemükkel arról, hogy a város földje táplálja védelmezőit, s az ellenség nem is képes kiéheztetni őket. A besenyők fel is hagytak az ostrommal, és elvonultak a város alól. Ez a történet meseszerűen az öregember bölcsessége és a besenyők hiszékenysége közötti ellentétre épül. Mint látjuk, a 9–10. századi évkönyvi mondák és legendák jelentős része kapcsolatos a folklórral, annak epikus műfajaival.

Ahogy a krónikás a régmúlt eseményeiről áttér a közelmúlt eseményeiről szóló híradásokra, az évkönyvi anyag történetileg egyre pontosabb, tényszerűbb és hivatalosabb lesz. A krónikás figyelmét csak a társadalmi hierarchia csúcán lévő személyiségek keltik fel. Tetteiknek elbeszélésében a történelmi historizmus elveit követik. Ez azt jelenti, hogy csak a kifejezetten hivatalos, az állam szempontjából jelentőséggel bíró eseményeket rögzítik a krónikában, az ember magánélete, az azt tükröző mindennapok nem érdeklik a krónikást. Az ideális fejedelem a hazaszeretet megtestesítője, minden tétének, egész uralkodásának irányítója: a Kijevi Rusz területének védelmezése és a nép java.

Vlagyimir Szvjaszozslavics fejedelem 1015-ben bekövetkezett halála után fiai között belviszály támadt, a kijevi trónt Szvjatopolk (1015–1019) foglalta el. Szvjatopolk – Vlagyimir testvérének, Jaropolknak és egy, az „arcának szépsége miatt” a rendből kiléptetett görög apácának a fia volt. Vlagyimir ugyanis még pogány lévén, megölte Jaropolkot, és annak már áldott állapotban lévő feleségét magához vette. Így Szvjatopolk „két apától” született, és a krónikás szerint sem a kijeviek, sem Vlagyimir nem szerette őt igazán. Az „átkozott”, „gonosz” („*okajannij*”) állandó jelzővel emlegetett Szvjatopolk még 1015-ben hatalomféltésből megölette féltestvéreit: Boriszt és Glebet, majd bérgyilkosokat küldött az Ugor-hegyekhez (Kárpátokhoz), hogy

öljék meg Szvjatoszlavot, aki a magyarokhoz próbált menekülni. A kijevi trónért folyó testvérháborúban (1015-től 1019-ig) Bölcs Jaroszlav győzött. A krónikában egy rövid elbeszélés olvasható a vértanú fejedelmek sorsáról, valamint Jaroszlav Vlagyimirovicznak Szvjatopolkkal folytatott harcáról. Harcuk az utóbbi katonai vereségével és szörnyű isteni bosszúállással végződik: a vesztes Szvjatopolk megfutamodik, de „megtámadta az ördög”, és „elerőtlenedtek végtagjai, nem tudta megülni a lovat”. Ráadásul a pánikba esett Szvjatopolknak úgy tűnik, hogy üldözői állandóan a nyomában vannak, szüntelenül hallani véli az őt üldözők lovainak dobogását, ezért a hordágyát cipelő fegyvereseket folyton továbbmenekülésre készíti. Szvjatopolk így, „Isten haragjától üldözve”, egy elhagyatott, lakatlan helyen, a Lengyel- és Cseh-föld között fejezi be életét, és sírjából, az évkönyv szerint, „szörnyű bűz árad”.¹⁸ A történetet a krónikás intó példának szánja a többi rusz fejedelem számára, hogy visszatartsa őket a testvérgyilkos háborúktól. Nyomatékuul felidézi Szvjatopolk bibliai előképét, Lámekhet, Káin leszármazottját (1 Móz. 4,18–24).

Borisz és Gleb meggyilkolásának tragikus történetét az 1015. évnél a *Régmúlt idők elbeszélése* is előadja. Elmondja, hogy a kijevi fejedelem, Vlagyimir súlyos beteg lett, ezért nem tudott az országot megtámadó besenyők ellen fellépni, s így seregét (druzsínáját) Borisz fia vezetésével küldte ellenük. Amíg Borisz távol volt, a fejedelem meghalt. A krónikás a történelmi elbeszélés pontosságával megmondja, hogy a fejedelem Beresztovóban hunyt el, de halálát eltitkolták, mert Szvjatopolk Kijevben volt. Majd testét a régi hagyományoknak megfelelően szánra helyezték, és az általa épített szentséges Istenszülő templomába szállították, ahol a bojárok mint az ország érdekeinek védelmezőjét, a szegények pedig mint közbenjárójukat és kenyéradójukat elsiratták, majd márványsírba helyezve eltemették. Ezt követi az elhunyt érdemeinek méltatása, elsősorban Rusz megkeresztelésének jelentőségét hangsúlyozza a krónikás, tettének fontosságát Nagy Kónsztantinosz tettehez hasonlítja.

A továbbiakban Vlagyimir fiainak sorsáról tudósít a krónika. Ez a rész a *Lavrentijj-évkönyvben Borisz meggyilkolásáról* címmel szerepel. Az elbeszélés a fejedelmek gonosz bűntetteit megörökítő történetek közé tartozik, amelyben a krónikás elbeszéli, hogyan foglalja el Szvjatopolk a kijevi trónt, miként próbálja adományokkal magának megnyerni a kijevi előkelőséget, valamint testvéri szeretetet színlelő, képmutató magatartását féltestvérei, Borisz és Gleb iránt, miközben bérgyilkosokat küld elpusztításukra. A történelmi tények bemutatása a szentek legendáira jellemző elemek felhasználásával történik: az ideális vértanú fejedelmek és az ideális gonosztevő (Szvjatopolk) kontrasztjára épül. A krónikás így írja le Borisz meggyilkolását: „És ekkor vadállatok módjára rárontottak a sátor mögül, kopjaikkal átszúrták, ledöfték Borisz, és vele együtt szúrták le szolgálóját is, aki védelmére kelt, és testével oltalmazta őt. Ez a szolga ugyanis Borisz kedvence volt, magyar (ugor) származású, név szerint György (Georgij); Borisz nagyon szerette, egy nagy arany nyakékkal tüntette ki, s György ezt viselte, amikor őt szolgálta. Borisz több más szolgálóját is megölték. Amikor erről a Györgyről siettükben nem tudták levenni az arany nyakéket, levágták a fejét, és így szerezték meg az ékszer, a fejét pedig eldobták; később ezért nem talál-

¹⁸ L. a 112. oldalt.

ták meg a testét a hullák között.”¹⁹ Az orosz ortodox egyház kanonizálatlan szentként tiszteli Magyar Györgyöt. Az elbeszélés fohással ér véget, amelyben a krónikás a vértanú szenteket Rusz fényes csillagjainak, az orosz föld és fejedelmei égi közbenjáróinak nevezi, és így kéri őket: „Vessétek a pogányokat fejedelmeink lábai elé, kérve a mi Istenünket, hogy fejedelmeink békességben, egységben és erőben legyenek.”²⁰

Vlagyimir fiának, Bölcs Jaroszlav kijevi nagyfejedeleme (1016–1054) az uralkodásáról sok tényközlő feljegyzést találunk, kortársak, szemtanúk vallomását olvashatjuk a krónikában. Ezek mind nélkülözhetetlen adalékai a fejedelem eszményítésének, amelynek szépírói összegzése a könyveknek és az írásbeliségnek dicsérete (1037. év alatt), valamint a nagyfejedelem érdemeinek a méltatása, amelyeket az ó-orosz állam önállóságának védelmezésében, az egyház intézményének kiépítésében szerzett. Uralkodása a Kijevi Rusz történetének a fénykora, méltán állítható párhuzamba a bolgár Simeon cár (9. század vége–10. század eleje) „aranykorával”.

A krónikás számos alkalommal óva inti a kortárs fejedelmeket a testvérgyilkos háborúk felújításától, például Bölcs Jaroszlav halálának leírásakor, a gyermekei közötti viszályok (a 1070-es években) leírásában is. De talán a legerőteljesebben a tyerebovli Vaszilko fejedelem megvakíttatását elbeszélő történetben (1097. év) fogalmazódik meg. Mint fentebb láttuk, a Borisz és Gleb meggyilkolását elbeszélő mű a szentek legendáinak számos elemét felhasználja, alapvetően az ideális keresztény vértanú fejedelem és az ideális gonosztevő ellentétére épül. Vaszilij pápa *Elbeszélés Vaszilko, Tyerebovl fejedelmének megvakíttatásáról* c. írása szigorúan történelmi elbeszélés jegyeit viseli magán. Az elbeszélés azzal a közléssel indul, hogy a fejedelmek Ljubecsben a béke megteremtésére jöttek egybe. Az egybegyűlt fejedelmek egyetértését a következő sorok fejezik ki: „Miért döntjük romlásba Rusz földjét, egymással viszálykodva? A polovecek ízekre szedik földünket, és örülnek, mert mi egymással háborúzunk. Mostantól egy szív egyesítsen bennünket, és óvjuk meg Rusznak földjét. Birtokolja mindegyikőnk a maga atyai örökségét...” A kialakítandó új rendet, „Birtokolja mindegyikőnk a maga atyai örökségét”, az egybegyűlt keresztre tett esküvel, azaz a feszület megcsókolásával erősítik meg. Szavukat adják, hogy közös erővel megakadályozzák a belviszályokat. A fejedelmek döntése találkozik a nép tetszésével: „örült mindenki” – írja a krónikás.²¹ Ám az elért megállapodás nem bizonyult tartósnak. Az elbeszélés konkrét példa révén mutatja be, mire vezet, ha a fejedelmek vállalt kötelezettségeiket, adott szavukat nem tartják meg. A bonyodalom motivációja hagyományosan providenciális: az Ördög, akit az emberek közötti egyetértés szomorúsággal töltött el, „beférkőzött némelyik férfiú szívébe”. Ők sugallnak hamis szavakat Davidnak, Volhínia fejedelmének arról, hogy Vlagyimir Monomah (ekkor csernyigovi fejedelem, 1078–1094) állítólag szövetségben Vaszilkoval a kijevi Szvjatopolk (1093–1113) és David ellen. Kik voltak ezek a felbujtók, nem világos. Majd ez a motiváció pszichológiai jelleget nyer, David ugyanis, hitelt adván a hazug szavaknak, kétélyt támaszt Szvjatopolkban is. Az utóbbi kételkedik, nem akar hitelt

¹⁹ L. a 105. oldalt.

²⁰ L. a 107. oldalt.

²¹ L. a 195. oldalt.

adni David állításainak. Végül aztán Szvjatopolk egyetért Daviddal abban, hogy el kell fogniuk Vaszilkót. Amikor Vaszilko a Vidubicsi kolostorba érkezik, Szvjatopolk futárt küld hozzá azzal a kéréssel, hogy maradjon névnapjáig. Vaszilko szabadkodik, mert attól tart, hogy távollétében a fejedelemségében háború tör ki. Ezután David küldötte érkezik hozzá, aki már követeli tőle, hogy maradjon és ne legyen engedetlen idősebb testvérével szemben. Tehát David azt követeli Vaszilkótól, hogy tartsa be vazallusi kötelezettségeit előjárójával szemben. Emlékeztetünk, hogy Borisz és Gleb ennek az elvnek a nevében áldozták fel életüket. Vaszilko elutasító magatartása csak arról győzi meg Davidot, hogy Vaszilko valóban el akarja foglalni Szvjatopolk városait. David azt követeli, hogy Szvjatopolk haladéktalanul szolgáltassa ki neki Vaszilkót. Újból elmegy Szvjatopolk küldötte Vaszilkóhoz, és a kijevi nagyfejedeleme nevében kéri, hogy jöjjön el David üdvözlésére. Vaszilko lóra ül és kisszámú druzsinájával Szvjatopolkhoz megy. Érdekes, hogy az elbeszélés itt az epikus elbeszélés szabályai szerint alakul: Vaszilko csak a harmadik hívás után indul el testvérehez. Fivérének ármány szándékáról Vaszilkót az egyik harcosa figyelmezteti, de Vaszilko nem tudja ezt elhinni: „Hogyan akarhatnának engem elfogni? Hiszen csak most csókkoltuk meg a keresztet.” Vaszilko még csak a gondolatát sem engedi meg, hogy a fejedelmek ne teljesítsék vállalt kötelezettségeiket.²²

Dramai és mélyen érzelmi Vaszilko találkozásának felidézése Szvjatopolkkal és Daviddal. Szvjatopolk, amikor a szobába kíséri Vaszilkót, még megpróbál beszédbe elegyedni vele, kérleli, hogy maradjon a névnapjára, David pedig „mint egy néma, úgy ült ott”. Hiába próbál vele szót váltani Vaszilko, amikor kettesben maradnak. Ez a részlet jól mutatja a feszült hangulatot, ugyanis David megrettent a tulajdon tervének gonoszságától: „nem szólt, nem is hallott”. Ebben a feszült helyzetben kezdi Vaszilko átlátni a helyzetét, kezdi megérteni keserű sorsát. Mihelyt David kiment a szobából, idegenek jöttek be, akik kettős vasra verték, és magára hagyva bezárták a szobába, őrséget állítva éjszakára a szoba elé.²³

Szvjatopolk határozatlanságának, ingadozásának érzékeltetésére a krónikás elmeséli, hogy az nem képes egyedül határozni Vaszilko sorsáról. Ezért Szvjatopolk másnap reggel „összehívta a bojárokat és a kijeveket”, és elmondja nekik azokat a vádakokat, amelyekkel David Vaszilkót vádolja. Ám sem a bojárok, sem a kijevek nem vállalják a morális felelősséget. Minthogy kénytelen egyedül dönteni, Szvjatopolk ingadozik. A kolostorok apátjai arra kérik, hogy engedje el Vaszilkót, David viszont a megvakításra uszítja őket. Szvjatopolk már-már kész elengedni Vaszilkót, ám David vádjai: „Ha nem teszed meg [a megvakítást – F.I.], és elengeded – mondta –, akkor te sem maradsz fejedeleme, és én sem.” Szvjatopolk meghozza döntését. Ekkor Vaszilkót átszállítják Kijevből Belgorodba, ahol egy „kis szobába” zárják be. A cselekmény csúcspontja következik, amelyet a krónikás nagy művészi erővel jelenít meg. A késés és a juhászt látva Vaszilko megérti, hogy a megvakítására készülnek. Könnyek és jajveszékelés közepette Istenhez fohászkodik. Érdekes, hogy az elbeszélés szerzője, Vaszilij pópa nem követi a szentek legendáinak hagyományait, amely szerint itt egy terje-

²² L. a 195. oldalt.

²³ L. a 196. oldalt.

delmesebb monológnak vagy imának kellett volna következnie. Helyette konkrétan megnevezett személyek és cselekvések alkotta dinamikus jelenet következik, amelyben a főszerepet az igék játsszák. Az egész megvakítási jelenet ritmikus formát nyer az igék és igenevekkel képezett rímektől, valamint az igék előtt ismétlődő és kötőszótlól (anafora), amely az igével kifejezett cselekvések egymásutániségát fejezi ki. Egy higgadtan előadott, kimért elbeszélésről van itt szó, amelyben nincs külső érzelmi értékelés. Az olvasó előtt azonban a maga teljes, naturalisztikus konkrétságában bontakozik ki az egész, aprólékosan előadott drámai történet: „Hamarosan belopódtak hozzá Szvjatopolk és David bérencei: Sznovid Izecsevecs, Szvjatopolk lovása és Dmitrij, David lovása. És elkezdtek egy szőnyeget leteríteni, és amikor azt szétterítették, megragadták Vaszilkót, és megpróbálták leteperni. Keményen birkóztak vele, de a fedelmet nem tudták legyűrni. Ekkor bementek a házba mások, s közösen lefoglalták és megkötözték Vaszilkót. Aztán leemelték a kemencéről egy deszkát, ráhelyezték a fedelem mellé. A deszka két végére ráült Sznovid Izecsevecs és Dmitrij, de még így sem tudták lenyomni Vaszilkót. Ekkor odament még két ember, levettek egy másik deszkát is a kemencéről, és ezzel úgy lenyomták a fedelmet, hogy a mellkasa megroppant. Odalépett hozzá Berengij nevű tork (torcseszki) férfiú, Szvjatopolk juhász, kezében egy késsel, amellyel ki akarta szúrni Vaszilko szemét. De elhibázta a szúrást, és a fejedelem arcát vágta meg. A sebhely még ma is látszik Vaszilko arcán” – mondja a krónikás. „És ezután Berengij a fejedelem szemébe szúrta, és kivette a szemgolyóját, azután a másik szemébe (szúrta), és kivette a másik szemét. Olyan volt Vaszilko ekkor, mint egy halott.” Az eszméletét veszített, élettelennek tűnő Vaszilkót egy kocsira téve szállítják, és Vozdvizsenszkben a piacon, ahol pihenőt tartanak, kísérei leveszik véres ingét és megkéri a pápa feleségét, hogy mossa ki. Az asszony mély együttérzésében a halottnak hitt Vaszilkót elsimítja. A szívfájdító sirató hangjaira Vaszilko magához tér, megtapogatja ingét és így beszél: „Miért vették ezt le rólam? Jobb lett volna a véres ingben meghalnom, és úgy állnom Isten színe elé.” David, miután szándékát megvalósította, folytatja útját Vaszilkóval Vlagyimirba: „Amikor kísérei megebédeltek, a szekérrel sietősen haladtak a göröngyös úton, mivel akkor göröngyök hava, vagyis november volt. A 6. napon megérkeztek Vlagyimirba. Vele együtt érkezett David is, mint valami zsákmánnyal.”²⁴ Ezekben a szavakban érezhető a gonosztett morális elítélése.

Ezután a krónikás azt mutatja be, milyen következményei lesznek ennek a gonosztettnek. Figyelme Vlagyimir Monomahra irányul, aki az ideális fejedelem megtestesítője. Szavaiban hiperbolikus (felnagyított) formában fejeződnek ki érzelmei: „Amint Vlagyimir tudomást szerzett arról, hogy Vaszilkót elfoglalták és megvakították, elszörnyedt, zokogni kezdett, és így szólt: »Sem nagyapáink, sem atyáink idejében nem fordult elő Ruszföldön ilyen gonoszság.«”²⁵ A továbbiakban az elbeszélés bemutatja a büntetést, a leszámolást a gonosztett elkövetőivel. Meg kell jegyezni, hogy Vaszilko alakját a krónikás nem idealizálja. Vaszilko nemcsak áldozata David Igorevics ármányának és Szvjatopolk hiszékenységének, hanem maga is bosszúálló és könyörtelen mind a bűnösökkel, mind az ártatlanokkal szemben. De nem idealizált a kijeji

²⁴ L. a 197. oldalt.

²⁵ L. a 197. oldalt.

nagyfejedelem Szvjatopolk alakja sem, aki határozatlan, hiszékeny, gyenge akaratú. Az elbeszélés alapján a mai olvasó is képet alkothat magának az érintett személyekről: erényeikről és gyengéikről.

Az elbeszélés tipikusan középkori író alkotása, amely két szimbolikus jelentéssel bíró vezérmotívum („kereszt”, „kés”) ellentétére épül. A kereszt nemcsak a fejedelmek eskütételének eszköze, hanem a fejedelmi testvéri szeretet és közös akarat, cselekvés szimbóluma. A kés sem csak a gonoszított, Vaszilko megvakításának konkrét eszköze, hanem a fejedelmek közötti viszályok és torzsalkodások szimbóluma is. Szvjatopolk felelősségre vonásakor a fejedelmek így fogalmazták meg kérdésüket: „Miért vágta belénk kést?”, azaz miért támasztottál közöttünk viszályt? Az elbeszélés élesen elítéli a fejedelmeket a szerződésekben vállalt kötelezettségeik megszegéséért, amely szörnyű, véres büntetésekre vezet, és kárt okoz az egész Kijevi Rusznak.

A Vaszilko megvakításáról szóló elbeszélésben – amint erre Iglói Endre²⁶ rámutatott – magyar nyomok is találhatóak. Szvjatopolk ugyanis Kálmán királytól kér segítséget. Kálmán nagy sereg élén behatol Halicsba, ahol 1099-ben csatát veszít. Az *Elbeszélésben* az „igaz ügy” szolgálatában keresztény és pogány erők, ruszok és polovecek, azaz a kunok fognak össze. A hiperbolizálás mindkét irányban végletes, mert az évkönyvíró szerint a magyarok százezres hadával pár száz rusz és kun (polovec) veszi fel a küzdelmet. Csakhogy a providencia itt semmissé teszi a reális erőviszonyokat. Méghozzá ez a providencia a pogány hitvilág jellemzője. A csata előestéjén ugyanis Bonyak kán, a polovecek vezére – ősi hadi szokás szerint – eltávolodva a tábortól, egyedül létesít kapcsolatot az animisztikusan értelmezett természettel. Farkasként üvölt, és valódi farkasok üvöltenek neki vissza. Bonyak érti nyelvüket, és a táborba visszatérve magabiztosan közli az oroszokkal, hogy másnap megverik a magyarokat. Magának az ütközetnek a leírásába már belopóznak a csata résztvevőitől származó információk. Bonyak haditerve, ami be is válik, kísértetiesen emlékeztet a törökök mohácsi taktikájára. Egy csekély létszámú, könnyű fegyverzetű, gyorsan mozgó lovas kun osztag ráront a magyarokra, majd hirtelen futásnak ered. A magyarok üldözőbe veszik a pogányokat, s ekkor a két szárnyon elhelyezkedett, addig fedezékben meghúzódó ruszok hátulról támadnak a magyarokra, akiknek a hadrendje teljesen összekuszálódik. Visszafordulnak a futó polovecek is, közrefogják Kálmán seregét, megfutamodni sem hagyják, hanem „egy csomóba szorították”, és verik, „mint sólyom a csókákat.” Az évkönyvíró tudni véli, hogy itt pusztult el Kupán, a magyarok püspöke és sok-sok főúr is; „azt beszélték, hogy 40 ezren estek el közülük.”²⁷

E csata kimeneteléből az évkönyvíró azt a tanulságot vonja le, hogy a rossz ügynek mindenképpen el kellett buknia. A magyarok sokan voltak, vitézségüket is méltatja a krónikás (ezzel is fokozva az rusz-polovec győzelem jelentőségét), de Kálmán azt a Szvjatopolkot támogatta, aki esküjét megszegte, ezért veresége előre látható volt. Vaszilko megvakításának története a fejedelmi gáztettekről szóló elbeszélések egyik legfontosabb példája a *Régmúlt idők elbeszélésében*.

²⁶ IGLÓI 1988, 71.

²⁷ L. a 203. oldalt.

A fejedelmek viszályait, háborúit elbeszélő történetekben már jól kivehetők a későbbi harci témájú elbeszélések szerkezetének alkotóelemei: a csapatok gyülekezése, a hadba indulás, a csatára való felkészülés, magának a csatának a leírása és annak kimenetele. A csata menetébe a rusz fejedelmek oldalán gyakran az égi erők (angyalok) is beavatkoznak kihangsúlyozandó, hogy különös kegygel vannak Rusz igazhitű fejedelmei iránt. Mint már utalás történt rá, a krónikások felvettek hagiográfiai alkotásokat is művükbe: keresztény legendát, vértanúk életírását, a Kijevi Barlangkolostor alapításáról szóló elbeszélést (1051.), igumenének (apátjának), Feodoszijnak a halálát elbeszélő történetet (1074.) és a barlangkolostori szerzetesek életéről szóló történeteket. Ezekben az elbeszélésekben a szerzetesek szent életének eseményei gyakran összefonódnak a kolostori lét számos területének valós bemutatásával, ami már túlmutat a hagiografikus stílus keretein.

A fejedelmek dicsőítésének egyik formáját a krónikában a nekrológok alkotják, amelyek a sír felett elmondott méltató beszédekkel kapcsolatosak. Az egyik ilyen méltató beszéd Olga nekrológja a 969. évnél, amely számos metaforikus hasonlattal kezdődik. Ezek az első keresztény fejedelemasszonyt magasztalják. A metaforikus hasonlatok (napfény, hajnal, világosság, hold, gyöngy) a bizánci hagiografikus irodalomból valók, de a fejedelemasszony nagy tettének: a kereszttség felvételének dicsőítését szolgálják. Olga méltató nekrológja stilisztikailag közel áll Vlagyimir 1015. év alatt olvasható dicséretével, amelyben az elhunyt fejedelem az „igaz”, a „boldog” (*blazsennij*) jelzőt kapja, és tettét Nagy Kónsztantinosz (306–337) érdemével vetik egybe. A fejedelmek halálhírét általában követik az elsíratásukról, valamint eltemetési helyükről szóló tudósítások. Az erkölcsi tanulságot, a szentenciákat, képes hasonlatokat a krónikás a keresztény irodalomból merítette. Vélekedését a Szentírásból vett idézetekkel támasztotta alá. Máskor a krónikás az általa leírt eseményeket és személyeket bibliai eseményekkel és személyekkel hasonlítja össze. A bibliai összevetések és reminiscenciák az évkönyvben különféle funkciót töltenek be. Az összehasonlítások egyrészt kiemelik Rusz nagyságát és fejedelmeinek fontosságát, másrészt hozzájárulnak, hogy a krónikás az elbeszélést a történelmi idő síkjából az örökkévalóság síkjába emelje, vagyis a szimbolikus általánosítás funkcióját tölti be. Továbbá, ezek az összehasonlítások az események morális értékelésének eszközei, a történelmi személyiségek tetteinek morális értékmérői.

A *Régmúlt idők elbeszélése* stílusában, mint az eddigiekből kitűnik, megfigyelhetők az epikus elbeszélő stílus jegyei, amelyek a népköltészethez kapcsolódnak, a történelmi események elbeszélésében dominálnak a történetileg pontos, hiteles stílus, valamint a hagiografikus stílus ismérvei, amelyek fontos szerepet töltenek be az erkölcsi ideálok megszilárdításában. Az ideális uralkodó fejedelem mindig védelmezője Rusz földjének, a viszályt keltő fejedelmek pedig elítéltetnek. Ezt a műfaji és stilisztikai vonatkozásban heterogén anyagot az évkönyvben az egységes, hazafias eszme, az előadás következetes kronológiai elve, és az egységes történetfilozófiai, erkölcsi koncepció fogja össze. A krónikás meg van győződve, hogy a történelemnek az időben kezdete és vége van. Feltartóztathatatlan mozgását a vég, az utolsó ítélet felé az Isten akarata irányítja. Azonban az ember magatartása magától az embertől is függ, az ő akaratnyilvánításától: attól, hogy a jó vagy a rossz útját választja. A törté-

nelem – a krónikás szerint – a jó és rossz harcának állandó színtere. Az évkönyvíró a fejedelmek tetteit mind az örök erkölcsi igazságok szempontjából, mind a saját korának társadalmi erkölce szempontjából is értékeli. A krónikás a tanító prédikátor szerepében tűnik fel: a történelem – szemléltető lecke a kortárs fejedelmeknek, tanulságos példa a kortársak számára. A *Régmúlt idők elbeszélésében* a történelem nem általános szentenciákból álló tanítás formájában jelenik meg, hanem konkrét, művészi formált mondák, elbeszélések, történetek alakjában, amelyeket az évkönyvírók „az elmúlt évek sora szerint” jegyeztek le. A krónikás a jót a széppel azonosítva, feltétlenül hisz a jó és az igazságosság végső győzelmében.

A PVL nyelvezetében elsősorban korának beszélt nyelve tükröződik vissza. Szinte minden híradás, mielőtt lejegyzésre került volna, a beszélt nyelvben „tisztult le”, nyerte el a számunkra ismert nyelvi megformáltságát. A történelmi személyek közvetlen szavai, egyenes beszéde (*prjamaja recs, oratio recta*) jelentős helyet foglal el a krónika nyelvében, hiszen a fejedelmek beszédeket intéznek harcosaikhoz, beszédet mondanak a küldöttek a tárgyalásokon, a szabadok gyűlésén (*vecsen*) és az ünnepi lakomákon. Az ilyen beszédek nem bőbeszédűek, hanem lakonikusak és rendkívül kifejezőek. A krónikás szinte sohasem folyamodik kitalált beszédhez, ellenkezőleg nagyon pontos hősei szavainak felidézésében. De jelentős a krónika nyelvében a szakterminológia is: a vadászati, a katonai, a jogi, valamint az egyházi. A krónikás a maga feladatát az események megörökítésében látta, nem kereste a történések közötti ok-okozati összefüggéseket, ezért a krónika nyelvéből szinte teljesen hiányoznak az okokra utaló alárendelő mondat szerkezetek, alapvető benne az *és* kötőszóval bevezetett mellérendelő mondatok sora.

A *Régmúlt idők elbeszélése* jelentős szerepet játszott a területi évkönyvírás fejlődésében, valamint a 15–16. században az egységes orosz évkönyvgyűjtemények összeállításakor. Minden későbbi orosz évkönyv élén olvasható, és jelentős forrásul szolgált a 18–19. századbeli orosz írók és költők számára, akik gyakran merítettek belőle témát vagy választották hőseit történelmi alakjai közül. A magyarokra vonatkozó tudósításai és elbeszélései nélkülözhetetlenek a honfoglalás kori magyar történelem, illetve a korai magyar–orosz történelmi és művelődéstörténeti kapcsolatok tanulmányozásához.

Font Márta

A Poveszty vremennih let mint történeti forrás

A kezdősorai alapján *Poveszty vremennih let*-nek nevezett írásmű (általánosan elterjedt rövidítéssel: PVL), azaz a *Régmúlt idők elbeszélése*, a keleti szláv írásbeliség egyik első produktuma. Azért nem a legelső, mert a nyelvemlékek között számon tartott *Osztromir-evangélium*, néhány töredékes felirat és Bölcs Jaroszlav törvényei is időben megelőzik keletkezését. De a felsoroltak egyike sem a korabeli – középkori – szemmel a múltat elbeszélő mű, így a PVL-t a krónikás alkotások között mégiscsak elsőség illeti meg a keleti szláv írásbeliségben. A PVL a Kijevi Ruszban keletkezett, a Rusz és a kelet-európai térség történetére vonatkozó legkorábbi forrás. A PVL a medievisztikában az „örökzöld” témák közé tartozik, lassan két évszázada folyamatosan kutatás tárgya, és számos megválaszol(hat)atlan probléma tárháza. A PVL nyelvi, tartalmi, szövegkritikai elemzése a keleti szláv historiográfia számára épp oly bonyolult problémahalmazt jelent, mint pl. Magyarországon Anonymus *Gesta Hungarorum*. Az óorosz évkönyvek – közte a PVL – bőséges anyagából magyar nyelven mindeddig csak részletek álltak rendelkezésre,¹ jelen kötetünk ezt a hiányt igyekszik orvosolni. A teljes szöveg magyar fordítását kommentárokkal adjuk közre, amelyek készítésekor támaszkodhattunk számos szövegkiadásra mai orosz és más nyelveken.²

¹ Nyesztor krónikájának magyar vonatkozásaira l. *MHK*, 362–378; HODINKA 1916, 17–76; *HKIF*, 170–176; FONT 1996, 39–51, az itt közölt részek fordítása: 50–51; *ÁKIF*, 344–347; *Írott források...*, 315–318; oktatási céllal, nem az eredetiből, hanem mai orosz szöveg alapján készült bilingvis szövegkiadás: IGLÓI–MISLEY 1977, 11–48.

² A kommentárok készítése során támaszkodtunk az alábbi fordítások kommentárjaira: MIKLOSICH 1860; ERBEN 1867; TRAUTMANN 1931; LIHACSOV 1950; TSCHIZEVSKIJ 1969; *PLDR*, I, 22–277; SVANE 1983; MÜLLER 2001.

A szöveghagyomány

A kézirat felfedezése, szövegközlések

A PVL-t a korábbi történeti irodalom Nyesztor (Nestor)-krónikaként ismerte.³ Ma már tudjuk, hogy megfelelőbb a kezdő mondata alapján alkotott elnevezés, mivel Nyesztor nevét a szöveget fenntartó kódexek közül csak egyetlen tartotta fenn, így Nyesztor szerzősége kétséges a PVL egésze szempontjából. A magyar szóhasználatban lassan ver gyökeret az orosz őskrónikának a nemzetközi szakirodalomban szokásos elnevezése a régebbi „Nyesztor (Nestor)-krónika” elnevezés helyett.⁴

A 18. század második felében a szentpétervári akadémián működő német kutató, August Ludwig Schlözer tette ismertté a PVL-t tartalmazó kódexet. Schlözer (1735–1809) 1760–1765 között dolgozott Szentpéterváron, ez idő alatt szisztematikusan foglalkozott régi kéziratok gyűjtésével. A legkorábbinak tartott krónika-szöveget publikálta német, majd orosz nyelven.⁵ Ennek nyomán terjedt el Nyesztor (Nestor) mint krónikaíró neve, és váltak ismertté a Rusz kezdeteit elbeszélő történet részletei, többek között a varégek behívásáról szóló elbeszélés. Az első szerzők erre koncentrálnak, teremtették meg az ún. normann-elmélet⁶ alapjait, egyszersmind generálva az anti-normann szemléletet, amelynek nyomai mindmáig jelen vannak a történeti kutatásban. Ez a két vitapólus bűvópatakként volt jelen a 19. századi nyugatos–szlavofil vitákban, a szovjet korszak történeti munkáiban pedig kikezddhetlenné vált az anti-normann felfogás. Ha nem is a korábbiak szerinti sarkos formában, de napjaink orosz nyelvű szakirodalmában is jelen van mindkét nézet.

Schlözer szövegkiadását követte újabb oroszországi kiadás,⁷ de a középkori orosz krónikairódat szélésebb körben az tette ismertté, amikor a 19. század közepén megindult az Archeográfiai Bizottság által gondozott, a középkori történeti szövegeket tartalmazó kódexek szisztematikus kiadása, a *Polnoje szobranije russzkih letopiszej* (általánosan elfogadott rövidítéssel: PSZRL) sorozat. 1846-ban a sorozat első köteteként a legrégebbi kódex szövegét adták ki nyomtatásban, vagyis az 1377-re datált *Lavrentij-kódexét*. A sorozat többszöri megújuláson ment keresztül a 19–20. század fordulóján, az 1950–1960-as években, majd újrakezdéssel a 21. század elején is létezik.

A PVL – ma már önállóan kezelt – szövege lényegében egy rekonstrukció, amely a fennmaradt szövegváltozatok alapján készült. Az első kiadások nem különítették el a ma PVL-ként ismert szöveget a kódex többi részétől, és nem vizsgálták az egyes szö-

³ Chronica Nestoris: MIKLOSICH 1860; Nestorův Letopis: ERBEN 1867; LÉGER 1884; TRAUTMANN 1931; stb. L. magyarul Nyesztor-krónika: FONT 1994, 498.

⁴ L. erre vonatkozó korábbi törekvésünket FONT 1996, 39–51; FONT 1996a, 119–129; FONT 2005, 18–31; *Írott források...*, 315–318. Az utóbbi kötetben az orosz ~ orosz különbségtételre a címalkotáskor nem voltak figyelemmel a szerkesztők, így a cím és a kommentárok szóhasználatát eltér.

⁵ SCHLÖZER 1802–1809; MÜLLER 1812; l. erről ROTHE 2000, 15–16.

⁶ A probléma és a szakirodalom magyar nyelvű összefoglalását l. SZILI–SZVÁK 2009.

⁷ TIMKOVSKIJ 1824; LIHACSOV 1947, 428.

vegváltozatok egymáshoz való viszonyát sem. Az viszont kezdettől fogva problémát jelentett, hogy a korai szöveget tartalmazó kódexek közül melyik tekinthető a legautentikusabbnak, illetve ahogy régebben megfogalmazódott: „eredetinek”. Az első nyomtatott krónikaszöveg 1767-ben a *Nyikon-évkönyvet* (N) vette alapul, később a *Radziwiłł* – vagy más néven *Königsbergi* – *kézirat* szerint (R) közölték. Schlözer kiadása pedig a *Lavrentij-kódexre* (L) épült.⁸ A 19. század eleji újabb német kiadás az (L) és az (R) kódexek szövegét egyaránt figyelembe vette, az 1824. évi moszkvai kiadás ugyancsak az (L) alapján készült. A PSZRL kiadási koncepciója az egyes kódexeken alapuló szövegközlés, amely a legkorábbival, az (L) krónika⁹ szövegével indította a sorozatot 1846-ban.¹⁰ A sorozat második kötete¹¹ az 1843-ban napvilágot látott *Ipatij-krónika* (IP) volt, amelynek kötetében egy kései, de korai részeiben tartalmi hasonlóságot mutató krónikaszöveg is helyet kapott, a *Gusztini letopisz* (G).¹²

Épp a PVL szövegének első, évszámmal jelzett adata (862) adott alapot arra, hogy Oroszország 1862-ben milleniumi megemlékezéseket tartson, ami önmagában is újabb érdeklődést generált, és újabb – PSZRL sorozatán kívüli – szövegkiadásokat eredményezett. Az 1870-es évek elején, a sorozaton kívüli közlések egyik része ugyancsak az (L) kódexen alapult,¹³ másik részük viszont az *Ipatjev-* (IP), a *Hlebnjyikov-* (H) és a *Pogogyin-* (P) *krónikák* szövegkombinációját vette figyelembe.¹⁴ Ez utóbbihoz sorolható a lengyel Monumenta Poloniae Historica sorozatban megjelentetett *Nyesztor-krónika* is.¹⁵ A lengyel nyelvű fordítást követte a cseh 1867-ben.¹⁶ A szláv nyelvterületen kialakult fokozott érdeklődést az ekkortájt virágba szökő pánszláv gondolat is táplálta. Nem véletlen, hogy Bécsben is megjelent a *Nyesztor-krónika* – eredeti nyelven – a magyar származású Miklosich gondozásában,¹⁷ ami egyszersmind a magyar szlavisztikai kutatások megindulását is reprezentálja.

A PVL szövegét számos kézirat alapján Sahmatov rekonstruálta,¹⁸ több évtizedes kódexkutatás, nyelvi elemzés után. Sahmatov nyelvészként kezdte pályáját az 1880-as években, emiatt fordult a régi kódexek szövege felé. A különböző kódexek összehasonlító elemzésével teremtette meg azt a szövegkritikai módszert,¹⁹ amelynek gyümölcse a PVL szövegének rekonstrukciója. Mind a kódexleírások, mind a PVL-re vonatkozó megállapításai megkerülhetetlenek még a mai kutatók számára is, annak

⁸ A továbbiakban az egyes kódexeket az utánuk zárójelbe tett rövidítéssel említjük.

⁹ Az orosz *letopis* ’évkönyv’ szó jelentéstartalma a szó szerintinél jóval szélesebb: használatos ’krónika’ és ’kódex’ jelentésben is. Orosz szövegben a *hronika* megjelölést a bizánci-görög vagy latin nyelvű krónikákra alkalmazzák.

¹⁰ PSZRL, I, 1846.

¹¹ PSZRL, II.

¹² PSZRL, I, 1846.

¹³ БІСКОВ 1882.

¹⁴ ПАЛАЗОВ 1871.

¹⁵ MPH, I, 521–946.

¹⁶ ERBEN 1867.

¹⁷ MIKLOSICH 1860.

¹⁸ САХМАТОВ 1916. Sahmatov szövegkritikai munkásságáról l. FONT 2012.

¹⁹ САХМАТОВ 1890; САХМАТОВ 1908.

ellenére, hogy Sahmatovval nem értett egyet mindenki, több kritikát is kapott, például Priszjolov részéről.

Később Lihacsov, aki az 1940-es években ugyancsak nagyszabású szövegkritikai munkát végzett, teljes mértékben magáévá tette Sahmatov érvelését. Sahmatovra és saját kutatásaira építve, alapvetően az (L) kódexre alapozva jelentette meg bilingvis (óorosz–mai orosz) kiadásban a PVL szövegét, kötetnyire rúgó kommentárokkal ellátva.²⁰ Ezt a szöveget kezeli a kutatás kritikai kiadásként, és erre épülnek a későbbi oroszországi szövegkiadások is.²¹ Az 1950-ben közzétett forrásszöveget adták ki újra 1996-ban a kommentárok kiegészítésével.²² A PVL szövegének önálló kiadásai mellett a szöveget fenntartó kódexeket is kiadták újabb szakirodalmi kiegészítésekkel, új kísérő tanulmányokkal,²³ azaz lényegében a PSZRL sorozatot indították újra az 1990-es években, majd 2000 után ismételt kiadták. A sorozatot B. M. Klossz gondozta, aki Lihacsov után az évkönyvkutatás legtekintélyesebb szakembere lett. 1997-ben a PSZRL új sorozatának első köteteként az (L) látott napvilágot, az új kiadáshoz írott előszó utal arra, hogy az új tanulmányokkal és a mutatókkal megjelenő új kiadásban maga a szöveg még mindig a sorozat régi kiadásának reprintje. A reprintre épülő szövegkiadási koncepciót számos ellenvetés kísérte, amelyek egy új szövegkritikai kiadást kértek számon.

A PVL kutatásának kiterjedt nemzetközi spektruma van, a szöveget számos nyelvre lefordították, így további vizsgálódás tárgyát képezte, illetve képezi. A fordítás és kommentárok mellett átfogó nyelvi elemzés a német szlavisztikai kutatásokból ismeretes.²⁴ Legújabban pedig a Harvard kutatói tették közzé a PVL szövegváltozatait összevető kiadást három kötetben,²⁵ illetve az orosz kutatók közül Nyikityin.²⁶ A tartalmi elemzésén és a fordításokon túl számos tanulmány nyelvi-lexikai szempontból vizsgálta a PVL szövegét.²⁷

²⁰ LIHACSOV 1950.

²¹ L. például *PLDR*, I, 1978, 23–278, 417–450.

²² *PVL*, 1996.

²³ *PSZRL*, I, 1997, melynek 2002-ben egy újabb kiadása is megjelent (*PSZRL*, I, 2002²). Az új bevezető B.M. Klossz munkája, a lexikológiai feldolgozás O.V. Tvorogovtól származik. Az általunk közölt rész: *PSZRL*, I, 1997, 270–271, 273, 280. Az *Ipatyij-kódex* szövegének legújabb kiadása új bevezetővel és mutatóval 1998-ban jelent meg (*PSZRL*, II, 1998), az új bevezető B. M. Klossz munkája, a mutatót L. L. Muravjova készítette.

²⁴ A német kiadás nem a szövegrekonstrukció, hanem a legrégebbinek tartott *Lavrentyij-kódex* szövegét követi, a kiegészítő kötetek az anyag nyelvi-stilisztikai feldolgozásában jelentettek újdonságot (MÜLLER/*Handbuch*).

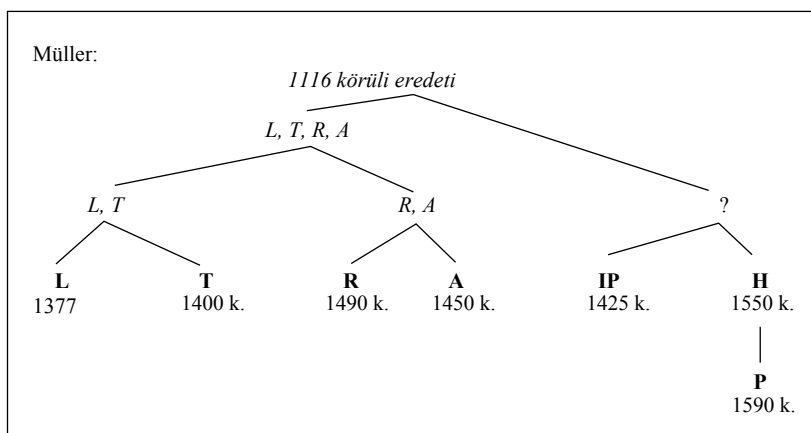
²⁵ OSTROWSKI 2003, David J. Birnbaum és Horace G. Lunt közreműködésével.

²⁶ NYIKITYIN 2006.

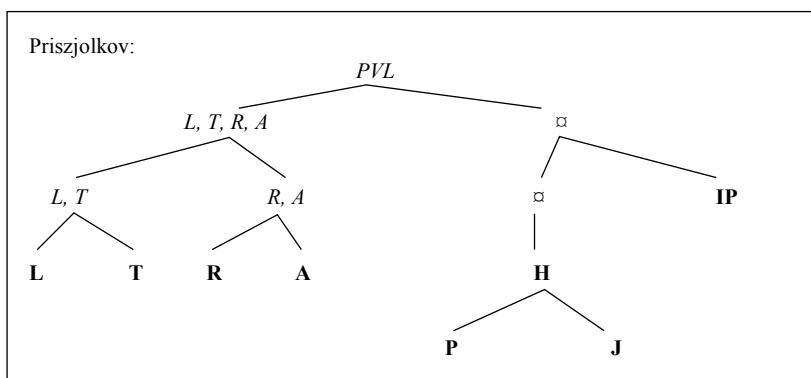
²⁷ Ezekre többek között I. NYIKOLSZKIJ 1930; LARIN 1975; TVOROGOV 1984; TSCHEKOVA 2002, 250–267; FRANKLIN 2002; SITZMANN 2003.

1. ábra. A PVL útja a különböző kódexekbe²⁸

1.1.

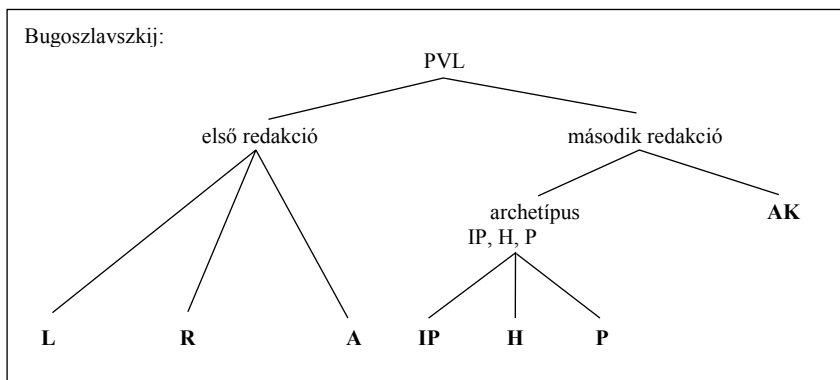

1.2.

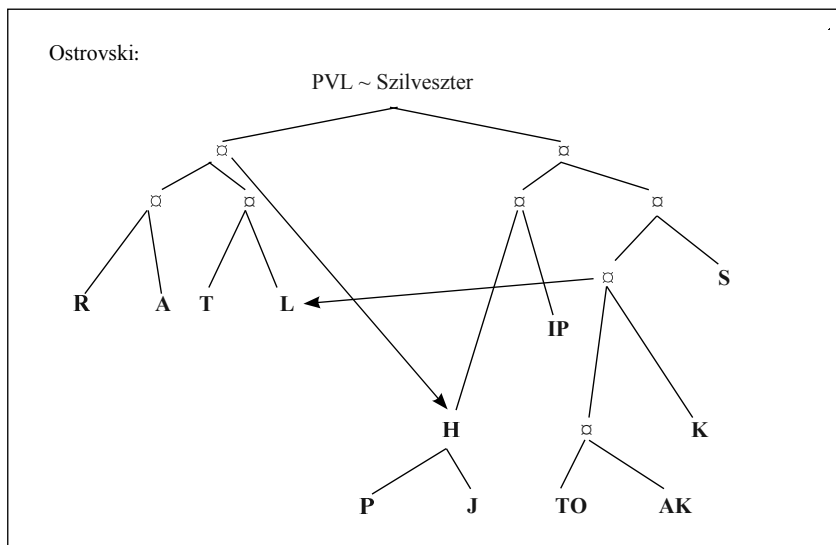

²⁸ Jelmagyarázat az 1.1.–1.4. és a 2.1.–2.2. ábrákhoz: *dőlt* = hipotetikusán létezett évkönyv-szerkesztmény (szvod); **félkövér** = ténylegesen fennmaradt kódex; □ = hipotetikusán létezett arche-típus; * = hipotetikusán létezett szvod; A ténylegesen fennmaradt kódexek: L = *Lavrentij-évkönyv* kódexe, T = a 19. század elején elveszett *Troickij-évkönyv*, R = *Radziwiłł-évkönyv*, A = *Akadémiai kézirat* (mindegyik a Moszkva környéki évkönyvírás, kódexmásolás során maradt fenn). IP = *Ipatij-évkönyv*, H = *Hlebnjikov-évkönyv*, P = *Pogogyin-évkönyv*, J = *Jermolajev-évkönyv*. (Utóbbiak az ún. déli kódexcsaládhoz tartoznak, itt a PVL szövegének némileg hosszabb változata maradt fenn, az ún. harmadik redakció.) A novgorodi évkönyvek: AK = a *Novgorodi első évkönyv Akadémiai kézírata*, K = a *Novgorodi első évkönyv ún. Komisszionnij kézírata*, TO = a *Novgorodi első évkönyv Tolsztoz-kézírata*, S = a *Novgorodi első évkönyv Szinódusi kézírata*.

1.3.

1.4.

A szövegrekonstrukció

A PVL létrejöttével, tartalmával kapcsolatos kutatásoknak etalonját Sahmatov, Lihacsov, Priszjolov, Bugoszlavszkij képezik.²⁹ Később az orosz kutatásban Klossz szerepe lett a meghatározó, a kronológiai vizsgálatok tekintetében pedig Berezskov, illetve Cib nevét kell említeni; a szövegelemzésben Danyilevszkij és Gippiusz eredményei jelentősek.

A PVL egy nagyobb „szövegfolym” része, a 14. századi kompilációktól kezdve az évkönyvírás mint műfaj még a 17. században is virulens volt, és újabb kódexeket produkált. Eközben megismételte és variációkkal gazdagította a régebbi szövegeket. A PVL ugyanakkor maga is többféle alkotóelemből épül fel. A PVL kutatását – a magyar krónikákkal összevetve – mindenképpen megkönnyíti az a körülmény, hogy a szöveget – illetve egy-egy változatát – számos kódex fenntartotta. Maga a PVL azonban – mint már volt szó róla – szövegkritikai kutatások eredménye,³⁰ amely különálló formában nem maradt fenn. Sahmatovnak a 20. század elején felállított hipotézise olyan mértékben elfogadottá vált, hogy a PVL-t a kutatás ma már teljesen önálló szöveggént kezeli.³¹ Ma is Sahmatov és nyomában Lihacsov kutatási eredményeire alapozódnak a PVL-re vonatkozó alapismeretek: a három redakció léte (1112/1113, 1116, 1118) és a PVL előzményeként feltételezett kolostori feljegyzések (az ún. „legrégebbi szerkesztmény” 1039-re, és a Kijevi Barlangkolostor 1073-ra és 1093-ra datált szerkesztményei). A PVL szövegének felfedezésével egyidejűleg vált ismertté Nyesztor (Nestor) neve, akihez az első redakció keletkezését kapcsolják, Sahmatov nyomán pedig Szilveszteré, a Vidubicsi kolostor apátjái, aki a második redakció szövegét alkotta. Mindkettő léte a *Lavrentyij-évkönyv* szövege alapján állapítható meg. Az *Ipatyij-évkönyv*re alapozott harmadik – ismeretlen krónikás által írott – redakcióval kapcsolatban kételyek fogalmazódtak meg, csakúgy mint Nyesztor szerzőségét illetően. Nyesztor nevét – mint a Barlangkolostorban élő szerzetesét – a számos kódex közül csak egyetlen tartotta fenn.³² A bizánci írásbeliségnek a Kijevi Rusz irodalmi tevékenységére gyakorolt hatása is régóta kutatás tárgya, számos eredménnyel.³³ A szomszédos területek latin nyelvű forrásaival való összevetés nem túl jelentős hagyománnyal rendelkezik.³⁴ Általában a komparatív módszer kevésbé elterjedt az orosz nyelvű történetírásban, ez alól a letopiszkek szövegvariánsainak összevetése, kritikája és nyelvészeti vizsgálata kivétel.

²⁹ Erre l. SAHMATOV 1897; SAHMATOV 1908; SAHMATOV 1938; PRISZJOLKOV 1940[1996]; BUGOSZ-LAVSZKIJ 1941, 7–37; LIHACSOV 1947; LIHACSOV 1975; LARIN 1975; KUZMIN 1977; KLOSSZ 1980; BEREZSKOV 1963; BUGOSZ-LAVSZKIJ 2006, amely korábbi írások reprint kiadása.

³⁰ SAHMATOV 1897; SAHMATOV 1916; TYIHOIROV 1979, 12–22.

³¹ PLDR; MÜLLER 2000; KERSKEN 1995, 861.

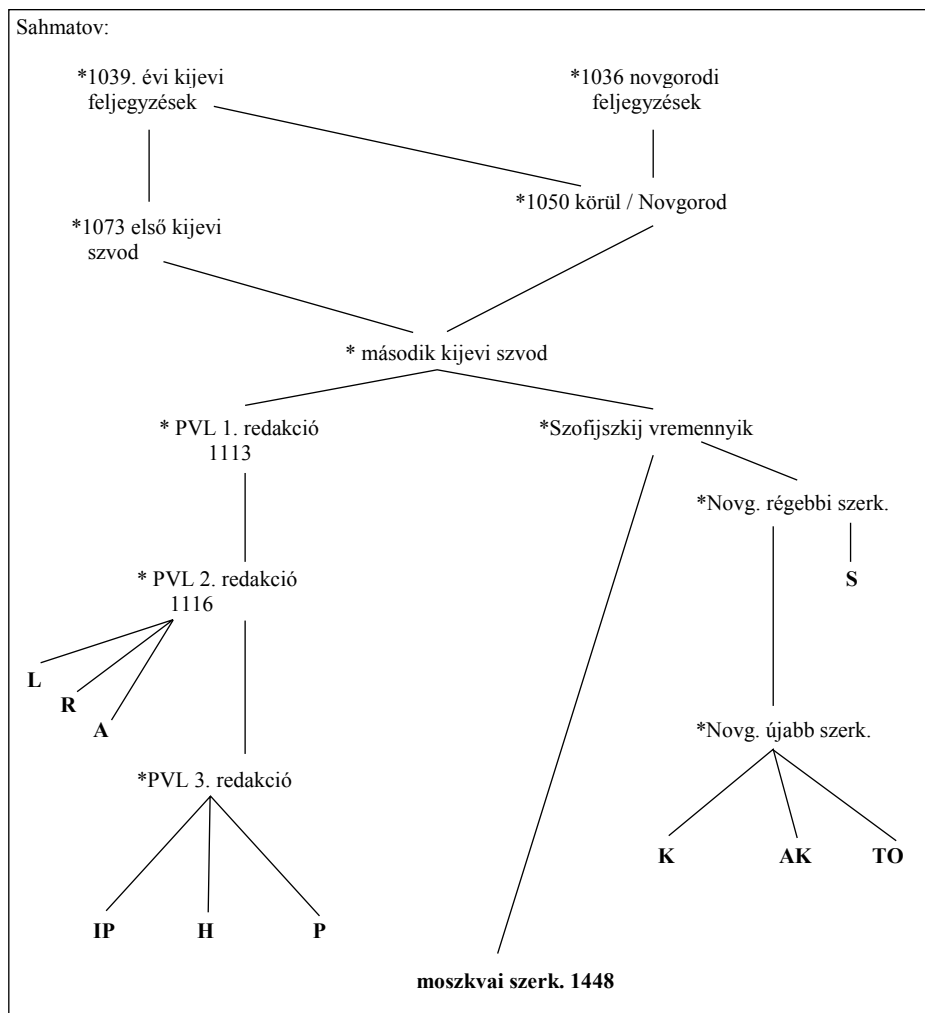
³² LIHACSOV 1947; LIHACSOV 1975, 22–110; PRISZJOLKOV 1940[1996]. A kritika megfogalmazói: MÜLLER/*Handbuch*; OSTROWSKI 1981, 11–32.

³³ ISZTRIN 1920–1930; TVOROGOV 1975; PODSKALSKY 1982, 210–211; FRANKLIN 1992, 74–86; VODOLAZKIN 1992, 322–332; MATVEJENKO–SCSEGOLEVA 2000; VODOLAZKIN 2008.

³⁴ Kivételszámba megy pl. NAZARENKO 2001; MIHEJEV 2009.

2. ábra. A PVL szerkezete és forrásai Sahmatov és Lihacsov szerint³⁵

2.1.

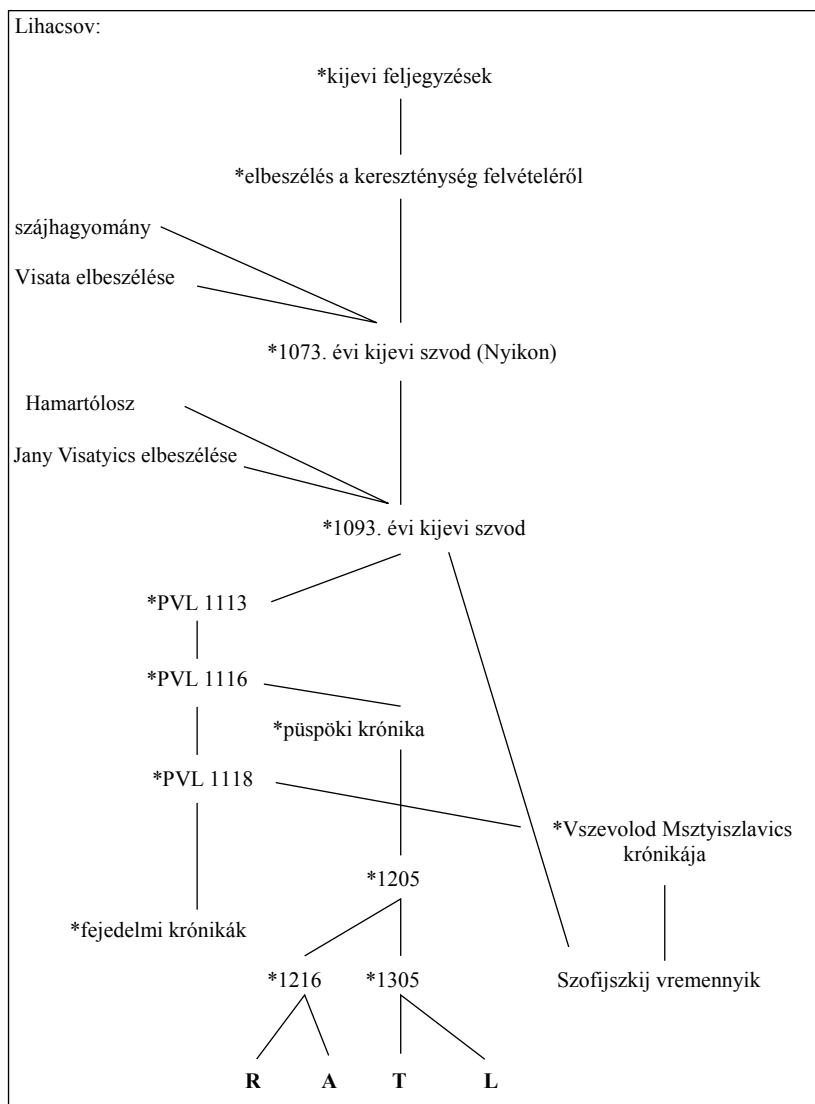

A nyelvi-stilisztikai szövegrekonstrukció az újabb kutatások ellenére még mindig Sahmatov és Lihacsov megállapításaira épül (lásd a 2.1. és 2.2. ábrákat). A redakciók száma és szerzői körül zajló vita sem jutott nyugvópontra. Akad egyedi, ötlet-szerű vélekedés is, például Aleskovszkijé,³⁶ aki Szilveszter szerepét megkérdőjelezte.

³⁵ L. OSTROWSKI 2003, I., XXIII, XXVII.

³⁶ ALESKOVSKIJ 1969, 16–17. Erre l. még: NYIKITYIN 2003, 8.

2.2.

Az utóbbi évtized kutatásai azonban megerősítették mind Szilveszter szerzőségét, mind a harmadik redakció létezését.³⁷

A fentiek mellett figyelembe vettünk a PVL-lel és a Kijevi Russzal kapcsolatos más kutatási eredményeket a legújabbak közül, mivel a Kijevi Rusz egészét, egyes

³⁷ GIPPIUSZ 2007, 20–44; GIPPIUSZ 2008, 3–24.

szereplőit, kapcsolatrendszerét érintő művek is tartalmazzak a szövegre vonatkozó eredményeket.³⁸

Az orosz kutatók mellett megkerülhetetlenek a nyugat-európai és amerikai szlavisták kutatási eredményei is.³⁹ Többek között mindazon kutatásoké, amelyek a Ruszt ért skandináv hatásokat mind jobban megvilágítják,⁴⁰ illetve az írásbeliség megjelenésének bizánci gyökereire mutatnak rá.⁴¹ Újabban a többféle hatás ötvöződésének és a kvantitatív szövegvizsgálatnak együttes alkalmazása is helyet kapott az orosz kutatásokban.⁴² A többféle eredetű hagyomány, illetve írott szöveg kombinációja részint a kelet-európai térség természetes környezetéből fakad, amelyre ráépültek a keresztény krónikások válogatásának szempontjai. Mennyiségi oldalról közelítve: a részletesebb elbeszélések vagy korábbi feljegyzésekre, vagy szájhagyományra támaszkodnak, de mindezek együttesen sem töltik ki a kronológia teljességét, amelyre a krónikás figyelme irányul.

A PVL forrásai

A PVL vonatkozásában régóta tisztázott, hogy az írott forrásait a bizánci történetírás alkotásaiból összeszerkesztett ún. *hronográfok* jelentik, amelyekben kitüntetett szerep jut Geórgiosz Hamartólosz krónikájának.⁴³ Bizánci forrásra megy vissza a PVL-ben elhelyezett, a Rusz kereskedőire vonatkozó szabályok gyűjteménye, amelyeket Rusz és Bizánc között kötött szerződéseknek értelmez a történetírás, Malingoudi azonban rávilágít, hogy a 907, 912 és 944-es évekhez kapcsolt szöveg a PVL 12. század eleji összeállításakor kerülhetett ide. A szerződésekben szereplő „*Rusz törvénye*” viszont a viking ~ varég szokásjogon alapul.⁴⁴ Elképzelhető, hogy már a kereszténység felvétele után elsőként épített Tizedtemplomban vagy az 1036 után Bölcs Jaroszlav által építtetett Szófia-székesegyházban keletkeztek feljegyzések, erre azonban nincs bizonyíték. A 11. század második felében a Kijevi Barlangkolostor szerzetesei készíttettek történeti feljegyzéseket, ezt támasztja alá a PVL-ben fennmaradt számos, a kolostorral kapcsolatos információ, pl. az alapítás körülményei, vagy Feodoszj (Theodósziusz) apát tevékenysége és tisztelete. Az 1072-ben szentté avatott Borisz és Gleb legendájának a szerzője ismeretlen, a legenda szövegét a 12. század eleji kompiláció alkalmával kapcsolhatták a szentek mártíriumának idejéhez, 1015-höz, noha 1072 után keletkezett.⁴⁵ Amiről a 12. század elején nem állt rendelkezésre írott forrás, az a szájhagyományból kerülhetett a PVL-be, azaz a korabeli *oral history* jelenségé-

³⁸ L. például HABURGAJEV 1979; PSZRL, I, 1997; NYIKITYIN 2001; LANGER 2003; FOMIN 2005.

³⁹ MÜLLER/*Handbuch*; OSTROWSKI 2003.

⁴⁰ MELNYIKOVA 1977; USZPENSZKIJ 2002; DZSAKSZON 1993; GLAZIRINA 1996; MELNYIKOVA 1998, 135–143; DZSAKSZON–PETRUHIN 2001; NYIKITYIN 2001; GEDEONOV 2004; LEBEGYEV 2005; MELNYIKOVA 2011.

⁴¹ FRANKLIN 1991; FRANKLIN–SHEPARD 1996, 208–244; POPPE 2007b, 488–504.

⁴² MIHEJEV 2009.

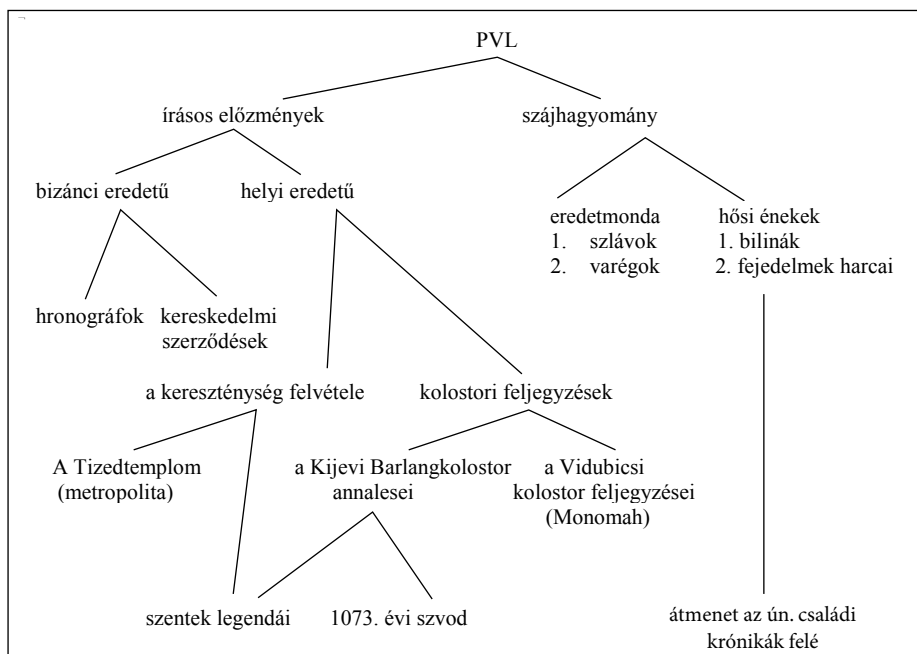
⁴³ TVOROGOV 1975; TVOROGOV 1974, 99–113; VODOLAZKIN 1992, 322–332.

⁴⁴ MALINGOUDI 1994, 1–16; STEIN–WILKESHUIS 1994, 1–16.

⁴⁵ LENHOFF 1989.

vel van dolgunk. Ebbe a körbe sorolhatók például azok a mítoszok, amelyek a szlávok széttelepüléséről, a varégek behívásáról szólnak; a *bilina*-nak nevezett hősi énekek, vagy az uralkodó család őseihez kapcsolódó mitikus történetek, a mindeddig szájhagyomány útján fennmaradt „családi krónikák”, amelyek Vlagyimir Monomah *Intelmei*hez (*Пouchение Владимира Мономаха*) hasonlóak lehettek.⁴⁶

3. ábra. A PVL összetétele a tartalmi elemek szempontjából⁴⁷

Kronológia

A keleti szláv írásbeliség a bizánci időszámítást vette át, amelynek két lényeges következménye volt. Az egyik, hogy a bizánci történetírás nem Krisztus születését, hanem a világ teremtését tartotta kezdőpontnak, ami Krisztus születésétől való számítás szerinti éveknél 5508-cal magasabb értékeket ad. Ezt követte az orosz történetírás egészen Nagy Péter reformjáig. A másik sajátosság a Bizáncban szokásos szeptemberi évkezdés, ezt kellett összeegyeztetni a ruszbeli krónikásoknak a keleti szlávoknál kialakult márciusi évkezdettel. Két megoldás kínálkozott: vagy a megelőző, vagy a következő márciushoz igazítani az események kronológiáját, az előbbi ultramárciusi,

⁴⁶ FERINCZ 1998, 53–94; FONT 2005a, 58–61.

⁴⁷ FONT 1996, 41.

az utóbbit márciusi számításnak nevezi a szakirodalom. Általános szabály nem alakult ki, a módszert a krónikaírók nem egyformán alkalmazták, emiatt nem szabad a kronológia megállapításánál az évkönyvben megadott dátumot perdöntőnek tekinteni. Nemcsak a szokásosnál 5508-cal vagy 5509-cel nagyobb évszámok, a különböző márciusi évkezdetből adódó „mozgások”, hanem a későbbi krónikások szabad szövegkezelése miatt sem. Ez utóbbi rendszerint csak abban az esetben érhető tetten, ha máshonnan származó forrással ellenőrizhetjük az adatot.

A márciusi-ultramárciusi évkezdét alkalmazása a szövegek (redakciók, szvodok) különböző eredetére világíthat rá. Ugyanakkor problémát jelent az adott kódex szempontjából, hogy a korábbi évszámítási gyakorlat nem módosult-e a kódex összeállításakor. E kérdés már a 20. század elejétől foglalkoztatta az évkönyvkutatást. Már Sztjepanov felvetette a szisztematikus kronológiai vizsgálat szükségességét, de ő maga ilyet nem végzett.⁴⁸

A 20. század közepén a korai szövegeket Berezskov vizsgálta át a kétféle márciusi évkezdét szempontjából.⁴⁹ Vizsgálatának alapját azok az időmeghatározások képezték, ahol a krónikaíró ún. teljes dátumot (év, hónap, nap) adott meg, és jelölte mellette a hét napját vagy az aktuális egyházi ünnepet. Kuzmin az indictio alkalmazását vizsgálta, legutóbb pedig Cib szentelt egy egész monográfiát a PVL időszámítási gyakorlatának.⁵⁰

Cib elemzésében fontos szerepet kapott az egyházi év ciklikussága, kiemelten foglalkozott a húsvét és a nagyböjt időszakának dátumaival, amelyre sok utalás történik a PVL-ben. Emellett végzett összehasonlító vizsgálatot azokban az esetekben, amikor ugyanannak az eseménynek ideje megtalálható a PVL-ben és Jan Długosz krónikájában.⁵¹ Cib húsztáblázatban foglalta össze eredményeit. Kiemelendő az a megállapítása, mely szerint nem alkalmazható kizárólagosan és mechanikusan a 5508–5509 a bizánci és a Krisztus születésétől számított évszámok között. A liturgikus időpontok meghatározása sok esetben a bizáncitól eltérő bolgár hatást mutat. A PVL és Długosz datálásainak egybevetése pedig azt mutatja, hogy a többnyire 5508–5509 közötti eltérés mellett kimutatható 5504 és 5511 évnvi eltérés is mint szélső érték.

A keletkezéstörténet problémái

A magyarra fordított szöveg nyomán rendelkezésre állt a PVL elektronikus formában, és ez a körülmény lehetővé tette a szöveg olyan típusú vizsgálatát, amely az egyes évszámok mellé rendelt szöveg mennyiségét – karakterekben – mutatja. Úgy véljük, a krónikás rendelkezésre álló információ mennyisége az adott időszakról írottakat befolyásolta, illetve tükrözheti a PVL összeállításának módszerét is. Az mindenképpen a későbbi szerkesztésre vall, hogy az egymás után feltüntetett évszámok mellett számos esetben nincs eseményleírás, vagy csak egy-egy rövid mondatnyi az információ. Ennek megoszlása a PVL datált részében:

⁴⁸ SZTYEPANOV 1905, 83–102.

⁴⁹ BEREZSKOV 1963.

⁵⁰ KUZMIN 1968, 305–313; KUZMIN 1977; CIB 2011².

⁵¹ CIB 2011², 290–293, a 14. táblázat.

	Évek	Kimaradt évszám	Csak évszám információ nélkül	< 499 karakter	500–999 karakter	1000–4499 karakter	4500 < karakter
1.	852–890	–	26	9	1	3	–
2.	891–930	–	29	7	1	2	1
3.	931–970	–	24	7	2	5	2
4.	971–1010	2	15	12	1	6	4
5.	1011–1049	1	7	21	1	8	1
6.	1050–1088	1	3	21	2	8	4
7.	1089–1116	6	–	5	4	9	4
	az esetek száma (év)	10	104	82	11	41	16
	évek %-a	4%	39%	31%	4%	16%	6%
IP	1110–1117	–	–	–	–	7	1

Az IP adataival kiegészített, módosított 7. sor:

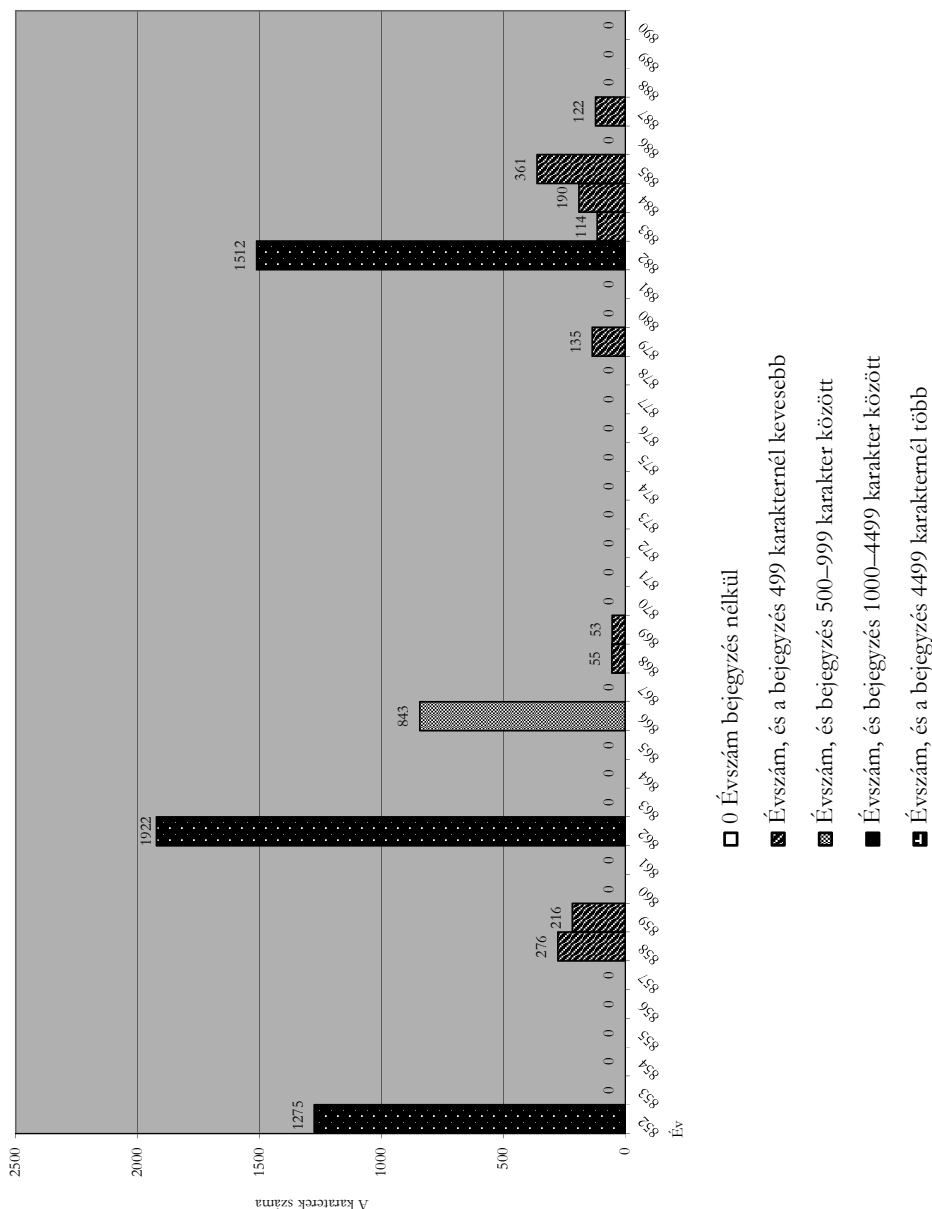
7.	1089–1117	1	–	5	4	14	5
	az esetek száma (év)	5	104	82	11	46	17
	a módosított arányok: %	3%	39%	30%	4%	18%	6%

Az évszámok folyamatos feltüntetése mindössze tíz esetben maradt el, ami a dátált 265 évnek csak a 4%-át teszi ki. Ha az utolsó öttől eltekintünk, amely a szöveg végén az események lezárása és megírása között eltelt időt jelenti, akkor csak öt esetben „ugratta át” a kompilátor az évszámot, ami akár tévedésnek is értelmezhető. 104 esetben viszont csupán az évszám van feltüntetve, azaz nem tudott a krónikás semmi adatot az évek mellé helyezni, ez pedig az évek 40%-t teszi ki. Az 499 karaktert meg nem haladó nagyságrendű közlendők heterogén képet mutatnak, 27 esetben a mondanivaló a száz karaktert sem haladja meg. Ha az elhagyott évszámokat, az információ nélkül hagyott éveket és a minimális (rendszerint egy-egy születés, halál, hadi eseményre szorítkozó) közlendőket együttesen nézzük, ez az évek 74%-t jelenti. Az információ nélkül hagyott évek száma az ezredforduló utáni időszakot tárgyaló részben csökken: 18 eset a 104-ből, a rövid információk száma növekedik: 51 eset a 82-ből. Kitapintható, hogy Vlagyimir és Bölcs Jaroszlav időszakából többre emlékeztek a 12. század elején, mint a korábbi időkből.

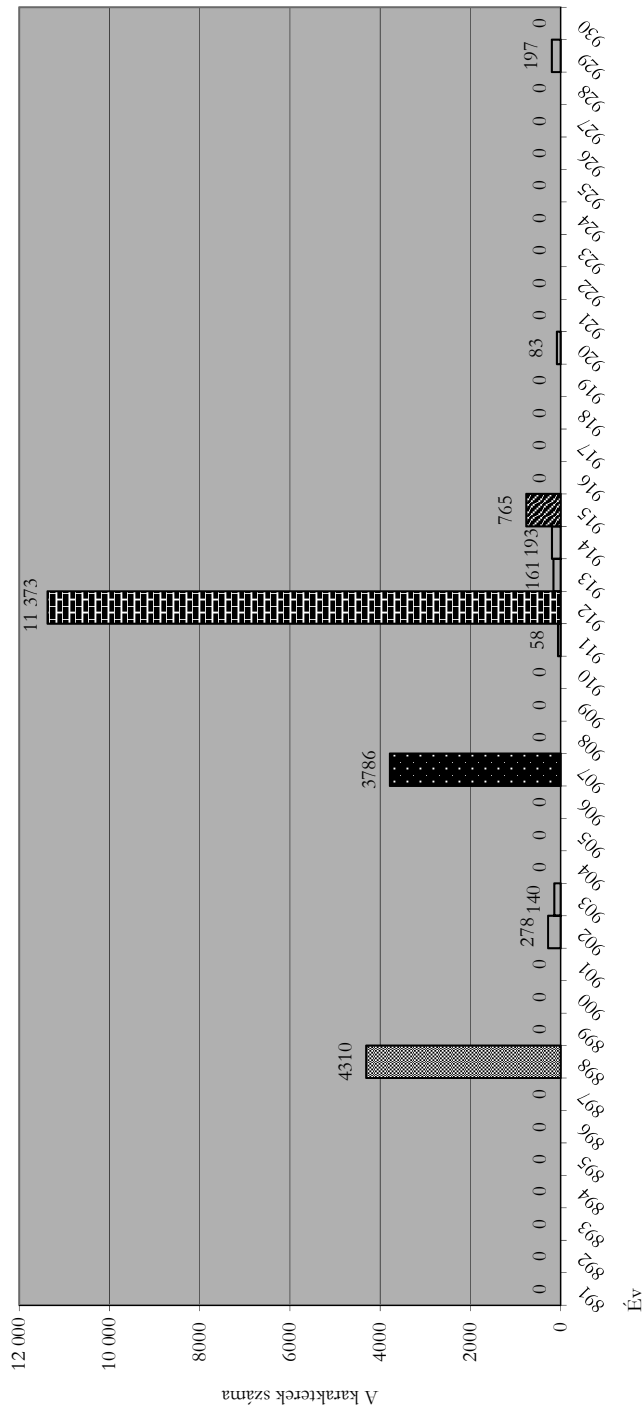
Ha számolunk a harmadik redakcióval az IP szöveg szerint, akkor az 1111–1117 évek mindegyikéhez kapcsolódik információ. A harmadik redakció az évek számát csak eggyel növelte meg, viszont „kitöltötte” az előzőben üresen hagyott, illetve „átugrott” 1111–1115 éveket; és kibővítette az 1110 és 1116-hoz fűzött szöveget. A mondanivaló mennyisége az 1000 < 4500 karakter közötti tartományhoz sorolható. Egyetlen kivétel az 1111. esztendő eseménysora, amely meghaladja a tízezer karaktert. Ennek oka egyrészt Vlagyimir Monomah 1111. évi kunok feletti győzel-

mének taglalása, amelyhez a szöveg terjedelmének felét kitevő bibliai idézetsor kapcsolódik. Az IP szerinti folytatásban az egyenletes mennyiségű információ tartalma szerint Vlagyimir Monomahról árul el a legtöbbet, ami megerősíti Szilveszter apát és a Vidubicsi kolostor szerepét a krónika keletkezését illetően. Mindez grafikonon ábrázolva:

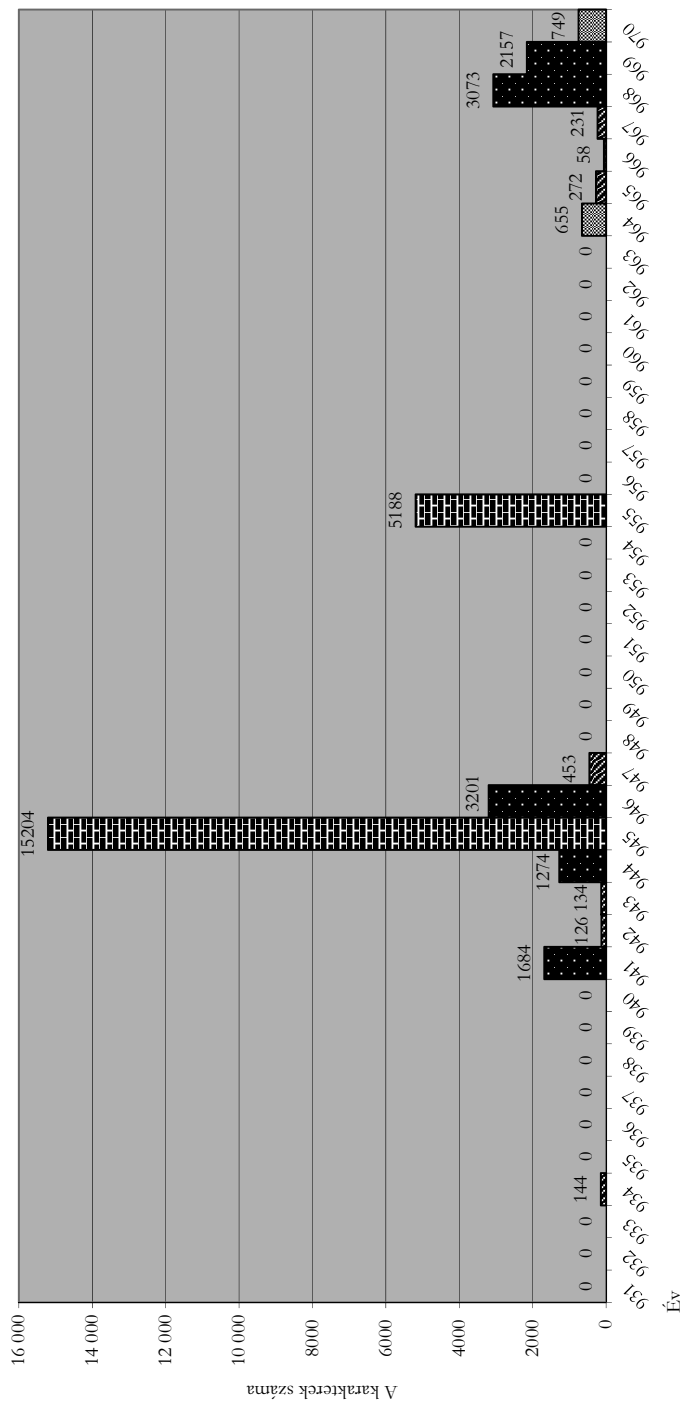
1. táblázat. A bejegyzések karaktereinek száma 852–890 között

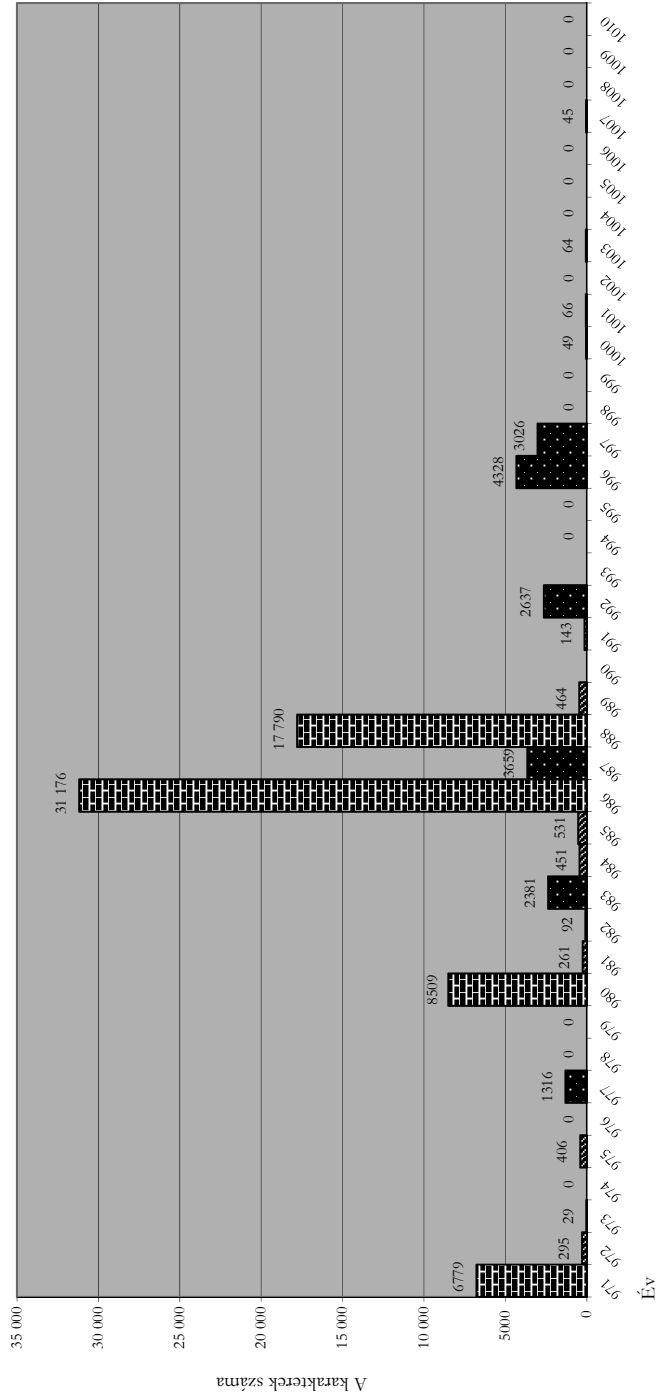
2. táblázat. A bejegyzések karaktereinek száma 891–930 között

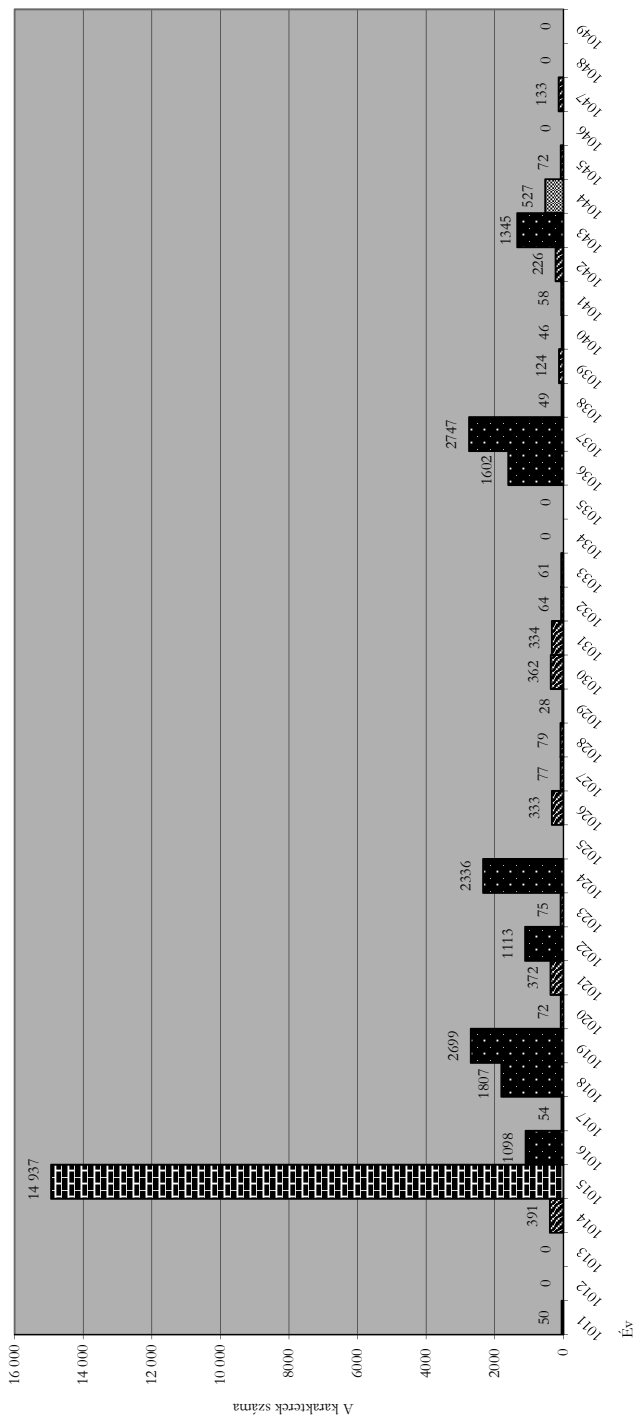
3. táblázat. A bejegyzések karaktereinek száma 931–970 között

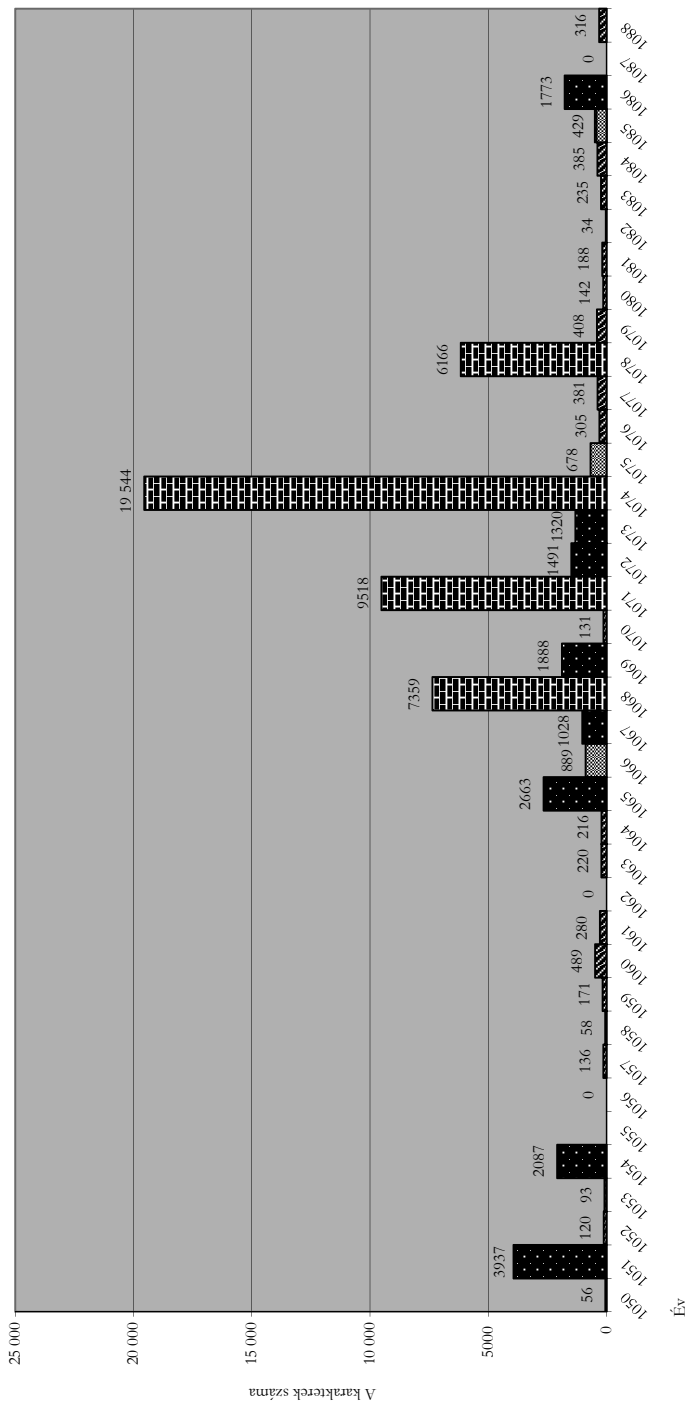
4. táblázat. A bejegyzések karaktereinek száma 971–1010 között

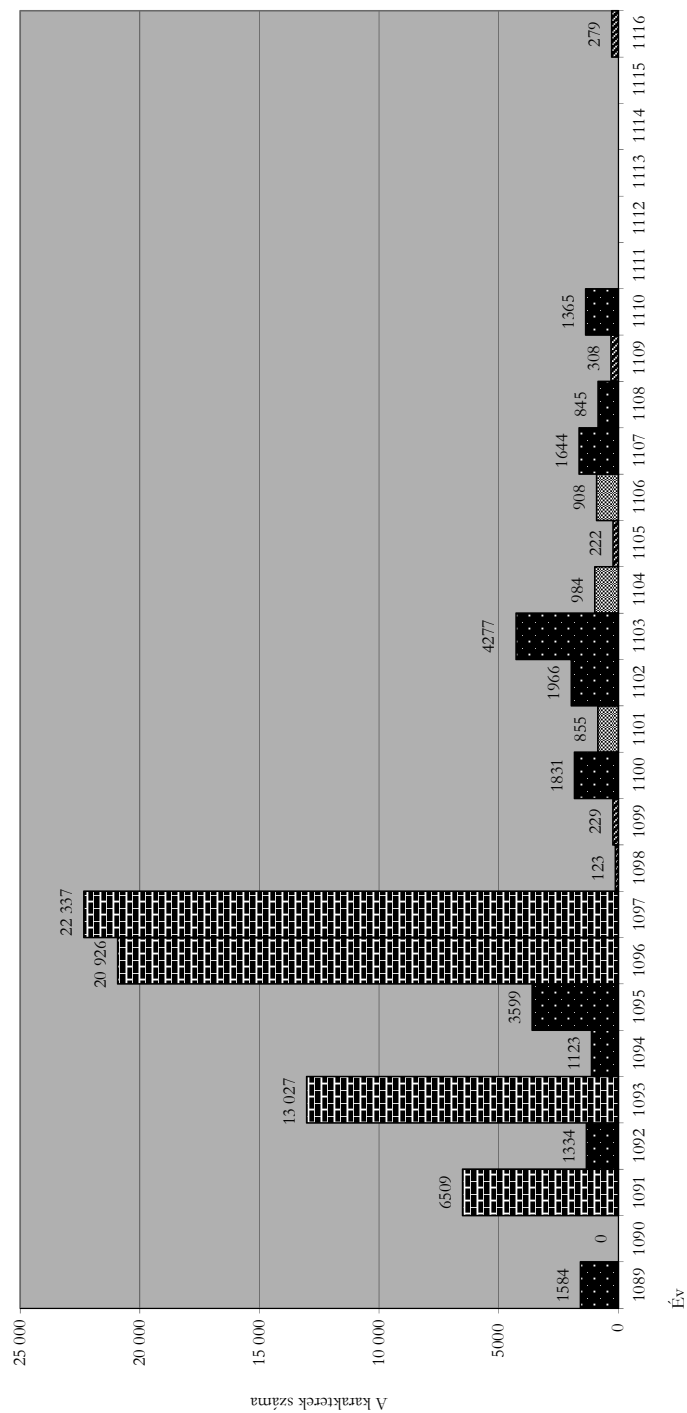
5. táblázat. A bejegyzések karaktereinek száma 1011–1049 között

6. táblázat. A bejegyzések karaktereinek száma 1050–1088 között

7. táblázat. A bejegyzések karaktereinek száma 1089–1116 között

Különös figyelmet érdemel az a 17 év (az évek 6%-a), amely a PVL-nek a második redakcióval számolva 373 ezer, a harmadikkal 402 ezer karakternyi szövegéből megközelítőleg 216 ezer (a harmadik redakcióval számolva 226 ezer) karaktert fog össze, azaz az egész szöveg terjedelmének több mint a felét (57%, illetve 56%) alkotja.

	Évszám	Karakterek száma	Esemény	Forrás
1.	912	11 373	Bizánc és a Rusz közötti (Oleg fejedelem) megállapodás, a Rusz szokásjogának részleteivel („russzkij zakon”)	Bizánci írásos előzmény
2.	945	15 204	1. A bizánci császár és a Rusz követei közötti megállapodás (Igor fejedelem) 2. Olga bosszúja	1. Bizánci írásos előzmény 2. Dinasztikus hagyomány
3.	955	5188	1. Olga látogatása Konstantinápolyban 2. Olga keresztény volta	1. Bizánci forrás 2. Dinasztikus hagyomány
4.	971	6779	Szvjatoszlav fejedelem és a Bizánc közötti megállapodás	Bizánci írásos előzmény
5.	980	8509	Vlagyimir fejedelem uralomra kerülése Kijevben	Dinasztikus hagyomány
6.	986	31 176	Vlagyimir „vallásváltása”	Az ortodox teológia állásfoglalása az iszlámról, a zsidókról és a római pápaságról
7.	988	17 790	Vlagyimir megkeresztelkedése	A Krím félsziget görög településeinek helyi szentkultusza és a kijevi dinasztikus hagyományok
8.	1015	14 337	Borisz és Gleb mártíriuma	Legendaszöveg
9.	1068	7359	A kunok támadása Kijev ellen mint Isten büntetése	Keresztények és pogányok harca
10.	1071	9518	Győzelem a kunok felett és a pogány mágusok félreállítása	Keresztények és pogányok harca
11.	1074	19 544	Feodoszj (a Barlangkolostor apátja) halála	A Kijevi Barlangkolostor feljegyzései
12.	1078	6166	Kun támadás és belháború, melynek Vszevolod fejedelem uralomra jutása Kijevben vet véget	A regnáló fejedelem apjának dicsőítése
13.	1091	6509	Feodoszj szentté avatása	A Kijevi Barlangkolostor feljegyzései
14.	1093	13 027	Vszevolod fejedelem halála, tetteinek dicsőítése, a kunok feletti győzelmei	A regnáló fejedelem apjának dicsőítése

	Évszám	Karakterek száma	Esemény	Forrás
15.	1096	20 920	1. Szvjatopolk kijevi fejedelem és Vlagyimir Monomah hatalmi küzdelmei 2. Vlagyimir Monomah Intelmei 3. Vlagyimir levele Oleg fejedelemhez	A regnáló fejedelem tettei
16.	1097	22 337	Szvjatopolk és Vlagyimir Monomah közötti harcok (csoportjaik élén) leírása	A regnáló fejedelem tettei
17.	1111	10 393	Szvjatopolk és Vlagyimir Monomah harca a kunok felett az utóbbi kezdeményezésére és jelentős sikerével	A regnáló fejedelem tettei

A bevezető részben hiányzik a szöveg évekre bontása, itt csak a téma szerinti csoportosítás lehetséges. A bevezető rész az Ószövetség történeteiből és a bizánci történetírásból kölcsönzött részletek mellett a fennmaradó részt a szláv és varég eredetmítoszok, a kunok szokásairól adott ismertetés teszi ki. A tizenöt és félezer karakternyi szöveg mintegy 35%-a az átvétel (dölt betűkkel), jelentős többségét (65%) a mítoszok és hagyományok alkotják.

Történet	Karakterszám	Történet	Karakterszám
Első szavak: Honnét ered a Rusz?	171	Szent András apostol kijevi missziója	1347
<i>A vízözön és Noé fiainak leszármazásrendje</i>	1399	A keleti szlávok eredetmítosza: 1. Kij, Scsek és Horiv 2. Kij mint révész a Dnyeperen	1391
– Kiegészítés a törzsi hagyományokról	876	A dunai szlávok és a nomád népek (avarok)	1121
<i>A babiloni nyelvzavar</i>	976	A nyugati szláv törzsek felsorolása	1058
– Kiegészítve a szlávokról szóló információkkal	75	A keleti szláv törzsek különböző szokásai	1306
A szlávok letelepedése a Dunánál	687	<i>A jog funkciójáról szóló elmélkedés</i> (Georgiosz Hamartólosz)	1786
A szlávok letelepedése a Dnyepernél	645	A kunok szokásairól	427
A „varégoktól a görögökig” vezető út	1103	Adófizetés a kazároknak („Kinek fizettek adót?”)	1188

A táblázatok jól tükrözik a bizánci írásbeliség hatását. A 852. évnél a kronologikus tárgyalás indítása is bizánci kapcsolatra utal: bizánci forrás alapján datálja erre az időpontra a krónikás a Rusz és Bizánc kapcsolatát. A Rusz fejedelmeinek – fiktív – uralkodási időtartama, valamint ennek összekapcsolása a bizánci időszámítás indictio számításával és a biblikus adatokkal egy ruszbeli szerzetes-krónikairó működésére utal. Ennek kezdete időrend szerint az 1051. évhez lenne köthető, ahol a Barlangkolostor alapításának történetét mondja el a krónikás. A szöveg végén pedig utal már Feodoszija és életművére (lásd 1074, 1091), amelyet be szándékozik mutatni. Így a Barlangkolostor történetírásának kezdetét a 11. század végére célszerű datálni: nem biztos, hogy indokolt a szakirodalomban ismert két „szvod” – azaz két különböző alkalommal készült összegzés – különválasztása.

A Barlangkolostor feljegyzései kezdetben valószínűleg csak a kolostorban történetekre korlátozódtak, később a Rusz megkeresztelkedésének és a keresztény misszióval kapcsolatos történeteknek leírásával bővültek. Mivel a Barlangkolostort nem a kijevi nagyfejedelem alapította, a dinasztia története nem kerülhetett előtérbe. Erre nagyobb esély kínálkozott a metropolita környezetében, főleg miután 1051-ben Bölcs Jaroszlav a helyi származású Ilariont helyeztette a méltóságba. Ilarion működése Jaroszlav halálával (1054) véget ért, a metropolita környezetének írásbeli tevékenységéről nem tudunk. Jaroszlav fiai közül hárman kerültek a nagyfejedelemi trónra: Izjaszlav (1054–1073, 1076–1078), Szvjatoszlav (1073–1076) és Vszevolod (1076–1093). Mindegyikük alapított kolostort, de az évkönyvírásban csak a Vszevolod alapította Vidubicsi kolostor jutott szerephez. Ennek a kolostornak az apátja volt Szilveszter, aki a PVL második redakcióját kompilálta, méghozzá Vszevolod fiának, Vlagyimir Monomahnak kijevi uralkodása (1113–1125) idején.

Úgy véljük, személyesen Vlagyimir Monomah lehetett a kezdeményezője egy olyan történeti mű megírásának, amely az ő személyes uralmát támasztotta alá ellenfeleivel – a család másik ágát képviselő fejedelmekkel – szemben. Nem lehet véletlen, hogy Vlagyimir Monomah életútjáról jóval többet tudunk, mint más fejedelmekéről, azon kevesek közé tartozik, akiknek születését is feljegyezte a PVL (1053). Az sem véletlen, hogy elődei közül a vele azonos nevű, a kereszténységet felvevő Vlagyimir nagyfejedelem kapott kitüntetett figyelmet, aki a dédapja volt. Ehhez hasonlóan nagyapjának, Bölcs Jaroszlavnak az életéből azok a momentumok emelkednek ki, amelyekhez Vlagyimir Monomah is kötődött: a bizánci kapcsolat, a pogányokkal való harc (Jaroszlav esetében ez a besenyőket, Vlagyimir Monomahnál pedig a kunokat jelentette), és a törvények.

A krónikairó Szilveszter apát felhasználta a korábbi feljegyzéseket, kiegészítései azonban alapvetően a dinasztia Vlagyimir Monomahhoz kötődő tagjainak történetével egészült ki. Úgy véljük, Vlagyimir Monomah személye alkalmas volt arra, hogy alakjában összesűrösödjön mindaz, ami a kijevi fejedelmi dinasztia hagyományvilágát jelképezi.⁵² Vlagyimir Monomah a melléknevét annak köszönhette, hogy anyja – akinek nevét nem ismerjük – a bizánci Monomakhosz-dinasztiából származott.

⁵² A családi kapcsolatokról l. MÜLLER 1984; WOZNIK 1984, 299–316; POPPE 1994, 403–422; PRITSK 1992, 9–36; FILIPPOV 2001, 73–94; MILKOV 1997, 310–324; NYIKITYIN 2001.

Vszevolod és a bizánci hercegnő házassága az 1040-es évek második felére datálható. Bölcs Jaroszlav 1043. évi hadakozása után 1046-ban kötött békét Kónsztantinosz Monomakhosz császárral (1042–1055). Vlagyimir nagyanyja (Bölcs Jaroszlav felesége) Ingigerda-Irina volt, Olaf Skotkonung svéd király (955 k.–1022) leánya. Vlagyimir Monomah felesége pedig Gyta volt, aki II. Harald angol király (Wessex earljének, Godwinnak rövid ideig, 1065–1066 között uralkodó fia) leánya.

Vlagyimir Monomah hosszú ideig volt Rosztov fejedelme, ahol vegyes szláv és finnugor népesség felett uralkodott.⁵³ Később, Perejaszlavl fejedelmeként pedig a kunokkal való határvédelemben jeleskedett. Ez pedig a 11–12. század fordulója valóságának legfontosabb eseményeit jelentette.

Úgy véljük, Vlagyimir Monomah személyében – és utódai számára is – meghatározó módon alkotta meg Szilveszter, a Vidubicsi kolostor apátja a dinasztikus legitimációt, amelyet a különböző hagyományok ötvözésével tudott elérni. A viking ~ varég közzeggel való kapcsolatot a múltban Rurik, Oleg és Igor alakjában sikerült megtalálni. Történeteikhez a skandináv hagyományok mellé a bizánciakat (lásd az ún. szerződéseket) is sikerült felsorakoztatni. Különleges helyet foglal el ebben Olga alakja, akinek régensi tevékenysége valós adatokkal támasztható alá bizánci forrásokból (lásd Bíborbanszületett Konstantin *De ceremoniis* c. munkáját).⁵⁴ Ehhez társítja a krónikás azt a mítoszt, amely a skandináv Gögös Sigriddel (Bölcs Jaroszlav feleségének volt a nagyanyja) kapcsolatban őrzött meg a hagyomány. Özvegyként maradva elutasította a rangon aluli házasságot. Ahogy Olga is eljárt a férjét, Igort meggyilkoló drevljanok küldöttségével – a PVL szerint.⁵⁵ Az új dinasztikus legitimáció pedig a bizánci házasságot kötő, emellett szoros skandináv katonai együttműködést megvalósító Vlagyimir fejedelem tetteinek kiemelésével hangsúlyozódott.⁵⁶

A PVL szellemiségére Szilveszter apát tevékenysége nyomta rá a bélyegét.⁵⁷ Nyesztor csak a Barlangkolostor korábbi krónikása lehetett. Úgy véljük, a PVL ún. harmadik redakciója, amely az *Ipatijj-évkönyv*ben olvasható, a 12. század végi – ugyancsak a Vidubicsi kolostorban készült – kompiláció eredménye.⁵⁸ E vélekedésünket egyrészt a Vlagyimir Monomah családjához – pontosabban legidősebb fiához – köthető novgorodi események dominanciája erősíti. Másrészt a dinasztikus történetírás és a dinasztia legitim uralmának alátámasztására másutt is a 12. század első évtizedeiben jelentkezett igény, ahogy ezt „Köztes-Európa” országaiban a dinasztikus szemléletű történetírás példázza.⁵⁹

Úgy véljük, a 11–12. század fordulóját megelőzően a Kijevi Rusz területén inkább csak rövid kolostori feljegyzések készültek, amelyek annales rövidecsű közlésekből álltak. Az első írásos feljegyzések a Kijevi Barlangkolostor nevezetes apátja, Nyikon

⁵³ TRETYAKOV 1966; KLIMA 2007, 43–60.

⁵⁴ NAZARENKO 1989, 66–83; NAZARENKO 1992–93, 153–168.

⁵⁵ MILKOV 1997, 310–324.

⁵⁶ KORPELA 2001.

⁵⁷ Szilveszter apát szerepéről l. NYIKITYIN 2006, 8–13.

⁵⁸ FONT 1991, 70–83; FONT 2005, 52.

⁵⁹ FONT 2003, 71–80; FONT 2005a, 23–39; FRANKLIN–SHEPARD 1996, 245–277; SZOLOVJOV 2002; BAGI 2005, 224–229; PLOKHY 2006, 21–29.

kezdeményezésére születtek. Nyíkon Bizáncban is megfordult, Athosz hegyét megjárta művelt szerzetes volt, nem lehetetlen, hogy görög nyelvű, illetve szláv nyelvre fordított bizánci krónikakompilációk (hronográfok) az ő működése idején kerültek a Barlangkolostorba. A szájhagyomány őrizte eredetmonda (a ruszok hívásáról, a szláv törzsekről) is csak (nagy valószínűséggel) a 11–12. század fordulóján lejegyzett eseménysor, bár e hipotézis perdöntő módon nem igazolható.

Hagyományok és koncepciók

Az alábbiakban azokat a problémákat emeltük ki, amelyekre a PVL szövegének számos helyén utalnunk kellene, de a kérdés bonyolultsága miatt ez egy – akár hosszabb – kommentár formájában aligha tehető meg.

A Rusz, russzkaja zemlja fogalma, a normann kérdés

A Rusz jelentésének meghatározása kihat a mű egészére, hiszen számtalanszor előfordul önállóan vagy jelzővel; valamint a belőle képzett jelzős szerkezetben (lásd pl. a szókezdő mondatot: honnét ered a *russzkaja zemlja*). A „russzkij” jelző a mai orosz nyelven „orosz” jelentéssel bír, a középkori értelme egész más volt: a Ruszhoz tartozást fejezte ki.

A Rusz jelentésével kapcsolatos viták egyik kardinális kérdése, hogy a szó etnikai vagy földrajzi fogalom-e. Az etnikai jelentés mellett szól az etnikai jelentésű szavak gyűjtőfogalomként való előfordulása pl. *csud* (= észtek), *mordva* (= mordvinok), ebbe a sorba illeszthető grammatikai formáját tekintve a *rusz* is. Ennek nyomán merül fel a következő kérdés: mely etnikumra vonatkozik? Nem új keletű a *Rus'* ~ *Ruotsi/Rootsi* párhuzam, amelyben az utóbbi elem a mai finn, illetve észti nyelvben „Svédország” jelentéssel bír, eszerint a Rusz eredetileg a mai svéd területekről keletre vándorló viking népesség megjelölésére szolgált. A logikusnak tűnő párhuzamot azonban megkérdőjelezi a nyelvtörténet, mivel nyelvi párhuzamok híján nem igazolható, hogy végbement a *s' ~ ts* hangváltozás, melynek során a *Ruotsi*-ből a *Rus'* alak létrejöhetett volna.⁶⁰ Nem kevesebb nyelvészeti vitára adott okot a nyelvész Vasmertől származó etimológia, mely szerint a *Ruotsi* az „evezős hajókkal közlekedő” értelemmel bír,⁶¹ azaz a megjelölést egy etnikum mobilitása „vitte át” Skandinávia déli részéből a kelet-európai régióba. Ezt az értelmezést, azaz a mobilitásuk alapján elnevezett skandináv népcsoportra vonatkoztatást, a legújabb orosz kutatás elfogadja.⁶² A Rusz fogalom elterjedésére lengyel szerzők adtak egy kevésbé ismert magyarázatot. Abból kiindulva, hogy a korai fogalmak magyarázatakor számos esetben fel kell tételeznünk a többféle értelmezés lehetőségét, a Rusz többféle jelentésére irányították a fi-

⁶⁰ SCHRAMM 1982, 9.

⁶¹ SCHRAMM 1982, 13–16.

⁶² PETRUHIN 2012, 29. A szerző Melnyikovával együtt korábbi kutatásaiban is ezt az álláspontot képviselte MELNYIKOVA–PETRUHIN 1989, 24–38. Újabb kiadása: MELNYIKOVA 2011, 133–152.

gyelmet. Így arra is, hogy a Rusz fogalom Bizáncban a kelet-európai keresztény lakosság megjelöléseként terjedt el.⁶³ Az újabb kutatások összegezték a Rusz minden írásos előfordulását és a vele kapcsolatos nézeteket, de lényegi új megoldással nem gyarapították ismereteinket.⁶⁴

Ezt az etnikumot Kelet-Európa északi régiójában azonban másképp is nevezik: varégok, lásd a „varégoktól a görögökig” vezető út megjelölését, amely már arra utal, hogy ez a népcsoport a Dnyeper középső folyása mentén is megjelent. A PVL varég szava bizonyosan bizánci eredetű, onnét került a keleti szláv szókincsbe. A Bizánci Birodalom katonai erejét gyarapító, skandináv eredetű harcosokat nevezték varangoknak. A keleti szláv szókincsbe került „varang” szó nazálisa átalakult annak a nyelvi változásnak következtében, amit denazalizációnak nevez a nyelvtörténet. Eszerint a keleti szláv nyelvjárásokban a következő változás zajlott le: *varang* > *varjag*. A bizánci szóhasználatban megtaláljuk a Rusz szóalak görög nyelvi formáját is (*Rhos*). Bíborbanszületett Konstantin leírása nyomán egyértelmű, hogy a *Rhos* megnevezés a Dnyeper középső folyása mentén élő kereskedő-harcos népcsoportra vonatkozik, akiket a császár egyértelműen megkülönböztet a szlávoktól és a fekete-tengeri steppe török népeitől is.⁶⁵

Végző soron a *Rus/Rhos* fogalom kezdetben a skandináv eredetű népesség megjelenésére szolgált, később a vegyes etnikumú kíséret egészét értették alatta, majd ennek nyomán földrajzi fogalommá vált. Azaz a szó jelentéstartalma tükrözte a kelet-európai térségben lejátszódó etnokulturális és társadalmi-szociális változásokat.⁶⁶

Ez az álláspont egyértelművé teszi a normannok egyik ágát alkotó varég/viking jelenlétet a kelet-európai térségben, és nyilvánvalóvá teszi szerepüket az első politikai szerveződésben; egyben továbbvisz egy következő problémához, az ún. normann-elmélethez.⁶⁷ Kimondottan a normannok szerepének jelentéktelenné tétele, illetve szélsőséges esetben tagadása eredményezte azt a felfogást, ami a Rusz fogalom jelentését kezdettől fogva tisztán földrajzi fogalomként értelmezi. Felmerült a Rosz folyónak a neve, amelyből a Rusz területnév kialakult. A Rosz a Dnyeper jobb parti mellékfolyója Kijevtől délre, nem tartozik azon folyók közé, amelyeknek jelentős szerepe lehetett az észak–déli folyami közlekedésben. Nehéz érveket találni arra, hogyan adhatott volna nevet egy időben és térben olyan kiterjedt szóhasználatnak, amilyen „karriert” a Rusz befutott. Ennek tarthatatlansága és az *a priori* anti-normann felfogás eredményezte azt a spekulációt, amely a Rusz etnikai tartalmát nem vonta kétségbe, ám nem a germán normann népcsoportozáshoz, hanem a keltákhoz kötötte.⁶⁸

Az orosz történetírásban kialakult normann–anti-normann felfogás és vita évszázados fennállásának gyökerei mélyrehatóak.⁶⁹ A 18. századi felbukkanása a PVL „varégok behívása” története nyomán keletkezett, és a történet értelmezése során tu-

⁶³ HRYNIEWICZ–GAJEK 1993, 77–87.

⁶⁴ STANG 1996; DANYLENKO 2004, 1–31.

⁶⁵ L. a Bíborbanszületett Konstantin munkájának orosz kiadásához írt kommentárt: OUI 306.

⁶⁶ MELNYIKOVA 2011, 152.

⁶⁷ Ezt l. alább.

⁶⁸ KUZMIN 1974, 54–83.

⁶⁹ A kérdés részletes elemzését l. SZILI 2009, 277–306.

dományos érvek és patriotizmusból fakadó emóciók csaptak össze. A kérdés eredeti tartalmán túlnőve e kérdés körül fókuszálódott például az is, hogyan ítélték meg Oroszországnak a nyugathoz való viszonya. Ily módon e két irányzat búvópatakként jelen volt a nyugatosok és a szlavofilek 19. századi vitáiban. A varégek jelenlétének elfogadása vagy elutasítása, illetve hatásuk mértéke szerepet kapott a politikai gondolkodásban és időről időre a politikai propagandában. A szovjet korszakban a szlavofil álláspont marxista kövületté válása az anti-normann felfogás megkérdőjelezhetetlenségét alakította ki az orosz történetírásban, és a nyugaton publikáló kutatók ettől eltérő vélekedését eleve elutasítás fogadta. Az orosz tudományos közegben az 1960–1970-es években kezdett oldódni az anti-normann felfogás merevsége, és szóhoz jutottak a normannok jelenlétét skandináv forrásokkal alátámasztó kutatók is.⁷⁰ Az 1990-es évektől azonban megerősödött a „modern anti-normannizmus”,⁷¹ amely a normannista felfogással ma sem folytat párbeszédet, tudományos vita helyett párhuzamos monológokkal találkozunk, állapította meg Szili Sándor.⁷²

Az oroszországi történetíráson kívül a modern történetírásban – ahová az orosz emigráció kutatóit is soroljuk – a kérdés soha nem ilyen sarkosan vetődött fel, de nem is dominált a varég/viking probléma, mert emellett a bizánci és a steppei hatások tanulmányozására nagyobb figyelem irányult,⁷³ és újabban a finnugorok jelenlétére is.⁷⁴ Hasonló felfogás jellemzi Oroszországban az utóbbi évek nagy szintéziseit. Jelentős kritikai összefoglalást ad a kijevi korszak kutatásának múltjáról és jelenlegi állásáról Dvornyicsenko.⁷⁵ 2012-ben – miután kormányzati szinten az évet az orosz történelem évének deklarálták – az Orosz Tudományos Akadémia Oroszország Története Intézete megjelentetett egy nagy összefoglaló kötetet, amelyben a középkori részt a normannistaként számon tartott Petruhin írta.⁷⁶ Az általa írott részben külön fejezet foglalkozik a PVL „varégek behívásának” történetével,⁷⁷ amit a novgorodi hagyományból eredeztet, és a Rus’ név megjelenését, illetve elterjedését is hozzájuk kapcsolja. Azaz a politikai kódolást elhagyva, a letopiszkek adta információk mellé a szomszédos területek forrásaira is építve⁷⁸ az orosz történettudomány úton van afelé, hogy túllépjen az anti-normann felfogáson.⁷⁹ Hasonlóan alakult az utóbbi évtizedekben a belorusz és az ukrán történetírás felfogása is.⁸⁰

⁷⁰ A leningrádi blokád idején elhunyt szerző műve évtizedekkel később jelenhetett meg: RIDZEVSKAJA 1978. Ekkor íródtak Melnyikova első munkái, újraközlésüket l. MELNYIKOVA 2011; illetve l. még GLAZIRINA, DZSAKSZON és PETRUHIN hivatkozott munkáit.

⁷¹ SZILI 2009 11.

⁷² SZILI 2009, 11; l. még GUREVICS 2005.

⁷³ PRITSAK 1981.

⁷⁴ KLIMA 2007, 43–60; GYÓNI 2010, 77–79.

⁷⁵ DVORNYICSENKO 2010, 79–88.

⁷⁶ PETRUHIN 2012, 9–59.

⁷⁷ PETRUHIN 2012, 17–30.

⁷⁸ L. a korai történetre vonatkozó források orosz nyelvű kiadását: MELNYIKOVA 1999–2010; BIBIKOV 2004.

⁷⁹ L. a *Rogyina* c. folyóirat 2012/9. tematikus számát: Российской государственности – 1150.

⁸⁰ DERNOVICS 2006; VOJTOVICS 2011a, 73–116.

Az eredetmítosz mindenütt a közösség saját múltjáról alkotott elképzelés része. Az a történet, amely szerint az adott közösség (nép, népcsoport) egy testvérpárhoz vezet vissza eredetét, egy általános vándormotívum (*toposz*). Az eredetmonda az írásbeliséggel nem rendelkező közösség tudásának is része, a generációról generációra szóban átadott ismeretanyag mindenütt csak jóval a keletkezése után került lejegyzésre – mindaddig *oral history*-ként volt jelen –, ami magyarázata a többféle változatban ismert történeteknek. (Lásd például Vlagyimir fejedelem megkeresztelkedésének többféle, egymásnak ellentmondó történetét.)

A pogány közegben keletkezett történeteket keresztény krónikások írtak le, mint népüknek a kereszténység felvétele előtti történetét.⁸¹ Ebben az összefüggésben nem csoda, ha a pogány történet a kereszténység felvételébe torkollik.⁸² A kereszténység felvételének elbeszélése is felfogható egyfajta eredettörténetnek, egy második *origo gentis*-nek, ahol a krónikaíró a bibliai népek sorába illeszti saját közösségét. Mivel ezek a történetek is sokáig az *oral history* részét alkották, variánsok is előfordulnak.

A PVL pogány eredetmondái közül az első a „varégek behívása” történet,⁸³ amikor a varég Rurik és testvérei, Szineusz és Truvor megszervezték uralmukat Novgorod, Beloozero és Izborszk környékén (862. év), kíséretük tagjai pedig további központokba (Polock, Rosztov, Murom) települtek.⁸⁴ A PVL eme mitikus személyektől származtatja a Rusz fejedelmait. A történet szerint a mitikus ős, Rurik utóda Igor és kíséretének tagja Oleg, akik más forrásból is ismert szereplők.⁸⁵ A történet lényegében a dinasztia eredetmondája, mivel Igor egyenes ági leszármazottja a kereszténységet felvevő Vlagyimir fejedelem, akitől a későbbi fejedelmi ágak származtatják magukat. A dinasztia nevét adó Rurik után a Rurik-dinasztia elnevezés csak később bukkan fel moszkvai fejedelmi környezetben.⁸⁶ A pogány fejedelmek történetei közül azok váltak jelentőssé, amelyek valamilyen módon a PVL keletkezése idején regnáló fejedelemhez, Vlagyimir Monomahhoz kapcsolódtak.

A másik eredetmondában ugyancsak három fivér szerepel: Kij, Scsek és Horiv, valamint leánytestvérük, Libegy. Ez a történet a Rusz központjának, Kijevnek az eredetmondája, Kij-ev, azaz Kijnek a városa, a Scsekovica és a Horevica pedig Kijev körüli dombok (magaslatok), Libegy pedig a Dnyeper jobb parti mellékfolyója. A helynévhez kapcsolódó etimológiát erősíti, hogy a PVL nem nevezi meg egyetlen leszármazottjukat sem, csak annyit mond, hogy a poljan törzshöz tartoztak. A helynevek etimológiájára épülő történet a PVL keletkezése szempontjából viszonylag

⁸¹ L. erre FONT 2008, 179–196.

⁸² KERSKEN 1995, 852–856.

⁸³ L. például MELNYIKOVA–PETRUHIN 2011, 172–89; A történetet Petruhin Novgorod környéki hagyományból származtatja: PETRUHIN 2012, 21.

⁸⁴ L. MÜHLE 1991; BRISBANE–GAIMSTER 2001.

⁸⁵ A korai történetekből ismert személyek neve zömmel skandináv eredetű: USZPENSZKIJ 2002; SITZMANN 2003; MELNYIKOVA 2011, 257–268.

⁸⁶ L. erre BICKSKOVA 2009, 65.

új lehetett, mivel a poljanok törzséről a 10. század közepének viszonyait bemutató Bíborbanszületett Konstantin nem tesz említést.⁸⁷ Kij a PVL másik története szerint révész volt, ebben a Kijev alatti dnyeperi átkelőhely hagyománya rögzülhetett.

A három testvértől származás keresztény toposza a bibliai özönvíz történetéhez kapcsolódik: az özönvíz után az összes nép Noé három fiától – Sém, Kám, Jáfet – származott, ebbe ágyazódik be minden keresztény származástörténet földrajzi és dinasztikus elemével együtt. Nem véletlen, hogy a PVL szerzője is ezzel a történettel indítja művét, és erre fűzi fel a már említett helyi, pogány eredetmondá(ka)t.

A PVL egy újabb eredetmondája a szlávok őshazájáról és széttelepülésükről szóló történet. A krónikáíró a szlávok őshazáját a Duna mellé helyezi, ahol a krónikáíró jelenében már magyarok és bolgárok éltek. A Duna menti eredetnek ellentmondanak a régészet adatai, annak ellenére, hogy számos eltérő álláspont létezik. Abban azonban megegyeznek e nézetek, hogy a Kárpátok és a Balti-tenger, illetve a Visztula és a Dnyeper közötti terület a szláv népek őshazájának része volt; ezen belüliek a lokalizálás variánsai.⁸⁸ A PVL Duna menti őshaza elbeszélésének a 19. századi szlavisztika adott hitelt, a forráskritikai módszer alkalmazása előtti időben. A közelmúltban egy orosz nyelvész, O. N. Trubacsov kardoskodott a Duna menti szláv őshaza teóriája mellett a Kárpát-medence szláv eredetű vízneveinek alapján,⁸⁹ de nem vette figyelembe sem a régészet eredményeit,⁹⁰ sem az írott források adataihoz kapcsolódó forráskritikát. Szélsőséges álláspontját az orosz kutatás sem tette magáévá. Petruhin rámutatott arra,⁹¹ hogy a PVL szerzőjének fogalma sem volt arról, hogyan és mikor kerültek a szlávok a Duna mellé. Fontos volt viszont számára a szláv írásbeliség kialakulásának története, amelyhez Cirill és Metód tevékenységéről adaptálta a bolgár-szláv változatban meglévő elbeszélést, illetve életrajzot. Bizánci forrásból ismerhette a krónikaíró a magyarok és a Kárpát-medencében már korábban ott élő morvák harcait is, ahogy a Bizánci Birodalom ellen irányuló magyar kalandozó hadjáratok némelyikét is. Végső soron a szlávok Duna menti „őshazájának” fikciója a szlávok kereszténnyé válásának történetén keresztül került a PVL-be. Ennek ellenére a nyelvészet berkeiben újra és újra előjön a Duna menti őshaza teóriája.⁹²

Mint a „keresztény origo gentis” értelmezhető a Rusz megkeresztelkedésének története, amely két részre bontható. Az egyik az ún. missziós legenda, amely Vlagyimir nagyfejedelemhez érkező követek szájába adja a környező népek vallásgyakorlatának ismertetését. Ezen keresztül mutatja be a muszlim volgai bulgárokat, a judaizmust követő kazárokat, a latin kereszténységhez tartozó nyugati szomszédokat. A Rusz fejedelmei pedig mindegyiktől különbözni akarván a bizánci egyház tanítását követték. A másik az ún. korszunyji legenda, amelyben valós elem, hogy Vlagyimir fejede-

⁸⁷ A törzsek felsorolását l. *OUI*, 51 (9. fejezet).

⁸⁸ FONT 1998, 7–9, 178.

⁸⁹ TRUBAČEV 1985, 203–256.

⁹⁰ L. erre CURTA 2001.

⁹¹ PETRUHIN 2012, 11.

⁹² L. erre a legfrissebb összefoglalást és kritikát: GESEV, 2013, 5–23.

lem ostromolta a Krím félszigeti görög kolóniát, Kherszont, majd házasságot kötött a bizánci császárléánnyal. Mindennek a körülményeit úgy mutatja be a krónikás, hogy a történetbe fontos elemek keverednek a Krím félszigeten tisztelt szent, Szurozsi Szent István legendájának elemei.⁹³ Emellett elárulja bizonytalanságát is: tulajdonképpen nem tudja, hol is keresztelkedett meg Vlagyimir fejedelem: Kherszonban, Vasziljevben vagy Kijevben. Jellemző annak a toposznak az alkalmazása, melynek során a pogány fejedelem megvakul (ez szimbolikusan maga a pogányság állapota), a megkeresztelkedés után azonban visszanyeri látását.⁹⁴

⁹³ VODOFF 1988, 62–108.

⁹⁴ L. erre még *Anonymus Gallus*nál (cap. 4) Mieszko fejedelem (966–992) vakságának történetét: ford.: BAGI 2007, 96–98; FONT 1998, 34–39; POPPE 2007b, 488–504.

A magyarság a kelet-európai nomád népek sorában

A magyarság korai történelmére vonatkozó szláv források közül kiemelkedő helyet foglal el az orosz évkönyvírás legjelentősebb emléke, a *Poveszty vremennih let* (PVL). A benne található adatok a magyarság 9–10. századi életmódjára, kereskedelmére, vándorlására és Kárpát-medencei honfoglalására számos vita alapját képezték már. Az egyes adatok értékelését azonban nehezíti, hogy a PVL jelenleg rendelkezésre álló, több kézirat alapján rekonstruált szövege egyértelműen nem egy író munkája, és sok esetben nehezen, vagy egyáltalán nem sikerült még tisztázni a szöveg létrejöttének fázisait.¹ Különösen igaz ez a forrás első, datálatlan részében található adatokra. Ennek megfelelően nem véletlen, hogy a magyarság korai történelmére vonatkozó passzusokkal kapcsolatban olyan vélemény is publikálásra került, miszerint a „szinte reménytelenül összegubancolódott (egymásba csúszott és szétválasztott, valamint rossz helyre illesztett) szövegek eredeti tartalmának, sorrendjének helyreállítása nem lehetséges”.² Bár e passzus szerzői is úgy vélték, hogy egyes problémák megoldására van mód, a véleményük azonban még ennek figyelembevételével is eléggé szkeptikus volt. Mindennek ellenére meg kell kísérelnünk tisztázni a korai magyarsággal kapcsolatba hozott szövegrészek létrejöttének egyes fázisait, illetve a szövegbe került interpolációknak a szöveg egészéhez való viszonyát mert csak így állapíthatjuk meg a passzusok híreinek valós forrásértékét.

A talán legtöbbet elemzett forráshely a szöveg datálatlan részében található.

„Словеньску же языку, яко же рекомъ, живуцю на Дунаи, придоша от скуфъ, рекше от козаръ, рекомии болгаре и седоша по Дунаеви, и населници словеномъ быша. Посемъ придоша угри белии, и наследиша землю словеньску. Си бо угри почаша быти при Ираклии цари, иже находиша на Хоздроя, царя перьскаго. Въ си же времяна быша и обри, иже

„Amikor a szláv nép, mint már mondtuk, a Duna mentén élt, eljöttek hozzájuk a szkítáktól, vagyis a kazároktól a bolgároknak nevezettek, és megtelepedvén a Duna mentén a szlávok társtelepesei lettek. Ezután jöttek a fehér ugorok, és örökölték a szlávok földjét. Ezek az ugorok ugyanis Hérakleiosz császár idején tűntek fel, és haddal támadtak Hozdroj perzsa császárra. Ugyanekkor voltak az ava-

¹ Vö. FONT 2005, 20.

² KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 25.

ходиша на Ираклия царя и мало его не яша. Си же обри воеваху на словенех, и примучиша дулебы, сущая словены, и насилье творяху женамъ дулебскимъ: аще поехати будяше обьриму, не дадыше въпрячи коня ни вола, но веляше въпрячи 3 ли, 4 ли, 5 ли женъ в телегу и повести обьрена, и тако мучаху дулебы. Быша бо обьре теломъ велици и умою горди, и богъ потреби я, и помроша вси, и не остася ни единъ обьринъ. И есть притъча в Руси и до сего дне: погибоша аки обре; их же несть племени ни наследъка. По сихъ же придоша печенези; паки идоша угри чернии мимо Киевъ, послеже при Олзе.”³

rok is, akik haddal vonultak Hérakleiosz császár ellen, és kevésen múlt, hogy el nem fogták. Ezek az avarok hadakoztak a szlávokkal is, és agyongyötörték a dulebeket, akik szlávok voltak, és erőszakoskodtak a duleb asszonyokkal: ha egy avar férfinak valahová el kellett utaznia, nem engedte, hogy lovat vagy ökröt fogjanak be, hanem megparancsolta, hogy 3 vagy 4, esetleg 5 duleb asszonyt fogjanak a kocsí elé, és azokkal vitette el magát, és így kínozták a dulebeket. Az avarok ugyanis nagy természetűek és büszke észjárásúak voltak; és az Isten kipusztította őket, mind meghaltak, nem maradt egyetlen avar sem. És mindmáig él Ruszban ez a mondás: „Kipusztultak, mint az avarok”; hiszen sem nemzetségük, sem utódjuk nem maradt. Ezek után érkeztek a besenyők; újból vonultak a fekete ugorok Kijev mellett, később, Oleg idején.”⁴

A szövegrész a 7. századtól a 9–10. század fordulójáig terjedő időszak kelet-európai eseményeiből ad tömör összefoglalást, felsorolva azokat a nomád népeket, amelyek a szlávokkal kapcsolatba kerültek. Mivel a forrás az *ugor* népvétet következelesen – a szláv források elsöprő többségéhez hasonlóan⁵ – a magyarság jelölésére használja, a kutatók döntő többsége azzal számolt, hogy a *fehér* és *fekete ugorokra*, illetve az *ugorokra* vonatkozó részletek a magyarság korai történetéről adnak hírt. Ahhoz azonban, hogy ezt a hipotézist megerősíteni vagy cáfolni tudjuk, választ kell találnunk arra, hogy milyen szerepet szánt(ak) az író(k) ezen szöveghelyeknek, illetve mikor és milyen forrásból kerültek azok jelenlegi helyükre.

A fehér, illetve fekete magyar elnevezéseket nemcsak a vizsgált passzusból, hanem latin forrásokból is ismerjük. Az ezredfordulót követően a Magyar Királyságban is megforduló Querfurti Brúnó (974 k.–1009) *Vita quinque fratrum Poloniae* című munkájában leírja, hogy missziós tevékenységet folytatott a Kárpát-medencében élő fekete magyarok között.⁶ Egy 1008–1009. fordulóján kelt levelében pedig azt

³ LIHACSOV 1950, I, 14.

⁴ Vö. HKÍF, 171–172; HODINKA 1916, 33–35; PSZRL, I, 11–12; PSZRL, II, 9; LIHACSOV 1950, I, 14; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 55–56.

⁵ Vö. KIRÁLY 1977, 15–24.

⁶ ÁKÍF, 87–88. A forrásra l.: PUSKELY 2014, 56–66.

mondja, értesült arról, hogy a fekete magyarok keresztény hitre tértek.⁷ Ademar Chabannensis (988–1034) *Historia pontificum et comitum Engolismensium* című művének C redakciója pedig szól arról, hogy Brúnó augsburgi püspök⁸ missziós utat tett Fekete Magyarországon, amely a jelzőjét a Fehér Magyarországtól való megkülönböztetésből kapta. Megemlíti még, hogy Fekete Magyarországot a magyar király, István megtámadta és a keresztény hitre térítette.⁹ Mivel a latin források adatai alapján úgy tűnt, hogy a 10–11. század fordulóján valóban létező etnikai csoportokra használják az idézett szerzők ezeket a nép-, illetve országneveket, több kutató is kísérletet tett arra, hogy a latin források és a szláv forrás adatait azonos csoportokra vonatkoztatva értelmezze.

A 9–10. század fordulóján élt fehér és fekete magyarok délorosz steppén lévő, valamint Kárpát-medencei szállásterületének (szállásterületeinek) lokalizációjával kapcsolatban számos elmélet született,¹⁰ és többen tettek kísérletet a népnevekkel együtt jelentkező színnevek magyarázatára, illetve a mögöttük rejlő etnikai tartalom meghatározására is. A továbbiakban ezen nézetek közül itt csak a PVL passzusaihoz

⁷ „Ego autem nunc flecto ad Pruzos, ubi qui precessit, precedere debet, qui illa omnia fecit et nunc facere debet, clemens Deus et senior meus preciosissimus Petrus. Audivi etiam de Nigris Ungris, ad quos, que nunquam frustra vadit, Sancti Petri prima legatio venit, quamvis nostri – quod Deus indulgeat – cum peccato magno aliquos cecarent; quia conversi omnes facti sunt christiani.” *DHA*, 46; *ÁKÍÉ*, 91; SzABÓ 2012, 139.

⁸ A szerző ebben az esetben a 10–11. század fordulóján a Kárpát-medencében térítő tevékenységet végző Brúnó augsburgi püspököt, valamint Querfurti Brúnót összekeveri.

⁹ „Quod exemplum ejus secutus Brunus episcopus, petiit imperatorem ut pro eo juberet consecrare in sede sua episcopum quem elegerat, nomine Odolricum. Quo facto, et ipse humiliter abiit in provinciam Ungriam que dicitur Alba Hungaria ad differendam alteri Ungrie Nigre, pro eo quod populus est colore fusco velut Etiopes. [...] Sanctus autem Brunus covertit ad fidem Ungriam provinciam [...] Stephanus etiam rex Ungarie, bello appetens Ungriam nigram, tam vi quam timore et amore ad fidem veritatis totam illam terram convertere meruit.” Ademari Cabannensis 152, 155; *ÁKÍÉ*, 165–166, 168–169. Bár korábban ezt a szövegrészt interpolációnak tartották (HORVÁTH 1967, 106; KRISTÓ 1985, 11), mára már a kutatók többsége elfogadja azt, hogy a C redakció Ademar Chabannensis munkája (GERICS–LADÁNYI 1995, 46–47, vö. WERNER 1963, 297–326).

¹⁰ A 9. századra vonatkoztatva több kutató is azt feltételezte, hogy a fekete magyarok szállásterülete a Dnyepertől keletre, míg a fehér magyaroké attól nyugatra helyezkedett el (László 1944, 202, vö. 182–183; Tóth 1983, 7–8; Tóth 1997, 84, 87–88; Tóth 1998, 94; Tóth 2010, 148–149). A fekete magyarokat a Kárpát-medence számos részére helyezték már a kutatók: Tiszántúl (KARÁCSONYI 1904, 20; BALANYI 1938, 14; GALLA 1938, 320), Maros–Tisza köze, Felső-Tisza-vidék, Nyitra környéke, Eger környéke (GYÖRFFY 1977, 166, 172–173, 179; GYÖRFFY 1984, 766, 774), Maros–Tisza köze, Tiszántúl és Erdély (HÓMAN–SZEGFÜ 1941, 178, 199; VÁCZY 1938, 502; HORVÁTH 1967, 107; LÁSZLÓ 1978, 145; GYÖRFFY 1984, 764, 767, 769; TÓTH 1983, 6–8), Baranya, Valkó megye és a Szerémség területén (KARÁCSONYI 1926, 21; KRISTÓ 1985, 14; TÓTH 1987, 27–28), a pécsi püspökség és a kalocsai érsekség területe (MAKK 1996, 56; KOSZTA 2012, 31), Erdély (PAULER 1899. I, 395. 88. jz.; TÓTH 1987, 27–28). A kérdésre l. még: KRISTÓ 1985, 12; TÓTH 1987, 25–28; TÓTH 1997, 85–86; TÓTH 2010, 144–158; KOSZTA 2012, 26–27; TÓTH 2012, 41–55. A fehér magyarok szállásterületével kapcsolatban sokkal kevesebb konkrét állásfoglalás született. Országukat általában a Kárpát-medence azon területére lokalizálták, amelyen nem fekete

kapcsolódó – a 9. századra, vagy annál korábbi időre vonatkozó – vélemények bemutatására szorítkozom.

Györffy véleménye szerint – a 7. század első felében az Avar Kaganátus uralmát lerázó – Kuvrat onogundur-bulgár fejedelem birodalmának¹¹ a bukása után a dél-orosz steppén lévő területeinek egy részét a magyarok szállták meg. A magyarság ezen 7. századi migrációjára vonatkozna forrásunk *fehér ugorokkal* kapcsolatos megjegyzése.¹² Bartha lehetségesnek tartotta, hogy a 620-as években a Kaukázus északi előterében élő magyarokat vagy – az 5. században a térségbe költöző nomád népet – a szaragurokat ('fehér ogur')¹³ értette a forrás szerzője a *fehér ugorok* név alatt.¹⁴ László úgy vélte, hogy a *fehér ugorok* alatt a 7. században a Kárpát-medencébe költözött, magyar nyelven beszélő onogundur-bulgárokat kell értenünk.¹⁵ Moravcsik azon a véleményen volt, hogy a *fehér ugorok* név a 7. században a Balkánra érkező dunai bulgárokat – azaz az onogundur-bulgárok egyik csoportját – jelenti. Erre a népszerűre egy bizánci szerző, Agathon már használta az onogur nevet.¹⁶ Moravcsik szerint a szláv szerző nem volt tisztában azzal, hogy a bizánci források az onogur és a bulgár nevet egymás szinonimáinak tekintették, és így a dunai bulgárok balkáni megjelenését egyszer a bulgárok, másszor pedig a *fehér ugorokkal* kapcsolatban is előadta. Bár a szláv forrás előképét nem tudta meghatározni, de abban nem kételkedett, hogy az egy bizánci munka volt.¹⁷ Klima pedig úgy vélte, hogy a PVL *fehér és fekete ugorjai* a 7. századi, Kuvrat által vezetett törzsszövetség két etnikai komponensére, az onogundur-bulgárookra és a magyarokra vonatkoznak.¹⁸

Ezen elméletek közös jellemzője, hogy a *fehér ugorok* megjelenését a 7. századra tették. Ez a datálás azon a feltételezésen alapult, hogy a Hérakleiosz bizánci császár (610–641) idején feltűnő *ugorok* valóban azonosak – ahogy azt forrásunk állítja – a *fehér ugorokkal*.¹⁹ A szakirodalomban régóta vita tárgya, hogy valójában kiket kell érteni a Hozdroj (II. Huszró) (590–628) perzsa uralkodó ellen harcoló *ugorok* alatt. Valóban magyarokról lenne szó, vagy csak az évkönyvíró azonosította a forrásában szereplő népet a magyarsággal?

magyarok éltek (GYÖRFFY 1977, 166; KRISTÓ 1985, 15; HORVÁTH 1967, 107–109). Tóth ennél határozottabban az Északnyugat-Dunántúlra helyezte őket (TÓTH 1983, 5; TÓTH 1997, 86). Talán éppen a szakirodalom hallgatása miatt a fekete magyarokkal ellentétben (TÓTH 1994, 216), a fehér magyarok a korrall foglalkozó szaklexikonban sem kaptak önálló címszót.

¹¹ Kuvrat történelmi szerepére l.: ROMASOV 1992–1994, 232–252.

¹² GYÖRFFY 1959, 76. 242. jz. A magyarság ezen 7. századi migrációjára vonatkozó nézet, bár semmilyen forrással sem igazolható, máig fel-fel bukkan (RÓNA-TAS 1996, 248, vö. 182–183).

¹³ Vö. NÉMETH 1991, 104. 454. jz., 132.

¹⁴ BARTHA 1968, 82–83; BARTHA 1988, 366.

¹⁵ LÁSZLÓ 1978, 139–141, 145–146.

¹⁶ *Historici Graeci Minores*, 243, vö. BEŠEVLIJEV 1981, 146–148, 148. 14. jz.; ZIMONYI 2005, 179–182, 188–189; MINORSKY 1937, 465–471.

¹⁷ MORAVCSIK 1930, 34.

¹⁸ KLIMA 1993, 120–121, vö. KLIMA 1993a, 185–191.

¹⁹ Ahogy teljesen természetesnek tekinti a két etnikum egyidejűségét PERÉNYI 1961, 34.

Moravcsik az *ugorok* alatt a onogundur-bulgárokat értette, és a Hérakleiosz császár uralkodása kapcsán való említésüket az onogundur-bulgárok uralkodójának, Kuvratnak a bizánci császárral való jó kapcsolatával magyarázta.²⁰ Ehhez a nézethez csatlakozva Kristó és H. Tóth is úgy vélte, hogy a kérdéses szövegrész az onogundur-bulgárookra vonatkozik. Az évkönyv íróját megtévesztette az, hogy a magyarok egyik idegen elnevezése, az *ugor* az onogur népnévből származott,²¹ és így forrásának onogundur-bulgárookra vonatkozó részletét alaptalanul a magyarsággal hozta kapcsolatba. Ezt támogathatja, hogy az onogundur-bulgárok uralkodója, Kuvrat – aki az avarok uralmát lerázva a délorosz steppén független birodalmat alapított – valóban kortársa volt Hérakleiosz császárnak.²² Bartha a PVL ezen adatára támaszkodva úgy gondolta, hogy a Hérakleiosz oldalán a 620-as években a perzsák ellen harcoló kazár segédcsoportok között *ugorok*, azaz magyarok is megtalálhatóak voltak.²³ Van azonban olyan vélemény is, miszerint ezek az *ugorok* valójában a délorosz steppére a onogundur-bulgár birodalom bukása után vándorolt magyarokat jelölnék.²⁴ László pedig ezt a csoportot az onogundur-bulgár birodalom egy – általa feltételezett – magyar nyelvű etnikai komponensével azonosította.²⁵ Szabó és az ő nézetét elfogadó kutatók pedig azon a véleményen voltak, hogy ezen *ugorok* alatt a kazárokat kell érteni.²⁶ Horváth pedig – bár feltételesen a kazárokat is említette – egyenesen hunnak tartotta őket.²⁷

Ezen azonosítások közös jellemzője, hogy az azokat valló kutatók – még ha az általuk használt szakirodalomban találtak is erre való utalást –, úgy tűnik, hogy nem próbálták megvizsgálni azt a forrást, amelyből a PVL passzusa származik. Holott arra, hogy itt végső soron egy bizánci munkáról lehet szó, már az idézett szövegrész alapján is lehetett gondolni, hiszen az általunk vizsgált mondat előtt és után egy-egy a bizánci történelemből jól ismert eseményről szóló hír található: Aszparukh bulgár vezérnek a Dunán való átkelése, és ez utáni Balkán-félszigeten való megtelepedése (680 körül),²⁸ másrészt Hérakleiosz császárnak 623-ban egy az avarok kagánjával

²⁰ MORAVCSIK 1930, 34.

²¹ Vö. RÓNA-TAS 1996, 217–221.

²² KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 26; KRISTÓ–MAKK 2001, 20–21. Az elgondolás nem volt ismeretlen a magyar kutatók körében. Székely – hivatkozván Kazsdan és Litavrin egy magyar nyelven megjelent munkájára – megemlíti, hogy Kuvrat bulgár fejedelem a perzsák elleni harcában katonai segítséget adott Hérakleiosz bizánci császárnak (SZÉKELY 1986, 103). A kérdéses műben valóban megtaláljuk az idézett információt, sajnos mindenfajta hivatkozás nélkül (KAZSDAN–LITAVRIN 1961, 61; KAZSDAN–LITAVRIN 1958, 46). Kuvrat birodalma létrejöttének körülményeit és kronológiáját a kutatók eltérő képpen rekonstruálják. L.: GOLDEN 1990a, 261–262; RÓNA-TAS 2001, 67–87. stb.

²³ BARTHA 1968, 82–83, 103. 1. jz.

²⁴ MEH, 284. 249. jz.

²⁵ LÁSZLÓ 1978, 139–140, 146.

²⁶ SZABÓ 1869, 30, 31. 1. jz.; KUUN 1892, 122; THURY 1896, 691; MHK, 369; DARKÓ 1910, 21, 23, 25.

²⁷ HORVÁTH 1967, 101; László, mivel Thury és Kuun műveit csak Horváth idézése alapján ismer-
te, mindkét szerzőt az ugor 'hun' értelmezés támogatói között említi (LÁSZLÓ 1978, 140). Ez
azonban nyilvánvaló tévedés.

²⁸ BEŠEVLEV 1981, 173–182; FINE 1983, 66–69.

való tárgyalása, amelynek során majdnem fogságba esett.²⁹ Az pedig egyértelmű, hogy amennyiben a PVL ezen passzusának az alapját egy írott forrás képezi, úgy annak megvizsgálása elengedhetetlen a forrásrészlet értelmezése szempontjából.

A PVL szövegének létrejöttével foglalkozó kutatók régóta felismerték, hogy a Hérakleiosz császár uralkodása kapcsán *ugorokat* említő szövegrész Georgiosz Monakhosz (Georgiosz Hamartólosz) görög nyelvű krónikájának³⁰ szláv fordításából származik,³¹ amelyre a PVL-ben – mint forrásra – konkrét utalás is van.³² A vizsgált passzussal kapcsolatban azonban csak Senga hívta fel a figyelmet ennek következményeire. Ő rámutatott arra, hogy a görög szövegben a perzsák ellen harcoló etnikumot a forrás *türknek* (tourkoi) nevezi, tehát ha a szláv fordító tisztában volt azzal, hogy a szláv, illetve a bizánci forrásokban az *ugor* és a *türk* népnév a 10–11. században (!) azonos etnikumra vonatkoznak, akkor a görög előkép *türk* népnévének *ugorral* ('magyar') való visszaadását teljesen természetesnek vehetjük. A fordító csak annyiban tévedett, hogy a *türk* népnevet a bizánci források a magyarok előtt más népekre is használták.³³ Kissé meglepő, hogy Senga ezen megállapítása után nem foglalt állást a híradás történelmi interpretációjának a kérdésében.

A PVL tudósításának³⁴ az alapját Georgiosz Monakhosz (Georgius Monachus Continuatus) munkájának egy 10–11. századi szláv fordítása adja. Ebben a szerző beszámol arról, hogy miután II. Huszró perzsa uralkodó – a 600-as évek elejének bizánci–perzsa háborúja során – egy hadvezérét ismét a bizánciak ellen küldte, Hérakleiosz császár ellentámadást indított, amelynek során *ugorokat* is segítségül hívott.³⁵ A szláv forrás görög előképe pedig szintúgy ismert. Georgiosz Monakhosz szövegében ugyanazokat az információkat találjuk, mint a szláv fordító munkájában, csak a segítségül hívott nép neve itt nem *ugor*, hanem *türk*.³⁶ A bizánci szerző, aki a maga munkáját a 9. század közepén készítette el, a 7. század történéseiről csak korábbi írott forrásokból értesülhetett. Georgiosz Monakhosz ezen szövegrészletének a forrása³⁷ – széles körben elfogadott feltevés szerint – Niképhorosz pátriárkának a

²⁹ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 164–169, különös tekintettel 167; OSTROGORSKY 2001, 119–120.

³⁰ A forrásra l.: MORAVCSIK 1934, 106–107; KARAYANNOPULOS–WEISS 1982, 342–343.

³¹ MHK, 367. 3. jz., 369. 2. jz.; LIHACSOV 1950, I, 224; HKÍF, 172. 522. jz.; Darkó ugyan utalt erre, de annak jelentőségét nem ismerte fel (DARKÓ 1910, 21). Sőt a magyar kutatók közül Kossányi is felhívta erre a figyelmet (KOSSÁNYI 1927, 100–101, 101. 1. jz.). Az ő cikkére hivatkozva Moravcsik is utalt erre egy rövid lábjegyzetében. A PVL passzusának az értelmezése során azonban ezt a megállapítást teljesen figyelmen kívül hagyva interpretálta a forrásrészletet (MORAVCSIK 1930, 34. 2. jz., vö. 34. vö. FONT 1996, 43; FONT 2005, 24). A forrásra l.: KIRÁLY 1977, 41–44.

³² LIHACSOV 1950, I, 15.

³³ SENG 1974, 52–53.

³⁴ „си бо Оугри почаша быти при Ираклии цари, иже находиша Хоздрою царя перьскаго...” PSZRL, I, 11.

³⁵ ISZTRIN 1920, 434. A bizánci szöveghagyománynak a PVL-be való eljutásának problematikájára l. még: TVOROGOV 1974; TVOROGOV 1975.

³⁶ GeorgMon 670.

³⁷ MORAVCSIK 1958, II, 321; MORAVCSIK 1934, 107.

9. század elején elkészült *Breviárium*a volt, amely – egy mára már elveszett forrásból merítve³⁸ – részletesen szól a Hérakleiosz császárral szövetséget kötő, és a perzsákkal hadakozó *türk*ökről.³⁹

Tekintve, hogy a PVL vizsgált passzusa végső soron Niképhorosz pátriárka közlésének egyszerű átvétele, már csak azt kell megállapítanunk, hogy az eredeti szöveg vajon mely eseményekre vonatkozik, illetve, hogy a görög előkép *türk* népvét a szláv másoló mi okból cserélte ki az *ugorra*.

Hérakleiosz császár a II. Huszró uralma alatt lévő Perzsa Birodalommal való háborúja során 627 táján szövetségre lépett a Tung jabgu vezette Nyugati Türk Kaganátussal. A nomád uralkodó a megegyezés értelmében kazár segédcsapatokat adott át a bizánci császárnak. Ezeket a csapatokat a források egy része kazár, más része *türk* néven szerepelteti. Niképhorosz pátriárka tehát amikor Hérakleiosz császár nomád segítőit *türk* néven említi, ez alatt a Nyugati Türk Kaganátus katonai erejét értette, ezen belül pedig a segédcsapatként küldött kazárokat.⁴⁰

A második kérdésre a megoldást a görög források szláv fordításainak áttekintése megadhatja. A görög szövegek szláv fordításaiban a magyarokra alkalmazott *türk* népvét a fordítók előszeretettel cserélték fel a magyarságra alkalmazott szláv elnevezéssel, az *ugorral*.⁴¹ Ezen elvet követve azonban előfordulhatott olyan eset is, amikor a bizánci forrás *türk* népvét valójában nem a magyarságra vonatkozott, és így annak a szláv szövegben az *ugor* népnévvel – illetve annak változataival – való visszaadása téves interpretáción nyugodott.⁴² Esetünkben erről van szó. Georgiosz Monakhosz szláv fordítója egyszerűen csak lefordította a bizánci előképében szereplő *türk* népvét

³⁸ A forrással kapcsolatban l.: MANGO 1990, 12–18.

³⁹ MANGO 1990, 54–57.

⁴⁰ CZEGLÉDY 1953, 319–323; DUNLOP 1954, 28–33; GOLDEN 1980, I, 51, 218–219; BÍRÓ 1981, 127–132; GHIRSHMAN 1985, 278; SINOR 1990, 308–309; OSTROGORSKY 2001, 104–105. DOBROVITS 2004, 38–44.

⁴¹ A *Georgius Monachus Continuatus* elbeszéli, hogy VI. (Bölcs) Leó császár követeket küldött a türkökhöz (Τούρκοι; Sl. Vogrom, Ugri), hogy felbérelje őket a bolgárok ellen. A türkök (Τούρκοι; Sl. Vogre, Ugri, Ugry) benyomultak Bulgáriába, és nagy zsákmányt ejtettek. Ez után a türkök (Τούρκοι; Sl. Turci že iže i Vogrom) kérték a császártól, hogy váltsa ki tőlük a bolgár foglyait, amit az meg is tett. Szimeon bolgár uralkodó a visszavonuló türkökre (Τούρκοι; Sl. Ugry) nagy csapást mért. Később amikor a türkök (Τούρκοι; Sl. Ugri) értesültek Szimeon haláláról, azt tervezték, hogy megtámadják a bolgárokat. A türköknek (Τούρκοι; Sl. Ugorskaja) a bizánciak elleni hadjárata Thrákia feldúlásával járt. Később a türkök (Τούρκοι; Sl. Ugri) ismét betörték a Bizánci Birodalomba (ISZTRIN 1920, 529–530, 560, 566, 568; MORAVCSIK 1988, 59–60). Ióannész Zónarasz elmondja, hogy a türkök (Τούρκοι; Sl. Vogro), amikor egyik fejedelmük, Bulcsú megkeresztelkedett, egy időre abbahagyták a Bizánci Birodalom elleni támadásaikat. Később azonban Szvjatoszlav rusz vezér bolgárokkal, besenyőkkel és türkökkel (Τούρκοι; Sl. Vogry) megerősített sereggel támadt a Bizánci Birodalomra (MORAVCSIK 1988, 100–101). A nevek felcserélésére l. még: CZEBE 1925, 106–113; KOSSÁNYI 1927; KIRÁLY 1980, 357. Pszeudo-Patarai Methodiosz szláv fordítója a *Τούρκοι* népvét az *Ουζορσκο* ('magyar') szóval fordította le (KOSSÁNYI 1927, 100). Ezen példák után szerfelett furcsának tűnik, hogy Király határozottan kijelentette, hogy „egy régebbi népnévnek újkori népnévvel való felcserélésére a vizsgált anyag alapján tulajdonképpen nem is tudnék példát felhozni” (KIRÁLY 1977, 38).

⁴² Vö. CZEBE 1925, 106–113; KOSSÁNYI 1927.

vet. Mivel pedig az ő korában a belső-ázsiai türkök már sok évszázada letűntek a történelem színpadáról, nem tudhatta, hogy a saját korának bizánci forrásaiban szereplő *türkök* nem azonosak a Hérakleiosz császár szövetségeseiként szereplő etnikummal. Ebből következően, amikor a görög szöveget átültette szláv nyelvre, a benne szereplő népvét is lefordította, azaz megadta a görög forrás *türk* népvetének 10–11. század eleji jelentését: *ugor* 'magyar'. A PVL írója már ezen szláv szövegből emelte át a „magyarokra” (*ugorok*) vonatkozó szövegrészt.⁴³ Így módon a PVL ezen rövid passzusa (*Ezek az ugorok ugyanis Hérakleiosz császár idején tűntek fel, és haddal támadtak Hozdroj perzsa császárra*) nem a magyarság, hanem a belső-ázsiai türkök történelmének egy kései, görög előképre visszamenő emléke. Így természetesen – mivel a Hérakleiosz idején feltűnő *ugorokkal* (belső-ázsiai türkök ~ kazárok) kapcsolatos hír voltaképpen semmilyen kapcsolatban sem áll a magyarsággal – a velük azonosított *fehér ugorokról* szóló hír 7. századra való datálása ezzel elveszítette egyetlen forrásos igazolását. Nincs akadálya tehát annak, hogy megvizsgáljuk azon véleményt is, amely szerint a *fehér ugorokkal* kapcsolatban szereplő hír nem egy 7., hanem egy 9. század végi magyar vándorlásra – azaz a Kárpát-medencei magyar honfoglalásra – vonatkozik.

Tóth a *fehér ugorok* elnevezést a honfoglaló magyarság egy – az ezredfordulón I. István magyar király által vezetett – csoportjára vonatkoztatta. Úgy vélte, hogy a forrás által említett hír a szlávok földjének elfoglalásáról 9. század végén történt Kárpát-medencei magyar honfoglalásra utal.⁴⁴ Kristó és H. Tóth szintúgy azon a véleményen voltak, hogy a *fehér ugorok* alatt a Kárpát-medencében hont fogláló magyar törzsszövetséget kell érteni. Ennek megfelelően úgy vélték, hogy a PVL velük kapcsolatos tudósítása 9. század végi eseményről ad hírt.⁴⁵ Ezen feltevés elfogadása esetén azonban a szöveg további állításaival is foglalkoznunk kell.

Ahhoz kétség sem férhet, hogy a *fekete ugorok* alatt a honfoglaló magyarságot (vagy annak valamely csoportját) kell érteni. Maga a szövegrészlet mondja ugyanis meg, hogy a *fekete ugorok* alatt az író az Oleg rusz fejedelem idején létező *ugorokat* értette. A PVL pedig a 6406. év (898) alatt részletesen beszámol az Oleg idején a délorosz steppét elhagyó, és a Kárpát-medencében hont fogláló *ugorokról*, azaz a magyarságról.⁴⁶ Ha azonban azt feltételezzük, hogy a *fehér* és a *fekete ugorokra* vonat-

⁴³ VAILLANT 1959, 19.

⁴⁴ TÓTH 1983, 4–5. De más publikációiban fokozatosan feladta ezt az elképzelést: TÓTH 1987, 27. 29. jz.; TÓTH 1997, 83–84; TÓTH 2010, 154–158. A magyar kutatók körében létezett egy olyan nézet is, hogy a *fehér ugorok* nem (csak) szlávokat, hanem volohokat is elkergettek a Kárpát-medencéből (GYÖRFFY 1959, 242. jz.; TÓTH 1983, 4). Ez a nézet a kérdéses passzus Kniezsa István által adott magyar fordításán alapult (MEH, 126). Már Kristó és H. Tóth is felhívták azonban a figyelmet arra, hogy az adott szöveghelyen volohok a PVL kritikai kiadásában nem szerepelnek, de arra nem adtak választ, hogy a magyar fordításban akkor mi módon kaphattak helyet (KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 25). A hiba (?) voltaképpen onnan ered, hogy a PVL *fehér ugorokkal* foglalkozó passzusának Kniezsa által készített magyar fordítása Sahmatov rekonstruált szövegét vette alapul, amely valóban tartalmazta a volohok említését. Arról lehetett szó, hogy Sahmatov úgy vélte, hogy a *fehér ugorokkal* kapcsolatos passzus voltaképpen a magyar honfoglalásról beszámoló passzus kivonata, így onnan a volohokra vonatkozó részletet a korábbi szövegbe is betoldotta (MEH, 125, vö. SAHMATOV 2003, 589).

⁴⁵ KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 26–27.

⁴⁶ HKÍF, 274–175; LIHACSOV 1950, I, 21. L. fentebb, 34–35. oldal.

kozó szövegrész eredetileg azonos eseményre vonatkozott, meg kell tudnunk mondanunk, hogy a közöttük lévő hosszabb rész – amely a két mondatot elválasztja egymástól – miként került jelenlegi helyére, azaz miként jött létre a nyilvánvalóan több ponton is összezavart kronológiájú szövegrész.

Több kutató is úgy vélte, hogy a *fehér* és a *fekete ugorokról* szóló mondatok közötti rész voltaképpen egy interpoláció, amely két részre szétszakította a magyar honfoglalás egységes leírását.⁴⁷ A passzus ezen értelmezése azonban olyan kérdéseket vetett fel, amelyekre választ kell találni: mi az oka, hogy a forrás a vizsgált szövegrészen belül két, szinte teljesen azonos információt adó mondatban (!) is – egyszer a *fehér*, később pedig a *fekete ugorok* kapcsán – említést tesz a magyar honfoglalásról, illetve annak előzményéről? Mivel magyarázható, hogy a besenyők európai megjelenése után, és nem előtt említi a forrás a *fekete ugorok* (magyarok) délorosz steppéről való nyugatra vándorlását, azaz a 9. század végén történt Kárpát-medencei honfoglalást? A válaszok megadásához elsőként eredetük szerint csoportosítani kell a *fehér ugorokkal* foglalkozó mondat után következő szövegrészeket, meg kell adni – amennyiben erre mód van – a szövegbe kerülésük okát, illetve relatív kronológiáját.

A kazároknak a szkíta népek közé sorolását említő szövegrész (от сѣѣѣѣ, рекше от козарѣ) végső forrása minden bizonnyal Geórgiosz Monakhosz krónikájának szláv fordítása.⁴⁸ Sahmatov úgy vélte, hogy a bolgárok Duna mentén való megtelepedéséről szóló szövegrészt egy a szláv írásbeliség létrejöttéről szóló elbeszélő forrás közbeiktatásával a *Povest' o latiněch* (*Elbeszélés a latinokról*) című – görög előzményre visszamenő⁴⁹ – szláv forrásból vette át a PVL ezen részének írója. Nikolov ellenben azt feltételezte, hogy egy a *Povest' o latiněch* B redakciójához közel álló szövegből közvetlenül került be ez a rész a PVL-be.⁵⁰ Mindkét vélemény azzal számol tehát, hogy a szövegrész bizánci írott forrásra megy vissza.

Mint láthattuk, az *ugorokat* említő rész a 7. századi belső-ázsiai türkökre (~ kazárookra) vonatkozik, és Geórgiosz Monakhosz szövegén át voltaképpen Niképhorosz pátriárka *Breviarium*ából származik. Az avarokra vonatkozó passzusok első felének forrása egyértelműen meghatározható Geórgiosz Monakhosz munkájának szláv fordításában.⁵¹ Ez pedig egy görög szövegre megy vissza,⁵² amely szintén Niképhorosz

⁴⁷ BARTHA 1988, 366; KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 26–27; TÓTH 1997, 83–84.

⁴⁸ ISZTRIN 1972, 36, 318; PSZRL, II, 223–224; САХМАТОВ 1940, 45; PVL, 2012, 229–230; САХМАТОВ 1908, 185–186.

⁴⁹ НИКОЛОВ 2003.

⁵⁰ НИКОЛОВ 2003, 108–109.

⁵¹ „Тогда и Обри придоша къ цареви мира просить с лестию. Их прооуготование приять въ Ираклии сътвори словъ, тоу покояшеть а. Си же, этое въ сердци своеъм имоуще, къ своимъ сродникомъ послаша вестъ: «скоро грядите, се бо царь богат у нас есть». онем же сверепом бесом никако ж ослабивше, на земли тоу придоша. Приобретаниемъ человеролюбивоу богу, спасающеу правыа сердцемъ, одва въ Оузантию възвратився, царь приде. они же, гнавше по немъ далече и не състигше, все богатство его взяша и, на Фракисъ нагнавши, пленишиа моужь и женъ тысящъ 70. и тако възвратишися въ свояси.” ISZTRIN 1920, 434, vö. САХМАТОВ 2003, 589.

⁵² GeorgMon II, 669; *Glossar*, 46–47; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 167–168, vö. MORAVCSIK 1958, II, 52.

pátriárka *Breviárium*ából való átvétel.⁵³ A forrásrészlet egy Hérakleiosz bizánci császár elleni váratlan avar támadásról szól. 623. június 5-én a Kárpát-medencét uraló avar kagán a konstantinápolyi védművek biztonságából diplomáciai tárgyalás ürügyén kicsalt császár foglyul ejtésére tett kísérletet. Hérakleiosz császár azonban még idejében felismerte a kelepccét, és visszamenekült a császárvárosba.⁵⁴ Az könnyen belátható, hogy a PVL ezen passzusának írója az avarokkal kapcsolatos szövegrészt csak a Hérakleiosz idején feltűnő *ugorok* (belső-ázsiai türkök ~ kazárok) miatt emelte be a szövegbe. Ezt támogatja a szöveg avarokkal kapcsolatos „Ugyanekkor voltak az avarok (obri) is” (Въ си же времяна быша и обри) kitétele is. Az írónak annyiban igaza volt, hogy a belső-ázsiai türkök ~ kazárok és az avarok harcai valóban egyazon kor eseményei voltak. A hibás szerkesztés azonban abból eredt, hogy az *ugorokra* (belső-ázsiai türkök ~ kazárok) vonatkozó szövegrészt tévesen kötötte az azt megelőző mondatban szereplő *fehér ugorokhoz*. Ily módon természetesen *fehér ugorok* szempontjából az avarokra vonatkozó ezen részlet használható történelmi információkat nem ad.

Forrásunk ezután megemlékezik a dulebek és az avarok közötti kapcsolatról. A szakirodalomban két markánsan eltérő vélemény van a hír értelmezésével kapcsolatban. Az egyik a keleti, míg a másik a nyugati szláv területeken élő dulebekre vonatkoztatja a PVL tudósítását. Zástěrová azon a véleményen volt, nehezen képzelhető el, hogy az avaroknak a keleti szlávok egy része fölötti 6–7. századi fennhatóságának az emléke a 12. századig néphagyományként megőrződött volna. A nyugati szláv dulebek azonban egészen a 9. századig érintkeztek/érintkezhettek az avarokkal.⁵⁵ Váczy a forrásrészletben szereplő dulebeket szintén a Stájerországban élt Mura menti dulebekkel azonosította, arra hivatkozva, hogy ezekre az Avar Kaganátushoz való közelségük okán inkább ráillik a PVL tudósítása, mint a Bug mentén élt – keleti szláv – dulebekre. Azt feltételezte, hogy amikor Metód missziós útja során Kocel frank főúr mosaburgi udvarában tevékenykedett, környezete megismerkedett a szomszédos területeken élő szlávok avarokkal kapcsolatos hagyományaival. Amikor Metódot innen távozásra kényszerítették, a Morva Fejedelemségbe ment, ahonnan amikor meghalt, tanítványai a dunai bolgár államba menekültek, magukkal vitték a dulebek és az avarok kapcsolatára vonatkozó értesüléseiket is. Itt a történet bekerült egy olyan írott forrásba, amelyet a PVL egyik szerzője felhasznált.⁵⁶ Kollautz is úgy vélte, hogy Cirill és Metód környezetének világszemléletével jól összeegyeztethetőek a PVL avar–duleb viszonyról írott sorainak biblikus párhuzamai. Ő azonban azon a véleményen volt, hogy a tudósítás a 7. század elején az avaroknak a szláv vendek feletti uralmát tükrözi, amelynek emléke nyugati szláv előzmények útján közvetetten jutott el a PVL szövegébe.⁵⁷

⁵³ MANGO 1990, 50–51.

⁵⁴ POHL 2002, 245–248; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 164–169.

⁵⁵ ZÁSTĚROVÁ 1964, 231–239; KUNSTMANN 1984, 44–61; AVENARIUS 1974, 193–217.

⁵⁶ VÁCZY 1974, 1046–1048, vö. BOBA 1967, 43–45.

⁵⁷ KOLLAUTZ 1982, 310–311, 315–316. A vend–avar viszonyra l.: POHL 2002, 256–261; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 173–74.

A szakirodalomban elterjedt másik vélemény szerint a PVL értesülése a keleti-szláv dulebekre vonatkozik. Szádeczky-Kardoss úgy vélte, hogy a forrás által leírt események a 7. századra datálhatók. Az avarok Kárpát-medencei uralmának megroppanása és a délorosz steppén Kuvrat birodalmának a létrejötte ahhoz vezetett, hogy az addig a Bug folyó vidékén élő dulebek földjét fennhatóságuk alatt tartó avarok rákényszerültek arra, hogy ezeket a területeket feladják.⁵⁸

Anélkül, hogy a történelmi interpretáció kérdésében határozottan állást foglalnánk, meg kell jegyeznünk, hogy önmagában csak az, hogy az egyértelműen bizánci írott forrásra visszamenő történetet, Hérakleiosz császár avarok általi törbeccsalásáról közvetlenül követi az avarok és a dulebek kapcsolatát tárgyaló – egyértelműen más forrásból származó⁵⁹ – rész, még nem elégséges ok, hogy a második hírt is 7. századi események visszatükrözésének tekintsük. Az a feltételezés pedig, hogy a PVL írója a két különböző forrását (úgy, hogy a dulebekkel kapcsolatos rész ráadásul semmiféle időbeli fogódzót nem ad ehhez) kronológiailag helyesen értelmezte – látván a PVL írójának (íróinak) munkamódszerét és történelmi rálátását a több száz évvel korábban történt eseményekre –, bizonytalan hipotézisnek tekinthetjük. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a dulebekkel foglalkozó rész „Ezek az avarok” (Си же аvari) kitétele összevethető a korábban szereplő „Ezek az ugorok” (Си го угори) részlettel. Az *ugorokkal* kapcsolatos hírről pedig fentebb már bizonyítottuk, hogy az mind kronológiailag, mind tényyszerűen hibás szerkesztés eredményeként került a szövegbe. Ennek fényében legalábbis meggondolandó, hogy ragaszkodhatunk-e ahhoz, hogy az avarok esetében erről szó sem lehetett.

A továbbiakban nem teszünk kísérletet arra, hogy a dulebekre vonatkozó szövegrész pontos datálását elvégezzük, hanem csak arra keressük a választ, hogy milyen források alapján állította össze a szerző az avarokkal kapcsolatos híreit.

A passzus szerzője egy történelmi helyzet sajátos szemszögből való értelmezését adja. A szöveg bibliai előképei, népetimológias részletei és bizánci forrásokkal való hasonlósága arra mutat, hogy az író az avaroknak a dulebek (szlávok?) feletti hatalmáról szóló hírét irodalmi előképeire támaszkodva formálta meg.

Kollautz felhívta a figyelmet arra, hogy az avarok emberek által húzott szekereiről szóló rész párhuzamai egyrészt a Bibliában, másrészt bizánci forrásokban is megtalálhatóak.⁶⁰ Ókori előzmények után Menander Protector egyik fragmentuma egy 6. századi esemény kapcsán a perzsa uralkodóval kapcsolatban utal Szeszósztisz egyptomi fáraó esetére, aki megittasulván sikereitől, esztelenségében díszkocsiját a legyőzött királyokkal vontattatta.⁶¹ Ugyanezzel a történettel él Theophülaktosz Szimokattész, aki egy bizánci követnek az avarok kagánjához (!) intézett szavait

⁵⁸ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 215, vö. PVL, II, 224–225; VERNADSKY 1944, 189–190; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 232; FARKAS 2001, 63. A forrásrészletet egészen sajátos interpretációját adja: GYÖRFFY-ZÓLYOMI 1994, 28–29. A dulebkérdésre részletes irodalmat ad: KOLLAUTZ 1982, 307–320; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 215. 23. jz.

⁵⁹ A forrással kapcsolatos nézetekre l.: VÁCZY 1974, 1046–1047.

⁶⁰ KOLLAUTZ 1982, 311–312; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 215, vö. 2Mózes 2:21; Józsué 11:21–22; 1Sámuel 8:11; BOOTH 1814, 62 (I. könyv).

⁶¹ BLOCKLEY 1985, 64–67.

idézte, amelyben összehasonlította a nomád uralkodót Szeszósztisz egyiptomi fáraóval.⁶² A történet tehát a bizánci szerzők körében többször is felhasznált toposz volt a barbár uralkodók elnyomó hatalmának a jellemzésére.⁶³

Az avarok különösen magas termete sem történelmi emlék visszatükröződése, hanem az avar (объринъ, обре) népnévnek a nyugati szláv *obr* 'óriás' szón alapuló népetimologikus magyarázata,⁶⁴ amelyre hatással voltak biblikus előzmények is.⁶⁵

Az avarok teljes pusztulásáról szóló megjegyzést a 9. századra (vagy még korábban) mint hiteles információt vonatkoztatni nem lehet,⁶⁶ habár a 10. század első harmadában Nikolaosz Müsztikosz konstantinápolyi pátriárka és a 10. századi bizánci forrás, a *Szuda-lexikon* is nagyon hasonló szavakkal jellemzi a sorsukat.⁶⁷ Ezek a vélemények azonban – ha nem csak mint írói túlzásként értelmezzük őket – olyan toposznak tekintendők,⁶⁸ amelyek csak arra utalhatnak, hogy 10–12. században a Kárpát-medencei avarság már – részben vagy teljesen – eltűnt a bizánci források és a PVL ezen hírét megfogalmazó szerző látóteréből. Itt a PVL ezen szövegrészei eredetének a kérdését az információk forrásának az ismerete nélkül eldönteni aligha lehet, elég annyit megállapítanunk, hogy az az előző mondatok miatt került jelenlegi helyére.⁶⁹

A besenyőkre vonatkozó mondat (По сихъ же придоша печенези) minden bizonnyal a PVL 915. (6423) év alatt feljegyzett hírének az összefoglalása.⁷⁰ Ott a forrás szövegében azt találjuk, hogy a besenyők ekkor jöttek először a ruszok területére, de amikor Igor békét kötött velük, a Dunához vonultak. Ebben az időben Szimeon, a bolgár uralkodó feldúlta Thrákiát, és a bizánciak a besenyőktől kértek segítséget. Mielőtt azonban a besenyők megtámadták volna a bolgárokat, a bizánci hadvezérek összevesztek. A besenyők ezt látván visszatértek hazájukba. A bolgárok ezután megtámadták a bizánciakat, és sokakat megöltek közülük. Szimeon pedig még Adrianopolisz városát is bevette.⁷¹ Az általunk vizsgált datálatlan passzus íróját

⁶² WHITBY–WHITBY 1986, 212; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 99, vö. MANGO–SCOTT 1997, 397–398; SCHREINER 1985, 177–178, 334. 894. jz.

⁶³ KOLLAUTZ 1982, 311; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 100. Habár Kollautz úgy vélte, hogy a történetnek volt valóságmagva is (KOLLAUTZ 1982, 318–320). A történet a kocsi kerekének mozgásáról, mint amely hasonló a szerencse forgandóságához, megtalálható VII. Kónsztantinosz *De administrando imperio* című munkájában is (MORAVCSIK 1950, 128–131; vö. JENKINS 1962, 105).

⁶⁴ ZÁSTĚROVÁ 1964, 234–235; VÁCZY 1974, 1047. 22. jz.

⁶⁵ 1Mózes 6:4, vö. KOLLAUTZ 1982, 313–315.

⁶⁶ JENKINS–WESTERINK 1973, 70–71; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 204; OLAJOS 2001, 25, 27, vö. VÁCZY 1974, 1047; SZŐKE 1993, 37–38. A *Szuda-lexikon* passzusához igen részletes kommentárt fűz OLAJOS 2001, 28–43. A 9–10. századi avar továbbélésre l.: VÁCZY 1974; SZÁDECZKY-KARDOSS 1983, 194–200, 205–210; SZÁDECZKY-KARDOSS 1993, 231–233; MADARAS 1993, 11–32; SZŐKE 1996, 43; OLAJOS 2001.

⁶⁷ JENKINS–WESTERINK 1973, 70–71; SZŐKE 1996, 36–47; OLAJOS 2001, 13–43.

⁶⁸ VÁCZY 1974, 1042. 3. jz., 1044, 1048; SZŐKE 1994, 82.

⁶⁹ Ezt a nézetet képviselte már Jagić is a 19. század végén (MHK, 369. 2. jz.).

⁷⁰ VAILLANT 1959, 19–20. A bejegyzés részletes elemzését l. fentebb, 47–48. oldal.

⁷¹ LIHACSOV 1950, I, 31–32; CROSS–SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 71.

megtéveszthette, hogy a 915. év alatt szereplő hírben azt olvashatta, hogy a besenyők a Dunához jöttek (Приидоша печенѣзи первое на Рускую землю ... и приидоша к Дунаю). Mivel pedig az író szándéka szerint a Duna menti szlávokat ért (nomád, illetve pogány) támadásokról kívánt összefoglalást adni (vö. Словеньску же языку, яко же рекохомъ, живущо на Дунаи...), joggal vélte úgy, hogy ezek között a besenyők, egyrészt nomád voltak, másrészt az általuk érintett terület okán helyet kaphatnak. Tekintve, hogy a vizsgált rész éppúgy a *érkeztek* (придоша) kifejezést használja a besenyőkkel kapcsolatban, mint a 915. évi bejegyzés (придоша), és mivel szintűgy megegyezik az események földrajzi színtere is, az Al-Duna vidéke, úgy vélem, joggal valószínűsíthetjük, hogy a első passzus írója voltaképpen csak az utóbbi rész rövid, tömör összefoglalását kívánta adni.

A besenyőkre vonatkozó résszel kapcsolatban olyan vélemény is napvilágot látott, hogy az egy Oleg fejedelem idején történt eseményre vonatkozik.⁷² Ez azonban téves következtetés. Egyrészt a forrás csak a *fekete ugorokkal* kapcsolatban említi ezt az időmeghatározást, másrészt amennyiben a szövegrész kapcsolatát a PVL 915. év alatt följegyzett hírével elfogadjuk, úgy a forrásunk szerint 912-ben meghalt Oleg az események idején már nem élt.⁷³ A téves elképzelés minden bizonnyal onnan eredt, hogy a PVL egymást követő bejegyzései a besenyőkről és a magyarokról (*fekete ugorok*) azt a képzetet kelthették, mintha azok kronologikus rendben lennének lejegyezve. Mivel pedig Oleg uralmát Kijev felett a PVL a 882. évtől számította, ez azt a – téves – látszatot keltette, mintha a besenyőkkel kapcsolatos információk a magyar honfoglalással közel egy időben, tehát Oleg uralkodása idején történtek volna.

A PVL datálatlan részének általunk vizsgált szöveghelye azonban nem csak ilyen kronológiai félreértésekre adhat okot. A szerző a forrásában lévő történelmi eseményeket is hibásan értelmezte. A besenyők Dunához vonulásáról szóló szövegrész ugyanis nem a nomád nép migrációjára vonatkozik, mint azt számos kutató éppen a PVL passzusára támaszkodva gondolta.⁷⁴ A történelmi szituáció pontos megértéséhez szükséges a PVL hírének forrását, *Georgius Monachus Continuatus* munkájának görög szövegét, illetve annak szláv fordítását részletesen tárgyalnunk.

A PVL 915. (6423) év alatti besenyőkre vonatkozó tudósítása jól ismert bizánci forrásra megy vissza. 913-ban Alexandrosz bizánci császár (912–913) halála után a trónt – testvérének, VI. (Bölcs) Leó császárnak a fia – VII. Kónsztantinosz (913–959) foglalta el. A kiskorú uralkodó helyett azonban egy régenstanács intézte az állam ügyeit. A helyzetet kihasználva a bolgár uralkodó, Szimeon 913. augusztusában megtámadta Thrakia themát. A régenstanács feje, Nikolaosz Müsztikosz konstantinápolyi pátriárka a támadók visszavonulását csak úgy tudta elérni, ha Szimeont a bolgárok császárává koronázta, és elfogadta azt a feltételt, hogy a gyermek császárt eljegyezzék Szimeon egyik leányával. A kormányzatban azonban az ellenség visszavonulása után

⁷² TÓTH 1997, 84.

⁷³ Itt csak utalnék az Oleg uralkodási idejével kapcsolatos újabb irodalomra (GOLB–PRITSÁK 1982, 60–71; ZUCKERMAN 1995, 237–270; PETRUHIN 2000, 222–229). Az esemény tényleges ideje azonban a PVL szövegének interpretációja szempontjából itt most érdektelen.

⁷⁴ DIACONU 1970, 13–17.

változás állt be. A császár anyja, Zóé magához ragadta a hatalmat, és megtagadta a bolgár uralkodónak tett ígéret teljesítését. Ez kiváltotta Szimeon újabb támadását 914-ben, amelynek során Adrianopolisz városát is sikerült megszereznie.⁷⁵ Mivel a bizánci haderő Kis-Ázsiában és Itáliában volt lekötve, a bizánci kormányzat Ioánnész Bogaszt, a Krím félszigeten lévő Kherszon sztratégoszát bízta meg, hogy a délorosz steppén élő besenyőket bérelje fel a bolgárok hátbatámadására. A sztratégosz elérte, hogy a besenyők ígéretet tettek arra, hogy bizánci oldalon avatkoznak be a harcokba. Erre azonban végül csak évekkel később került sor, amikor az elhúzódó bolgár–bizánci háború során a császári udvar a besenyők – és más kelet-európai népek – segítségével akarta a maga oldalára fordítani a hadiszerencsét. Amikor a bizánci haderő a bolgárok elleni támadásra készült, 917 augusztusában Ioánnész Bogasz és a besenyők az Al-Dunához vonultak, és arra vártak, hogy a bizánci flotta átszállítsa őket a folyó déli partjára és beavatkozhasanak a hadieseményekbe. A hadjárat azonban a sztratégosznak és Rómanosz Lekapénosznak, a flotta parancsnokának a torzalkodása miatt kudarcba fulladt, és a besenyők hazavonultak. Szimeon így csak a délről közeledő bizánci csapatokkal kellett, hogy felvegye a harcot, amelynek során a bolgárok Ankhalosz közelében győzelmet arattak.⁷⁶

A PVL passzusának ezen a balkáni eseményeket tárgyaló része *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordításából való átvétel.⁷⁷ Ez pedig egy görög szövegre megy vissza.⁷⁸ A PVL tudósítása azonban kronológiai pontatlanságokat tartalmaz. Az események voltaképpen nem a 915. év során történtek, mint azt forrásunk állítja.⁷⁹ A hiba részben annak köszönhető, hogy *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordítója a görög szövegben az események előtt, legközelebb szereplő dátummegjelölést⁸⁰ tévesen a besenyőknek a Dunához vonulására is vonatkoztatta, majd a 10. századi bizánci forrás szeptember 1-i évkezdetre vonatkozó dátummegjelölését saját március 1-i évkezdettel számoló rendszerének megfelelően értelmezte. A kronológia hiba mellett azonban súlyosabb az, amelynek során a forrásának szövegén olyan változtatásokat eszközölt a PVL ezen részének szerzője, amely a szöveg mondanivalóját is lényeges módon befolyásolta.

A *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordításának és a PVL szövegének az összevetése rávilágít a szerkesztési hibákra és azok következményeire. A PVL passzusát a *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordítása alapján tagoltam, az egyes részek után zárójelben jelezve, hogy azok a PVL szövegében mely sorrendben követik egymást.

⁷⁵ OBOLENSKY 1999, 138–142; BRÉHIER 1999, 148–149; OSTROGORSKY 2001, 229–230.

⁷⁶ RUNCIMAN 1930, 156–160; DIAONU 1970, 14–15; BROWNING 1975, 61–64; WOZNIAK 1984, 305–306; BRÉHIER 1999, 149–150; OBOLENSKY 1999, 138–143; OSTROGORSKY 2001, 230–231.

⁷⁷ ISZTRIN 1920, 545–548.

⁷⁸ BEKKER 1838, 878–883.

⁷⁹ DIAONU 1970, 14.

⁸⁰ BEKKER 1838, 880.

Georgius Monachus Continuatus szláv fordítása (Isztrin 1920)	PVL (ЛѠНАСОВ 1950, I)
	„В лето 6423. Придоша печенези первое на Рускую землю, и сотворивше миръ со Игорем,...(31 ₃₁₋₃₂) (1)
Семеоноу же Болгариноу Фракию паки плёноующоу, (545 ₂₃)	В си же времена прииде Семионъ пленяа Фракию, (31 ₃₂₋₃₃) (3)
в печали соуще царици и соущим въ властех, яко да престанеть от лоукавства, проси Иоаннъ Вога быти емоу патрикиемъ: «приведу на Семеона Печенёгы». прошение полоучивъ и дары взем, в Печенёжскоую страну вниде. и се тали оттоуду поемъ, приведе в Костантинь град, (545 ₂₃₋₂₇)	греки же послаша по печенегѣ. (31 ₃₃₋₃₄) (4)
яко сложившемсо Печенёгом, и прешедше Дунавъ, на Семена въевати. [...] (545 ₂₇₋₂₈)	и придоша к Дунаю. (31 ₃₂) (2)
септевриа месяца индиктиона третиаго Панкрат Армененинъ Одринъ град Семеоноу подасть, иже древле бо Орестианъ град нарицашеся от Орѣста, сына Агамёнь. и онъ же рвеніем праведнымъ, занеже па отца привежетсе оброучению прелщениемъ оубииственным поать оубивъ, зло разгнёвасе и, въ схожение Евра Арьза же и Артака в трех рѣках коупавсе, недоуга избы. тоу же съ град създавъ, [въ] свое име нарече. Андриан же Кесарь твердымъ и добрымъ създаниемъ възвеличилъ его, град Андрианъ име емоу нарече. (546 ₅₋₁₂)	Семионъ же приа град Одрень, иже первое Арестовъ град нарицашеся, сына Агамемнонъ, иже во 3-хъ реках купався недуга избы, ту, сего ради град во имя свое нарече. Последи же Андрианъ кесарь и обнови, въ свое имя нарече Андрианъ, мы же зовем Ондриянемъ градомъ. (32 ₂₋₇) (6)

<p>месяца же августа въ 20, инди[кті]-она петаго състоупъ бысть между Болгары и Греки, оу рѣкы глаголемы Ахолонесъ бишасе яко же соуть божиа оправданіа яко не испытана и неислѣдована, побѣждени быша Греци съ всіми вои, и быть побѣгъ бошию и страшно рыдание с кричаніемъ, и друютъ друга тѣпчуще, иніи от противных посѣкаемы, и крови же пролитие, яко от вѣка не бысть. Леонъ же domestikou съвѣтникуо – емоу соущоу стикъ– в Месоумеврию вбѣгъ избы. (547₁₄₋₂₁)</p>	<p>а болгаре со грекы соступишася, и пересечени быша грекы. ... (32₁₋₂) (7)</p>
<p>оубиен же быть инѣми в соупостатнѣмъ състоупѣ и Костентинъ иже и Липсѣ, Иоаннъ иже и Грапсонъ, прочии же от владоущих мнози. послан же и Романъ патрикіи, тогда дроунгаръ сыи лодіини, съ – всіми вои лодіини – в рѣцѣ глаголемѣи Доунаи на помощь Леонтоу и Фоцѣ, но Иоаннъ Вога глаголемыи привести Печенѣгы, яко же рече повелѣно же дроунгарѣви Роману привести сиа на Болгары, яко помогоутъ Леонтоу и Фоцѣ. Роман же Иоаннъ Вога в реть и въ словосварение съшедшемасе, видѣвъше же Печенѣги межи собою реть гонеще и противещесе, отидоше въ своа си. (547₂₁–548₄)</p>	<p>Печенегом пришедшим и хотящимъ на Семеона, расварившеся греческыа воеводы. Видевше печенези, яко сами на ся ремь имуть, отъидоша въ своасы, (31₃₄–32₁) (5)</p>

A táblázatból – reményeink szerint – jól látszik, hogy a PVL ezen passzusának az írója a *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordításában talált eseményeket nemcsak kivonatolta,⁸¹ hanem szabadon bánva a szöveggel, annak logikai rendjét is saját szempontjai szerint átalakította. Így azonban az egyes szövegrészek rendjét – a jelenkor kutatóit nem egy esetben félrevezetve ezzel – összezavarta. Ennek köszönhetően a passzus első felébe helyezte át a besenyők Dunához vonulását, illetve a bizánci-besenyő szövetség kudarcát a szövetség megkötése utáni részhez csatolta. Bár ez a gondolatmenet szempontjából védhető volt, de ahhoz vezetett, hogy a valóságban 917-ben történt események – az indikció téves átszámítása révén – a 915. év alatt

⁸¹ ЛННACCOV 1950, II, 282–283.

kerültek tárgyalásra, illetve forrásos alapot teremtett ezzel a besenyőknek – és nem pusztán egyetlen besenyő seregnek – Dunához való – a valóságban ilyen formában soha meg nem történt – „vándorlásához”.

A fentebb ismertetettek tükrében most már megkísérélhetünk választ adni a szövegünkkel kapcsolatos kérdésekre. A vizsgált passzus írója a PVL év nélküli részében egy rövid összefoglalást kívánt adni azokról népekről, akik a szlávok által lakott Duna menti területeket fenyegették. Ennek során tárgyalta a 7. századi dunai bolgárok, a 9. század végi magyarok és a 10. század elején a délorosz steppén élő besenyőket. A magyarokkal (*fehér ugorok*) kapcsolatban az író azonban tett egy kiegészítést. Mivel fő forrásában, Geórgiosz Monakhosz szláv nyelvre lefordított krónikájában is talált adatokat az *ugorokra* (belső-ázsiai türkök ~ kazárok) vonatkozóan, azt a szövegbe beiktatta, majd szintúgy ide illesztette – pusztán az *ugorokkal* (belső-ázsiai türkök ~ kazárok) történt eseménnyel való időbeli egybeesése okán – az avarokkal kapcsolatos – több forrásból származó – értesüléseit is. Ezen részek azonban nem kronológiai, hanem logikai okok miatt, tulajdonképpen félreértésből kerültek a szövegbe, így nem adnak lehetőséget, hogy rájuk építve a *fehér ugorokkal* kapcsolatos részt datáljuk. Amennyiben pedig a *fehér ugorokkal* és a besenyőkkel foglalkozó részek közötti passzusokat mint betoldásokat eltávolítjuk, akkor a megmaradt szövegünk a *fehér ugorokkal* kapcsolatban csak annyi kronológiai fogódzót ad, hogy azok nyugatra vándorlása a besenyők megjelenése előtt történt. Ennek tükrében egyet kell értenünk azon kutatókkal, akik a *fehér ugorokkal* foglalkozó bejegyzést a 9. század végi magyar honfoglalásra vonatkoztatták. Ez a mondat voltaképpen a PVL 898. év alatt szereplő passzusának a rövid kivonata. Vizsgált szövegrészünkben a *fehér ugorok* ('magyarok') éppúgy öröklök a szlovének földjét (наследиша землю словеньску), mint a magyar honfoglalást részletesen ismertető passzusban az *ugorok* (наследиша землю ты [ti. словеньску]).⁸² A *fehér ugorokra* vonatkozó szövegrész tehát a magyarság Kárpát-medencei honfoglalásának állít – még ha roppant rövid és az eseményről beszámoló többi forráshoz képest újat nem is hozó – emléket.

Amennyiben eddigi következtetéseink helytállóaknak bizonyulnak, akkor – megmaradván itt csak a PVL adatainak a történelmi interpretálásánál – a *fekete ugorokra* vonatkozó bejegyzéssel kapcsolatban is megkockáztathatunk néhány megjegyzést.

A *fekete ugorok* etnikumának a meghatározása, valamint vándorlásuk időbeli és térbeli elhelyezése régóta tárgya a kutatásnak. Györffy a *fekete ugorokat* a – magyarsághoz a honfoglalás előtt csatlakozott – kabarokkal azonosította.⁸³ László azt feltételezte, hogy a színnevek égtájakra utalnak. Ennek megfelelően a fekete szín azt jelölné, hogy az adott etnikai csoport lakhelye keleten van.⁸⁴ E mellett már nála is felbukkan az a lehetőség, hogy a színnevek voltaképpen rasszbéli tulajdonságokat jelölnének.⁸⁵ Tóth a szláv forrás esetében feltételezte, hogy a fehér jelzőt a magyarságon belül az

⁸² A szöveg a szlovének földjéről szól, bár megemlíti, hogy azt a magyarok a volohoktól vették el, akik korábban meghódították a szlovéneket.

⁸³ GYÖRFFY 1973, 10.

⁸⁴ LÁSZLÓ 1944, 202, 224, 284, 388.

⁸⁵ LÁSZLÓ 1944, 283.

a csoport viselte, amely az előkelőbb volt. A fekete szín pedig ennek az ellenkezőjét jelölte. Bár nem tartotta valószínűnek, hogy a színek egyben az adott csoport elhelyezkedését jelölnék, de ennek ellenére a fekete magyarok honfoglalás előtti szállásterületét a Dnyeper és a Don folyók közé helyezte, a magyar szállásterület keleti felére. A fehér magyarok pedig ebből következően a Dnyepertől nyugatra éltek volna. A fekete magyarok illetén elhelyezkedésének bizonyítására hozta fel a PVL azon hírét, hogy a *fekete ugorok* elvonultak Kijev alatt. Úgy vélte, hogy ez csak akkor lehetett igaz, ha ez a néprész a Dnyepertől keletre élt.⁸⁶ Azt a – bár korábban határozottan elutasított nézetet⁸⁷ – is lehetségesnek tartotta, hogy a keleti csoport sötétebb bőrszínű és török nyelvű lehetett.⁸⁸ Ezek alatt azonban nem a kabarokat értette, mert az ő szállásterületüket a Dnyepertől nyugatra lokalizálta, hanem olyan magyar törzseket, amelyeknek török eredetet tulajdonított.⁸⁹ Tóth nézetét a *fekete ugorok* szállásterületének a lokalizációjával kapcsolatban Kristó is elfogadta. Annyiban azonban eltérő véleményen volt, hogy ő a *fekete ugorokat* a magyarság katonai segédnépeivel, a kabarokkal azonosította.⁹⁰ Úgy vélte, hogy a népnévvel együtt jelentkező fekete jelző a kabaroknak a magyarság más csoportjainál sötétebb bőr- és hajszínére utal.⁹¹ Elterjedt vélekedés tehát, hogy a fekete színnév szerepeltetése – jelöljön az bár nyelvi, etnikai, bőrszínbeli vagy elhelyezkedésbeli különbséget is – a PVL hírének nagy régiségre visszamenő voltát bizonyítja.⁹²

Mivel azonban a *fekete ugorokra* – azaz a honfoglaló magyarságra – vonatkozó leírás követi és nem megelőzi – mint azt várnánk – a besenyők feltűnéséről szóló mondatot, elsőként ennek okára kellett választ találniuk kutatóknak. Pletnyova úgy vélte, hogy ez csak azt jelentheti, hogy a besenyők 898 előtt már eljutottak a Dnyeper vidékére, ahol a magyarság élt, és a magyarság csak ezen időpont után vándorolt a Kárpát-medencébe.⁹³ Györffy pedig így vélekedett: „Ami a fekete ugorokat illeti, nem gondolom, hogy a krónika szavai úgy értelmezendők, hogy a besenyők után jöttek a fekete magyarok, hanem úgy, hogy előjöttek a besenyők, és elmentek a fekete magyarok. Mutatja ezt a *придоша* és *идоша* szóhasználat különbsége. Tehát lényegében nem kronológiai egymásutánról van szó, hanem ok – okozati viszonyról.”⁹⁴

⁸⁶ TÓTH 1997, 84–88; TÓTH 1998, 94. Más publikációjában azonban állásfoglalása nem egyértelmű. Hol hitelesnek, hol pedig hiteltelennek tekinti a PVL-nek a magyarok Kijev alatti elvonulására vonatkozó bejegyzését. „A magyarok fel-felbukkanhattak Kijev környékén, esetleg meg is támadhatták a települést, de ezt sem bizonyíthatjuk megfelelő források hiányában. Lehetséges, hogy a Dnyepertől keletre lakó magyar törzsek a Kárpát-medencébe vezető útjuk során valóban elhaladtak Kijev mellett, ahogy azt az orosz őskrónika állította.” TÓTH 1999, 159.

⁸⁷ TÓTH 1997, 87.

⁸⁸ TÓTH 1998, 94.

⁸⁹ TÓTH 1995, 478, 482; TÓTH 1997, 84; TÓTH 1998, 77, 90. A szerző később ezt a nézetét feladta, és újabb ötlettel állt elő (vö. TÓTH 2012, 50–54).

⁹⁰ KRISTÓ 1996, 63.

⁹¹ KRISTÓ 1985, 15–16.

⁹² Vö. „A krónikás tehát e neveket illetőleg nem meríthetett máshonnan, mint orosz nemzeti hagyományokból.” (DARKÓ 1910, 21).

⁹³ PLETNEVA 1962, 162.

⁹⁴ GYÖRFFY 1959, 76. 242. jz., vö. KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 27.

Bartha pedig felvetette, hogy egy szerkesztő téves interpretációja (vagy pusztán csak tudatlansága) következtében kerülhettek a besenyők a honfoglaló magyarok elé a forrás szövegében.⁹⁵ A kérdés tehát az, hogy a PVL azon íróját, aki a *fekete ugorok*ra vonatkozó szövegrészt az előtte lévő szövegbe beillesztette, milyen megfontolások vezették.

Már Györffy is felhívta a figyelmet arra, hogy a szövegben szereplő „Oleg idején” (при Олзе) kitétel voltaképpen a „Hérakleiosz császár idején” (быти при Ираклии цари) időmeghatározás hatására jöhetett létre.⁹⁶ Az egyértelmű, hogy a *fekete ugorok*ra vonatkozó szövegrész a honfoglaló magyarságra vonatkozik. Azt pedig reményeink szerint sikerült valószínűsíteni, hogy a *fehér ugorok*ra vonatkozó rész esetében ugyanez a helyzet. Az az író, aki azonban a *fekete ugorok*ra vonatkozó passzust megfogalmazta, már nem volt tisztában azzal, hogy a *fehér ugorok*ra vonatkozó mondat valójában honnan veszi eredetét. A belső-ázsiai türkökre (~ kazárok)(*ugorok*) és az avarokra vonatkozó szövegrészek beillesztése a szövegbe ugyanis azt eredményezte, hogy a magyarok (*fehér ugorok*) 9. század végi Kárpát-medencei honfoglalása és a besenyők 10. század eleji Dunánál való megjelenése közé egy a későbbi olvasók (írók) számára félrevezető rész került. Ez ahhoz vezetett, hogy a *fehér ugorok*ra vonatkozó rész, amely eddig datálatlan volt, most – látszólag – datálást kapott. A PVL egyik olvasójának/szerzőjének azonban feltűnt, hogy a Hérakleiosz császár idején, tehát a 7. század első felében a délorosz steppén feltűnő (*fehér*) *ugorok* mellett Oleg rusz fejedelem idején is feltűntek újabb *ugorok* a forrás szövegében. Mivel azonban ez utóbbi csoportot – a betoldás miatt – már nem lehetett (nem tudta) azonosítani a Hérakleiosz idején feltűnő *ugorokkal*, a szövegrész végére tett egy rájuk vonatkozó utalást. A *fehér* és *fekete ugorok*ra vonatkozó passzusok tehát nem egy egységes leírás részei – mint azt korábban több kutató feltételezte –, és azokat nem is szakította szét a közöttük lévő szöveg. Voltaképpen a két passzust nem azonos időben és nem azonos szerző fogalmazta meg. Ebből természetesen következik, hogy a *fehér* és *fekete ugorok* (magyarok) külön való szerepeltetése nem valamiféle történelmi tény vizsgálatukról van szó, hanem a PVL egy átdolgozójának az előtte lévő szöveg félreértésén alapuló bejegyzéséről van szó. Mivel pedig a *fehér* és *fekete ugorok*at említő passzusok forrásában, a – magyarság 9. század végi Kárpát-medencei honfoglalását megörökítő – 6406. évi bejegyzésben még nem szerepel sem a fehér, sem a fekete jelző az *ugor* népnév mellett, ez csak azt jelentheti, hogy azokat az író, aki a *fekete ugorok*ra vonatkozó részt írta, beillesztette be a szövegbe, azért, hogy az általa tévesen a 7. században a szlávok földjét elfoglaló *ugorok*at (tulajdonképpen a 9. század végi magyarságot), és a 9. század végén Oleg idején a Kárpát-medencébe vándorló *ugorok*at (tulajdonképpen szintén a 9. század végi magyarságot) megkülönböztesse.

⁹⁵ Mint egy lehetőséget említette már ezt BARTHA (1988, 36).

⁹⁶ GYÖRFFY 1959, 76. 242. jz.

Ebből következik, hogy bár az eurázsiai steppe nomád népei körében jól kimutatható a színnevek használata a népnevekkel,⁹⁷ helynevekkel,⁹⁸ társadalmi csoportokkal⁹⁹ és égtájakkal¹⁰⁰ kapcsolatban, de a PVL vizsgált részében a fehér és a fekete színnevek nem ezt, hanem a szláv szerzők körében is jól adatolható gyakorlatot tükrözik.¹⁰¹ Ebből következően minden olyan feltevés, amely a vizsgált forrásrészletből a fekete magyarok délorosz steppén lévő szállásterületének lokalizációjára vonatkozó adatokat vélt kiolvasni,¹⁰² netalán haj- vagy bőrszínük, esetleg nyelvük meghatározására tesz kísérletet, nem rendelkezik forrásos alappal.

A PVL szövegén belül még egy részlet van, amelyről szólnunk kell. A forrás a Kárpát-medencében hont foglalo magyarság vándorlásával kapcsolatban az alábbi megjegyzést teszi:

„A 6406. (898.) évben vonultak a magyarok Kijev mellett a hegyen, amelyet most Ugorszkójének neveznek, és a Dnyeperhez érkező felállították sátraikat; mert úgy vándoroltak, mint most a kunok. Kelet felől ideérkezve átkeltek a nagy hegyeken, amelyeket Magyar-hegyeknek [= Kárpátok] neveznek, és hadakozni kezdtek az ott élő volohokkal és szlávokkal. Azelőtt ugyanis szlávok éltek ott, és a volohok elfoglalták a szlávok földjét, azután pedig a magyarok elűzték a volohokat, és örökölték azt a földet, és letelepedtek a szlávok közé, behódoltatván őket maguknak, és ettől kezdve nevezték azt a földet Magyarnak. És hadakozni kezdtek a magyarok a görögökkel, és behódoltatták a Thrák- és Makedónföldet egészen Szalonikiig.”

Az idézett passzus szerint a honfoglaló magyarság a Kárpát-medence felé tartó útja során érintette Kijevet. Ugyanezt az információt adják a magyarországi latin nyelvű elbeszélő források is (Anonymus, Kézai Simon, *14. századi krónikakompozíció*).¹⁰³ Mivel a magyar kutatók elsöprő többsége elfogadta, hogy a szláv forrás, illetve a latin források egymástól függetlenül jöttek létre,¹⁰⁴ tényként kezelték azt is, hogy a magyarság (vagy annak valamely etnikai komponense) a Kárpát-medencei megte-

⁹⁷ NÉMETH 1930, 33–34.

⁹⁸ GOLDEN 1980, I, 225, 237–243; KLIMA 1993a; SINKOVICS 2001, 130–137; BENKŐ 1998, 121–126.

⁹⁹ BERTA 2004, 303, 304; SZÜCS 1997, 177, 279. 281. jz.; ZIMONYI 2003, 58–59; CLAUSON 1972, 306; GOLDEN 1980, 142–143; GOLDEN 1996, 104–107.

¹⁰⁰ SAUSSURE 1923, 235–297; LUDAT 1953, 138–155; PRITSAK 1954, 376–383; GABAIN 1962, 111–117; KLIMA 1993, 115–126; PRITSAK 1955, 239–263; GOLDEN 1996, 97–107; PLANHOL 1967, 107–116.

¹⁰¹ VAKAR 1949, 201–213; vö. SOLOVIEV 1959, 1–33; PRITSAK 1967, 1623; GOLDEN 1984, 106; SZEMUSIN 1998.

¹⁰² TÓTH 1997, 84, 87–88; TÓTH 1998, 94; TÓTH 2010, 148–149.

¹⁰³ SRH, 42–47, 165, 286; BELLUS 1986, 41–42; VESZPRÉMY–BOLLÓK 2001, 14–17, 103.

¹⁰⁴ Az az ötlet, hogy Anonymus ismerte volna a PVL magyarokkal kapcsolatos bejegyzéseit (VESZPRÉMY 1990, 13–14, vö. BÉL 1766, IX; HORVÁTH 1974, 87–89) jelenleg bizonyítatlan hipotézis (KRISTÓ 1996a, 127; FONT 1999a, 217).

lepedése előtt elvonult Kijev közelében.¹⁰⁵ Másrészről passzusunkat több kutató is felhasználta a délorosz steppén élő magyarság és a keleti szlávok kapcsolatainak,¹⁰⁶ a magyarság etnikai összetételének, életmódjának,¹⁰⁷ illetve a délorosz steppén lévő szállásterületének a meghatározása kapcsán.¹⁰⁸ A továbbiakban röviden megvizsgáljuk az idézett forrásrészlet állításait, arra keresve a választ, hogy azok valóban hiteles képet nyújtanak-e a 9. század végi magyarságról.

A PVL 6390. (882) év alatt található híre – akárcsak vizsgált szövegrészletünk – szintén megemlíti a Kijevi Barlangkolostortól északra lévő *Ugorszkoje* magaslatot.¹⁰⁹ Ennek a földrajzi névnek a létét megerősíti a *Kijevi évkönyv* néhány passzusa is.¹¹⁰ Sőt a *Kijevi évkönyv*ben a 6659. (1151) év alatt említés történik a Magyar-kapuról¹¹¹ is, amely valószínűleg egy a hegy mellett a Dnyeper felé vezető út egy szakaszát jelölte.¹¹² A kutatók már korán felhívták a figyelmet arra, hogy a forrásban szereplő semlegesnemű *Ugorszkoje* jelző eredetileg csak egy semlegesnemű főnévhez csatlakozhatott (ilyen lehetett például a *město, gorodišče, uročišče, poberežbe*) a 'hegy' (f. *gora*) szóhoz nem. Az *Ugorszkoje* alak tehát úgy jött létre, hogy a név mellett szereplő főnév idővel elvonódott.¹¹³ Az *Ugorszkoje* tehát eredetileg nem a hegy neve volt, hanem egy azon (vagy annak közvetlen közelében) lévő földrajzi pontot jelölt.¹¹⁴ Az *Ugorszkoje* név magyarozatára a legelfogadottabb a névnek a szláv forrásokban a magyarságra alkalmazott *ugor* népnévből való származtatása.¹¹⁵

A történelmi interpretációk során több kutató összekapcsolta a hegy nevét a rajta lévő Olma-udvarházával. A PVL a 6390. (882) év alatt említést tesz az *Ugorszkoje*-ről, és szól az ott álló Olma-udvarházáról (Ольминъ дворъ). A passzus szerint amikor Oleg rusz vezér Kijev alá érkezett, hogy a város feletti uralmat megszerezze, magához hívatta annak két rusz fejedelmét, Aszkoldot és Dirt, majd megölette őket. A szöveg így folytatja:

„És megölték Aszkoldot és Dirt, és felvitték [tetemüket] a hegyre, és eltemették: Aszkoldot a hegyen, amelyet most Ugorszkojének neveznek, ahol most Olma udvarháza van; e sír fölé emeltette Olma Szent Miklós templomát;...”¹¹⁶

¹⁰⁵ PERÉNYI 1956, 12, 18, 26; HORVÁTH 1974, 88; SZAHAROV 1986, 111–113; BARTHA 1988, 362–364; KRISTÓ 1996a, 41–42, 53, 63; KRISTÓ–MAKK 2001, 76–77; KIRÁLY 1980, 360–361; MEH, 126; KARÁCSONYI 1924, 50–51.

¹⁰⁶ PERÉNYI 1956, 18; KIRÁLY 1980, 360.

¹⁰⁷ KIRÁLY 1980, 360; KRISTÓ 1996, 41–42, 53, 63.

¹⁰⁸ KIRÁLY 1980, 360; KRISTÓ 1982, 63; TÓTH 1997, 84; KRISTÓ–MAKK 2001, 76–77; FONT 2005, 94, 121.

¹⁰⁹ LIHACSOV 1950, I, 20; HKĪF, 173, vö. TOLOCSKO 1983, 185; FONT 1998, 188.

¹¹⁰ PSZRL, II, 1962, 229, 307, 353; FONT 1996b, 76–77, 218–219, 280–281.

¹¹¹ FONT 1996b, 200–201, vö. 280–281, 281. 2. jz., vö. SZREZNYEVSKIJ 1893–1903, I, 303–304.

¹¹² TOLOCSKO 1983, 93–94.

¹¹³ MHK, 372. 1. jz.; KIRÁLY 1993, 173; KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 23; FONT 1996, 43; FONT 2005a, 23.

¹¹⁴ Kristó és H. Tóth még azt is elvetették, hogy Kijevben Ugorszkoje-hegy egyáltalán létezett (KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 23).

¹¹⁵ FONT 2005, 23.

¹¹⁶ LIHACSOV 1950, I, 20; HKĪF, 173–174.

Több kutató is azzal számolt, hogy a *Ugorszkoje*-hegy és Olma udvarházának együttes szerepeltetése nem véletlen. Elfogadott volt az a vélemény, hogy az Olma név Álmos magyar fejedelem nevének szláv lejegyzéses formája. Az Olma-udvarháza tehát – megerősítvén a magyaroknak az *Ugorszkoje*-hegyen való átvonulását – a 9. századi magyarság kijevei jelenlétének egyik fontos bizonyítékává vált.¹¹⁷ Ez a konstrukció azonban nem tartható.

Az Olma személynévnek a magyar Álmos személynévből való eredeztetését több kutató elutasította, azon az alapon, hogy az Álmos személynév szláv alakjaként nem Olma (Olm) alakot várnánk, hanem inkább egy *Olmusin (*Almosin, *Almysin) formát.¹¹⁸ A névnek az Álmos magyar fejedelemhez kötése ellen pedig még egy lényeges dolog felhozható. A szöveg azt is közli, hogy Olma az *Ugorszkoje*-hegyen templomot emelt Szent Miklós tiszteletére. Bár már a 9. század közepéről is vannak adataink a ruszok körében végzett bizánci missziós tevékenységről,¹¹⁹ de egy kijevei templom felépítésére inkább Olga fejedelemasszony (10. század közepe), vagy még inkább Vlagyimir rusz fejedelem megkeresztelkedése (10. század vége) után kerülhetett sor.¹²⁰ A 9. századi Álmos fejedelem és a magyarság keresztény hitéről azonban a források mélyen hallgatnak,¹²¹ így azt feltételezni, hogy a 9. század végén a magyar fejedelem Kijevben templomot emelt volna, védhetetlen hipotézis. A passzus pedig világosan megmondja, hogy Olma udvarházának mely korban való létéről rendelkezett információkkal az író. Ez a személy Olma udvarházával kapcsolatban – éppúgy járva el, mint az *Ugorszkoje*-hegy esetében – a *most* (ныне) kifejezéssel nyomatékosította, hogy azt mint egy saját korában létező helyet ismeri.¹²² Ez után meg kell állapítanunk, hogy az Olma-udvarházának a 9. századi magyarsághoz kötése nem tartható hipotézis. Valószínűsíthető, hogy Olma egy kijevei előkelő volt, aki valamikor a 11. század folyamán építtette meg – akárcsak más bojárok¹²³ – Kijevhez közeli udvarhelyét.¹²⁴

A magyar kutatók figyelmét elkerülte, hogy a külföldi szakemberek körében általános az a vélekedés, hogy a magyarok kijevei jelenlétéről hírt adó részlet voltaképpen egy földrajzi név körül keletkezett legenda, amellyel az író az *Ugorszkoje* név eredetét kívánta megmagyarázni. A Kijev környékén lévő *Ugorszkoje* (Угорьское) hegyet a passzus írója a Kárpátokra alkalmazott Ugorszkija hegyek (горы Угорьския) elnevezés alapján történelmi magyarázattal látta el, így a magyarok nyugatra vándorlásába beiktatott egy kijevei epizódot is.¹²⁵ Ezt támogathatja, hogy maga az *Ugorszkoje*-hegy

¹¹⁷ *MHK*, 372. 1. jz.; VERNADSKY 1939, 191, 193, 197–201; VERNADSKY–FERDINANDY 1957, 26–29; VERNADSKY 1944, 332; VERNADSKY 1959, 101; KRISTÓ 1980, 140, vö. 145, vö. BARTHA 1968, 102.

¹¹⁸ KRISTÓ 1982, 62–63; BARTHA 1984, 536; BARTHA 1988, 365; KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 22–23, vö. ERDÉLYI 2004, 11–12; FONT 2005a, 24, 122.

¹¹⁹ HAUPTMANN–STRICKER 1988, 39–42.

¹²⁰ KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 22.

¹²¹ Vö. MORAVCSIK 1988, 17, 18, vö. MORAVCSIK 1938, 173.

¹²² Vö. FONT 2005.

¹²³ LIHACSOV 1950, I, 40, 58, 95, 114.

¹²⁴ KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 22.

¹²⁵ LIHACSOV 1950, II, 256; LOVMJANYSZKIJ 1985, 150.

rendkívül kicsi terepobjektum volt, amelyen a honfoglaló magyarság – amelynek vezetőivel a bizánci diplomaták a honfoglalást közvetlenül megelőzően az Al-Dunánál folytattak tárgyalásokat¹²⁶ – aligha vonult át a Kárpát-medencébe tartó útjuk során.¹²⁷ Egy Kijev alatti magyar elvonulás pedig aligha eredményezte volna egy helynév létrejöttét. Az *Ugorszkoje* nevet tehát minden bizonnyal a magyarságra kell vonatkoztatni, de a helynév létrejöttével kapcsolatban jelenleg csak hipotézisekkel rendelkezünk.¹²⁸ Az *Ugorszkoje*-hegy esetében tehát nincs semmi kényszerítő érvünk arra, hogy ezt a terepobjektumot a 9. század végén a délorosz steppéről a Kárpát-medencébe költöző magyarság útjának egy állomásaként értelmezzük.

A következő szövegrészben a magyarság és a kunok életmódját hasonlítja össze a szerző. Több kutató is feltételezte, hogy ez a passzus a 9. század végi magyarság életmódjának hiteles forrása.¹²⁹ Mivel azonban a kunok a 11. század közepén foglalták el a délorosz steppét, és csak ekkortól váltak ismertté a ruszok előtt,¹³⁰ ezért a 9. század végén a délorosz steppét elhagyó magyarság és a kunok életmódját hitelesen összevetni képes személy nem létezhetett.¹³¹ Önmagában azonban az, hogy a magyarság és a kunok életmódját összehasonlító szövegrész bizonyosan nem tekinthető hiteles adatnak, nem feltétlenül hitelteleníti a passzus minden részét. Néhány kutató a magyarok sátrairól (*vezsa*)¹³² megemlékező szövegrészt továbbra is hiteles – 9. század végi információt magában hordozó – adatnak tekintette. Kristó – bár a korábbi, az egész szövegrész autentikus voltát valló nézetét feladta – a forrásnak a magyarok nomád voltára utaló megjegyzését 9. századi hírnek tekintette (Идоша угри мимо Киевъ горою еже сязоветь ныниѣ Угорьское и пришедъше къ Днпру стаща вежами), amelyhez a kunokkal kapcsolatos részt egy interpolátor illesztette hozzá.¹³³ Míg azonban Kristó megelégedett azzal, hogy a magyarság sátrainak említését csupán a nomád életmód bizonyítékeként értelmezze, Szaharov úgy vélte, hogy a PVL szerzője a *vezsa* szó használatával arra akart utalni, hogy csak Kijev alatt vált a magyarság politikailag szervezett közösséggé.¹³⁴ Ehhez hasonló véleményt képviselt Bartha, amikor úgy vélte, hogy *vezsa* kifejezés használatával a passzus írója a magyarság szervezett voltára akart utalni.¹³⁵

¹²⁶ MORAVCSIK 1984, 59, 63.

¹²⁷ Vö. KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 24.

¹²⁸ LIHACSOV 1950, II, 256; ERDÉLYI 1986, 49; KRISTÓ 1982, 63; BARTHA 1988, 365; KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 23–24; H. TÓTH 1998, 81; ERDÉLYI 2004, 11, 71, 86–97, vö. FERINCZ 1995, 37–44; FERINCZ 1998, 67–71; LEPAHIN 1995, 45–54; H. TÓTH 1998, 77–79; FONT 1999b, 27–30; KRISTÓ GYULA–МАКК 1988, 71–72; МАКК 1990, 23–24; FONT 1997, 52–53, vö. KRISTÓ et al. 1973, 12–14; KIRÁLY 1984, 431–439.

¹²⁹ KRISTÓ 1995, 99, 101; KRISTÓ 1997, 266.

¹³⁰ KOVÁCS 2014, 48–49; PÁLÓCZI HORVÁTH 2014, 77.

¹³¹ BARTHA 1988, 363; TAKÁCS 1997, 199.

¹³² Vö. 'Zelt, Zeltwagen, Schutzdach, Turn, pl. Nomadenlager' MÜLLER/*Handbuch* I/1, 70.

¹³³ KRISTÓ 1999, 10–11.

¹³⁴ KRISTÓ 1999, 10–11.

¹³⁵ SZAHAROV 1986, 111.

Míg azonban ezen vélemények közül Szaharov és Bartha elméletét önmagában a *vezsa* szónak a PVL szövegében, illetve a szláv forrásokban való jelentései alapján el kell utasítanunk,¹³⁶ addig Kristó elméletét kicsit részletesebben meg kell vizsgálnunk.

A PVL szövegében a *vezsa* kifejezés kétszer egy erőd nevében szerepel,¹³⁷ amelyet a kutatók azonosították a bizánci forrásokban Sarkel néven említett kazár erősséggel.¹³⁸ A 6454. év alatt pedig azt említi a forrás, hogy Olga fejedelemszöny az ellenségeitől, a drevljanoktól, amikor azok városát ostromolta, madarakat kér adó gyanánt, majd azokra gyűlékony anyagot erősítve elengedte őket. A madarak visszatértek *vezsáik*ba és felgyújtották a várost.¹³⁹ Az első két esetben a *vezsa* szó egy török helynév tükörfordítása,¹⁴⁰ míg a harmadik esetben bármilyen jelentéssel számolunk is,¹⁴¹ a magyarság kapcsán említett *vezsa* szó értelmezése szempontjából jelentősége nincs. A forrás a *vezsa* szót további két alkalommal használja a kunokkal (6601,¹⁴² 6603¹⁴³), illetve más nomád népekkel (6611¹⁴⁴), valamint rusz vezérek katonai táborával kapcsolatban (6605¹⁴⁵). A magyarok és a kunok életmódját összehasonlító 6406. évi hírnek a 11. század második felénél nem korábbra való datálása tehát jól összeegyeztethető a PVL 11–12. század fordulójára datálható szövegrészeivel.

Ez alapján úgy véljük, hogy bár a 9–10. századi magyarság sátrairól számos forrás megemlékezik,¹⁴⁶ de a PVL vizsgált részét nem – vagy csak erős megkötésekkel – sorolhatjuk közéjük. A magyarok Kijev alatti elvonulásáról szóló részt egy olyan szerző illesztette bele a magyar honfoglalás leírásába, aki saját maga ismerte az Ugorszkoje-hegyet és Olma udvarházát, és aki ismerte a Kijev környékén is megforduló kunok életmódját, valamint a Magyar Királyságot. Azt pedig tudjuk, hogy ilyen szerzői voltak a PVL-nek.¹⁴⁷ A 11–12. század fordulóján tehát a PVL egyik szerzője/szerkesztője a magyar honfoglalásról hírt adó passzust – amely még csak a szlávok földjének, azaz a Kárpát-medencének az elfoglalásáról szólt – és a magyarok balkáni hadjáratairól szóló adatokat a saját kora ismeretanyagának felhasználásával kibővítette.¹⁴⁸

¹³⁶ BARTHA 1988, 364.

¹³⁷ MÜLLER/*Handbuch* I/1, 70, vö. FASZMER 1971–1973, I, 285.

¹³⁸ MÜLLER/*Handbuch* I/1, 70.

¹³⁹ POLGÁR 2001, 106–108, vö. CZEGLÉDY 1952, 79–86.

¹⁴⁰ PSZRL, I, 59, vö. NOVOSZELCEV 1989, 14; Lvov 1975, C, 122–123.

¹⁴¹ Vö. ὁσπρον ὁσπίτιον MORAVCSIK 1950, 183–185; λευκὸν οἶκημα BEKKER 1838, I, 122^{22–24} 'fehér ház', POLGÁR 2001, 106–108.

¹⁴² NOVOSZELCEV 1989, 14.

¹⁴³ LIHACSOV 1950, I, 147.

¹⁴⁴ LIHACSOV 1950, I, 151–152.

¹⁴⁵ LIHACSOV 1950, I, 185.

¹⁴⁶ LIHACSOV 1950, I, 180.

¹⁴⁷ A nomád népek által használt sátrakra és sátras kocsikra l.: ANDREWS 1999; GERVERS–SCHLEPP 1997. A kelet-európai adatokra l.: FLOROV 1996; A magyarok sátraira: RÓNA-TAS 1997, 173–179; KRISTÓ 1996a; ZIMONYI 2005, 107–121.

¹⁴⁸ A PVL 1096. évi hírből például arról értesülünk, hogy az évkönyv egyik írója ekkor valóban szemtanúja volt a kunok Kijev alatti elvonulásának és – a magát a Barlangkolostort is súlyosan érintő – szörnyű pusztításának (vö. LIHACSOV 1950, I, 151–152).

Font Márta

A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság a 11. században és a 12. század elején (Szent Istvántól Kálmánig)

A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság – pontosabban a két uralkodó dinasztia – közötti kapcsolatok egyik legfontosabb forrása a PVL, amely a jelen kötet előtt csak részleteiben volt ismert a magyar kutatás számára.¹ Hodinka érdeme, hogy a PVL-t ismertté tette a magyar medievisztikában, munkája egykori erényei ellenére ma már több korrekcióra szorul: pl. a szóhasználata (lásd a „régí”, „közép” és „új” szövegek megjelölés) sem megfelelő.²

A 12. század elején keletkezett PVL magyar vonatkozású részeit a korabeli kijevi nagyfejedelmi udvar hagyományainak fényében kell vizsgálnunk, összevetve azokkal a szórványos adatokkal, amelyek a magyar krónikák nyomán váltak ismertté.

A PVL magyarokra, illetve Magyarországra vonatkozó információi időrendben az alábbiak szerint foglalhatók össze:³

1.	? (datálatlan)	„Magyar-hegyek” (= Kárpátok), „ugra” – mint népnév, felsorolásban
2.	? (datálatlan)	„Ugorok” Hérakleiosz idején
3.	? (datálatlan)	„fekete ugorok” elvonulása Kijev mellett
4.	6390 (882)	„Ugor hegy” Kijev mellett
5.	6406 (898)	„Ugorok” elvonulása Kijev mellett
6.	6410 (902)	kalandozó magyarok („ugri”) Bölcs Leó császárt támogatják a bolgárok ellen
7.	6442 (934)	kalandozó magyarok („ugri”) megtámadják Konstantinápolyt
8.	6451 (943)	kalandozó magyarok („ugri”) megtámadják Konstantinápolyt
9.	6477 (969)	Magyarországról érkező ezüst és lovak a fekete-tengeri kereskedelemben

¹ HODINKA 1916, bevezető 15–29, bilingvis szövegekzlés 30–76; FONT 1996b, 30–31; ÁKIE, 346–347; Írott források..., 315–318.

² A szükséges korrekcióra többen felhívták a figyelmet. L. IGLÓI 1958; PERÉNYI 1961, 40–47; PERÉNYI 1974; FONT 1977; FONT 1996b; FONT 2005, 19–31.

³ Az oszlopsor első évszámai a szöveg eredeti datálását mutatják a Kijevi Ruszban átvett bizánci időszámítás szerint, zárójelben pedig a „Kr. u.” szerinti évszámok olvashatók.

10.	6504 (996)	Vlagyimir nagyfejedelem békében élt Szent Istvánnal
11.	6523 (1015)	Georgij „Ugrin” Borisz fejedelem szolgálatában
12.	6523 (1015)	a menekülő Szvjatoszlavot megölték a Magyar hegyekben
13.	6605 (1097)	Kálmán király veresége Peremisl alatt
14.	6607 (1099)	Kálmán veresége egyetlen mondatban megemlítve
15.	6612 (1104)	Predszlava Álmos herceg felesége lesz
16.	6619 (1111)	Vlagyimir Monomah győzelmének híre eljut Magyarországra is
17.	6620 (1112)	Kálmán király feleségül veszi Eufémiát

A 12. század elejének krónikásai leírták, amiről *tudtak* kortársként és a helyi hagyományból. Ide soroljuk pl. a „ныне” (= „most”) kiegészítéssel szereplő adatokat (1, 4, 5, 16), a 12. század eleji házasságokat (15, 17) és Kálmán király kétszer szereplő hadjáratát (13, 14). Leírták, amit *olvastak* a görög krónikákból⁴ (Hamartólosz, Malalas, Szkülitész krónikái: 2, 3, 6, 7, 8, 9), vagy a görögből szláv nyelvre fordított hronográfokból, és a már elkészült (feltehetőleg kisszámú és rövid) barlangkolostori annales szövegéből. Ez utóbbihoz sorolható Borisz és Gleb legendája (11, 12), a Rusz megkeresztelésének történetéből vett részlet (10) és az elszórtan létező korábbi kolostori feljegyzések (14).

A 12. század eleji krónikás magyar vonatkozású ismereteiről⁵ bizonyosan állíthatjuk, hogy tudott a kijevi fejedelmi család és az Árpádok között létesült dinasztikus kapcsolatok közül Kálmán király és testvére, Álmos herceg házasságáról (15, 17); de I. András király Kijevben töltött éveiről és Bölcs Jaroszlav leányával kötött házasságáról már nem.⁶ Ismeretlen volt előtte Szár László ruszbeli felesége,⁷ Szent László egyik leányának ruszbeli házassága,⁸ és Szent László 1072-ben a Rusz földjén tett látogatása is.⁹ Mindez közvetetten megerősíti a PVL 12. század eleji keletkezését. A magyarok Kijev melletti elvonulásáról szóló mondatban a „most” („ныне”) nem az eseménnyel, hanem a lejegyzéssel egykorú helyszín megjelölése, a *Magyar hegy* Kijev környékének a 12. század elejének szóhasználatában szerepelhetett. Az a megjegyzés, mely szerint Vlagyimir fejedelem „békében élt” Szent István királlyal, nem lehet több, mint a toposzok egyike, amely Vlagyimir fejedelem keresztény jellemvonását domborítja ki. Az állítás toposz jellege mellett szól a datálás is, hiszen István uralkodásának kezdete: 997.

A magyarokat érintő adatok forrásértékét differenciáltan kell kezelnünk. A Rusz krónikásai a 11–12. század fordulójáról tudnak hitelt érdemlően informálni, úgy véljük, az ekkor kialakult dinasztikus kapcsolatoknak köszönhető a magyarokra vonatkozó retrospektív érdeklődés. A szerzők a korábbi információkat olvasmányaikból,

⁴ L. a kötetben Balogh László tanulmányát, 279. oldal.

⁵ L. erre FONT 1996, 39–52; FONT 1998; FONT 2005; FONT 2005a; FONT 2005b.

⁶ SRH, I, 345 (cap. 88): „Duxit autem sibi uxorem filiam ducis Ruthenorum, de qua geniut Salomonem et David.” L. erre VÁCZY 1940, 304–338; STERNBERG 1984, 180–184.

⁷ SRH, I, 344 (cap. 87): „Calvi Ladislai, qui uxorem de Ruthenia dicitur accepisse.”

⁸ DHA, I, 268: „Gerazclaus filius regis Ruthenorum, gener ipsius.”

⁹ SRH, I, 377 (cap. 112): „Ladislus autem consilio fratris sui de civitate Byhor ivit in Rusciam, querere auxilium amicorum suorum.”

javarészt a bizánci krónikákból és kolostori feljegyzésekből merítették. Erőteljesen támaszkodtak a többféle eredetű szájhagyományra, ami a dinasztia szempontjából ekkor alakult egységes történeté. Ebből következik, hogy a korai időszak információi pontatlanok. Végző soron a 11–12. század fordulójáról tudósító krónikás a fejedelmi udvarban forogva, vagy más módon, de a fejedelmi udvartól szerezte információit. A második redakciót összeállító Szilveszter, a Vidubicsi kolostor apátja, szorosan kötődött a regnáló nagyfejedelelemhez, Vlagyimir Monomahhoz (1113–1125), hiszen az ő apja, Vszevolod volt a kolostor alapítója. Az *IP-évkönyv*ben fennmaradt harmadik redakció pedig, amelyhez a 12. századi *Kijevi Évkönyv* kapcsolódik, a Monomah-ág és a Vidubicsi kolostor további szoros kapcsolatát tartotta fenn.¹⁰

A magyarokról szóló információk a következő módon kerülhettek a szövegbe:¹¹

- Az 1116 táján keletkezett második redakcióba újonnan került be Kálmán veregének bővebb leírása – tévesen 1097-hez kapcsolva –, feltehetőleg Szilveszter apát tollából.
- Az első redakció (1113 táján) kompilálása során rögzíthette a krónikás (Nyesztor?) az 1104. és 1112. évi házasságokat. Elképzelhető, hogy Eufémia elbocsátásáról a szerző nem is tudott, vagy elhallgatta mint a Monomah-ágra kedvezőtlen információt.
- Az első redakcióba illeszthették az 1015. évhez Borisz és Gleb legendájának szövegét, amelyben Georgij Ugrin szerepel. A legenda e helyre illesztése logikus, Borisz és Gleb vértanúsága a kereszténységet felvevő Vlagyimir nagyfejedelelem (978–1015) halálát követő trónharcokban következett be.
- Még az 1095 körül keletkezett ún. *Kijev-Pecszerszkij szvod* tartalmazhatott a Rusz egészét érintő történeteket, pl. Rusz keletkezéstörténetét és a Rusz megkeresztelkedéséről szóló híradásokat. Hosszú évtizedek elteltével és kevés információ birtokában lehetett „kegyes” fejedelemlennek ábrázolni a megkeresztelkedő Vlagyimirt, és megjegyezni róla, hogy békében élt a szomszédos uralkodókkal, többek között a magyar Istvánnal.

Szent István kori (997–1038) kapcsolatok

A középkori krónikaírók mindenütt az eseményeket, a személyekhez kötődő történeteket állítják a középpontba. Kiemelt figyelemmel kísérték az uralkodó dinasztian belül történeteket, a házasságkötéseket és a hadjáratokat. Nem kivételek a PVL szerzői sem. Másképp fogalmazva: a krónikás szemléletmód kifejezi azt a középkori világképet, mely szerint a „világ rendjét” az uralkodó dinasztiaák szabják meg. A házasságkötések a „jéghegy csúcsaként” burkoltan is jeleznek bizonyos eseményeket: az uralkodók és családtagjaik házassága korábbi vagy fennálló politikai szövetséget jelent, vagy a konfliktusok lezárásával a békekötés garanciájaként szolgált. Nem min-

¹⁰ L. erre bővebben: FONT 1996a, 119–129; FONT 2005, 19–31.

¹¹ FONT 2005, 27–31; l. még a kötetben lévő írásunkat a PVL szerkezetéről és szöveg hagyományáról, 249. oldal.

dig tudunk a közvetlen előzményekről, de e szokás ismeretében joggal keressük a hiányzó láncszemeket.

Az a hír, mely szerint Vlagyimir fejedelem és Szent István „*békében élt egymással*” hiteles, mert valóban nem volt hadakozás közöttük, de e megjegyzés több évtized távlatából annyira általános, hogy a későbbiek folyamán bármikor le lehetett írni.¹² Vlagyimir fejedelem (978–1015) fordult 988–989 körül a kereszténység felé rangos keresztény házassága előfeltételeként, amikor II. Baszileosz császár (976–1025) testvérét, (Bíborbanszületett) Anna hercegnőt vette feleségül.¹³ 988-at követően Vlagyimir beszüntette a támadásokat a Bizánci Birodalom ellen, a besenyőkkel szemben a steppe felé megkezdte Kijev védelmének kiépítését az ún. „kígyósáncok” (змиевы валы) megteremtésével.¹⁴ Vlagyimir uralkodásának második felében nyugati irányban nem vezetett hadjáratot, joggal írhatta róla a krónikás, hogy békében élt a környékbeli fejedelmekkel, a lengyel Boleszlavval, a magyar Istvánnal és a cseh Oldrichhal.¹⁵ Vlagyimir sok gyermekkel rendelkezett, fiai közül többet bekapcsolt az ország irányításába.¹⁶ Fiai házasságáról keveset tudunk. A legidősebb, Jaroszlav Novgorodba kerülve skandináv kapcsolatain keresztül kötött házasságot Irina (Ingigerda) hercegnővel, akinek halálakor kolostort építtetett Kijevben.¹⁷

A Vlagyimir halálát követő konfliktusban (1015–1019) Vlagyimir menekülni kényszerülő fiai segítséget remélve kerestek menedéket a szomszédos uralkodóknál. A menekülés útvonala alapján gondolhatunk arra, hogy a segítség reményét esetleg házasság motiválta (saját felesége vagy külhonba férjhez adott leánytestvére). Talán emiatt menekült a Magyar Királyság felé Szvjatoszlav Vlagyimirovics, de céljához nem jutott el, mert a Kárpátokban Szvjatopolk emberei utolérték és megölték.¹⁸ Nem deríthető ki, hogy valóban házassága miatt választotta-e ezt a menekülési útvonalat. A házasság bizonytalan, hiszen a leányokról többnyire nem tesznek említést a krónikák, hacsak házasságuk nem járt később említésre méltó következménnyel. Az Árpádok Vazul-ágának létezett kijevei kapcsolata, hiszen Szár László „*de Ruthenia*” hozta feleségét,¹⁹ de a két adat közötti összefüggés nem bizonyítható.

¹² Úgy véljük, ennek nyomán keletkezhetett a hír arról, hogy 1000-ben Szent István követei Vlagyimir udvarában jártak a pápa követeivel együtt. Ezt a 16. századi *Nyikon-féle évkönyv* alapján közli az ÁKIF a PVL szövegéhez illesztve (ÁKIF, 346–347), a korai kódexekben ez az adat nem szerepel. Pápai legátusok sem jártak Vlagyimirnál, a kereszténység felvételével kapcsolatos leírás arra szolgál, hogy a bizánci egyház melletti döntés helyességét kiemelje. A 16. században a római és a bizánci kereszténység – a firenzei unió után felerősödött – szembenállása nyomán születhetett meg az adott mondat.

¹³ Thietmar 476 (VII. 72); POPPE 1982; VODOFF 1988, 74–81; MÜLLER 1987, 107–111; FONT 1998, 36–39; FONT 2005a, 87–97.

¹⁴ KUCSERA 1987.

¹⁵ LIHACSOV 1950, I, 86.

¹⁶ FONT 1998, 41–46.

¹⁷ SCSAPOV 1989, 132–133.

¹⁸ LIHACSOV 1950, I, 94.

¹⁹ SRH, I, 344 (cap. 87); az ÁKIF szövegközlését kísérő kommentár (ÁKIF, 346. 1193. jz.) megnevezi Szár László feleségét (Premiszlava), és összefüggésbe hozza az 1000. évi magyar követjárással Makk Ferenc állítására támaszkodva (MAKK 1996, 55–56). A kései *Nyikon-féle évkönyv*

A 11. század elejéről ismertek dinasztikus kapcsolatokhoz nem köthető személyek, illetve csoportok. Az alsóbb társadalmi rétegbe tartozott az a három fivér, akik az ezredforduló táján kerültek a Rusz területére, és lettek Borisz fejedelem kíséretének tagjai. Hármuk közül Georgij (György) Borisz legbelső szolgálói, bizalmi emberei közé tartozott. Ennek köszönhető, hogy mártíriumának is részese lett,²⁰ a Rusz területére ezt megelőzően kellett érkezniük. György két testvérének sikerült elmene-külni, kettejük közül Mózes később visszatért, és a Kijevi Barlangkolostor első lakói között találjuk. Csodatevő szent hírébe került, és a 13. század elején készült kijevi Paterikonban róla is olvashatunk.²¹ Nem gondoljuk, hogy a bizánci rítus üldözése miatt távoztak, hiszen a Magyar Királyságban továbbra is léteztek görög kolostorok egészen a 12. század végéig.²² A három testvér távozása a Magyar Királyságból – véleményünk szerint – a spontán népmozgások jele.

Valamivel később, de még Szent István telepített le egy varég-rusz fegyveres csoportot a Magyar Királyság nyugati határszélén, élükre Imre herceget állította. Innét származik Imre hercegnek a *Hildesheimi évkönyvek* által fenntartott „*dux Ruizorum*” címe.²³ Nem szokatlan a harcos elemek „vándorlása”, illetve távolabbi megjelenése. A magyar fegyveresek itáliai jelenlétét bizánci források adják hírül. Ezen fegyveresek ugyancsak a 11. század első felében kerülhettek későbbi lakóhelyükre és ott letelepedtek.²⁴ A Bizánci Birodalomban már ennél korábban megjelentek varég-rusz harcosok. Ezt a jelenséget figyelhetjük meg a Magyar Királyság nyugati határszélén. A ruszok megjelenésének *terminus ante quem*-ként Imre herceg halála (1031) kínálkozik, *terminus post quem*-ként pedig a császári trónon bekövetkezett hatalomváltás (1024) adható meg, amikor számítani lehetett az új császár, II. Konrád (1024–1039) támadására. A nyugati határszél varég/rusz harcosai minden bizonnyal Vlagyimir halála után kerültek Szent István szolgálatába. A harcos elemek magyar szolgálatba fogadása, illetve a kijevi területen felbukkanó magyar származású kísérettagok esete a korabeli Közép- és Kelet-Európa nagyfokú mobilitásáról tanúskodik.

követjárásról szóló adatát nem tarthatjuk hitelesnek, Szár László házasságáról csak annyit gondolhatunk, hogy Szent István idejében történt.

²⁰ LIHACSOV 1950, I, 91.

²¹ PATERIKON 1964; FERINCZ 1993; FERINCZ 1995; LEPAHIN 1995.

²² H. TÓTH 1981; H. TÓTH 1993; FONT 1998a.

²³ *Annales Hildesheimenses* 36; KRISTÓ 1983, 191–207.

²⁴ OLAJOS 1998.

András király (1046–1060) házassága

András királynak és Bölcs Jaroszlav leányának házasságkötéséről magyar krónikából értesülünk.²⁵ A feleség nevét (Anasztázia) azonban csak későbbi forrásból ismerjük.²⁶ A tény ismertségén túl számos, tisztázásra szoruló kérdés merül fel, pl. a házasságkötés idejét, helyszínét és körülményeit illetően.

A későbbi András király valamikor az 1030-as években hagyta el a Magyar Királyságot testvéreivel együtt. Menekülésükkel el akarták kerülni, hogy apjuk, Vazul sorsára jussanak, akit megvakítottak és ezzel uralkodásra alkalmatlanná tettek. A végeredmény szempontjából közömbös, ezért nem vizsgáljuk, hogy Vazul megvakítására azért került-e sor, mert összeesküvést szőtt István ellen, vagy „tökéletlen” kereszténysége miatt távolították el a lehetséges uralkodójelöltek közül. Nyitra környékéről, ahol Vazul megvakítására sor került,²⁷ fiai, András, Béla és Levente Lengyelország felé menekültek. András és Levente továbbmentek a kijevei nagyfejedelem udvarába. Béláról tudjuk, hogy lengyel fejedelmi szolgálatban állt, és hadvezéri képességét kamatoztatta.²⁸ Levente és András ruszbeli szerepléséről semmit sem tudunk. Származásukat tekintve bizonyos, hogy a nagyfejedelemnek fegyveres szolgálatukat ajánlották fel.

1046-ban, amikor András és Levente visszatértek magyar földre, az idősebb Levente hamarosan meghalt, és pogány módra temették el.²⁹ András Bölcs Jaroszlav leányát feleségül vette, ez pedig nem történhetett meg a kereszténység felvétele nélkül. András a keresztségben kapta nevét, ami a kijevei megkeresztelkedésről tanúskodik. Az András név a magyar nyelvben kettős alakban maradt fenn: András és Endre. Az előbbi forma a latin kereszténységben használatos Andreas magyarított változata; míg az Endre a keleti szláv alakból (Andrej) vezethető le. A szláv Andrej szókezdő *a*-ja nem ajakkerekítéssel képzett, így a magyarban *e*-vé alakult, a szóvégi *j* pedig lekopott.³⁰ A kezdeti két forma András/Endre azonos név magas és mély hangrendű változataként párhuzamosan létezett, később a két nyelvi forma önálló személynévvé alakult. András névválasztása nem véletlen. A PVL fiktív hagyománya szerint András apostol Kijev környékén térített.³¹ András apostol ruszbeli népszerűsége minden bizonnyal bizánci hagyományokon alapul. András kultuszának ruszbeli elterjedéséről árulkodik a név népszerűsége.³² A Kijev körüli térítés mítosza a kijevei nagyfejedelem környezetében keletkezhetett, ahol Bölcs Jaroszlav által a metropolita székébe ülte-

²⁵ SRH, I, 345 (cap. 88); STERNBERG 1984; Nazarenko azt feltételezi, hogy András és Levente a steppe felé vették útjukat. Onnét Bölcs Jaroszlav hívta őket, mivel németellenes politikájába illettek (NAZARENKO 2001a). Az elképzelés túl sok hipotetikus elemet tartalmaz, ezért a szerző véleményét nem tartjuk elfogadhatónak.

²⁶ DŁUGOSZ 61 (Liber tertius).

²⁷ SRH, I, 318–321 (cap. 69).

²⁸ SZCZUR 2002, 106.

²⁹ SRH, I, 344 (cap. 86).

³⁰ H. TÓTH 1981, 64.

³¹ L. erről VLASTO 1970, 261.

³² FONT 2012, 109.

tett Ilarion (1051–1054) Kijevnek Konstantinápolyal való egyenrangúságát fejtette ki *Az elbeszélés a törvényről és a kegyelemről* című munkájában.³³

Kérdés, hogy minek köszönhette András herceg a házasságot. Bizonyára Bölcs Jaroszlav nagyfejedelem számára végzett szolgálatainak. Az 1030-as évek közepe, a kijevi megjelenés valószínű időpontja és az 1046. évi hazatérés közötti évtizedben két jelentősebb hadi eseményt ismerünk a Rusz életében. Az első negatív: 1036-ban a besenyők feldúlták és kifosztották Kijevet. Ezt követően kezdődtek Jaroszlav nagyszabású építkezései: a „Jaroszlav városá”-nak nevezett terület erősítése, az Aranykapu és a Szent Szófia-székesegyház felépítése, amelyek nyomai, illetve részletei ma is láthatóak.³⁴ András és Levente sikeres hadi szereplését a besenyőkkel kapcsolatban nem említik, illetve kérdéses, hogy a besenyő támadás idején András és Béla már ott tartózkodtak-e. A másik hadiesemény 1043-ban zajlott, Bölcs Jaroszlavnak a Bizánci Birodalom elleni egyetlen fegyveres konfliktusa.³⁵

A békekötés a Bizánci Birodalom számára is fontos lehetett, hiszen a béke szilárdságát szavatolandó ismét egy bizánci hercegnő érkezett a Ruszba, ezúttal IX. Kónsztantinosz Monomakhosz (1042–1054) családjából. E házasságból született Vlagyimir Monomah,³⁶ aki anyja származása miatt kapta ezt a melléknevet. András e hadjáratban már részt vehetett, és talán megkockáztatható az a feltevés, hogy a császári udvarral valamilyen szinten kapcsolatba került. Ez még inkább érthetővé tenné András királysága idején az ún. Monomah-korona Magyarországra kerülését.³⁷ III. Henrik császár az 1044. évi ménfői csata után István király koronáját visszaküldte a pápai udvarba, mint istenítélettel megszerzett hatalmi jelvényt.³⁸ A császári támogatást élvező Péter királyt távozásra kényszerítve³⁹ Andrásnak meg kellett teremtenie a maga hatalmi szimbólumait, ami függetlenségét is kifejezte. Emiatt kérhette a bizánci koronát. Ezt megtehetette anélkül is, hogy a császári udvarral korábbi kapcsolata lett volna, de előzmények birtokában a sikerre nagyobb reménye lehetett. 1046-ban András és Levente kíséretükkel érkeztek Magyarországra, de e kíséret létszáma, eredetére nézve semmi információnk nincs. Valószínűleg nem jelentős létszámú kíséretből lehetett szó, hiszen a magyar előkelőkre támaszkodva szilárdították meg hatalmukat az országban. A kíséret etnikai összetétele pedig a Kijevi Rusz fejedelmeinek kíséretéhez lehetett hasonló.⁴⁰

Anasztázia királyné magyarországi befolyását gyermekeinek névadása mutatja. Mind a Salamon, mind a Dávid szokatlan név az Árpádok nemzetségében. A Kijevi Ruszban a Dávid név gyakori, a Salamon nem, de az Ószövetség bölcs uralkodójára való hivatkozással előfordul. Abban az udvari környezetben, amelyben András és Levente forgott, Ilarion metropolita – korábban a nagyfejedelem udvari papja –

³³ PODSKALSKY 1982, 84–86; VODOFF 1988, 111–113; MÜLLER 1962.

³⁴ TOLOCSKO 1983.

³⁵ LIHACSOV 1950, I, 103.

³⁶ LIHACSOV 1950, I, 108; RAPOV 1977, 137.

³⁷ VAJAY 1974, 343–345; RUTTKAY 2000, 337; MAKK 1998, 129.

³⁸ GERICS 1980, 121.

³⁹ SRH, I, 342–343 (cap. 85).

⁴⁰ FONT 1999b, 27–30.

gondolatai népszerűek voltak. Az *elbeszélés a törvényről és a kegyelemről* címet viselő munkáját minden bizonnyal a metropolitává tétéle előtt írta. Ilarion ebben kifejti, hogy az újonnan megkeresztelkedett népek uralkodói az Öszövetség nagy királyaihoz, Dávidhoz és Salamonhoz hasonló tettet vittek végbe, ami egyenrangúvá teszi őket akár a császárokkal is. Nem lehetett véletlen, hogy Jaroszlav nagyfejedelem a „Bölcs” melléknevet kapta.⁴¹ A kijevi udvar hatása érződött a Magyar Királyságban a bizánci rítusú kolostorok alapításában is, pl. Visegrád, Pentele (Panteleimon) kolostorait, és a tihanyi bencések mellett élő remeték támogatását.⁴² Anasztázia királynét ott látjuk később is a politikai élet szereplői között, amikor 1063-ban fiát a császár segítségével az ország trónjára ültették.⁴³

László herceg útja – László király (1077–1095) diplomáciája

László herceg és *Ruscia* kapcsolatairól a mogyoródi csatát megelőző időben hallunk először, amikor László herceg segítséget akart szerezni a Kijevi Ruszból a Salamon elleni harchoz. A csehországi segítségkérést megelőzte egy *Ruscia*-ba tett út, ahonét „*reversus est de Ruscia sine subsidie*”.⁴⁴ Nem járt sikerrel, de talán az sem érdektelen, hol és kinél fordult meg. A földrajzi közelség miatt két terület jöhet számításba: Vlagyimir–Volinszkij (Lodomeria) és Kijev. A halicsi fejedelemség ekkorra még nem szerveződött meg, a törzsterületét alkotó birtokok (Peremisl és Tyerebovl) csak 1078-at követően szerepelnek.⁴⁵ 1074-ben Vlagyimir–Volinszkij éppen a kijevi nagyfejedelem, Szvjatoszlav Jaroszlavics kezébe került az előző évben kirobbant konfliktus nyomán. Ekkor ütték el azt az Izjaszlav Jaroszlavicsot a nagyfejedelemi székből, aki már hosszabb ideje (1054–1068, 1068–1073) uralkodott.⁴⁶ Izjaszlavnak lengyel felesége volt, menekülésének útja Krakkó felé vezetett.⁴⁷ A mogyoródi csata 1074 márciusában volt, László ruszbeli útját 1073 őszére kell datálnunk. Ekkor pedig Izjaszlav, akihez Lászlót a lengyel rokonságon keresztül fűzte kapcsolat, már Krakkóban tartózkodott. Ebből a helyzetből világos, hogy miért tért vissza László herceg üres kézzel. A *Ruscia*-beli utat illetően élhetünk még azzal a gyanúval is, hogy Lászlónak magának családi kapcsolatai lehettek a kijevi fejedelmek valamelyikével. László királyként kötött házasságáról tudunk: 1078-ban, az investitúra körüli bonyodalmak során a IV. Henrikkel szembenálló, megválasztott ellenkirály, Sváb Rudolf leányát vette el.⁴⁸ Ha elfogadjuk László születési évéként 1040-et,⁴⁹ ekkor már

⁴¹ FRANKLIN–SHEPARD 1996, 209–217.

⁴² SRH, I, 345 (cap. 88); DHA, I, 149–152; H. TÓTH 1981.

⁴³ Brémai Ádám 186; Lampertus Hersfeldensis 188.

⁴⁴ SRH, I, 381 (cap. 115).

⁴⁵ FONT 2001a, 61–62.

⁴⁶ FONT 1998, 46–50.

⁴⁷ NAZARENKO 2001, 505–558, itt: 528–529.

⁴⁸ STRUVE 1991.

⁴⁹ KRISTÓ–MAKK 1996, 107.

38 éves lehetett. A középkori szokások szerint már húsz évvel korábban meg kellett házasodnia. Erről azonban hallgatnak a források, így vélekedésünket csupán egy lehetséges verziónak tartjuk.⁵⁰

László király ruszbeli kapcsolatairól az 1091-ben alapított somogyvári apátság okleveléből értesülünk. A jelenlévő tanúk névsorában ott találjuk László családtagjait is: testvérét, Lampertet és unokatestvérét, Dávidot. A családi együttes létszámát növeli: „*Gerasclaus filius regis Ruthenorum gener ipsius*”.⁵¹ Ebből bizonyosra vehető, hogy László egyik leányát a Rurik-dinasztia egyik tagjához adta feleségül. Ki lehet az illető? Györffy Szvjatoszlav kijevi nagyfejedelem (1073–1076) fiának tartja.⁵² Való igaz, Szvjatoszlavnak volt Jaroszlav nevű fia (a *Gerasclavus* nevet Jaroszlavnak oldhatjuk fel), de magyar kapcsolatainak nyomát sem találjuk. Véleményünk szerint László király veje Jaroszlav Szvjatopolcsics lehetett, a hagyományosan lengyel kapcsolatokat ápoló Izjaszlav Jaroszlavics unokája. Tudjuk, hogy 1073-ban Izjaszlavval együtt menekült családja, köztük Szvjatopolk nevű fia is. Szvjatopolk 1050-ben született, valószínű, a menekülés idején neki magának is volt már családja. Visszatérve Szvjatopolk a volhíniai Vlagyimirba került.⁵³ Apja halála után – nagybátyja országlása idején – kedvezőtlen időszak köszöntött rájuk. Ekkor tájékozódhatott a Magyar Királyság felé, és házassághoz kötötte magát László leányával. Szvjatopolk 1093-ban kijevi nagyfejedelem lett, fiának pedig átengedte Volhíniát.⁵⁴ 1097-ben Jaroszlavot küldte apja a Magyar Királyságba Kálmán királyhoz segítségért.⁵⁵ A László idején kialakult rokoni kapcsolat Kálmán idején is „működhetett”, hiszen Jaroszláv később II. Istvánhoz is folyamodott segítségért, de merőben más politikai körülmények között.

A magyar krónika híradása szerint László 1091-ben, a kunok feletti győzelem után támadta meg *Ruscia*-t, mivel a kunok az ő tanácsukra támadták meg Magyarországot.⁵⁶ A krónika állításával egyet lehet érteni, mivel a kunok (az óorosz forrásokban polovecek) szállásterületei az 1080-as években a Kijevi Rusz déli határai mentén húzódtak, és a keleti szláv fejedelmek egymás elleni harcaiban is kezdtek szerepet játszani. A Kárpátokon túl, északkeleti irányban a Rurikida fejedelmi dinasztia egyik mellékága, a Rosztjiszlavicsok ez idő tájt önállósodtak, és szervezték meg birtokaikat. Egyikük, Volodar Rosztjiszlavics éppen 1092-ben jutott Peremisl birtokába, másikuk, Vaszilko pedig Tyerebovl szerezte meg. Vaszilko Tyerebovl birtokában a Dnyeszter és a Szeret közötti vidékkel közvetlen kapcsolatba került.⁵⁷ A hatalmi viszonyok a Kijevi Rusz esetében is igen kuszák, a lengyel–óorosz határ sem stabil, csak a 11–12. század fordulóján rögzül. Kései lengyel forrásból tudjuk, hogy az

⁵⁰ FONT 1995, 401.

⁵¹ DHA, I, 268.

⁵² GYÖRFFY 1984, 938.

⁵³ RAPOV 1977, 84–85.

⁵⁴ RAPOV 1977, 88–89.

⁵⁵ LIHACSOV 1950, I, 179.

⁵⁶ SRH, I, 414–415 (cap. 138).

⁵⁷ NASZONOV 1951, 136–138; KRIPJAKEVICS 1984, 30–35; FONT 2000, 171–180; FONT 2000a, 163–170.

imént említett Vaszilko a kunokat a lengyelek ellen vezette.⁵⁸ Úgy véljük, Vaszilkónak mindenképpen szerepe lehetett a kunoknak a Magyar Királyság elleni támadásában. Egyetértünk Pasuto álláspontjával, aki szerint László király és Szvjatopolk között együttműködés alakulhatott ki a steppei nomádok elleni harcban.⁵⁹

Kálmán hadjárata és a 12. század eleji házasságkötések

A PVL információja szerint ő volt az első magyar király, aki hadjáratot vezetett a Rusz egyik fejedelemsége ellen. Kálmán uralkodása kezdetén a kijevi nagyfejedlem az a Szvjatopolk (1093–1113) volt, akinek egyik fia László leányát vette feleségül. A Magyar Királyság és Kijev jó viszonyának köszönhető (és aligha valós) az a megállapítás, amelyet Albericus, a champagne-i Trois-Fontaines ciszterci kolostorának szerzetese örökített ránk világkrónikájában. Albericus azt állítja, hogy az első keresztes hadak magyarországi megjelenésekor, amely a királynak sorozatos katonai feladatot jelentett, vereség esetén Kálmán a *Ruscia*-ba menekülés gondolatával foglalkozott.⁶⁰

Kálmán 1099-ben Szvjatopolk kérésére hadat vezetett a halicsi fejedelmek (Rosztjiszlavicsok) ellen. A segítségkérés előzménye az volt, hogy a Rurik-dinasztia fejedelmei 1097-ben gyűlést tartottak, ahol megpróbálták rögzíteni a kialakult *status quo*-t a voloszyok birtoklása területén,⁶¹ azaz megkísérelték örökölhetővé tenni az éppen birtokukban lévő területet, és korlátozni a *senioratus* szerinti hatalom-öröklés szokását. Azok, akiknek ez a döntés nem kedvezett, csak átmenetileg vették tudomásul a helyzetet. Szvjatopolk nagyfejedlem saját szűkebb családjának befolyását akarta bővíteni, ezért elűzte a volhíniai Vlagyimir fejedelmét, Davidot. Helyébe egyik fiát, Msztyiszlavot ültette, másik fiát, Jaroszlavot pedig Magyarországra küldte segítségért. A választás bizonyára nem volt véletlen: Jaroszlav első felesége László király leánya volt. Az eseményről a PVL két alkalommal is ír: először 1097-nél,⁶² összekapcsolva azokkal az eseményekkel, amelyek a halicsi konfliktust kiváltották. Másodszor pedig 1099-nél,⁶³ az esemény szempontjából valós időponthoz rögzítve. A kettősséget a PVL szövegét elemzők műfaji sajátosságokkal magyarázzák,⁶⁴ illetve a krónikasöveg későbbi kompilátora tevékenységével magyarázható. Az 1099-i híradás rövid, tömör, csak a vereség tényét közli, a másik bővebb, a szájhagyományból vett elemekkel egészítette ki a történeteket. Erre utal a számok túlzó volta, amely a magyar sereget százezres nagyságúra, a szembenállókét pedig mindössze négyszázra taksálta. Pogány szájhagyomány lehet a kunokhoz kötődően a „farkasok üvöltése”, amely előre jelzi a

⁵⁸ DEŁUGOSZ III, 146, IV, 149–150. A datálás pontatlanságára ld. SCSAVELEVA 2004, 402–403.

⁵⁹ PASUTO 1968, 52.

⁶⁰ EDGINGTON 2007, 56–57.

⁶¹ A *voloszy* fogalmára l. FONT 1998, 52–54.

⁶² LIHACSOV 1950, I, 179.

⁶³ LIHACSOV 1950, I, 181.

⁶⁴ L. Lihacsovnak a kommentárjait: LIHACSOV 1950, II, 464; IGLÓI 1963, 98.

győzelmet, illetve a győzelem mértékére alkalmazott hasonlat: „halomra gyilkolták a magyarokat, mint ahogy a sas öli a csókákat”. A lakonikus tényközlés a szövetségese vereségét elszenvedő Szvjatopolk nagyfejedelem köréhez köthető, nekik nem állt érdekükben a vereség felnagyítása. A „kiszínezett” történet pedig a Rosztyszlavicsokat segítő Vlagyimir Monomah családi krónikásának tulajdonítható.

Kálmán hadjáratáról és a vereség mértékéről a *XIV. századi krónikakompozíció* is tud,⁶⁵ de a segítségkérés – így az indítók – hiányzik. A magyar krónika leírásában szerepel egy olyan részlet is, amely az óorosz szövegben nem: „*ducissa Ruthenorum nomine Lanca*”.⁶⁶ A PVL-ből vett adatok szerint a hercegnő a Vlagyimirből elkergetett David felesége lehetett, akit férje Peremislben hagyott, amikor a kunokhoz ment segítségért. A nevet elírásnak gondoljuk, valószínűleg Jankának hívták, ez a női név több ízben szerepel a PVL-ben. A *XIV. századi krónikakompozíció* a kunokkal érkező előkelőt *Mircod*-nak nevezi. Pauler egy kun név latinizált változatának tartja.⁶⁷ A szöveg szerint azonban vonatkozhatna a segítségért folyamodó Davidra is.

Ha a magyarok százezres seregét és negyvenezres embervesztését túlzásnak is gondoljuk, az valószínű, hogy a király irányításával az országos sereg vett részt a hadjáratban. A vereség nagyságára a magyar forrás is utal: „*Tanta tunc pericula facta sunt, que dici non potest*.”⁶⁸ Összecseng a két információ abban, hogy a PVL két püspök haláláról tud, a magyar krónika néven is nevezi őket: Koppány és Lőrinc püspökök. A világi előkelők közül a hősiességükkel kiemelkedőkről esik szó, mint Mátyás *miles regis* és Péter, illetve azokról, akik életüket veszítették: Almási nembeli Őze (Euza) ispán (és mindazok, akik vele voltak), valamint Gyula ispán, aki sebesülésébe már Magyarországra visszatérve halt bele. A vereség mértékére visszaautal a krónikáíró ismételtelen, amikor Kálmán élete végén fiát, Istvánt (1116–1131) arra szólítja fel, hogy torolja meg a rajta esett sérelmet.⁶⁹

A PVL leírása a csata más aspektusát világítja meg. Eszerint a magyarok nem a halicsi, illetve ruszbeli csapatoktól szenvedtek súlyos vereséget, hanem a segítségül hívott kunoktól. Bonyak kán a maga háromszáz és David száz harcosát három részre osztotta. Egyik csapat megtámadta a magyarokat és menekülést színlelt. Majd amikor a magyarok üldözőbe vették a menekülőket, a kétoldalt várakozó másik két csapattal körülvették. Vagyis a kunok azt a tipikus nomád harci taktikát alkalmazták, amelynek annak idején a kalandozó magyarok is köszönhették hadi sikereiket. Lehet, hogy ekkorra már feledésbe merült az egykori taktika az országos sereg irányítása során. A katonai segédnépi szerepben megjelenő könnyűlovas besenyő és székely

⁶⁵ SRH, I, 423–426 (cap. 145).

⁶⁶ SRH, I, 424; Lanka neve a korai szövegekben nem szerepel. A későbbi délnyugati krónikák latin forrásokra is támaszkodtak, így keletkezhetett egy mítosz, amely Tatyiscsevnél már valószínűként szerepel. Onnét tovább gyűrűzött a legutóbbi idők orosz nyelvű szakirodalmáig, l. pl. SZH, 142.

⁶⁷ SRH, I, 424. a 2. sz. jegyzetben; HODINKA 1913.

⁶⁸ SRH, I, 426 (cap. 145).

⁶⁹ SRH, I, 431 (cap. 151).

csapatok körében ennél később is találkozunk vele, de a krónikás a hadicsel mibenlétét nem érti.⁷⁰

Kálmán egyetlen hadjárata régóta ismert mind a magyar, mind az orosz nyelvű történetírásban.⁷¹ A korábbi véleményekkel szemben meggyökeresedett az az álláspont, amely nem tartja expanziónak Kálmán hadjáratát, hanem a középkorban szokásos dinasztikus „segítségnyújtó” politika elemének tekinti. A kora középkor viszonyai között a területi kontinuitásnál fontosabb a dinasztia uralmának folyamatossága és annak fenntartása. „Államérdek” csak mint az uralkodó dinasztia érdeke jelenik meg, a „külpolitika” lényegében az adott dinasztia érdekérvényesítése. A szövetséges dinasztiák (dinasztiaágak) közös érdekérvényesítésének tekinthető egy-egy közösen vezetett hadjárat: ilyenek, pl. azok a „segítségkérések”, amikor a szövetséges érdekeit érvényesítendő hadsereget vagy seregrészt bocsátanak egymás rendelkezésre. A dinasztiát (illetve valamely tagját) ért sérelmet „büntető hadjárat” volt szokás megtorolni, ami egy-egy határterület végigpusztítását, zsákmány-, illetve fogolyszerzést jelentett, majd rendszerint békekötés és a *status quo* fenntartását szolgáló megállapodás követte. Ezek a hadjáratok nem sorolhatók az expanzió kategóriájába, amely egy más típusú hadjárat, amikor a dinasztia megkísérli területi hatalmát kiterjeszteni.

A vereség után is megmaradtak Kálmán kijevei kapcsolatai, amint az 1104. és 1112. évi házasságok mutatják. Álmos herceg 1104-ben az említett Szvjatopolk nagyfejedelem leányát, Predszlavát vette feleségül.⁷² Majd 1112-ben a megözvegyült Könyves Kálmán (1095–1116) számára küldték a Magyar Királyságba Vlagyimir Monomah leányát, Eufémiát.⁷³ Ahogy a király és a herceg, Kálmán és Álmos rivalizáltak egymással az ország feletti hatalomért, hasonlótl figyelhetünk meg a Rurikok két ága között is, ahonnan a feleségek származtak. Egyre inkább Szvjatopolk riválisává vált a későbbi nagyfejedelem, Vlagyimir Monomah (1113–1125). Szvjatopolk volt az, akivel László uralkodása óta a magyar dinasztia szövetségi kapcsolatban állt, ugyanakkor kétségtelen, hogy a magyar politikai érdekek kifejezője a steppei nomádok féken tartásában egyre inkább Vlagyimir Monomah lett.

A király házassága szerencsétlenül végződött, 1113–1114 táján Kálmán eltaszította feleségét, aki szülőföldjére visszatérve fiút szült, azt a Borisz herceget,⁷⁴ aki a 12. század közepén szívósan kísérletezett azzal, hogy a magyar királyi trónra kerüljön. A magyar krónikakompozíció szerint Kálmán hűtlenségen kapta feleségét,

⁷⁰ L. az 1146. évi Lajta menti csatában aratott győzelemről szóló híradást, amelyben: „*Bisseni vero pessimi et Siculi vilissimi omnes pariter fugierunt sicut oves a lupis, qui more solito preibant agmina Hungarorum.*” SRH, I, 456.

⁷¹ LONGINOV 1893; GROT 1893; MÁRKI 1877; RÁTZ 1943; HODINKA 1913; PAULER 1899. A külpolitika egészébe ágyazva tárgyalja: DEÉR 1928, 93; PASUTO 1968, 53; KRISTÓ 1986, 71–72.

⁷² LIHACSOV 1950, I, 185.

⁷³ LIHACSOV 1950, I, 195. Nem lehet egyetérteni Urbanskyval Álmos és Predszlava házasságát illetően (URBANSKY 1968, 39). Véleményünk szerint a házasságkötés önmagában nem jelentett Kálmán-ellenes fellépést. Rosszul adja meg Kálmán első felesége halála dátumát. Nem növeli a szerző hitelét az sem, hogy rosszul adja meg Kálmán halála idejét is, Álmos megvakítását pedig ez esemény utánra helyezi (URBANSKY 1968, 40).

⁷⁴ SRH, I, 429 (cap. 149).

emiatt taszította el. A krónika információjával szemben kételyeket ébreszt az a körülmény, hogy a szövegrész nem az eseménnyel egyidejűleg keletkezett, hanem akkor, amikor a magyar királyi trónon a Kálmán által megvakított Álmos utódai ültek, és velük szemben lépett fel Borisz herceg. A 11–12. században a feleség eltaszítása nem példa nélküli, a házasság felbontásához ekkor még nem kérték a pápa engedélyét, és az uralkodókon e tettet senki sem kérte számon. Erre a sorsra jutott Szent István király két nővére is, egyiket lengyel, másikat bolgár férje küldte vissza, de az okok ismeretlenek. Borisz herceg esetében anyja hűtlensége a törvénytelen származás következményével járt, ami eleve megkérdőjelezte trónigényének jogosságát.⁷⁵ Nyugat-európai forrásokban a segítséget kérő Borisz törvénytelen származása sehol sem merült fel.⁷⁶

A dinasztikus jellegű kijeji kötődés azt valószínűsíti, hogy a magyar királynak a steppén tartózkodó kunok lépéseiről tudnia kellett a határvédelem szempontjából. Ezért ha keveset is mond az az információ, amely Vlagyimir Monomah kunok feletti „világraszóló” győzelmét ecseteli, nem lehetett közömbös a magyar uralkodó számára. A krónikás a győzelem jelentőségét és a fejedelem haditettét kívánta kiemelni, de megengedhető az a feltételezés, hogy a kunok feletti győzelem Kálmán király következő évi házasságához pozitív módon járult hozzá, hiszen a korábban elszenvedett csúfos vereség méltó megtorlásaként gondolhatott erre a győzelemre. A magyar krónika az 1099. évi fiaskót még Kálmán uralkodása végéhez kötve is nyomasztónak láttatja: „*Rex autem in morte precepit filio suo et principibus, ut ipsi post mortem suam super Rusciam ulciscerentur iniuriam, quam ipsi fecerant.*”⁷⁷

⁷⁵ SRH, I, 448 (cap. 161).

⁷⁶ FONT 2005, 137–138.

⁷⁷ SRH, I, 431 (cap. 151).

A kunok a *Poveszty vremennih let*-ben

A magyar történetírásban kunokként ismert, Kelet-Európában a 11. század második felében megjelenő török nyelvű nomád nép délorosz steppei történetének egy szakaszára a PVL a legjobb forrásunk. E nép délorosz steppei történetének három korszakát lehet elkülöníteni: az első 1054/1055 és 1132 közé tehető, azaz a megjelenésük a Rusz szomszédságában és Vlagyimir Monomah (1113–1125) fiának, Msztjiszlav Vlagyimirovicznak halála közé. Ez az időszak tulajdonképpen a kunok berendezkedésének kora a délorosz steppén, illetve az önálló portyáik időszaka a Rusz különböző területei ellen. Ezek a támadások kezdetben sikeresek voltak, de a Vlagyimir Monomah és utóda, Msztjiszlav Vlagyimirovics (1125–1132) kijevi nagyfejedelem-sége idején elszenvedett vereségek következtében a kunok meggyengültek. Így a második korszakban – amely az 1160–1170-es évekig tartott – a kunok nem vezettek önálló portyákat, de állandó résztvevők a Rusz fejedelmeinek egymás közti harcaiban, azaz ebben a néhány évtizedben maguk a fejedelmek tették lehetővé a kunok portyázásait, ugyanis gyakran hívták rokonaik elleni harcaikban a kunokat segítségül. A harmadik korszak pedig a kunok újbóli megerősödésének kora, amikor is a források alapján úgy tűnik, hogy elkezdődött a központosított hatalom kiépítésének folyamata, amely azonban a mongoloktól elszenvedett 1222-es és 1223-as vereség következtében nem teljesedett ki, az 1236-ban kezdődött mongol hadjárat (tatárjárás) pedig véget vetett a kunok kelet-európai hatalmának. Az alábbi tanulmányban a kunoknak a PVL és Vlagyimir Monomah *Intelmei* alapján rekonstruálható történetét foglalom össze a 12. század elejéig.

A kunok a különböző nyelvű forrásokban eltérő néven jelennek meg, de néha még az azonos nyelvűekben is több néven szerepelnek. A keleti szláv évkönyvek e téren következetesen polovecnek (половцы, половци) nevezik őket. E népnév nyelvészeti eredetének több magyarázata van. Hosszú ideig élt az a vélemény, így a 18. századi tudományos irodalomban is helyet kapott, hogy a kunok polovec elnevezése az orosz поле 'mező, szántóföld' szóhoz köthető, és úgy interpretálták a népnévet, hogy поляни 'pusztalakó'.¹ De felmerült magyarázatként, hogy egyes szláv nyelvekben, így a szerbben a плав jelentése 'kék', az ukránban pedig a половый 'kék' ökörszínnévként

* A szerző az MTA–SZTE Turkológiai Kutatócsoport munkatársa.

¹ NÉMETH 1942, 165–166; PRITSAK 1982, 326, 330–331; SZTOJANOV 2006, 47.

használatos, és talán ezzel lehet kapcsolatban a polovec népnév.² Szkrzsinszkaja maga úgy véli, a polovec elnevezés eredete a 11–12. századi kijevi krónikások földrajzi szemléletéből fakad, amely szerint a Dnyeper középső folyásának vidéke két részre osztható: az egyik volt az ’ez, vagyis a rusz’ rész, ami – akárcsak Kijev –, a Dnyepertől nyugatra van, a másik pedig ’a másik, a túlsó oldal’, ami a Dnyepertől keletre egészen a Volgáig húzódik.³ Így a Rusz embere számára a kunok a Dnyeper túlpártjának/túloldalának lakói voltak (*об он пол [Днепра] = половцы*).⁴ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a PVL az egyik olyan forrás, amely egyértelműen tisztázza, hogy a polovecek azonosak a kuman önelnevezésű kunokkal: „a kumánok, azaz a polovecek (kumani, rekše polovci)”.⁵

A kunok eredetével kapcsolatos feltételezések vitatottak, és mindmáig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni a kérdést.⁶ A PVL-ben is olvasható azonban az eredetükkel kapcsolatosan egy történet, amely talán korábban íródott, vagy közel egykorú az 1120-ban meghalt al-Marvazi az *Élőlények természeti tulajdonságai* c. művével, amelynek egyik passzusából indulnak a ki a kunok eredetének vizsgálatakor.⁷ A PVL-ben a kunok eredetére vonatkozóan az 1096. év alatt olvasható: „Ezek ugyanis a kelet és észak közötti jetrivi pusztából jöttek elő, nevezetesen 4 törzsük: a torkmenek, a besenyők, a torkok és a polovecek. Metód tanúsítja [...] Izmaelnek ugyanis 12 fia volt, tőlük származnak a torkmenek, a besenyők, a torkok, a kumanok, azaz a polovecek, akik a pusztaságból jönnek elő”.⁸ A részlet nyilvánvalóan bibliai és pseudo-methodioszi⁹ hagyományra vezethető vissza, tehát nem tartalmaz valóságos elemet a kunok eredetéről. Azonban a felsorolt török nyelvű nomád népek csaknem mindegyike a Russzal szomszédos délorosz steppén élt, és majdnem mindegyikük támadásaival zaklatta a Ruszt. Közülük is a kunok okoztak gondot a leghosszabb ideig, az 1060-as évektől az 1230-as évekig. Vagyis a középkor folyamán népszerű apokaliptikus, eredetileg szír¹⁰ műben olvashatókat a krónikás a térségnek megfelelően aktualizálta, at-

² SZKRZSINSZKAJA 1986, 266–267.

³ Talán ezt a szemléletet támasztja alá az 1015. év alatt olvasható részlet is, amely szerint: „Szvjatopolk, amikor értesült, hogy ellene jön Jaroszlav, megszámlálhatatlanul sok harcost gyűjtött össze: ruszokat és besenyőket, és kivonult ellenük Ljubecshez a Dnyeper túlpártjára, Jaroszlav pedig emezzen az oldalon volt („изыде противу ему к Любичю об онъ поль Днѣпра, а Ярославъ обь сю”). (PVL, 2007, 62).

⁴ SZKRZSINSZKAJA 1986, 276. A половцы 1950-es évekig ismert magyarázatait Vasmer összefoglalta az 1953 és 1958 között megjelent Russisches Etymologisches Wörterbuch c. munkájában (VASMER 1986, 313).

⁵ PVL, 2007, 98, 236; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 184.

⁶ Ennek összefoglalására l. KOVÁCS 2010.

⁷ MINORSKY 1942, 29–30, az arab szöveg *18; CZEGLÉDY 1949, 43–44; GÖCKENJAN–ZIMONYI 2001, 244–246.

⁸ PVL, 2007, 98, 236; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 184.

⁹ A 7. századi szír Pszeudo-Methodiosz *Kinyilatkoztatására* magyar nyelven l. KMOŠKÓ 2004, 38–46.

¹⁰ A pseudo-methodioszi mű hatására a középkori szláv irodalomban l. ISZTRIN 1897; CROSS 1929.

tól eltekintve, hogy a török nyelvű nomád népek nem az arab-félszigeti Jatrib körüli, azaz a jetrivi pusztából érkeztek a Rusz szomszédságába.¹¹

A kunok már a forrás első, datálatlan, a különböző népek szokásairól szóló részében is anakronisztikusan bár, de megjelennek: „Ahogyan most nálunk a polovecek atyáik törvényeihez tartják magukat: vért ontanak, és még kérkednek is vele, döghúst és minden tisztátlan dolgot: hörcsögöt, ürgét megesznek. Elveszik mostohájukat és sógornőjüket, és atyáik más szokásait is őrzik”.¹² Az itt olvashatók azonban túl általánosak, a pogánynak tekintett népek többségéről hasonló leírások állnak a keresztény szerzők műveiben. A forrás ráadásul nyilvánvalóan a keresztény életmódot hasonlítja össze a pogánnyal, így a kunok tényleges szokásairól nem árul el semmit.¹³

Ugyancsak általános, toposz jellegű részlet olvasható a 898. év eseményei leírásakor, ahol a korábban szintén a délorosz steppén élő nomád magyarok életmódját a krónikás saját korának, azaz a Rusz 11. század végi szomszédainak, a kunoknak az életmódjával hasonlítja össze: „...vonultak a magyarok Kijev mellett a hegyen... és a Dnyeperhez érkezvén felállították sátraikat; mert úgy vándoroltak, mint most a polovecek”.¹⁴

A kunok mint a Ruszra fenyegetést jelentő erő, csak az 1054/1055. év alatt jelennek meg,¹⁵ ekkor azonban Vszevolod Jaroszlavics (Vlagyimir Monomah apja), aki ekkor Perejaszlavl fejedelme (1054–1073) volt, békét kötött velük, vagyis feltehetően ajándékokkal távozásra bírta őket. Az ugyanezen év alatt szereplő, és a kunok megjelenését megelőző nomád torkok (úzok) támadása is nagy valószínűséggel a kunok kelet-európai megjelenéséhez köthető. Lehetséges, hogy ekkor az úzok már a kunok uralma alatt álltak, és az ő megbízásukból támadtak Perejaszlavlra, az őket követő kunok pedig a bosszú miatt vonultak a Rusz területére.¹⁶ Nagyobb a valószínűsége azonban annak, hogy a délorosz steppén újonnan megjelenő kunok nyomása miatt támadtak az úzok Vszevolod területeire. Így a forrásban az úzok támadása után megjelenő Bolus (Blus) vezette kunok valójában egy olyan előhad lehetett, amelynek valószínűleg az volt a feladata, hogy felderítse a délorosz steppével szomszédos Rusz helyzetét, mielőtt annak közvetlen szomszédságába telepedne a Volgától keletre levő területekről érkező új népcsoport. Ezután – bár már évtizedek óta nem érte nomád támadás a Rusz déli határait – a Rusz fejedelmeinek a kunok megjelenésével újra szembe kellett nézniük a steppei veszéllyel.

A kunok első támadása 1061-ben ugyancsak Vszevolod perejaszlavli területeit érintette a forrás tanúsága szerint. A Rusz három, steppe közeli fejedelemsége, a kijevi, a csernyigovi és a perejaszlavli közül a továbbiakban is ez utóbbit érte a legtöbb támadás, 1061 és 1210 között negyvenhat nagyobb önálló (tehát nem a rusz fejedelmek belharcában részt vevő) kun támadás közül tizenkilenc a Perejaszlavli Fejedelemség

¹¹ Kovács 2011.

¹² PVL, 2007, 11, 147; Cross-Sherbowitz-Wetzor 1953, 58.

¹³ Kovács 2011, 87.

¹⁴ PVL, 2007, 15, 151; Cross-Sherbowitz-Wetzor 1953, 62.

¹⁵ A PVL *Lavrentij-évkönyv*beli (és a kötetben olvasható forráskiadás alapjául szolgáló) változatában az 1054. év alatt olvasható az esemény (PSZRL, I, 162), míg az *Ipatij-évkönyv*ben (PSZRL, II, 151) az 1055. év alatt szerepel a kunok megjelenésének leírása.

¹⁶ Raszovszkij 1933, 8–9.

ellen irányult.¹⁷ A PVL-ben tizenkét olyan a Ruszt érintő kun támadásról olvashatunk,¹⁸ amelyet ugyancsak önállóan, vagyis nem rusz fejedelmek szövetségében vezettek a nomádok, ezek közül is nyolc a perejaszlavl területet érintette.¹⁹ Nagy valószínűséggel azonban ennél jóval többször portyáztak kunok a Rusz területén, erre utal Vlagyimir Monomah *Intelmeinek* az a része, amelyben azt állítja, hogy ő maga tizenkilenc alkalommal kötött békét a kunokkal.²⁰ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezek az ún. „békék” nem mindig jelentették egy tényleges háború lezárását. Erre is van példa természetesen, többek között ilyen az 1094-ben kötött, amely esetében nyilvánvaló, hogy az 1093. év alatt olvasható harcokat lezáró békéről van szó, és amelyet Szvjatopolk Izjaszlavics, a kijevi nagyfejedelem (1093–1113) Tugorkan leányával való házasságával pecsételték meg.²¹ A 6615. (1107.) év január 12. napjára datált kettős (Jurij Vlagyimirovics Dolgorukij és Ajepa leánya, valamint Szvjatoszlav Olgovics és egy másik Ajepa leánya közötti) házassággal megpecsételt béke azonban nem biztos, hogy a korábbi, Bonyakkal és Sarukannal való harcok lezárását jelzi.²² Maga a forrás sem állítja ezt, ugyan békekötést (створиша миръ) és a házasságokat említi, de ennek ellenére lehetséges, hogy a rusz fejedelmek egy szövetségkötést pecsételték meg ezekkel a házasságokkal, nem pedig a korábbi harcokat lezáró egyezményt. A PVL ugyanis az olyan megegyezéseket is békének nevezi, amelyek során a rusz fejedelmek ajándékokkal veszik rá a kunokat, hogy ne támadjanak területeikre. Ilyen egyoldalú megneemtámadási egyezményt (azaz a kunok nem támadnak különböző ajándékokért cserében) akartak nagy valószínűséggel megújítani a kunok 1093-ban Vszevolod Jaroszlavics kijevi nagyfejedelem (1078–1093) halálakor, és ilyen érdekében vonult kíséretével Itlar és Kitan is 1095-ben²³ Perejaszlavlba, ahol azonban Vlagyimir Monomah, ekkor Perejaszlavl ura (1094–1113) álnok módon meggyilkoltatta őket.²⁴

¹⁷ GOLUBOVSKIJ 1884, 83.

¹⁸ Ugyan egy esetben, az 1110. év alatt – a jelen fordítás alapjául szolgáló *Lavrentyij-évkönyvből* – nem derül ki, hogy a rusz fejedelmek miért vonultak a polovecek ellen, de az *Ipatyij-évkönyv* alapján nyilvánvaló, azért jelentek meg a fejedelmek Voinynál, mert a polovecek korábban Perejaszlavl környékén falvakat pusztítottak (PSZRL, II, 260).

¹⁹ Így 1061-ben, 1068-ban előbb a Perejaszlavl Fejedelemség területén folyó Altánál győztek a kunok, 1092-ben a Perejaszlavl Fejedelemséghez tartozó településeket is elfoglaltak, az 1096. év alatt olvashatók alapján kétszer is Perejaszlavl ellen vonultak a Kurja és Tugorkan vezette kunok, 1107-ben a két híres kun vezér, Bonyak és Sarukan szintén perejaszlavl területeken pusztított, végül 1110-ben és 1113-ban is érintették az említett fejedelemséget.

²⁰ PVL, 2007, 104, 242; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 214.

²¹ PVL, 2007, 92–95, 230–233; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 175–179.

²² PVL, 2007, 120, 258; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 204. A 6615. év alatt olvashatók datálásával kapcsolatosan több probléma is felmerül, ezekre, illetve pontosításukra tett törekvésekre l. Kovács 2014, 67–69.

²³ Valójában 1096 februárjában jelent meg Itlar és Kitan Perejaszlavl-nál (Kovács 2014, 56).

²⁴ A krónikás is tudatában van, hogy nem az egyezésnek megfelelően jár el a fejedelem, ezért úgy állítja be a történeteket, hogy Vlagyimir előbb tiltakozik a druzsinája javaslata ellen, de végül annak unszolására végez a két kun vezérrel, és egyébként sem terheli erkölcsi felelősség, mert: „Nem követsz el ezzel bűnt, hiszen azok folyton hadba járnak ellened, pusztítják Rusz földjét, és szünet nélkül ontják a keresztény vért.” PVL, 2007, 95–96, 233–234; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 180–181.

A délorosz steppén újonnan megjelenő és a 11. század végére hatalmát kiépítő kunok támadásait nem tudta feltartoztatni a steppe korábbi urai, a besenyők ellen az 1030-as években kiépített védelmi rendszer, az új szomszédok könnyűszerrel áthattoltak azon.²⁵ A forrás alapján az 1054/55-ben a kunokkal még megegyező Vszevolod 1061-ben már egyedül és sikertelenül vette fel a harcot a támadókkal. A következő, 1068-as támadás is a perejaszlavli területek ellen irányult kezdetben, ekkor azonban már Vszevolod testvérei, azaz a kijevi nagyfejedelem, Izjaszlav Jaroszlavics (1054–1068, 1077–1078) és a csernyigovi fejedelem, Szvjatoszlav Jaroszlavics (1054–1073) is a Dnyepertől keletre levő Alta folyóhoz vonult harcosaival. Az így egyesített seregük is vereséget szenvedett azonban a kunoktól, akik a győzelem után nem vonultak vissza a steppére, hanem tovább portyáztak, és Csernyigov környékére vonultak, ahol a magára maradt Szvjatoszlav kénytelen volt saját erőivel újra szembe szállni velük. Mint a forrásból is kiderül, ebből az összecsapásból a kunok kerültek ki vesztesen.²⁶ A következő kun támadás már a Dnyepertől nyugatra levő területeket érintette 1071-ben. Ez nem azt jelenti, hogy korábban nem portyázhattak Kijev környékén, a Rosz folyó vidéki portyájuk azonban arra utalhat, hogy ekkor már biztosan berendezkedtek a Volga és a Dnyeper közti területeken.²⁷

A kunokkal kapcsolatos következő adat a forrásban egy szövetséget említ. A Monomahovicsokkal szemben elfogult krónikás az atyai jussukért folytatott harcok során 1078-ban a kunok támogatását kérő Oleg Szvjatoszlavicsot kárhóztatja a „keresztény vér” ontása, illetve a „keresztény lelkek pusztítása” miatt.²⁸ A szakirodalomban elterjedt, hogy Oleg volt az első rusz fejedelem, aki kunokkal lépett szövetségre rusz rokonaival szemben. Van, aki úgy véli, hogy ezzel Szvjatoszlav fiai megbontották a Rurikidák kunokkal szembeni közös fellépését, és Oleg kezdeményezésére váltak a nomádok a Rusz belharcainak állandó szereplőivé.²⁹ Azonban nem biztos, hogy Oleg volt az első, aki kunokhoz fordult segítségért fejedelmi rokonaival szemben, hanem lehetséges, hogy az a Vlagyimir Monomah vonult kunokkal ruszok ellen, akit a krónikás a kereszténység védelmezőjeként ábrázol. Vlagyimir Monomah ugyanis *Intelmei* alapján valamikor 1077-ben, tehát korábban vagy közel Oleggel egy időben a nem azonosítható Odreszket, valamint Csernyigovot már nomádok támogatásával támadta meg:³⁰ „én pedig a polovecekkel haddal mentem Odreszk ellen, és Csernyigovba”.³¹ Ennek ellenére Olegot kárhóztatja a krónikás: „Oleg és Borisz ekkor úgy vonultak Csernyigovba, mintha győztesek lettek volna, pedig valójában a Rusz földnek nagyon sok rosszat tettek, mert keresztény vért ontottak, amelyet számon kér majd tőlük az Isten, és felelniük kell majd az elpusztított keresztény lelkekért”, és Oleg jelzője lett a Goriszlavics ’a szerencsétlenség fia’,³² mert testvérháborús-

²⁵ MARTIN 2007, 55.

²⁶ PVL, 2007, 74, 212; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 148–149.

²⁷ PÁLÓCZI HORVÁTH 1994, 31, 34.

²⁸ PVL, 2007, 85, 223; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 165.

²⁹ MARTIN 2007, 57.

³⁰ DIMNIK 1994, 190.

³¹ PVL, 2007, 102, 240; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 212.

³² „Akkor Oleg Goriszlavics éveiben / testvérharcot vetettek és arattak” (KÉPES 1974, 18).

kodásba bonyolódott. Később utódait is azzal vádolták az írástudók, hogy Oleghez hasonló bajkeverőként állandóan pogányokat, a „vad kunokat” (половци дикийи)³³ hívják rokonaik ellen. Pedig már Vlagyimir Monomah *Intelmeiben* is említi kun támogatóit („csernyigoviakkal és az én poloveceimmel”), akikkel ráadásul kunok ellen vonult.³⁴ A Vlagyimirral és a csernyigoviakkal vonuló kunokról nem tudni pontosan, hogyan is kötődnek a fejedelemhez: annak hadi szolgálatában álló kunok voltak, vagy pedig egy olyan nemzetség/törzs, amely szövetségre lépett a fejedelemmel? Talán az elsőről lehet szó, mivel ebből az időszakból nincs arra adat, hogy kunok egy nemzetsége vagy törzse letelepült szomszédaikkal katonai szövetségre lépve sajátjaik ellen fordult volna. Az azonban bizonyos, hogy Vlagyimir is szívesen igénybe vette a nomádok hadászati jártasságát később is, így 1096-ban is kunok harcoltak Vlagyimir Monomah fiának, Msztyiszlavnak a seregében Oleg ellen.

Visszatérve Oleg Szvjatoszlavics és a kunok közötti kapcsolatokra. A források alapján a csernyigovi Szvjatoszlav és utódai valóban mindig számíthattak a kunok támogatására. A jó viszony kezdete talán a kunok 1068-ban Szvjatoszlavtól elszenvedett veresége. A PVL nem tesz említést arról, hogy ki is volt a vereséget szenvedő kunok vezetője, a *Novgorodi első évkönyv* fiatalabb változata azonban a korszak egyik legjelentősebb kun vezérét, Sarukant nevezi meg.³⁵ Tény, hogy az évkönyvek Szvjatoszlav 1076-os haláláig többé nem tesznek említést a fejedelem kunokkal való harcáról. Lehetséges, hogy Szvjatoszlav győzelme, valamint Sarukan elfogása kivívhatta ellenfelei tiszteletét, és az évkönyvek hallgatása alapján arra következtethetünk, hogy Szvjatoszlav uralkodása idején (csernyigovi fejedelem 1054–1073; kijevi nagyfejedelem 1073–1076) a kunok többé nem okoztak neki gondot.³⁶

A kunok nemcsak az egymás közti harcaikban támogatták a rusz fejedelmeket, hanem például Vaszilko Rosztiszlavics, a tyerebovli fejedelem seregében is jelen voltak 1092-ben a lengyelek elleni hadjárata során. Vaszilko és a kunok kapcsolata alapján többen úgy vélik, hogy a Képes Krónika egyik részletében leírtak is ehhez a fejedelemhez köthetők,³⁷ azaz Vaszilko volt az, aki a kunokat a Magyar Királyság ellen küldte 1091-ben. Az a forrás alapján kétségtelen, hogy Vaszilko a kunok támogatásával vonult a lengyelek ellen, ez azonban még nem bizonyítja, hogy ő volt „Ruscia” azon fejedelme, akinek a biztatására a kunok I. (Szent) László királysága ellen támadtak.³⁸

³³ A „vad kunokra” l. PRITSAK 1967 és GOLDEN 1979–1980.

³⁴ PVL, 2007, 102, 240. A mai orosz és a magyar fordításhoz képest az angol egy kissé másképp értelmezi a vonatkozó részt: „I marched with men of Chernigov against the Polovcians. At the Desna, we seized the princes Asaduk and Sauk, and killed their followers.” Azaz e szerint csak a csernyigoviakkal vonul a polovecek ellen a fejedelem (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 212).

³⁵ NPL, 190.

³⁶ DIMNIK 1994, 68, 99.

³⁷ „...a dicső király megtámadta Rusciát, mert a kunok az ő tanácsukra törtek be Hungariába” (BELLUS 1986, 172; SRH, I, 414).

³⁸ A kérdés összefoglalását l. KOVÁCS 2009, 280–282.

Az 1070-es évektől kezdve biztos, hogy a kunok szinte állandó résztvevői a különböző rusz fejedelmek egymás közti harcának. Ennek egyik következménye, hogy az 1091-es kettős kudarccal véget érő Magyar Királyság elleni támadásuk után a kunok ismét magyar sereggel kerültek szembe 1099-ben, de a Rusz területén. Ekkor a Könyves Kálmán magyar király (1095–1116) vezette had a kijevi nagyfejedelem, Szyjatoszlavk kérésére vonult Ruszföldre, ahol Peremislnél a volhíniai Vlagyimir urát, Davidot támogató Bonyak és Altunopa kun serege fényes győzelmet aratott a magyarokon.³⁹

A 12. század legelejéig a krónikások csak a kunok Ruszföldre vezetett hadjáratairól szólnak, arról nem tesznek említést, hogy a Rusz fejedelmei a kunok steppei területei ellen támadtak volna. Egyetlen kivételnek látszó eset az 1095. év alatt olvasható, ekkor Vlagyimir és Szyjatoszlavk, miután meggyilkolták Itlart és Kitant, azok vezető nélkül maradt törzseire, nemzetségeire támadtak. Az *Intelmek* alapján – amely szintén említést tesz az Itlar emberei elleni hadjáratról: „És újból Itlar szolgálóit gyilkoltuk le, és sátraikat elvettük, mikor Goltav mögé mentünk.”⁴⁰ –, azonban úgy tűnik, hogy ezek a csoportok nem mélyen a steppén voltak ekkor, hanem a Perejaszlavl Fejedelemség közvetlen közelében, ugyanis Goltav az egyik határ menti erőd volt. Itlar és Kitan kunjai a Vlagyimirral való béke megújítása mellett talán Oleg Szyjatoszlavics támogatása miatt vonulhattak ennyire északra.⁴¹ Így lehetséges, hogy míg a vezetőik kíséretükkel Perejaszlavlban tárgyaltak, ők a határ közelében táboroztak, és ide vonult ellenük a rusz sereg.

A rusz fejedelmek első, steppe mélyére vezetett hadjáratának leírása az 1103. év alatt olvasható. Ekkor Vlagyimir Monomah vezetésével hat rusz fejedelem vonult a steppén a Szutyen (ma Molocsnaja) folyóhoz. A kunok az összecsapás előtt Uruszoba vezetésével hadi tanácsot tartottak, ahol a PVL szerint az idős és megfontolt Uruszoba azt javasolta, hogy kérjenek békét az ellenük vonuló fejedelmektől. Nem valószínű azonban, hogy azért tartott a rusz sereggel való harctól, amivel a krónikás magyarázza: „mert keményen fognak velünk harcolni, mivel mi sok rosszat tettünk Rusz földjének”,⁴² hanem mert tudatában volt, hogy a hosszú tél után a legyengült állatállománnyal az emberei számára nem könnyű a védekezés, egy esetleges katonai kudarc után pedig nem tudnak a steppe ellenség számára ismeretlen részeire menekülni. A fiatalabb harcosok azonban Uruszoba javaslatát elutasították és harcra készültek.

Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy közel négy évtized után már a ruszok is felismerték, mikor a legjobb a nomádok ellen hadba indulni. Az április 4-i győzelem alapján kora tavasszal, február legvégén vagy március elején vonulhattak hadba a Szutyen (ma Molocsnaja) folyóig. A dnyeperi kunok itt – a folyó középső szakaszának vidékén, a bal parton – nomadizáltak tavasszal. A kunok a tél elmúltával ezen a részen, miközben arra vártak, hogy állatállományuk erőre kapjon, halászáttal és vadászattal foglalkoztak. Vlagyimir jól kiszámította a hadjárat időpontját, mert

³⁹ A csatára részletesen l. HODINKA 1913; KOVÁCS 2013.

⁴⁰ PVL, 2007, 103, 241; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 213.

⁴¹ PRITSAK 1967, 1620.

⁴² PVL, 2007, 118, 236; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 201.

tavasszal a legyengült állapotok miatt a nomádok nem tudtak olyan gyorsan mozogni, nem tudtak elmenekülni a fenyegetés elől. Természetesen a támadás irányát is jól átgondolta, így előbb a gázlókhoz vonult seregével, ahol a nyári szállás felé vonuló kunoknak el kellett haladni, majd arra is gondolt, hogy kudarc esetén hogyan lehet követni a kunoknak ezt a csoportját – a Ruszban ekkor már feltehetően ismert nomadizálási útvonalukon – a tengerparthoz vezető útjuk során.⁴³

Az összecsapás a rusz seregek nagy sikerével ért véget. A forrás alapján nem kizárt, hogy az előbb említettek mellett a jól megszervezett felderítés – melynek során a kunok felderítői vezetőjükkel, Altunopával együtt elesetek – vezetett a rusz győzelemhez. A kun felderítőkkal való leszámolást követte április 4-én a csata, melynek során 20 kun „fejedelem” (knyáz) halt meg, akik közül kilencnek a nevét a forrás fel is sorolja. A kilenc kun vezéri név közül négy (Uruszoba, Arsylanapa, Kitanopa, Csenegrepa), valamint a felderítők vezetőjének neve (Altunopa) *-oba/-apa/-opa/-epa* végződésű. Az ezekben a nevekben olvasható *aba/apa* eredetileg ’ős, atya’ jelentésű, és nagy valószínűséggel összeköthető az *oba* ’nagycsalád, nemzetség’ török szóval.⁴⁴ Van, aki szerint lehetséges, hogy ezek valójában nem is személynevek, hanem teljes egészében méltóságnevek, vagyis például Altunopa az *altun* (török ’arany’) nemzetség vezetőjére utal.⁴⁵ De azt sem lehet kizárni, hogy olyan tulajdonnevekről van szó, amelyek egyúttal méltóságát is jelentik az adott személynek. Ha elfogadjuk ezt a magyarázatot, akkor lehetséges, hogy több nemzetség vezetője tanácskozott előbb, majd közösen vett részt a csatában. Az 1103. év alatt szereplő történetnek van még egy érdekessége: az elfogott kun Belgyuz arany és ezüst mellett lovakat és barmokat ajánlott fel szabadsága fejében. Ez is, akárcsak korábban az Itlar és Kitan embereitől szerzett zsákmány (sátrak, ökrök, lovak, tevék),⁴⁶ vagy az 1109. év telén a Dmitrij Ivorovics által szerzett sátrak nagyllattartó életmódra utalnak.⁴⁷

Ez az 1103. év alatt olvasható hadjárat, akárcsak az 1111. év alatt olvasható azt bizonyítja, hogy ha a rusz fejedelmek képesek voltak az egymás közti ellentéteiket háttérbe szorítani és közösen a nomádok ellen vonulni, akkor siker koronázta törekvésüket. Ez a hadjárat a Rusz hadtörténetének egy új, támadó szakaszát jelzi, akárcsak az 1109. év alatt olvasható, vagy mint az alább részletezendő 1111. évi.

Az 1111. évi hadjárat ötletének leírása szinte azonos az 1103. évivel.

A 6611. (1103.) évben. Az Isten azt sugallta Rusz fejedelmeinek, Szyjatospolk és Vlagyimir szívének, hogy tanácskozásra jöjjenek egybe Dolobszkban. És Szyjatospolk a druzsinájával, és Vlagyimir a sajátjával egy sátorban ülésezett. És hozzáfogott Szyjatospolk druzsi-

A 6619. (1111.) évben. Az Isten Vlagyimir szívébe azt a gondolatot ültette, hogy vegye rá testvérét, Szyjatospolkot a pogányok elleni tavaszi hadjáratra. Szyjatospolk pedig elmondta druzsinájának, amit Vlagyimir mondott. A druzsina erre ezt mondta: „Nem alkalmas erre most az idő,

⁴³ PLETNYOVA 1990, 55.

⁴⁴ CLAUSON 1972, 5–6.

⁴⁵ GOLDEN 1995–1997, 108.

⁴⁶ PVL, 2007, 96, 234; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 202.

⁴⁷ PVL, 2007, 120, 259; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 203.

nája a tanácskozáshoz, és azt mondta, hogy: „nem jó most tavasszal hadba indulni, mert tönkretesszük parasztjainkat és szántóföldjeiket”. És ezt mondta Vlagyimir: „Druzsínám, csodálkozom, hogy a lovakat, amelyekkel szántotok, sajnáljátok, de miért nem gondoltok arra, hogy mihelyt elkezd szántani a parasztember, eljő a polovec harcos, és lenyilazza őt, elveszi a lovát, és elmegy annak falujába, elviszi annak feleségét és gyermekeit és minden ingóságát. A lovakat sajnáljátok, de magatokat nem?” És semmit sem tudott erre válaszolni Szvjatopolk druzsinája. És így szólalt meg Szvjatopolk: „Hát, én máris készen állok.” És felállt Szvjatopolk, és ezt mondta neki Vlagyimir: „Testvérem, te nagyon jó szolgálatot teszel Rusz földjének.” És ilyen üzenetet küldtek Olegnek és Davidnak: „Induljatok a polovecek ellen: vagy élni fogunk, vagy meghalunk!” David engedelmeskedett, de Oleg nem akarta ezt, okául azt mondta: „Nem vagyok egészséges.” Vlagyimir miután elbúcsúzott testvérétől, elment Perejaszlavlba, Szvjatopolk pedig követte, és David, Szvjatoszlav fia, és David, Vszeszlav fia, és Msztjiszlav, Igor unokája, valamint Vjacseszlav, Jaropolk fia, Jaropolk, Vlagyimir fia.

ne vonjuk el a parasztokat a szántásvetéstől.” És ilyen üzenetet küldött Szvjatopolk Vlagyimirhoz: „Össze kellene jönnünk, hogy a druzsinával együtt megtanácskozzuk ezt.” A küldöttek pedig megérkeztek Vlagyimirhoz és átadták Szvjatopolk üzenetét. És eljött Vlagyimir, Dolobszkban gyűltek egybe. És egy sátorban ültek le tanácskozni: Szvjatopolk a maga druzsinájával, Vlagyimir is a magáéval. A csendet követően ezt mondta Vlagyimir: „Testvérem, te vagy az idősebb, te szólj először, hogyan tudnánk megvédeni Rusz földjét.” És Szvjatopolk ezt mondta: „Testvérem, kezd csak te!” És erre ezt mondta Vlagyimir: „Mihelyt megszólalok, a druzsinád meg enyém is perlekedni fog velem, hogy tönkre akarom tenni a parasztokat és azok szántóit. Ám azon nagyon csodálkozom, testvérem, hogy a parasztokat és azok lovait sajnáljátok, de arra nem gondoltok, hogy amikor tavasszal a paraszt a lovával szántani kezd, a polovec harcos pedig odamegy és nyilával leteríti a parasztot, elveszi a lovát és asszonyát, a szérűskertjét pedig felégeti. Hát erre miért nem gondoltok?” És valamennyi harcos így beszélt: „Valóban, tényleg így van!” És így szólt Szvjatopolk: „Most már kész vagyok veled együtt vonulni. És elküldtek David Szvjatoszlavicshoz, meghagyván neki, hogy velük együtt induljon. És Vlagyimir és Szvjatopolk felálltak helyükről, megcsókolták egymást, és elindultak a polovecek ellen: Szvjatopolk a fiával, Jaroszlavval, és Vlagyimir a fiaival, és David a fiával.

Lihacsov szerint az 1103. évi történet szolgált mintául az 1111. évinek, de ez nem jelenti azt, hogy a két gyűlés ne történt volna meg. A krónikás annak érdekében, hogy az elsőhöz hasonlóan írja le a másodikat, az első mintájára számol be a gyűlésről.⁴⁸

⁴⁸ PVL, 2007, 542.

A forrás alapján készült, és mindeddig a leginkább elfogadott Vlagyimir Monomah-i hadjárat-rekonstrukció Kudrjasov nevéhez köthető, de a szöveg kronológiai sorrendje, mint alább látni fogjuk, nem támogatja azt.⁴⁹ A kérdéssel foglalkozók ugyanis hosszú ideig nem vettek észre egy hibát a szövegben (lásd az alábbi táblázatban mindkét variációt). Csernov hívja fel a figyelmet arra, hogy az évkönyv szerkesztője felcserélte az események természetes sorrendjét.⁵⁰ A kronológiailag és logikailag kiigazított szöveg a 2012-es, a szövegnek csak a mai orosz nyelvű kiadását tartalmazó kötetben olvasható:⁵¹

„És a nagyböjt második vasárnapján indultak el, és pénteken a Szulánál voltak. Szombaton továbbmentek és elérték a Horolt, és ott a szánjaikat is hátrahagyták. És azon a vasárnapon, amikor a feszületet megcsókolják, továbbmentek, és megérkeztek a Pszelhez, onnan átkeltek és a Golta folyónál táboroztak le. És ott másnap, szerdán, megcsókolták a feszületet, és bőséges könnyontás közepette minden reménységüket a szent keresztbe vetették. És onnan, sok folyón átkelvén, a böjt hatodik hetének keddjén érkeztek a Donhoz. **És felöltötték mellvértjeiket, felsorakoztatták csapataikat, és elindultak Sarukan várához. És Vlagyimir fejedelem, a sereg előtt lovagolva, megparancsolta a pópáknak, hogy a szent keresztet magasztaló tropárikonokat, kondákionokat és a Szent Istenszülő kánonját énekeljék. Amikor esteledett, a várhoz vonultak, és vasárnap kijöttek a várból annak lakói a rusz fejedelmekhez hódolatra,**

„És a nagyböjt második vasárnapján indultak el, és pénteken a Szulánál voltak. Szombaton továbbmentek és elérték a Horolt, és ott a szánjaikat is hátrahagyták. És azon a vasárnapon, amikor a feszületet megcsókolják, továbbmentek, és megérkeztek a Pszelhez, onnan átkeltek és a Golta folyónál táboroztak le. És ott másnap, szerdán, megcsókolták a feszületet, és bőséges könnyontás közepette minden reménységüket a szent keresztbe vetették. És onnan, sok folyón átkelvén, a böjt hatodik hetének keddjén érkeztek a Donhoz. *És másnap, szerdán, Szugrovhoz vonultak, odaérkezvén felégették azt, csütörtökön pedig vissza-indultak a Dontól; pénteken pedig, másnap, március 24-én összesereglettek a polovecek, felsorakoztatták a csapataikat és harcba indultak. A mi fejedelmeink pedig minden bizodalomukat az Istenbe vetették és ezt mondták: „Ha már itt meg kell halnunk, keményen álljunk helyt!” És búcsút vettek egymástól, tekintetüket az égre*

⁴⁹ Február 26. (vasárnap): elindulnak Perejaszlavlból; március 3.: a Szulánál; március 4.: a Horolnál; március 5. (vasárnap): a Pszelnél; március 6.: a Goltánál; március 7.: Vorszklánál vannak; március 8.: elérték a kunok steppei területeire, és „sok folyón átkeltek”; március 19. (vasárnap, ötödik hét): a „Donhoz” értek; március 20.: pihentek és előkészítették fegyverzetüket; március 21. (kedd): Sarukanhoz értek estefelé, és éjszaka birtokba vették a várat; március 22. (szerda): Szugrovhoz vonultak és felégették; március 23. (csütörtök): elindultak a „Dontól”; március 24. (péntek): csata a Gyegej pataknál; március 25. (szombat): pihentek és az angyali üdvözet (Gyümölcsoltó Boldogasszony) napját ünnepelték; március 26. (vasárnap): vonulnak; március 27. (hétfő) reggel összezsapás a kunokkal a Szalnyicánál (KUDRJASOV 1948, 113–119).

⁵⁰ PVL, 2012, 374.

⁵¹ PVL, 2012, 172–173. A táblázat első oszlopában az *Ipatyij-évkönyv*beli szöveg fordítása, míg a másodikban a kronológiailag kiigazított szöveg olvasható.

halat és bort hoztak nekik. És ott töltötték az éjszakát. És másnap, szerdán, Szugrovhoz vonultak, odaérkezvén felégették azt, csütörtökön visszaindultak a Dontól; pénteken pedig, másnap, március 24-én összesereglettek a polovecek, felsorakoztatták a csapataikat és harcba indultak. A mi fejedelmeink pedig minden bizodalmukat az Istenbe vetették és ezt mondták: „Ha már itt meg kell halnunk, keményen álljunk helyt!” És búcsút vettek egymástól, tekintetüket az égre emelték, a mennyei Istenhez fohászkodtak. És amikor a két fél összecsapott, kegyetlen csata bontakozott ki. A magasságbeli Isten haragos tekintetét az idegenek ellen fordította, és (azok) hullani kezdtek a keresztények előtt. Így győztek le az idegen törzsbeliek, és sok ellenségünk esett el a rusz fejedelmek és harcosok előtt a Gyegej patakánál. És megsegítette az Isten a rusz fejedelmeket, akik hálát adtak az Istennek azon a napon. És másnap, szombat érkezével megünnepelték Lázárfeltámasztását, az Örömhírvétel napját, és Istennek történő hálaadással töltötték a szombatot és a vasárnapot is. Amikor elérkezett nagyhét hétfője, az idegenek újból összeszedték seregeik sokaságát, és hatalmas sűrű erdőként sok-sok ezren vonultak fel.”

emelték, a mennyei Istenhez fohászkodtak. És amikor a két fél összecsapott, kegyetlen csata bontakozott ki. A magasságbeli Isten haragos tekintetét az idegenek ellen fordította, és (azok) hullani kezdtek a keresztények előtt. Így győztek le az idegen törzsbeliek, és sok ellenségünk esett el a rusz fejedelmek és harcosok előtt a Gyegej patakánál. És megsegítette az Isten a rusz fejedelmeket, akik hálát adtak az Istennek azon a napon. És másnap, szombat érkezével megünnepelték Lázárfeltámasztását, az Örömhírvétel napját, és Istennek történő hálaadással töltötték a szombatot és a vasárnapot is. És felöltötték mellvértjeiket, felsorakoztatták csapataikat, és elindultak Sarukan várához. És Vlagyimir fejedelem, a sereg előtt lovagolva, megparancsolta a pópáknak, hogy a szent keresztet magasztaló tropáriumokat, kondákionokat és a Szent Istenszüelő kánonját énekeljék. Amikor esteledett, a várhoz vonultak, és vasárnap kijöttek a várból annak lakói a rusz fejedelmekhez hódolatra, halat és bort hoztak nekik. És ott töltötték az éjszakát. Amikor elérkezett nagyhét hétfője, az idegenek újból összeszedték seregeik sokaságát, és hatalmas sűrű erdőként sok-sok ezren vonultak fel.”

Mielőtt a hadjárat rekonstruálására rátérnék, fontos megjegyezni, hogy ebben az évben a nagyböjt február 13-án kezdődött, húsvét pedig április 2-án volt. Így a következőképpen alakult a hadjárat: A fejedelmek nagyböjt második vasárnapján (február 26-án) indultak hadba; pénteken (március 3-án) a Szulánál vannak; szombaton (március 4-én) elérték a Horolt; a nagyböjt harmadik vasárnapján (március 5-én) a Pselhez értek; innen tovább mentek a Goltához, ahol várakoztak egy ideig, nem tudni, hogy meddig; majd szerdán (március 8-án) elérték a Vorszklát; nagyböjt hatodik hetének keddjén (március 21-én) elérték a Dont;⁵² szerdán (március 22-én) Szugrov települést

⁵² 1185-ig nem ismert a Donyec neve. Mivel a Szeverszkij Donyec a Don mellékfolyója, a krónikások ugyanazzal a névvel, a Donnal illették mindkettőt. A Donyec (Донѣцъ) első említése az *Ipatyij-évkönyv*ben jelenik meg Igor Szvjatoszlavics hadjárata kapcsán (PSZRL, II, 638).

foglalják el, égetik fel; csütörtökön (március 23-án) elindultak a Don felől; pénteken (március 24-én)⁵³ pedig a Gyegej pataknál megverték a kunokat; szombaton (március 25-én) az angyali üdvözet (Gyümölcsoltó Boldogasszony) napját és a győzelmet ünnepelték; majd vasárnap (március 26-án) Sarukan váránál vannak, nagyhétfőn (március 27-én)⁵⁴ a Szalnyica folyónál újból megverték a kunok seregét.⁵⁵

A három kun erősített település (Sarukan, Szugrov és csak az 1116. év alatt szereplő Balin vagy Galin)⁵⁶ lokalizálásával többen is foglalkoztak: így a már említett Kudrjasov szerint Sarukan Bohorodicsne (Богородичне, Donyecki terület, Ukrajna) falunál volt, Szugrov Szidorove falunál (Сидорове, Donyecki terület, Ukrajna) levő gorogyiscséval, míg Balin Majakival (Маяки, Donyecki terület, Ukrajna) azonos.⁵⁷ Pritsak is nagyjából Izjum környékére lokalizálta a városokat. Szerinte Sarukan az ukrán Mala Komisuvaha (Мала Комишываха, Harkivi terület, Ukrajna) falu, Szugrov a Kazennyij Torec és a Donyec torkolatánál levő Rajhorodok (Райгородок, Donyecki terület, Ukrajna) falu, Balin pedig Kunje (Кунье, Harkivi terület, Ukrajna) nevű falu helyére tehető.⁵⁸ Míg Pletnyova szerint Sarukan a későbbi Cshujiv (Чурийв, Harkivi terület, Ukrajna), Szugrov pedig Zmijiv (Зміїв, Harkivi terület, Ukrajna) város helyére lokalizálható, a Zmijivtól nem messze délre, egy Hajdari (Гайдари, Harkivi terület, Ukrajna) nevű faluban feltárt kis, 12. századi erősített település pedig talán Balin lehet.⁵⁹ Bár vannak kunokhoz köthető leletek a környéken, eddig nem sikerült egyértelmű adatokkal alátámasztani a három kun település létét ezeken a területeken, vagy vitatják ezek azonosításait.⁶⁰ Ráadásul a forrás alapján végzett számítások sem támasztják alá, mert ha elfogadjuk, hogy a Vorszklától a „Donig” (vagyis a Donyec izjumi kurgánok térségében levő folyásáig) a rusz sereg tizenhárom nap alatt ért el, akkor a napi átlagsebessége a seregnek 16 km volt, ami nagyon kevésnek tűnik (Vorszklánál március 7-én voltak, a „Donhoz” március 21-én értek). Ezért Csernov jóval délebbre és keletebbre teszi a hadjárat végcélját, és úgy gondolja, hogy a krónikás a hadjárat leírásakor elkülönítette a Dont a Donyectól. A forrás alapján úgy véli, hogy a rusz sereg mintegy 700 km vonulás után, a hadjárat 24. napján (március 21-én) ténylegesen a Donhoz ért. Tehát a napi átlagsebessége a seregnek 30 km volt, noha az elején lassabban haladtak (kb. 22 km/nap). Ha a Don torkolatát (illetve annak a Vorszklához a legközelebb eső pontját) kedden (március 21-én) érték el, akkor a Vorszklától 460 km-t tettek meg, vagyis napi 33–35 km-es sebességgel haladtak. A két

Az 1185-ös vereség történetének leírója fontosnak tartotta elmondani, hogy Igor áttörte magát a Donyechez az utolsó csatában. A Donyec második említése az *Igor-ének*ben szerepel: „Igor virraszt: / mezőt méri gondolatban / a nagy Dontól kis Donecig.” (KÉPES 1974, 41.) Itt azonban a Donról van szó (PVL, 2012, 372).

⁵³ Egyike azon esetnek a PVL-ben, amikor a nap és a dátum egyaránt szerepel.

⁵⁴ Itt is szerepel a nap és a dátum is a forrásban.

⁵⁵ PVL, 2012, 375.

⁵⁶ A három város neve a *Lavrentyij-évkönyv*ben: Galin, Csesjujev és Szugrov (PSZRL, I, 291). Csesjujev valószínűleg Sarukannal azonos.

⁵⁷ KUDRJASOV 1948, 119–122.

⁵⁸ PRITSAK 1982, 348–351.

⁵⁹ PLETNYOVA 1990, 61–62.

⁶⁰ PRITSAK 1982, 348–351.

csata helyszínével kapcsolatban, a Gyegej patakról úgy gondolja, hogy az a Donyec egyik kis jobb oldali mellékfolyója, a Lihaja, a Szalnyica pedig a Donyec egyik bal oldali mellékfolyója, amely a Kalitvától nyugatra van. Tehát Szugrov és Sarukan is valahol a Kalitva torkolata vidékén lehetett. Ez a vidék minden oldalról domboktól védett, különleges mikroklimával, ahol a fák korábban virágoznak, mint máshol a környéken,⁶¹ és ez rendkívül vonzó lehetett a nomádok számára. Így érthető, hogy ezeket a településeket a kunok az 1111-es támadás után még helyreállították, hiszen 1116-ban Vlagyimir Monomah egyik fia, Jaropolk ismét erre a vidékre vezetett hadjáratot, melynek során ismét bevette Sarukant, Szugrovot, valamint az 1111. évi hadjárat során még nem említett Balint.⁶² Ennek az 1116. évi hadjáratnak az érdekessége, hogy Jaropolk egy jász fejedelem fogságban levő leányával tért vissza, akit feleségül vett. A forrásból nem derül ki, hogyan is kerül sor erre a házasságra. A kun fennhatóság alól szabadulni akaró jászok és a rusz fejedelem szövetségének következtében? Vagy pedig Jaroszlav jövődöbelije a kunok uralma alatt élő (doni?) jászok egyike volt, aki, miután a rusz sereg legyőzte uraikat, a fejedelem felesége lett?

Az 1117. év alatt két kunokhoz köthető esemény olvasható. Az egyik érdekessége, hogy látszólag a kunoknak nem a Russzal kapcsolatos külpolitikájáról szolgált adatot, azaz a kunok és a volgai bulgárok közötti kapcsolatról van szó a forrásban. A részletből ugyan nem derül ki, hogy miért is mentek kunok a volgai bulgárokhoz, de elképzelhető, hogy valamilyen formában mégis a Rusz állt a kunok volgai bulgároknál történő megjelenése mögött. Vlagyimir Monomah a 12. század elejétől egyre nagyobb érdeklődéssel fordult Szuzdal felé. Ennek magyarázata pedig az lehetett, hogy a volgai bulgárok a Volga mentén nyugatabbra nyomultak, 1107-ben például Szuzdalt is megtámadták.⁶³ A kunok vezéreinek megmérgezése talán azzal magyarázható, hogy a volgai bulgárok nem kívántak egy olyan kun csoporttal egyezkedni, amely szoros kapcsolatban állhatott a ruszokkal, és az ő megbízásukból tevékenykedett, mert lehetséges, hogy a megmérgezett Ajepa volt az apósa Vlagyimir Monomah fiának, a Szuzdalt irányító Jurij Dolgorukijnak, aki később, 1120-ban hadat vezetett a volgai bulgárok ellen.⁶⁴ A másik kunokhoz köthető adat egy házasság, Vlagyimir Monomah Andrej nevű fia, a későbbi vlagyimir–volhíniai fejedelem Tugorkan unokáját vette feleségül. Ez talán az előző év alatt olvasható hadjáratot lezáró békét pecsételte meg. Ugyanakkor utal arra is, hogy az elhunyt Tugorkan családja továbbra is jelentős befolyást gyakorolt.

A PVL alapján rekonstruálható, hogy a kunok több szakaszban szállták meg a Volga és az Al-Duna közti területet: 1054/55-re feltehetően csak előőrseik érhatték el a Dnyepernél fekvő Perejaszlavlot, majd ezt követően 1061-ig rendezkedtek be a

⁶¹ PLETNYOVA 1990, 61–62.

⁶² A különböző lokalizálások egy jó összefoglalását l. BUBENOK 1997, 93–110.

⁶³ PVL, 2012, 375–376.

⁶⁴ Szugrov, Sarukan és Balin (Сугровъ, Шаруканъ, Балинъ) áll az *Ipatij-évkönyv*ben (PSZRL, II, 284), míg a *Lavrentij-évkönyv*ben Galin, Cseszujev és Szugrov (Галинъ, Чешюевъ и Сугровъ) (PSZRL, I, 291). A Balin ~ Galin feltehetően elírás, etimológiája vitatott. Van, aki szerint Boluszról kapta nevét (GYÖRFFY 1990, 254), de esetleg a török *balıq* 'város' szóból is magyarázható (PLETNYOVA 1990, 62). A *balıq* szóra l. SINOR 1990a, 95–102.

Volga és a Dnyeper közti területen, ekkor lakhatták be a Donyec és az Azovi-tenger mentét. 1071-ben a Kijevi Fejedelemség déli határán levő Rosz folyónál, tehát a Dnyepertől nyugatra hadakoztak, 1078-ban pedig már elérték a Bizánci Birodalmat is. A Dnyeszter és az Al-Duna közti területek benépesítése azonban csak később, a 12. században történt meg,⁶⁵ noha már több alkalommal is portyáztak az Al-Duna vidékével szomszédos Magyar Királyság és Bizánci Birodalom területén.

A kunok társadalmára is történik utalás a forrásban: vezetőiket, akárcsak a rusz fejedelmeket, knyáznak nevezi a PVL. Azt azonban, hogy ezek a knyázok nemzetségek vagy törzsek élén álltak-e, nem lehet eldönteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a kunoknak nem volt egy személy (kán vagy kagán) által irányított birodalmuk. A személynévként értelmezhető és *-oba/-opa* végződésű nevek (pl. Uruszoba, Altunopa, Kitanopa) talán nemzetségszerepet utalnak, míg a csak tulajdonnevekben felbukkanó *-kan* pedig esetleg arra, hogy viselőik gazdag, jelentős törzsfők (Sarukan, Tugorkan) voltak, akik időnként törzsszövetségek élén álltak. Ezek a méltóságok, akárcsak a Vlagyimir Monomah Intelmében említett ifjú kmetek, akik valószínűleg a kun arisztokrácia tagjai (begek) lehettek, differenciált társadalomra utalnak.

A PVL alapján állítható, hogy a kunok már a Russzal való kapcsolatuk kezdeti időszakában sem területszerző hódítóként léptek fel; hiszen a délorosz steppe, ahol éltek, volt a számukra ideális életterület, ahonnan ellenőrizni tudták a területeiken áthaladó fontos kereskedelmi utakat,⁶⁶ és ahonnan könnyűszerrel el tudták érni az összes szomszédos letelepült civilizációt, így a Bizánci Birodalmat, a Magyar Királyságot, a Grúz Királyságot és keleti muszlim területeket. Nem fenyegették komolyan legközelebbi szomszédjuk, a Rusz politikai integritását. A kunok támadásai – amelyek a délorosz steppe szomszédságában élő szláv nyelvű lakosság számára ugyan megfélemlítőek voltak – sokkal inkább portyáknak tekinthetők, nem pedig területszerző hadjáratoknak. Noha a kijevi források igyekeztek a kunokat eredendően ellenségesnek ábrázolni, támadásaik azonban inkább helyi szempontból jelentettek gondot, mint az egész Rusz számára.⁶⁷

A Rusznak a legjelentősebb hátrányt saját belső megosztottsága okozta. A hatalomért folytatott egymás elleni harcokba, mint fentebb is kiderült, a kunokat is bevonták. Egyre gyakrabban fordultak a kunok segítségéért. Az ilyenkor kötött szövetségeket házasságokkal igyekeztek megerősíteni. A 11–13. század folyamán mintegy 15 házassági kapcsolatról tudunk. Az első ilyen egy kijevi nagyfejedelem köti 1094-ben. Fontos azonban megjegyezni, hogy a forrásokból ismert házasságok, mint a fenti három példa is mutatja, egyirányúak voltak: tehát a kun vezérek leányait vették feleségül a rusz fejedelmek vagy fiaik. Illetve a 12. század folyamán van egyetlen kivétel, mikor egy rusz nő megy feleségül egy kun kánhoz, de az a vizsgált korszakon kívül esik. Ugyanakkor a kunok jelentőségére utal, hogy a Rusz fejedelmei nem kötöttek ilyen házasságokat sem a korábban a délorosz steppén élő besenyőkkel vagy oguzokkal, sem a kijevi fejedelmekkel szoros kapcsolatban álló feketesüvegekkel.

⁶⁵ PSZRL, XXIV, 73.

⁶⁶ PSZRL, I, 292; II, 285–286.

⁶⁷ PÁLÓCZI HORVÁTH 1994, 31, 34.

A kunok azonban nem tudták, mert nem akarták kihasználni sem a Rusz belső megosztottságát, sem pedig a rokoni kapcsolatokból származó előnyöket. Ugyanis a fennálló állapot életmódjukhoz, a számukra fontos javak megszerzéséhez megfelelő volt, mivel vagy a kereskedelem vagy pedig a portyák útján hozzá tudtak jutni mindenhez, amire szükségük volt.

Ezzel kapcsolatos egy újabb szempont, amit szeretnék kiemelni. A Rusz és a kunok között a 11. század második felében és a 12. század elején egy sajátos szimbiózis jött létre. Két, bizonyos szempontból szervezetlen, azaz erős központi vezetés nélküli hatalom állt egymással szemben. Ráadásul a belsőleg megosztott rusz fejedelmek folyamatosan a kunoktól kértek segítséget a hatalomért folytatott egymás közti harcban, ezért házassági kapcsolatokat is kötöttek, hogy beilleszkék a kunokat a saját rendszerükbe. A nemzeti/törzsi rendszerben élő kunok pedig ritkán voltak képesek egységesen fellépni a Russzal szemben. A források alapján a Rusz-ellenes hadjáratok során csak néhány kun csoport fog össze, tehát a Rusznak soha nem kellett szembenéznie a kunok egyesített erejével. A kunoknak azonban, akárcsak korábbi délorosz steppén élő nomád elődeiknek, szükségük volt a letelepült társadalomban élő kereskedelmi partnereikre a kereskedelemből származó haszon miatt, vagy ha a békés kereskedelem nem volt lehetséges, akkor a portyákra. Ugyanis számukra ez volt a javak megszerzésének két lehetséges módja a zsoldos katonáskodás mellett.⁶⁸

Vlagyimir Monomah uralkodása fordulópontot jelent a vizsgált korszakban, mert az ő vezetésével összefogó fejedelmek már nemcsak védekeztek a kunok portyáival szemben, de a kunok törzsterületére, a steppére is sikeres hadjáratokat vezettek. Vlagyimir Monomah 1125-ös halála után az ismét megosztott Rurikidák maguk biztosítják a kunok számára a portya lehetőségét, azaz van egy olyan időszak, amikor a kunok nem vezettek önállóan hadat a Rusz ellen, mert a kívánt javakhoz hozzájutottak a rusz fejedelmek seregeiben harcoló zsoldos egységként. (Érdekességgéppen jegyezzük meg, hogy ebben az időszakban az ún. dinasztikus kapcsolatokra sem került sor.)

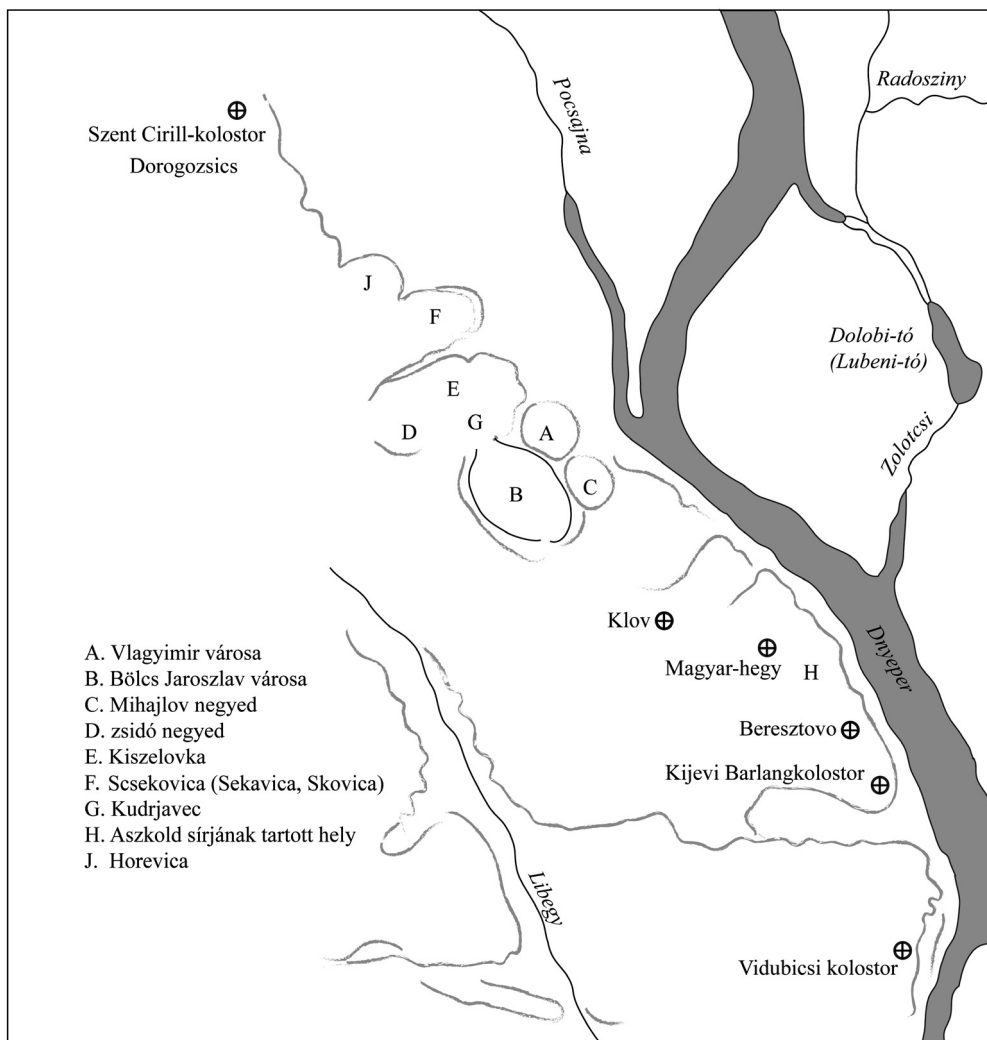
Ha más szempontból nézzük a kunok és a Rusz kapcsolatát, nyilvánvalóvá válik, hogy részben a Rusz belső megosztottságából fakadó gyengesége miatt a kunok társadalma nem kapta meg azt a kívülről érkező impulzust, ami katalizátorként működve elindított volna egy olyan folyamatot, amely központosított hatalmi szervezet kialakulásához vezethetett volna. Egy ilyen folyamatnak az előjeleit csak a 12. század legvégén és a 13. század elején lehet felfedezni. Ez azonban talán inkább a Grúz Királyság befolyásának köszönhető, mint a Rusznak, és mint ismert, nem is ért el eredményt a mongolok megjelenése miatt.

⁶⁸ Ezt bizonyítja, hogy a 11. század végi, illetve 12. század eleji támadásoknak – akár portyákat, akár nagyobb hadjáratokat veszünk figyelembe – nem feltétlen olyan célpontjaik voltak, ahol nagy mennyiségű gabona vagy állatállomány lett volna várható. Inkább olyan stratégiai pontokat érintettek, amelyek a Dnyeper alsó folyása mentén húzódó kereskedelmi út közelében voltak. A tavaszi támadások is arra utalnak, hogy a kunok inkább a kereskedőhajók gyűlekezését akarták megakadályozni, vagy az összegyűlt kereskedőket akarták kirabolni, és nem a földművesek készleteit fosztogatni. Ez utóbbiak késő nyáron vagy ősszel vonzóbbak voltak. A dnyeperi kereskedelmi út elleni támadások lehettek egyszerű portyák, vagy esetleg így akartak nyomást gyakorolni a Ruszra azért, hogy az rendszeres adót fizessen az áthaladó kereskedelem biztonságáért (MARTIN 2007, 60).

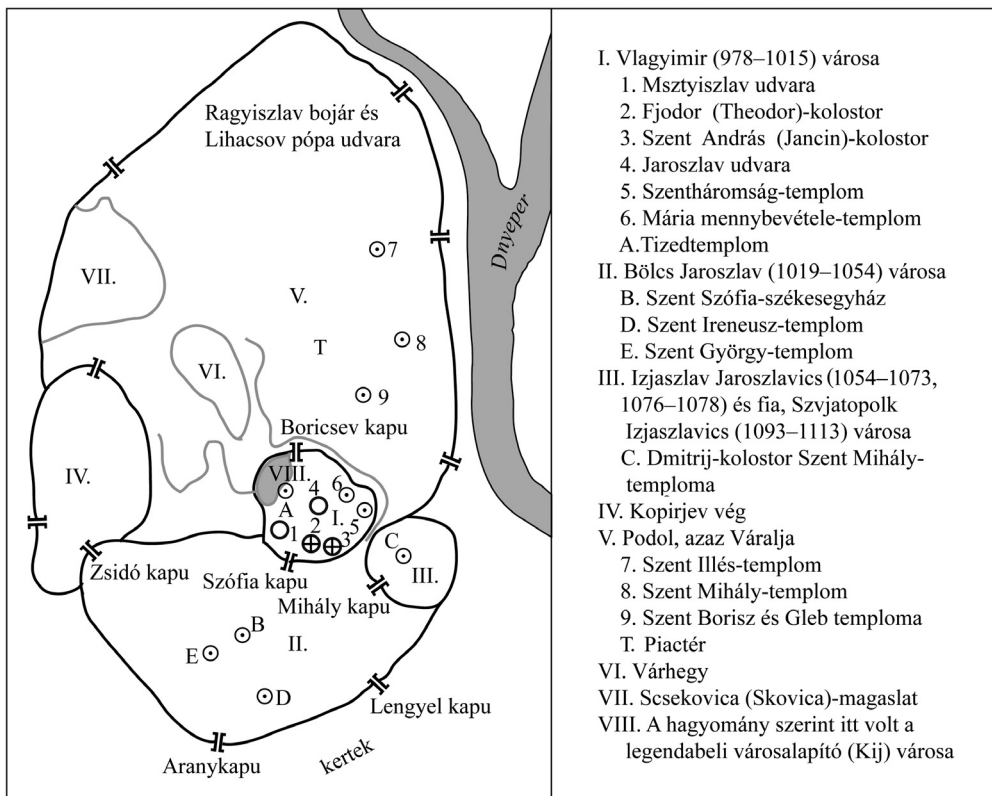
TÉRKÉPEK

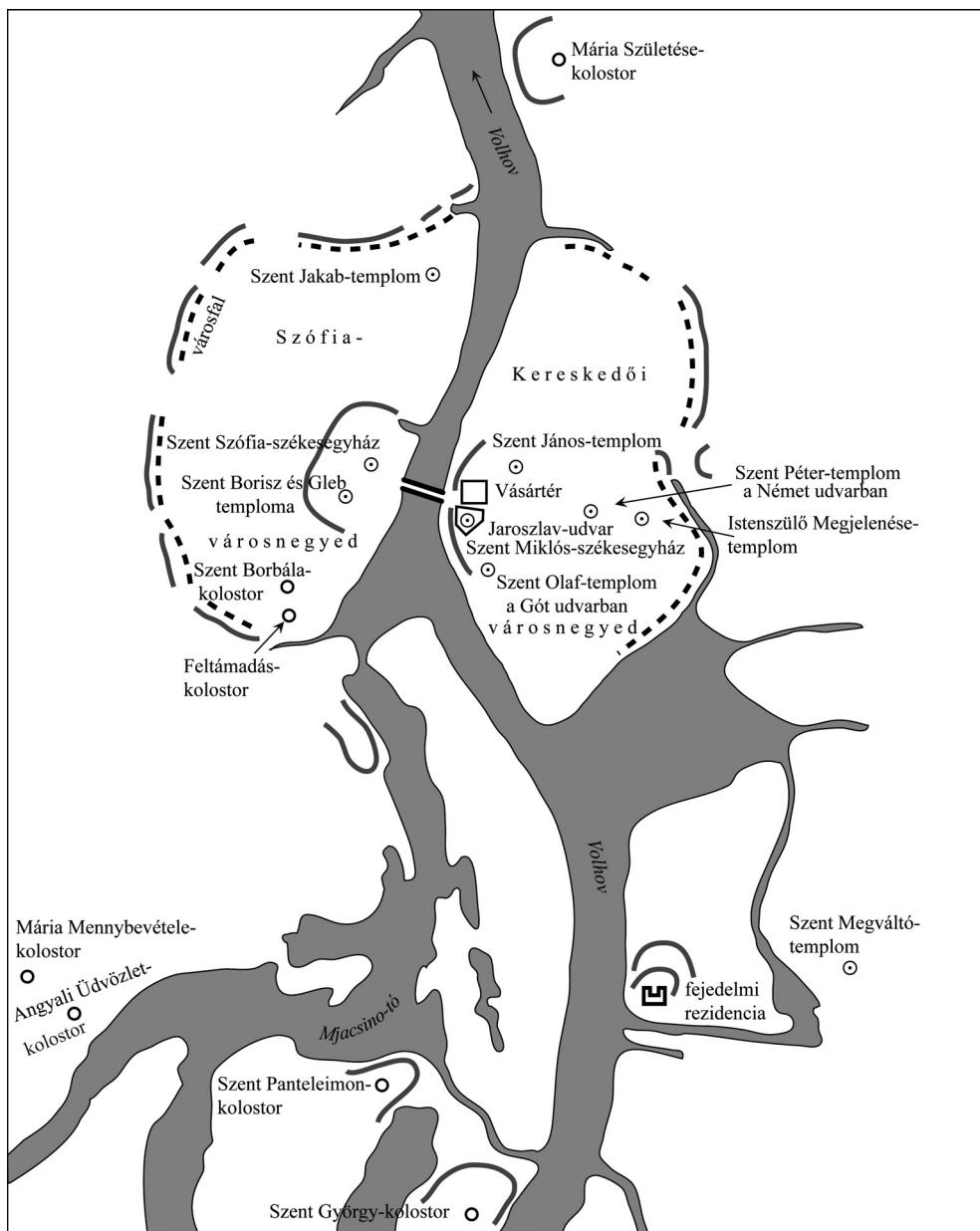
1. A korai Rusz

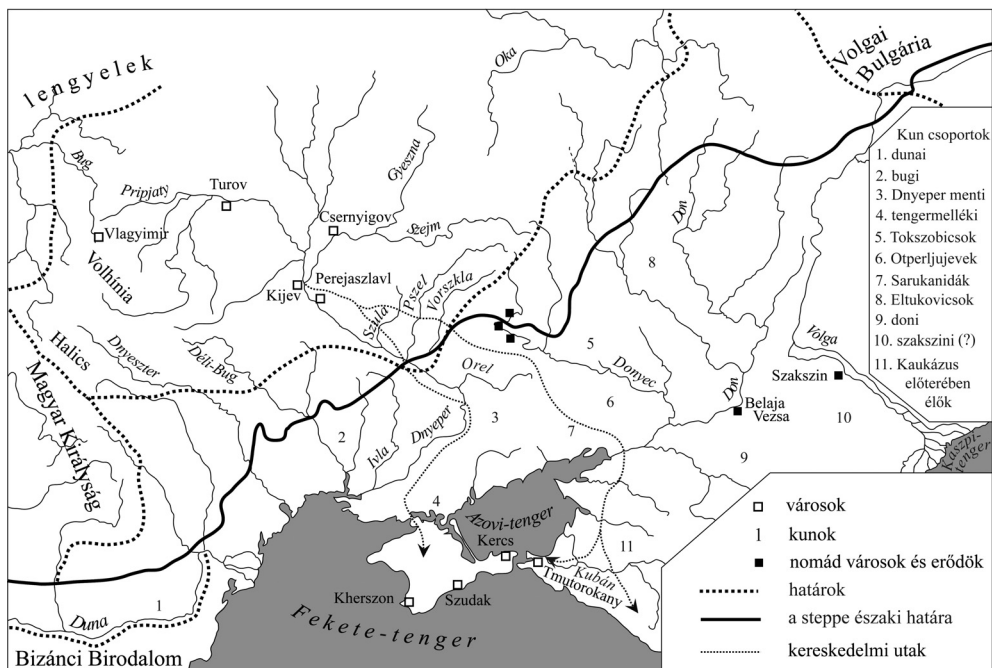
2. Kijev és környéke, 10–12. század

3. Kijev, 10–12. század

4. A középkori Novgorod

5. A kunok és a Rusz, 11. század vége–12. század eleje, Pletnyova alapján

Bibliográfia

- Ademari Cabannensis = Ademari Cabannensis *Chronicon*, cura et studio BOURGAIN, P., iuvamen praestantibus Richard LANDES et Georges PON, Turnhout, 1999.
- ÁKÍF = *Az államalapítás korának írott forrásai*, szerk. KRISTÓ Gyula, Szeged (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 15).
- ALEKSZEJEV, A. A. (1996) = Алексеев, А. А., Кое-что о переводах в Древней Руси (по поводу статьи Фр. Дж. Томсона «Made in Russia»), in *ТОДРЛ*, 49(1996), 278–296.
- ALEKSZEJEV, A. A. (2003) = Алексеев, А. А., Крещение костей. (К интерпретации статьи Повести временных лет под 1044 г.), in *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 11(2003/1), 102–106.
- ALESKOVSKIJ, M. H. (1969) = Алешковский, М. Х., Первая редакция ПВЛ, in *Археографический Ежегодник за 1967 г.*, Москва, 16–17.
- ALEXANDER, Paul J. (1985), *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, ed. with an introduction by Dorothy de F. АБРАХАМСЕ, Berkeley–Los Angeles–London.
- ALLANIJAZOV, T. K. (1998²) = Алланиязов, Т. К., *Военное дело кочевников Казахстана*, издание второе, исправленное дополненное, Алматы.
- ANDREWS, Peter Alford (1999), *Felt Tents and Pavilons. The Nomadic Tradition and its Interaction with Princely Tentage*, I–II, London.
- Annales Hildesheimenses* = *Annales Hildesheimenses*, Hannover, 1990 (az 1878. évi kiadás utánnyomása) (MHG SRG, 8).
- ANTONPOULOS, Panagiotis T. (1993), Byzantium, the Magyar Raids and Their Consequences, in *Byzantinoslavica*, 54(1993), 254–267.
- ARTAMONOV, M. I. (1962) = Артамонов, М. И., *История хазар*, Ленинград.
- Athleta patriae* = *Athleta patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*, szerk. MEZEY László, Bp., 1980.
- AVENARIUS, Alexander (1974), *Die Awaren in Europa*, Amsterdam–Bratislava.
- BAGI Dániel (2005), *Gallus Anonymus és Magyarország*, Bp.
- BAGI Dániel (2007), Gall Névtelen, *A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei*, ford., bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta BAGI Dániel, Bp.
- BALANYI György (1938), *Szent István*, Bp.
- BÁLINT Csanád (1996), Magna Moravia a magyar Alföldön?, in *Sz*, 130(1996) 992–999.
- BALOGH László (2007), A 917. évi anchialosi csata és a magyarság, in *Középkortörténeti tanulmányok*, 5, szerk. RÉVÉSZ Éva – HALMÁGYI Miklós, Szeged, 7–21.

- BALOGH László (2011), A 10. századi magyar–bizánci kapcsolatok új forrásai, in *AHSzeg*, 128(2011), 51–67.
- BANASZKIEWICZ, Bolesław (1990), Bolesław i Predsława. Uwagi o uroczystości stanowienia władcy w związku wejściem Chrobrego do Kijowa, in *Kwartalnik Historyczny*, 97(1990), 3–35.
- BARANOWSKI, Günter (2000), Zum Abgaben- und Gebührenwesen in der Kiever „Rus“, in *Staatsfinanzen–Staatsverschuldung–Staatsbankrotte in die europäischen Staaten–Rechtsgeschichte*, hrsg. von LINGELBACH, G., Köln, 1–22.
- BARNAT, Roman (1997), Siły zbrojne Bolesława Chrobrego w świetle relacji Galla Anonima, in *Przegląd Historyczny*, 88(1997), 223–236, 377.
- BARSZOV, N. P. (1865/2011) = Барсов, Н. П., *Материалы для историко-географического словаря России*, Вильна, 1865 (reprint: Москва, 2011).
- BARTHA Antal (1968), *A IX–X. századi magyar társadalom*, Bp.
- BARTHA Antal (1984), A magyar nép őstörténete in *Magyarország története*, 375–574.
- BARTHA Antal (1988), *A magyar nép őstörténete*, Bp.
- BASZKAKOV, N. A. (1984) = Баскаков, Н. А., Имена половцев и названия половецких племен в русских летописях, in *Тюркская ономастика*, ред. Кайдаров, А. Т. –Баскаков, Н. А. – Джанузаков, Т. Д. – Суперанская, А. В., Алма-Ата, 1984, 48–77.
- BASZKAKOV, N. A. (1985) = Баскаков, Н. А., *Тюркская лексика в «Слове о полку Игореве»*, Москва.
- BEJLISZ, V. M. (1990) = Бейлис, В. М., Этноним ал-арман в арабском географическом сочинении XII в. Китаб ал-Джа‘рафийа и урмане «Повести временных лет», in *Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения. Чтения памяти члена-корреспондента В. Т. Паушото*, Москва, 6–10.
- BEKKER, Immanuel (1838) = *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, ex recognitione I. BEKKERI, Bonnae (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 45).
- BÉL Mátyás (1766), Praefatio, in SCHWANDTNER, Johannes Georgius, *Scriptores rerum Hungaricarum*, Vindobonae.
- BELLUS Ibolya (1986) = *Képes Krónika*, ford. BELLUS Ibolya, a kísértőtanulmányokat DERCSÉNYI Dezső, KRISTÓ Gyula és CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, a jegyzeteket KRISTÓ Gyula írta, Bp.
- BENEDIKZ, Benedikt S. (1969), The Evolution of the Varangian Regiment in the Byzantine Army, in *Byzantinsches Zeitschrift*, 62(1969), 20–24.
- BENKŐ Loránd (1998), Mióta lehetnek Fehérvár helyneveink?, in BENKŐ Loránd, *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*, Bp., 121–126
- BERECZKI András (2000), A vepszék története, in NANOFSZKY 2000, 55–57.
- BERECZKI András (2000a), A lívek története, in NANOFSZKY 2000, 65–67.
- BEREZSKOV, N. G. (1963) = Бережков, Н. Г., *Хронология русского летописания*, Москва.
- BERTA Árpád (2004), *Szavaimat jól halljátok... A türk és ujugur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*, Szeged.
- BERTA, Árpád – RÓNA-TAS, András (2011), *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*, I–II, With the assistance of László Károly, Wiesbaden (Turcologica, 84).
- BEŠEVILIEV, Veselin (1981), *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*, Amsterdam.
- БИВИКОВ, М. В. (1982) = Бибииков, М. В., Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII–XIII вв.), in *Древнейшие*

- государства на территории СССР материалы и исследования 1980 год, отв. ред. В. Т. Пашуто, Москва.
- BIVIKOV, M. V. (2004) = Бибииков, М. В., *Byzantinorossica. Свод византийских свидетельств о Руси, I–II*, Москва.
- BICSKOV, A. F. (1882) = Бычков, А. Ф., *Описание церковно-славянских и русских рукописных сборниковъ Императорской Публичной Библиотеки*, ч. I, Санкт Петербург.
- BICSKOVA, M. Je. (2009) = Бычкова, М. Е., *Магия власти*, Москва.
- BÍRÓ, Margit (1981), *Georgian Sources on the Caucasian Campaign of Heracleios*, in *AOH*, 33(1981), 121–132.
- BLOCKLEY, Roger C. (1985), *The History of Menander the Guardsman*, ed. R. C. BLOCKLEY, Liverpool.
- BLÖNDAL, Sigfús (1978), *The Varangians of Byzantium*, translated, revised and rewritted Benedikt S. BENEDIKZ, Cambridge.
- BOBA, Imre (1967), *Nomads, Nordmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century*, The Hague (Slavo-Orientalia, 2).
- BOBA Imre (1996), *Morávia története új megvilágításban*, Bp.
- BOJTÁR Endre (1997), *Bevezetés a baltisztikába. A balti kultúra a régiségben*, Bp.
- BÓNA István (1984), *A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon*, in *Magyarország története*, 265–373.
- BOOTH, George (1814), *The Historical Library of Diodorus of Sicilian in Fifteen Books*, I, trans. G. BOOTH, London.
- BOROSY András (1992), *Hadsereg létszámok a X–XIV. században*, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 105(1992), 3–32.
- BOSWORTH, Clifford Edmund (1990), *Khwārazm*, in *The Encyclopaedia of Islam*, IV, Leiden, 1060–1068.
- BOWLUS, Charles R. (1995), *Franks, Moravians and Magyars. The Struggle for the Middle Danube, 788–907*, Philadelphia.
- BOŽILOV, Ivan (1971), *Diaconu Petre, Les Petchénègues au Bas-Danube*, in *Études Balkaniques*, 3(1971), 170–175.
- BOZSILOV, I. (1983) = Божилов, И., *Цар Симеон Велики (893–927): Златният век на Средно-вековна България*, София.
- BRÉHIER, Louis (1999), *Bizánc tündöklése és hanyatlása*, Bp. (Varia Byzantina, 1).
- Brémai Ádám = Magistri Adami Gesta, Hannoverae, 1846 (MGH SS, VII) (Nachdruck 1963); MGH SRG, 1993.
- BRISBANE–GAIMSTER (2001) = *Novgorod: the Archeology of a Russian Medieval City and its Hinterland*, ed. by BRISBANE, Marc and GAIMSTER, David, London.
- BROWNING, Robert (1958) = Браунинг Р., *Рабство в Византийской Империи (600–1200 гг.)*, in *Византийский временник*, 14(1958), 38–55.
- BROWNING, Robert (1975), *Byzantium and Bulgaria. A comparative study across the early medieval frontier*, Berkeley–Los Angeles.
- BROWNING, Robert (1991), *Black Sea*, in *ODB*, 293–294.
- BROWNING, Robert (1991a), *Dorostolon*, in *ODB*, 653.
- BRUCKUSZ, J. D. (1935) = Бруцкус, Ю. Д., *Варяги и колбяги*, in *Seminarium Kondakovianum*, 7(1935), 81–102.

- BRUTZKUS, Julius Davidovich (1944), The Khazar Origin of Ancient Kiev, in *Slavonic and East European Review*, 3(1944), 108–124.
- BUBENOK, O. B. (1997) = Бубенок О. Б., *Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI–начало XIII вв.)*, Киев.
- BUGOSZLAWSZKI, Sz. A. (1941) = Бугославский, С. А., *Повесть временных лет* (Списки, редакции, первоначальный текст), in *Старинная русская повесть: статьи и исследования*, ред. Гудзий, Н. К., Москва–Ленинград, 7–37.
- BUGOSZLAWSZKI, Sz. A. (2006) = Бугославский, С. А., *Текстология Древней Руси. Повесть Временных лет*, Москва.
- BUROV, V. A. (1994) = Буров, В. А., *Очерки истории и археологии средневекового Новгорода*, Москва.
- CAPPEL, Andrew J. (1991), Slavery, in *ODB*, 1915–1916.
- CHEYNET–FLUSIN (2003) = Jean Skylitzès *Empereurs de Constantinople*, texte traduit par Bernard FLUSIN et annoté par Jean-Claude CHEYNET, Paris (Réalités Byzantines, 8).
- Chronica Nestoris* = *Chronica Nestoris*, textum russico-slovenicum versionem latinam glossarium MIKLOSICH, Franz, Vindobona, 1860.
- CIB, Sz. V. (2011) = Цыб, С. В., *Древнерусское времяисчисление в «Повести временных лет»*, Санкт-Петербург, издание второе, исправленное.
- CLASSEN, Peter – RENTSCHLER, Michael (2005), *A Nyugat és Bizánc a 8–10. században*, Bp. (Varia Byzantina, 9).
- CLAUSON, Gerard (1972), *An Etymological dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- CROKE, Brian (1991), Comets, in *ODB*, 486.
- CROSS, Samuel Hazzard (1929), The Earliest Allusion in Slavic Literature to the Revelations of Pseudo-Methodius, in *Speculum* 4(1929), 329–339.
- CROSS–SHERBOWITZ-WETZOR (1953), *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text*, translated and ed. by CROSS, Samuel Hazzard and SHERBOWITZ-WETZOR, Olgerd P., Cambridge.
- CURTA, Florin (2001), *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge.
- CZEBE, Julius (1925), Ephraim, Missionär von Toupkia, in *Byzantinische Zeitschrift*, 25(1925), 106–113.
- CZEGLÉDY Károly (1949), A kunok eredetéről, in *MNy*, 45 (1949), 43–50.
- CZEGLÉDY Károly (1952), Šarkel, in *MNy*, 48(1952), 79–86.
- CZEGLÉDY Károly (1953), Herakleios török szövetségesei, in *MNy*, 49(1953), 319–323.
- CSICSUROV, I. Sz. (1990) = Чичуров, И. С., *Политическая идеология средневековья. Византия и Русь*, Москва.
- CSIKY Gergely (2006), Kitalált szlávok? A korai szlávok régészeti és történeti problémái. Hozzá-szólások Florin Curta könyvéhez és fogadtatásához, in *Korall*, 7(2006/25–26), 251–264.
- DAI = Bíborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása*, a görög szöveget kiadta és magyarra ford. MORAVCSIK Gyula, Bp., 1950.
- DAL V. I. (1903–1909) = Даль, В. И., *Толковый словарь живого великорусского языка*, I–IV, Москва.
- DANYLENKO, Andrii (2004), The name „Rus”. In search of a new dimension, in *IbbfGO*, 52(2004), 1–32.

- DANYILEVSKIJ, I. N. (2004) = Данилевский, И. Н., *Повесть временных лет: герменевтические основы источниковедения летописных текстов*, Москва.
- DARKÓ Jenő (1910), *A magyarokra vonatkozó népképek a bizánczi íróknál*, Bp.
- DEÉR József (1928), *A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája*, Kaposvár.
- DERNOVICS, Sz. D. (2006) = Дернович С. Д., *Скандинавские древности эпохи викингов в Беларуси*, Минск.
- DHA = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. 1000–1131*, I, ed. Georgius GYÖRFFY, Budapestini, 1992.
- DIACONU, Petre (1970), *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucarest (Bibliotheca Historica Romaniae, 27).
- DIACONU, Petre (1978), *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bucureşti (Bibliotheca Historica Romaniae, 56).
- Die Chronik* = *Die Chronik des Symeon Metaphrastes und Logothetes*, Nachdruck der slavischen Übersetzung in der Ausgabe von Vsevolod Izmajlovič SREZNEVSKIJ mit einer Einkleitung von Robert ZETT, München, 1971 (Slavische Propyläen, 99).
- DIMITRIJEV, L. A. (1987) = Димитриев, Л. А., Сказание о Борисе и Глебе, in SzK, 398–408.
- DIMNIK, Martin (1987), The „Testament” of Yaroslav „The Wise”. A Re-examination in *Canadian Slavonic Paper*, 29(1987), 369–386.
- DIMNIK, Martin (1994), *The Dynasty of Chernigov 1054–1146*, Toronto, 1994 (Studies and Texts, 116).
- DINEKOV, P. (1995) = Константин-Кирил Философ, in *Кирило-Методиевска енциклопедия*, II, главен редактор П. Динеков, София, 388–423.
- DLUGOSZ = *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, Libri XII, Cracoviae, 1873 (reprint: Liber tertius [1035–1081], Liber quartus [1082–1139]), Varsaviae, 1970.
- DÓVÓ Attila (2000), A zürjének (komik) története, in NÁNOFSZKY 2000, 91–95.
- DOBOVITS Mihály (2004), Herakleios nomád szövetségeseiről, in *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*, szerk. BALOGH László – KELLER László (MŰK, 21), Bp., 38–44.
- DOBSCHÜTZ, Ernst von (1901), Der Kammerherr Theophanes, in *Byzantinische Zeitschrift*, 10(1901), 166–181.
- DODD, William W. – SCHAEFER, Bradley E. (2002), An Introduction to astronomical Events Recorded in the Russian Chronicles, in *The Journal of the Royal Astronomical Society of Canada*, 96(2002/6), 236–249.
- DOSTÁL, Antonín (1965), The Origins of the Slavonic Liturgy, in *Dumbarton Oaks Papers*, 19(1965), 67–87.
- DOSTOURIAN, Ara Edmond (1993), *Armenia and the Crusades. Tenth to Twelfth Centuries. The Chronicle of Matthew of Edessa*, Trans. from the original Armenian with a Commentary and Introduction by Ara Edmond DOSTOURIAN, Foreword by Krikor H. MAKSODIAN, Lanham–New York–London, 1993.
- DUNLOP, Douglas Morton (1954), *The history of the Jewish Khazars*, Princeton.
- DVORNIK, Francis (1933), *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Prague.
- DVORNIK, Francis (1970), *Byzantine missions among the Slavs. SS. Constantine-Cyril and Methodius*, New Brunswick–New Jersey.
- DVORNYCSENKO, A. Ju. (2010) = Дворниченко, А. Ю., *Российская история с древнейших времен до падения самодержавия*, Москва.

- DZINO, Danijel (2010), *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden–Boston (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 12).
- DZSAKSZON, T. N. (1993) = Джаксон, Т. Н., *Исландские королевские саги о Восточной Европе. (С древнейших времен до 1000 г.)*, Москва.
- DZSAKSZON, T. N. (1994) = Джаксон, Т. Н., *Исландские королевские саги о Восточной Европе (первая треть XI в.)*, Тексты, перевод, комментарии, Москва.
- DZSAKSZON, T. N. (2001) = Джаксон, Т. Н., *Austr í Gördum. Древнерусские топонимы в древнескандинавских источниках*, Москва.
- DZSAKSZON et al. (2007) = Джаксон, Т. Н., Калинина, Т. М., Коновалова, И. Г., Подосинов А. В., «Русская река»: Речные пути Восточной Европы в античной и средневековой географии, Москва.
- DZSAKSZON–PETRUHIN (2001) = *Норна у источника Судьбы. Сборник статей в честь Елены Александровны Мельниковой*, под ред. Джаксон, Т. Н. – Петрухин, В. Я. и другие, Москва.
- EDGINGTON, Susan B. (2007), *Albert of Aachen: Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem*, ed. and trans. by S.B. EDGINGTON, Oxford.
- EGGERS, Martin (1995), *Das «Grossmährische Reich». Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des Mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert*, Stuttgart (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 40).
- ERBEN, Karel Jaromír (1867), *Nestorův Letopis ruský*, přeložil ERBEN, Karel Jaromír, v Praze.
- ERDÉLYI István (1986), *A magyar honfoglalás és előzményei*, Bp.
- ERDÉLYI István (2004), *Őseink nyomában. A magyar őstörténet kutatása a XX. században*, Bp.
- FAHRUTDINOV, R. G. (1984) = Фахрутдинов, Р. Г., *Очерки по истории Волжской Булгарии*, Москва.
- FARKAS Csaba (2001), *Megjegyzések a steppe 603 körüli történetének forrásaihoz*, in *A Kárpát-medence és a steppe*, szerk. MÁRTON Alfréd (MÖK, 14), Bp., 61–65.
- FASOLI, Gina (1945), *Le incursioni Ungare in Europa nel secolo X*, Firenze.
- FASZMER, M. (1964–1973) = Фасмер, М., *Этимологический словарь русского языка*, I–IV, Москва.
- FERINCZ, Istvan (1993) = Феринц, Иштван, Мойсей Угрин и его братья, in *Studia Slavica Hungariae* 38(1993)/1–2, 19–25.
- FERINCZ István (1995), *Magyar Mózes és Efrém – az ortodoxia egyház szentjei*, in *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*, szerk. H. Tóth Imre, Szeged, 37–44.
- FERINCZ, István (1998) = Феринц, Иштван, «Поучение» Владимира Мономаха и «Поучение» короля Иштвана (Стефана) Святого, in *Вестник Российского Университета Дружбы*, 1998:4, 53–59.
- FET, E. A. (1987) = Фет, Е. А., *Память и Похвала князю Владимиру*, in *SzK*, 288–290.
- FILIPPOV, Sz. (2001) = Филиппов, С., *Христианская святость и языческая магия в летописном повествовании о княгине Ольге*, in *Studia Slavica Hungariae*, 46(2001), 73–94.
- FINE, Jr. John Van Antwerp (1983), *The Early Medieval Balkans. A critical survey from the sixth to the late twelfth century*, Ann Arbor.
- FJODOROV-DAVIDOV, G. A. (1966) = Федоров-Давыдов, Г. А., *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов*, Москва.

- FLORJA, Boris Nikolajevič (1978), Václavská legenda a borisovsko-glebovský kult (shody a rozdíly), in *Československý časopis historický*, 26(1978), 82–96.
- FLOROV, V. Sz. (1996) = Флёров, В. С., *Раннесредневековые юртообразные жилища восточной Европы*, Москва.
- FODOR István (2007), Olmin dvor. Bemerkungen zu einem Ortsnamen der Russischen Urchronik. (Olmin dvor. Megjegyzés az Orosz Őskrónika egyik helynevéhez), in *Folia Archaeologica*, 53(2007), 193–202.
- FOMIN, V. V. (2005) = Фомин, В. В., *Варяги и Варяжская Русь: К итогам дискуссии по варяжскому вопросу*, Москва.
- FONT, Marta (1977) = Фонт, Марта, Русские летописи как источники, освещающие русско-венгерские отношения в XII веке, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Dissertationes Slavicae*, 12(1977), 235–242.
- FONT Márta (1991), A kijeви évkönyv mint magyar történeti forrás, in *Történelmi Szemle*, 33(1991), 70–83.
- FONT Márta (1994), Nyesztor-krónika, in *KMTL*, 498.
- FONT M. (1995) = Фонт, М., Соседние славянские государства в политике Ласло I., in *Nemzetközi Szlavisztika Napok 1994. II. Szombathely*, 399–406.
- FONT Márta (1996), Magyarok a *Poveszty vremennih let*-ben, in *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, szerk. LENGVÁRI István, Pécs, 39–52.
- FONT Márta (1996a), Az orosz évkönyvek első szerkesztése és forrásai, in *A honfoglaláskor írott forrásai*, szerk. KOVÁCS László – VESZPRÉMY László, Bp., 119–129.
- FONT Márta (1996b), *Magyarok a Kijeви Évkönyvben*, Szeged (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 11).
- FONT Márta (1997), Árpád-házi királyok és a Rurik dinasztia fejedelmei a X–XIII. században, in *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*, Rokay Péter, Belgrad–Újvidék, 51–58.
- FONT Márta (1998), *Oroszország, Ukrajna, Rusz*, Bp.
- FONT Márta (1998a), Magyarok és keleti szlávok az Árpád-korban. Adalékok a kapcsolatok egyháztörténeti hátteréhez, in *A magyar művelődés és a kereszténység*, II, szerk. Monok István, Budapest–Szeged, 1998, 497–506.
- FONT Márta (1999), *Könyves Kálmán és kora*, Szekszárd (IPF Kismonográfia sorozat, 1).
- FONT Márta (1999a), Anonymus „Ruscia”-képének alapjai és forrásértéke, in *A középkor szeretete. Tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*, szerk. KLANICZAY Gábor – NAGY Balázs, Bp., 207–218.
- FONT Márta (1999b), A kijeви (nagy)fejedelmi hatalom jellegéről, *Aetas*, 14(1999/3), 22–33.
- FONT, Márta (2000), On the Frontiers West and East: The Hungarian Kingdom and the Galician Principality in the 11th–13th Centuries, in *Annual of Medieval Studies at CEU*, 6(2000), 171–180.
- FONT Márta (2000a), Kelet és Nyugat határán. A Magyar Királyság és a Halicsi fejedelemség a 11–13. században, in *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*, szerk. FISCHER Ferenc – MAJOROS István – VONYÓ József, Pécs, 163–170.
- FONT Márta (2000b), Déli határvédelem („zmijevy valy”) a Kijeви Ruszban, in *Illyés Gyula Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei* 3., szerk. BEBESI György, Szekszárd, 136–150.

- FONT Márta (2001), A magyar kalandozások és a kelet-európai viking terjeszkedés, in *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*, szerk. Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs (MÖK, 15), Bp., 97–105.
- FONT, Marta (2001a) = Фонт, Марта, Роль соседних кочевников в формировании древнерусских княжеств южного региона, in *Место России в Евразии – The Place of Russia in Eurasia*, ed. Szvák, Gyula (Russzisztikai könyvek, IX), Bp., 55–63.
- FONT Márta (2001b), A hatalom öröklése Köztes-Európa országaiban a 11–12. században, in *Hatalmi ideológiák a szláv népek körében*, szerk. BEVESI György (Kelet- Európa és Balkán tanulmányok, 1), Pécs, 14–35.
- FONT, Marta (2003) = Фонт, Марта, Первые хронисты и летописцы средневропейского средневековья, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungariae*, 48(2003), 71–80.
- FONT Márta (2003a), Gondolatok a szentkultusz és a keresztény mentalitás összefüggéséről Közép- és Kelet-Európában a 10–12. században, in *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára*, szerk. KRAUSZ Tamás – Szvák Gyula. Bp., 65–70.
- FONT Márta (2005), *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, Szeged (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 21).
- FONT Márta (2005a), *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században*, Bp.
- FONT, Márta (2005b), *Geschichtsschreibung des 13. Jahrhunderts an der Grenze zweier Kulturen. Das Königreich Ungarn und das Fürstentum Halitsch-Wolhynien*, Mainz (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, 2005/3).
- FONT Márta (2008), Keresztény krónikások – pogány hagyomány. A szemléletbeli ellentmondás feloldásának típusai a középkori történetírásban közép-európai kitekintéssel, in *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*, szerk. OBOURN Teréz, Á. VARGA László, Eger, 179–196.
- FONT, Marta (2012) = Фонт, Марта, Основатель критического подхода к летописанию: А. А. Шахматов (1864–1920), in *Историк и мир – мир историка в России и Центральной Европе*, ред. Свак, Дьюла и Димеши, Жужа, Будапешт, 2012, 39–50.
- FONT Márta – VARGA Beáta (2006), *Ukrajna története*, Szeged.
- FORSSMAN, Julius (1970), *Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa*, Bern.
- FRANKLIN, Sz. (1988) = Франклин, С., К вопросу о времени и месте перевода Хроники Георгия Амартола на славянский язык, in *ТОДРЛ*, 41(1988), 324–330.
- FRANKLIN, Simon (1991), *Sermons and Rhetoric of Kievan Rus'*, translated and with an introduction by FRANKLIN, S., Cambridge (Harvard Library of Early Ukrainian Literature, 5).
- FRANKLIN, Sz. (1992) = Франклин, С., О «философах» и «философии» в Киевской Руси, *Byzantinoslavica*, 53(1992) 74–86.
- FRANKLIN, Simon (2002), *Writing, Society and Culture in Early Rus' c. 950–1300*, Cambridge.
- FRANKLIN, Simon – SHEPARD, Jonathan (1996), *The Emergence of Rus' 750–1200*, London–New York.
- FRANKOPAN, Peter Doimi De (2005), Unravelling the *Alexiad*: Who was 'Devgenevich' of the *Russian Primary Chronicle* and 'Pseudo-Diogenes' of the Greek sources?, in *Byzantine and Modern Greek Studies*, 29(2005), 147–166.
- FRÖJANOV, I. Ja. (1974) = Фроянов, И. Я., *Киевская Русь. Очерки социально-экономической истории*, Ленинград.

- FROJANOV, I. Ja. (1980) = Фроянов, И. Я., *Киевская Русь. Очерки социально-политической истории*, Ленинград.
- GABAIN, Annemarie von (1962), Vom Sinn symbolischer Farbenbezeichnung, in *AOH*, 15(1962), 111–117.
- GADLO, A. V. (2004) = Гадло, А. В., *Предыстория Приазовской Руси. Очерки истории русского княжения на Северном Кавказе*, Санкт Петербург.
- GALLA Ferenc (1938), Szent István apostoli tevékenykedése és e téren ismertebb munkatársai, in *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, I, szerk. SERÉDI Jusztinián, Bp., 295–328.
- Gallus = Galli Anonymi Cronica et Gesta Ducum sive Principum Polonorum, ed. MALECZYŃSKI, Carolus, Kraków (Monumenta Poloniae Historica, NS II).
- GEDEONOV, Sz. A. (2004) = Гедеонов, С. А., *Варяги и Русь*, Москва (издание первое 1876), (reprint: Возвращенное наследие: памятники исторической мысли).
- GEORGIEV, E. (1969) = Георгиев, Е., *Кирил и Методий. Истината за създателите на българската и славянска писменост*, София.
- GeorgMon = Georgii Monachi Chronicon, I, ed. Carolus DE BOOR, Lipsiae, 1904.
- GERICS József (1980), Judicium Dei a magyar állam külkapcsolataiban, in *Athleta patriae*, 111–134.
- GERICS József – LADÁNYI Erzsébet (1995), A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája, in G. J., *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*, Bp., 46–47 (METEM-könyvek, 9).
- GERVERS, Michael – SCHLEPP, Wayne A. (1997), Felt and „tent Carts” in The Secret History of the Mongols, in *Journal of the Royal Asiatic Society*, 7(1997), 93–116.
- GESEV, B. (2013) = Гешев, В., Дунавска прародина?, in *Славянска филология*, 25, София, 5–23.
- GHIRSHMAN, Roman (1985), *Az ókori Irán. Médek, perzsák, párhosok*, Bp.
- GIMON, T. V. (2013) = Гимон, Т. В., Янь Вышатич и устные источники древнерусской начальной летописи, in *Древнейшие государства Восточной Европы, 2011 год: Устная традиция в письменном тексте*, 65–117.
- GIPPIUSZ, A. A. (2000) = Гиппиус, А. А., «Повесть временных лет»: о возможном происхождении и значении названия, in *Из истории русской культуры*, I, сост. Петрухин, В. Я., Москва, 448–460.
- GIPPIUSZ A. A. (2007) = Гиппиус, А. А., К проблеме редакций ПВЛ, I, in *Славяноведение*, No. 5, 20–44.
- GIPPIUSZ, A. A. (2008) = Гиппиус, А. А., К проблеме редакций ПВЛ, II, in *Славяноведение*, No. 2, 3–24.
- GLAZIRINA, G. V. (1996) = Глазырина, Г. В., *Исландские викингские саги о Северной Руси*, Москва.
- Glossar = Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Serie B. Griechische Namen bis 1025, I, hrsg. Jadran FERLUGA – Manfred HELLMANN – Herbert LUDAT – Klaus ZERNACK, Wiesbaden.
- GOGOL, N. V. (1993), *Elmélkedések az isteni liturgiáról*, ford. KORZENSZKY Richárd, Pannonhalma.
- GOLB, Norman – PRITSACK, Omeljan (1982), *Khazarian Hebrew documents of the tenth century*, London–Ithaca.
- GOLDEN, Peter B. (1972), The migration of the Oğuz, in *Archivum Ottomanicum*, 4(1972), 45–84.

- GOLDEN, Peter B. (1979–1980), The Polovci Dikii, *HUS*, 3–4(1979–1980), 296–309.
- GOLDEN, Peter B. (1980), *Khazar studies. An historico-philological inquiry into the origins of the Khazars*, Bp. (Bibliotheca Orientalis Hungarica, 25).
- GOLDEN, Peter B. (1984), Turkic Calques in Medieval Eastern Slavic, in *Turks, Hungarians and Kipchaks*, ed. Pierre OBERLING, Washington, 103–111 (Journal of Turkish Studies, 8).
- GOLDEN, Peter B. (1990), Cumanica III. Urusoba, in *Aspects of Altaic Civilization III. Proceedings of the 30th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Indiana University, Bloomington, Indiana, June 19–25, 1987*, ed. by Denis SINOR, Bloomington, 33–46.
- GOLDEN, Peter B. (1991), The Dogs of the Medieval Qipčaq, in *Varia Eurasistica. Festschrift für Professor András Róna-Tas*, Szeged, 45–55.
- GOLDEN, Peter B. (1991a), The Qipčaq of Medieval Eurasia: An Example of Stateless Adaptation on the Steppe, in *Rulers from the steppe: State formation on the Eurasian periphery*, ed. by GARY, Seaman – DANIEL, Marks, Los Angeles, 132–157.
- GOLDEN, Peter B. (1995–1997), The Tribes of the Cuman-Qipčaq, in *AEMAE*, 9(1995–1997), 99–122.
- GOLDEN, Peter B. (1996), The Černii Klobouci, in *Symbolae Turcologicae*, ed. BERTA, Árpád – BRENDAMOEN, Bernt – SCHÖNIG, Claus, Stockholm, 97–107.
- GOLDEN, Peter B. (1997), Wolves, dogs and Qipčaq religion, in *AOH*, 50(1997), 87–97.
- GOLUBINSZKIJ, Je. (1880) = Голубинский, Е., *История русской церкви*, I/1, Москва.
- GOLUBOVSKIJ, P. V. (1884) = Голубовский, П. В., *Печенеги, Торки и Половцы до нашествия татар. История южно-русских степей IX–XIII вв.*, Киев.
- GÖCKENJAN, Hansgerd (2004), Lobogó és dob az altaji népeknél, in *Fegyveres nomádok – nomád fegyverek. III. Szegedi Steppetörténeti Konferencia, Szeged, 2002. szeptember 9–10.*, szerk. BALOGH László – KELLER László (MÖK, 21), Bp., 62–74.
- GÖCKENJAN, Hansgerd – ZIMONYI, István (2001), *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter*, Wiesbaden (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, 54).
- GRAFENAUER, Bogo (1985), *Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih ob 1100 letnici Metodove smrti*, ed. Bogo GRAFENAUER, Ljubljana.
- GRIERSON, Philipp – JENKINS, Romilly James Heald (1964), The Date of Constantine VII's Coronation, in *Byzantion*, 32(1964), 133–138.
- GRIVEC, Franz (1960), *Konstantin und Method. Lehrer der Slawen*, Wiesbaden.
- GROT, K. Ja. (1893) = Грот, К. Я., *Мадьяры и славяне в прошлом*, Варшава.
- GUMILJOV, L. N. (2003 [1974]) = Гумилев, Л. Н., Сказание о хазарской дани (Опыт критического комментария летописного сюжета), in Г., Л. Н., *Открытие Хазарии*, Москва, 221–241 (eredeti megjelenés: *Русская Литература* 1974/3, 160–174).
- GUREVICS, A. Ja. (2005) = Гуревич, А. Я., *История-нескончаемый спор. Медиевистика и скандинавистика: статьи разных лет*, Москва.
- GYÓMIN, A. Sz. (2005) = Демин, А. С., „Подразумевательное” повествование в „Повести временных лет”, in *Герменевтика Древнерусской Литературы*, Сборник 12, отв. ред. Менделеева, Д. С., Москва, 519–579.
- GYÓNI, Gabor 2010 = Дьёни, Габор, Динамика развития численности уральских народов России. Позитивные и негативные примеры. Выводы, in *Историческая уралистика и русистика на Урале и в Будапеште*, Bp., 77–105.

- GYÖRFFY György (1959), *Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig; Kurszán és Kurszán vára*, Bp.
- GYÖRFFY György (1973), A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében, in *Valóság*, 16 (1973/7) 1–16.
- GYÖRFFY György (1977), *István király és műve*, Bp.
- GYÖRFFY György (1984), Államszervezés, in *Magyarország története*, 717–834.
- GYÖRFFY György (1990), A kipszaki kun társadalom a Codex Cumanicus alapján, in *A magyarság keleti elemei*, Bp., 242–273.
- GYÖRFFY György – ZÓLYOMI Bálint (1994), A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt, in *Honfoglalás és régészet*, szerk. KOVÁCS László (A honfoglalásról sok szemmel, 1), Bp., 13–37.
- HABURGAJEV, G. A. (1979) = Хабургаев, Г. А., *Этнонимия «Повести временных лет» в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза*, Москва.
- HAJDÚ Péter – DOMOKOS Péter (1978), *Uráli nyelvrokonaink*, Bp.
- HALBACH, Uwe (1985), *Der russische Fürstenhof vor dem 16. Jahrhundert. Eine vergleichende Untersuchung zur politischen Lexikologie und Verfassungsgeschichte der alten Rus*, Stuttgart.
- HARMATTA János (1998), A honfoglalás mai szemmel, in *MNy*, 94(1998), 129–151.
- HARMATTA János (2001), A Volgától a Dunáig. A honfoglaló magyarság történeti útja, in *MNy*, 97(2001), 1–14.
- HAUPTMANN-STRICKER (1988), *Die Orthodoxe Kirche in Rußland. Dokumente ihrer Geschichte (860–1980)*, hrsg. HAUPTMANN, Peter – STRICKER, Gerd, Göttingen.
- HELLMANN, Manfred (1964) = *Cyrrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863–1963*, hrsg. H., M. et al., Köln–Graz.
- Historici Graeci Minores = Historici Graeci Minores*, II, ed. Ludovicus DINDORFIUS, Lipsiae, 1871.
- HKÍF = *A honfoglalás korának írott forrásai*, szerk. KRISTÓ Gyula, Szeged, 1995 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 7).
- HODINKA Antal (1894), A kozár kard, in *Archaeologiai Értesítő* Ú. F. 14 (1894), 381.
- HODINKA Antal (1913), Kálmán királyunk 1099-iki peremyśli csatája. Az orosz őskronika nyomán, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 14(1913), 325–346, 524–544.
- HODINKA Antal (1916), *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Bp.
- HÓMAN Bálint – SZEGFÜ Gyula (1941), *Magyar történet*, I, Bp., 1941⁷.
- HORVÁTH János, ifj. (1967), Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján in *Székesfehérvár évszázadai*, I, szerk. KRALOVÁNSZKY Alán, Székesfehérvár, 101–116.
- HORVÁTH János (1974), Anonymus és a Kassai Kódex, in *Középkori kútfontok kritikus kérdései*, szerk. HORVÁTH János – SZÉKELY György, Bp., 81–110 (*Memoria Saeculorum Hungariae*, 1).
- HRUSEVSKIJ, M. (1905) = Грушевський, М., *Історія України-Руси*, У Львові.
- HRYNIEWICZ, Waclaw – GAJEK, Jan Sergiusz (1993), *Teologija i kultura duchowa Starej Rusi*, red. W. HRYNIEWICZ OMI, J. S. GAJEK MIC, in *Teologija w dialogach*, 7, Lublin, 77–87.
- IGLÓI Endre (1958), Az orosz őskronika (Povesť vremennih let) magyar vonatkozású helyeiről, in *Acta Universitatis Debreceniensis*, 5(1958), 47–80.
- IGLÓI Endre (1963) = Иглои, Э., *Повесть временных лет о венграх*, Debrecen (Slavica, III).
- IGLÓI Endre (1988), *Az orosz irodalmi múlt*, Bp.
- IGLÓI Endre – MISLEY Pál (1977), *Régi orosz széppróza*, Bp.
- Írott források... = Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*, szerk. MAKK Ferenc – THOROCZKAY Gábor, Szeged (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 22).

- Ist.Bulg.* = *История на България*, II. *Първа българска държава*, авторски колектив на БАН, София, 1981.
- Ist.Tatar* = *История татар*, II. *Волжская Булгария и Великая Степь*, гл. ред. Усманов, Миркасым – Хакимов, Рафаэль, Казань, 2006.
- ISZTRIN, V. M. (1897) = Истрин В. М., *Откровение Мефодія Патарского и апокрифическия виденія Даниїла в византійской и славяно-русской литературах. Изследование и тексты*, Москва.
- ISZTRIN, V. M. (1920–1930) = Истрин, В. М., *Хроника Георгия Амартола в древнерусском переводе*, текст, перевод, словарь, I–II, Петроград–Ленинград.
- ISZTRIN, V. M. (1971) = Истринъ, В. М., *Хроника Георгія Амартола въ древнемъ славянорусскомъ переводѣ*, Петроградъ, 1922 (reprint: *Die Chronik*).
- ISZTRIN, V. M. (1972) = Истрин, В. М., *Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе*, I. Петроград, 1920; II. Петроград, 1922; III. Ленинград, 1930 = reprint: *Die Chronik des Georgios Hamartolos*, I–III, München, 1972.
- ISZTRIN, V. M. (1994) = Истрин, В. М., *Хроника Иоанна Малалы в славянском переводе*, подготовка, вступительная статья и комментарии М. И. Чернышевой, Москва.
- IU = *Історія України*, під ред. В. А.Смоля, Київ, 1997.
- IVANICS Mária (1994), blakok, in *KMTL*, 115.
- IVANOV, V. V. – ТОПОРОВ, V. N. (2000) = Иванов, В. В. – Топоров, В. Н., О древних славянских этнонимах (основные проблемы и перспективы), in *Из истории русской культуры*, т. 1. Древняя Русь, сост. Петрухин, В. Я., Москва, 413–440.
- ЯКОВСОН, Roman – SZEFTEL, Marc (1949), The Vseslav Epos, in *Russian Epic Studies*, ed. by ЯКОВСОН, R. – SIMMONS, E. J., Philadelphia, 13–86.
- ЯНЫН, V. L. (1970) = Янин, В. Л., *Актонные печати Древней Руси X–XV вв.*, Москва.
- ЯНЫН, V. L. (2009 [1970]) = Янин, В. Л., Берестяные грамоты и проблема происхождения новгородской денежной системы 15 в., in Янин, В. Л., *Денежно-весовые системы домонгольской Руси и очерки истории денежной системы средневекового Новгорода*, Москва, 308–342 (eredeti megjelenés: *Вспомогательные исторические дисциплины* 3, Ленинград, 1970, 150–179).
- JEFFREYS et al. (1986) = *The Chronicle of John Malalas*, translation by Elizabeth JEFFREYS – Michael JEFFREYS – Roger SCOTT, Melbourne (Byzantina Australiensia, 4).
- JENKINS, Romilly James Heald (1949), The supposed Russian attack on Constantinople in 907: Evidence of the Pseudo-Symeon, in *Speculum*, 24(1949), 403–406.
- JENKINS, Romilly James Heald (1953), The Emperor Alexander and the Saracen Prisoners, in *Studi Bizantini e Neelleniki*, 7(1953), 389–393.
- JENKINS, Romilly James Heald (1955), The Date of the Slav Revolt in Peloponnese Under Romanos I, in *Late classical and mediaeval Studies in honor of Albert Mathias Friend, jr.*, ed. K. WEITZMANN, Princeton, 204–211.
- JENKINS, Romilly James Heald (1962), Constantine Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*, II, ed. by Dvornik, Francis – Jenkins, Romilly James Heald – Lewis, Bernard – Moravcsik, Gyula – Obolensky, Dmitri – Runciman, Steven, London.
- JENKINS, Romilly James Heald (1965), The Chronological Accuracy of the „Logothete” for the Years A.D. 867–913, in *Dumbarton Oaks Papers*, 19(1965), 91–112.

- JENKINS, Romilly James Heald (1966), The Peace with Bulgaria (927) celebrated by Theodore Daphnopates, in *Polychronion. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, hrsg. von P. WIRTH, Heidelberg, 287–303.
- JENKINS–WESTERINK (1973), *Nicholas I Patriarch of Constantinople. Letters*, Greek text and English translation JENKINS, Romilly James Heald – WESTERINK, Leendert G., Dumbarton Oaks.
- JEROMIN, N. P. (1957) = Еремин, Н. П., Волинская летопись 1289–1290 гг., in *ТОДЛ*, XIII, отв. ред. Лихачев, Д. С., Москва, Ленинград, 102–117.
- KALINYINA, T. M. (1976) = Калинина, Т. М., Сведения Ибн Хаукаля о походах руси времени Святослава, in *ДГ*, 1975 г., 90–101.
- KARÁCSONYI János (1904), *Szent István király élete*, Bp.
- KARÁCSONYI János (1924), *A magyar nemzet őstörténete 896-ig*, Oradea–Nagyvárad.
- KARÁCSONYI János (1926), *A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre, 997–1095*, Oradea Mare–Nagyvárad.
- KARAYANNOPULOS, Johannes – WEISS, Günter (1982), *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324–1453)*, Zweiter Halbband, Vierter Hauptteil, Wiesbaden.
- KARLIN-HAYTER, Patricia (1967), 'When Military Affairs were in Leo's Hands'. A Note on Byzantine Foreign Policy (886–912), in *Traditio*, 23(1967), 15–40.
- KARLIN-HAYTER, Patricia (1968), The Homily on the Peace with Bulgaria of 927 and the „Coronation” of 913, in *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft*, 17(1968), 29–40.
- KARLIN-HAYTER, Patricia (1969), The Emperor Alexander's Bad Name, in *Speculum*, 44(1969), 585–596.
- КАРПОВ, А. Ю. (2001) = Карпов, А. Ю., „Заклепанные человеки” в летописной статье 1096 г., in *Очерки феодальной России*, ред. Кистерев, С. Н., Москва, 3–24.
- КАРПОВ, А. Ю. (2006) = Карпов А. Ю., *Великий князь Владимир Мономах*, Москва, 2006.
- KARPOZILOSZ, A. (1988) = Карпозилос А., Рос-дромиты и проблема похода Олега против Константинополя, in *Византийский временник*, 49(1988), 112–118.
- KARSZKIJ, E. F. (1903) = Карский, Е. Ф., *Белоруссы*, 1903.
- KARTASEV, A. V. (1997) = Карташев, А. В., *Очерки по истории русской церкви*, Москва, 1997.
- KASTANOV (2003) = Каштанов, С. М., Возникновение дани в Древней Руси, in *От Древней Руси к России нового времени. Сборник статей. К 70-летию Анны Леонидовны Хорошкевич*, Отв. ред. Янин, В. Л., Сост. Юрасов, А. В. Москва, 57–71.
- KATONA-KISS Atilla (2010), Megalé Moravia, Szvatopluk országa, *Tiszatáj*, 64(2010), 59–65.
- KATONA-KISS Atilla (2012), Μεγάλη Μοραβία, Szvatopluk országa. Hol voltak a morva végek?, in *Középkortörténeti tanulmányok*, 7, szerk. Kiss P. Attila – PÍTI Ferenc – SZABADOS György, Szeged, 199–118.
- KAWERAU, Peter (1967), *Arabische Quellen zur Christianisierung Rußlands*, Wiesbaden (Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas, 7).
- KAZHDAN, Alexander Petrovich (1991), Katepano, in *ODB*, 1115–1116.
- KAZHDAN, Alexander Petrovich (1991a), Theophanes, in *ODB*, 2061.
- KAZHDAN, Alexander Petrovich – ŠEVČENKO, Nancy Patterson (1991), Demetrios of Thessalonike, in *ODB*, 605–606.
- KAZSDAN, A. P. – LITAVRIN, G. G. (1958) = Каждан, А. П. – Литаврин, Г. Г., *Очерки истории византии и южных славян*, Москва.

- KAZSDAN, Alekszandr Petrovics – LITAVRIN, Gennagyij Grigorjevics (1961), *Bizánc rövid története*, Bp.
- KÉPES (1974) = *Ének Igor hadáról*, ford. KÉPES Géza, Bp., 2., javított kiadás.
- KERSKEN, Norbert (1995), *Geschichtsschreibung in Europa der „nationes”. Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellung im Mittelalter*, Köln–Weimar–Wien, 1995 (Münsterischen Historische Forschungen, 8).
- KIRÁLY Péter (1974), *A magyarok említése a Konstantín- és a Metód-legendában*, Bp. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 141).
- KIRÁLY Péter (1977), *A magyarok említése a 811. évi események óbolgár leírásában*, Bp. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 148).
- KIRÁLY Péter (1980), A magyar–szláv kapcsolatok a honfoglalásig a szláv írott források tükrében, in *Magyar Tudomány*, ÚF, 25(1980), 357–362.
- KIRÁLY Péter (1984), Levedia–Etelköz a szlavisztikai irodalom tükrében, in *MNy*, 80(1984), 431–439.
- KIRÁLY Péter (1993), Hodinka Antal és a magyar honfoglalás szláv forrásai, in *Hodinka Antal Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére*, szerk. UDVARI István, Nyíregyháza, 167–178.
- KIRÁLY Péter (1996), A Konstantín- és a Metód-legenda magyar részletei, in *A honfoglaláskor írott forrásai*, szerk. KOVÁCS László–VESZPRÉMY László (A honfoglalásról sok szemmel, 2), Bp., 113–118.
- KISS Attila (2007), Űzok a Képes Krónikában. A nyugati oguz (úz) törzsek és a Magyar Királyság a XI. században, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 120(2007), 549–576.
- KLANICZAY Gábor (2000), *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*, Bp.
- KLIMA László (1988), A merják emlékezete, in *Uralisztikai Tanulmányok*, 2 (Bereczki Gábor 60. születésnapjára), szerk. DOMOKOS Péter – PUSZTAY János, Bp., 225–230.
- KLIMA László (1993), Fehér és fekete duális társadalmi struktúrák a népvándorlás kori népeknél, in *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31/2(1993), 115–126.
- KLIMA László (1993a), Fehérvár, Fehéregyház, Fehértemplom, in *Névtani Értesítő* 15(1993), 185–191.
- KLIMA László (1999), Finnugorok a korai történeti forrásokban, in *Magyarok térben és időben*, szerk. FÜLÖP Éva Mária – KISNÉ Cseh Julianna, Tata, 7–24.
- KLIMA László (2000), A merják és muromák története, in *NANOFISKY* 2000, 89–90.
- KLIMA László (2003), Keresztül a vízválasztón (a volok és a zavolocsjei csúdok) in *Magyar Nyelvjárások* (Köszöntő könyv Nyirkos István 70. születésnapjára), XLI(2003), 335–341.
- KLIMA László (2007) = Клима, Ласло, Финно-угорские народы в России в Средние века, 895–1118 гг.: финно-угры и самоеды на страницах Повести временных лет, in *Славянский альманах*, 2006, Москва, 43–60.
- KLIMA László (2009), Finnugor népek a középkori Oroszországban (859–1118), in *Szent Orsolyától Iszaak Babelig*, szerk. SZVÁK Gyula, GYIMESI Zsuzsanna közreműködésével, Bp., 133–189.
- KLOSSZ, B. M. (1980) = Клосс, Б. М., *Никоновский свод и русские летописи XVI–XVIII вв.*, Москва.
- KMOSKÓ Mihály (2000), *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom*, I/2, szerk. ZIMONYI István, Bp. (MÖK, 13).

- KMOSKÓ Mihály (2004), *Szír írók a steppe népeiről*, szerk. Felföldi Szabolcs, Bp. (MÓK, 20).
- KMTL = *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál – Makk Ferenc, Bp., 1994.
- KOLLAUTZ, Arnulf (1982), Nestors Quelle über die Unterdrückung der Duleben durch die Obri (Awaren), in *Die Welt der Slaven*, 27(1982), 307–320.
- КОМАР, А. В. (2005) = Комар, А. В., Исторические предпосылки возникновения легенды о полянской дани хазарам по археологическим данным, in *Хазары. Евреи и славяне*, т. 16, редколл. Петрухин, В., Москович, В., Федорчук, А., Кулик, А., Шапира, Д., Москва–Иерусалим, 207–218.
- КОМАР, А. В. (2006) = Комар, А. В., Погребение кочевника нач. VIII. в. у села Журавлиха в Среднем Поднепровье, in *Степи Европы в эпоху средневековья*, т. 5. Хазарское время, гл. ред. Евлевский, А. В. Донецк, 403–412.
- KONOVÁLOVA, I. G. (2001) = Коновалова, И. Г., Хорезм и Восточная Европа, in *Норна у источника Судьбы. Сборник статей в честь Елены Александровны Мельниковой*, отв. ред. Джаксон, Т. М., Москва, 183–190.
- KORINNII, N. N. 1992 = Коринный, Н. Н., *Переяславская земля. X–первая половина XIII в.*, Киев.
- KOROŁYUK, V. D. (1963) = Корольюк, В. Д., Авары (обры) и дулебы русской летописи, in *Археографический Ежегодник за 1962 год*, Москва, 24–31.
- KOROŁYUK, V. D. (1971) = Корольюк, В. Д., *Волохи и славяне русской летописи*, Кишинев.
- KOROMPAY Bertalan (1956), Adalékok és jegyzetek a Toldi-mondáához, in *Irodalomtörténeti Közlemények*, 60(1956), 20–27.
- KORPELA, Jukka (2001), *Prince, Saint and Apostle. Prince Vladimir Svjatoslavič of Kiev, his posthumous life, and the religious legitimization of the Russian great power*, Wiesbaden (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe Geschichte, 67).
- KOSSÁNYI Béla (1924), Az úzok és kománok történetéhez a XI–XII. században, *Sz*, 58(1923–1924), 519–537.
- KOSSÁNYI, Béla (1927), Ephraim, Bischof von Cherson, Missionär der „Оугры“, in *Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Institutes und des Collegium Hungaricum in Berlin*, 97–101.
- KOSZTA László (2012), Querfurti Brúnó és Azo ostiai püspök. Két külföldi klerikus és a püspökségi szervezet továbbépítése 1009-ben, in *Belvedere Meridionale*, 24(2012/4), 22–40.
- KOVÁCS Szilvia (2009), A kunok és az 1091-es lebunioni csata, in „Kun-kép”. *A magyarországi kunok hagyatéka. Tanulmányok Horváth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs, Kiskunfélegyháza, 273–287.
- KOVÁCS Szilvia (2010), Ekinči ibn Qočqar, a qūnok és a polovecek, in „Fons, skepsis, lex”. *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendősk Makk Ferenc tiszteletére*, szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György, Szeged, 235–245.
- KOVÁCS Szilvia (2010a), A kunok 1094-es hadjárata a Bizánci Birodalom területén, in G. Tóth Péter, Szabó Pál (szerk.), *Középkortörténeti tanulmányok*, 6. A VI. Medievistikai PhD-konferencia, Szeged, 135–146.
- KOVÁCS Szilvia (2011), „A kelet és észak közötti Etrív pusztából jöttek elő”. A kunok megjelenése Európában a Poveszty vremennih let tükrében, in *Keletkutatás*, 2011. tavasz, 85–95.

- KOVÁCS Szilvia (2013), A peremisli csata (1099), in *Ábrándjaink kora. X. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*, szerk. KELLER László, Dunaszerdahely, 104–117.
- KOVÁCS Szilvia (2014), *A kunok története a mongol hódításig*, Bp. (MÖK, 29).
- KÖPSTEIN, Helga (1966), *Zur Slaverei im ausgehenden Byzanz*, Berlin (Berliner Byzantinische Arbeiten, 34).
- KRIPJAKEVICS, I. T. (1984) = Крип'якевич, І. Т., *Галицько-Волинське князівство*, Київ.
- KRISTÓ Gyula (1980), *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*, Bp.
- KRISTÓ Gyula (1982), Kijev a magyar krónikákban, in *Tiszatáj*, 36(1982/8), 61–64.
- KRISTÓ Gyula (1983), Oroszok az Árpád-kori Magyarországon, in K. Gy., *Tanulmányok az Árpád-korról*, Bp., 191–207.
- KRISTÓ Gyula (1983a), Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál, in K. Gy., *Tanulmányok az Árpád-korról*, Bp., 132–190.
- KRISTÓ Gyula (1985), A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása, in *AHSzeg*, 82(1985), 11–17.
- KRISTÓ Gyula (1986), *Az Árpád-kor háborúi*, Bp.
- KRISTÓ Gyula (1995), *A magyar állam megszületése*, Szeged (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 8).
- KRISTÓ Gyula (1996), *A székelyek eredetéről*, Szeged (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 10).
- KRISTÓ Gyula (1996a), A honfoglaló magyarok életmódjáról, in K. Gy., *Honfoglalás és társadalom*, Bp. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 16).
- KRISTÓ Gyula (1997), A honfoglalók régészeti hagyatékának keltezéséről. (Rendhagyó válasz bírálóimnak), *Sz*, 131(1997), 234–275.
- KRISTÓ Gyula (1999), *A tizenegyedik század története*, Bp.
- KRISTÓ Gyula et al. (1973–1974) = KRISTÓ Gyula – МАКК Ferenc – SZEGFŰ László, Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez, I–II, in *AHSzeg*, 44(1973), 1–96; 48(1974), 1–54.
- KRISTÓ Gyula – МАКК Ferenc (1996), *Az Árpád-ház uralkodói*, Bp.
- KRISTÓ Gyula – МАКК Ferenc (2001), *A kilencedik és a tizedik század története*, Bp.
- KRISTÓ Gyula – H. TÓTH Imre (1977), A legrégebbi Naum-legenda és a magyar honfoglalás, in *AHSzeg*, 58(1977), 13–20.
- KRISTÓ Gyula – H. TÓTH Imre (1996), Az orosz évkönyvek néhány magyar vonatkozásáról, in *AHSzeg*, 103(1996), 21–29.
- KUCSERA, M. T. (1987) = Кучера, М. Т., *Змиевы валы Среднего Поднепровья*, Киев.
- KUDRJASOV, K. V. (1948) = Кудряшов К. В., *Половецкая степь*, Москва.
- KUNSTMANN, Heinrich (1984), Nestors *Dulēbi* und die *Glopeani* des Geographus Bavarus, in *Die Welt der Slaven*, 29(1984), 44–61.
- KUNSTMANN, Heinrich (1996), *Die Slaven. Ihre Name, ihre Wanderung nach Europa und die Anfänge der russischen Geschichte in historisch-onomastischer Sicht*, Stuttgart.
- KUUN, Géza (1892), *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis. Historia antiquissima*, I, Claudiopolis.
- KUZENKOV, P. V. (2003) = Кузенков, П. В., Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в средневековых письменных источниках, in *ДГ*, 2000 г., 3–172.
- KUZMIN, A. G. (1968) = Кузьмин, А. Г., Индикты Начальной летописи: К вопросу об авторе Повести временных лет, in *Славяне и Русь*, Москва, 305–313.

- KUZMIN, A. G. (1974) = Кузьмин, А. Г., Об этнической природе варягов, in *Вопросы истории*, 1974/11, 54–83.
- KUZMIN, A. G. (1976) = Кузьмин, А. Г., Термин „бела” древнерусских памятников, in *Средневековая Русь*, ред. колл. Вагнер, Г. К., Лихачев, Д. С., Раппопорт, П. А. Москва, 67–70.
- KUZMIN, A. G. (1977) = Кузьмин, А. Г., *Начальные этапы древнерусского летописания*, Москва.
- LANGER, Dietger (2003), *Vladimir der Heilige. Eine Erinnerungsfigur der russischen Geschichtsdichtung des 18. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main (Trierer Abhandlungen zur Slavistik, 5).
- LARIN, V. N. (1975) = Ларин, В. Н., *Лекции по истории русского литературного языка (X–середина XVIII вв.)*, Москва.
- LÁSZLÓ Gyula (1944), *A honfoglaló magyar nép élete*, Bp. (reprint: 1988).
- LÁSZLÓ Gyula (1978), *A „kettős honfoglalás”*, Bp.
- LEBEGYEV, G. Sz. (2005) = Лебедев, Г. С., *Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси*, Санкт-Петербург.
- LÉGER, L. (1884), *Chronique dite de Nestor, traduite sur le texte Slavono-russe, avec introduction et commentaire critique par Luis LÉGER*, Paris (Publications de l'École des langues orientales vivantes, sér. 2, vol. 13).
- LENHOFF, Gail (1989), *The Martyred Princes Boris and Gleb: A Socio-Cultural Study of the Cult and the Texts*, Columbus.
- ЛЕПАНИН, Valerij (1992), *Az óorosz kultúra ikonarcúsága*, Szeged.
- ЛЕПАНИН, Valerij (1995), Szentéletű Magyar Mózes – a Második József, in *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*, szerk. H. TÓTH Imre, Szeged, 45–54.
- ЛЕПАНИН, Valerij (2009), Magyar Szent Mózes a történelemben és az irodalomban, in *Szent Orsolyától Iszaak Babelig*, szerk. Szvák Gyula, Bp. 41–86.
- LESZKA, Mirosław J. (2011), Kontrowersje wokół bizantyńskiej Polityki Symeona I Wielkiego w Latach 893–913, in *Ślupskie studia historyczne*, 17(2011), 19–30.
- LIGETI Lajos (1986), *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*, Bp.
- LINACSOV, D. Sz. (1947) = Лихачев, Д. С., *Русские летописи и их культурно-историческое значение*, Москва.
- LINACSOV, D. Sz. (1950) = *Повесть временных лет*, часть 1. Текст и перевод. Подготовка текста Д. С. Лихачева, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова; часть 2. Приложения. Статьи и комментарии Д. С. Лихачева, под ред. В. П. Адриановой-Перетц, Москва–Ленинград.
- LINACSOV, D. Sz. (1975) = Лихачев, Д. С., *Великое наследие*, Москва.
- LINACSOV, D. Sz. (1983) = Лихачев, Д. С., Слово о полку Игореве: древнерусский текст, in *Повести Древней Руси XI–XII века*, сост. Н. В. Поньрко; вступит. ст. Д. С. Лихачева, Ленинград, 378–394.
- LINACSOV, D. Sz. (1987) = Лихачев, Д. С., Владимир Всеволодович Мономах (1053–1125), in *SzK*, 98–102.
- LITAVRIN, G. G. (2001) = Литаврин, Г. Г., *Византия и славяне* (сб. ст.), Санкт-Петербург.
- LITVINA, Anna – USPENSKIJ, Fjodor (2014), Russo-Polovtsian Dynastic Contacts as Reflected in Genealogy and Onomastics, in *Silk Road*, 12(2014), 65–75.
- LONGINOV, A. V. (1893) = Лонгинов, А. В., *Князь Федор-Любарт Ольгердович и родственные связи русских князей с угорским королевским домом*, Вильна.
- LOVMJANYSZKIJ, H. (1985) = Ловмянский, Х., *Русь и норманны*. Москва.

- LUDAT, Herbert (1953), Farbenzeichnungen in Völkernamen, in *Saeculum*, 4(1953), 138–155.
- LUDWIG, Dieter (1982), *Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen*, Münster.
- LUKINA, G. N. (1975) = Лукина, Г. Н., Названия мехов в памятниках древнерусской письменности 11–14 вв, in *Древнерусский язык. Лексикология и словообразование*, отв. ред. Борковский, В. И., Москва, 56–68.
- LUNT, Horace G. (1995), What the Rus' Primary Chronicle Tells Us about the Origin of the Slavs and Slavic Writing, in *HUS*, 19(1995), 335–357.
- LUNT, Horace G. (1997), Food in the Rus' *Primary Chronicle*, in *Food in Russian History and Culture*, ed. GLANTS, M. – TOOMRE, J., Bloomington, 15–30.
- LÜBKE, Christian (2001), *Fremde im östlichen Europa. Von Gesellschaften ohne Staat zu verstaatlichten Gesellschaften (9.–11. Jahrhundert)*, Köln–Weimar–Wien.
- LYOV, A. SZ. (1975) = ЛЬВОВ, А. С., *Лексика Повести временных лет*, Москва.
- MADARAS László (1993), Az alföldi avarság 9. századi továbbélésének lehetőségéről a régészeti források tükrében, in *Az Alföld a 9. században*, szerk. LÖRINCZY Gábor, Szeged, 11–32.
- MAGYAR István Lénárd (1982), „Quaestio bulgarica”. A kereszténység felvétele Bulgáriában, in *Sz*, 116(1982), 839–879.
- Magyarország története = Magyarország története*, 1/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig, fő-szerk. SZÉKELY György, szerk. BARTHA Antal, Bp., 1984.
- MAJOROV, A. V. (2006) = Майоров, А. В., *Великая Хорватия. Этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона*, Санкт-Петербург.
- MAKAI János (1997), Bölcs Jarosláv bölcsessége, in *Világtörténet*, 1997. ősz–tél, 3–23.
- MAKAI János (2005), A Monomah-korona. Legenda és valóság, in *Világtörténet*, 2005. tavasz–nyár, 65–79.
- МАКК Ferenc (1990), Megjegyzések I. András történetéhez, in *AHSzeg*, 90(1990), 23–41.
- МАКК Ferenc (1996), *Magyar külpolitika (896–1196)*, Szeged, 2., bővített, átdolgozott kiadás (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 2).
- МАКК Ferenc (1998), *A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről*, Szeged.
- MALAMUT, Elisabeth (1995), L'image byzantine des Petchénègues, in *Byzantinische Zeitschrift*, 88(1995), 105–147.
- MANGO, Cyril (1990) = *Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History*, text, translation, and commentary: Cyril MANGO, Washington (CFHB, 13).
- MANGO–SCOTT (1997) = *The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History, AD 284–813*, Translated with Introduction and Commentary by Cyril MANGO and Roger SCOTT with the assistance of Geoffrey GREATREX, Oxford.
- MANSZIKKA, V. J. (2005) = Мансикка, В. Й., *Религия восточных славян*, Москва.
- MÁRKI Sándor (1877), *Az oroszok hazánk történetében*, Nagyvárad.
- MARQUART, J. (1970), Über das Volkstum der Komanen, in *Osttürkische Dialektstudien*, von Willy BANG und Josef MARQUART, Göttingen, 25–238.
- MARTIN, Janet (1986), *Treasure of the Land of Darkness. The fur trade and its significance for medieval Russia*, Cambridge.
- MARTIN, Janet (2007), *Medieval Russia. 980–1584*, Cambridge, 2007².

- MATVEJENKO, V. – SCSEGOLEVA, L. 2000 = *Хроника Георгия Амартола*, русский текст, комментарии, указатели: Матвеевко, В., Щеголева, Л., Москва.
- MAZON, André (1929), Un peuple imaginaire: les Chvalis, in *Revue des Études Slaves* 9/1–2(1929), 120–123.
- MEH = *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*, szerk. GYÖRFFY György, Bp., 2., bővített kiadás.
- MELICH János (1933), Merja, Mordva, in *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 57(1933), 171–174.
- MELNYIKOVA, Je. A. (1977) = Мельникова, Е. А., *Скандинавские рунические надписи*, тексты, перевод, комментарий, Москва.
- MELNYIKOVA, Je. A. (1998) = Мельникова, Е. А., Культурная ассимиляция скандинавов на Руси по данным языка и письменности, in *Общество, экономика, культура и искусство славян*, ред. В. В. Седов, Труды Международного Конгресса славянской археологии, т. 4, Москва, 135–143.
- MELNYIKOVA, Je. A. (1999–2010) = *Древняя Русь в свете зарубежных источников*, I–IV, под ред. Е. А. Мельниковой, Москва.
- MELNYIKOVA, Je. A. (2011) = Мельникова, Е. А., *Древняя Русь и Скандинавия. Избранные труды*, под ред. Г. В. Глазыриной и Т. Н. Джаксон, Москва.
- MELNYIKOVA, Je. A. – PETRUNIN, V. Ja. (1989) = Мельникова, Е. А. – Петрухин, В. Я., Название «Русь» в этнокультурной историографии древнерусского государства (IX–X вв.), in *Вопросы истории*, 1989/8, 24–38.
- MELNYIKOVA, Je. A. – PETRUNIN, V. Ja. (2011) = Мельникова, Е. А. – Петрухин, В. Я., Легенда о «призвании варягов», in Мельникова, Е. А., *Древняя Русь и Скандинавия. Избранные труды*, Москва, 172–189.
- MESTERNÁZY Károly (1993), Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez, in *Sz*, 127(1993), 450–468.
- MHK (1900) = *A magyar honfoglalás kútjöi. A honfoglalás ezredéves emlékére*, szerk. PAULER Gyula – SZILÁGYI Sándor, Bp.
- MHK (1995) = MHK 1900 reprint kiadása VÉKONY Gábor utószavával, Bp.
- МИНЕЖЕВ, Sz. M. (2009) = Михеев, С. М., «Святополкъ съде в Киевѣ по отци»: Усобица 1015–1019 годов в древнерусских и скандинавских источниках, Москва.
- MIKLOSICH, Franz (1860) = *Chronica Nestoris. Textum russico-slovenicum, versionem latinam*, ed. MIKLOSICH, Fr., Vindobonae, 1860.
- МИЛКОВ, V. V. (1997) = Мильков, В. В., «Гармоничное» взаимодействие языческой и христианской традиции, in *Древняя Русь. Пересечение традиций*, Москва, 310–324.
- MINORSKY, Vladimir (1937) *Hudūd al-‘Ālam ‘The Regions of the World’. A Persian Geography 372 A.H.–982 A.D.*, translated and explained by Vladimir MINORSKY, London.
- MINORSKY, Vladimir (1942), *Sharaf al-Zamān Ṭāhir Marvazī on China, the Turks and India*, London.
- MOLNÁR Ádám (1994), Hvárezm, in *KMTL*, 276.
- MORAVCSIK Gyula (1930), *Az onogurok történetéhez*, Bp. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 27).
- MORAVCSIK Gyula (1934), *A magyar történet bizánci forrásai*, Bp. (A magyar történettudomány kézikönyve, 1/6/b).

- MORAVCSIK Gyula (1938), A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység, in *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, I, szerk. SERÉDI Jusztinián, Bp., 173–212.
- MORAVCSIK Gyula (1953), *Bizánc és a magyarság*, Bp.
- MORAVCSIK Gyula (1958), *Byzantinoturcica*, I–II, Berlin, zweite durchgearbeitete Auflage.
- MORAVCSIK Gyula (1988), *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, Bp., 2. kiadás.
- MORDOVIN Maxim (2006), A normann-elmélet Oroszországban a kezdetektől napjainkig, in *Korall*, 24–25(2006), 118–162.
- MPH = *Monumenta Poloniae Historica*, ed. BIEŁOWSKI, August i KĘTRZYŃSKI, Wojciech, Lwów, I. 1864; II. 1872; III. 1878; IV. 1884; V. 1888; VI. 1893 (reprint: Warszawa, 1960).
- MÜHLE Eduard (1987), Die Anfänge Kievs (bis ca. 980) in archäologischem Sicht, in *JbbfGO*, 35(1987), 80–101.
- MÜHLE, Eduard (1991), *Die städtische Handelszentren der nordwestlichen Rus'. Anfänge und frühe Entwicklung altrussischer Städte (bis gegen Ende des 12. Jahrhunderts)*, Stuttgart.
- MÜLLER, Joseph (1812), *Altrussische Geschichte nach Nestor*, mit Rücksicht auf Schlözers Russische Annalen, die hier berichtigt, ergänzt und vermehrt werden, Berlin.
- MÜLLER, Ludolf (1959), *Zum Problem des hierarchischen Status und jurisdiktionellen Abhängigkeit der russischen Kirche vor 1039*, Köln.
- MÜLLER, Ludolf (1962), *Des Metropoliten Ilarion Lobrede auf Vladimir den Heiligen und Glaubensbekenntnis*, Wiesbaden.
- MÜLLER, Ludolf (1974) = Мюллер Л., Древнерусское сказание о хождении апостола Андрея в Киев и Новгород, in *Летописи и хроники 1973*, Москва, 48–63.
- MÜLLER, Ludolf (1984), *Helden und Heilige aus russischer Frühzeit*, München.
- MÜLLER, Ludolf (1987), *Die Taufe Rußlands. Die Frühgeschichte des russischen Christentums bis zum Jahre 988*, München (Quellen und Studien zur russischen Geistesgeschichte, 6).
- MÜLLER, Ludolf (1995), О времени канонизации святых Бориса и Глеба, in *RM*, 8(1995), 5–20.
- MÜLLER, Ludolf (2000) = Мюллер, Л., *Понять Россию: историко-культурные исследования*, Москва.
- MÜLLER/Handbuch = Müller, Ludolf (hrsg), *Handbuch zur Nestorchronik*, München, Bd. I.1. 1977, I.2. 1979, I.3. 1984, I.4. 1986.
- NAGY József (2000), A mordvinok története, in NANOFSZKY 2000, 77–81.
- NANOFSZKY György (2000) = *Nyelvrokonaink*, szerk. NANOFSZKY György, Bp. (A Magyarságkutatás Könyvtára, 25).
- NASZONOV, A. N. (1951) = Насонов, А. Н., *Русская земля и образование территории древнерусского государства*, Москва.
- NAZARENKO, A. V. (1986) = Назаренко, А. В., Об одной гипотезе о происхождении имени «Киев», in *ДГ*, 1985 г., 220–222.
- NAZARENKO, A. V. (1987) = Назаренко, А. В., Русь и Германия в 70-ые гг. X. века, in *RM*, VI,1(1987), 38–89.
- NAZARENKO, A. V. (1989) = Назаренко, А. В., Когда же княгиня Ольга ездила в Константинополь, in *Византийский временник*, 50(1989), 66–83.
- NAZARENKO, A. V. (1992–1993) = Назаренко, А. В., Еще раз о дате поездки княгини Ольги в Константинополь: источниковедческие заметки, in *Древнейшие государства Восточной Европы* (1992–1993), Москва, 153–168.

- NAZARENKO, A. V. (1993) = Назаренко, А. В., *Немецкие латыноязычные источники IX–XI веков*, тексты, переводы, комментарии, Москва.
- NAZARENKO, A. V. (2001) = Назаренко, А. В., *Древняя Русь на международных путях*, Москва.
- NAZARENKO, A. V. (2001a) = Назаренко, А. В., Об одном эпизоде венгерской политики Ярослава Мудрого, in *Норна у источника Судьбы. Сборник статей в честь Е. А. Мельниковой*, ред. Джаксон, Т. Н., Глазырина, Г. В., Никольский, С. Л., Москва, 268–281.
- NAZMI, Ahmad (1998), *Commercial Relations between Arabs and Slavs (9th–11th centuries)*, Warszawa.
- NÉMETH Gyula (1930), *A honfoglaló magyarság kialakulása*, Bp.
- NÉMETH Gyula (1942), A kunok neve és eredete, in *Sz*, 76(1942), 166–178.
- NÉMETH Gyula (1991), *A honfoglaló magyarság kialakulása*, Bp., 2., bővített, átdolgozott kiadás.
- NIKOLOV, Angel (2003), An Old Bulgarian Translation of a Lost Byzantine Anti-Latin Text of the End of 11th–Early 12th Century, in *Scripta & e-Scripta*, 1(2003), 99–119.
- NIKOLOV, Angel (2012), Making a new basileus: the case of Symeon of Bulgaria (893–927). Reconsidered, in *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*, I, ed. M. SALAMON – M. WOŁOSZYN – A. MUSIN – P. ŠPENAR (Frühzeit Ostmitteleuropas, I/1), Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa, 101–108.
- NOVOSZELCEV, A. P. (1989) = Новосельцев, А. П., Термин «вежа» в древнерусских источниках, in *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1987 год*, отв. ред. Н., А. П., Москва, 13–18.
- NOVOSZELCEV, A. P. (1990) = Новосельцев А. П., *Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа*, Москва.
- NPL = *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, Москва–Ленинград, 1950.
- NYIKITYIN, A. L. (2001) = Никитин, А. Л., *Основания русской истории*, Москва.
- NYIKITYIN, A. L. (2003) = Никитин, А. Л., *Инок Иларион и начало русского летописания*, Москва.
- NYIKITYIN, A. L. (2006) = Никитин, А. Л., *Текстология русских летописей (XI–начала XIV вв.)*, вып. 1. *Киево-Печерское летописание до 1112 г.*, Москва.
- NYIKOLAJEVA, I. V. (2010) = Николаева И. В., Семантика «этнических» указаний «Повести временных лет»: образ «чужого», in *Знание. Понимание. Умение*, 2010, № 9. <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2010/9/Nikolaeva/>
- NYIKOLOVA, Sz. (1995) = Николова, С., Методий, in *Кирило-Методиевска енциклопедия*, II, главен редактор П. Динеков, София, 632–650.
- NYIKOLSKIJ, A. A. (1899) = Никольский, А. А., О языке Ипатьевской летописи, in *Русский филологический вестник*, Варшава, 1–2. 238–275; 3–4. 43–110.
- NYIKOLSKIJ, N. K. (1930) = Никольский, Н. К., *Повесть временных лет, как источник начального периода русской письменности и культуры. К вопросу о древнейшем русском летописании*, вып. 1, Ленинград.
- VOLENSKY, Dmitri (1989), Cherson and the Conversion of Rus', in *Byzantine and Medieval Greek Studies*, 13(1989), 244–256.
- VOLENSKY, Dmitri (1999), *A Bizánci Nemzetközösség*, Bp. (Varia Byzantina, 3).

- ODB = *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I–III, editor in chief Alexander Petrovich KAZHDAN, eds by Alice-Mary TALBOT – Timothy GREGORY – Anthony CUTLER – Nancy Patterson ŠEVČENKO, New York–Oxford, 1991.
- OIKONOMIDES, Nikos (1983), Presthlaivitza, the little Preslav, in *Südost-Forschungen* 42(1983), 1–9.
- OIKONOMIDÈS, Nikolas (1991), Le kommerktion d'Abydos, Thessalonique et le commence Bulgare au IXe siècle, in *Hommes et richesses dans l'empire byzantin*, II. VIIIe–XVe siècle, eds ABADIE-REYNAL, Catherine – KRAVARI, Vassiliki – LEFORT, Jacques – MORRISON, Cécile, Paris, 241–248.
- OLAJOS Terézia (1998), Egy felhasználatlan forráscsoport. A 11. századi magyar–bizánci kapcsolatok történetéhez, *Sz*, 132(1998), 215–222.
- OLAJOS Teréz (2001), *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai*, Szeged (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 16).
- OLAJOS Terézia (2014), *Bizánci források az Árpád-kori magyar történelemhez*, Szeged.
- OSTROGORSKY, George (1935), De Krönung Symeons von Bulgarien durch den Patriarchen Nikolaos Mystikos, in *Actes du IVe Congrès International des Études Byzantines, Sofia Septembre 1934* (Известия на Българския археологически институт, 9), Sofia, 275–286.
- OSTROGORSKY, George (1940), L'expédition du prince Oleg contre Constantinople en 907, in *Seminarium Kondakovianum*, 11(1940), 47–62.
- OSTROGORSKY, George (1965), The Byzantine Background of the Moravian Mission, in *DOP*, 19(1965), 1–18.
- OSTROGORSKY, George (2001), *A bizánci állam története*, Bp.
- OSTROWSKI, Donald (1981), Textual Criticism and the Povest vremennykh let: Some Theoretical Consideration, in *HUS*, 5(1981), 11–31.
- OSTROWSKI, Donald (2003), *The Povešt' vremennykh let*, An Interlinear Collation and Paradosis, compiled and ed. by Donald Ostrowski, Cambridge.
- OUI = *Об управлении империей*, под ред. Литаврина, Г. Г. и Новосельцева, Н. А. Москва, 1989.
- PALAUZOV, Sz. N. (1871) = Палаузов, С. Н., *Летопись по Ипатскому списку*, Санктпетербург.
- PÁLÓCZI HORVÁTH András (1994), *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*, Karcag, Karcag Város Önkormányzata (Keleti örökségünk, 2).
- PÁLÓCZI HORVÁTH András (2014), *Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei*, Budapest–Piliscsaba (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae, 2).
- PALSSON–EDWARDS (1989) = *Vikings in Russia. Yngvar's Saga and Eymund's Saga*, translated and introduced: PALSSON, Herrman – EDWARDS, Paul, Edinburgh.
- PARCZEWSKI, Michal (1997), Beginnings of the Slavs' Culture, in *Origins of Central Europe*, ed. Przemysław URBAŃCZYK, Warsaw, 79–90.
- PASUTO, V. T. (1950) = Пашуто, В. Т., *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва.
- PASUTO, V. T. (1968) = Пашуто, В. Т., *Внешняя политика Древней Руси*, Москва.
- Paterikon* (1964) = *Das Paterikon des Kiever Höhlenkloster*, Hrg. von TSCHIZĖWSKIĬ, Dmitriĭ, München.
- Patyerik* (1911) = Абрамович, Л. И., *Патерик Киево-Печерского монастыря*, Санкт-Петербург.

- PAULER Gyula (1899), *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, I–II. Bp., 2., javított kiadás.
- PERÉNYI József (1956), A magyarok és a keleti szlávok kapcsolata a honfoglalás előtt, in *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok*, Bp., 5–35.
- PERÉNYI József (1961), Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, in *Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből*, I, szerk. KEMÉNY G. Gábor, Bp., 28–54.
- PERÉNYI, József (1974) = Перени, Й., Угры в «Повести временных лет», in *Летописи и хроники*, сб. ст. 1973 г., Москва, 92–102.
- PERNAVKO, A. B. – SZUHAREV, Ju. V. (2006) = Перхавко, А. Б. – Сухарев, Ю. В., *Воители Руси IX–XIII вв.*, Москва.
- PETRIK István (2008), *Rejtélyek országa. A kazár királyság és a kazár–magyar kapcsolatok rövid története*, Ómúltunk Tára 2. Budapest.
- PETRUHIN, V. Ja. (2000) = Петрухин, В. Я., Князь Олег, Хелгу Кембриджского документа и русский княжеский род, in *Древнейшие государства восточной Европы*, Москва, 222–229.
- PETRUHIN, V. Ja. (2002) = Петрухин, В. Я. Сказание о хазарской дани в контексте летописной истории, in *Древнетюркский мир: история и традиция*, ред. А. А. Арсланова, Л. Ф. Байбулатова, И. К. Загидуллин, Казань, 2002, 43–52.
- PETRUHIN, V. Ja. (2012) = Петрухин, В. Я., Древняя Русь: этнический аспект становления и развития государственности, in *1150 лет российской государственности. Этнический и религиозный факторы в формировании и эволюции российского государства*, ред. Красовицкая, Т. Ю. и Тишков, В. А., Москва, 9–59.
- PETRUHIN, V. Ja. – RAJEVSKIJ, D. Sz. (2004) = Петрухин, В. Я. – Раевский, Д. С., *Очерки истории народов России в древности и раннем Средневековье*, Москва.
- PETROV, N. I. (2010) = Петров, Н. И., *Андрей Первозванный: путешествие по „Днепру горе“*, Санкт-Петербург.
- PLDR, I = *Памятники литературы Древней Руси X–начала XII вв.*, сост. Лихачев, Д. С. и Дмитриев, Л. А., Москва, 1978.
- PLDR, II = *Памятники литературы Древней Руси XII–XIII вв.*, Москва, 1981.
- PLANHOL, Xavier de (1967), Noirs et blancs: sur un contraste social en Asie Centrale, in *Journal Asiatique*, 255(1967), 107–116.
- PLETNEVA, Svetlana Alekszandrovna (1962), Besenyők, türkök és kunok a déloroszországi steppéken, II, in *Szovjet Régészet*, 19(1962), 134–190.
- PLETNJOWA, Svetlana A. (1978), *Die Chasaren. Mittelalterliches Reich an Don und Wolga*, Leipzig.
- PLETNYOVA, Sz. A. (1990) = Плетнева, С. А., *Половцы*, Москва.
- PLOKHU, Serhii (2006), *The Origins of the Slavic Nations*, Cambridge.
- PODSKALSKY, Gerhard (1982), *Christentum und theologische Literatur in der Kiever Rus' (988–1237)*, München.
- POHL, Walter (2002), *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.*, München 2002².
- POLGÁR Szabolcs (2001), Sarkel, in *A Kárpát-medence és a steppe*, szerk. MÁRTON Alfréd (MÖK, 14), Bp., 106–126.

- POLGÁR Szabolcs (2004), Kora középkori (9–12. századi) kelet-európai fegyverkereskedelemre utaló feljegyzések az írott forrásokban, in *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*, szerk. BALOGH László – KELLER László (MÖK 21), Bp., 92–100.
- POMOZI Péter (2000), A marik története, in NANOFSZKY 2000, 83–87.
- POPPE, Andrzej (1968), *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*, Warszawa.
- POPPE, Andrzej (1980), Das Reich der Rus' im 10. und 11. Jh.: Wandel der Ideenwelt, in *JbbfGO*, 28(1980), 334–354.
- POPPE, Andrzej (1981), The Building of the Church of St Sofia in Kiev, in *Journal of Medieval History*, 7(1981), 15–66.
- POPPE, Andrzej (1982), *The Rise of Christian Russia*, London.
- POPPE, Andrzej (1989), Words that Serve the Authority. On the Title of „Grand Prince” in Kievan Rus', in *Acta Poloniae Historica*, 60(1989), 159–184.
- POPPE, Andrzej (1994), Politik und Heiligenverehrung in der Kiewer Rus'. Der apostelgleiche Herrscher und seine Märtyrersöhne, in *Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter*, hrsg. PETERSON, J. (Vorträge und Forschungen, XLII), Sigmaringen, 403–422.
- POPPE, Andrzej (2007), *Christian Russia in the Making*, Ashgate (Variorum collected studies series, № 867).
- POPPE, Andrzej (2007a), How the conversion of Rus' was understood in the eleventh century, in POPPE 2007, 287–302.
- POPPE, Andrzej (2007b), Two Concept of the Conversion of Rus' in Kievan Writings, in POPPE 2007, 488–504.
- POPPE, Andrzej (2007c), The Christianization and ecclesiastical structure of Kievan Rus' to 1300, in POPPE 2007, 311–392.
- POPPE, Andrzej (2007d), On the so-called Chersonian antiquities (with Addendum, p. 105), in POPPE 2007, 71–104.
- PR = *Правда русская*, I. Тексты, под ред. Грекова, Б. Д., Москва–Ленинград, 1940; II. Комментарии, Москва–Ленинград, 1947.
- PRE = *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumwissenschaft*, hrsg. G. Wissowa, Stuttgart, 1893–.
- PRINODNYUK, O. M. (2002) = Приходнюк, О. М., У истоков хазаро-славянских отношений, in *Хазары. Второй международный colloquium. Тезисы докладов*, Москва, 84–86.
- PRISZLOKOV, M. D. (1940) = Приселков, М. Д., *История русского летописания XI–XV вв.*, Ленинград (reprint: 1996).
- PRITSAK, Omeljan (1954), Orientierung und Farbsymbolik, in *Saeculum*, 5(1954), 376–383.
- PRITSAK, Omeljan (1955), Qara. Studie zur türkischen Rechtssymbolik, in *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstambul, 239–263.
- PRITSAK, Omeljan (1967), Non-'Wild' Polovtsians, in *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday*, II, The Hague–Paris, 1615–1623.
- PRITSAK, Omeljan (1981), *The Origin of Rus'*, I, Cambridge.
- PRITSAK, Omeljan (1982), The Polovcians and Rus, in *AEMae*, 2(1982), 321–380.
- PRITSAK, Omeljan (1992), On the Chronology of Ólafr Tryggvason and Volodimer the Great: The Saga's Relativ Chronology as a Historical Source, in *HUS*, 16(1992), 9–36.
- PRITSAK, Omeljan – CUTHLER, Anthony (1991), Cherson, in *ODB*, 418–419.
- PRP = *Памятники русского права*, под ред. Юшкова, С. В., Москва, 1952.

PSZRL = Полное собрание русских летописей (ПСРЛ).

PSZRL, I = Лаврентьевская летопись, вып. 1; вып. 2, 1927; вып. 1–2, Москва, 1962.

PSZRL, I (1997) = Полное собрание русских летописей. I. Лаврентьевская летопись. Москва, 1997 (2001²).

PSZRL, II (1843) = Густынская летопись, СПб.

PSZRL, II (1962) = Ипатьевская летопись, Москва (az 1908. évi reprintje).

PSZRL, II (1998) = Полное собрание русских летописей, II. Ипатьевская летопись, Москва (2001²).

PSZRL, IX–XIII = Никоновская летопись, Санкт-Петербург, 1862–1901.

PSZRL, XXIV = Типографская летопись, Петроград, 1921.

PSZRL, XLIII = Новгородская летопись по списку П. П. Дубровского, Москва, 2004.

PUSKELY Mária (2014), Brunonis vita quinque fratrum, in *Belvedere Meridionale*, 24(2012/4), 56–66.

PÜSPÖKI NAGY Péter (1982), *Nagymorávia fekvéséről*, New York.

PÜSPÖKI NAGY Péter (1989), *Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon, 1000–1301. Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig*, I, Bratislava.

PVL (1999) = *Повесть временных лет*, подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева, под редакцией В. П. Адриановой-Перетц, Санкт-Петербург, 1999³.

PVL (2007) = *Повесть временных лет*, подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева, под редакцией В. П. Адриановой-Перетц, Санкт-Петербург, 2007³.

PVL (2012) = *Повесть временных лет*, перевод Д. С. Лихачева, О. В. Творогова, комментарии А. Г. Боброва, С. Л. Николаева, А. Ю. Чернова, при участии А. М. Введенского и Л. В. Войтовича, 129 иллюстраций Мюда Мечева, Санкт-Петербург.

Radziwiłł-évkönyv = Радзивилловская летопись, Москва, 1992.

РАРОВ, О. М. (1977) = Рапов, О. М., *Княжеские владения на Руси в X–первой половине XIII в.*, Москва.

РАРОВ, О. М. (1988) = Рапов, О. М., *Русская церковь в IX–первой трети XII в.*, Москва.

РАРПОРТ, Р. А. (1982) = Раппопорт П. А., *Русская архитектура X–XIII вв.*, Каталог памятников, Ленинград.

RÁSONYI NAGY László (1933), Der Volksname Берендей, *Seminarium Kondakovianum*, 6(1933), 219–226.

RÁSONYI László (1981), *Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál*, Bp.

RÁSONYI László – BASKI Imre (2007), *Onomasticon Turcicum. Turkic Personal Names*, I–II, As collected by L. RÁSONYI, Bloomington (Indiana University Uralic and Altaic Studies, 172).

RASZOVSKIJ, D. A. (1933) = Расовский, Д. А., Печенъги, Торки и Берендѣи на Руси и въ Угрии, *Seminarium Kondakovianum*, 6(1933), 1–66.

RASZOVSKIJ, D. A. (1940) = Расовский, Д. А., Половцы IV. Военная история половцев, *Seminarium Kondakovianum*, 11(1940), 95–128.

RÁTZ Kálmán (1943), *Oroszország története*, Bp.

РЫАКОВ, В. А. (1959) = Рыбаков, Б. А., Боярин-летописец XII в., in *История СССР* 1959:5, 56–79.

РЫАКОВ, В. А. (1972) = Рыбаков, Б. А., *Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве»*, Москва.

- РІВАКОВ, В. А. (1982) = Рыбаков, Б. А., *Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв.*, Москва.
- RIDZEVSKAJA, Je. A. (1978) = Рыдзевская, Е. А., *Древняя Русь и Скандинавия в IX–XIV вв.*, Москва.
- ROMASOV, Sz. A. (1992–1994) = Ромашов, С. А., Болгарские племена Северного причерноморья в V–VII вв., in *АЕМА*, 8(1992–1994), 207–252.
- ROMASHOV, Sergei A. (1999), The Pechenegs in Europe in the 9–10th Centuries, in *Rocznik orientalistyczny*, 52(1999), 21–35.
- RÓNA-TAS András (1996), *A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismertetébe*, Bp.
- RÓNA-TAS András (1997), Nomád sátor, árok, kerítés, in *Honfoglalás és néprajz*, szerk. Kovács László – PALÁDI-Kovács Attila (A honfoglalásról sok szemmel, 4), Bp., 173–179.
- RÓNA-TAS András (2001), Hol volt Kuvrat Bulgáriája?, in *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*, szerk. FELFÖLDI Szabolcs – SINKOVICS Balázs (MÖK, 15), Bp., 67–87.
- ROTHER, Hans (2000), *Was ist „altrussische Literatur“?*, Wiesbaden (Nordrhein-Westphälische Akademie der Wissenschaften, Voträge G 362).
- ROZOV, N. N. (1987) = Розов, Н. Н., Иларион (сер. XI в.), in *SzK*, 198–204.
- RUNCIMAN, Steven (1930), *A History of the First Bulgarian Empire*, London.
- SABALIAUSKAS, Algirdas (2012), Sigirda hírt ad a férjéről, in S., A., *Mi, baltiai*, Vilnius, 140–144.
- САХМАТОВ, А. А. (1890) = Шахматов, А. А., *Общерусские летописные своды XV–XVI веков*, Санкт-Петербург.
- САХМАТОВ, А. А. (1897) = Шахматов, А. А., *О начальномъ кievскомъ летописномъ своде*, Москва.
- САХМАТОВ, А. А. (1908) = Шахматов, А. А., *Разысканія о древнейшихъ русскихъ летописныхъ сводахъ*, Санкт-Петербург.
- САХМАТОВ, А. А. (1916) = Шахматовъ, А. А., *Повесть временныхъ лет*, I, Петроградъ.
- САХМАТОВ, А. А. (1938) = Шахматов, А. А., *Обозрение русских летописных сводов XIV–XVI вв.*, Москва–Ленинград.
- САХМАТОВ, А. А. (1940) = Шахматов, А. А., «Повесть временных лет» и ее источники, in *ТОДРЛ*, 4(1940), 9–150.
- САХМАТОВ, А. А. (2003) = Шахматов, А. А., *История русского летописания*, I, Санкт-Петербург.
- SARNYAI Csaba (2002), A bölcs asszony legendája. Olga alakja az „Öskrónika” tükrében, in *Cirill és Metód példáját követve. Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára*, szerk. BIVOK Károly – FERINCZ István – KOCSIS Mihály, Szeged, 445–448.
- SARNYAI Csaba (2010), „És elfordultál a sötétiségtől.” Az orosz irodalom és a korabeli néphit, in S. Cs., *Keresztvilágok. Szláv mitológia és az orosz irodalom*, Szeged, 92–103.
- SARNYAI Csaba (2010a), Keresztény élők – pogány holtak. Egy túlvilágképzet metamorfózisai a szláv népek hitvilágában, in S. Cs., *Keresztvilágok. Szláv mitológia és az orosz irodalom*, Szeged, 11–28.
- SARNYAI Csaba (2012), „Nálánál erősebb fa nincsen kerek e világon...” A fa toposza az orosz mitikus hagyományban, in *Legendák, kódexek, források. Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére*, szerk. KOCSIS Mihály – MAJOROS Henrietta, Szeged, 307–314.

- SAUSSURE, Léopold de (1923), Le système cosmologique sino-iranien, in *Journal Asiatique*, 202(1923), 235–297.
- SCHLÖZER, August Ludwig (1802–1809) = Несторъ: *Russische Annalen*. In ihrer Slavonischen Grundsprache verglichen, übersetzt, und erklärt von A. L. SCHLÖZER, I–III, Göttingen.
- SCHRAMM Gottfried (1982), Herkunft des Namens Rus': Die Kritik des Forschungsstandes, in *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 30(1982), 7–49.
- SCHRAMM Gottfried (2001) = Шрамм Г., Роль города Коростеня в ранней истории Руси. Этимологические подходы к историческим проблемам, in *Древнейшие государства Восточной Европы. 1999 г. Восточная и Северная Европа в средневековье*, отв. ред. Г. В. Глазырина, отв. секретарь С. Л. Никольский [отв. ред. сер. Е. А. Мельникова], Москва, 255–262.
- SCHREINER, Peter (1985) = Theophylaktos Simokates *Geschichte*, übersetzt und erläutert von Peter SCHREINER, Stuttgart (Bibliothek der griechischen Literatur, 20).
- SCHREINER, Peter (1995), Die byzantinische Missionierung als politische Aufgabe: das Beispiel der Slaven, in *Byzantinoslavica*, 57(1995/3), 525–534.
- SCSAPOV Ja. N. (1976) = Щапов, Я. Н., *Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв.*, Москва.
- SCSAPOV Ja. N. (1978) = Щапов, Я. Н., *Южнославянское правовое наследие на Руси*, Москва.
- SCSAPOV Ja. N. (1989) = Щапов, Я. Н., *Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв.*, Москва.
- SCSAVELEV 2003 = Щавелев, С. П., Славянская дань Хазарии: Новые материалы к интерпретации, in *Вопросы истории* 2003/10, 141–146.
- SCSAVELEVA, N. I. (2004) = Щавелева, Н. И., *Древняя Русь и «Польской истории» Яна Длугоша*, текст, перевод, комментарий, под ред. Назаренко, А. В., Москва.
- SENGA Toru (1983), Morávia bukása és a honfoglaló magyarok, in *Sz*, 117(1983), 307–345.
- SENGA, Toru (1974), Some Problems of Magyar–East Slavic Relations in the Ninth Century, in *Uralica*, 2(1974), 37–59.
- SEWTER, Edgar Robert Ashton (1953) = Michael Psellus: *Chronographia*, trans. by E.R.A. SEWTER, New Haven.
- SHEPARD, Jonathan (1989), Symeon of Bulgaria – Peacemaker, in *Annuaire de l'Université de Sofia St Kliment Ohridski*, 83(1989), 9–48.
- SIMON Róbert (2007) = Ibn Fadlān: *Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról*, ford. SIMON Róbert, Bp.
- SINKOVICS Balázs (2001), Fehérvár helyneveink, in *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*, szerk. Felföldi Szabolcs – SINKOVICS Balázs (MÖK 15), Bp., 130–137.
- SINOR, Denis (1990), *The establishment and dissolution of the Türk Empire*, in *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge, 285–316.
- SINOR, Denis (1990a), The origin of Turkic *Baliq* 'Town', in S., D., *Essays in Comparative Altaic Linguistics*, Bloomington, Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, 95–102.
- SITZMANN, Alexander (2001), *Nordgermanisch-ostslavische Sprachkontakte in der Kiever Rus' bis zum Tode Jaroslavs des Weisen*, Wien.
- SITZMANN, Alexander (2003), *Nordgermanisch-ostslavische Sprachkontakta in der Kiever Rus' bis zum Tode Jaroslavs des Weisen*, Wien (Wiener Studien zur Skandinavistik, 6).

- Skylitzes = Ioannis Scylitzae *Synopsis historiarum*, recensuit Ioannes THURN, Berolini–Novi Eboraci (CFHB, 5), 1973.
- SOLOVIEV, Alexandre (1959), Weiß-, Schwarz- und Rotreußen. Versuch einer historisch-politischen Analyse, in *JbbfGO*, 7(1959), 1–33.
- SOLOVIEV, Alexandre (1979[1963]), Marie, fille de Constantin IX Monomaque, in S., A., *Byzance et la formation de l'Etat russe*. Recueil d'études, London, 241–248.
- SOULIS, George C. (1965), The Legacy of Cyril and Methodius to the Southern Slavs, in *DOP*, 19(1965), 19–43.
- SRH = *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, edendo operi praefuit Emericus SZENTPETERY, I–II, Budapestini, 1937–1938. Reprint kiadás: Az utószót és a bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az 1. kiadás anyagához illesztette és gondozta SZOVÁK Kornél és VESZPRÉMY László, Bp., 1999.
- STANG, Håkon (1996), *The Naming Russia*, Oslo.
- STEIN-WILKESHUIS, Martina (1994), Legal Prescription on Manslaughter and Injury in a Viking Age Treaty Between Constantinople and Northern Merchants, in *Scandinavian Justice History*, 19(1994), 1–16.
- STERNBERG, Ja. I. (1984) = Штернберг, Я. И., Анастасия Ярославна, королева Венгрии, in *Вопросы истории*, 1984/10, 180–184.
- Strabón *Geógraphika* = Strabón *Geógraphika*, ford. FÖLDY József, Bp.
- STRUVE, Karl W. (1986), Die Ethnogenese der Slawen aus der Sicht der Vor- und Frühgeschichte, in *Ethnogenese europäischer Völker (Festschrift für Ilse Schwidetzky)*, hrsg. von BERNHARD, Wolfram und KANDLER-PÁLSSON, Anneliese, Stuttgart–New York, 297–339.
- STRUVE, Tilman (1991), Das Bild des gegenkönigs Rudolf von Schwaben in der zeitgenössischen Historiographie, in *Ex ipsis rerum documentis. Beiträge zur Mediävistik. Festschrift für Harald Zimmermann*, hrsg. von HERBERS, Klaus et al. Sigmaringen, 459–475
- Sym.mag.* (2006) = Symeonis magistri et logothetae *Chronicon*, recensuit Stephanus WALGREN, Berolini–Novi Eboraci (CFHB, 44/1).
- SVANE, Gunnar O. (1983) = *Nestors krónike. Beretningen om de Svundne Ár*, oversat og kommenteret af Gunnar O. SVANE, Århus.
- SWOBODA, Wincenty (1970) O wiarygodności przekazu Powieści dorocznej obrach (De la véracité de l'information sur les Obres dans la Chronique des temps passés), in *Slavia Antiqua*, 17(1970), 73–91.
- SZABÓ Károly (1869), *A magyar vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig*, Pest, 1869.
- SZABÓ Pál (2012), Querfurti Bruno levele II. Henrik német királyhoz, *Belvedere Meridionale*, 24(2012/4), 137–142.
- SZÁDECZKY-KARDOSS Samu (1983), A Kárpát-medence IX. századi történetének néhány forrásáról, in *Szegedi Bölcsész-műhely '82*, szerk. RÓNA-TAS Adrás, Szeged, 191–210.
- SZÁDECZKY-KARDOSS Samu (1993), Még egyszer Regino és a korabeli magyarság, in *Az Alföld a 9. században*, szerk. LŐRINCZY Gábor, Szeged, 227–236.
- SZÁDECZKY-KARDOSS Samu (1994), Kherson, in *KMTL*, 350.
- SZÁDECZKY-KARDOSS Samu (1998), *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*, Bp. (MÓK, 12).
- SZAHAROV, A. N. (1980) = Сахаров, А. Н., *Дипломатия Древней Руси IX–первой половины X в.*, Москва.
- SZAHAROV, A. N. (1982) = Сахаров, А. Н., *Дипломатия Святослава*, Москва.

- SZAHAROV, A. N. (1986), Orosz–magyar szövetségi kapcsolatok a 9–10. században, in *Sz*, 120(1986), 111–122.
- SZCZUR, Stanisław (2002), *Historia Polski, Średniowiecze*, Kraków.
- SZEDOV, V. V. (1995) = Седов, В. В., *Славяне в раннем средневековье*, Москва.
- SZEDOV, V. V. (1998) = Седов, В. В., Русский каганат IX века, in *Отечественная история*, 31(1998/4), 1–15.
- SZEFTL, Marc (1975), *Russian Institutions and Culture up to Peter the Great*, London.
- SZÉKELY György (1986), Magyarok, bolgártörökök, avarok a Kárpátokon túli és inneni kapcsolataik hagyományában, *Sz*, 120(1986), 101–110.
- SZÉKELY György (1999), Szent Adalbert életírói és a krónikaszerzők Kelet-Európa első ezredfordulójáról in *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*, szerk. KLANICZAY Gábor és NAGY Balázs, Bp., 197–205.
- SZEMUSIN, Dimitrij (1998), *A Fehér Rusz elnevezéséről*, Szombathely (Oroszország népeinek története sorozat, 2).
- SZENTPÉTERY Imre (1985), *A kronológia kézikönyve*, Bp.
- SZH = *Славянские хроники*, сост. Цепков, А. И., Санкт-Петербург, 1996.
- SZILI Sándor (2005), *A középkori orosz történelem forrásai*. Egyetemi segédkönyv, Bp.
- SZILI Sándor (2009), Ruszok és Varjagok, in *A normannkérdés az orosz történelemben*, I. Források, főszerk. SZVÁK Gyula, szerk. SZILI Sándor, Bp., 277–306.
- SZILI Sándor – SZVÁK Gyula (2009) = *A normann kérdés az orosz történelemben*, I. Források. szerk. Sz. S. – Sz. Gy. et al., Bp.
- SZK = *Словарь книжников и книжности Древней Руси*, вып. 1 (XI–первая половина XIV в.), отв. ред. Д. С. Лихачев, Ленинград, 1987.
- SZKŁJARUK, V. I. (1988) = Склярук, В. И., К биографии Феодосия Печерского, in *ТОДРЛ*, XLI, Ленинград, 317–323.
- SZKRZINSZKAJA, Je. Cs. (1986) = Скржинская, Е. Ч., Половцы. Опыт исторического истолкования этникона (Из архива ученого), in *Византийский временник*, 46(1986), 255–276.
- SZLJADZ, A. N. (2014) = Слядзь, А. Н., *Византия и Русь. Опыт военно-политического взаимодействия в Крыму и Приазовье (XI–начало XII века)*, Санкт-Петербург, 39–62.
- SZMIRNOV, A. P. (1951) = Смирнов, А. П., *Волжские булгары*, Москва.
- SZOŁOVJÓV, K. A. (2002) = Соловьев, К. А., Эволюция форм легитимации государственной власти в древней и средневековой Руси IX–первая половина XIV вв., in *Международный исторический журнал*, 2002/1.
- SZŐKE Béla Miklós (1993), A 9. századi Nagyalföld lakosságáról, in *Az Alföld a 9. században*, szerk. LŐRINCZY Gábor, Szeged, 33–43.
- SZŐKE Béla Miklós (1994), A Kárpát-medence a 9. században, in *Honfoglalás és régészet*, szerk. Kovács László (A honfoglalásról sok szemmel, 1), Bp., 77–84.
- SZŐKE Béla Miklós (1994a), morvák, in *KMTL*, 467–469.
- SZŐKE Béla Miklós (1994b), A népvándorlás kor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén, in *Nagykanizsa. Városi monográfia*, I. kötet, szerk. BÉLI József – RÓZSA Miklós – R. LENDVAI Anna, Nagykanizsa, 145–214.
- SZŐKE Béla Miklós (1996), Plaga Orientalis. A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban, in *Honfoglaló ősaink*, szerk. VESZPRÉMY László, Bp., 11–44.

- SZREZNYEVSKIJ, I. I. (1893–1903) = Срезневский, И. И., *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*, I–III, Санктпетербургъ.
- SZTOJANOV, V. (2005) = Стоянов, В., Куманите в българската история (XI–XIV в.), in *Исторически преглед*, 61(2005/5–6), 3–25.
- SZTOJANOV, V. (2006) = Стоянов, В., *Куманология. Опити за реконструкция*, София.
- SZTYERANOV, N. V. (1905) = Степанов, Н. В., Таблицы для решения летописных задач на время, in *Известия отделения русского языка и словесности*, т. 13, кн. 2, 83–102.
- SZÜCS Jenő (1997), *A magyar nemzeti tudat kialakulása*, Bp.
- TAAGERPERA, Rein (2000), *A finnugor népek az orosz államban*, Bp.
- TAFT, Robert F. – ŠEVČENKO, Nancy P. (1991), Oktoechos, in *ODB*, 1520.
- TAKÁCS Miklós (1997), *A 10. századi magyar–szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról. (Néhány megjegyzés Kristó Gyula: A magyar állam megszületése című könyvéről)*, Sz, 131(1997), 168–215.
- TALBOT, Alice-Mary – SULLIVAN, Denis (2005) = *The History of Leon Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, introduction, translation, and annotations by A.-M. Talbot and D. SULLIVAN with the assistance of George T. DENNIS and Stamatina McGRATH, Washington.
- A tatárjárás...* = *A tatárjárás emlékezete*, válogatta, a bevezetést írta GyÖRFFY György, szerk. KATONA Tamás, Bp., 1981.
- TATYISCSEV, V. N. (2005) = Татищев, В. Н., *История Российская*, II, Москва.
- TESZ = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, I–IV, főszerk. BENKŐ Loránd, Bp., 1967–1984.
- Thietmar = *Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg*, München, 1996 (MGH SS, NS 9).
- THOMSON, Francis J. (1993), «Made in Russia»: A Survey of the Translations Allegedly Made in Kievan Russia, in *Millennium Russiae Christianae: Tausend Jahre Christliches Russland, 988–1988. Vorträge des Symposiums anlässlich der Tausendjahrfeier der Christianierung Russlands in Münster vom 5. bis 9. Juni 198*, hrsg. BIRKFELLNER, Gerhard (Schriften des Komitees der Bundesrepublik Deutschland zur Förderung der Slawischen Studien, 16), Köln, 295–254.
- THURN, Ioannes (2000) = Ioannis Malalae *Chronographia*, recensuit, Ioannes THURN (CFHB, 35), Berolini–Novi Eboraci.
- THURY József (1896), *A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai*, Sz, 30(1896), 677–692.
- ТИМОВСКИИ, R. F. (1824) = Тимковский, Р. Ф., *Летопись Несторова по древнейшему списку мниха Лаврентия*, издание Профессора Тимковского, прерывающееся 1019 годом, Москва.
- TOLOCSKO, P. P. (1983) = Толочко, П. П., *Древний Киев*, Киев.
- TOLOCSKO, P. P. (1996) = Толочко, П. П., *Володимир Святий. Ярослав Мудрий*, Киев.
- TOLOCSKO, A. (2005) = Толочко, А., *«История Российская» Василия Татищева: источники и известия*, Киев.
- H. TÓTH Imre (1981), Adalékok a korai magyar–szláv egyházi és kulturális kapcsolatok kérdéséhez, in *Fejezetek a régebbi magyar történelemből*, I, szerk. MAKK Ferenc, Bp., 55–72.
- H. TÓTH Imre (1993), Szava – Visegrád – Kijev, in *Magyarok és szlávok*, szerk. FEJÉR Ádám et al., Szeged, 1–16.
- H. TÓTH Imre (1996), Magyarok és szlávok a 9–11. században, in *Árpád előtt és után*, szerk. KRISTÓ Gyula és MAKK Ferenc, Szeged, 75–84.

- H. TÓTH Imre (1998), „Ugrinok” és „Ugrinecek” a Kijevi Oroszországban, in *Studia Varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára*, szerk. МАКК Ferenc – TAR Iboya – WOJTYLLA Gyula, Szeged, 77–82.
- H. TÓTH Imre (2003), *Cirill-Konstantin és Metód élete, működése. Bevezetés a szláv kultúrtörténetbe*, Szeged, 3., átdolgozott kiadás.
- TÓTH Sándor László (1987), Kabarok és fekete magyarok, *AHSzeg*, 84(1987), 23–29.
- TÓTH Sándor László (1983), A fehér és fekete magyarok kérdéséhez, *AHSzeg*, 75(1983), 3–9.
- TÓTH Sándor László (1994), fekete magyarok, in *KMTL*, 216.
- TÓTH Sándor László (1995), Az etelközi magyar törzsek szállásterületei, in *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*, szerk. KOSZTA László, Szeged, 471–485.
- TÓTH Sándor László (1997), A fehér és fekete magyarok problematikájához, in *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*, szerk. ROKAY Péter, Novi Sad, 81–94.
- TÓTH Sándor László (1998), *Levédiától a Kárpát-medencéig*, Szeged (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 14).
- TÓTH Sándor László (1999), A magyar törzsszövetség szláv kapcsolatai, in *Ötven éves a szegedi szlavisztika*, szerk. BIBOK Károly – FERINCZ István – H. TÓTH Imre, Szeged, 153–164.
- TÓTH Sándor László (2010), *A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a X. században*, Bp.
- TÓTH Sándor László (2012), Querfurti Brúnó és a fekete magyarok, in *Belvedere Meridionale*, 24(2012/4), 41–55.
- TOUGHER, Shaun (1997), *The Reign of Leo VI (886–912)*, Leiden–New York–Köln (The Medieval Mediterranean, 15).
- TRAUTMANN, Reinhold (1931), *Die altrussische Nestorchronik*, Leipzig.
- ТРЕТЯКОВ, P. V. (1966) = Третьяков, П. В., *Финноугры, балты и славяне на Днепре и Волге*, Москва.
- TRUBAČEV, O. N. (1985), Linguistics and ethnogenesis of the Slavs: the Ancient Slavs as evidenced by etymology and Onomastics, in *Journal of Indo-European Studies* 13/1–2(1985), 203–256.
- TSCHEKOVA, Iliana (2002), Genese und kommunikative Funktion der altrussischen Nestorchronik, in *The Medieval Chronicle*, II, ed. KOOPER, Erik Amsterdam–New York, 250–267.
- TSCHIZEWSKIJ, Dmitrij (hsg.) (1969), *Die Nestor-Chronik*, Wiesbaden (Slavistische Studienbücher, VI).
- TVOROGOV, O. V. (1974) = Творогов, О. В., Повесть временных лет и Хронограф по великому изложению, in *ТОДРЛ*, 28(1974), 99–113.
- TVOROGOV, O. V. (1975) = Творогов, О. В., *Древнерусские хронографы*, Ленинград.
- TVOROGOV, O. V. (1984) = Творогов, О. В., *Лексический состав «Повести временных лет»* (Словоуказатели и частотный словарь), Киев.
- TVOROGOV, O. V. (1987) = Творогов, О. В., Василий (кон. XI–нач. XII в.), in *SzK*, 91–92.
- TVOROGOV, O. V. (1987a) = Творогов, О. В., Вышата (XI в.), in *SzK*, 103–104.
- TVOROGOV, O. V. (1987b) = Творогов, О. В., Георгий (XI в.), in *SzK*, 104–105.
- TVOROGOV, O. V. (1987c) = Творогов, О. В., Иоанн (XI в.), in *SzK*, 210.
- TVOROGOV, O. V. (1987d) = Творогов, О. В., Нестор, монах Киево-Печерского монастыря, in *SzK*, 1, 274–278.
- TVOROGOV, O. V. (1987e) = Творогов, О. В., Никон (Великий) (ум. 1088 г.), in *SzK*, 279–281.
- TVOROGOV, O. V. (1987f) = Творогов, О. В., Сильвестр (ум. 1123 г.), in *SzK*, 390–391.

- TVOROGOV, O. V. (1987g) = Творогов, О. В., Феодосий (ок. 1036–1074 г.), in *SzK*, 457–459.
- ТУНОМИРОВ, М. N. (1979) = Тихомиров, М. Н., Что нового внес А. А. Шахматов в изучение древнерусской литературы?, in Т., М. Н., *Русская литература*, Москва, 12–22.
- ТУНОМИРОВ, М. N. (2008 [1956]) = Тихомиров, М. Н., *Древнерусские города*, Санкт Петербург, 2008² [Москва, 1956].
- URBANSKY, Andrew B. (1968), *Byzantium and the Danube Frontier*, New York.
- USZPENSZKI, F. B. (2008) = Успенский, Ф. Б., Новый взгляд на этимологию древнескандинавского названия Киева (Køpugarðr) (по поводу статьи Э. Мелин), in *Вопросы языкознания*, 2008/2, 73–81.
- VÁCZY Péter (1938), Gyula és Ajtony, in *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*, Bp., 475–506.
- VÁCZY Péter (1940), A Vazul-hagyomány középkori kútfoinkben, in *Levéltári Közlemények* (1940/41), 304–338.
- VÁCZY Péter (1974), A frank háború és az avar nép, in *Sz*, 107(1974), 1041–1061.
- VAILLANT, A. (1959), Les Hongrois «blancs» et les Hongrois «noirs», *Revue des études slaves*, 36(1959), 17–22.
- VAJAY Szabolcs (1974), Az Árpád-kor uralmi szimbolikája, in *Középkori kútfoink kritikus kérdései*, szerk. MEZEY László és SZÉKELY György, Bp., 339–373.
- VAKAR, Nicholas P. (1949), The Name „White Russia”, in *American Slavic and East European Review*, 8(1949/3), 201–213.
- VÁSÁRY István (2001), Népnév és néptörténet (kun/kuman, kipcsak, kangli, tatár), in *A Kárpát-medence és a steppe*, szerk. MÁRTON Alfréd, Bp., 186–195 (MÖK, 14).
- VÁSÁRY István (2003), *A régi Belső-Ázsia története*, Bp., 2., átdolgozott kiadás (MÖK, 19).
- VÁSÁRY István (2008), A Jugria-kérdés: „Ceterum censeo Iugriam esse delendam”, in V. I., *Magyar őshazák és magyar őstörténetek*, Bp., 73–87 (MÖK, 24).
- VASILIEV, Alexander Alexandrovich (1946), *The Russian Attack on Constantinople in 860*, Cambridge.
- VASILIEV, Alexander Alexandrovich (1951), The Second Russian Attack on Constantinople, in *DOJ*, 6(1951), 161–225.
- VASMER, M. (1986) = Фасмер, М., *Этимологический словарь*, в четырех томах, перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева, Москва.
- VASZILJEVSZKI, V. G. (1908) = Васильевский, В. Г., Варяго-русская и варяго-английская дружина в Константинополе XI и XII вековъ, in *Труды В. Г. Васильевского*, I, Санктпетербургъ, 176–377.
- VASZILJEVSZKI, V. G. (1908) = Васильевский, В. Г., Византия и печенеги (1048–1094), in *Труды В. Г. Васильевского*, том I, Санктпетербург, 1–175.
- VÁSZOLYI Erik (1967), Zürjének, Perm, Bjarmia, in *Nyelvtudományi Közlemények*, LXIX/2(1967), 283–310.
- VERNADSKY George (1939), Lebedia. Studies on the Magyar Background of Kievan Russia, in *Byzantion*, 14(1939), 197–201.
- VERNADSKY George (1944), *Ancient Russia*, New Haven.
- VERNADSKY George (1951), *A History of Russia*, 3rd rev. ed., New Haven.
- VERNADSKY George (1959), *The Origin of Russia*, Oxford.
- VERNADSKY George (1972), *Kievan Russia*, New Haven–London.

- VERNADSKY George – FERDINANDY, Michael de (1957), *Studien zur ungarischen Frühgeschichte*, München.
- VESZPRÉMY László (1990), A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 103(1990), 1–21.
- VESZPRÉMY László (1996), Újabb vélemények Nagymorávia fekvéséről, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 109(1996), 131–137.
- VESZPRÉMY–BOLLÓK (2001) = Anonymus, *A magyarok cselekedetei*. Kézai Simon, *A magyarok cselekedetei*, ford. VESZPRÉMY László – BOLLÓK János, Bp.
- VLASTO, Alexis Peter (1970), *The Entry of the Slaves into Christendom. An Introduction to the Medieval History of the Slavs*, Cambridge.
- VODOFF, Vladimir (1988), *Naissance de la Chrétienté russe*, Paris.
- VODOFF, Vladimir (1992), La chrétienté russe: origines et développements, in *Nuovi studi storici*, t. XVII(1992) 3–18.
- VODOFF, Vladimir (2003), *Christianisme, pouvoir et société chez les Slaves orientaux (X^e–XVIIe siècles)*, Paris.
- VODOLAZKIN, Je. G. (1992) = Водолазкин, Е. Г., Хроника Амартола в новонайденных списках, in *ТОДПИ*, 45(1992), 322–332.
- VODOLAZKIN, Je. G. (2008) = Водолазкин, Е. Г., *Всемирная история в литературе Древней Руси*. (На материале хронографического и палейного повествования XI–XV веков), 2-ое переработанное и дополненное издание, Санкт-Петербург.
- VOJTOVICS, L. V. (2011) = Войтович, Л. В., Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: Найдавніші князівства, in В., Л. В., *Галицько-волинські етюди*, Біла Церква, 10–46.
- VOJTOVICS, L. V. (2011a) = Войтович, Л. В., Загадки вікінгів: Ладога і Пліснеськ. Продовження дискусії на межі 20–21 століть, in В., Л. В., *Галицько-Волинські етюди*, Біла Церква, 73–116.
- VOJTOVICS, L. V. (2011b) = Войтович, Л. В., Галицька земля в кінці X–XII ст., in В., Л. В., *Галицько-волинські етюди*, Біла Церква, 151–183.
- VYSSOTSKY, Alexander N. (1949), Astronomical records in the Russian Chronicles from 1000 to 1600 A.D. (as collected by Daniil Osipovich SVIATSSKY), in *Historical Notes and Papers of the Lund Observatory*, 22(1949), 2–52.
- WERNER, Karl Ferdinand (1963), Ademar von Chabannes und die Historia pontificum et comitum Engolismensium, in *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 19(1963), 297–326.
- WHITBY–WHITBY (1986) = *The History of Theophylact Simocatta*, an English Translation with Introduction and Notes: Michael WHITBY – Mary WHITBY, Oxford.
- WOZNAK, Franz E. (1984), Byzantium, the Pechenegs and the Rus': The Limitations of a Great Power's Influence on Its Clients in the 10th Century Eurasian Steppe, in *AEMAE*, 4(1984), 299–316.
- WYROZUMSKI, Jerzy (1992), *Dzieje Krakowa*, I, Kraków.
- Zarubezsnije izstocnyiki (2003) = *Древняя Русь в свете зарубежных источников*, М. Б. Бибииков, Г. В. Глазырина, Т. Н. Джаксон и др., под ред. Е. А. Мельниковой, Москва.
- ZÁSTĚROVÁ, Bohumila (1960), Avaři a dulebové v svědectví *Povesti vremennich let*, in *Vznik a počátky Slovanů*, 3(1960) 15–37.
- ZÁSTĚROVÁ, Bohumila (1964), Zu den Quellen zur Geschichte Wolhyniens und der Duleben im 6. Jahrhundert, in *Byzantinische Beiträge*, hrsg. J. IRMSCHER, Berlin, 231–239.

- ŽEMLIČKA, Jozef (1997), *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha.
- ZERNACK, Karl (1967), *Die burgstädtische Volksversammlungen bei den Ost- und Westslawen. Studien zur verfassungsgeschichtlichen Bedeutung des Veče*, Wiesbaden.
- ZIMONYI, István (1990), *The Origins of the Volga Bulgars*, Szeged (Studia Uralo-Altaica, 32).
- ZIMONYI István (1995), Kazár birodalom, in *KMTL*, 335–336.
- ZIMONYI István (1996), A kazárok szerepe Kelet-Európában, in *Magyar Tudomány*, 41(1999), 952–957.
- ZIMONYI, István (2003), *Bodun und el im Frühmittelalter*, in *AOH*, 56(2003), 57–79.
- ZIMONYI István (2005), *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete*, Bp. (MÖK, 22).
- ZLATARSKI, V. N. (1927) = Златарски, В. Н., *История на първото българско царство. История на българската държава*, I/2, София.
- ZUCKERMANN, Constantine (1995), On the Date of the Khazars' Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor. A Study of the Anonymous Khazar Letter from the Genizah of Cairo, in *Revue des études byzantines*, 53(1995), 237–270.
- ZSIRAI Miklós (1930 [1985]), *Jugria. Finnugor népkövek*, I, Bp. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 174).
- ZSIRAI Miklós (1934 [1992]), *Merja. Adalékok egy kihalt finnugor nép ismeretéhez*, in Zsirai Miklós *Emlékkönyv*, szerk. HAJDÚ Péter, Bp., 118–128 (Uralisztikai Tanulmányok, 5).

Rövidítések

AEMaE = *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, Wiesbaden

AHSzeg = *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, Szeged

AOH = *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest

CFHB = *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*

DOP = *Dumbarton Oaks Papers, Dumbarton Oaks*

ДГ = *Древнейшие Государства Восточной Европы* (1991 előtt: *Древнейшие Государства на территории СССР. Материалы и исследования за ... год*), Москва

HUS = *Harvard Ukrainian Studies*, Cambridge–Massachusetts

JbbfGO = *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Stuttgart

MGH SS, NS = *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, Nova Series*

MNy = *Magyar Nyelv*, Budapest

MÖK = *Magyar Óstörténeti Könyvtár*

RM = *Russia Mediaevalis*, München

Sz = *Századok*, Budapest

ТОДРЛ = *Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы Академии наук СССР*, Москва–Ленинград

Névmutató

- Abarim hegye 82
Abbászida Kalifátus 7
Ábel 79, 111, 112
Ábrahám 28, 61, 77, 80, 81, 103, 105, 172, 233
Ádám 28, 65, 78, 79, 80, 81, 84, 87, 122, 141, 142, 165, 218, 232, 233
Adelheid (Eupraxia) 156, 210
Ademarus Chabannensis 281
Adria 16
Adriai-tenger 16
Adrián 47, 48, *l. még* Hadrianus római császár
Adrián 48, *l. még* Adrianopolisz
Adrianopolisz 47, 48, 290, 292, *l. még* Oreszt városa
Adulb, rusz kereskedő 51
Aduny, Adun, rusz kereskedő 51
Afrika 130, 223
Agafja, Vlagyimir Monomah leánya 227
Agamemnon 47
agarjánok 31
Agathon, bizánci szerző 282
Agaton, Agafon, Szent, pápa 93
Ajepa, Girgen fia 211
Ajepa, Oszeny fia 188, 211, 222, 228, 320, 329
Aklan Burcsevics, polovec vezér 189
Aktevu, rusz kereskedő, követ 41
Albánia 16
Alba Ungaria 281
Albericus 312
Aldan, rusz kereskedő 52
Al-Duna 23, 38, 48, 65, 76, 127, 226, 291, 292, 301, 329, 330
Alekszej cár 226, 228, *l. még* I. Alexiosz Komnénosz
Alexandrosz, I., bizánci császár 34, 39, 40, 41, 44, 47, 291
Alexandrosz, III., makedón király *l. Sándor*, Nagy Alexiosz Komnénosz, I., bizánci császár 167, 208, 226, 228
Álmos, magyar fejedelem 33, 300
Álmos, magyar herceg 208, 304, 314, 315
Alta, folyó 104, 111, 131, 143, 228, 320, 321
Altunopa, polovec vezér 202, 207, 323, 324, 330
Alvad Gudov, rusz követ 51
amalekiták 172
amazonok 26
Ammon, Lót fia 172
Ámos próféta 84
Ananiás, egyiptomi mágus 139
Anasztásziosz, Jeruzsálemi 46
Anasztáz, korszunyi harcos 91, 94
Anasztázia, I. András magyar király felesége, Bölcs Jaroszlav leánya 308, 309, 310
Anasztázia, Jaropolk Izjaszlavics leánya 211
Anatoliosz, Cárgrádi 93
András apostol, Szent 21, 22, 209, 232, 270, 308, *l. még* Andronikosz apostol
András, Krétai Szent 193
András, I., magyar király 304, 308, 309
Andreas 308
Andrej 308, *l. még* András, I.
Andrej Vlagyimirovics 228, 329
Andronikosz apostol, Szent 37, 38
Andronikosz Komnénosz, bizánci császár 208

- Anfilofij, Vlagyimir püspöke 209
 Angelarij, Metód tanítványa 36
 angol, angolok 18, 30
 Anna, Szent 120
 Anna, Sámuel próféta anyja 142
 Anna, bizánci hercegnő, Nagy Vlagyimir felesége 90, 91, 92, 94, 102, 240, 306
 Anna, Jaroszlav felesége 120, *l. még* Ingigerda
 Anna Komnéné 167, 226
 Anna, Vszevolod Jaroszlavics második felesége 198
 Anna Vszevolodna 156, *l. még* Janka Vszevolodna
 Anonymus 18, 249, 298
 Anonymus Gallus 210, 278
 Antiokhia, 45, 89, 93
 antiokhiaiak 45
 Antiokhiai Jahja 89
 Antiokhosz Epiphanész, IV., szeleukida uralkodó 129, 221
 Antonij, Nagy / Remete Szent Antal, egyiptomi szerzetes 142
 Antonij, Nagy, a Kijevi Barlangkolostor alapítója 121, 122, 123, 124, 134, 146, 147, 148
 aorszok 188
 Apollinarisz, Alexandriai 93
 Apollóniosz, Tüanai Apollóniusz 45, 46
 Apubekszar, rusz kereskedő 52
 Arábia 16
 Arab-sivatag 172
 Arám, Szíria, Edom földje 214
 Aranyszarv-öböl 32, 39, 40, 49, 62, 236
 Árés 83
 Ariusz 93
 Árkádia 16
 Áron 82
 Árpádok 304, 306, 309
 Arszan nemzetség 208
 Arszlanapa, Arszlanopa 202, 208, 324
 Áser 81
 Aszaduk 184
 Aszen 153
 Aszenida-dinasztia 153
 Aszkold 31, 33, 229, 235, 299
 Aszmud, Szvjatoszlav nevelője 56, 58
 Aszparukh 23, 24, 28, 283
 Aszup 208
 Asszíria 19
 asszírok 16
 Athanasziosz, Alexandriai 93
 Athosz-hegy 121, 273, *l. még* Szent Hegy
 Aurelius *l.* Marcus Aurelius
 Avar Kaganátus 24, 25, 282, 288
 avarok 23, 24, 25, 270, 280, 283, 287, 288, 289, 290, 295, 297
 Azgulu, polovec vezér 189
 Azovi-tenger 207, 330
 Ázsia 16
 Baál 83
 Babilon 16, 19, 149
 Babilónia 16
 babiloniak 26
 Bagubarsz fivérek 185, 189
 Baktria 15, 26
 Bálám 46, 218
 Balin, település 227, 328, 329
 Balkán / Balkán-félsziget 18, 19, 23, 65, 282, 283
 Balkán-hegység 23, 24, 67
 Baltikum 17, 20
 Balti-tenger 18, 20, 70, 277, *l. még* Varég-tenger
 Baranya 281
 Bardasz Phókasz, bizánci trónkövetelő 72, 89
 Barlaam (Varlam), apát 122, 123
 Baszileiosz, Nagy / Szent Baszileiosz, Caesarea püspöke 73, 93, 177, 179, *l. még* Vazul, Szent
 Baszileiosz, I. (Bolgárölő), bizánci császár 32, 34
 Baszileosz, II., bizánci császár 60, 68, 72, 88, 89, 90, 91, 95, 306
 Batu, mongol kán 127, 202
 Béla, I., magyar király 308, 309
 Béla, II. (Vak), magyar király 208
 Belaja Vezsa, kazár település a Don mellett 63, *l. még* Sarkel
 Belaja Vezsa, település az ukrainai Oszter folyó mellett 63, 185, 189

- Belgorod, település 73, 98, 101, 102, 135, 196, 206, 222, 227, 241, 244
- Belgyuz, polovec vitéz 208, 324
- Belkatgin, polovec vitéz 184
- Beloberezsjje 53, 69
- Beloozero, település 23, 31, 136, 171, 174, 276
- belovezsiek 63, 227, 228
- Benjámín 81
- berendi, berendik, berendek 196, 199, 209
- Berengyj, tork férfi, II. Szvjatopolk juhásza 196, 245
- Beresztovo / Beresztovoje 73, 103, 121, 141, 170, 171, 242
- Beresztje, település 110, 111, 112, 182, 198, 203, 205
- Berezany szigete 53
- besenyők 7, 8, 21, 25, 47, 48, 50, 51, 63, 64, 65, 68, 69, 72, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 109, 111, 115, 116, 127, 136, 166, 172, 199, 208, 227, 236, 238, 240, 241, 242, 271, 280, 285, 287, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 306, 309, 318, 321, 330
- Bétel 83
- Betlehem 84, 86
- Bisseni 314, *l. még* besenyők
- Bithünia 16
- Bizánc *l.* Bizánci Birodalom
- Bizánci Birodalom 7, 8, 18, 23, 28, 35, 36, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 56, 65, 67, 89, 118, 120, 127, 130, 153, 154, 156, 160, 166, 168, 170, 208, 226, 232, 258, 259, 269, 271, 273, 274, 277, 285, 306, 307, 309, 330
- bizánciak 24, 41, 72, 113, 118, 127, 167, 272, 284, 285, 290
- Bjagyuk, Vlagyimir Monomah apródja 167
- Blud, hadvezér 71, 72
- Blus, polovec vezér 126, 319, *l. még* Bolus
- Boguszlavl 187
- Bohorodicsne, település 328
- Bolesław / Boleszlav, I. (Chrobry = Bátor) lengyel fejedelem 74, 100, 104, 110, 111, 115, 119, 120, 306
- Bolesław, II. (Merész), lengyel uralkodó 111, 134, 135
- Bolesław / Boleszlav, III. (Krzywousty = Ferdészájú), lengyel uralkodó 125, 206, 210
- Bolgár Cárság 15, 24, 65, 153, *l. még* Bolgárföld, Bulgária
- Bolgárföld 19, 32, 38, 51, 234, *l. még* Bolgár Cárság, Bulgária
- bolgárok, dunai 23, 24, 29, 35, 37, 38, 47, 48, 49, 50, 54, 63, 64, 65, 66, 68, 76, 127, 199, 233, 277, 279, 285, 287, 290, 291, 292, 295, 303, *l. még* bolgárok, dunai
- bolgárok, volgai 21, 23, 76, 77, 88, 89, 113, 155, 172, 228, 233, 279, *l. még* bolgárok, volgai; onogundur-bulgárok
- Bolgyin-hegyek 147
- Bolus, polovec vezér 126, 319, 329
- Bonyak, polovec vezér 170, 171, 187, 188, 189, 202, 203, 209, 210, 211, 222, 246, 313, 320, 323
- Borics 52
- Boricsev-emelkedő / Boricsev-lejtő 22, 56, 94, 232
- Boricska, folyó 184
- Borisz, Szent 15, 73, 97, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 111, 140, 155, 156, 163, 164, 186, 205, 224, 234, 241, 242, 243, 244, 258, 269, 304, 305, 307
- Borisz, bolgár cár 24, 94
- Borisz, magyar herceg, Kálmán magyar király fia 314, 315
- Borisz, Vjacseszlav fia 127, 149, 150, 151, 183, 321
- Bosziporusz 16
- Bozsieszk, település 200, 204
- Britannia 16, 26
- Brjacsizslav 133
- Brjacsizslav Izjaszlavics 102, 112, 119, 131
- Brjacsizslav Szvjatopolcsics 209
- Brodi, város Volhíniában 184
- Bruni 51
- Brúnó, augsburgi püspök 281
- Brúnó, Querfurti, térítő érsek 280, 281
- Bug, Déli-Bug, folyó 23, 25, 74, 110, 187, 288, 289 *l. még* Nyugati-Bug

- bulgárok *l.* bulgárok, dunai; bulgárok, volgai;
onogundur-bulgárok
- Bulgária 38, 226, 285, *l. még* Bolgár Cárság,
Bolgárföld
- Bulgária, Volgai 8
- bulgárok, dunai 23, 24, 28, 233, 282, 283, *l. még*
bolgárok, dunai
- bulgárok, volgai 7, 8, 21, 23, 76, 97, 155, 228,
233, 277, 329, *l. még* bolgárok, volgai; ono-
gundur-bulgárok
- Burchard, követ, Szvjatoszlav Jaroszlavics fele-
ségének féltestvére 149
- Buszk 200
- buzsánok 12, 23
- Buzsszk, település 204, 205
- Caelestinus, I., Római, Szent, pápa 93
- Cárgrád, város 21, 22, 28, 31, 32, 39, 41, 47, 49,
50, 60, 67, 68, 72, 88, 93, 119, 153, 208, 229,
235, 236, 238, 240, *l. még* Konstantinápoly
- Chernigov *l.* Csernyigov
- chrvate *l.* horvátok
- Ciprus 16
- Cirill / Konstantin / Kyrill, térítő szerzetes 35,
36, 94, 233, 277, 288, *l. még* Konstantin
- Constantinus *l.* Kónsztantinosz, Nagy
- Cuppan *l.* Koppány
- csehek 19, 35, 65, 112, 125, 149, 220, 236
- Cseh-erdő 182
- Csehföld 242
- Csenegrepa, polovec vezér 202, 208, 324
- cseremiszek 23
- Csermna, folyó 16
- Csernyigov, város 40, 99, 113, 114, 115, 121, 125,
126, 127, 128, 131, 133, 134, 147, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 156, 161, 163, 166, 169,
183, 185, 186, 187, 189, 190, 192, 197, 203,
211, 220, 321,
- Csernyigovi Fejedelemség 169, 174, 222
- csernyigoviak 52, 151, 183, 184, 322
- Csertorijszk, település 205
- Cserven, település 74, 201, 203
- Csesjujev, település 227, 328, 329
- csitejevicsek 184, 187
- Csucsín, település 212
- csúdok 12, 17, 18, 23, 29, 31, 32, 70, 97, 115, 138,
150, 226, 273
- Csúd-tó 17
- Csugyin, Visgorod ura 56, 134, 141, 150
- Csuhujiv, település 328
- Dadogós Péter 93
- Dalmácia 16
- Damaszus, I., Szent, pápa 93
- Dán, bibliai alak 81
- Dan, bibliai hely 83
- Dániel próféta 61, 142, 214, 218, 219
- Danyil, jurjevi püspök 222, 224
- Danyil Kobjakovics, polovec vezér 186
- Dareiosz / Dáriusz, III., perzsa uralkodó 214
- Dávid, Izrael királya 28, 61, 66, 71, 83, 84, 85,
86, 96, 97, 100, 106, 142, 172, 192, 213, 224,
233, 241, 310
- David / Dávid, I. András fia 304, 309, 311
- David Igorovics 153, 154, 194, 195, 196, 197,
198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206,
208, 211, 212, 220, 225, 226, 243, 244, 245,
312, 313, 323, 325
- David Szvjatoszlavics 169, 170, 174, 187, 188,
194, 201, 203, 204, 207, 210, 215, 217, 220,
224, 226, 227, 325
- David, Vseszlav fia 207, 209, 224
- Dazsbog / Napcár / Szolnce 72, 224
- Demeter, Szent 39, 123, 155, 236
- Demjan, presbiter 145
- Dervisz 16
- Desna *l.* Gyeszna
- Diogenész, ál-Diogenész, Pszeudo-Diogenész,
trónkövetelő 167, *l. még* Gyevgenyevics
- Diogenészfí 226
- Dioszkurosz 93
- Dir 31, 33, 229, 235, 299
- Długosz, Jan 260
- Dmitrij, Szent 123
- Dmitrij, David Igorovics lovásza 196, 245
- Dmitrij Ivorovics, rusz harcos 324

- Dnyeper, folyó 7, 13, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 30, 31, 32, 34, 53, 56, 59, 64, 69, 73, 90, 94, 95, 98, 104, 109, 114, 116, 121, 126, 129, 131, 134, 136, 150, 153, 154, 160, 162, 163, 169, 170, 171, 183, 185, 186, 187, 195, 197, 205, 206, 207, 211, 212, 216, 217, 225, 226, 232, 235, 237, 238, 240, 270, 274, 276, 277, 281, 296, 298, 299, 318, 319, 321, 329, 330, 331
- Dnyeszter, folyó 16, 19, 23, 25, 39, 187, 232, 311, 330
- Dobrinja Raguilovics, novgorodi hadvezér 66, 73, 76, 110, 175
- Dobroniega-Maria, I. Kázmér felesége 119
- Dolobszk / Lobszk, település 206, 215, 324, 325
- Dolobi-tó / Dolobszkoje ozero 109, 194, 215
- Domitianus, római császár 45
- Domnosz, Antiokhiai 93
- Don, folyó 63, 188, 212, 216, 227, 296, 326, 327, 328
- Donyec, folyó 134, 188, 212, 217, 227, 327, 328, 329, 330
- Dorogobuzs, település 154, 201, 204, 205, 220
- Dorogobuzsi Fejedelemség 154, 203
- Dorogozsics, település 71
- Dorosztolon / Dorosztol 38, 68
- dragovicsok 20, 23, 69, 225
- Drevljanföld 59
- drevljanok 20, 22, 23, 25, 27, 34, 47, 55, 56, 57, 58, 66, 69, 97, 235, 236, 237, 238, 272, 302
- Drjutyesz, település 183, *l. még* Odreszk
- Druck, település 159, 226, *l. még* Drjutyesz
- Duben, település 205
- dulebek 24, 25, 74, 280, 288, 289
- Duna, folyó 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 35, 36, 38, 39, 47, 48, 51, 63, 65, 119, 127, 226, 227, 270, 277, 279, 282, 283, 287, 290, 291, 292, 294, 295, 297
- dunai bulgárok *l.* bulgárok, dunai
- Dvina, folyó 17, 20, 21, 23, 210, 232
- Éber 80
- Edesszai Máté *l.* Máté, Edesszai
- Edom földje 214
- Efrata 84
- Eger, város 281
- Egri Evliskov, rusz követ 51
- Egyiptom 16, 27, 81, 82, 86, 214, 223, 224
- egyiptomiak 80, 81, 223
- Eiréné, I. László magyar király leánya 208, *l. még* Prisca
- Eleon hegye 87
- Elimaisz 16
- Emig, rusz kereskedő 51
- Eolida 16
- Epheszosz, város 93
- Epiphanosz, Szalamiszi, püspök 213, 219
- Epirosz 16
- Erdély 281
- Erik, svéd harcos 58
- Északi-Dvina 118, 150
- Északnyugat-Dunántúl 282
- Észak-Ural 173
- észtek 17, 70, 79, 115, 134, 273
- Etiópia 16
- Euagriosz 93
- Euboiia 16
- Eufémia, Vlagyimir Monomah leánya 304, 305, 314
- Eufrátesz, folyó 15, 219
- Eupraxia, Jevprakszija, Vszevolod lánya 156, 210, 212, *l. még* Adelheid
- Euthümiosz, Nagy Szent, örmény származású szerzetes 142
- Eutükhész 93
- Eutükhész, Konstantinápolyi 93
- Éva 79, 87
- Evfimij 142
- Ezékiás, Júda királya 149
- Ezékiel, próféta 83
- Ézsaiás, próféta 83, 84, 85, 108
- Ézsau, Izsák fia 81, 141
- Ezsdrás 85
- Falek 19
- Farlof, követ 39, 41
- Fasztov, rusz követ 51
- fehér horvátok 19, *l. még* horvátok

- fehér magyarok 281, 282, 296, *l. még* fehér ugorok
- Fehér Magyarország 281
- Fehér-tó 150
- Fehéroroszország 131, 182, 183
- fehér ugorok 24, 279, 280, 282, 286, 287, 288, 295, 297
- fekete bolgárok 54
- Fekete folyó 31
- fekete magyarok 280, 281, 282, 287, 296, 297, 298, *l. még* fekete ugorok
- Fekete Magyarország 281
- feketesüvegesek 161, 196, 330
- Fekete-tenger 7, 16, 20, 21, 24, 32, 49, 69, 90, 154, 232, 240, *l. még* Ponet-tenger
- fekete ugorok 25, 280, 282, 286, 287, 291, 295, 296, 297, 303, *l. még* fekete magyarok
- Feodor, Szent 126, 143, 156, 175, 176, *l. még* Theodórosz Tirón
- Feodoszij, Nagy Szent Theodósziosz 145, 158, 211
- Feodoszij, igumen 121, 123, 124, 132, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 155, 156, 157, 158, 171, 211, 212, 213, 234, 247, 258, 269, 271
- Feoktiszt / Feoktisztoz, csernyigovi püspök 211, 220, 224
- Feosza 223, 224, *l. még* Héphaisztosz
- filiszteusok 238
- finnek 17, 97, 118
- Finnország 118
- Foma Ratyiborics, rusz harcos 227
- Foszt, követ 41
- Fönícia 16
- Fraszten 51
- Frelav, rusz követ 41
- Frutan, rusz kereskedő 51
- Fudri Tuadov, rusz követ 51
- Fureszten 51
- Gábrriel, arkangyal 81, 86, 219
- Gád 81
- Gadesz 16
- Galatia 16
- galícsánok 18
- Galin, település 227, 328, 329, *l. még* Balin
- galindok, goljagyok (goljadi) 127
- Gedeon 87, 112, 172
- gelek 26
- Genova, város 41
- genovaiak 18
- Georgij, metropolita 124, 140, 141
- Georgij / Geörgiosz, pap 60
- Georgij, Bölcs Jaroszlav keresztény neve 116
- Georgij (György) *l.* György, Magyar, Georgij „Ugrin”
- Georgij, „Ugrin” 242, 304, 305, 307, *l. még* György, Magyar
- Georgiosz, Cárgrádi 93
- Geörgiosz Hamartólosz 15, 16, 19, 23, 26, 29, 32, 45, 94, 223, 258, 270, 284, 285, 287, 295
- Geörgiosz Monakhosz *l.* Geörgiosz Hamartólosz
- Georgius Monachus Continuatus, történetíró 15, 16, 34, 35, 38, 41, 46, 47, 48, 49, 50, 284, 285, 291, 292, 293, 294
- Gerasclaus / Gerasclavus 311
- Gergely, Teológus 93
- Gergely, VII., pápa 149
- German, a Szent Megváltó-kolostor igumenje 140
- Gertrúd, I. Kázmér testvére, Jaropolk anyja 119, 153, 154
- Gion, folyó 16, *l. még* Nílus
- Gjurjata Rogovics, novgorodi férfi 173
- Gleb, Szent, Gleb Vlagyimirovics, muromi fejedelem 15, 73, 97, 104, 106, 107, 109, 126, 140, 155, 156, 163, 164, 205, 207, 224, 225, 234, 241, 242, 243, 244, 258, 269, 304, 305
- Gleb Szvjatoszlavics, tmutorokanyi és novgorodi fejedelem 128, 129, 139, 140, 144, 149, 150, 182, 183
- Gleb Vszeszlavics, minszki fejedelem 188, 209, 211, 225, 226, 228
- Gleb, polovec harcos 186
- Gleb Tirpejevics, polovec harcos 186
- Glogov, település 182
- Godwin, II. Harald angol király apja 272

- Golotyicseszk, település 136
 Golta, folyó 216, 326, 327
 Goltav, település 187, 323
 Gomol, rusz kereskedő 51
 Gomora 77
 Gorgyata, rusz előkelő 56, 182
 Goriny, folyó 154
 Gorogyc, város 114, 151, 194, 197, 217
 Gorosin, település 184
 gótok 18, 30
 Görögföld 39, 43, 44, 60, 65, 72, 74, 88, 89, 91, 98, 124, 135, 136, 141, 153, 156, 235, *l. még* Bizánci Birodalom
 görögök 20, 25, 29, 31, 32, 33, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 63, 66, 67, 68, 69, 72, 75, 77, 78, 87, 88, 91, 94, 99, 118, 119, 121, 130, 153, 167, 220, 232, 236, 238, 240, 270, 274, 298, *l. még* bizánciak
 Gógös Sigurd *l.* Sigurd, Gógös
 Grigorij, igumen 224
 Grigorij, szerzetes 163
 Grim Szfirkov, rusz követ 51
 Grúz Királyság 330, 331
 Gudi, követ 41
 Gunasztr 51
 Gyta, Vlagyimir Monomah felesége 187, 272

 Gyegej, patak 216, 326, 327, 328, 329
 Gyeresztr, város 226, 227, *l. még* Dorosztolon
 Gyeszna, folyó 13, 17, 20, 59, 97, 114, 134, 182, 183, 211, 232, 322
 Gyevenyevics, bizánci trónkövetelő 167, 168, 226 *l. még* Diogenész, ál-
 György, Szent 116
 György *l.* Georgij, metropolita
 György *l.* Geórgios Hamartólosz
 György, Magyar, előkelő 105, 242, 243, 307, *l. még* Georgij, „Ugrin”
 Gyula, magyar ispán 313

 Habakuk próféta 218
 Hadrianus, I., pápa 93
 Hadrianus, római császár 47
 Haemus, hegység 67, *l. még* Balkán-hegység
 Hágár, Ábrahám ágyasa 81, 172
 Hajdari, település 328
 Halep, település 185
 Hám 15, 16, 18, 19, 21, 79, 141, 223, 231
 Häme, tartomány 17, 118
 Harald, II., angol király 187, 272
 Hárán 80, 81
 Helena, Olga keresztény neve 60
 Heléna, VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz felesége 60, 95
 Héliosz *l.* Dazsbog
 hellének 219
 Henrik, III., német-római császár 309
 Henrik, IV., német-római császár 149, 156, 210, 310
 Henrik, Hosszú, Nordmark grófja 210
 Héphaisztosz *l.* Feosztá
 Heródes 86, 218
 Hérakleia 49
 Hérakleiosz bizánci császár 24, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 297, 303
 Hilarion *l.* Ilarion
 hinduk 26
 Hippolit, Római Szent Hippolütosz, ellenpápa 219
 Hodota, a vjatyicsok vezetője 184
 Hóreb-hegy 142
 Horevica, hegy 22, 276
 Horezm 21
 horezmiek 172
 Horiny, folyó 203, 204
 Horiv, Kijev legendás alapítója 12, 22, 31, 232, 270, 276
 Horol, folyó 184, 210, 215, 216, 326, 327
 Horsz, isten 72
 Hortyica-sziget 207
 horvátok 12, 25, 50, 98
 Horvátország 19
 Hóseás 83, 85
 Hovtva, folyó 187, 216, *l. még* Golta
 Hozdroj, perzsa császár *l.* Huszró
 Hungaria 322
 hunok 283
 Hunor 31

- Huszró/ Hozdroj, II., perzsa uralkodó 24, 279, 282, 284, 285, 286
- Hvalisz 21
- Hvalisz-tenger 21
- Igeld 51
- Iggivlad, rusz kereskedő 51
- Ignat, szerzetes 143
- Igor Jaroszlavics, volhíniai és szmolenszki fejedelem 153, 194, 195, 197, 204, 207, 227, 325
- Igor, novgorod-szeverszkiji fejedelem 189
- Igor Rurikovics, kijevi nagyfejedelem 29, 32, 33, 38, 41, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 63, 229, 233, 235, 236, 237, 238, 269, 272, 276, 290
- Igor Szvjatoszlavics, csernyigovi fejedelem 211, 327, 328
- Igor Szvjatoszlavics, vlagyimiri fejedelem 125, 126, 127, 153
- Igor, követ, Igor Rurikovics unokaöccse 51
- Ilarion, Hilarion, Larion, metropolita 120, 121, 122, 271, 309, 310
- Illés próféta 142
- Illés, Jeruzsálemi 93
- Illiria 16, 37
- Ilmeny-tó 20, 59, 112, 128, 232
- Imre, magyar herceg 307
- India 15, 16
- Inegeld 41
- Ingigerda / Irina 58, 111, 120, 127, 272, 306
- Ingria 118
- Ióánnész, cár *l.* Ióánnész Komnénosz
- Ióánnész Komnénosz, I., bizánci császár 208, 228
- Ióánnész Bogasz, kherszoni sztratégosz 48, 292
- Ióánnész Szkülitész 65, 118, 304
- Ióánnész Tzimiszkész 68
- Ióánnész Zónarasz, történetíró 31, 67, 285
- Iónia 16
- Irén, Szent 116
- Irina *l.* Ingigerda
- Issakár 81
- István, Szurozsi Szent 90
- István, I. (Szent), magyar király 100, 278, 281, 286, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 315
- István, II., magyar király 311, 313
- Iszaakiosz Komnénosz, I. Alexiosz Komnénosz fia 208
- Iszaj csernyigovi püspök 155
- Iszakij, szerzetes 146, 147, 148
- Iszkal, Szokal 128
- Iszkoresztyeny, település 56, 58, 237
- Iszkuszevi, rusz követ 51
- Iszter Aminodov, rusz követ 51
- Itália 94, 292
- Ithaka 16
- Itlar, polovec vezér 167, 168, 170, 186, 187, 320, 323, 324
- İtmengü *l.* İt-oglı
- Itoba *l.* İt-oglı
- İt-oglı, İtük, İtmengü, İtoba 167
- İtük *l.* İt-oglı
- Ivan, csernyigovi metropolita 154, 155
- Ivan Tvorimircs, rusz harcos 119
- Ivan Vojtyisics, rusz előkelő 226
- Ivan Zsiroszlavics, rusz harcos 150
- Ivan, írnok 44
- Ivanko Zaharics, rusz harcos 209
- Ivor, rusz követ 51
- Izbignyev *l.* Zbigniew
- Izborszk, település 31, 276
- Izjaszlav Jaroszlavics, kijevi nagyfejedelem 8, 13, 114, 119, 122, 123, 125, 126, 127, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 140, 141, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 160, 166, 183, 194, 271, 310, 311, 321
- Izjaszlav Vlagyimirovics, Vlagyimir Monomah fia 97, 102, 112, 119, 169, 174, 182, 183, 191, 192, 239
- Izjum 328
- Izmael, Ábrahám és Hágár fia 81, 164, 166, 171, 172, 318
- Izsák 77, 81, 141
- Jáfet, Noé fia 15, 16, 17, 18, 19, 23, 79, 173, 231, 232, 277
- Jákob / Ijakova, presbiter 143

- Jákob, Izsák fia 77, 81, 85, 141
 Jakov *I.* Jákob, presbiter
 Jakun, Haakon, varég harcos 113, 114
 jamok 17, 23, 118
 Janka, David felesége 313
 Janka Vszevolodna 154, 156, 220, *I. még* Anna Vszevolodna
 János, Keresztelő Szent 86
 János, Szent, apostol 139, 152, 218
 János, Aranyszájú Szent 217
 Jany Visatyics 118, 119, 137, 138, 156, 158, 162, 209, 257
 Jaropolk Izjaszlavics, vlagyimiri fejedelem 136, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 184, 185, 195, 197, 201, 205, 207, 211, 325
 Jaropolk Szvjatoszlavics 29, 63, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 119, 241
 Jaropolk Vlagyimirovics 207, 209, 210, 222, 226, 227, 234, 239, 325, 329
 Jaropolk Vszevolodovics 152
 Jaroszlav (Bölcs), Jaroszlav Vlagyimirovics 8, 18, 29, 33, 58, 73, 97, 99, 102, 103, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 138, 140, 141, 149, 151, 153, 154, 177, 160, 242, 243, 249, 258, 261, 271, 272, 304, 306, 308, 309, 310, 318
 Jaroszlav Izjaszlavics 141
 Jaroszlav Szvjatopolcsics, vlagyimiri fejedelem 189, 202, 203, 204, 205, 215, 220, 227, 311, 312, 325
 Jaroszlav Jaropolcsics, Jaropolk Izjaszlavics fia 205, 206, 329
 Jaroszlav Szvjatoszlavics, II. Szvjatoszlav kijevi nagyfejedelem fia 149, 175, 176, 194, 208, 311
 Jaroszlavec 189
 Jaroszlavl 136
 jászok 63, 227, 329
 Jaszrib 172
 jatvjagok 17, 74, 118, 220
 Javtjag Gunarev, rusz követ 51
 Jefimia, Vlagyimir Monomah leánya 220
 Jefrem, perejaszlavl püspök 156, 157, 175
 Jeremiás 223
 Jeremiás, próféta 83, 84, 85
 Jeremija, barát 145
 Jerina *I.* Katerina
 Jeroboám 83
 Jeruzsálem 28, 77, 83, 85, 86, 87, 108, 129, 214, 218, 221, 233
 Jetriv puszta, jetrivi puszta 172, 174, 318, 319
 Joan, Prodnomosz metropolita 154, 155, 156, 157, 220, *I. még* Ivan, csernyigovi metropolita
 Joan, igumen 146, 149, 156, 157
 Jób 164
 Joktán 19
 Jónás 142
 Jordán, folyó 86, 240
 József, Jákob fia 81
 József, Szent 86
 József, kazár kagán 112
 Józsué 82, 141, 218
 Jugra, Jugraföld 173, 223
 jugraiak 173
 Jurij Dolgorukij, Vlagyimir Monomah fia 97, 187, 188, 192, 211, 228, 320, 329
 Jurjev, város 115, 168, 169, 171, 185, 208, 222, 224
 Jurjevi Mihail 140
 Jusztinianosz, I. (Nagy), bizánci császár 129, 130
 Juvenalis, Jeruzsálemi 93
 Júda 46, 84, 149
 Júda, Jákob fia 81
 Júda, bíró 82
 Júdás, Szent 217
 Júdea 129, 218
 júdeaiak 218, 219
 Káin 79, 111, 112, 242
 Kairó 89
 Kajafás, ószövetségi főpap 46
 Kajepicsi, Qay-opa, nemzetség vagy törzs 188
 káldeusok 26
 Kalitva, folyó 329

- Kálmán (Könyves), magyar király 202, 203, 208, 246, 303, 304, 305, 311, 312, 313, 314, 315, 323, *l. még* Koloman
- kalocsai érsekség 281
- Kaluga, település 127
- Kám, Noé fia 141, 277
- Káma 7, 21, 232
- Kamalia 16
- Kamenyka, folyó 216
- Kánaán 81, 141
- kánaániták 141
- Kanyev, település 71
- Kanyicar, követ 51
- Kapics, település 71
- Kappadókia 16
- Karéliei-földszoros 118
- karélok 118
- Karia 16
- Kari Tudkov, követ 51
- Karl, követ 39
- Karli, követ 41
- Karn, követ 41
- karolingek 18
- Kárpát-medence 7, 19, 24, 25, 34, 35, 36, 277, 279, 280, 281, 282, 286, 287, 288, 289, 290, 295, 296, 297, 298, 301, 302
- Kárpátok 16, 17, 19, 35, 108, 241, 277, 298, 300, 303, 306, 311, *l. még* Kaukázusi-hegyek
- Karsev Turdov, követ 51
- kaszogok 112, 113, 130
- Kaszpi-tenger / Kaszpi-tó, 7, 20, 21
- Katerina, I. Vsevolod leánya 212
- Kaukázus 16, 23, 24, 28, 130, 282
- Kaukázusi-hegyek 16, *l. még* Kárpátok
- kazár, kazárok 7, 21, 23, 27, 28, 29, 31, 34, 54, 55, 63, 77, 112, 113, 153, 209, 235, 240, 270, 277, 279, 283, 285, 286, 287, 288, 295, 297, 302
- Kazária, Kazár Kaganátus 7, 8, 21, 36, 63, 77, 88
- Kazennyij Torec, folyó 328
- Kazimir 119, 120, *l. még* Kázmér
- Kázmér (Odnowiciel), I., lengyel fejedelem 118, 119, 120, 211
- Kefalónia 16
- Kelemen, I., Szent, pápa 94, 102
- Kelemen, Szent, bolgár 32, *l. még* Kliment
- Képromboló Kónsztantinosz 130, *l. még* V. Kónsztantinosz
- Kercs 128
- Kézai Simon 298
- Khalkedon 93
- Khalkidiki-félsziget 121
- Kherszon 21, 76, 90, 167, 240, 278, 292, *l. még* Korszuny
- Khiosz 16
- Khrüszopolisz 89, 90
- Kij, Kijev legendás alapítója 22, 31, 232, 270, 276, 277
- Kijev 7, 8, 15, 21, 22, 25, 29, 32, 33, 34, 35, 38, 40, 41, 45, 51, 52, 55, 56, 58, 59, 61, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 88, 90, 92, 94, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 123, 125, 126, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 141, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 160, 161, 162, 163, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 174, 182, 183, 185, 187, 188, 189, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 203, 204, 205, 206, 210, 212, 215, 217, 221, 222, 225, 226, 229, 231, 232, 233, 235, 237, 238, 240, 242, 244, 269, 274, 276, 277, 278, 280, 291, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 308, 309, 310, 312, 318, 319, 321
- Kijevec 22
- Kijevi Rusz / Kijevi Fejedelemség 7, 8, 11, 17, 33, 99, 121, 135, 136, 165, 229, 231, 233, 234, 241, 243, 246, 248, 249, 255, 257, 272, 303, 309, 310, 311, 330
- Kilikia 16
- Kinburn-félsziget 53
- Kis-Ázsia 89, 292
- Kis-Lengyelország 17, 206
- Kis-Örményország 16
- Kis-Szkítia 39
- kitajok 167
- Kitan, polovec vezér 167, 168, 170, 187, 320, 323, 324
- Kitan / Qitan, polovec nemzetség vagy törzs 208

- Kitanopa, polovec vezér 202, 208, 324, 330
 Kína 167
 Klescsino-tó 23
 Kliment / Szent Kelemen, Metód tanítványa 36
 Kliment, igumen 157
 Kljazma, folyó 175, 176
 Klov, kijevi városrész 171
 Klov, magaslat 212
 Klov, patak 157, 220, 224
 Kocel, Pannónia duxa 36, 37, 288
 Kocsij, polovec vezér 208
 Koksusz, polovec vezér 189
 Kolcsko, apród 197
 Kólia 16
 Kolkhisz 16
 Kol Klekov, rusz követ 51
 Kalokürosz, patrikiosz 65
 Koloksa, folyó 176
 Koloman 202, *l. még* Kálmán
 Komagina 16
 Komisevaha, folyó 216
 Koncsak, polovec vezér 189
 II. Konrád, német-római császár 307
 Konstantin 35, 36, 37, 94, 233, *l. még* Cirill
 Konstantin (Bíborbanszületett), bizánci császár 112, 113, 238, 272, 274, 277, *l. még* VII. Kónsztantinosz
 Konstantinápoly 8, 21, 22, 23, 31, 32, 36, 39, 43, 48, 49, 60, 65, 90, 93, 116, 119, 120, 153, 229, 232, 235, 236, 238, 239, 240, 269, 303, 309, *l. még* Cárgrád
 Kónsztantinosz (Nagy), római császár 28, 60, 103, 233, 242, 247
 Kónsztantinosz, IV., bizánci császár 23
 Kónsztantinosz Kopronümosz, V., bizánci császár 130
 Kónsztantinosz, VII., bizánci császár 20, 39, 41, 47, 48, 51, 60, 68, 69, 112, 113, 238, 272, 274, 277, 290, 291, *l. még* Konstantin (Bíborbanszületett)
 Kónsztantinosz, VIII., bizánci császár 88, 91
 Kónsztantinosz Monomakhosz, IX., bizánci császár 119, 125, 271, 272, 309
 Kónsztantinosz Lekapenosz 51, 52
 Kónsztantinosz, Rómanosz Diogenész fia 156
 Konsztantyin, rusz előkelő 137
 Kopisza, település 226
 Koppány, magyar püspök 203, 313, *l. még* Kupán
 Korden, település 184
 Korduna 16
 Korkutaj, besenyő fejedelem 208
 korsz, korszok 18, 23
 Korszuny 21, 89, 91, 94, 98, 111, 130, *l. még* Kherszon
 Korzika 16
 Kosznyacsco, hadvezér 133
 Krakkó 310
 Kraszn, település 185
 Krasznaja, folyó 185
 Kréta 16
 Krím félsziget 21, 90, 92, 130, 153, 167, 269, 278, 292
 krivicsek 20, 23, 26, 29, 31, 32, 33, 38, 50, 70, 97, 124, 127, 183
 Kszenyatyin, település 187
 Kuci, rusz kereskedő 51
 Kulmej 199
 Kuman, polovec vitéz 176, 208
 kuman, kumanok 173, 176, 208, 318, *l. még* kunok
 kun, kunok 8, 21, 27, 35, 76, 99, 112, 126, 127, 128, 131, 133, 134, 136, 150, 153, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 192, 198, 202, 207, 208, 211, 212, 213, 215, 216, 222, 227, 228, 235, 246, 261, 269, 270, 271, 272, 298, 301, 302, 311, 312, 313, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 328, 329, 330, 331
 Kunje, település 328
 Kunop (Künopsz) varázsló 139
 Kunuj, polovec vitéz 176, *l. még* Kuman
 Kupán, magyar püspök 203, 246, *l. még* Koppány
 Kur cár, *l. II.* (Nagy) Kürosz perzsa uralkodó
 Kurja, besenyő vezér 69, 170, 238, 320
 Kurja, polovec vezér 170

- Kurszk, város 169, 182
 Kurtik, polovec vezér 208
 Kuvrat, onogundur-bulgár fejedelem 24, 282, 283, 289
 Küréné 16
 Kürillosz, Alexandriai 93
 Kürillosz, Jeruzsálemi 93
 Kürosz, II. (Nagy), II. Kurus perzsa uralkodó 219
 Küthera 16

 Ladoga-tó, 17, 20, 45, 118
 Ladoga, város 20, 45, 173, 223
 Lajta, folyó 314
 Lanca, rusz fejedelemszony 313
 Larion *l.* Ilarion
 Larissza, város 76
 Lavrentyij (Laurentius, Lőrinc), szerzetes 229
 Lazar, perejaszlavlai püspök 209, 224, 228
 Lazar, igumen 155
 Lazar, pap 141
 Lazar, David felbujtója 200
 Lábán 81
 Lámekh 112, 242
 László, I. (Szent), magyar király 160, 202, 208, 215, 304, 310, 311, 312, 314, 322
 László, Szár, magyar főúr 304, 306, 307
 Lea, Lábán leánya 81
 lengyel, lengyelek 8, 17, 18, 40, 104, 110, 111, 112, 115, 125, 135, 141, 145, 147, 149, 160, 199, 201, 210, 220, 312, 322
 Lengyelország 112, 115, 118, 135, 141, 154, 194, 242, 248, 308
 Leó, Leon, VI. (Bölcs), bizánci császár 34, 38, 39, 40, 41, 44, 47, 60, 130, 285, 291, 303
 Leó, Római 93
 Leon, carevics 226
 León, diakonosz 63, 67
 León Diogenész, 167, 226
 Leszbosz 16
 letgokok 17, 18
 Levente, Vazul fia 308, 309
 Lévi 81
 Liao-dinasztia 167

 Mainz, város 141
 Majaki, település 328
 Magyarföld 19, 235, 298, *l. még* Magyar Királyság, Magyarország
 Magyar-hegy 235, 304
 Magyar-hegyek 16, 35, 235, 298, 303, 304
 Magyar-hely 33
 Magyar, Hunor testvére 31
 Magyar-kapu 33, 299
 Magyar Királyság 8, 19, 21, 166, 202, 280, 302, 303, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 314, 322, 323, 330, *l. még* Magyarország, Magyarföld
 magyarok 7, 17, 25, 33, 34, 35, 36, 38, 49, 50, 65, 67, 108, 111, 202, 203, 204, 220, 235, 236, 242, 246, 248, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 291, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 313, 319, 323
 Magyarország 35, 208, 220, 249, 303, 304, 309, 311, 312, 313, *l. még* Magyarföld, Magyar Királyság
 Makedónföld 35, 236, 298
 Makedónia 16, 49, 127, 173
 Makedóniai Alexandrosz *l.* Sándor, Nagy
 Makedóniosz, eretnek 93
 Mal, drevljan fejedelem 56, 57, 237
 Mala Komisuvaha, település 328
 Malakiás 83, 84
 Malalas, bizánci történetíró 16, 19, 223, 224, 304
 Malfrida, Vlagyimir Monomah anyja 102, *l. még* Malusa
 Maloszia 16
 Malusa, Vlagyimir Monomah anyja 66, 102, *l. még* Malfrida
 Mamont, Szent 40
 Mamre, egyiptomi mágus 139
 Mandra, folyó 65
 Mandzsúria 167
 Mara 82
 Marcus Aurelius Carinus Augustus 223
 Marcus Aurelius Carus Augustus, római császár 223
 Marcus Aurelius Numerius Augustus, római császár 223

- Marcus Aurelius Probus Augustus, római császár 223, *l. még* Prov
- Mária, Vlagyimir Monomah leánya 226
- Mária, Vszevolod Jaroszlavics felesége 119
- Marica, folyó 65
- Marin, jurjevi püspök 157, 169
- Marja, Jany felesége 158
- Marmarisz 16
- Maros–Tisza köze 281
- al-Marvazi 189, 318
- Massuria 16
- Máté, Edesszai, történetíró 212
- Máté, szerzetes 145
- Mátyás, magyar vitéz 313
- Mauretánia 16
- Maurikiosz, bizánci császár 130
- Mazóvia 118, 120
- mazóviaiak 20, 118, 120
- Média 15, 16
- Medina, város 172
- Medvegica, folyó 175
- Medvezsja Glava, város 226
- Meletiosz, antiókhiai 93
- Menander Protector 289
- Menandrosz 46
- Meótisz 16
- merek, merják 17, 18, 23, 29, 31, 32, 33, 38, 113
- Merkúr 127, *l. még* Vjacseszlav Jaroszlavics
- Merkuriosz, kaiszareiai 127
- Mesztrom 223
- Methodiosz, Patarai *l. Metód*, Patarai
- Metód 24, 35, 36, 37, 172, 233, 277, 288, 318
- Metód, Patarai 172, 173, *l. még* Pszeudo-Patarai
- Methodiosz
- Mezopotámia 16
- Midián földje 81
- midianiták 87, 172
- Mieczysław, mazóviai fejedelem 118, 120
- Mieszko, I., lengyel fejedelem 278
- Mieszko, II., lengyel fejedelem 115, 154
- Mihail, püspök 99, 140, 141
- Mihail, II. Szvjatopolk keresztény neve 195, *l. még* Mihály, II. Szvjatopolk
- Mihály, arkangyal 78, 217, 218, 219
- Mihály, Szent 195, 211
- Mihály, III. Mikhaél, bizánci császár 28, 29, 31, 36
- Mihály, II. Szvjatopolk keresztény neve, 126, 221, *l. még* Mihail, II. Szvjatopolk
- Mihály, szerzetes 124
- Mihály-hegy 123
- Mikeás próféta 84
- Mikhaél I. Mihály császár
- Mikhaél Pszellosz, bizánci történetíró 118
- Miklós, Szent 300
- Mikulin, település 184
- Mina, Polock püspöke 209
- Minszk, város 131, 159, 183, 184, 188, 209, 225, 226, 228
- Mircod, kun előkelő 313
- Mitrophanosz, pátriárka 93
- Moáb, Lót fia 172
- Mohamed, próféta 76, 77
- Moiszlav, mazóviai fejedelem 120
- Mokos, isten 72
- Molocsnaja, folyó 207, 323
- Mone, rusz kereskedő 51
- Mongólia 167
- mongolok 161, 166, 317, 331
- Monomach(os), *l. IX. Kónsztantinosz Monomakhosz*
- Monomakhosz-család 198
- Morava, folyó 19
- Morávia 37
- mordva, mordvinok 17, 18, 23, 208, 273
- Morva Fejedelemség 36, 288
- morva, morvák 19, 35, 36, 37, 236, 277
- Moszkva 74, 127, 175, 253
- Mózes 27, 28, 61, 81, 82, 83, 85, 139, 142, 213, 214, 217, 218, 219, 233
- Mózes, Szent, kijevi magyar szerzetes 105, 307
- Mszta, folyó 59
- Msztisa, Msztysa 56, 137
- Msztyiszlav, Igor unokája 207, 227, 325
- Msztyiszlav Izjaszlavics 135, 139, 166
- Msztyiszlav Szvjatopolcsics 201, 203, 204, 312
- Msztyiszlav Vlagyimirovics 73, 97, 112, 113, 114, 115, 116

- Msztyiszlav Vlagyimirovics, Velikij, Vlagyimir
 Monomah fia 169, 174, 175, 176, 182, 191,
 192, 205, 206, 210, 220, 222, 223, 226, 227,
 317, 322
 Mura, folyó 24, 288
 Murom, város 17, 31, 97, 155, 169, 174, 175, 176,
 191, 192, 276
 muroma, muromák 17, 18, 23, 31
 Murom–Rjazany 175, 193, 208
 Mutur Utin, rusz követ 51
 Müszia 16
- Nabukodonozor 46
 Naftali 81
 Nagy Antonij *l.* Antonij, egyiptomi
 Nagy Antonij *l.* Antonij, kijevi
 Nagy-Örményország 16
 Nagy-Szkítia 25, 39
 Nákhhor 80
 Napcár, Szvarog fia *l.* Dazsbog
 narova 23
 Naum, Metód tanítványa 36
 Názáret 86
 Nero, római császár 129
 Nero-tavak 23
 Nesztor, Nyesztor, kijevi szerzetes, krónikaíró
 11, 15, 27, 28, 119, 123, 124, 157, 198, 212,
 229, 230, 231, 232, 233, 234, 249, 250, 255,
 272, 305
 Nesztóriosz 93
 német, németek 18, 77, 78, 88, 89, 111, 149
 Német-római Császárság 18
 Nicea, város 93
 Niképhorosz, pátriárka 23, 284, 285, 287
 Niképhorosz Phókas, II., bizánci császár 65
 Nikolaosz Müsztikosz, konstantinápolyi pátri-
 árka 25, 47, 290, 291
 Nílus, folyó 16
 Nimród 80
 Ninive 142
 Noé 15, 16, 19, 61, 79, 80, 87, 141, 231, 270, 277
 norikok 19, 232
 normannok 18, 30, 40, 274, 275
 Norvégia 70
- norvégok 18, 30
 Novgorod, város 20, 21, 23, 31, 32, 33, 40, 45, 59,
 66, 70, 73, 97, 101, 103, 108, 110, 111, 112,
 113, 114, 115, 116, 120, 124, 125, 126, 128,
 131, 137, 139, 150, 155, 169, 173, 174, 175,
 176, 182, 183, 205, 206, 220, 222, 223, 225,
 227, 229, 231, 233, 256, 276, 306
 Novgorod-Szeverszkij, város 184, 189, 197
 Numidia 16
 Nura, Nurec, folyó 205
- Nyejatyin, település 136
 Nyemiga, folyó 131
 Nyeragyec, Jaropolk Izjaszlavics gyilkosa 154
 Nyezsatyina Nyiva, település 151
 Nyikifor, metropolita 209, 222, 224
 Nyikifor, előkelő 56
 Nyikita, belgorodi püspök 222, 224
 Nyikita, novgorodi püspök 176
 Nyikola, kijevi metropolita 198
 Nyikola, perejaszlavlí igumen 140
 Nyikola, szerzetes 143
 Nyikolaj, szerzetes 210, *l. még* Szvjatoszlav Da-
 vidovics
 Nyikon, a Kijevi Barlangkolostor igumenje 112,
 128, 130, 131, 143, 146, 148, 152, 155, 157,
 229, 231, 257, 272, 273
 Nyitra, város 281, 308
 Nyugati-Bug 74, 187, 199, 200, 201
 Nyugati Türk Kaganátus 285
- obri *l.* avarok
 Obrov, település 183
 Odreszk 150, 183, 321, *l. még* Drjutyesz, Druck
 oguzok 76, 330, *l. még* torkok, úzok
 Oka, folyó 17, 23, 25, 63, 74, 155, 175, 182
 Olaf Skottkonung, svéd király 111, 272
 Olaf Tryggvason, norvég király 70
 Olbeg Ratyiborics, rusz harcos 153, 168
 Oldrich, cseh fejedelem 306, *l. még* Udalrich /
 Oldřich cseh fejedelem
 Oleg (Bölcs), kijevi fejedelem 25, 28, 29, 32, 33,
 34, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 47, 51, 59, 233, 235,
 236, 269, 272, 276, 280, 286, 291, 297, 299

- Oleg Goriszlavics 321, *l. még* Oleg Szvjatosz-lavics
- Oleg Szvjatoszlavics, I. Szvjatoszlav kijevi nagyfejedeleme fia 63, 66, 69, 70, 119,
- Oleg Szvjatoszlavics, II. Szvjatoszlav kijevi nagyfejedeleme fia 149, 150, 151, 152, 153, 155, 166, 168, 169, 170, 174, 175, 176, 183, 184, 186, 187, 188, 191, 194, 197, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 222, 224, 225, 270, 321, 322, 323, 325
- Olesje, kereskedelmi állomás 154
- Olga, rusz fejedelemasszony 8, 32, 38, 51, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 89, 95, 102, 235, 237, 238, 247, 269, 272, 300, 302
- Olma 33, 299, 300, 302
- Olzsicsi, település 59
- onogundur birodalom 23
- onogundur-bulgárok 23, 282, 283
- onogur 282, 283
- Onyega, folyó 150
- Onyega-tó 150, 174
- Oreszt, Agamemnon fia 47
- Oreszt városa 47, *l. még* Adrianopolisz
- Origenész 93
- Orogoszt, Vlagyimir Monomah embere 204
- Orontész 46
- oroszok 11, 240, 241, 246
- Oroszország 11, 118, 251, 275
- Orsa, település 131, 183, 226, *l. még* Rsa
- Oszeny, polovec vezér 153, 185, 188, 189, 211
- Oszter, folyó 63, 97, 151, 185
- Osztrog, település 204
- Osztromir, novgorodi vojevoda 118, 128, 137, 249
- Ottó (Nagy), I., német király 8, 62, 90
- Ottó, II., német király 90
- Ovrucs, település 69, 70
- Őze (Euza), Almási nembeli ispán 313
- Pál apostol, Szent 37, 77, 96, 152,
- Pál, ladogai fejedelmi helytartó 223
- Pamphília 16
- Pannónia 24, 36, 37
- Pantheriosz, domesztikosz 50
- Paphlagónia 16
- Paszincsa-beszeda 55
- Patarai Methodiosz 172, 173
- Patmosz, sziget 139
- Pavel, Jákob testvére 143
- pecserák/pecsorák 12, 17, 18, 23, 173
- Pecsora folyó 17, 173
- Pelenia 16
- Peloponnészosz 16
- Perejaszlavec 63, 65, 66, 68
- Perejaszlavl 40, 98, 99, 125, 126, 128, 140, 151, 152, 153, 156, 159, 160, 161, 162, 166, 167, 170, 174, 175, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 207, 209, 210, 212, 213, 215, 217, 222, 223, 226, 241, 272, 319, 320, 323, 325, 326, 329
- Perejaszlavl-Russzkij 215
- Perejaszlavl Fejedelemség 159, 168, 169, 205, 216, 222, 319, 320, 323
- Peremil, település 199
- Peremisl, település 74, 154, 183, 194, 202, 204, 205, 222, 227, 304, 310, 311, 313, 323
- Perevolok, település 159
- permiek 13, 17, 18, 23
- Perun, isten 40, 52, 55, 68, 72, 94, 95, 138, 238
- perzsák 218, 219, 283, 284, 285
- Perzsia, Perzsa Birodalom 15, 285
- Peszocsen, település 159
- Péter apostol, Szent 21, 218, 232
- Péter, I., bolgár cár 50, 65
- Péter, magyar király 309
- Péter (Nagy), orosz cár 259
- Péter, magyar előkelő 313
- Péter, igumen 224
- Petrosz, szerzetes 93
- Phókasz, patrikiosz 50
- Phókasz *l.* Bardasz Phókasz
- Phótiosz, pátriárka 32, 94
- Phrügia 16
- Pilátus 37, 86
- Pinszk, település 195, 197, 201
- Piscsan, folyó 75
- Piszidia 16
- Pjotr, Perejaszlavl püspöke 140

- Płock, település 118
- Pocsajna, folyó 54, 62, 116, 129
- Podol, kijevi városrész 40, 56
- Pogorina, település 197
- poljan, poljanok 12, 20, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 38, 50, 232, 235, 276, 277
- Polock, település 31, 40, 70, 97, 102, 112, 131, 135, 136, 159, 182, 209, 210, 239, 276
- Polocki Fejedelemség 131, 183
- polocsanak 12, 20, 23
- Polota, folyó 20, 23
- polovec, polovecek, polovci 27, 35, 126, 128, 131, 133, 134, 136, 150, 152, 153, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 194, 197, 199, 202, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 215, 216, 217, 222, 227, 228, 235, 243, 246, 311, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 325, 326, 327, *l. még* kunok
- polovec-csitejvicsek 184, 187
- Polovecföld 186, 203, *l. még* Zemlja polovec-kaja
- pomorjánok 20
- Ponet-tenger 16, 21, *l. még* Fekete-tenger
- Porej, kijevi hadvezér 128, 150
- Poroszje, terület 136
- poroszok 17, 18, *l. még* Pruzos
- Poroszország 127
- Porotva, folyó 127
- Praszten Akun, orosz követ 51
- Praszten Bernov, orosz követ 51
- Praszten Turduvi, orosz követ 51
- Predszlava, orosz fejedelemasszony 51
- Predszlava, Álmos herceg felesége 208, 304, 314
- Predszlava, apáca, Szvjatoszlav Jaroszlavics kijevi nagyfejedelem leánya 227
- Predszlava, Bölcs Jaroszlav testvére 106, 109, 110
- Predszlavino, település 73
- Premiszlava, Szár László felesége 306
- Preszlav, település 67
- Preszlavica 65, *l. még* Perejaszlavec
- Pretics, orosz hadvezér 64
- Priluk, település 159, 185
- Pripjaty, folyó 17, 20, 56, 154, 163, 211, 225, 232
- Prisca, Szent László leánya 208, *l. még* Eiréné
- Prohor, igumen 220, 224
- Prov 223, *l. még* Marcus Aurelius Probus Augustus
- Pruzos 281, *l. még* poroszok
- Pszepdo-Patarai Methodiosz 172, 285, 318, *l. még* Patarai Methodiosz
- Pszel, folyó 184, 187, 210, 216, 326, 327
- Pszepdo-Diogenész 167, *l. még* Gyevgenyevics
- Pszkov, település 38, 59, 97, 116
- Puskin, A. Sz. 236
- Putjata, hadvezér 137, 203, 204, 209, 221
- Radko, Jaropolk apródja 155
- Radosziny, település 217
- Rafael 218
- Ragyim 25
- ragyimicsek 25, 34, 75, 235
- rahmanok 26
- Rajhorodok, település 328
- Rákkel 81
- Ratyibor, orosz előkelő 153, 167, 168, 204
- Remete Szent Antal *l. Antonij, Nagy*
- Rhinokorura 15
- Rhodosz 16
- Rhos 274, *l. még* orosz
- Rimov, település 186
- Rjazany 170, 175, 176
- Rjurik, Rurik, varég fejedelem 31, 32, 33, 233, 234, 235, 272, 276
- Rjurik, Rurik, Rosztizslav fia 154, 160, 177
- Roald, orosz kereskedő 51
- Roboám 83
- Rodé, szolgáló 218
- Rognyeda, I. Vlagyimir felesége 70, 73, 102, 111, 239
- Rogvolod, polocki fejedelem 70, 239
- Róma 8, 21, 31, 45, 93, 94, 103, 220
- Roman Szvjatoszlavics 149, 152, 153, 166, 183
- Roman Vlagyimirovics 222, 228
- Roman Vszeszlavics 227
- Rómanosz Diogenész, IV., bizánci császár 156, 167, 226

- Rómanosz Lekapénosz, I., bizánci császár 48, 49, 50, 51, 52, 292
- Romen, település 188, 222
- Rosz, folyó 71, 76, 115, 136, 161, 168, 169, 185, 187, 208, 224, 274, 321, 330
- Rosztavica, település 136
- Rosztiszlav, morva fejedelem 36, 37
- Rosztov, város 31, 40, 97, 113, 136, 159, 169, 174, 175, 182, 187, 188, 192, 272, 276
- Rosztovec, település 136
- Rosztovi-tó 23
- Rusztov–Szuzdal 97, 137, 174
- Rosztjiszlav, Msztyiszlav fia 166
- Rosztjiszlav Vlagyimirovics 128, 129, 130, 131, 153, 154, 160, 194
- Rosztjiszlav Vszevolodovics 136, 155, 156, 161, 162, 163, 185, 198
- Rosztjiszlavicsok 153, 154, 160, 177, 184, 194, 311, 312, 313
- Rozsnye 201
- Rsa, folyó 131
- Rsa, település 131, 226
- Ruald, rusz kereskedő 51
- Ruald, rusz követ 41
- Ruar, rusz követ 41
- Ruben 81
- Rucsaj, folyó 55, 94
- Rugyica 195
- Rulav, rusz követ 39, 41
- Ruotsi, Rootszi 273
- Rurik-dinasztia, Rurikida, Rurikidák, Rurikok 28, 56, 150, 276, 311, 312, 314, 321, 331
- Rusci 17, *l. még* rusz, ruszok
- Ruscia 220, 304, 310, 311, 312, 315, 322
- Rusz 7, 8, 11, 15, 18, 19, 21, 23, 24, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 64, 65, 66, 68, 70, 73, 74, 75, 76, 88, 91, 94, 95, 96, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 110, 111, 112, 114, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 125, 127, 128, 129, 131, 134, 135, 136, 138, 142, 144, 145, 146, 150, 152, 153, 155, 156, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 176, 177, 179, 183, 185, 186, 187, 189, 191, 193, 194, 197, 198, 199, 204, 205, 206, 207, 208, 214, 215, 216, 217, 220, 221, 224, 225, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 235, 236, 239, 242, 243, 247, 249, 250, 258, 269, 270, 271, 272, 274, 276, 277, 280, 304, 305, 307, 309, 312, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 324, 329, 330, 331, *l. még* Kijevi Rusz, Ruszföld
- rusz, ruszok, Rusci, Rutheni 7, 17, 18, 21, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 75, 76, 89, 90, 99, 109, 110, 118, 119, 150, 197, 207, 208, 210, 211, 212, 216, 217, 235, 240, 246, 273, 290, 300, 301, 307, 318, 321, 323, 329
- Rusz Fejedelemség 19, 48
- Ruszföld 11, 15, 28, 43, 44, 54, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 115, 136, 145, 150, 160, 166, 194, 197, 198, 199, 231, 245, 321, 323, *l. még* Kijevi Rusz, Rusz
- ruszkaja zemlja 11, 233, 273, *l. még* Ruszföld
- Rusz-tenger 21
- rutén 17, 202, 304
- Rutheni 17, *l. még* rusz, ruszok
- Ruthenia 304, 306
- Salamon, Izrael királya 28, 61, 62, 66, 73, 83, 100, 103, 104, 117, 142, 152, 233, 309, 310
- Salamon, magyar király 304, 309, 310
- Sámson 238
- Saul 46
- Saul, Izrael királya 61, 83
- Sámuel, próféta 82, 83, 142
- Sámuel, bolgár cár 76
- Sándor, Nagy 28, 173, 174, 214, 238, *l. még* Alexandrosz, III.
- Sára, Ábrahám felesége 81, 172
- Sárga-folyó 167
- Sarukan, polovec vezér 134, 189, 210, 216, 320, 322, 326, 327, 328, 330
- Sarukan, város 227, 326, 328, 329
- Šārī, nép 189
- Sarkel, település 63, 227, 228, 302
- Saxo Grammaticus 187

- Scsek, Kijev legendás alapítója 12, 22, 31, 232, 270, 276
- Scsekovica, hegy 22, 45, 276
- Sekszna, folyó 137, 138, 150
- Sém 15, 17, 18, 19, 21, 79, 141, 231, 277
- Sepol, település 199
- Sérug 80
- Sibrid Aldan, rusz követ 51
- Siculi 314
- Sigrid, Gögös 58, 272
- Sigurd, skandináv előkelő 70
- Sihbern Szfandr, rusz követ 51
- Simeon, Jákob fia 81
- Simeon / Szimeon, bolgár cár 38, 47, 49, 50, 243, 285, 290, 291, 292, 293
- Simon mágus, gnosztikus gondolkodó 46, 139
- Sínai-hegy 82, 142
- Sineár 19
- Sion-hegy 142
- Skandinávia 7, 17, 18, 273
- Skéva 46
- Stájerország 288
- svédek 18, 30, 118
- Svédország 273
- Szaloniki, város 35, 36, 236, 298, *l. még* Thesszaloniké
- Szamaria 83, 139
- Szardínia 16
- szarmaták 16
- Szauk, polovec vezér 184
- Száva, Szent (Szabbász) 142
- Száva, igumen, 224
- Szejm, folyó 20, 169, 184, 188, 222
- szeldzsukok 172, *l. még* torkmenek
- Szent Eleutheriosz szigete 53
- Szent Hegy 121, 122, 123, *l. még* Athosz-hegy
- Szentpétervár 12, 250
- szerbek 19
- Szerémség 281
- Szeret, folyó 184, 194, 311
- Szergiosz 93
- Szeszószttris, egyiptomi fáraó 289, 290
- Szetoml, folyó 116, 129
- szeverjánok 12, 20, 23, 25, 26, 29, 34, 38, 114, 235
- Szfirka, rusz követ 51
- Szfirkov, rusz követ 51
- Szicília 16
- Szidorove, település 328
- Szif, Ádám fia 141
- Szilveszter, pápa 93
- Szilveszter, igumen 125, 126, 198, 213, 224, 230, 231, 255, 256, 257, 262, 271, 272, 305
- Szimargl, isten 72
- Szimeon, bolgár cár, *l.* Simeon bolgár cár
- Szimeon Logothetész 29, 32
- Szineusz, varég fejedelem 31, 233, 276
- Szinko, rusz kereskedő 52
- Szinop, város 21, 22
- szír, szírek 26, 218
- Szíria 15, 130, 214
- Szirtisz 16
- szkiták, 23, 26, 39, 118, 279, 287
- Szkítia 16, 25, 39
- Szkülitész *l.* Ióannész Szkülitész
- Szlávföld 37
- Szlavjata, II. Szvjatopolk követe 167
- szlávok 11, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 50, 63, 70, 74, 97, 101, 110, 115, 116, 117, 159, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 259, 270, 272, 273, 274, 277, 279, 280, 286, 288, 289, 291, 295, 297, 298, 299, 302
- szlovének 19, 295
- Szlucs, folyó 225
- Szlucseszk, település 225
- Szludi, rusz követ 51
- Szmlenszk 20, 23, 32, 97, 106, 125, 126, 127, 131, 149, 150, 169, 170, 174, 182, 183, 187, 188, 210, 222, 223, 225, 226
- Szmlenszki Merkuriusz 127
- Sznov, folyó 134
- Sznovid Iecsevics, II. Szvjatopolk lovásza 196, 245
- Sznovszk, település 134
- Szodoma 77
- Szófia, város 89

- Szofronyij, igumen 140
 Szolnce *l.* Dazsbog
 Szozs, folyó 25
 Szozsica, folyó 150, 183
 Sztaraja Ladoga, település *l.* Ladoga
 Sztarodub, település 169, 170, 183, 187, 192, 193
 Sztavkó 182
 Szteggi Etonov, rusz követ 51
 Sztamid, rusz követ 39, 41
 Sztir, rusz kereskedő 51
 Sztir, folyó 154
 Szttribog, isten 72
 Szttrizseny, folyó 151
 Sztudiosz, bizánci előkelő 121
 Sztugna, folyó 97, 99, 136, 162, 163, 185, 198
 Sztjefan, igumen 143, 144, 146, 147, 149, 157, 166, 171, 212, 220
 Szugr, polovec vezér 189, 210, 216
 Szugrov, település 216, 227, 326, 327, 328, 329
 Szugyiszlav, I. Vlagyimir fia 97, 116, 127, 128
 Szuhaja Kamenyka 216
 Szula, folyó 20, 97, 98, 126, 150, 159, 184, 185, 187, 188, 210, 211, 215, 222, 226, 326, 327
 Szupoj, folyó 185
 Szurbar, polovec vezér 208
 Sztutyjszk, település 182, 203,
 Sztutyen, folyó 207, 323
 Szuzdal, település 113, 174, 175, 176, 329
 Szuzdali Fejedelemség 175
 Szvarog *l.* Feosztá
 Szveny, rusz kereskedő 51
 Szvenyeld, hadvezér 55, 56, 58, 68, 69, 70, 110, 137
 Szvjatopolk / Szvatopluk, morva fejedelem 36, 37
 Szvjatopolk Jaropolcsics, I., kijevi nagyfejedelem 72, 97, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 241, 242, 306, 318
 Szvjatopolk Izjaszlavics, II., kijevi nagyfejedelem / Mihail / Mihály 28, 29, 126, 135, 136, 150, 151, 155, 161, 162, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 177, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 217, 220, 221, 222, 230, 243, 244, 245, 246, 270, 311, 312, 313, 314, 320, 323, 324, 325
 Szvjatopolk, település 169
 Szvjatosza, David Szvjatoszlavics fia 201, 203, 210, *l. még* Nyikolaj
 Szvjatoszlav Davidovics 177, 210, *l. még* Szvjatosza
 Szvjatoszlav Igorevics, I., kijevi nagyfejedelem 7, 29, 38, 41, 51, 56, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 119, 170, 233, 235, 238, 239, 269, 285
 Szvjatoszlav Jaroszlavics, II., kijevi nagyfejedelem 8, 114, 115, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 137, 138, 140, 141, 144, 147, 149, 150, 152, 153, 169, 175, 179, 182, 185, 194, 197, 207, 210, 225, 227, 271, 310, 311, 321, 322, 325
 Szvjatoszlav Olgovics, csernyigovi fejedelem 127, 211, 320
 Szvjatoszlav Vlagyimirovics, a drevljanok fejedelme 73, 97, 108, 242, 304, 306
 Szvjatoszlav Vlagyimirovics, Vlagyimir Monomah fia 167, 168, 222, 223
 Szvjatoszlavl, település 185
 Tarasziosz, konstantinápolyi 93
 Taurisz 16
 taurmeniek *l.* torkmenek
 Tavastland 118
 Taz, polovec vezér 210
 Termuthis 81
 Tháré 80
 Théba 16
 Theodórosz, sztratilatosz 50
 Theodórosz Tirón, kis-ázsiai katonaszent, vértanú 143, *l. még* Feodor
 Theophanész, Hitvalló 23
 Theophanész, patrikiosz 49, 50
 Theophanosz, Antiokhiai 93
 Theophüaktosz Szimokattész 289
 Thesszália 16, 76
 Thesszaloniké 36, 39, *l. még* Szaloniki
 Thrácföld 35, 236, 298

- Thrákia 16, 47, 49, 127, 223, 285, 290, 191
 thrákok 50
 Tigris, folyó 16
 Tilen, rusz kereskedő 52
 Timotheosz, Alexandriai 93
 Tiszántúl 281
 Titus, római császár 129
 tivercek 25, 34, 39, 50, 235
 Tmutorokany 97, 112, 113, 128, 129, 130, 131, 139, 149, 151, 153, 154, 166, 183
 Torcseszk, város 115, 161, 163, 165, 185, 196
 torkmenek 172, 318, *l. még* szeldzsukok
 torkok 76, 106, 126, 127, 153, 161, 163, 167, 172, 173, 183, 187, 196, 199, 204, 208, 209, 227, 318, 319, *l. még* úzok, oguzok
 Trepol, település 162, 163, 164, 185
 Tróasz 16
 Trois-Fontaines 312
 Truan, rusz követ 41
 Trubezs, folyó 97, 98, 99, 104, 131, 170
 Truvor, varég fejedelem 31, 233, 276
 Tugorkan, polovec vezér 166, 170, 171, 186, 189, 228, 320, 329, 330
 Tuki, rusz harcos 134, 150
 Tung, jabgu 285
 Turbern, rusz kereskedő 51
 Turduvi, rusz követ 51
 Turijszk, település 200
 Turja, folyó 200
 Turjak, David felbujtója 200
 Turobid, rusz kereskedő 51
 Turov, város 70, 97, 152, 155, 161, 182, 190, 195, 197, 225
 Türk Kaganátus 23, 24
 türkök 23, 285, 286, 287, 288, 295, 297
 Tyerebovl, város 154, 194, 199, 200, 201, 227, 243, 310, 311
 Udaj, folyó 159
 Udalrich / Oldrich cseh fejedelem 100, 306
 ugor, ugorok 24, 25, 33, 235, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 295, 297, 299, 303, *l. még* fekete ugorok, fehér ugorok
 Ugorföld 19
 Ugor-hegy 16, 108, 241, 303
 Ugorszkoje, hegy 33, 34, 235, 298, 299, 300, 301, 302
 Ulan, apród 197, 199
 Uleb, rusz követ 51
 ulicsek 25, 34, 235
 Ungria 281
 Ungria Nigra 281
 Urál, hegy 76
 Urusz, polovec nemzetség vagy törzs 188
 Uruszoba, polovec vezér 188, 207, 208, 323, 324, 330
 Uruszovics oba 188
 Usztyje, település 170
 Uvetyicsi, település 194, 204
 úzok 76, 126, 127, 161, 172, 227, 319 *l. még* torkok, oguzok
 Vagr, folyó 202, 203, *l. még* Vjagr
 Vakejev, rusz előkelő 197
 Valdamarr 66, *l. még* Vlagyimir
 Valkó megye 281
 varangok 274 *l. még* varégek
 varég, varégek 7, 17, 18, 20, 21, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 40, 41, 42, 43, 50, 55, 63, 70, 72, 74, 75, 97, 103, 105, 108, 109, 110, 113, 114, 116, 121, 122, 196, 232, 233, 250, 258, 259, 270, 272, 274, 275, 276, 307
 Varég-tenger, 18, 20, 21, 70
 Varin, település 185
 Varjazsko 72, 196
 Vaspurakán tava 212
 Vaszilij, Szent 73, *l. még* Szent Baszileiosz
 Vaszilij 60, 90, 95, *l. még* Vlagyimir Szvjatoszlavics
 Vaszilij 177, *l. még* Vlagyimir Monomah
 Vaszilij, pápa, krónikairó 198, 199, 243, 244
 Vaszilij, Szvjatopolk helytartója 203
 Vaszilij, David felbujtója 200
 Vasziljev, település 92, 99, 204, 278
 Vaszilko Leonovics, Vlagyimir Monomah unokája 226

- Vaszilko Rosztjiszlavics, tyerebovli fejedelem
154, 160, 177, 194, 195, 196, 197, 198, 199,
200, 201, 205, 227, 243, 244, 245, 246, 311,
312, 322
- Vazul, Szent 73, 95, 105, 177, *l. még* Baszileiosz,
Szent
- Vazul, magyar herceg 306, 308
- velenceiek 18
- Velmud, Oleg követe 39
- Veremud, rusz követ 41
- Vespasianus, római császár 129
- veszek 17, 23, 31, 32
- Vidubicsi halom 172
- Vigilius, Római, pápa 93
- Vigosev, település 203
- viking, vikingek 17, 18, 258, 272, 273, 274, 275
- Vir, folyó 222
- Vir, település 188
- Visata, Osztromir novgorodi hadvezér fia 59,
110, 118, 119, 128, 137, 158, 221, 257
- Visegrád 35, 310
- Viseszlav, I. Vlagyimir fia 73, 97
- Visgorod, település 59, 73, 104, 105, 125, 126,
141, 150, 159, 163, 221, 225
- Visztula, folyó 17, 20, 74, 277
- Vityecsevi halom 169
- Vjacseszlav, Szent 127
- Vjacseszlav Jaropolsics 207, 209, 325
- Vjacseszlav Jaroszlavics 116, 125, 126, 127, 149,
151
- Vjacseszlav Vlagyimirovics 176, 210, 222, 226,
227
- Vjagr, folyó 74, *l. még* Vagr
- Vjatko, ljah vezér 25
- Vjatyicsföld 184
- vjatyicsok 25, 26, 29, 39, 63, 74, 97, 127, 182
- Vlagyimir Jaroszlavics 112, 115, 118, 119, 120,
124, 128, 194
- Vlagyimir Monomah *l. Vlagyimir Vszevolodovics*
- Vlagyimir Szvjatoszlavics, I., Nagy, Szent Vlagyimir (Vaszilij, Volodimir) 8, 29, 56, 60, 61,
63, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 85, 87,
88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 103, 104, 106, 107, 110, 111, 112, 113,
115, 116, 117, 118, 119, 126, 160, 234, 235,
239, 240, 241, 242, 243, 247, 261, 269, 276,
277, 278, 300, 304, 305, 306, 307
- Vlagyimir Vszevolodovics, II., Vlagyimir Monomah (Vaszilij) 8, 28, 33, 63, 97, 108, 119,
125, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 161,
162, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173,
174, 176, 177, 182, 183, 185, 186, 187, 188,
189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198,
199, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211,
212, 213, 215, 216, 217, 220, 221, 222, 223,
224, 225, 226, 227, 228, 230, 233, 243, 245,
259, 261, 262, 270, 271, 272, 276, 304, 305,
309, 313, 314, 315, 317, 319, 320, 321, 322,
323, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 331
- Vlagyimir, rosztov–szuzdali település 97
- Vlagyimir, volhíniai település 97, 125, 126, 127,
143, 152, 153, 154, 155, 157, 166, 176, 182,
183, 185, 189, 194, 195, 197, 198, 200, 201,
203, 204, 205, 209, 227, 228, 245, 311, 312,
313, 323
- Vlagyimir–Szuzdali Fejedelemség 155, 230,
231
- Vlagyimir–Volhínia 125, 182, 329, *l. még* Vlagyimir, volhíniai, Vlagyimir–Volinszkij
- Vlagyimir–Volinszkij (Lodomeria) 310
- Voiny, település 126, 152, 153, 188, 212, 320
- Voiszt Vojkov, rusz követ 51
- Volcsij Hvoszt, hadvezér 75
- Volga, folyó 7, 17, 20, 21, 23, 63, 106, 113, 136,
137, 155, 175, 177, 186, 232, 318, 319, 321,
329, 330
- Volgai Bulgária *l. Bulgária*, Volgai
volgai bulgárok *l. bulgárok*, volgai
- Volh Vszeszlavjevics, bogatir 120
- Volhínia 20, 24, 74, 127, 128, 136, 149, 154, 182,
184, 189, 199, 203, 215, 220, 227, 243, 311
- Volhov, folyó 17, 20, 73, 128, 139, 223, 232
- Volodar Rosztjiszlavics, Peremisl fejedelme
153, 154, 177, 194, 199, 200, 201, 202, 205,
208, 222, 227, 311
- Volodiměr / Volodimir / Vlagyimir 13, 29, 177,
l. még Vlagyimir Monomah

- Volodiszlav, Władysław Hermann, lengyel fejedelem 201
- Volodiszlav, rusz követ 51
- voloh, volohok 18, 19, 35, 235, 286, 295, 298
- Volosz, isten 40, 68, 72
- Vonkina, Jaropolk apródja 155
- Voronyica, folyó 187
- Vorotyiszlav, rusz előkelő 56
- Vorszklá, folyó 216, 326, 327, 328
- Vozdvizsenszk, település 197, 245
- Vszeszlav, minszki fejedelem 188, 225
- Vszeszlav Brjacsiszlavics, polocki fejedelem 102, 119, 120, 124, 127, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 141, 147, 151, 183, 205, 207, 209, 211, 325
- Vszeszlav Izjaszlavics 102
- Vszeszlavicsok 210
- Vszevolod Davidovics, Vszevolodok 227
- Vszevolod Jaroszlavics, kijevi nagyfejedelem 8, 115, 119, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 140, 141, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 163, 172, 174, 182, 183, 185, 194, 212, 220, 319, 320
- Vszevolod Msztjiszlavics 227, 257
- Vszevolod Vlagyimirovics 73, 97
- Vszevolozs, település 199, 200
- Vujefasz, rusz követ 51
- Vuzlev, rusz kereskedő 52
- Wessex 272
- Wieprz, folyó 201
- Zakariás 85
- Zakünthosz 16
- Zarecseszk, település 209
- Zarub, település 170, 209
- Zavolocsje 150
- Zbigniew / Izbignyev, Ferdeszájú Boleslaw testvére 210
- Zebulon 81
- Zemlja poloveckaja 186, *l. még* Polovecföld
- zimigola, zimigolok, zimigolák 17, 18, 23, 210
- Zmijiv, település 328
- Zóé, bizánci császárné 41, 48, 292
- Zolotcsa, folyó 194, 205
- Zvenyigorod, város 154, 201
- Zselany, folyó 163
- Zseldij, Zseliny, város 226
- zsidók 23, 27, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 141, 214, 219, 221, 222, 240, 269
- Zsigyata 115, 116, *l. még* Luka, novgorodi püspök

A Magyar Östörténeti Könyvtár kötetei

1. *Östörténet és nemzettudat*, szerk. KINCSES NAGY Éva, Szeged, 1991.
2. SÁNDOR Klára, *A Bolognai Rovásemlék*, Szeged, 1991.
3. SZÜCS Jenő, *A magyar nemzeti tudat kialakulása*, szerk. ZIMONYI István, Szeged, 1992.
4. *Rovásírás a Kárpát-medencében*, szerk. SÁNDOR Klára, Szeged, 1992.
5. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu, *Az avar történelem forrásai, I (Die Quellen der Awarengeschichte)*, Szeged, 1992.
6. BÓNA István, CSEH János, NAGY Margit, TOMKA Péter, TÓTH Ágnes, *Hunok – gepidák – langobardok*, összeállította BÓNA István, Szeged, 1993.
7. VÁSÁRY István, *A régi Belső-Ázsia története*, Szeged, 1993.
8. BÁLINT Csanád, *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Régészeti tanulmányok*, Szeged, 1995.
9. RÓNA-TAS András, *A magyarság korai története*, Szeged, 1995.

A további kötetek a Balassi Kiadó gondozásában jelentek meg.

10. KMO SKÓ Mihály, *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom, I/1*, szerk. ZIMONYI István, Bp., 1997.
11. RÉDEI Károly, *Östörténetünk kérdései*, Bp., 1998.
12. SZÁDECZKY-KARDOSS Samu, *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig (Die Quellen der Awarengeschichte von 557 bis 806)*, Bp., 1998.
13. KMO SKÓ Mihály, *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom, I/2*, szerk. ZIMONYI István, Bp., 2000.
14. *A Kárpát-medence és a steppe*, szerk. MÁRTON Alfréd, Bp., 2001.
15. *Nomád népvándorlások – magyar honfoglalás*, szerk. FELFÖLDI Szabolcs, SINKOVICS Balázs, Bp., 2001.
16. *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*, szerk. RÓNA-TAS András, Bp., 2001.
17. *A sámánhit emlékei. Török népek*, szerk. MOLNÁR Ádám, Bp., 2003.
18. RÉDEI Károly, *Östörténetünk kérdései*, Bp., 2003².
19. VÁSÁRY István, *A régi Belső-Ázsia története*, Bp., 2003².
20. KMO SKÓ Mihály, *Szír írók a steppe népeiről*, szerk. FELFÖLDI Szabolcs, Bp., 2004.

21. *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*, szerk. BALOGH László, KELLER László, Bp., 2004.
22. ZIMONYI István, *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete*, Bp., 2005.
23. KMOŠKÓ Mihály, *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom*, I/3, szerk. ZIMONYI István, Bp., 2007.
24. VÁSÁRY István, *Magyar őshazák és magyar őstörténészek*, Bp., 2008.
25. *Térítés – megtérés. A világvallások terjedése Kelet-Európa népei között*, szerk. BALOGH László, KOVÁCS Szilvia, Bp., 2009.
26. Theophülaktosz Szimokattész, *Világtörténelem*, fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta OLAJOS Teréz, Bp., 2012.
27. ZIMONYI István, *Középkori nomádok – korai magyarok*, Bp., 2012.
28. ZIMONYI István, *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*, Bp., 2014.
29. KOVÁCS Szilvia, *A kunok története a mongol hódításig*, Bp., 2014.